

T.C
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

DOKTORA TEZİ

NAKŞBENDÎ-HÂLİDÎLİĞİN SEYYİD TAHA
HAKKÂRÎ NEHRÎ KOLU
(XIX. YÜZYIL)

MEHMET SAKİ ÇAKIR
(2502110369)

DANIŞMAN
PROF. DR. REŞAT ÖNGÖREN

İSTANBUL-2016

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

DOKTORA
TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN;

Adı ve Soyadı : Mehmet Saki ÇAKIR Numarası : 2502110369
Anabilim Dalı / Anasanat Dalı / Programı : Temel İsmal Bilimleri Danışmanı : Prof. Dr. Reşat ÖNGÖREN
Tez Savunma Tarihi : 30.03.2016 Saati : 11:00
Tez Başlığı : “Nakşbendî-Halîdîliğin Seyyid Taha Hakkâri Nehrî Kolu (XIX. Yüzyıl)”

TEZ SAVUNMA SINAVI, İÜ Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 50. Maddesi uyarınca yapılmış, soruların sorularına alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABULÜNE OYBİRLİĞİ / OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATI (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- Prof. Dr. Ekrem DEMİRLİ		RED
2- Prof. Dr. Reşat ÖNGÖREN		KABUL
3- Prof. Dr. Necdet TOSUN		KABUL
4- Doç. Dr. Abdurrahim ALKIŞ		KABUL
5- Yrd. Doç. Dr. Musa KAZIM GÜLÇİR		KABUL

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATI (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- Prof. Dr. Süleyman DERİN		
2- Yrd. Doç. Dr. Necdet YILMAZ		

ÖZ

Nakşbendî-Hâlidîliğin

Seyyid Taha Hakkârî Nehrî Kolu (XIX. Yüzyıl)

Mehmet Saki ÇAKIR

Nakşbendî-Hâlidîliğin Türkiye, İran ve Irak ülkelerinde etkin olan Seyyid Taha Nehrî kolu, XIX. yüzyılın başlarında Hakkârî'nin Şemdinli ilçesine bağlı Bağlar (Nehrî) köyünde kurulmuş ve uzun bir süre faaliyetlerini devam ettirmiştir. Bölgeye Nakşbendîliği ilk getiren Seyyid Abdullah Şemdîni (ö. 1819-20) olsa da yetiştirdiği halifeleri ile kolu tesis eden ve yayılmasına öncü olan kişi, birâderzâdesi Seyyid Taha'dır (ö. 1853). Seyyid Taha'dan sonra oğlu Şeyh Ubeydullah (ö. 1883) döneminde ise Nehrî Tekkesi, siyasi bir kimlik kazanmış ve bundan sonraki faaliyetleri bu yönüyle öne çıkmıştır. 1925 Şeyh Said isyanıyla birlikte Nehrî Tekkesi'nin o dönemki postnîşîni olan Seyyid Abdülkadir (ö. 1925) idam edilince, oğlu Seyyid Abdullah Geylânîzâde (ö. 1967) tarikat merkezini İran Urumiye ve Mahabad şehirlerindeki tekkelere nakletmiştir. Kolun yayılmasında siyasi ve sosyal etkenlerle birlikte en etkili faktör, şeyhlere atfedilmiş özelliklerin yanı sıra tarikatı yaymada gösterdikleri çabalarıdır. Bu çabalar neticesinde kol, Türkiye'de Gayda, Küfrevî, Norşin, Arvâs ve Kelâmî dergâhıyla; İran'da Kemâlîzâde, Nerzîveyî, Ermenibulâğ, Tikantepe ve Köhne Kale hânkâhıyla; Irak'ta Sûrsûre, Bârzân ve Şeyh Reşid Lolân tekkesiyle yayılmaya devam etmiştir.

Hâlidîliğin Nehrî kolunda tarikat esasları ve tasavvufî eğitim genelde Hâlidîyye ve Nakşbendîyye tarikat geleneğine mutabık bir biçimde uygulanmıştır. Ancak bu kolda şeriata uyma ve mürşide ihlâs ve muhabbet ile teslim olma ilkeleri sürekli vurgulanarak canlı tutulmuştur. Bunun yanı sıra tasavvufî eğitimde mürşid sohbeti ve rabitası ile vird ve teveccühe çokça önem verilmiştir. Öngörülen ilke ve uygulamalar doğrultusunda seyr u sülûkunu tamamlayan müridlere şeyh hilafet verebilmektedir. Halife ise şeyhinin verdiği talimat çerçevesinde hilafet görevini icra edebilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Nakşbendîlik, Hâlidîlik, Sâdât-ı Nehrî, Seyyid Taha Hakkârî.

ABSTRACT

Sayyid Taha Hakkari Nehri Branch of Naqshbandi-Khalidi Order

Mehmet Saki ÇAKIR

Sayyid Taha Nehrî branch of Naqshbandi-Khalidi which is affective in Turkey, Iran and Iraq, was founded in the early of XIXth century in Baglar (Nehrî), village of Shamdinan (Semdinli), town of Hakkari and it continued its facilities for a long time here. Though the first one who brought Naqshbandiyyah to the region was Sayyid Abdullah Shamdînî (d. 1819-20), his brother's son Sayyid Taha Nehrî (d. 1853) was the first person who established and spread the branch with the caliphs and the students who was trained by him. After Sayyid Taha, in the period of Sheikh Obaydullah Nehrî lodge (d. 1883) gained a political identity and its subsequent activities came to the fore in this respect. In 1925, with the period of Sheikh Said Rebellion, as Sayyid Abdul Qadir (d. 1925) who was the leader (postnîşîn) of Nehrî Lodge was executed, his son Sayyid Abdullah Gilanîzâde (d. 1967) was transferred to the center of cult to Urmia and Mahabad cities of Iran. As the results of efforts, Nehrî branch have continued to spread in Turkey with the lodges of Gayda, Kufravî, Norshin, Arvâs and Kalâmî; in Iran Kamâlîzâde, Narzîvayî, Ermanibulâg, Tikantepe and Kohne Kale (khankah); in Irak with the lodges of Sûrsûra, Bârzân and Sheikh Raşid Lolân.

Sect principles and sufism training in Nehrî branch, are usually agreed to Naqshbandi sect tradition, and it has been applied in a manner. However, this branch has always emphasized to obey Sharia law and submission to murshid with sincerity and affection, so these principles have been kept alive. And also in the spiritual education, religious talkings with murshid (Sohbat), Rabita (spiritual communication with murshid), Vird (daily dhikr) and Tawaccuh have been widely regarded. Sheikh can give caliphate to the people who complete the training (sayr u sulûk) in the light of designated principles and practices.

Key Words: Naqshbandiyyah, Khalidiyyah, the Sâdâtê Nehrî, Sayyid Taha Hakkâri

ÖNSÖZ

Tarih boyunca İslam dininin yayılması ve yaşanılmasına hizmet eden tarikatlar günümüzde de varlığını sürdürmektedir. Bu tarikatlar dönemin şartlarına göre birtakım sıkıntılara maruz kalsa da kendi ilkelerine sıkıca sarılarak ayakta durabilmeyi başarmıştır. Tesiri günümüz Türkiye'sinde de devam eden bu önemli tarikatlardan biri de Nakşbendî-Hâlidîlik'tir.

“*Nakşbendî-Hâlidîliğin Seyyid Taha Hakkarî Nehrî Kolu*” başlıklı çalışmamızda Mevlânâ Halid'in halifesi Seyyid Taha'nın, tesis edip yayılmasında öncülük ettiği Halidî tasavvuf geleneği konu edilmiştir. Seyyid Taha, daha çok Hakkârî nisbesiyle tanınmış, kol ise Nehrî'de kurulduğundan “Nehrî Kolu” diye anılmıştır. Çalışmanın birinci bölümünde kolun teşekkülü ve tarihî gelişim sürecinde Nehrî Tekkesi'nde postnîşîn olmuş şeyhler ele alınmıştır. Bu bölümde öncelikle Nehrî şeyhleri ve Nehrî kasabası hakkında bilgiler verilmiş daha sonra da kolu temsil eden şeyhler merkeze alınarak Nehrî kolunun teşekkülü ve teşekkül sonrası dönem çalışılmıştır.

İkinci bölümde ise kolun yayılışı ve etkileri çalışılmıştır. Buna göre öncelikle çeşitli açılardan yayılmasında belirleyici temel faktörlerden bahsedilmiş, sonrasında kolun yayıldığı merkezler tespit edilmiştir. Bu bölümün sonunda da Nehrî kolu ve yayıldığı merkezler, tarikat-siyaset ilişkisi bağlamında genel bir değerlendirmeye tabi tutulmuştur.

Üçüncü bölümde ise Nehrî kolunun tasavvuf anlayışı ele alınmıştır. Hâlidîliğin bir şubesi olması münasebetiyle kolun Hâlidîlik içerisindeki konumu, daha önceki dönemlerle mukayese edilerek çalışılmıştır. Gerekli görülen yerlerde Nakşbendiyyenin ilk dönemi ve Müceddidiyye dönemine atıflarda bulunulmuştur. Bu bölümde tarikat özellikleri; “*Tarikat Esasları*” ve “*Tasavvufî Eğitim*” başlıkları altında incelenmiştir. Bölümdeki konular, silsiledeki halifelerin eserleri, söz, talimat ve uygulamaları çerçevesince şekillenmiştir. Bunlarla birlikte tasavvufî meseleler hakkındaki görüşlerin mukayesesi için başta tasavvuf klasikleri olmak üzere, alandaki diğer eserlere de müracaat edilmiştir. Bu bölümde genel olarak tarikatın

düşünce yapısında ve tasavvufî eğitim usûlunde meydana gelen değişim ve gelişimlere işaret edilmiştir.

Çalışmada en başından beri beni yönlendiren ve tezi defalarca okuyup tavsiyelerde bulunmakla tezin olgunlaşmasında ciddi etkisi olan danışmanım Prof. Dr. Reşat ÖNGÖREN, kıymetli zamanını tez müzakeresi için ayıran Prof. Dr. Necdet TOSUN, bölgede saha araştırması hususunda yardımları olan Doç. Dr. Abdurrahim ALKIŞ ve tezin şekillenmesinde katkısı olan Yrd. Doç. Dr. Musa Kazım GÜLÇÜR'a teşekkürlerimi sunarım.

İran Urumiye Üniversitesi Edebiyat Fakültesi öğretim üyelerinden, çalışmanın Farsça kaynaklarının incelenmesinde yardımları olan Prof. Dr. Fatıma MÜDERRİSİ ve Yrd. Doç. Dr. Emir UBEYDİNİYAH'a da minnetlerimi arz ederim. Ayrıca saha araştırmasında ve aile arşivlerine ulaşmada katkıları olan Seyyid Faruk Geylanî, Seyyid İbrahim Geylanî, Seyyid Rahim Geylanî, Seyyid İslam Duagû, Siyamend Eyyubî ve Şefi Hızırî'ye teşekkür ederim.

Son olarak çalışmada beni motive eden ve sürekli yanımda olan başta annem ve babam olmak üzere eşime ve çocuklarım Muhammed Emin ile Âmine Tuba'ya sevgilerimi sunarım.

Şubat-2016
Diyarbakır

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ.....	v
İÇİNDEKİLER.....	vii
KISALTMALAR	xi
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

NEHRÎ KOLUNUN TEŞEKKÜL SÜRECİ VE NEHRÎ ŞEYHLERİ (SÂDÂT-I NEHRÎ)

I. KOLA ADINI VEREN KASABA: NEHRÎ	10
II. NEHRÎ KOLUNUN TEŞEKKÜLÜ.....	14
A. Seyyid Abdullah Şemdînî (ö. 1235/) ve Nakşbendîliğin Nehrî'ye ilk Gelişi	14
B. Seyyid Taha Hakkarî Nehrî (ö. 1269/1853) ve Nehrî Kolunun Kuruluşu	19
C. Seyyid Taha'nın Yerine Geçen Kardeşi: Seyyid Salih Nehrî (ö. 1863-64) ...	34
D. Nehrî Tekkesi ile Mahâbâd ve Berdesor Hânkâhları	39
III. TEŞEKKÜL DÖNEMİ SONRASI NEHRÎ ŞEYHLERİ	44
A. Nehrî Tekkesinin Siyasi Bir Hüviyet Kazanması: Şeyh Ubeydullah Nehrî ..	44
B. Osmanlı Meclis-i Âyân'ında Nehrîli Bir Şeyh: Seyyid Abdülkadir Efendi ..	63
C. Seyyid Abdullah Geylânîzâde ve Tarikat Merkezinin İran'a İntikali	70

İKİNCİ BÖLÜM

NEHRÎ KOLUNUN YAYILIŞI

I. KOLUN YAYILMASINDA BELİRLEYİCİ TEMEL FAKTÖRLER.....	80
A. Nehrî Şeyhlerinin Özellikleri	80

B. Bölgedeki Sosyo-Politik Değişimin Nehrî'ye Yansımaları	84
1. Osmanlı ile Gelişen İlişkiler	86
2. İran ile Gelişen İlişkiler	88
3. Savaşlarda Şeyhlerin Aktif Rolü	93
C. Nehrî Ailesi'nin Gelişen Ekonomik Durumu	96
II. NEHRÎ KOLUNDAN DOĞAN SİLSİLELER	100
A. Seyyid Sıbgatullah Arvâsî (ö. 1870) ve Hizan'daki Gayda Dergâhı	100
1. Şeyh Abdurrahman Tâğî (ö. 1886) ve Norşin'deki Medrese- Tekkesi	108
a. Abdurrahman Tâğî'den Yayılan Kollar	116
B. Şeyh Taha Harîrî (ö. 1875) ve Sûrsûre Dergâhı	129
1. Meclis-i Meşâyih Reisi Esad Erbilî (ö. 1931) ve Kelamî Dergâhı.....	131
C. Şeyh Muhammed Küfrevî (ö. 1898) ve Bitlis'teki Küfrevî Tekkesi	137
1. Erzurumlu Büyük Şair: Alvarlı Hâce Muhammed Lutfî (ö. 1956)	142
D. Seyyid Fehim Arvâsî (ö. 1313/1895) ve Arvâs'daki Medrese-Tekkesi	146
1. Seyyid Abdülhakim Arvâsî (ö. 1362/1943) ve Kaşgarî Dergâhı	148
E. Şeyh Kemal Hüseyinî ve Irak-İran Hattındaki Hânkâhlar	152
F. Şeyh I. Abdüsselam Bârzânî (ö.1872) ve Kuzey Irak'taki Bârzân Tekkesi.	160
III. NEHRÎ KOLUNDA TARİKAT-SİYASET İLİŞKİSİ	164

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TARİKAT ESASLARI VE TASAVVUFÎ EĞİTİM

I. TARİKAT ESASLARI.....	174
A. Nehrî Kolunda Öne Çıkan Temel Esaslar.....	174
1. Şeriata İttiba'	176

a. Şeriat-Tarikat Birlikteliği ve Ehl-i Sünnet Çizgisi	176
b. Bidatten Sakınma.....	181
c. Azimet ile Amel Ruhsatları Terk.....	184
2. Mürşide Tam Bağlılık Esasları: İhlas, Muhabbet ve Teslimiyet.....	185
B. Tarikatın Kimliğini Şekillendiren Diğer Özellikler	192
1. Münkirlerden Uzak Durma	192
2. Nefsi Kınama: Melâmî Neş'e	195
3. Zühd Anlayışı.....	199
4. Mürid-Mürşid İletişimine Dair Edebler	202
a. Mektup Geleneği	204
II. TASAVVUFÎ EĞİTİM: SEYR U SÜLÛK.....	205
A. Seyr u sülûk Unsurları	205
1. Halife ve Şeyh.....	205
2. Mürid ve Sâlik.....	210
3. Hâl ve Makâmlar	212
B. Seyr u sülûk Pratikleri.....	217
1. İntisâb	217
2. Zikir ve Vird.....	222
a. Ferdî Yapılan Vird	223
(1). Zikr-i Celâl/İsm-i Zat Virdi	223
(2). Nefy u İsbât Virdi.....	227
b. Toplu Hâlde Yapılan Zikir: Hatm-i Hâcegân.....	230
c. Âdâb Olarak Uygulanan Diğer Evrad.....	233
3. Murâkabe	236

4. Mürşid Sohbeti	239
5. Müridin Mürşide Kalbî Yönelimi: Râbita	243
6. Mürşidin Müride Manevî Yönelimi: Teveccüh	246
7. Çile ve Halvet.....	248
SONUÇ.....	251
KAYNAKÇA.....	256
EKLER.....	281
ÖZGEÇMİŞ.....	324

KISALTMALAR LİSTESİ

a.e.	: Aynı eser
a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale, adı geçen madde
a.mlf.	: Aynı müellif
a.g.t.	: adı geçen tez
Bkz.	: Bakınız
BOA	: Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Osmanlı Arşivi
bs.	: Baskı, basım.
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
Der.	: Derleyen
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
H.	: Hicri
HİSKAV	: Hakkari İlim Sağlık Kültür ve Araştırma Vakfı
HŞ.	: Hicri Şemsî
nr.	: Numara
ö.	: Ölümü
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
ss.	: Sayfaları arası
t.y.	: Basım tarihi yok
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı

v.d. : Birden fazla tercüme edenlerde ilkinden sonrakiler

vb. : Ve benzeri

vd. : Ve Devamı

vr. : Varak

y.y. : Basım yeri yok

Yay. Haz. : Yayına Hazırlayan

Yay. : Yayınları, Yayıncılık, Yayınevi

Hicri Ayların Kısaltmaları:

Muharrem: م (M.)

Safer: ص (S.)

Rabiu'l-evvel: را (RA.)

Rabiu'l-ahir: ر (R.)

Cemaziye'l-evvel: جا (CA.)

Cemaziye'l-ahir: ج (C.)

Receb: ب (B.)

Şa'ban : ش (Ş.)

Ramazan: ن (N.)

Şevval: ل (L.)

Zilkade: ذا (ZA.)

Zilhicce: ذ (Z.)

GİRİŞ

I. Araştırmanın Konusu ve Kapsamı

XIX. yüzyılın başlarında Mevlânâ Hâlid'in Nakşbendiyye tarikatını Hindistan'dan Irak (Süleymaniye/Şehrezor) bölgesine getirmesiyle birlikte Nakşbendî-Hâlidîlik teşekkül etmiş ve kısa zamanda Osmanlı coğrafyasını da aşarak dünyanın değişik bölgelerine yayılmıştır. Mevlânâ Hâlid'in vefatından sonra onun halifeleri Hâlidîliği yaymaya devam ederken Hâlidîlik'ten yeni kollar oluşmaya başlamıştır. Bu kollardan bazıları, ondan sonra Hâlidîliği kendi coğrafyalarında temsil edecek derecede etkin olmuş ve günümüze kadar tesirlerini sürdürmüşlerdir. Hâlidîliği etkin biçimde kendi coğrafyasında devam ettiren bu kollardan biri de Seyyid Taha Hakkarî Nehrî ile oluşan koldur. Bu kol, günümüzde Türkiye-Irak-İran üçgeninin birleştiği bir nokta olan Hakkarî'nin Şemdinli ilçesine bağlı Bağlar (Nehrî) köyünde teşekkül etmiş ve adı geçen ülkelerde etkili olmuştur.

Çalışmada konu edilen Nehrî kolu, tasavvufun kurumsallaşmış şekli olarak kabul edilen tarikatların genel tasnifinde Nakşbendiyye tarikatını temsil etmektedir. Nakşbendiyye tarikatı üzerine birçok yerli ve yabancı çalışma yapılmıştır. Bunlar arasında Necdet Tosun'un *Tasavvufta Hâcegân Ekolü (XII-XVII. asırlar)* adlı çalışması Nakşbendîliği konu edinen temel bir eser olarak kabul edilmektedir. Eserde Nakşbendîlik Müceddidiyye dönemine kadar ele alınmıştır. Dolayısıyla çalışmaya bu dönemlerle ilgili hususlarda atıflarda bulunulmuştur. Yine Hamid Algar'ın *Nakşibendilik* adlı eseri Nakşbendîliği bütün dönemleriyle genel olarak ele alan bir eserdir. Bu çalışmada Algar, Halidîliğin bazı kollarından söz ederken Nehrî koluna da kısaca değinmiştir.

Hâlidîlik üzerine de genel çalışmaların yanı sıra bazı şubelerini ele alan birçok çalışma yapılmıştır. Genel çalışmalar arasında Abdurrahman Memiş'in *Hâlid-i Bağdâdî Hayatı, Eserleri, Tesirleri ve Anadolu'da Hâlidîlik* isimli araştırması kapsamlı ve önemli bir çalışmadır. Eserde Nehrî kolundaki bazı şeyhlere de yer verilmiştir. Ancak bu bilgiler yüzeysel olduğundan bu kişiler yeni bilgiler ışığında koldaki konumları belirtilerek tekrar ele alınmıştır. Yine Hâlidîlik üzerine yapılan

diğer bir alışma Abdölcebbar Kavak'ın *Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî ve Hâlidî Tasavvuf Geleneğinin Tarihi Gelişim Süreci* başlıklı tezidir. Tez, kısmen saha araştırması yapılarak çalışıldığından kıymetli bilgiler içermektedir. Fakat bu çalışmada da Halidiliğın bütün kolları genel olarak ele alındığından Nehrî koluna yüzeysel bir biçimde değinilmiştir. Mehmet Kubat'ın *Mevlânâ Hâlid-i Bağdadî: Sufî Kelamı* adlı eseri ise Mevlânâ Hâlid'in eserlerinden yola çıkararak onun kelâmî görüşlerini ele alan bir çalışmadır. Ancak bizim çalışmamızda bu çalışmadan farklı olarak onun tasavvufî görüşlerine temas edilmiştir.

Bunların yanı sıra çalışmamızın bazı bölümlerini ilgilendiren müstakil araştırma eserleri de bulunmaktadır. Bunların arasında İbrahim Baz'ın *Abdülhakim Arvâsi'nin Hayatı Eserleri ve Tasavvufî Anlayışı*" ve Vahit Göktaş'ın *Muhammed Es'ad-ı Erbilî'nin Hayatı Eserleri ve Tasavvuf Felsefesi* başlıklı tezleri yer almaktadır. Bu gibi çalışmalardan istifade edilirken mümkün mertebe tekrardan kaçınılmış ve özellikle arşiv belgeleriyle bilgiler zenginleştirilmiştir.

Çalışmamıza en yakın içeriğe sahip olan Zeki Tan'ın "Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî'nin Talebelerinden Seyyid Tâhâ el-Hakkârî" adlı makalesi ise genelde Seyyid Taha'dan söz etmekte ancak kolu tanıtma hususunda yetersiz kalmaktadır. Yine 2013'te düzenlenen *Uluslararası Seyyid Taha-i Hakkârî Sempozyumu*'nda Nehrî şeyhlerini de konu edinen birçok bildiri sunulmuştur. Ancak buradaki tebliğlerin birçoğu bir birini tekrar eden bilgiler içermekte, bir kısmı da kolu siyasi zeminde ele almaktadır. Bununla beraber buradaki kıymetli bildiriler seçilerek çalışmada istifade edilmiştir.

Yapılan literatür taramasında Seyyid Taha Nehrî kolunu bütünlük içerisinde derinlemesine ortaya koyan bir esere rastlanılmamıştır. Dolayısıyla çalışmamız, kolu bir bütün olarak belli bir sistematik plan içerisinde ele alan ilk çalışma niteliğindedir. Özellikle arşiv belgeleri ve yazma eserlerden faydalanılması, çalışmayı özgün kılmakla birlikte alandaki boşluğu bir nebze gidereceği düşünülmektedir. Hâlidiliğın bütün kollarını detaylıca ele almak çok uzun olduğu gibi Seyyid Tâhâ Nehrî'den sonraki kolları bütün yönleriyle çalışmak da tezin yüzeysel ve dağınık olması endişesini beraberinde getirecektir. Dolayısıyla çalışmanın sıhhati ve derinliğı için araştırmanın sınırlandırılması gerekmektedir. Buna göre kolu doğrudan

ilgilendirdiğinden Nehrî Tekkesi ve Nehrî şeyhleri (Sâdât-ı Nehrî) bütün yönleriyle ele alınmış, ancak Nehrî'den yayılan kollar iki kuşak ile yani Seyyid Taha'nın halifeleri ve onların da halifeleri ile sınırlandırılmıştır. Bununla beraber zaman zaman önem arz ettiği için daha sonraki dönemlere de temas edilmiştir.

II. Araştırmanın Amacı Önemli

Çalışmada Nehrî kolu ile ilgili bazı temel sorunlar üzerinde durulmuştur. Bunlar içerisinde, kolun nasıl ortaya çıktığı, kimler tarafından temsil edildiği ve tarihi süreçte hangi aşamalardan geçtiği yer almaktadır. Bu çerçevede kolun, Mevlânâ Hâlid'den sonra dini etkisinin yanı sıra sosyal ve siyasî sahalarda ne derece etkin olduğu sorusuna da cevap aranmıştır. Bu bağlamda birinci ve ikinci bölümlerde kolun yayılışını sağlayan sebepler, yayıldığı yerler ve etkileri çalışılmıştır. Kolun tasavvufî temel özelliklerine dair konular ise üçüncü bölümde ele alınmıştır. Burada kolun tasavvuf anlayışında temel esasların neler olduğu ve bu esaslar doğrultusunda tasavvufî eğitimin nasıl tatbik edildiği hususu ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Tekke, zaviye ve türbelerin kapatılması kanununa (13 Aralık 1925) rağmen günümüzde hâlen faaliyetlerini devam ettiren Nakşbendî tarikatı, tasavvuf tarihinin XX. yüzyılı bağlamında son derece önemlidir. Bütün olumsuz koşullara direnerek ayakta durabilmiş bu tarikatın temsilcileri ve öğretileri hakkında yapılan çalışmalar, çağdaş tasavvuf akımları alanına önemli katkılar sunmaktadır. Buna göre Hâlidîliğin en yaygın kollarından Seyyid Taha Nehrî kolu, yakın dönem tasavvuf tarihinde önemli bir yer edinmektedir. Bu bakımdan çalışmanın tasavvuf tarihine önemli bir katkı sunacağı kanaatindeyiz.

Ne var ki Hâlidîlik üzerine birçok çalışma bulunmakla birlikte Halidîliğin kollarını ayrı bir biçimde ele alıp bir bütün olarak derinlemesine inceleyen çalışmalar yeteri kadar yoktur. Bunların içerisinde Gümüşhanevî kolunu ele alan İrfan Gündüz'ün *Gümüşhanevi Ahmed Ziyâuddin: Hayatı, Eserleri, Tarikat Anlayışı ve Hâlidîyye Tarikatı* adlı çalışması bulunmaktadır. Ancak Abdullah Mekkî Erzincânî, Muhammed Kudsî Bozkırî, Ali Septî, Halid Cezerî, Siraceddin Tavilâ gibi kolları bütün olarak derinlemesine ele alan ayrı ayrı çalışmalar henüz bulunmamaktadır. İşte

bu çalışmada bu kollardan biri olan Seyyid Taha Nehrî kolu ele alınmakla böyle bir boşluk bir nebze de olsa giderilmeye çalışılmaktadır.

Ayrıca çalışma, yakın döneme kadar faaliyetlerini sürdüren bir kısım Hâlidî tekkelerini konu edinmesi münasebetiyle tarihsel bir önemi haizdir. Yine şeyhlerin siyasi ilişkilerini konu edinmesi itibariyle bir sufînin siyasetteki etkisini göstermek açısından ayrı bir önem taşımaktadır. Bu çerçevede çalışma, şeyhlerin toplumun üzerindeki tesirlerini de içermektedir. Bu bakımdan günümüzün toplumsal sorunlarını sosyolojik açıdan çözmeye de ayrı bir katkı sunacağı umulmaktadır.

III. Araştırmanın Yöntemi ve Kaynaklar

Çalışmada bulguları elde etmek için üç yöntem kullanılmıştır. Bunlar literatür taraması, doküman incelemesi ve saha araştırmasıdır (gözlem ile mülakat).

Literatür Taraması: Öncelikle literatür taraması yapılarak birincil ve ikincil kaynaklara ulaşılmıştır. Çalışmayı doğrudan ilgilendiren şeyh ve halifelerin kendi eser ve mektupları veya kolu konu edinen nadir eserler birincil kaynaklardır. Bu kapsamda arşiv belgeleri ve muasır yazarların eserleri de yer almaktadır. Bu bağlamda gerek Osmanlı arşiv belgelerinden gerekse Rus, Ermeni, İngiliz, Amerikan, İran, Kürt ve Türk kaynaklardan dönem ile ilgili eserler ve hatıralar incelenmiştir. İkincil kaynak olarak ise çalışmanın çeşitli konuları hakkında bilgi içeren akademik çalışmalar ve akademik olmayan eserler tetkik edilip yararlanılmıştır. Bunun yanı sıra bazı tasavvufî terimleri ve bağlantıları açıklamak maksadıyla klasik tasavvufî eserlere de atıflarda bulunulmuştur.

Birincil Kaynaklar hakkında çalışmanın muhtelif yerlerinde bilgiler verilmiştir. Bununla birlikte bu kaynaklar içerisinde çalışmada sıklıkla başvuru ve pek tanınmayan eserler hakkında bilgi vermekte fayda mülâhaza edilmektedir. Bu eserler aynı zamanda tezin özgünlüğüne katkıda bulunmuştur.

1. Tuhfetü'l-ahbâb

Çalışmamızın önemli şahıslarından Şeyh Ubeydullah Nehrî'nin Farsça manzum eseridir. Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sine nazire olarak yazdığı eserinde, 6000

küsur beyit yer almaktadır. Eserin diğer adı *Mesnevî-i Şeyh Ubeydullah Nehrî*'dir. Şeyh Ubeydullah eserinde genelde Nakşbendî silsilesindeki sûflerden ve Nakşbendî tarikat âdâbından bahseder. Eserde Nehrî şeyhlerinden (Sâdât-ı Nehrî/Şemzînî) bahsedilen bölüm, kolun ilk ağızdan bilinmesi açısından önem arz etmektedir. Yine Şeyh Ubeydullah'ın komutan olarak katıldığı 93 Harbi'ndeki hatıralarını ihtiva eden bölüm, çalışmamız için önemli bir kaynak teşkil etmektedir. Eser üç yazma nüshanın karşılaştırılmasıyla Seyyid İslam Duagu tarafından hazırlanmış ve 2000 yılında Urumiye'de İntişârât-ı Hüseyinî'den yayınlanmıştır.

2. Tuhfetü'l-mürîdîn der menâkıb-ı hazret-i kutbu'l-ârifin Hâce Ubeydullah-ı Şemzînî

Şeyh Ubeydullah'ın kâtibi Mirza Abdürrahim Vefâî Sablâğî/Savicbulâğî Mahâbâdî'nin (ö. 1914) eseridir. Şeyh Ubeydullah'ın özel hayatı ve kerametlerine dair birçok bilginin yer aldığı eser, Seyyid Abdülkadir'in isteği üzere 1313/1895-96 yılında kaleme alınmıştır. Farsça ve yazma halinde olan eser 200 küsur varaktır. Bilinen tek yazma nüshası, İran'ın Uşneviyye şehrinde ikamet eden Hacı Şefî' Hızırî'nin elindedir. Eserin Soranî Kürtçesiyle çevirisi, Muhammed Heme Baki tarafından ilk olarak Raman yayınlarından Erbil'de 1999 yılında, ikinci olarak Kurdoloji yayınlarından Süleymaniye'de 2010 yılında neşredilmiştir.

3. Minah

Sıbgatullah Arvâsî'ye ait olan bu eser onun sözlerinden ibaret olup halifesi Hâlid Orekî Şirvânî tarafından derlenmiştir. Minah, bağışlar, vergiler, ihсанlar anlamlarına gelir. Hâlid Orekî, şeyhinin sözlerini naklederken bazı yerleri de izah eder. Bazı yerlerdeyse naklettiği sözden bir şey anlamadığını söyler. Bu bakımdan eserin incelenmesinde titiz davranılmıştır. Arvâsî bu eserde, şeyhi Seyyid Taha'ya 50'den fazla yerde atıfta bulunmaktadır. Dolayısıyla eser, Seyyid Taha'nın tasavvuf anlayışını yansıtmaya bakımından elimizdeki en önemli kaynak konumundadır. Bundan dolayı Nehrî kolunun tasavvuf anlayışında bu esere sıklıkla atıfta bulunulmuştur.

Tasavvuf ile ilgili birçok konuya değinilen 311 Minha'da, tespitimize göre Seyyid Tâhâ ile birlikte 58 sûfiye atıfta bulunulmuştur. Bu sufiler arasında Şah-ı

Nakşebend, Abdurrahman Câmî, Hâfız Şîrâzî, Şeyh Ahmed Cezerî, İmâm-ı Rabbânî, gibi Seyyid Sıbgatullah'tan önce yaşamış sufilerin yanı sıra; Tâhâ Harîrî (Seyyid Tâhâ'nın halifesi), Seyyid Salih (Seyyid Tâhâ'nın kardeşi ve halifesi) Abdullah Herâtî (Mevlânâ Hâlid'in halifesi), Mevlânâ Süleyman Bradostî (Seyyid Tâhâ'nın halifesi) gibi kendisiyle çağdaş olan sufiler de yer almaktadır.

Arapça yazılmış eserin birçok yazma nüshası olmakla birlikte ulaşılabilen en eski nüshası Bitlis Ohin Medresesi Kütüphanesi'ndedir. Eser 1361/1941 Muhammed Nurullah adında biri tarafından Şeyh Alaeddin Ohinî için istinsah edilmiştir. Eser ilk defa Yahya Pakiş tarafından tercüme edilip 1982 yılında İstanbul'da Er-Tu Matbaası'nda basılmıştır. 172 sayfalık eserin girişinde Pakiş, Seyyid Sıbgatullah Arvâsi ve tarikat hakkında önemli bilgilere yer vermiştir. Çalışmamızda Siraceddin Önlüer ve Hüseyin Okur tarafından tercüme edilen ve Semerkand Yayınlarından 2012 yılında basılan nüsha esas alınmıştır.

4. Mektûbât-ı Tâğî

Abdurrahman Tâğî'nin mektuplarından ibaret olan eser, halifesi Şeyh Abdülkahhar tarafından derlenmiştir. Nehrî kolundaki tasavvufî konuların izahında sıkça referans aldığımız bu eser, 77 mektuptan ibarettir. Birkaç yazma nüshası olan eserin bilinen en eski nüshası, Ohin Medresesi Kütüphanesi'ndedir. Bu nüshada istinsah tarihi yazmasa da eserin ciltlenme tarihi 1324/1906-07 olarak kaydedilmiştir. Dolayısıyla eser, bu tarihten önce istinsah edilmiş olmalıdır. Eser ilk olarak Ahmet Yıldırım ve Enbiya Yıldırım tarafından tercüme edilmiş ve 1995 yılında İstanbul'da Umran Yayınları'nda neşredilmiştir. Çalışmada eserin, Ahmet Özcan tarafından *Mektûbât-ı Seyda-i Tahî* [Tâğî] olarak Semerkand Yayınları'nda 2013 yılında neşredilen nüshası esas alınmıştır.

5. Birketü'l-kelimât

Nehrî kolunun sonraki dönem silsilelerinden Bitlis'te bulunan Ohin Dergâhı şeyhlerinden Şeyh Âsım Ohinî tarafından 1996 yılında telif edilen eser, yazma nüsha olup 200 küsur varaktır. Dili Arapça olan eserde başta Seyyid Taha olmak üzere Nehrî kolundan özellikle Sıbgatullah Arvâsî-Abdurrahman Tâğî-Fethullah Verkânîsî silsilesinde yer alan şeyhlerin hayatları konu edilmektedir. Dolayısıyla çalışmamızda

sıklıkla kullanılmıştır. Eserin sonuna ayrıca bazı risaleler ve mektuplar eklenmiştir. Çalışmamızda istifade edilen nüsha, Ohin Medresesi Kütüphanesi'nden alınan orijinal müellif nüshasıdır.

6. Târîh-i meşâhir-i cihân-ı İslâm

Kadı Muhammed Hızırî tarafından telif edilen Farsça biyografi eseridir. Hızırî eserinde bölge ile ilgili gözlem ve hatıralarını naklettiğinden bu eser, çalışmamızda önemli bir kaynak teşkil etmiştir. Bu bilgilerle Nehrî kolu hakkında çok önemli malumat elde edilmiştir. Fihristi 97 sayfa olan eserde, İslam dünyasından binlerce âlimin hayatı yer almaktadır. Eser, İntişârât-ı Hüseyinî tarafından Urumiye'de 1387 hş. yılında iki cilt olarak neşredilmiştir.

7. Âdâbu't-tarîkati'n-Nakşbendiyye (Âdâb-ı Fethullah)

Fethullah Verkânisî'nin, pîrdâşı Muhammed Sami Erzincanî'ye gönderdiği mektuptan ibaret olan *Âdâbu't-tarîkati'n-Nakşbendiyye* adlı eser, kendisinden sonraki tarikat mensuplarınca *Âdâb-ı Fethullah* olarak isimlendirilmiş ve tarikat âdâbında başucu eser olarak kabul edilmiştir. Eser, Mektebetü'l-Haşemiyye tarafından 2013 yılında İstanbul'da neşredilmiştir.

8. es-Sâdâtu'n-Nakşbendiyye, tarih, mevâkîf, durûs ve iber

Şeyh Kemal Hüseyinî'nin torunlarından Abdurrahman Hüseyinî tarafından Arapça telif edilmiştir. Eserde Nehrî kolunun İran'da yayılan silsilelerinden Şeyh Kemal ve sonrasındaki şeyhler konu edilmektedir. Eser, ilk olarak Erbil'de 1998 yılında Matbaatu Vezareti's-Sakafe'de basılmıştır. Daha sonra Muhammed Baneî tarafından *Sâdât-ı Nakşbendî ve Cunbeşhâ-yi Millî-yi Kürd der Guzer-i Târîh* adıyla Farsça'ya çevrilmiş ve İntişarat-ı Hüseyinî tarafından 1381 hş. yılında Urumiye'de neşredilmiştir. Eser yaklaşık 900 sayfa olup ailenin siyasi ve dini tarihinin yanı sıra bölgedeki savaşlar ve Kürt ayaklanmaları hakkında önemli bilgiler içermektedir.

Doküman İncelemesi: Konu ile ilgili arşiv belgeleri taranmıştır. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden (BOA) 400'ün üzerinde belgenin kopyası temin edilmiş ve bu belgeler incelendikten sonra 100'e yakın belge, ilgili yerlerde kaynak olarak kullanılmıştır. Böylece çalışmadaki bazı bilgilerin resmî ve birincil kaynaktan

verilmesi sağlanmıştır. Bununla birlikte ileride detaylıca bahsedileceği gibi İran Urumiye şehrinde bulunan Nehrî ailesine mensup Seyyid Rahim Geylanî, Şeyh Ubeydullah'ın torunlarından Seyyid Ubeydullah Geylanî ve Seyyid Taha'nın diğer oğlu Seyyid Alaeddin'in torunlarından Seyyid Ubeydullah, aile arşivlerini bize açmışlardır. Bu arşivlerden 300'ün üzerinde belgenin kopyası temin edilmiştir. Çoğu Farsça olan ve bir kısmı Osmanlı dönemi tapusu olan bu belgeler titizlikle incelenmiş ve bulgular bazı önemli hususlara kaynaklık etmiştir. Bunların içerisinde gerekli görülenlerin kopyası eklerde verilmiştir.

Saha Araştırması: Araştırmada ismi geçen şeyh ve halifelerin yaşadığı mevkilerde gözlem ve mülakat yapılmıştır. Bu çerçevede şeyhlerin günümüzdeki bazı temsilcileri ile görüşme imkânı olmuştur. Bunun için iki defa İran'a ve defalarca Doğu ve Güneydoğu'ya araştırma gezisi yapılmıştır. Gezi kapsamında gidilemeyen bir kısım önemli kişiler ile de telefon ve e-posta gibi iletişim yollarıyla irtibat kurulmuştur.

Gerçekleştirilen araştırma gezisi kapsamında Hakkâri, Bitlis ve Van'a gidilerek ve çeşitli temaslarda bulunulmuştur. Irak'ta Erbil'e bağlı Harir nahiyesinde görüşmeler yapılmıştır. Çalışmamız için daha önemli olan İran gezisinde ise tezin özgünlüğünü sağlayan kaynaklar elde edilmiştir. Bu gezide İran'daki birçok şehre gidilmiştir. Bunlar içerisinde öne çıkanlar Uşneviyye, Mahâbâd, Bukan, Senendec şehirleri ve Mergever ile Tergever mntikalarıdır. İran'daki temaslardan sonucunda ailelerden orijinal belge ve dokümanlar elde edilmiştir. Bunları maddeler halinde sıraladığımızda;

1. Üzerinde çalıştığımız Seyyid Taha'nın beşinci kuşak torunu ve ailenin büyüğü konumunda Seyyid Faruk Geylânîzâde ile görüşülmüştür. Ailenin soyağacı ve aileye dair diğer belgelerin kopyası alınmıştır. Seyyid Faruk'un kardeşleri Seyyid İbrahim ve Seyyid Ubeydullah ile görüşülmüştür. Bu kişilerden birtakım belgeler alındığı gibi onlarla çeşitli konularda mülakat yapılmıştır. Tarihî belgeleri temin ettiğimiz Nehrî ailesinden biri de Seyyid Salih'in dördüncü kuşak torunu Seyyid Rahim Geylânîzâde'dir. Seyyid Rahim'den ailenin mülküne dair tapular, icâzetnâmeler ve diğer belgelerden ibaret yaklaşık 200 belgenin kopyası alınmıştır. Bu aileden görüşülen bir diğer kişi Edebiyat bölümü doktora öğrencisi Seyyid İslam

Duagu'dur. Duagu, tezle ilgili eser ve belgelere ulaşmada başta kendi kitaplarını istifademize sunmuş, kaynak eserlere ulaşmada öncülük ve rehberlik etmiştir.

2. Seyyid Taha'nın halifelerinden Seyyid Kemal Hüseyinî'nin soyundan gelen ve o silsilenin devamını temsil eden Seyyid Taha Kemâlîzâde ile görüşülmüştür. Hânkâhında gözlemlerde bulunulmuş ve etrafındaki müridlerinden dergâh ile ilgili gerek yazılı ve gerekse şifahi bilgiler alınmıştır. Ayrıca Hânkâh'ta yer alan kitaplardan istifade edilmiştir.

3. Seyyid Taha ailesine dair bulgu ve belgelerin bir kısmı Uşneviyye şehrinden elde edilmiştir. Burada Hızırî ailesinin temsilcisi Şefî Hızırî ile görüşülmüştür. Şefî Hızırî'nin büyük dedesi Molla Hızır, Seyyid Taha'nın halifesidir. Burada Seyyid Taha ile Şeyh Ubeydullah'ın yazma mektupları ve icâzetnâmeler temin edilmiştir. Bunun yanı sıra Mirza Abdurrahim Sablâğî'nin (Vefâî) yazma nüsha olan *Tuhfetü'l-mürîdîn* eserinin bir kopyası kendisinden alınmıştır. Uşneviyye'de görüştüğümüz bir diğer kişi Molla Reşid Burhanî'dir. Kendisi Uşneviyye'deki Seyyid Taha'nın halifelerinin mezar yerlerini tespit etmede yardımcı olmuş ve konu ile ilgili bazı önemli bilgiler paylaşmıştır.

4. Araştırma için gidilen bir diğer şehir Mahâbâd'dır. Bu şehirde Seyyid Taha döneminde kurulan ve günümüzde ayakta kalan tek hânkâh olan *Hânkâh-ı Şemzînân* ziyaret edilmiştir. Burada bir dönem (1946-47) var olan Mahâbâd Cumhuriyeti'nin bakanlarından Halil Husrevî'nin oğlu Yusuf Husrevî ile görüşülmüş ve Seyyid Taha ailesi ile Mahâbâd Hânkâhı hakkında önemli bilgiler alınmıştır.

5. Ziyaret edilen başka bir şehir Bukan'dır. Bu şehirde Abbas Eyyubî ile görüşülmüştür. Seyyid Taha Nehrî'nin halifesi olan büyük dedeleri Şeyh Abdulvehhab hakkında bilgiler alınmıştır. Ayrıca dedesi ve Şeyh Ubeydullah'ın halifesi Muhammed Emin Ermenibûlağî adına telif ettiği ve aile hakkında önemli bilgiler derlediği piyasada bulunmayan *Hâci Halîfe Melâ Hemed-i Emîn* adlı eserini bize hediye etmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

NEHRÎ KOLONUN TEŞEKKÜL SÜRECİ VE NEHRÎ ŞEYHLERİ (SÂDÂT-I NEHRÎ)

I. Kola Adını Veren Kasaba: Nehrî

Hakkâri'nin Şemdinli ilçesine bağlı Bağlar köyünün eski adı olan Nehrî/نهری, Osmanlı döneminde Şemdînân (Şemdinli) nahiyesinin idare merkezidir. "Şemseddin" isminden dönüşen Şemdînân veya Şemzînân¹ tabiri, Rusya'nın Urumiye konsoloslu (1915-1918) Nikitin'in bildirdiğine göre; Abbasî hanedanından Emir Şemseddin'den gelir.² Nitekim XIX. yüzyılın ortalarına kadar bölgeyi bu hanedana ait Şemdînân beyleri yönetmiştir.³ 1849'da Nehrî'ye giden İngiliz diplomat ve arkeolog Layard, Osmanlı denetimine resmi olarak girmeyen tek mir/emir (bey) olarak Şemdînân mirlerinden Musa Bey'den söz etmektedir.⁴ Ancak bu yıldan itibaren Tanzimat'ın getirdiği merkezileşme politikası sonucu bölgedeki beylik sisteminin kaldırılmasıyla, Musa Bey merkezi teşkilata bağlı bir müdür olarak bölgeyi yönetmiştir. Nitekim 1266/1850 yılına ait arşiv belgesinde Musa Bey,

¹ Ubeydullah Nehrî, **Tuhfetu'l-ahbâb**, Haz. Seyyid İslam Duagû, Urumiye, İntişârât-ı Hüseyinî, 1386 hş., s. 142. Şeyh Ubeydullah, asıl olarak "Şemseddin" konulan ismin toplum arasında "Şemzîn" diye yaygın olmasından söz eder. Şemzîn ise Şemzînân'ın kısaltmasıdır.

² Basile Nikitin, "Shamdînân", **The Encyclopaedia of Islam, A Dictionary of the Geography, Ethnography and Biography of Muhammadan Peoples**, Volume IV, London, by E.J. Brill and Luzac & Co., 1913-1936, s. 305.

³ Yaşar Kaplan, "Tarihte Hakkâri, Şemdînân, Bahdınan ve Nehrî", **Uluslararası Seyyid Taha-i Hakkâri Sempozyumu-Hakkâri**, İstanbul, Hakkâri Üniversitesi Yayınları, 2014, s. 123-124; Basile Nikitin, **Kürtler**, Çev. Hüseyin Demirhan ve Cemal Süreyya, C. I, İstanbul, Özgürlük Yolu Yayınları, 1976s. 230-231.

⁴ Layard Nehrî'ye gittiğinde Musa Bey ve Seyyid Taha ile görüşmüş ve bu görüşmelerin bazı ayrıntılarını kitabına aktarmıştır. Nehrî'ye "Nera" diyen Layard, burada kendi ifadesiyle "Şemdînân'ın şefi" Musa Bey'i, Osmanlı'ya resmi olarak tabi olmayan tek emir olarak nitelendirir. (Austen Henry Layard, **Discoveries among the Ruins of Nineveh and Babylon**, New York: G. P. Putnam & Co., 1853, s. 309-311).

Şemdînân kazasının müdürü olarak zikredilmektedir.⁵ 1293 (1876-77) yılı Erzurum salnamesinde ise Şemdînân'ın müdürü Reşid Bey olarak geçmektedir.⁶

Şemdînân Nahiyesi değişik tarihlerde farklı yerlere bağlı olarak Osmanlı yönetiminde kalmıştır. Nehrî şeyhlerinden Seyyid Tâhâ (ö. 1269/1853) döneminde Musul'a bağlı bir nahiye olarak görünürken;⁷ Seyyid Salih (ö. 1280/1863-64) döneminde Hakkâri sancağına bağlı bir kaza olarak zikredilmektedir.⁸ Şeyh Ubeydullah (ö. 1300/1883) dönemine rastlayan 1293 (1876-77) Erzurum Salnamesi'nde ise Gever'e (Yüksekova) bağlı bir nahiye olarak geçmektedir. Salnameye göre Şemdînân, Gever kazasına bağlı bir nahiye; Gever kazası, Van sancağına bağlı; Van sancağı ise Erzurum vilayetine bağlıdır.⁹ 1321/1903 Devlet Salnamesi'ne göre ise Şemdînân kaza olarak Hakkâri sancağına bağlıdır. Hakkâri sancağı ise Van Vilayetine bağlıdır. Kaymakamı Mustafa Rıfat Efendi olan kaza, Gerdi ve Herki isminde iki nahiyesiyle birlikte 131 köye sahiptir.¹⁰

I. Dünya savaşından önce Şemdînân dört nahiyeye ayrılmıştır. Bunlar; Zerkân (merkezi aynı zamanda kaymakamın da oturduğu yer olan Nehrî), Humâro (merkezi Bembo veya Surunîs), Herkî (Merkezi Bitkâr) ve Gerdi'dir. Nahiyedeki aşiretler ise, Herkî, Gerdi ve Şemdînân isimlerini taşımakta ve hepsi de Sâdât-ı Nehrî'nin hâkimiyetini kabul etmektedir.¹¹

Nehrî kasabası ise daha önce değindiğimiz gibi Şemdînân'ın idare merkeziydi. Günümüzde harabe durumunda olan bu kasaba, Nehrî şeyhleri döneminde her yönden insanların gelip ziyaret ettiği, sosyal hayatı zengin bir merkez

⁵ “Musul'a bağlı olup İran hududunda bulunan Şemdînân kazasının Müdürü Musa Bey'in...” (BOA, HR. MKT, Dosya No: 36/Gömlek No: 31, Tarih: 23 L 1266/1 Eylül 1850).

⁶ 1293 **Erzurum Salnâmesi**, Erzurum, Erzurum Vilayet Matbaası, s. 105.

⁷ BOA, HR. MKT, 36/31, 23 L 1266/1 Eylül 1850.

⁸ “Hakkâri sancağının Şemdînân Kazası Müdürlüğü'ne...” (BOA, MVL, 574/47, 15 S 1275/24 Eylül 1858).

⁹ 1877-1878 yılındaki 93 Harbi dönemine denk gelen Salnameye göre, Van nüfusu; 10035 Müslüman, 23425 Hıristiyan olmak üzere toplamda 33460, Gever nüfusu; 5790 Müslüman, 3472 Hıristiyan olmak üzere toplamda 9262; Şemdînân nüfusu; 14260 Müslüman, 7107 Hıristiyan olmak üzere toplamda 21367 kişiye sahiptir. Bu nüfus sayımları sadece erkekleri kapsamaktadır. Bkz. **1293 Erzurum Salnamesi**, s. 141.

¹⁰ **1321 Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye** (1903), Dersaadet, Alem Matbaası, s. 730.

¹¹ Besim Darkot, “Şemdînân”, **İslam Ansiklopedisi**, C. X., İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1950, s. 405.

olarak faaliyet göstermekteydi. Coğrafya uzmanı Vital Cuinet'in (ö. 1896) bildirdiğine göre Nehrî, farklı ırk ve inançtan kişilerin bulunduğu bir kasaba olup 1890'lı yıllarda 2900 nüfusa sahiptir. Bunlardan 500'ü Osmanlı Türkü, 2200'ü Kürt, 200'ü de Yahudi'dir. Kasabada biri çok güzel iki cami vardır. Ayrıca han biçiminde 20 dükkânlı bir pazar vardır. Halkın geçim kaynağı tütündür. Bunun dışında tarım ve bağ işleriyle de meşgul olmuşlardır.¹²

İran ve Batı kaynaklarında bu kasabanın adı Nochia/ Navçıya (dağların arasındaki bölge) diye geçmektedir.¹³ Ali b. Emir Luyehân Efşâr Urûmî, 1299/1881-82 yılında kaleme aldığı *Tarih-i Ekrâd* adlı eserinde Nehrî'de 800 ailenin ikamet ettiğini kaydeder. Dağların tepelerindeki evlerin, yontulmuş taşlardan inşa edildiğini ve buralara gitmek için dar yollardan geçildiğini söyler.¹⁴

XIX. yüzyılın başlarından itibaren Hakkâri'nin Şemdinli ilçesine bağlı Nehrî kasabasında postnîşîn olmuş şeyh ve şeyh ailelerine, bölgede yaygın olarak "Sâdât-ı Nehrî" ya da "Sâdât-ı Şemzînî/Şemdînî" denilmektedir.¹⁵ Arapça bir kelime olan "sâdât", "seyyid" kelimesinin çoğulu olup efendiler, büyükler anlamına gelir.¹⁶ Bir bakıma Nakşbendiyye literatüründeki "hâcegân" kelimesinin yerine geçen "sâdât" tabiri, "sâdât-ı kirâm" terkihiyle önceden olduğu gibi günümüzde de Hâlidî şeyhler için kullanılmaktadır. Dolayısıyla "Sâdât-ı Nehrî/Şemzînî", Nehrî/Şemzînân seyidleri, efendileri ve şeyhleri anlamlarına gelmektedir. Bu tabir ile Nehrî ailesinden olan Seyyid Abdullah Şemdînî'den (ö. 1235/1819-20) Seyyid Abdullah Geylanîzâde'ye (ö. 1967) kadar süreçte tarikat şeyhliği yapmış kişiler kast edilse de

¹² Cuinet'ten aktaran Muzaffer İlhan Erdost, **Şemdinli RÖportajı**, Ankara, Onur Yayınları, 1993, s. 323-325. Erdost 1960'lı yıllarda yedek subay veteriner hekim olarak gittiği Şemdinli'de saha araştırması yapmış ve geçmişe dair bölge halkından öğrendiği önemli bilgileri eserine taşımıştır.

¹³ Amerikan misyonerleri günlüklerinde Nehrî, "Nochia" diye geçmektedir. Murat Gökhan Dalyan, **XIX. Yüzyılda Amerikalı Misyonerlerin Hakkari Günlüğü (1830-1870)**, Ankara, Öncü Kitap, 2012, s. 144.

¹⁴ Ali b. Emir Luyehân Efşâr Urûmî, **Tarih-i Ekrâd: Şerh-i Vakı'â-yı Şeyh Ubeydullah Kürd be Azerbeycân der Sâli 1297 h.**, Haz. Yusuf Beg Babapûr ve Mesud Gulâmiyye, Tahran, Kitaphane, Mûze ve Merkez-i Esnâd-i Meclis-i Şûra İslâmî, 1393 hş., s. 25.

¹⁵ Şeyh Ubeydullah, eserinde "Sâdât-ı Şemzînî" ifadesini kullanır. Bkz. Ubeydullah Nehrî, **a.g.e.** s. 141. Tespitlerimize göre Türkiye'de genel olarak Sâdât-ı Nehrî; İran'da Sâdât-ı Şemdînî/Şemzînî tabiri kullanılmaktadır.

¹⁶ سیادة - يسود - ساد- kökünden gelen سید kelimesinin çoğulu اسباد ve سادة olarak gelmektedir. سادات ise سادة kelimesinin çoğuludur. Dolayısıyla çoğulu çoğuludur (*Cem'ul'l-Cem*). Louis Maluf, **el-Müncid fi'l-lüga**, Kum, İntişârât-ı zevi'l-kurbâ, 1429 h., s. 361.

genel olarak aileye mensup bütün bireyler için de kullanılmaktadır.¹⁷ Tabirin ilk olarak ne zaman kullanıldığı kesin olarak bilinmemekle birlikte, Ubeydullah Nehrî'nin (ö. 1300/1883) eserinde yer almasına¹⁸ binaen, teşekkül sonrası dönemden itibaren kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Nehrî Şeyhleri'nin mensub olduğu aile, Nehrî'ye sonradan gelmiştir. Ailenin soyu Kâdiriyye tarikatının kurucusu Şeyh Abdülkâdir Geylânî'ye (ö. 561/1166) dayandırılmaktadır.¹⁹ Kaydedildiğine göre Şeyh Abdülkâdir'in oğlu Şeyh Abdülazîz (ö. 602/1205-6), Kâdiriyye tarikatını yaymak için Musul'a yakın Akrâ'ya yerleşir ve burada vefat eder.²⁰ Moğol Hanı Hülagû (ö. 1265), miladî 1258'de Bağdat'ı istila ettiğinde Şeyh Abdülazîz'in oğlu Şeyh Ebubekir, onun zulmünden kaçarak Hakkâri'nin Herki²¹ bölgesinde daha önce Şemdînân Beyliği'ne başkentlik etmiş olan Stunê'ye²² yerleşir. Aile üç dört kuşak burada yaşadıkdan sonra Şemdînân'ın Humâro²³ nahiyesinde, Osmanlı-İran sınırındaki Şehidan dağının²⁴ eteğinde bulunan Meleyân (Şemdinli/Erdemli) köyünü kurar. Seyyid Tâhâ'nın dedesi Molla Salih

¹⁷ Nehrî ailesini ana hatlarıyla ele alan Bruinessen'in makalesi için bkz. Martin van Bruinessen "The Sâdatê Nehrî or Gilânîzâde of Central Kurdistan", **Journal of the History of Sufism**, 1-2, 2000, pp. 79-91.

¹⁸ Ubeydullah Nehrî, **a.g.e.**, s. 141.

¹⁹ Ubeydullah Nehrî, **a.g.e.**, s. 142; Kadî Muhammed Hızırî, **Târîh-i Meşâhîr-i Cihân-i İslâm**, C. II, Urumiye, İntişârât-ı Hüseyinî, 1387 hş., s. 895; Nûşîrvan Mustafa Emin, **Kürd u Acem: Târîh-i Siyâsî-yi Kürdhâ-yi İrân**, Tahran, Cevâne Rüşd, 1392 hş., s. 185; Necip Fazıl Kısakürek, **Başbuğ Velilerden 33**, İstanbul, Hacegan Yayınları, 2007, s. 335. Abdülkadir Geylânî'nin soyundan gelmeleri münasebetiyle, İran'da ailenin bir kısmı Geylanizâde soyadını kullanmaktadır. Seyyid Tâhâ'nın Şeyh Abdülkadir Geylânî'ye ulaşan şeceresi şöyledir: Seyyid Tâhâ, Seyyid Ahmed, Seyyid Salih, Seyyid İbrahim, Seyyid Hacı, Seyyid Muhammed, Seyyid İbrahim, Seyyid Abdullâh, Seyyid Hacı, Seyyid Ebubekir Muhammed, Seyyid Abdülazîz, Seyyid Abdülkadir Geylânî. Ailenin soy şeması için bkz. Şekil II.

²⁰ Türbesi Akra'da olup, halen ziyaret edilmektedir. Irak'ın önemli tarihçilerinden Abbas Azzavi *Aşâiru'l-Irak* adlı eserinde Seyyid Tâhâ'nın Abdülkadir Geylânî'nin oğlu Şeyh Abdülazîz'in torunlarından olduğunu yazar. Azzavî, eserinde Seyyid Tâhâ ve ondan sonra gelen Nehrî şeyhlerinden de bahseder. Bkz. Abbas Azzavî, **Aşâiru'l-Irâk**, Bağdad, İntişârât-ı Şerif er-Radi, 1990, s. 233.

²¹ Bir kısmı Hakkâri, bir kısmı da Irak'ta bulunan bölgenin adıdır. Bölgede yaşayan halk, Herki aşireti olarak bilinmektedir. (Erdost, **a.g.e.**, s. 292, 296).

²² Günümüzde Kuzey Irak topraklarında olan bu köy, bir dönem Şemdînân Beyleri'ne ait bir merkez olmuştur. Bkz. Nikitine, "Shamdînân", s. 306; Kaplan, a.g.m., s. 120-122. Arafât Stûnî'nin bildirdiğine göre Seyyid Ebubekir'in kabri Stûnî köyünde olup halen ziyaret edilmektedir. Bkz. Arafât Kerem Stûnî, **el-Hayâtu'd-Dîniyye min Nehrî ilâ Bârzân**, 2010, s. 10-11, <http://www.soran.edu.iq/images/staff/Dr-Arafat-Karam/arafat26.pdf> (erişim15.06.2015).

²³ Humâro, 1293/1876-77 Erzurum Salnamesinde Gever'e (Yüksekova) bağlı bir nahiye olarak geçmektedir. Bkz. 1293 **Erzurum Salnâmesi**, s. 105.

²⁴ Şemdinli'nin Soğuksu köyünde Türkiye-İran sınırına yakın bir dağdır.

zamanında ailenin bir kısmı, Demanê Suflâ (Şemdinli/Çatalca) köyüne yerleşir. Daha sonra Molla Salih'in oğullarından Seyyid Abdullah ile Seyyid Ahmed (Seyyid Tâhâ'nın babası) Nehrî'ye (Şemdinli/Bağlar) taşınırlar.²⁵

Günümüzde harabe ve terk edilmiş vaziyette olan Nehrî'deki sosyal hayat, 1925 Şeyh Said isyanına kadar devam etmiştir. Zira bu tarihte Nehrî Tekkesi postnîşîni Şeyh Abdülkadir'in (ö. 1925) idam edilmesi ve bölgeye askeri müdahalede bulunulması neticesinde aile Irak ve İran'a göç etmiştir. İleride de bahsedileceği gibi askeri müdahale sonrası Nehrî'de bulunan Seyyid Abdülkadir'in oğlu Abdullah Geylânîzâde, Nehrî'de isyan başlatmış ve sonrasında, bütün aile fertleriyle Irak ve İran'a göçmüştür.²⁶ Nehrî'deki tekke, medrese, cami ve diğer binalar, muhtemelen bu tarihten itibaren harabe durumuna gelmiştir. Günümüzde bu yapıtlardan Kayme ve Kelat sarayı kalıntıları ile taş köprü kalmıştır.²⁷

II. Nehrî Kolunun Teşekkülü

A. Seyyid Abdullah Şemdînî (ö. 1235/1819-20) ve Nakşbendîliğin Nehrî'ye ilk Gelişi

Nakşbendî-Hâlidîliğin kurucusu Mevlânâ Hâlid Bağdâdî'nin (ö. 1242/1827) ilk halifelerinden olan Seyyid Abdullah Şemdînî Hakkârî b. Seyyid Salih, Nehrî

²⁵ Baba Merduh Ruhanî, **Târih-i Meşâhir-i Kürd ve Umerâ ve Hânedânâ**, C. III, Tahran, İntişârât-ı Seruş, 1390 hş., s. 545; Erdost, **a.g.e.**, s. 27, 32; Nikitine, **Kürtler**, Çev. Hüseyin Demirhan ve Cemal Süreyya, C. II, s. 65; a.mlf., "Şamdînân", s. 306. Rusya'nın Urumiye eski konsolosu (1915-1918) Nikitin, büyük ihtimalle bu bilgileri kitap yazımında birlikte çalıştığı ve "Kürtçe öğretmenim" dediği Nehrî müderrislerinden Molla Said'den almıştır.

²⁶ Nazmi Sevgen, "Bizim Olan ve Olmayan Doğu'dan Hadiseler, Şahsiyetler: Seyyid Taha", **Tarih Konuşuyor**, İstanbul, C. VII, S. 40, Mayıs 1967, s. 3166. Bölgede subaylık yapan Sevgen, Seyyid Taha'nın torunlarından II. Seyyid Taha (ö. 1939) hakkında kendi tecrübe ve gözlemlerine dayanarak bilgiler aktarmıştır. Ayrıca bu bilgiler, İran'a yapılan araştırma gezisinde oradaki aile fertlerinden de alınmıştır. Gezi kapsamında, Şemdinli'de doğmuş ve 1925 yılında oradan göç etmiş aile fertlerinden hayatta kalan son kişi olan Seyyid Alaaddin ile İran Urumiye'de görüşme imkânımız olmuştur. Seyyid Taha'ya soyu şöyle ulaşmaktadır: Seyyid Alaaddin-Seyyid Abdulhamid-Seyyid Alaaddin-Seyyid Taha.

²⁷ Bölge halkının bildirdiğine göre Kelat sarayı Şeyh Muhammed Sıddık tarafından, Kayme sarayı ise Seyyid Abdülkadir ve oğlu Seyyid Abdullah Geylânîzâde tarafından yaptırılmıştır. Bu yapıtlar hakkında detaylı bilgi ve üzerinde yapılmış arkeolojik bir inceleme için bkz. Mehmet Top, "Şemdinli'deki Mimari Eserler", Van, **Van Gölü Çevresi Kültür Varlıkları Sempozyumu Bildirileri**, 1996, s. 130-144.

ailesine Nakşbendîliği getiren ilk kişidir. Şeyh Ubeydullah'ın beyitlerinden anladığımıza göre, Nehrî Dergâhı Seyyid Abdullah döneminde şöhret bulmuştur. Kurduğu dergâha bölge halkının yanı sıra uzak diyarlardan da ona intisap etmeye gelenler olmuştur. Yumuşak huylu²⁸ olarak bilinen Seyyid Abdullah'a intisap etmeyenler ise onun velayetini tasdik etmiş, hatta bölgedeki Mecûsî ve Yahûdîler bile ona saygı göstermiştir.²⁹ Onun bu durumu hakkında Mevlânâ Hâlid şu yorumu yapmıştır: “*Seyyid Abdullah, ne güzel bir şeyhtir. Münkiri olmaması dışında hiçbir kusuru yoktur.*”³⁰

Seyyid Taha'nın amcası Seyyid Abdullah, Mevlânâ Hâlid Şehrezorî Bağdâdî'nin (ö. 1242/1827) medrese arkadaşı ve hac refikidir.³¹ Mevlânâ Hâlid, Hindistan'a Şah Abdullah Dihlevî'ye (ö. 1240/1824) intisap için gitmeden önce Nehrî'ye geldiğinde³² Seyyid Abdullah da onunla birlikte gitmeyi ister. Ancak bazı sebeplerden dolayı Mevlânâ Hâlid'e eşlik edemez. Bununla birlikte Mevlânâ Hâlid kendisine “*Eğer bu seferden bir şey alırsam, sen de ortağım olacaksın*” diyerek Hindistan seferinden elde edeceği feyz ve berekette kendisini de ortak edeceği sözünü vererek bir nevi onu teselli eder.³³

Hindistan'a giden Hâlid-i Bağdadî, Şeyh Abdullah Dihlevî'nin nezdinde seyr u sülûkunu tamamladıktan sonra hilafet alıp memleketi Süleymaniye'ye döner ve tedris ile irşad faaliyetleriyle meşgul olur. Mevlânâ Hâlid'in ünü kısa zamanda her

²⁸ Muhammed Salih İbrahimî (Şepol), **Jînâveri Zânâyân-ı Kurd lı Cihâmî İslâmeti ya Gencîne-i Ferheng u zânast**, Tahran, Çaphane-i Maharet, 1369 hş., s. 153-154. Nitekim silsilede Seyyid Abdullah “hilmin kaynağı” olarak anılmaktadır.

²⁹ Ubeydullah Nehrî, **a.g.e.**, s. 146; Abdullah Şemdnî, **Hulâsa-i Akâid**, Çev. Kadri Yıldırım, İstanbul, Semerkand Yayınları, 2013, s. 14. Çevirmenin girişteki notları.

³⁰ Sıbgatullah Arvâsî, **Minah**, Der. Hâlid-i Oreki, Çev. Siraceddin Önlüer ve Hüseyin Okur, İstanbul, Semerkand Yayınları, 2012, s. 152-153 (176. Minha). Çalışmada bu çeviri esas alınacaktır. Ubeydullah Nehrî, **a.g.e.**, s. 145; Âsım Ohinî, **Birketü'l-kelimât**, Bitlis Ohin Medresesi Kütüphanesi, vr. 6.

³¹ Âsım Ohinî, **a.g.e.**, vr. 3; Kadı Muhammed Hızırî, **Târîh-i Meşâhîr-i Cihân-i İslâm**, C. II, s. 902-903; Ubeydullah Nehrî, **a.g.e.**, s. 144. Şeyh Ubeydullah dostluklarını, “zahiri ilimlerde iki arkadaş, muhabbetinde iki kardeş” diye nitelemiştir.

³² Basil Nikitine, **Kürtler**, Çev. E. Karahan vd., İstanbul, Örgün Yayınevi, 2010, s. 390.

³³ Ubeydullah Nehrî, **a.g.e.**, s. 144; Âsım Ohinî, **a.g.e.**, vr. 5; Nikitine, **Kürtler**, Çev. Hüseyin Demirhan ve Cemal Süreyya, C. II, s. 67. Şeyh Ubeydullah'a göre, Nehrî'deki mürid ve talebeler Seyyid Abdullah'ın gitmemesi için ricada bulunmuşlar ve bu ricalarında ısrar ettiklerinden Seyyid Abdullah da gitmemiştir. Şeyh Âsım ise, her ikisine yol masrafı yetmediğinden istişare sonucu Mevlânâ Hâlid'in yalnız gitmesi kararı verildiğini söyler.

tarafa yayılır ve özellikle ulema tabakasından birçok kişi ona intisap eder. Böylelikle Mevlânâ Hâlid, Hindistan’dan getirdiği Nakşbendîliği hızlı ve etkin bir biçimde yaymaya başlar. Neticesinde Mevlânâ Hâlid ile birlikte Nakşbendîlikte “Hâlidîlik”³⁴ ekolu oluşur.³⁵

Mevlânâ Hâlid’e intisap eden âlimler, seyr u sülûk’tan sonra hilafet alarak kendi bölgelerinde Hâlidîliği yayıyorlardı. Bu halifelerinden biri de medrese arkadaşı Seyyid Abdullah’tı. İrşadının ilk dönemlerinde sıkıntılar çeken Mevlânâ Hâlid’e yardımcı olan³⁶ Seyyid Abdullah, Mevlânâ Hâlid’e intisap edip uzun bir müddet sülûk ile meşgul olduktan sonra 1229/1813-14 yılında Bağdat’ta Mevlânâ Hâlid’den “tarikatta mutlak tasarruf yetkisi” anlamına gelen *mutlak irşad*³⁷ icazeti alır.³⁸ 1233/1817-18 yılından telif edilmiş olup Hâlidîliğin erken dönem kaynaklarından sayılan *el-Hadîkatu’n-nediyye*’nin müellifi Muhammed b. Süleyman el-Bagdâdî, Seyyid Abdullah’ın hilafetini tank olarak şöyle kaydetmiştir:

“Mevlânâ Hâlid’in halifelerinden biri de; âlim, ilmi ile amel eden, şerif, kâmil, sıdk ve hayânın kaynağı, güzel ahlakı kendinde toplayan, kurtuluşun anahtarı, nesebi Kadîrî,³⁹

³⁴ Mevlânâ Hâlid ve Hâlidîlik hakkında kendi döneminde olduğu gibi sonraki dönemlerde de birçok eser yazılmıştır. Dolayısıyla detaylı bilgi için bu eserlere müracaat edilebilir. Eserlerin bazıları şunlardır: Muhammed b. Süleyman el-Bagdâdî, **el-Hadîkatü'n-nediyye**, Kahire, Matbaay-i İlmiye, 1313 h.; el-Hac Hasan Şükrü, **Şemsü’ş-şumûs**, sadeleştiren: Eser Sazak, İstanbul, Semerkand Yayınları, 2012; İbrahim Fasih Haydarî, **Mecdü’t-tâlid**, İstanbul, Matbaa-i Âmire, 1292 h.; Abdülkerim Müderris, **Yâd-ı Merdân**, C. I., Hevler, Çaphâne-i Ârâs 2011; Kâtibu’l-esrâr Molla Hamid Bisârânî, **Riyâzü’l-müştâkîn der beyân-i ahvâl u menâkıb-i Hazret-i Mevlânâ Hâlid Ziyâüddîn ve Hazret-i Şeyh Osman Sirâcuddin**, Tahran, Cemalî, 1386 hş; Mihîndoht Mu’temedî, **Nakşî ez Mevlânâ Hâlid Nakşebendî ve Peyrevân-ı O**, Tahran, Pajenk, 1368 hş. Bu eserlerin yanı sıra Türkiye’de iki doktora tezi yapılmıştır. Bunlar: Abdurrahman Memiş, **Hâlid-i Bağdâdî ve Anadolu’da Hâlidîlik**, İstanbul, Kitabevi, 2000; Abdulcebbar Kavak, “Mevlânâ Hâlid-i Bağdadi ve Hâlidî Tasavvuf Geleneğinin Tarihi Gelişim Süreci”, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), AÜSBE, Erzurum 2013.

³⁵ Bu nedenle Seyyid Taha’nın imza ve mühürlerinde “Hâlidî Nakşebendî” ibaresi geçmektedir.

³⁶ Ubeydullah Nehrî, **a.g.e.**, s. 145.

³⁷ Şeyhin, halifesine tarikat alanında mutlak yetki vermesi anlamına gelmektedir. Detaylı bilgi üçüncü bölümde *halife ve şeyh* başlığında verilecektir.

³⁸ Abdülmecid b. Muhammed el-Hanî, **el-Hadâiku’l-verdiyye fi hakâiki ecillâi’n-Nakşebendiyye**, Erbil, Daru Aras, 2002, s. 343; Muhammed b. Süleyman el-Bagdâdî, **a.g.e.**, s. 66; İbrahim Fasih Haydarî, **a.g.e.**, s. 58-59.

³⁹ Eserin matbu nüshasında “عبد الله القادري نسبة” ibaresi baskı hatasından dolayı “عبد الله القادى نسبة” şeklinde gözükmektedir. Bu durum eseri referans alan Abdurrahman Memiş’i yanıltmış olmalıdır ki Seyyid Abdullah’ı sehven “kadî” olarak nitelemiştir. (Abdurrahman Memiş, **a.g.e.**, s. 131). Yine buradaki ibarenin eksikliğinden olsa gerek, Abdülkerim Müderris, Hâlidîliğin temel kaynaklarından sayılan *Yad-ı Merdan* adlı eserinde, Mevlânâ Hâlid’in Şemdinân’da Seyyid

nisbesi Hakkarî diyarından Şemzînî olan Seyyid Abdullah'tır. Şemzîn'den [Şemdinli] h. 1229 yılında Bağdat'a şeyhimizin [Mevlânâ Hâlid] yanına seyr u sülûk için gelmişti. Bağdat'ta tarikata intisap edip uzun müddet sülûk mücahedesinde bulundu. En sonunda *el-fetûh* olan şeyhi ona manevî derecelerin anahtarıyla birlikte irşad icazetini verdi. Şu anda kendi vatanında salikleri ilim, amel, hal ve sözleriyle terbiye etmekte, o civarda ondan birçok kişi faydalanmaktadır. Allah onun vesilesiyle oradaki topluma nimetler bahşetsin.⁴⁰

Hilafet alan Seyyid Abdullah, Nehrî'de kurduğu tekkede Nakşbendîliği yaymaya başlar. Böylece soyları Şeyh Abdülkadir Geylânî'ye dayanan ve esasen Kadirî olan Nehrî Ailesi, Seyyid Abdullah ile Nakşbendî-Hâlidîliğe geçer. Ailenin Hâlidîliğe geçmesinde yukarıda değinilen Seyyid Abdullah ile Mevlânâ Hâlid'in yakın dostluğunun etkisinin yanı sıra Hâlidîliğin güçlü ve hızlı yayılmasının da payı büyük olmalıdır.⁴¹

Seyyid Abdullah hakkında geniş bilgi veren Nehrî şeyhlerinden Şeyh Ubeydullah, *Tuhfetü'l-ahbâb* adlı mesnevisinde onu uzun uzun metheder. Bu manada Mevlânâ Hâlid'in, diğer halifeleri arasında ona verdiği özel ilgiden söz eder. Onun bildirdiğine göre Mevlânâ Hâlid, Seyyid Abdullah'ın bulunduğu mekânda kimse ile sohbet etmezdi. Ona olan muhabbetinden onu yolcularken atının dizgininden tutup onu yolcu ederdi.⁴²

Yine Şeyh Ubeydullah, Seyyid Abdullah'ın birçok ilim ve fende yetkin olduğunu bildirmiştir. Bununla ilgili olarak, Ahmed Ramiz tarafından 1911 yılında *Reşbelek* eseri ile birlikte yayınlanan *Hulasâ-i akâid* adlı Kürtçe itikad eseri, Seyyid Abdullah'a atfedilmektedir. Eseri istinsah eden Nehrî Tekkesi'nin müderrisi Ömer b.

Abdülkadir diye bir halifesinden söz etmiş ve *el-Hadikatu'n-nediyye*'de geçen Seyyid Abdullah'a ait bilgileri aynen aktarmıştır (Müderris, **Yâd-ı Merdân**, C I., s. 78). Bu yanlışlığa onu referans alan Merduh Ruhani gibi diğer yazarlar da düşmüştür. Bkz. Baba Merduh Ruhanî, **a.g.e.**, C. I., s. 347-348. Eserdeki baskı hatasının tashihi için yazma nüshaya müracaat edilmiştir. Bkz. King Saud University, Makhtota, no: 218/ ب.ح - 4178, vr. 30a ve 30b. Ayrıca ilgili bölümün yazma nüshası için bkz. *EK I-Yazma Eser Örnekleri*

⁴⁰ Muhammed b. Süleyman el-Bağdadî, **a.g.e.**, s. 66.

⁴¹ Kadî Muhammed Hızırî, **Târîh-i Meşâhîr-i Cihân-i İslâm**, C. II, s. 902. Martin van Bruinessen, Nehrî ailesinin Kadiriyye'ye geçişini Seyyid Taha ile başladığını söyler. Ancak Seyyid Taha'dan önce amcası Seyyid Abdullah Mevlânâ Hâlid'in halifesi olduğundan ailenin Kadirîlikten Nakşbendîliğe geçişi Seyyid Abdullah ile gerçekleşmiştir. (Martin van Bruinessen, "Kadiriyye ve Kürtler Arasında Kadiriyye Kolları", Çev: Hür Mahmut Yücer, **Tarih Kültür ve Sanat Dergisi Araştırmaları**, vol. 2, No. 1, Karabük Üniversitesi, Mart 2013, s. 385).

⁴² Ubeydullah Nehrî, **a.g.e.**, s. 145.

Circîs Bêdâvî,⁴³ önsözde, Nehrî ailesinden II. Seyyid Taha'nın (ö. 1939)⁴⁴ emriyle eseri hazırladığını belirtir. Bêdâvî, eserin sonunda aile hakkında önemli bilgiler veren bir sonuç bölümü de yazmıştır. Medresede mübtediler için hazırlanan eserde temel inanç esasları özetle ele alınmıştır. Eser, Kadri Yıldırım'ın tercüme ve mukaddimesiyle birlikte 2013 yılında Semerkand Yayınları'ndan neşredilmiştir.⁴⁵

Şemdînân'a yakın Humâro nahiyesinde doğan⁴⁶ ve doğum tarihi bilinmeyen Seyyid Abdullah, Mevlânâ Hâlid hayatta iken vefat etmiştir. Mevlânâ Hâlid vefat haberini aldığı anda çokça ağlayıp, “*Hak o edip dostu bize bırakmadı artık Hudâ'dan başka habibimiz kalmadı*” diye üzüntüsünü dile getirmiştir.⁴⁷ Şeyh Ubeydullah vefat tarihini ebced hesabına göre “*خازن ز اسرار حق /hâzin zi esrar-ı Hak*” (hak sırlarından hazine alan) cümlesiyle 1235 (1819-20) olarak kaydetmiştir.⁴⁸

Seyyid Abdullah mürşidinden önce vefat ettiği için muhtemelen halife yetiştirmemiştir. Ancak ileride de bahsedileceği gibi Nehrî kolunda intisap esnasında silsiledeki şeyhlere Fatiha okunurken ve hatm-i hâcegân zikrinde silsile okunurken, teberrüken Mevlânâ Hâlid'den sonra Seyyid Abdullah da anılmaktadır. Fakat tasavvufî icazet silsilesine göre Mevlânâ Hâlid'den sonra Seyyid Taha gelmektedir. Dolayısıyla Seyyid Abdullah'ın silsileye dâhil olması sadece hatme ve intisapda okunan duaların kendisine de ithaf edilmesi maksadıyla olmalıdır. Seyyid Taha'nın amcasına gösterdiği bu hassasiyet, kendi kabrinin yerini belirlemede de görülmüştür. Zira ona olan saygısından dolayı vefatına yakın bir zamanda kabrinin

⁴³ Bêdâvî, günümüzde Şemdinli'ye bağlı Ayranlı köyünün eski adıdır. Molla Ömer hakkında daha fazla bilgi, *Nehrî Tekkesi* Başlığında verilecektir.

⁴⁴ Seyyid Muhammed Sıddık'ın oğlu, Şeyh Ubeydullah'ın torunudur.

⁴⁵ Abdullah Şemdînî, **Hulâsa-i Akâid**, Çev. Kadri Yıldırım, Semerkand Yayınları, İstanbul 2013.

⁴⁶ Ubeydullah Nehrî, **a.g.e.**, s. 144.

⁴⁷ Ubeydullah Nehrî, **a.g.e.**, s. 145-147.

⁴⁸ Seyyid Abdullah'ı konu edinen hemen hemen bütün eserler vefat tarihini 1229/1813 olarak göstermektedirler. (Bunlardan bazıları için bkz. Memiş, **a.g.e.**, s. 131; Kavak, **a.g.t.**, s. 323; Komisyon, “Seyyid Abdullah”, **İslam Alimleri Ansiklopedisi**, C. XVIII, İstanbul, İhlas Matbaacılık ve Gazetecilik, t.y., s. 206.) Ancak bu tarih, yukarıda da belirtildiği gibi Seyyid Abdullah'ın hilafet aldığı tarihtir. Ayrıca onun ailesinden olan Şeyh Ubeydullah'ın verdiği vefat tarihi ile de çelişmektedir. Vefat tarihinin ebced hesabı şöyledir:

hı (600) + elif (1) + ze (7) + nun (50) + ze (7) + elif (1) + sin (60) + ra (200) elif (1) + ra (200) + ha (8) + kaf (100) =1235. Şeyh Ubeydullah Nehrî **a.g.e.**, s. 147.

amcası Seyyid Abdullah'ın kabrinin gerisinde olmasını istemiştir. Böylece ziyaretçilerin ilk önce amcasını ziyaret etmesini sağlamıştır.⁴⁹

Seyyid Abdullah'ın Seyyid Ali diye bir oğlu vardır. Seyyid Ali'nin oğlu olan Seyyid Muhammed Said, Nehrî tekkesinin dördüncü postnîşini olan Şeyh Ubeydulah'ın kayınbiraderi ve halifesidir.⁵⁰ Seyyid Abdullah'ın soyundan gelenler, günümüzde İran'ın Urumiye şehri ve civarında yaşamaktadırlar.

B. Seyyid Taha Hakkârî Nehrî (ö. 1269/1853) ve Nehrî Kolunun Kuruluşu

Seyyid Abdullah'ın 1235/1819-20 yılında vefat etmesi üzerine, kardeşinin oğlu olan Seyyid Taha, irşad faaliyetinde bulunduğu İran'daki Berdesor köyünden Nehrî'ye⁵¹ gelip onun yerine geçmiş ve vefatına kadar faaliyetini burada devam ettirmiştir.⁵²

Seyyid Taha, Nehrî'deki etkin ve yaygın irşad faaliyeti ile birçok halife yetiştirmiş ve Hâlidîliğin bölgedeki en önemli temsilcilerinden kabul edilmiştir.⁵³ Dolayısıyla kendisinden sonra halifeleri vasıtasıyla daha da yayılacak olan Hâlidîliğin Nehrî kolu teessüs etmiştir. Ancak bu kol, Hâlidîlik gibi tamamen kendine özgü özellikleri olan ayrı bir kol olarak telakki edilmemektedir. Nitekim *Üçüncü Bölümde* de işleneceği gibi Nehrî kolunda, Nakşbendî-Hâlidîliğin bazı esasları vurgulanarak ön plana çıkarılmış, tarikatın uygulamasında da yer yer bazı şekli değişiklikler yapılmıştır. Fakat bu vurgu ve değişikliklerin genel olarak Nehrî

⁴⁹ Nazife Özatak, **İrşad Kutbu Seyyid Taha-i Hakkari**, İstanbul, Nesil Matbaacılık, 2003, s. 132; HİSKAV (Hakkari İlim Sağlık Kültür ve Araştırma Vakfı), **Seyyid Tâhâ-i Hakkârî**, Hakkari, HİSKAV Yay., t.y., s. 29.

⁵⁰ Mirza Abdurrahim Vefâî Savicbulağî, **Tuhfetü'l-mürîdîn**, Hacı Şefî' Hızırî Özel Aile Arşivi, Uşneviyye, vr. 61. Farsça eserin bilinen tek yazma nüshasının kopyası, İran'ın Uşneviyye şehrinde Hacı Şefî' Hızırî'den alınmıştır.

⁵¹ Mevlânâ Hâlid ona gönderdiği bir Mektupta görev yeri olan Berdesor'dan sadece Nehrî'ye gitmeye musaade ettiğini ifade etmiştir. Bkz. EK II-*Mektuplar*

⁵² Âsım Ohinî, **a.g.e.**, vr. 7; Komisyon, "Tâhâ-i Hakkari", **İslam Alimleri Ansiklopedisi**, C. XVIII, İstanbul, İhlas Matbaacılık ve Gazetecilik, t.y., s. 248;

⁵³ Bölgede Seyyid Taha'nın yanı sıra Süleymaniye ve çevresinde Şeyh Osman Sıraceddin Tavila (ö. 1283/1867), Cizre ve çevresinde Şeyh Hâlid Cezerî (ö. 1839) ve Elazığ ve çevresinde de Şeyh Ali Septî (ö. 1287/1870) Halidîliğin önemli temsilcileri olarak öne çıkmaktadır.

kolunu Hâlidîlikten farklılaştırdığı söylenemez.⁵⁴ Bunun en açık kanıtı Seyyid Taha'dan sonra gelen şeyhlerin kendi mühür ve imzalarında “Hâlidî Müceddidî Nakşbendî” nisbelerini kullanarak kendilerini Hâlidî olarak görmeleridir. Halifelerinden Şeyh Muhammed Küfrevî mühür ve imzalarında “Taha’ya mensub” anlamına gelen Tâhî nisbesini⁵⁵ kullanmışsa da bu diğer silsilelerde yaygın olmamıştır. Bu da kolun Hâlidîlik’ten sonra müstakil bir kol olarak görülmediğini göstermektedir. Başka bir ifadeyle kol Hâlidîlik üzerinden yayılmıştır. Yani Hâlidîliğin bir şubesi niteliğindedir.

Nehrî kolunun kurucusu Seyyid Tâhâ-i Hakkârî Şemdînî Nehrî b. Molla Ahmed b. Molla Salih, Şemdînân’ın Humâro⁵⁶ nahiyesinde doğmuş olup doğum tarihi tam olarak bilinmemektedir.⁵⁷ Bağdad, Süleymaniye, Kerkük ve Erbil’deki büyük âlimlerden ilim tahsil eden⁵⁸ Seyyid Tâhâ, ilk olarak Mevlânâ Hâlid’in halifesi olan amcası Seyyid Abdullah’a intisap ederek tarikata girmiştir. Bir müddet amcasının nezaretinde sülûküne devam ettikten sonra Mevlânâ Hâlid onu yanına çağırmıştır.⁵⁹ Başka bir ifadeyle Seyyid Abdullah Seyyid Tâhâ’yı belli bir mertebeye kadar getirmiş, Mevlânâ Hâlid ise onu kemâle erdirmiştir.⁶⁰

⁵⁴ Seyyid Taha, “*Ben şeyhim Mevlânâ Hâlid’e hiçbir hususta muhalefet etmedim.*” diyerek bu duruma işaret etmiştir (Sıbgatullah Arvâsî, **a.g.e.**, s. 168-169, 192. Minha).

⁵⁵ Bkz. EK III-*İcazetnameler*

⁵⁶ Seyyid Tâhâ’nın burada doğduğunu oğlu Şeyh Ubeydullah belirtmektedir. Bkz. Şeyh Ubeydullah Nehrî, **a.g.e.**, s. 142.

⁵⁷ Ekrem Buğra Ekinci, Seyyid Tâhâ’nın doğum tarihini 1792 olarak göstermektedir. Kendisiyle yaptığımız görüşmede bu bilgiyi Seyyid Taha’nın torunlarından aldığını söylemiştir. (Ekrem Buğra Ekinci, “Bir Osmanlı Beyefendisi Hızır Geylan”, **Türkiye Gazetesi**, 1 Aralık 2010, s. 14).

⁵⁸ Özatak, **a.g.e.**, s. 10; Şefik Korkusuz, **Nehrî’den Hazne’ye Meşayih-i Nakşibendî**, İstanbul, Pak Ajans Yayıncılık Ltd. Şti., 2010, s. 14.

⁵⁹ Abdullah Şemdînî, **Hulâsa-i Akâid**, Haz. Ömer b. Circîs Bêdâvî, İstanbul, Menzume-i Efkâr Matbaası, 1339 h., s. 11-12; Şeyh Ubeydullah Nehrî, **a.g.e.**, s. 143. Şeyh Ubeydullah, babasının intisabını şöyle özetler: “*Tarikattaki tekmil ve irşâdı Mevlânâ Hâlid ile olmuştur. Ancak zikir telkinini ilk başta mecd sahibi amcasından almıştır.*”

⁶⁰ Şeyh Ubeydullah, Seyyid Abdullah ile Mevlânâ Hâlid’in Seyyid Taha’yı yetiştirmedeki rollerini şöyle izah eder: Seyyid Taha *amcasının hizmetinde hazır hale geldiğinde, Mevlânâ Hâlid onu kendi yanına çağırır. Böylece amca, birâderzâdesini Mevlânâ’ya gönderdi ve huzurunda onu âmâde kıldı* (Ubeydullah Nehrî, **a.g.e.**, s. 143). Buna benzer ifadeler, Seyyid Taha’nın halifesi Şeyh Muhammed Küfrevî’nin Alvarlı Efe’ye verdiği icâzetnâmede de yer almaktadır. Muhammed Küfrevî şöyle der: “...O [Seyyid Taha] da bu icazeti; amcası olan, devam edegelen bu nurun varisi Seyyid ve Şerîf Abdullah Hakkârî’den bu âdâbı telakki ettikten sonra, irşad dairesinin kutbu, abdâl ve evtâdın ziyaretgâhı, dinin müceddidi, âşıkların kalbinin huzuru Ziyaeddin Eb’îl-Beha Hazreti Mevlânâ Hâlid kuddise sirruhu hazretlerinden almıştı...” Hüseyin Kutlu, **Hace**

Seyyid Tâhâ; Hakkârî, Nehrî, Şemdînî ve Geylanî nisbeleriyle tanınmaktadır.⁶¹ Şihâbuddîn, Âlim-i Rabbânî, Kutb-i dâiretü'l-irşâd,⁶² Gayûr⁶³ ve Fedevî,⁶⁴ vasıflarına sahiptir.

Menkıbelerde Seyyid Tâhâ'nın Mevlânâ Hâlid'e intisap etmesi şu şekilde geçmektedir: Seyyid Tâhâ, Bağdat'a gittiğinde Mevlânâ Hâlid onun intisabını hemen kabul etmez ve onu, büyük dedesi Şeyh Abdülkadir Geylanî'nin kabrine istihareye gönderir. Seyyid Tâhâ, istihare sonucunda manevi işaret alınca Mevlânâ Hâlid'e intisap edip seyr u sülûke başlar.⁶⁵

Şeyh Ubeydullah'ın bildirdiğine göre; daha önce amcası Seyyid Abdullah'ın yanında sülûk edip belli bir mertebeye gelmiş olan Seyyid Taha, Mevlânâ Hâlid'in nezdinde birkaç *erbaîn/çile* çıkardıktan sonra sülûkunu tamamlar.⁶⁶ Neticesinde Mevlânâ Hâlid ona, "tarikatta mutlak tasarruf yetkisi" anlamındaki *mutlak hilafeti* verir.⁶⁷ Sonrasında da onu İran topraklarında bulunan ve Osmanlı sınırına yakın olan

Muhammed Lutfî (Efe Hazretleri), Hayatı, Şahsiyeti ve Eserleri, İstanbul, Damla Yayınevi, 2006, s. 45-47. İcazetin orijinali için bkz. EK III-*İcazetnameler*

⁶¹ el-Hanî, **el-Hadâiku'l-verdiyye**, s. 345; Muhammed b. Süleyman el-Bagdadî, **a.g.e.**, s. 76. Türkiye'de daha çok Hakkârî nisbesiyle tanınmasına rağmen İran ve Irak taraflarında Nehrî ve Şemdînî nisbeleriyle anılmaktadır.

⁶² Muhammed b. Süleyman el-Bagdadî, **a.g.e.**, s. 76.

⁶³ "Gayûr" kelimesi bir hadiste şöyle geçer: "*Muhakkak ki Allah, mü'minler hakkında gayret ve hamiyet gösterir. Allah'ın gayreti (kıskançlığı), Allah'ın haram kıldığı fena şeyleri, mü'minin işlemesinden dolaydır.*" (Buhârî, Nikah, 107). "Himayeci" anlamına gelen gayur burada "müridlerini koruyan, himaye eden" manalarına gelmektedir. Bir menkıbeye göre; Seyyid Taha, sekerattaki bir müridinin imansız ölmesine razı olmamış ve keramet ile bunu engellemiştir. Bu yüzden kendisine "gayûr" denmiştir (Âsım Ohinî, **Birketü'l-kelimât**, vr. 9-10). Menkıbenin detayı için bkz. *Nehrî Şeyhlerinin Özellikleri*.

⁶⁴ "Kendisini İslam'a feda eden" anlamına gelmektedir. Rivayete göre Mevlânâ Hâlid sıkıntılı bir dönemde "*Kim kendisini İslam için feda edecek*" diye sorduğunda Seyyid Taha "*Ben kendimi feda ederim*" cevabını vermiştir. Bunun üzerine Mevlânâ Hâlid Seyyid Taha'ya "Seyyid-i Fedevî" demeye başlamıştır. Bu lakabı Mevlânâ Hâlid, Seyyid Taha'ya gönderdiği bir mektupta da kullanmıştır. Bkz. EK II-*Mektuplar*; Korkusuz, **Nehrî'den Hazne'ye**, s. 18; Âsım Ohinî, **a.g.e.**, vr. 3.

⁶⁵ Necmi Akın, "Hakkari Folklorunda Yatırlar ve Yatırlara Bağlı Anlatılan Menkıbeler", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sos. Bil. Ens., 2008, s. 147; Komisyon, "Tâhâ-i Hakkârî", **İslam Alimleri Ansiklopedisi**, C. XVIII, s. 246-248; Ali Yurtgezen, **Hacegan Sultanları**, İstanbul, Semerkand Yayınları, 2013, s. 162.

⁶⁶ Ubeydullah Nehrî, **a.g.e.**, s. 143-144; Kısakürek, **Başbuğ Velilerden 33**, s. 336; Süleyman Kuku, **Son Halkalar ve Seyyid Abdülhakîm Arvâsî'nin Külliyyatı**, C. II, İstanbul, Damra Yayınları, t.y., s. 294. Eserde Ahmed Mekki Arvâsî, Seyyid Taha'nın seksen gün olmak üzere iki çile çıkardığından söz eder.

⁶⁷ Muhammed b. Süleyman el-Bagdadî, **a.g.e.**, s. 76'da Esad Sahib'in esere yaptığı zeyil; İbrahim Fasih Haydarî, **a.g.e.**, s. 67.

Urumiye'ye bağılı Mergever bölgesinde Berdesor köyüne gönderir.⁶⁸ Ayrıca Mevlânâ Hâlid 1238/1822'de yazdığı bir mektubunda, onu irşad için Van bölgesine de gönderdiğinden söz etmiştir.⁶⁹

Yukarıda da belirtildiği gibi Seyyid Tâhâ hilafeti Mevlânâ Hâlid'den Bağdat'ta almıştır. Hilafeti aldığı yıl ise tam olarak bilinmemektedir. Amcası Seyyid Abdullah 1229/1813-14 yılında hilafet almıştır.⁷⁰ Seyyid Tâhâ hilafeti, amcasından sonra aldığına göre, onun hilafeti de bu tarihlerden sonraya denk gelmektedir. Seyyid Taha 1853'te vefat ettiğine göre, uzun bir müddet irşad görevinde bulunduğu anlaşılmaktadır.

Nehrî'de sosyal hayatın merkezinde Seyyid Taha yer almaktaydı. Dolayısıyla buradaki hayatın seyri onun talimat ve emirleriyle şekillenmekteydi. Buradaki sosyal hayat şöyle tasvir edilmektedir: Nehrî'ye gelen mürid, muhib ve diğer ziyaretçiler ile görüşmeleri kabul eden Seyyid Tâhâ, Nehrî'deki işleri bizzat kendisi kontrol ederdi. İkinci namazından sonra hatm-i hâcegân yapılır, ardından İmam-ı Rabbânî'nin *Mektûbât*'ı okunurdu. Seyyid Tâhâ, bu eseri Seyyid Fehim'e ya da damadı Seyyid Abdulahad'a okuturdu. Bir müşkül olduğunda Seyyid Tâhâ bunu izah ederek sohbet ederdi. Seyyid Tâhâ tekkede salıkların terbiyesiyle meşgul olurken aynı zamanda medresedeki talebeleri sürekli gözetip müderrislerin sorunlarıyla yakından ilgilenirdi. Nehrî'de hiçbir yerde yemek yapılmaz, herkes akşama doğru tekkede yemeğini yerdi. Akşam ile yatsı namazı arası zikir, ibadet ve rabita ile geçerdi. Müridlere yapılacak *teveccühün*⁷¹ gün ve saatini Seyyid Tâhâ tayin eder, *teveccühü* ya kendisi yapar ya da bir halifesine yaptırır.⁷² Tekkedeki rutin hayatının yanı sıra çevresindeki siyasi ve sosyal gelişmelere de uzak durmayan Seyyid Taha, Osmanlı ve İran yöneticileriyle önemli ilişkiler kurmuş ve savaşlarda da aktif rol almıştır.⁷³

⁶⁸ Ahmed Faruk, **Eshab-ı Kiram**, İstanbul, Hakikat Kitabevi, 2001, s. 388.

⁶⁹ Esad Sahib, **Buğyetü'l-vâcid fi Mektûbâtı Hazreti Mevlânâ Hâlid**, Der. Muhammed Esad Sahibzade, Dimaşk Terakki Matbaası, 1334/1916, s. 251 (90. Mektup).

⁷⁰ Muhammed b. Süleyman el-Bagdadî, **a.g.e.**, s. 66.

⁷¹ Teveccüh hakkında detaylı bilgi ileride *Mürşidin Müride Manevi Yönelimi: Teveccüh* başlığında verilecektir.

⁷² Komisyon, "Tâhâ-i Hakkari", **İslam Alimleri Ansiklopedisi**, s. 249. Korkusuz, **Nehrî'den Hazne'ye**, s. 19; HİSKAV, **a.g.e.**, s. 13-14.

⁷³ Bu konu *İkinci Bölümde* geniş bir biçimde ele alınacaktır.

Seyyid Tâhâ'nın bir âdeti de Türkiye-İran sınırındaki Şehidan dağı⁷⁴ ziyaret etmektir. Mirza Abdurrahîm Vefâî'nin (ö. 1914) belirttiğine göre, sâdât-ı kirâm bu dağda on sekiz Sahâbe ve Tâbiînün medfûn olduğunu bildirmiş ve manevî feyz edinmek için her yıl bu dağı ziyaret etmiştir. Bu âdeti, sonraki dönem şeyhler de devam ettirmişlerdir.⁷⁵

Sıbgatullah Arvâsî'nin bildirdiğine göre, Seyyid Taha kendi yerine birini vekil tayin edip hacca göndermiştir.⁷⁶ Arşiv belgesinde hac vazifesini yerine getirmeye niyet eden Seyyid Taha'ya hakkında “*Mekke-i Mükerrerme'de mücâverete niyet etmesiyle...*” ifadesi kullanılmaktadır. Belgede Osmanlı yönetiminin Seyyid Taha'ya hac için maddî yardımda bulunduğu zikredilmektedir.⁷⁷

Hayatını ilim tedrisi ve mürid terbiyesine adayan Seyyid Tâhâ, birçok halife yetiştirmiştir. Ancak eser telif edip etmediğine dair kesin bir bilgi yoktur. Sıbgatullah Arvâsî, Seyyid Taha'nın tarikata dair eserinin olmadığını şöyle nakleder:

“Şeyhimize yakın salıklarından birine ‘Şeyhimiz bu tarikatla ilgili telif mahiyetinde eser yazmıyor mu?’ diye sordum. Salık, ‘Evet konuşmaları vardı, ancak telif mahiyetinde bir eseri yoktu.’ diye cevapladı.”⁷⁸

Yine Arvâsî bir sohbetinde “*Kimse şeyhimizin sözlerini ne yazdı ne de topladı*” diyerek Seyyid Tâhâ'yı kendi döneminde anlatan müstakil bir eserin olmayışından yakınır. Fakat Arvâsî, *Minah* adlı eserinde elliye yakın yerde şeyhinden nakiller yaparak bir nebze de olsa bu boşluğu doldurmuştur.⁷⁹

⁷⁴ Şemdinli'nin Soğuksu köyünde bulunan bu dağa Kırk Şehitler dağı da denilmektedir. Rivayete göre Hz. Ömer döneminde İslam topraklarına katılan Şemdinli'nin bu bölgesinde, Cuma namazı kılan kırk Müslüman, Mecusiler tarafından şehit edilir. Bu inanca göre dağ bölge halkı tarafından ziyaret edilir. Necmi Akın, **a.g.t.**, s. 49; Korkusuz, **Nehrî'den Hazne'ye**, s. 21.

⁷⁵ Vefâî, **Tuhfetü'l-mürîdîn**, vr. 51.

⁷⁶ Sıbgatullah Arvâsî, **a.g.e.**, s. 243 (310. Minha), [Ohin Medresesi Kütüphanesi yazma nüshası, vr. 113, 307. Minha].

⁷⁷ “*Nehrî Karyesi'nde mukîm Şeyh Tâhâ Efendi'nin Mekke-i Mükerrerme'de mücâverete niyet etmesiyle hemen harcırâhının itâsı...*” (BOA, MVL, 227/21, 07 Ş 1265/28 Haziran 1849).

⁷⁸ Sıbgatullah Arvâsî, **a.g.e.**, s. 83 (95. ve 96. Minhalar).

⁷⁹ Seyyid Sıbgatullah, *Minah*'ta bazen şeyhi ile ilgili bir olayı, bazen de aralarında geçen diyalogu aktarır. Bazen de tarkiat âdâb ve erkânı hususunda şeyhinden nakiller yapar. Detay için bkz. Mehmet Saki Çakır, “Seyyid Sıbgatullah Arvâsî'nin Dilinden Seyyid Tâhâ-i Nehrî”, **Uluslararası**

Bunların yanı sıra kesin olmamakla birlikte bir akaid risalesi Seyyid Tâhâ'ya atfedilmektedir. Bu eser onun sözlerinden derlenerek telif edilmiş de olabilir. Altı varaktan ibaret olan eserde Eş'arî itikadının genel konuları avama yönelik sade bir üslupla ele alınmıştır. Eser, içerdiği konular itibariyle *Cibrîl Hadîsi*'ni konu edinen itikad eserlerine benzemektedir. Eserde İslam'ın beş rüknü ile imanın altı rüknü sırasıyla ele alınmakta, detaylarda diğer itikadi konulara girilmektedir. Dili Kürtçe olan eserin sonunda “*Bunu M'arûf tahrîr etmiştir*” ifadesi yer almaktadır. Eserin sonunda tahrir tarihi 1314/1896-97 olarak geçmektedir.⁸⁰

Kemal Rauf Muhammed, *Akîde-i Kürdî Mevlânâ Hâlid-i Nakşbendî* isimli eserinde Seyyid Tâhâ'nın bu eserinden söz etmektedir.⁸¹ Mehmet Salih Geçit de *Seyyid Tâhâ'ya Nisbet Edilen “Akâid-i Kürdiyye”* başlıklı bildirisinde, eserin Seyyid Tâhâ'ya aidiyetini tartışmış ve netice olarak eserin ona ait olma ihtimalini kuvvetli görmüştür.⁸²

Seyyid Tâhâ'nın Seyyid Abdülhakim, Seyyid Muhammed ve Seyyid Salih adında üç kardeşi vardır. Oğulları ise Seyyid Ubeydullah Seyyid Alaaddin ve Seyyid Mahmud'tur.⁸³ Günümüzde Seyyid Tâhâ'nın torunlarının bir kısmı Türkiye'de, bir kısmı Kuzey Irak Kürdistan'ında, önemli bir kısmı ise İran'dadır.⁸⁴

Seyyid Tâhâ, mürşidi Mevlânâ Hâlid gibi⁸⁵ vefat etmeden önce vefatına dair birtakım işaretlerde bulunmuştur. Menkıbelerde geçtiğine göre bir gün Seyyid Taha,

Seyyid Taha-i Hakkâri Sempozyumu-Hakkari, İstanbul, Hakkari Üniversitesi Yayınları, 2014, s. 447-453.

⁸⁰ Mehmet Salih Geçit, “Seyyid Tâhâ'ya Nisbet Edilen “*Akaid-i Kürdiyye*” adlı Eserdeki İtikadî-Kelamî Görüşler ve Diğer Akide Metinleriyle Mukayesesi”, **Uluslararası Seyyid Taha-i Hakkâri Sempozyumu-Hakkari**, İstanbul, Hakkari Üniversitesi Yayınları, 2014, s. 207-208.

⁸¹ Muhammed Kemal Rauf, **Akîde-i İmân-Akîde-yi Kürdî (Lubbu'l-Akîde, Akîde-i Kürdî-yi Mevlânâ Hâlid-i Nakşbendî)**, Erbil, Aras Matbaası, 2004, s. 317-322.

⁸² Detaylı bilgi için Bkz. Mehmet Salih Geçit, **a.g.m.**, s. 203-230.

⁸³ Bazı kaynaklarda Nehrî'de kabri olan Seyyid Habib, Seyyid Tâhâ'nın oğlu olarak gösterilmiştir (Kavak, a.g.t., s. 111; Komisyon, “Tâhâ-i Hakkâri”, s. 257; Özatak, **a.g.e.**, s. 8). Fakat aile şeceresine göre Seyyid Habib Seyyid Tâhâ'nın kardeşi Seyyid Muhammed'in torunu olarak gözükmektedir. Ayrıca bu bilgi İran'da yaşayan aile tarafından da teyid edilmiştir.

⁸⁴ Tez çalışmamız için yaptığımız İran seyahatinde, İran'ın Urumiye eyaletinde yaşayan ailenin önderlerinden Seyyid Faruk Geylânî, Seyyid İbrahim Geylânî, Seyyid Rahim Geylânî, Seyyid İslam Duagû ve Seyyid Celal Nizamî ile görüşme imkânımız olmuş ve bu kişilerin çalışmamıza önemli katkıları olmuştur.

⁸⁵ El-Hac Hasan Şükrü, **Şemsü's-şumûs**, s. 65; Muhammed b. Süleyman el-Bagdadî, **el-Hadîkatü'n-nediyye**, s. 50-57; Abdurrahman Memiş, **a.g.e.**, s. 61.

talebeleriyle birlikte Haram Çeşmesi denilen bir yerde, müridlerine sohbet ederken kendisine Şam'dan iki mektup gelir. Mektupları damadı ve halifesi Abdülahad'a okutur ve sonrasında “*Abdülahad, şöhrat afettir, bizim bu dünyadan göçme zamanımız geldi.*” sözleriyle mektupları kendi ölümüne bir işaret olarak yorumlar. Kısa bir zaman sonra hastalanır ve takriben on iki gün hasta yattıktan sonra da vefat eder.⁸⁶ Aynı şekilde Nehrî kolunda, sonraki dönem şeyhlerin hayatına bakıldığında da genelde ömürlerinin son demlerinde vefatlarına işaret eden söz ve davranışlarda buldukları görülmektedir.⁸⁷

Yerine kardeşi ve halifesi Seyyid Salih'i potsnîşîn tayin eden Seyyid Tâhâ, 5 Şaban 1269/17 Mayıs 1853 günü Nehrî'de vefat eder.⁸⁸ Oğlu Şeyh Ubeydullah vefat tarihini ebced hesabına göre “*بطغرای الهی/be-tuğrâ-yı ilâhî*” cümlesiyle düşürmüştür.⁸⁹ Seyyid Taha kabrinin üstünün örtülmesini istemediğinden kabri kapalı türbe şeklinde değildir.⁹⁰ Mezarlıkta yapılan tadilat ile eski mimariyle

⁸⁶ Ahmed Faruk, **a.g.e.**, s. 390; Korkusuz, **a.g.e.**, s. 23; Komisyon, “Tâhâ-i Hakkârî”, **İslam Alimleri Ansiklopedisi**, s. 257.

⁸⁷ Örneğin Seyyid Tâhâ'nın oğlu Şeyh Ubeydullah, Mekke'de Cennetü'l-mualla Kabristanı'nı ziyaret ettiğinde kendisini burada gördüğünü söyleyerek yakın zamandaki vefatına işaret etmiştir. Şeyh Ubeydullah hac menasikini eda ettikten sonra Mina'dan Mekke'ye döner. Orada Cennetü'l-Mualla Kabristanı'na gelir, dua ettikten sonra şöyle der: *Bu makberde acayip bir saadete şahid oluyorum ki kendi kabrimi de burada görüyorum.* Bir zaman sonra işaret ettiği gibi vefat eder ve oraya defnedilir. (Vefâî, **a.g.e.** vr). 110. Yine Abdurrahman Tâğî, *İşarât* adlı eserinde şeyhi Sıbgatullah Arvâsî'nin vefatına işaret eden sözleri şöyle nakletmiştir: “*Seyyid Sıbgatullah Arvâsî, Bitlis'e gelişinin üçüncü veya dördüncü günü sabah namazından sonra işaret yoluyla buyurdular ki: “ölümüm sonbaharın nihayetinde olacak.” Gerçekten buyurdıkları gibi oldu. Zira Ramazan ayının ilk Cumartesi günü zeval vaktinden sonra hakka yürüdü.*” Abdurrahman-i Tahî [Tâğî] ve Muhammed Dıyaüddin [Norşinî], **İşaretler**, Haz. Mehmet İldırar, Adıyaman, Sey-Tac Yayınları, 2000, s. 26.

⁸⁸ Bkz. EK I-Yazma Eser Örnekleri (Kadı Hızırî'nin Tarih Notları); Hüseyin Hilmi Işık, **Tam İlmihal Saadet-i Ebediyye**, İstanbul, Işık Kitabevi, 1975, s. 1181; Ahmed Faruk, **a.g.e.**, s. 390.

⁸⁹ Ubeydullah Nehrî, **Tuhfetu'l-ahbâb**, s. 143.

شد بطغرای الهی در بهشت هم قضا آن لفظ تاریخش نوشت

İlahi tuğra ile Cennet'e gitti hem takdir-i ilahi bu lafzı vefat tarihi kıldı.

be (2) + tı (9) + ğayn (1000) + ra (200) + elif (1) + ye (10) + elif (1) + lam (30) elif (1) + he (5) + ye (10) = 1269.

⁹⁰ Seyyid Taha'nın bu durumla ilgili talimatı şöyle geçmektedir: Bir gün Seyyid Tâhâ'ya “*Amcamız Seyyid Abdullah'ın üzerinde türbe vardır. Başkalarında ise yoktur. Acaba hikmeti nedir?*” diye sordular. Seyyid Tâhâ da şöyle cevap verdi: “*Biz Berdesor'dan Nehrî'ye gelmeden önce, basit bir şekilde örtmüşler. Amcam sağ olsaydı, babasının üstünü dahi örtmezdi. Mademki, siz örttünüz, biz bir şey demiyoruz. Ama bizim üzerimiz örtülmeyecektir.*” Akın, a.g.t., s.45; Komisyon, “Tâhâ-i

yapılmış mezar taşları sökülerek yeni mermer mezar taşları dikilmiş, mezardaki kitabeler aslına uygun bir şekilde üzerlerine işlenmiştir. Seyyid Taha'nın ayakucundaki taşta, onu öven Farsça metnin sonunda ebced hesabına göre vefat tarihi şu cümle ile düşürülmüştür: ”جاء في جنات عدن نعم اجر العاملين/Câe fî Cennâti 'Adnin Ni'me Ecrû'l-Âmilîn” (Adn Cennetlerine Geldi. Amel sahiplerinin ecri ne güzeldir).⁹¹

Seyyid Tâhâ'nın kabri Türkiye'nin yanı sıra İran ve Irak'tan gelen kişilerce de halen ziyaret edilmektedir. Türbeyi ziyaret eden bazı kişiler, birtakım kerametlere şahit olduklarını söylemektedirler. Bunların içerisinde Şeyh Ubeydullah'ın halifesi Molla Muhammed Emin Ermenibûlağî'nin (ö. 1334/1916)⁹² anlattıkları kayda değerdir. Ermenibûlağî, Nehrî'deki merkadı ziyaret ettiğinde hiçbir şey hissetmediğinden artık ziyaret etmemeyi hatırlıdan geçirir. Şeyh Ubeydullah bu durumunu farkettiğinde kendisine merkadı hâlisâne bir halde ziyaret etmesini tavsiye eder. Bunun sonucunda Ermenibûlağî ziyaretinde farklı haller yaşadığını ifade eder. Bu manada kabirlerden sesler işittiğine dair bir vakiyadan söz eder. Buna göre Ermenibûlağî, önce Seyyid Abdullah'ın merkadını ziyaret edip murakabede bulunduğu Seyyid Abdullah kendisine “*Babam Şeyh Salih'in de mezarına git*” der. Şeyh Salih'in merkadına gitip murakabede bulunduğu ise Şeyh Salih kendisine dua eder ve “*Hazreti Seyyid Taha'yı ziyaret et*” diyerek ona yönlendirir. Ermenibûlağî, Seyyid Taha'nın merkadına gittiğinde onu yeşil elbiseler ile nurdan bir kümbette kibleye yönelmiş oturur bir vaziyette müşâhede eder.⁹³

Merkadı ziyaret edip etkilenenlerden biri de Türk edebiyatının önemli simalarından Necip Fazıl Kısakürek'tir (ö. 1983). Kısakürek, 1976 yılında Nehrî'ye

Hakkari”, **İslam Alimleri Ansiklopedisi**, s. 253. Seyyid Tâhâ'dan sonra gelen şeyhlerin bir çoğunun mezarı aynı şekilde üstü açık durumdadır.

⁹¹ Ebced hesabına göre Seyyid Taha'nın vefat tarihine denk gelmektedir:

cim (3) + elif (1) + hemze (1) + fe (80) + ye (10) + cim (3) + nun (50) + elif (1) te (400) + ayn (70) + dal (4) + nun (50) + nun (50) + ayn (70) + mim (40) + elif (1) + cim (3) + ra (200) + elif (1) lam (30) + ayn (70) + elif (1) + mim (40) + lam (30) + ye (10) + nun (50) =1269.

⁹² Hayatı için bkz. *Şeyh Ubeydullah'ın Halifeleri*.

⁹³ Vefâî, **Tuhfetü'l-mürîdîn**, vr. 93-94.

gider ve Seyyid Taha'nın kabrini ziyaret eder.⁹⁴ Ziyareti, “*Evet, vatanım içinde vatanımı buldum*” şeklinde özetleyen Kısakürek, ziyaretin kendisi üzerindeki etkisini şu beyitler ile ifade etmiştir:

“*Şemdinli dağlarının içtim nur çeşmesinden
Kurtuldum akreplerin ruhumu deşmesinden*”⁹⁵

Halifeleri

Seyyid Tâhâ'nın günümüze kadar ulaşan tesiri halifeleri ile olmuştur. Günümüzdeki Irak, İran ve Türkiye topraklarında yaşamış olan bu halifelerin bir kısmından başka kollar oluşmuş ve tarikat, sonraki nesillere ulaşmıştır. Diğer bir kısmı da kendisinden sonra halife bırakmadığından inkıraza uğramıştır. Mevlânâ Hâlid'in yeğeni Esad Sahib, Seyyid Taha'nın halifelerinden söz ederken Seyyid Sıbgatullah'ın “gavs” olarak meşhur olduğunu söyler. Şeyh Muhammed Küfrevî'den ise “büyük arif” diye söz eder.⁹⁶ Bu da onun yetiştirdiği halifelerinin sonraki dönemlerde ne kadar itibar gördüğünü göstermektedir.

Tespit edilebilen halifeler şunlardır:

1. Molla Resul Sipkî (ö. 1829 ?)
2. Sultan Mustafa Uşnevî (ö. 1270/1853-54)
3. Seyyid Salih Nehrî (Seyyid Tâhâ'nın kardeşi) (ö. 1864)
4. Şeyh Abdulvehhab Ermenibûlağî (ö. 1864)
5. Seyyid Sıbgatullah Arvâsî (ö.1870)
6. Şeyh I. Abdüsselam Bârzânî (ö. 1872)
7. Seyyid Tâhâ Harîrî (ö. 1875)
8. Molla Hızır Nerzîveyî Uşnevî (ö. 1297/1879-80)

⁹⁴ Necip Fazıl'ın Nehrî ziyaretine dair detaylı bilgi için bkz. İbrahim Baz, “Necip Fazıl Kısakürek'in Seyyid Taha'l-Hakkari'nin Hayatını Anlatımı ve Kabrini Ziyareti” **Uluslararası Seyyid Taha-i Hakkâri Sempozyumu-Hakkari**, İstanbul, Hakkari Üniversitesi Yayınları, 2014, s. 431-446.

⁹⁵ Necip Fazıl Kısakürek, **Çile**, İstanbul, Büyük Doğu Yayınları, 1998, s. 391.

⁹⁶ Muhammed b. Süleyman el-Bagdadî, **el-Hadîkatü'n-nediyye**, Sayfa 76'da Esad Sahib'in esere yaptığı zeyil.

9. Seyyid Fehim Arvâsî (ö. 1896)
10. Şeyh Muhammed Kufrevî (ö. 1898)
11. Şeyh Kemal el-Hüseynî (ö. 1910)
12. Şeyh Abdullah-ı Neynikî (ö.?)
13. Şeyh Abdülhakim Nehrî (Seyyid Tâhâ'nın kardeşi) (ö.?)
14. Şeyh Muhammed Nehrî (Seyyid Tâhâ'nın kardeşi) (ö.?)
15. Seyyid Abdulahad (Seyyid Tâhâ'nın damadı) (ö.?)
16. Şeyh Süleyman Bradostî (ö.?)
17. Mevlânâ Hacı Hakkârî (ö.?)
18. Molla Muhammed Münhanî Hoşabî (ö.?)
19. Molla Ahmed Meczub (ö.?)
20. Şeyh İslam Kerkukî (ö.?)

Yapılan araştırmalarda halifelerin bir kısmının hayatına dair malumata ulaşılrken, bir kısmı ise sadece ismen bilinmektedir. Başka kol oluşturan Sıbgatullah Arvâsî, Taha Harîrî, Muhammed Küfrevî, Fehim Arvâsî, Kemal Hüseynî, I. Abdusselam Bârzânî, *ikinci bölümde* detaylıca ele alınacaktır. Burada yukarıdaki kronoloji esas alınarak hakkında malumat bulunan diğer halifelere dair bilgi verilecektir.

1. Molla Resul Sıpkî (ö. 1829 ?)

Muş'un Bulanık ilçesine bağlı Abırı (Esenlik) köyünde uzun müddet müderrislik yapmıştır. Ayrıca aynı ilçeye bağlı Koğak (Dokuzpınar) köyünde de tedris ile meşgul olmuştur. Nehrî kolunun sonraki dönem silsilelerinden Ohin Dergâhı şeyhlerinden Şeyh Âsım (ö. 2011), Molla Resul'un Mevlânâ Hâlid'in müridlerinden olduğunu ancak hilafet alıp almadığı hakkında bir bilginin bulunmadığını belirtir. Onun ifade ettiğine göre, Molla Resul hesap ve hendese gibi ilimlerde derin bir âlimdir. Onun yanında Seyyid Fehim, Şeyh Fethullah Verkânîsî ve Hâlid Orekî gibi kişiler ilim tahsil etmiştir.⁹⁷ Molla Resul'un Seyyid Taha'nın halifesi olduğu ise bir menkıbede zikredilmektedir. Menkıbede geçtiğine göre,

⁹⁷ Âsım Ohinî, **a.g.e.**, vr. 187-188.

Seyyid Fehim Molla Resul'den *Mutavval* okurken bir yerde tıkanırlar. İkisi de çözmek için uğraşırken Seyyid Fehim Seyyid Taha'dan himmet isteyerek problemi çözer. Bu durumdan etkilenen Molla Resul, Seyyid Fehim ile birlikte Nehrî'ye gider ve Seyyid Taha'ya intisap edip ondan hilafet alır.⁹⁸ Yapılan araştırmalar neticesinde Molla Resul'un kabrinin Muş merkeze bağlı Alaaddin Bey Camii haziresinde olduğu tespit edilmiştir. Sonradan yapılan kabir taşında vefat tarihi 1829 olarak geçmektedir.

2. Sultan Mustafa Uşnevi (ö. 1270/1853-54)

İran'nın Uşneviyye şehrinden olan ve Sultan Mustafa diye meşhur olan Şeyh Mustafa, Seyyid Tâhâ ile birlikte Şam'a gidip Mevlânâ Hâlid'in gözetiminde seyr u sülûk ve halvetini tamamlamıştır.⁹⁹ Ayrıca Mevlânâ Hâlid muhtemelen Nehrî'ye Seyyid Abdullah ile görüşmeye giderken Uşneviyye'de on altı gün Sultan Mustafa'nın evinde ikamet etmiştir. Mevlânâ Hâlid Seyyid Tâhâ'ya gönderdiği mektuplarında Şeyh Mustafa'nın da ismini zikretmiş ve ona selam göndermiştir.¹⁰⁰

Uşneviyye'de Bazar Mescidi'nde imamlık vazifesiyle birlikte tedris ve irşâd faaliyetlerinde bulunmuştur. Münzevi bir hayatı olan Şeyh Mustafa fazla mürid edinmemiştir. Kadı Muhammed Hızırî, Şeyh Mustafa'nın tarikat âdâbına dair bir risalesi olduğunu ve bu risaleyi sürekli cebinde taşıdığını söylemiştir.¹⁰¹

Kerametleri ile meşhur olan Sultan Mustafa, 1270/1853-54 yılında Uşneviyye'de vefat etmiştir. Kabri şehrin yüksek kısmında olup "*Gûristân-ı Sultân Mustafâ*" diye meşhurdur.¹⁰² Şeyh Mustafa'nın kabri, özellikle bayramlarda Uşneviyye halkının ziyaret ettiği mekânlar arasındadır.

3. Şeyh Abdulvehhab Ermenibûlağî (ö. 1281/1864)

İrak'ın Süleymaniye kentinde doğan Şeyh Abdulvehhab, Mevlânâ Hâlid'in hizmetinde bulunmuş sohbetlerine katılmıştır. O dönemlerde Mevlânâ Hâlid'in

⁹⁸ Süleyman Kuku, **Son Halkalar**, C. I, s. 99.

⁹⁹ Kadı Muhammed Hızırî, **Târîh-i Meşâhîr-i Cihân-i İslâm**, C. I, s. 270. Kadı Hızırî'nin ifadelerinden Şeyh Mustafa'nın, Mevlânâ Hâlid'in halifesi olduğu anlaşılmaktadır. Ancak Uşneviyye'deki Molla Reşid ve Kadı Hızırî'nin oğlu Hacı Şefî', Şeyh Mustafa'nın Seyyid Tâhâ'nın halifesi olduğunu, sadece seyr u sülûkunu Şam'da tamamladığını belirtmişlerdir.

¹⁰⁰ Bkz. EK II-*Mektuplar*

¹⁰¹ Kadı Muhammed Hızırî, **Târîh-i Meşâhîr-i Cihân-i İslâm**, C. I, s. 270.

¹⁰² Kadı Muhammed Hızırî, **Târîh-i Meşâhîr-i Cihân-i İslâm**, C. I, s. 271. Uşneviyye'ye yaptığımız araştırma gezisinde türbe şeklindeki kabrini ziyaret etme fırsatımız olmuştur.

halifeleri Şeyh Osman Siracuddin Tavila (ö. 1867) ile Seyyid Tâhâ da henüz Mevlânâ Hâlid'e talebelik yapmaktadır. Daha sonra Süleymaniye'den İran'ın Savicbulağ (Mahâbâd) kentine göç edip buradaki Mizgevt-i Suri'de müderrislik yapmıştır. Şeyh Abdulvehhab, Mahâbâd'ın Kulkule ve Daştemri köylerinde de bir müddet imamlık yaptıktan sonra Bukan şehrine 40 km uzaklıktaki Ermenibulağ köyüne göç etmiştir.¹⁰³

Şair Vefâî, Şeyh Abdulvehhab'ı Seyyid Tâhâ'nın önde gelen halifelerinden biri olarak gösterir.¹⁰⁴ Buna göre muhtemelen Süleymaniye'den Mahâbâd'a göç eden Şeyh Abdulvahhab, burada Seyyid Tâhâ'ya intisap etmiş ve ondan hilafet almıştır. Daha sonra nisbesiyle meşhur olacak Ermenibulağ köyünde bir hânkâh ve medrese inşa edip ömrünün sonuna kadar burada tedris ve irşâd faaliyetleriyle meşgul olmuştur. Tefsire dair eser telif eden şeyh, şiirleriyle de maruftur.¹⁰⁵

Molla Abdulvehhab, Seyyid Taha'dan sonra da Nehrî'ye bağlı kalmış ve müstakil irşâdda bulunmamıştır. Kendisinden sonra hânkâha ve medreseye bakacak olan oğlu Molla Muhammed Emin¹⁰⁶ ise Seyyid Tâhâ'nın oğlu Şeyh Ubeydullah'ın halifesi olmuştur. Şeyh Abdulvehhab, 1864/1281 tarihinde vefat etmiş ve Ermenibulağ köyünde defnedilmiştir.¹⁰⁷

4. Molla Hızır Nerzîveyî Uşnevî (ö. 1297/1879-80)

İran'da Türkiye sınırına yakın Uşneviyye şehrinden olan Molla Hızır, Nehrî kolunun İran'ın Layican bölgesi ile Uşneviyye ve Mahâbâd şehirlerinde yayılmasında etkili olmuştur. Vefâî'nin bildirdiğine göre Molla Hızır, Şeyh Ubeydullah Nehrî ile de dostluk kurmuş ve mektuplaşmıştır. O dönemlerde

¹⁰³ Abbas Eyyubî, **Hâci Halife Melâ Hemed-i Emîn**, Bukan, 1390 hş., s. 13-14. Sorani Kürtçesiyle telif edilmiş olup Ermenibulağ ailesini anlatan eser, İran'ın Bukan şehrinde ailenin bir ferdi olan Abbas Eyyubî'den alınmıştır. Kendisine teşekkür ederiz.

¹⁰⁴ Vefâî, **a.g.e.**, vr. 86.

¹⁰⁵ Abbas Eyyubî, **a.g.e.**, s. 14-15.

¹⁰⁶ Hayatı için bkz. *Şeyh Ubeydullah Nehrî Halifeleri*.

¹⁰⁷ Abbas Eyyubî, **a.g.e.**, s. 13

Savicbulağ (Mahâbâd) bölgesindeki müridler ile ilgilenmiştir.¹⁰⁸ Molla Hızır'ın oğulları da tarikata dâhil olmuş ve Nehrî şeyhlerine intisap etmişlerdir.¹⁰⁹

Molla Hızır hakkındaki bilgiler, torunu Kadı Muhammed Hızırî'nin *Târîh-i meşâhir-i cihân-ı İslâm* eserinde geçmektedir. Kadı Muhammed, dedesini Molla Hızır b. Resul b. Hasan Nerzîveyî Kurdî Uşnevî olarak tanıtmıştır. Halk arasında ise Halife Hızır diye bilinmektedir. Kerametleri ile meşhur olan Molla Hızır, 1297/1879-80 yılında vefat etmiştir. Kabri Uşneviyye şehrinin kuzeyindedir.¹¹⁰

Molla Hızır'ın Molla Hasan (Seyyid Salih Nehrî'nin halifesi),¹¹¹ Molla Hüseyin (Şeyh Abdülkadir Nehrî'nin halifesi),¹¹² Molla Abdülaziz (Şeyh Abdülkadir Nehrî'nin halifesi)¹¹³ ve Molla Muhammed Arif¹¹⁴ adında dört oğlu vardır. Nehrî ailesine yaptıkları hizmetlerden dolayı (özellikle Molla Hüseyin), Nehrî şeyhleri tarafından “Nerzîveyî ailesi Nehrî ailesinin bir parçasıdır” taltifine mazhar olmuşlardır. Kadı Muhammed Hızırî, bu sözü bizzat Seyyid Abdullah Geylânîzâde'den defalarca işittiğini söylemiştir.¹¹⁵

Ailenin yetiştirdiği önemli bir âlim olan Kadı Muhammed Hızırî ise bölgede alleme şöhretiyle bilinmektedir. Yüzden fazla eser telif etmenin yanı sıra, Şeyh Ubeydullah Nehrî'nin *Tuhfetü'l-ahbâb* ve Şair Vefâî'nin *Tuhfetü'l-mürîdîn* eserlerinin günümüze ulaşmasını sağlamıştır. *Târîh-i meşâhir-i cihân-ı İslâm* adlı eserinde bölge ile ilgili gözlem ve hatıralarını naklettiğinden bu eser, çalışmamızda kaynak eser olarak yararlanılmıştır.

5. Şeyh Abdullah-ı Neynîkî (ö. ?)

Şeyh Âsım Ohinî, Seyyid Taha'nın halifelerini toplu olarak verdiği listesinde Molla Abdullah-ı Neynîkî'yi de sayar.¹¹⁶ Neynîk, günümüzde Muş'un Bulanık

¹⁰⁸ Vefâî, **a.g.e.** vr. 184.

¹⁰⁹ Kadı Muhammed Hızırî, **Târîh-i Meşâhîr-i Cihân-i İslâm**, C. I., s. 601.

¹¹⁰ Uşneviyye'e yaptığımız araştırma gezisinde, kabrini ziyaret etme imkânımız olmuştur.

¹¹¹ Hayatı için bkz. *Seyyid Salih Nehrî* başlığı

¹¹² Hayatı için bkz. *Seyyid Abdülkadir* başlığı

¹¹³ Hayatı için bkz. *Seyyid Abdülkadir* başlığı

¹¹⁴ Hayatı için bkz. Kadı Muhammed Hızırî, **Târîh-i Meşâhîr-i Cihân-i İslâm**, C. I, s. 272-273.

¹¹⁵ Kadı Muhammed Hızırî, **Târîh-i Meşâhîr-i Cihân-i İslâm**, C. I., s. 602.

¹¹⁶ Âsım Ohinî, **a.g.e.**, vr. 13.

ilçesine bağlı Uzgörür beldesinin eski adıdır. Abdullah Neynîkî hakkındaki malumatı ise Müfid Yüksel vermektedir. Yüksel'in kaydettiğine göre, Abdullah-ı Neynîkî, aslen Haydaran-Azizî aşiretindedir. Aynı zamanda Norşin Medresesi müderrisi ve Said-i Nursî'nin ilk hocalarından *Melay-ı Mazın* (büyük molla) lakaplı Molla Muhammed Emin el-Kursincî'nin (ö. 1352/1933-34) akrabasıdır. Abdullah-ı Neynîkî Bitlis'in Hizan ilçesi Kursinç¹¹⁷ (Karbastı) köyünde dünyaya gelmiştir. Nehrî'de Seyyid Taha'nın yanında ilim tahsili görüp ondan hilafet alan Molla Abdullah, uzun süre Muş'un Bulanık ilçesinde bulunan Neynîk köyünde imamlık ve müderrislik yaptığından Neynîkî olarak tanınmıştır. Neynîkî Muş'un Malazgirt ilçesinde vefat etmiş olup kabri oradadır.¹¹⁸ Kendisinden sonra oğulları Şeyh Mustafa ile Şeyh Reşid babalarının faaliyetlerini sürdürmüşlerdir.

6. Şeyh Abdülhakim Nehrî (ö.?)

Seyyid Taha'nın kardeşidir. Aile arşivinde bulunan bir belgedeki mühründe “*Seyyid Abdülhakim el-Hâlidî en-Nakşbendî*” yazmaktadır. Buna benzer mühürleri ise halifeler kullanmaktadır. Yine Seyyid Salih'in Berdesor'dan Nehrî'ye gelmesi için Nehrî'nin ileri gelenleri tarafından hazırlanan belgede, Seyyid Abdülhakim'in adı “*Halîfe-i behiyye-i Nakşbendiyye Seyyid Abdülhakim*” olarak geçmektedir. Belgenin tarihi Seyyid Taha'nın vefat yılı olan 1269/1853 olarak geçmektedir. Bu da onun Seyyid Taha'nın halifesi olma ihtimalini güçlendirmektedir.¹¹⁹ Ayrıca o dönemlerde yazılmış olan *İftitâhı Nâsirî* adlı eserde, Şeyh Ubeydullah kıyam ederken yanındaki kişilerden biri hakkında “*Amcası Şeyh Abdülkerim [Abdülhakim olmalıdır]*” ibaresi geçmektedir. Eserde isim Abdülkerim olarak geçse de aile arşivi ve tapu belgelerinde Abdülhakim olarak kayıtlıdır.¹²⁰

¹¹⁷ Bu köyde Abdullah Neynîkî'nin babası şeyh Bedreddin, dedesi şeyh hasan ve büyük dedesi şeyh Yusuf-i Evliya'nın kabri bulunmaktadır.

¹¹⁸ <http://mufidyuksel.com/seyh-abdullah-en-neynikinin-mus-malazgirt-mezarligindaki-kabri.html> erişim tarihi (05.03.2015). Müfid Yüksel kendi kişisel web sitesinde Abdullah Neynîkî'nin kabrinin fotoğrafını paylaşmıştır. Ayrıca onun bildirdiğine göre 1960-62 yılları arasında babası Molla Sadreddin Yüksel (ö. 2004) burada imamlık yapmıştır.

¹¹⁹ (Bkz. EK IV-*Seyyid Rahim Özel Aile Arşivi*).

¹²⁰ Ali Ekber b. Hüsamü'l-mülk, *İftitâh-ı Nâsirî der vâkıa-yi Şeyh Ubeydullah*, Tahran, Sâzmân-ı Esnâd ve Kitâbhâne-i Millî-yi Cumhurî-yi İslâmî-yi İrân, kayıt no: F884, kitap kodu: 1654149, vr. 39.

7. Şeyh Muhammed Nehrî (ö.?)

Seyyid Tâhâ'nın bir diğer kardeşidir. Kabri İran Urumiye'de Berdesor köyünde halen ziyaret edilen Seyyid Muhammed, İran'daki bölge halkı ve Nehrî ailesi arasında "*Halife Seyyid Muhammed*" diye meşhurdur. İran'a yapılan araştırma gezisinde kabri yerinde tespit edilmiştir. Ayrıca aile arşivinde bulunan bir belgede adı Halife Molla Muhammed olarak geçmektedir.¹²¹ Aile şeceresinde Seyyid Muhammed'in torunu da "*Halife Seyyid Muhammed*" diye geçmektedir. Ancak kimin halifesi olduğu bilinmemektedir.

8. Mevlânâ Hacı Hakkârî (ö.?)

Hakkârî nisbesinden Hakkarili olduğu anlaşılan Mevlânâ Hacı hakkındaki bilgiler pîrdâşı Sıbgatullah Arvâsî'nin *Minah* adlı eserinde ve Âsım Ohinî'nin *Birketü'l-kelimât* adlı eserinde geçmektedir. Sıbgatullah Arvâsî, onun hakkında şunları söyler: "*Seyyid Taha'nın halifesi Mevlâna Hacı Hakkârî, zamanın faziletli zatlarından olduğu halde beyaz sakalı ile şeyhinin sofasını süpürmüştü.*"¹²² Yine Arvâsî eserinin başka bölümünde "*Mevlânâ Hacı Hakkârî, yola çıktığı zaman, atını beraberinde götürür, hiç binmezdi. O gerçekten abdâldı.*" der. Bunun üzerine Arvâsî'nin halifesi Hâlid-i Orekî onun çocuğunun olduğunu, bazı kitaplarda ise abdâlların çocuğunun olmadığını söyler. Arvâsî, "*O söz asılsızdır*" yanıtını verir.¹²³

9. Molla Muhammed Münhanî Hoşâbî (ö.?)

Hoşâbî nisbesinden, Van'ın Gürpınar ilçesine bağlı Hoşâb (Güzelsu) kasabasından olduğu anlaşılmaktadır. Hoşâb ve çevresini tanıyan Van Müftüsü Nimetullah Arvâs ile yaptığımız mülakatta bu zatın Hicaz'a göç edip orada vefat ettiğini söylemiştir. Arvâs'ın bildirdiğine göre ondan sonra Hoşâb'ta oğulları yıllarca tedris faaliyetinde bulunmuştur.¹²⁴ Hoşâbî'nin Seyyid Taha'nın halifesi olduğu *Minah*'ta geçmektedir. Sıbgatullah Arvâsî'nin bildirdiğine göre Seyyid Taha'ya "*Nehrî köyünde mürid olarak kim vardır?*" diye sorulduğunda "*Kambur Molla*

¹²¹ Bkz. EK IV-*Seyyid Rahim Özel Aile Arşivi*

¹²² Sıbgatullah Arvâsî, **a.g.e.**, s. 152 (173. Minha).

¹²³ Sıbgatullah Arvâsî, **a.g.e.**, s. 240-241(306. Minha). Ayrıca bkz. Âsım Ohinî, **a.g.e.**, vr. 13; Korkusuz, **a.g.e.**, s. 24.

¹²⁴ 15 Kasım 2014 yılında Van Müftülüğü'nde yapılan mülakat.

Muhammed adıyla anılan kişidir.” cevabını vermiştir. Bunun üzerine *"O zatın huyu çok serttir."* denildiğinde, Seyyid Taha *"Olsun"* deyip Melâ-yı Cezerî'ye ait şu beyti okur: *"Çeşit çeşit tarikat ehli makamlarında seyredeler. Bazen celâl, bazen cemal başları (mey) kâsesinin içindeydi."*¹²⁵

Diğer Halifeler

Seyyid Tâhâ'nın geride kalan halifeleri hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. Bazısı hakkında birkaç satır bilgiye ulaşılırken, bazısı ise sadece ismen mezkûrdur. Bunların önemli bir kısmı, Şeyh Âsım Ohinî'nin *Birketü'l-kelimât* adlı eserinde geçmektedir. Şeyh Âsım, eserinde Seyyid Taha'nın hayatını işledikten sonra halifelerinin ismini topluca vermiştir. Yine Seyyid Sıbgatullah Arvâsî *Minah* adlı eserinde yer yer bu halifelerden söz etmiş ve onlar hakkında bazı malumat vermiştir. Bu halifeler şunlardır:

- a. Seyyid Abdulahad (Seyyid Tâhâ'nın damadı) (ö.?)¹²⁶
- b. Şeyh Süleyman Bradostî (ö.?)¹²⁷
- c. Molla Ahmed Meczub (ö.?)¹²⁸
- d. Şeyh İslam Kerkukî (ö.?)¹²⁹

C. Seyyid Taha'nın Yerine Geçen Kardeşi (Cânîşîn): Seyyid Salih Nehrî (ö. 1280/1863-64)

Seyyid Taha vefat ettiğinde arkasında birçok halife ve dergâh bırakmıştı. Halifelerin her biri kendi bölgelerinde etkili ve söz sahibi olmaya başlamıştı. Seyyid Taha'nın yerine Nehrî dergâhına postnîşîn olan Seyyid Salih ise henüz Nehrî'ye gelmemişti. Seyyid Salih, ağabeyi Seyyid Taha hayatta iken Nehrî Dergâhı'na bağlı

¹²⁵ Ahmed b. Molla Muhammed Buhtî Zivingî, *el-İkdü'l-cevherî fî şerhi dîvânî's-Şeyh el-Cezerî*, İstanbul, Haşemi Yayinevi, 2012, C. II, s. 216; Sıbgatullah Arvâsî, *a.g.e.*, s. 241-242 (308. Minha).

¹²⁶ Seyyid Taha'nın kâtipliğini yapmıştır. Bazı zamanlar Nehrî tekkesindeki faaliyetleri Seyyid Taha'nın talimatıyla icra etmiştir. Vefâî, *a.g.e.*, vr. 54; Âsım Ohinî, *a.g.e.*, vr. 13; Korkusuz, *a.g.e.*, s. 24.

¹²⁷ Pirdâşî Sıbgatullah Arvâsî, ondan tarikatın yayılmadığını belirtir. Sıbgatullah Arvâsî, *a.g.e.*, s. 241 (306. Minha); Âsım Ohinî, *a.g.e.*, vr. 13.

¹²⁸ Âsım Ohinî, *a.g.e.*, vr. 13; Korkusuz, *a.g.e.*, s. 24.

¹²⁹ Âsım Ohinî, *a.g.e.*, vr. 13; Korkusuz, *a.g.e.*, s. 24.

Berdesor Hânkâhı'nda hizmetlerini sürdürüyordu. İran şahı Muhammed Şah döneminde, Seyyid Salih'e Hânkâhın geçimini sağlamak için Mergever bölgesinde bazı köylerin vergileri tahsis edilmişti.¹³⁰ Bu şekilde Seyyid Salih bir bakıma Nehrî Tekkesi'nin İran'daki işlerini yürütmekteydi.

Seyyid Salih Nehrî b. Molla Ahmed, ağabeyi Seyyid Taha gibi Humaro nahiyesinde doğmuştur. Seyyid Taha'nın yanında seyr u sülukunu tamamlayan Seyyid Salih, ondan hilafet almış ve vefatından sonra Nehrî Tekkesi'ne postnîşîn olmuştur.¹³¹ Şeyh Ubeydullah, Nehrî şeyhlerinden bahsederken mürşidi ve amcası Seyyid Salih'ten "Babamın yerine geçen (canîşîn)" diye söz etmektedir. Onun bildirdiğine göre, kendi döneminde avam-havas herkes Seyyid Salih'e tabi olmuştur.¹³²

Seyyid Salih'in Nehrî Tekkesi'ne geçmesi zaman almıştır. Seyyid Taha'nın vefatından sonra, aralarında Şemdînân mirlerinden Mustafa, Behram Bey, Said Han Bey, Seyyid Taha'nın kardeşi Halife Seyyid Abdülhakim, bölgenin kadı ve müftüsü Hâlid gibi Nehrî ve civarındaki bölgenin ileri gelenlerinin mührünün bulunduğu bir belge tanzim edilir. Belgede Seyyid Salih'in Berdesor'dan Nehrî'ye gelmesi hususunda halkın ittifakı ilan edilir. Seyyid Taha'nın vefat tarihi olan 1853 yılında hazırlanmış bu belgede, Seyyid Taha vefat ettikten sonra Nehrî Dergâhı'na mürid ve misafirler gelmediğinden dergâhın atıl durumda olduğu vurgulanır. Bunun yanı sıra birtakım sıkıntıların belirdiği¹³³ Berdesor'da ikamet eden Seyyid Salih'in gelmesi durumunda Nehrî dergâhına bağlı köylerin kendisine hibe ve nezir edileceği belirtilir. Hibeler ile Seyyid Salih tekkeyi mamur edecek ve gelen müridlerin masraflarına harcayacaktı. Belgede ayrıca bu kararlara kimsenin itiraz etmeyeceğinden söz edilir.¹³⁴

Bu ittifak sonrası Seyyid Salih, Berdesor Tekkesi'ni oğlu Şeyh Nureddin'e bırakarak Berdesor'dan Nehrî'ye gelir ve Seyyid Taha'nın takip ettiği çizgide irşad

¹³⁰ İlgili belge için bkz. EK IV-*Seyyid Rahim Özel Aile Arşivi*

¹³¹ Sıbgatullah Arvâsî, **a.g.e.**, s. 228-229 (288. Minha).

¹³² Ubeydullah Nehrî, **a.g.e.**, s. 141.

¹³³ Muhtemelen 1853-1856 yılları arasında Osmanlı ve Rusya arasındaki Kırım savaşından kaynaklanan sıkıntılardır.

¹³⁴ İlgili belge için bkz. EK IV-*Seyyid Rahim Özel Aile Arşivi*

faaliyetlerini sürdürür. Nehrî'ye geldiğinde de Seyyid Salih'in ilk yaptığı iş 1853-1856 yılları arasında Osmanlı ve Rusya arasındaki Kırım savaşında, bölge halkının Osmanlı'ya destek vermesini sağlamak olur. Rus subayı Averyanov'un belirttiğine göre Seyyid Salih, etkin bir biçimde İran ve Osmanlı topraklarındaki müridleri toplayarak büyük bir desteğin öncüsü olmuştur. Öyle ki bunun önüne geçebilmek için Rusya, İran ile general seviyesinde bürokratik temaslarda bulunmak zorunda kalmıştır.¹³⁵ Seyyid Salih de ağabeyi Seyyid Taha gibi Osmanlı ile iyi ilişkiler kurmuş ve bundan dolayı Osmanlı Devleti kendisine maaş bağlamıştır.¹³⁶

İrşad faaliyetlerinin yanı sıra toplumdaki anlaşmazlıkları¹³⁷ gidermede aktif rol alan Seyyid Salih 1280/1863-64 yılında Nehrî'de vefat etmiştir.¹³⁸ Kabri Nehrî'de ağabeyi ve şeyhi Seyyid Taha'nın ayak kısmı tarafındadır.¹³⁹ Seyyid Taha'nın ayak taşı Seyyid Salih'in baş şahidesi olarak yapılmıştır. Böylece her ikisinin mezarında toplam üç mezar taşı bulunmaktadır. Kendisinden sonra ağabeyinin oğlu ve halifesi Şeyh Ubeydullah'ı Nehrî'de postnîşîn olarak tayin etmiştir.

Şeyh Ubeydullah, Nehrî Tekkesi'nde postnîşîn olurken, Seyyid Salih'in oğlu ve muhtemelen halifesi olan Şeyh Nureddin ise Berdesor'daki irşad faaliyetlerine devam etmiştir.¹⁴⁰ Şeyh Nureddin burada daha çok İran'daki müridler ile

¹³⁵ P. İ. Averyanov, **Osmanlı İran Rus Savaşlarında Kürtler (19. Yüzyıl)**, Rusçadan Çev. İbrahim Kale, İstanbul, Avesta Basın Yayın, 2010, s. 83-84. Detaylı bilgi için "Savaşlarda Şeyhlerin Aktif Rolü" başlığına bakınız.

¹³⁶ "Şeyh Salih Efendi ile müteveffa Mustafa mahdumlarına maaş verilmesi..." (BOA, MVL, 574/47, 15 S 1275/24 Eylül 1858).

¹³⁷ "Şemdinân'da tuz ve duhan inhisarı maddesinden dolayı ahali arasında çıkan münazaanın yatıştırılmasında hizmeti geçen Şeyh Salih Efendiye selam ve memnuniyet tebliği..." (BOA, A. }MKT. MHM, 271/3, 09 S 1280/17 Temmuz 1863).

¹³⁸ Kadı Muhammed Hızırî, **Târîh-i Meşâhîr-i Cihân-i İslâm**, C. II, s. 903. Şeyh Ubeydullah, Şeyhi ve amcası Seyyid Salih'in vefatını ebced hesabına göre " غفر " veya " غرف " kelimeleriyle belirtir.

رفت با غفران سوي خلد و غرف غفر تاريخ ميگو يا غرف را

Allah'ın mağfiretiyle ebediyete ve Cennet odalarına gitti. " غفر " ya da " غرف " kelimesini tarih olarak sabit kıl (Şeyh Ubeydullah Nehrî, a.g.e., s. 142).

Ġayn (1000) + fe (80) + ra (200) = 1280 / Ġayn (1000) + ra (200) + fe (80) = 1280

¹³⁹ Seyyid Salih'in kabrinin baş kısmı, Seyyid Taha'nın ayak kısmı olarak yapılmıştır.

¹⁴⁰ Aile arşivindeki belgelerde Şeyh Nureddin'in halife olduğu bilgisi yer almaktadır. Ancak kimden hilafet aldığı tam olarak bilinmemektedir. Soyundan gelen Seyyid Rahim Geylânî hilafeti babasından aldığı ifade etmiştir. Halife olduğuna dair belge için bkz. EK IV-*Seyyid Rahim Özel Aile Arşivi*

ilgilenmiştir. Soyundan gelen Seyyid Rahim Geylanî'nin arşivinde İran Urumiye bölgesindeki müridlerin Şeyh Nureddin'e nezrettiği birçok mülk tapusu bulunmaktadır.¹⁴¹ Şeyh Nureddin 1306 (1888-89)¹⁴² yılında vefat etmiş ve o dönemlerde kendi mülkü olan ve Türkiye topraklarında bulunan Bêbab (Şemdinli'ye bağlı Günyazı köyü Olgunlar mezarası) köyüne defnedilmiştir.¹⁴³

Halifeleri

Seyyid Taha'nın halifeleri onun vefatından sonra Nehrî'ye Seyyid Salih'in yanına gitmeye devam etmişler ve onun sohbetlerine katılmışlardır.¹⁴⁴ Dolayısıyla Seyyid Salih, Seyyid Taha'dan sonra Nehrî kolunun teşekkülünde önemli bir rol almıştır. Bunun yanı sıra Seyyid Salih de halifeler yetiştirmiştir. Bunlardan biri olan Halife-i Gerdiyan Seyyid Salih vefat ettikten sonra Şeyh Ubeydullah'a bağlanmıştır.¹⁴⁵ Kaynaklarda geçen başka bir halife, Şeyh Fethullah Verkânîsi'ye ilmi icazet vermiş olan Muşlu Hacı Tayyip Efendi'dir.¹⁴⁶ Hakkında bilgi bulunan diğer halifeleri şunlardır;

1. Molla Abdülhamid Vedâ'î

Van'ın Hoşab nahiyesinde yaşamış olan Molla Abdülhamid, *Dîvân*'ında kendi hayatından bazı bilgiler aktarır. Vedâ'î (وداعی) mahlasını kullanan Molla Abdülhamid, dönemin Müks mirleri Şeyhi Bey ile kardeşi Han Mahmud'a kâtiplik yaptıktan sonra ömrünün son dönemlerinde mirlere hizmet etmeyi bırakıp bir şeyhe intisap etmeyi arzular. Bu şeyh de Seyyid Taha Nehrî olmuştur. Vedâ'î'nin buna dair Kürtçe beyitleri şöyledir:

¹⁴¹ İlgili belge için bkz. EK IV-*Seyyid Rahim Özel Aile Arşivi*

¹⁴² Vefat tarihine dair belge için bkz. EK IV-*Seyyid Rahim Özel Aile Arşivi*

¹⁴³ Kaplan, **a.g.m.**, s. 126. Ayrıca Şeyh Nureddin ile ilgili bilgiler torunu Seyyid Rahim ile yapılan mülakatta alınmıştır.

¹⁴⁴ Sıbgatullah Arvâsî, **a.g.e.**, s. 228-229 (288. Minha); Âsım Ohinî, **a.g.e.**, vr. 14-15.

¹⁴⁵ Halife Gerdiyan'ın oğlu Molla Mustafa'dan Vefâî'nin naklettiğine göre, babası Seyyid Salih vefat ettiğinde bazı halifeler gibi kendisi de Şeyh Ubeydullah'a biat etmez. Ancak bir gün Şeyh Ubeydullah'ın yaptırdığı hatm-i hâcegân ve tecevvühte ondan çok etkilenir ve ona bağlanır (Vefâî, **Tuhfetü'l-mürîdîn**, vr. 67-68).

¹⁴⁶ Şeyh Muhammed Diyaüddin'in, halifesi Şeyh Selim-i Hezânî'ye verdiği ilmi icâzetnâmede geçtiğine göre; Şeyh Fethullah'ın mucazı Muşlu Hacı Tayyip Efendi'dir. İcazetnâmede Hacı Tayyip'in Seyyid Salih'in halifesi olduğu kaydedilmektedir. Korkusuz, **Nehrî'den Hazne'ye**, s. 302-303. Ayrıca Bkz. EK III-*İcazetnameler*

**Terk-i dinya û hewes ke
J'xizmeta mîran tu bes ke
Qesd-i yek 'sahib nefes ke
Belku derde te dewa ke**

.....

**Hîviyamin padişaha
Seyyidê semmiye 'Taha
Min hene bê 'hed cefeha
Hîmmeta xwe aşkera ke¹⁴⁷**

Dünya ve nefis hevesini terk et! Mirlere hizmet etmeyi artık bırak! Nefes sahibi birine tabi ol! Belki derdine devâ olur. Umudum padişahıdır ki ismi Seyyid Taha'dır. Sınırsız günahlar işledim. Himmetini aşikâr et!

Molla Abdülhamid'in gördüğü bir rüya üzerine Seyyid Taha'ya intisap ettiği, onun vefatından sonra da Seyyid Salih'den hilafet aldığı da rivayet edilmektedir.¹⁴⁸ Kabri Van'ın Hoşab (Güzelsu) beldesine bağlı Hacı köyünde bulunan Molla Abdülhamid, eserinin sonunda hicri 1256 (1840-41) tarihini düştüğüne göre bu tarihten sonraki dönemde vefat etmiştir.

2. Seyyid Haydar Uşnevî

İran'ın Uşneviyye şehrinden olan Seyyid Haydar, ileride bahsedilecek olan Halife Hasan Nerzîveyî ile birlikte Nehrî'ye gidip seyr u sülûkunu tamamlamıştır. Seyyid Haydar, icazeti aldıktan sonra Uşneviyye'nin Köhne Kale köyünde irşad faaliyetlerinde bulunmanın yanı sıra, hadis, fıkıh gibi çeşitli ilimlerde de ders vermiştir. Geçimini kendi sağlayan Seyyid Haydar, ziyaretine gelenlere bizzat kendisi hizmet etmiştir. Seyyid Haydar'ın Abdulaziz ve Hasan adında iki oğlu vardır.

¹⁴⁷ Abdülhamid Ved'â'î, **Dîwana Wedâ'î**, Haz, Seîd Dêreşî, İstanbul, Nûbihar, 2012, s. 68.

¹⁴⁸ Kuku, **Son Halkalar**, C. I, s. 62. Yapılan araştırmalar neticesinde, Molla Abdülhamid'in Hacı köyünde bulunan torunlarıyla irtibata geçilmiştir. Bu aileden olan Aydın Koyuncu, Molla Abdülhamid'in Nehrî şeyhleri ile olan ilişkisinin aile tarafından nesilden nesile aktararak bildiğini söylemiştir. Ayrıca Koyuncu, Molla Abdülhamid'in bu köyde yaptırdığı bir medreseden de söz etmiştir.

Bu iki oğlu da babalarının yolundan gidip tasavvuf ile ilgilenmişlerdir. Ancak hilafet alıp almadıkları bilinmemektedir.¹⁴⁹

Kadı Muhammed Hızırî, Seyyid Haydar'ın hicri XIV. asrın başlarında altmış yaşlarında Köhne Kale köyünde vefat ettiğini kaydetmiştir. Kabri oradaki dağın kuzey yamacında olup halen ziyaret edilmektedir. Merkadı “*Guristan-i Kak Haydar* (Haydar Efendi'nin kabristanı)” diye meşhurdur.¹⁵⁰

3. Molla Hasan Nerzîveyî (ö. 1307/1889-90)

Seyyid Taha'nın halifelerinden Halife Molla Hızır Nerzîveyî'nin oğludur. İlim tedrisinin yanı sıra irşad faaliyetlerinde bulunmuştur. 1307 (1889-90) yılında İran'ın Uşneviyye şehrinde vefat etmiştir. Kabri babası Molla Hızır Nerzîveyî'nin yanındadır.¹⁵¹

4. Şeyh Hidayet Naibinî (ö. 1300/1882-83)

Şeyh Hidayet b. Şeyh Baba b. Şeyh Abdullah Naibinî, İran'ın Urumiye şehrinde Sünnîlere önderlik edip irşad faaliyetlerinde bulunmuştur. H. 1300'lü yılların başlarında vefat etmiş olup kabri Naibin köyündedir. Şeyh Hidayet'in Şeyh Kasîm (1332/1913-14) ve Şeyh Abdurrahim (ö. 1326/1908-09) adında iki oğlu vardır.¹⁵²

D. Nehrî Tekkesi ile Mahâbâd ve Berdesor Hânkâhları

Daha önce belirtildiği gibi Seyyid Abdullah Şemdînî Nehrî Tekkesi'nde postnîşinken yeğeni Seyyid Tâhâ, Mevlânâ Hâlid tarafından Berdesor köyüne irşad faaliyetleri için gönderilmiştir. Seyyid Abdullah'ın vefatından sonra Seyyid Tâhâ, Berdesor'dan Nehrî'ye geçmiş, Berdesor'a da kardeşi ve halifesi Seyyid Salih'i göndermiştir. Seyyid Tâhâ'nın vefatından sonra ise Nehrî'ye Seyyid Salih geçince

¹⁴⁹ Hayatları için bkz. Kadı Muhammed Hızırî, *Târîh-i Meşâhîr-i Cihân-i İslâm*, C. I, s. 556-558.

¹⁵⁰ Kadı Muhammed Hızırî, *Târîh-i Meşâhîr-i Cihân-i İslâm*, C. I, s. 269. Uşneviyye'de görüştüğümüz Molla Reşid Nalusî (yaş 90), Seyyid Haydar'ın Seyyid Taha'nın halifesi olduğunu söylemektedir.

¹⁵¹ Kadı Muhammed Hızırî, *Târîh-i Meşâhîr-i Cihân-i İslâm*, C. I, s. 601.

¹⁵² Kadı Muhammed Hızırî, *Târîh-i Meşâhîr-i Cihân-i İslâm*, C. II, s. 1648.

Berdesor'da irşâd faaliyetlerini Seyyid Salih'in oğlu ve halifesi Seyyid Nureddin devam ettirmiştir. Bu şekilde Berdesor, şeyhlerin bir bakıma tecrübe kazandığı, Nehrî Tekkesi'nin bir şubesi niteliğinde faaliyet göstermiştir. Seyyid Salih'in vefatından sonra ise oğlu Şeyh Nureddin Berdesor'da kalırken, Seyyid Taha'nın oğlu Şeyh Ubeydullah, Nehrî Tekkesi'nde postnîşîn olmuştur.

İran sınırları içinde bulunan Berdesor Hânkâhı'nın stratejik önemi, gelirleri Nehrî Tekkesi'ne aktarılan İran köylerinin kontrolünün bu tekkede sağlanmasıydı.¹⁵³ Ayrıca Seyyid Taha, daha önce yaşamış bir veli zattan dolayı bu köydeki manevî nisbetin Nehrî'den daha fazla zuhur ettiğini ifade etmiştir.¹⁵⁴ Bilindiği kadarıyla bu hânkâhta en son, Şeyh Nureddin faaliyet göstermiştir. Günümüzde İran'da yapılan incelemelerde Berdesor'daki hânkâhtan bir iz kalmadığı görülmektedir.¹⁵⁵

Bunların yanı sıra üzerinde yazılı bulunan 1227 (1812-13) (restoresi 1381 hş.) yılı kuruluş tarihine baktığımızda muhtemelen Seyyid Tâhâ'nın ilk irşâd döneminde aktif olan İran'ın Batı Azerbaycan eyaletine bağlı Mahâbâd'daki¹⁵⁶ *Hânkâh-ı Nehrî Şemzînân*, İran *Evkâf-ı Umûr-i Hayriyye* kurumuna bağlı olarak halen faal durumdadır. Bu Hânkâh ilk postnîşîn Seyyid Tâhâ'dan son postnîşîn Seyyid Abdullah Geylânîzâde'ye kadar, iki asırdan fazla hizmet vermiş ve hâlen hizmet vermektedir.¹⁵⁷ Hânkâhın yanında Abbas Ağa Camii yer almaktadır. Burada Nehrî şeyhlerine bağlı olan Molla Muhammed Balakulu, (ö. 1354/1935-36) ve Molla Salih Eyyubî (ö. 1954) gibi âlimler tedriste bulunmuşlardır.

Seyyid Tâhâ, amcası Seyyid Abdullah'ın vefatından sonra Nehrî Tekke ve Medresesi'nin başına geçince, buraya gelen insanlar daha da artmıştır. Dolayısıyla Nehrî Tekke ve Medresesi, yanındaki mescit, misafîrhane ve aşhane gibi yerler ile

¹⁵³ Şeyh Nureddin'e dönemin İran yönetimi tarafından verilen bir belgede, Berdesor'a yakın birkaç köyün vergilerinin hânkâhın giderleri için Şeyh Nureddin'e tahsis edildiğinden söz edilmiştir. Belgenin orijinali için Bkz. EK IV-*Seyyid Rahim Özel Aile Arşivi*

¹⁵⁴ Sıbgatullah Arvâsî, **Minah**, s. 208 (251. Minha).

¹⁵⁵ Berdesor'a yapılan ziyarette burada o döneme dair sadece Seyyid Tâhâ'nın kardeşi Seyyid Muhammed'in kabri tespit edilebilmiştir.

¹⁵⁶ Rivayete göre Moğol istilası döneminde şehre soğuk çeşme anlamında, Savicbulâğ/Sablâğ adı konulmuştur. 1314 hş. yılında Rıza Han Pehlevî, Farsçayı öne çıkarma çalışmaları kapsamında şehrin ismini Mahâbâd olarak değiştirmiştir. Günümüzde burada oturan halk da bu ismi benimsemiştir. Muhammed Rıza Davudî, **Mahâbâd der fâsîlâ-i dû ceng**, Mahâbâd, 1415 h., s. 42.

¹⁵⁷ Hânkâhın fotoğrafları için bkz. EKV-*Mahâbâd Hânkâhı*

bir külliyeeye dönüşmüştür. Öyle ki Nehrî Külliyesi, Nehrî kasabasının kontrol merkezi haline gelmiştir.¹⁵⁸ Her taraftan ziyaretçiler buraya akın etmekte ve buradaki aşhaneden her gün binlerce kişiye yemek dağıtılmaktadır.¹⁵⁹

Öte yandan Osmanlı arşivinde tekke ile ilgili resmi belgelere rastlanmaktadır. Bu belgelere göre Nehrî Tekkesi, külliye mahiyetindeki bir vakfa bağlıdır ve Seyyid Tâhâ da bu tekkenin postnîşinidir.¹⁶⁰ Yine arşivde bulunan *Evkâf Defteri*'nde geçtiğine göre, bu külliye de vazife yapanlara aylık belirli bir maaş bağlanmıştır. 1273-1280 (1857-1863) yıllarını kapsayan bu deftere göre, Seyyid Taha'nın oğulları Seyyid Ubeydullah, Seyyid Alâeddin ile amcazâdesi Seyyid Ali'ye aylık 200'er kuruş; biraderzâdesi Seyyid Muhyiddin'e 50 kuruş, tekke deki dervişlerin yemek masrafları için de 500 kuruş maaş verilmektedir.¹⁶¹

Başka bir arşiv belgesinde de Seyyid Taha'nın Nehrî'de bir cami inşa ettirdiği ve bundan dolayı kendisine yardım mahiyetinde *atiyye* (hizmet mukabili olmadan verilen para veya hediye), verildiğine dair bilgi geçmektedir.¹⁶²

Nehrî Medrese-Tekkesi ve İlm-i Zâhir-İlm-i Bâtın Birlikteliği

Nehrî Medrese ve Tekkesi'nde birçok halife ve âlim yetişmiştir. Halifelerin hayatı Nehrî şeyhleri işlenirken ele alınmıştır. Burada ulaşılan bilgiler çerçevesinde

¹⁵⁸ Komisyon, "Tâhâ-i Hakkârî", **İslam Âlimleri Ansiklopedisi**, s. 248.

¹⁵⁹ Âsım Ohinî, **a.g.e.**, vr. 9.

¹⁶⁰ "Nehrî köyündeki Şeyh Seyyid Taha Efendi'nin postnîşini olduğu vakfa vuku bulan müdahalenin men'i..." (BOA, A. } MKT. MHM, 43/96, 21 R 1268/13 Şubat 1852).

¹⁶¹ BOA, EV. d., - /16257, s. 11, 2 C 1280/14 Kasım 1863. Seyyid Tâhâ'nın tekke ve medresesindeki görevliler ve aldıkları maaşlar şöyle belirtilmiştir:

Şemdinân kazasında Şeyh Hazreti Tâhâ Efendi hazretlerinin

Mahdûmu: Ubeydullah Efendi, maaşı: Şehri (aylık): 200

Müşârun ileyh hazretlerinin diğer mahdûmu: Alâeddin Efendi maaşı: Şehri: 200

Müşârun ileyh hazretlerinin emmizâdesi: Seyyid Ali Efendi maaşı: Şehri: 200

Müşârun ileyh hazretlerinin biraderzâdesi: Muhyiddin efendi maaşı: Şehri: 50.

Cevâmî' ve tekkeler hademesi maaşı ve dervişânın taâmiyeleri;

Şemdinân kazasında Şeyh Tâhâ Efendi hazretlerinin hânegâhi şerifinde fukara ve dervişânın taâmiyeleri: Şehri: 500

Müşârun ileyh hazretlerinin Cami-i şerifinde imam ve müezzin maaşları;

İmam Abdülvahid Efendi maaşı: Şehri: 20

Müezzin Abdülgafur Efendi maaşı: Şehri: 15

Müderris Mahmud Efendi maaşı: Şehri: 25

Ahmed Efendi maaşı: Şehri: 15.

¹⁶² "Nehrî'de sakin Tâhâ Efendi'ye de camii inşaa etmesinden dolayı atiyye ihsanı..." (BOA, MVL, 227/66, 21 Ş 1265/12 Temmuz 1849).

Nehrî Medresesi müderrisleri ve Nehrî’de ders görmüş âlimler ele alınacaktır. Nehrî Medresesi’ne âlimlerin akın etmesinin en önemli sebeplerinden biri, kuşkusuz Nakşebendî tarikatının şeriat kurallarına gösterdiği hassasiyettir. Bu bakımdan talebeler, şeriata önem veren bu medresede eğitim görürken tarikata intisap ederek, hem zahirî hem de batinî ilimleri elde etmeyi hedeflemişlerdir. Ayrıca Nehrî Medresesi’nde tahsil görenlerden biri olan Abdülhakim Arvâsî, hatıralarında bu medresede dinî ilimlerin yanı sıra fen ilimlerinin de tedris edildiğinden söz etmiştir.¹⁶³ Bu gibi medreselerde yetişen âlimler birbirlerine “şeyh” ya da “halife” yerine “molla” unvanıyla hitap etmeyi tercih etmişlerdir.¹⁶⁴

Yukarıda geçen *Evkâf Defteri*’ne göre Nehrî’de bir dönem Molla Mahmud müderrislik yapmıştır. Nitekim ailenin özel arşivlerinde bulunan 1285 (1868-69) yılına ait bir tapu belgesinde Molla Mahmud ve medresesinin adı geçmektedir.¹⁶⁵ Nehrî Medresesi’nin müderrislerinden biri de Seyda Molla Ahmed b. Molla Nasır b. Molla Abdullah Herkî Nehrî’dir. Akli ve nakli ilimlerde derin bir âlim olan Molla Ahmed, Nehrî’de her yıl birçok talebeye icazet vermiştir. Bu talebelerden Uşneviyyeli Kadı Molla Muhammed Şerif Azamî (ö. 1352/1932-33)¹⁶⁶ ile Molla Muhammed Bakır Müderrisî (ö. 1357-1938-39),¹⁶⁷ zahiri ilimleri bitirip icazet almışlar ve tarikata intisap edip Nehrî Tekkesi’ne bağlı birer sufî âlim olarak yaşamışlardır. Sâdât-ı Nehrî’nin (Nehrî şeyhleri) çokça itimad ettiği âlimlerden Molla Ahmed’i (ö. 1330/1911-12) Şeyh Ubeydullah önemli yerlere elçi olarak da göndermiştir.¹⁶⁸

Nehrî Tekkesi’nin bir diğer müderrisi, Urumiye Rus konsolosu (1915-1918) Basil Nikitin’e (ö. 1960) Sâdât-ı Nehrî hakkında önemli bilgiler veren Molla Said’dir. Nikitin’in “Kürtçe hocam” dediği Molla Said, Nikitin’e Kürtçenin Kırmanci lehçesini öğretmiş ve ona Kürtlerin din, edebiyat ve folkloruna dair Kürtçe metinler

¹⁶³ Hüseyin Vassaf, **Sefine-i Evliya**, C. II, Haz. Ali Yılmaz ve Mehmet Akkuş, İstanbul, Seha Neşriyat, 1999, s. 121-122.

¹⁶⁴ Gıyaseddin Emre, “Medrese Berya Terîqetan in,” **Nûbihar**, S. 63-64, Haziran 1998, s. 29.

¹⁶⁵ Bkz. EK IV-*Seyyid Rahim Özel Aile Arşivi*.

¹⁶⁶ Kadı Muhammed Hızırî, **Târîh-i Meşâhîr-i Cihân-i İslâm**, C. I, s. 271.

¹⁶⁷ Kadı Muhammed Hızırî, **a.g.e.** C. I, s. 277-278.

¹⁶⁸ Vefâî, **a.g.e.**, vr. 45; Kadı Muhammed Hızırî, **a.g.e.**, C. I, s. 861-62. Hızırî Molla Ahmed’in Musul’da vefat ettiğini söyler.

vermiştir.¹⁶⁹ Nikitin, *Kürtler*¹⁷⁰ adlı eserinin birçok yerinde “*Derin bilgili Kürt Müslüman*” diye nitelediği Molla Said’e atıfta bulunarak bilgiler aktarır. Bu bağlamda eserin önsözünde bölgedeki incelemeleri Molla Said ile birlikte yürüttüğünden söz eder. Ayrıca Nikitin, Molla Said’den bölgedeki medrese ve müderrislerin bir listesini çıkarmasını istemiş, Molla Said de o dönemlerde Osmanlı ve İran sınırları içerisinde bulunan elli civarında medrese ve müderrisi içeren bir liste oluşturmuştur. Listede Nehrî Medresesi müderrisleri arasında kendisinin yanı sıra Hacı Molla Ahmed ve Molla Ömer’e yer vermiştir.¹⁷¹ Bölge ile ilgili önemli bilgiler verdiği anlaşılan Molla Said’in muhtemelen bu gibi faaliyetleri Osmanlı’nın kendisinden kuşkulmasına sebep olmuş olabilir. Dolayısıyla Nikitin’in bildirdiğine göre; 1915 yılında Osmanlı yönetimine muhalefet ettiğinden tutuklanıp Musul’a götürülürken, yolda adamları tarafından serbest bırakılarak kurtarılmıştır. Daha sonra ise 1918 yılında öldürülmüştür.¹⁷² Nikitin, Molla Said’in hemşehrileri tarafından öldürüldüğünden bahsetmektedir. Ancak bunların kim olduğu ve neden öldürdükleri hakkında bilgi vermemiştir.¹⁷³

Nehrî’nin son dönem müderrislerinden biri de Ömer b. Circis Bêdâvî’dir.¹⁷⁴ Seyyid Taha’nın soyundan gelen II. Seyyid Taha’nın talimatı üzere Seyyid Abdullah Şemdîni’ye ait *Hulâsa-i Akâid-i Şeyh Abdullah Efendi* eserini yayına hazırlayan

¹⁶⁹ Basil Nikitin, *Kürtler*, Çev. E. Karahan vd., s. 399-400. Nikitin, Molla Said’den aldığı metinlerin bir kısmını İngilizceye çevirerek yayınlamıştır. Bkz. Basile Nikitine, “Kurdish Stories from my Collection,” *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, University of London, Volume 4, No.1, March 1926, pp. 121-138. Nikitin, makalenin önsözünde Molla Said hakkında “*Kürdistan kadısı Molla Said olan yazar, Şemdînân bölgesinde bulunan Nehrî’den bir kürt olarak bilinmektedir*” ifadelerini kullanır. Diğer bir makale için bkz. B. Nikitin and E. B. Soane, “The Tale of Suto and Tato: Kurdish Text with Translation and Notes,” *Bulletin of the School of Oriental Studies, University of London*, Vol. 3, No. 1 (1923), pp. 69-106. Nikitin bu makalenin girişinde de Molla Said hakkında şunları söyler: “*Hikâyeci Molla Said, 1918 yılının Temmuz ayında, Urumiye’de hemşehrileri tarafından öldürülmüştür. Bu adam benim Kürtçe öğretmenimdi. O, kendi dilini lehçeleriyle birlikte iyi bilmekle birlikte Arapça, Farsça ve Türkçe biliyordu.*” Bir diğer makalesinde Nikitin, Molla Said’den öğrendiği fabl hikâyelerini yayınlamıştır. Bkz. B. Nikitine, “Quelques Fables Kurdes D’animaux”, *Folklore*, London, Taylor & Francis, Ltd., Vol. 40, No. 3, Sep. 30, 1929, pp. 228-244.

¹⁷⁰ Eserin orijinali: Basil Nikitin, *Les Kurdes: Étude socialogique et historique*, Paris, Klincksieck, 1956.

¹⁷¹ Medrese ve Müderris listesi için bkz. Basile Nikitin, *Kürtler*, Çev. E. Karahan vd., s. 533-536

¹⁷² Nikitin, *Kürtler*, Çev. E. Karahan vd., s. 402.

¹⁷³ Nikitin, “*The Tale of Suto and Tato*”, p. 69.

¹⁷⁴ Bêdâv, günümüzde Şemdîni’ye bağlı Ayrınlı köyünün eski adıdır. Köyün halkı Herkî aşiretine mensuptur.

Bêdavî, eserin giriş ve sonuç bölümünde Nehrî şeyhlerine (Sâdât-ı Nehrî) dair önemli bilgiler vermiştir. Kendisi hakkında ise “*el-Hakir Ömer bin Circîs el-Bêdâvî, el-müderris fi Tekyet-i Nehrî*” ifadesini kullanmıştır.¹⁷⁵ Eserin sonuç bölümünde tarih olarak 1339 (1920-21) yılını not düşmüştür. Ayrıca Seyyid Rahim özel aile arşivinde yer alan bir belgede de mührü bulunmaktadır. Mührün altında “*Ömer b. Circîs Bêdâvî el-müderris fi Nehrî*” ibaresi geçmektedir.¹⁷⁶ Bir diğer müderris, Vefâî'nin belirttiğine göre kendi zamanının faziletli âlimlerinden Molla Abdullah-ı Pîrebâb'tır.¹⁷⁷ Onun yetiştirdiği âlimler arasında Kadı Ali Mahâbâdî (ö. 1310 hş.)¹⁷⁸ ile Abdullah Velzî (ö. 1349/1930-31) yer almaktadır.¹⁷⁹

III. Teşekkül Dönemi Sonrası Nehrî Şeyhleri

A. Nehrî Tekkesinin Siyasi Bir Hüviyet Kazanması: Şeyh Ubeydullah Nehrî (ö. 1300/1883)

Şeyh Ubeydullah Nehrî, Seyyid Taha'nın oğlu olup amcası Seyyid Salih'ten sonra Nehrî Tekkesi'ne postnîşîn olmuştur. Şeyh Ubeydullah, *Tuhfetü'l-ahbâb* adlı eserinde doğum tarihini ebced hesabına göre “*الغريب/el-garîb*” kelimesi ile düşürmüştür ki bu da hicrî 1243 (1827-28) yılına tekabül eder.¹⁸⁰ Seyyid Taha, hem zahirî hem de batınî âlemde kudretli bir mürşid olmasını umarak, oğluna Nakşbendî silsilesinin büyüklerinden Ubeydullah Ahrâr'ın (ö. 893/1490) ismini vermiştir. Vefâî, bu emelin gerçekleştiği görüşünde olup, bunu Seyyid Taha'nın bir kerameti olarak nitelemiştir.¹⁸¹

¹⁷⁵ Abdullah Şemdînî, *Hulâsa-i Akâid*, Çev. Kadri Yıldırım, s. 35.

¹⁷⁶ Bkz. EK IV *Seyyid Rahim Özel Aile Arşivi*

¹⁷⁷ Vefâî, *a.g.e.*, vr. 132-133.

¹⁷⁸ Kadı Muhammed Hızırî, *Târîh-i Meşâhîr-i Cihân-i İslâm*, C. II, s. 1369.

¹⁷⁹ Kadı Muhammed Hızırî, *Târîh-i Meşâhîr-i Cihân-i İslâm*, C. II, s. 1756-1757.

¹⁸⁰ Ubeydullah Nehrî, *a.g.e.*, s. 114. Şeyh Ubeydullah, “*Doğum tarihim “el-garib” kelimesi oldu. “garib” kelimesinde bir acayıplik yoktur ki zira o da garipti.*” diyerek ileride bahsedileceği gibi yaşadığı sıkıntılı olaylar ve sürgünlerden dolayı gurbette olmak anlamına da gelen “garib” kelimesiyle kendini nitelemiştir. “el-garib” kelimesinin ebced hesabı şöledir: **Elif (1) + lam (30) + ğayn (1000) + ra (200) + ye (10) + be (2) =1243**

¹⁸¹ Vefâî, *Tuhfetü'l-mürîdîn*, vr. 168-169.

Her kesimden insanların akın ettiği, ilim ve irfan merkezi olan Nehrî'de babası Seyyid Taha'nın himayesinde yetişen Şeyh Ubeydullah, tarikata babasına intisap ederek girmiştir. Babası vefat edince vasiyeti üzerine amcası Şeyh Muhammed Salih'e tabi olmuş ve ondan hilafet almıştır. Bu bağlamda, tarikattaki zikir telkinini amcası Seyyid Muhammed Salih'ten aldığını söyleyen Şeyh, babası Seyyid Taha'nın sohbetlerinde sürekli bulunduğundan kendisinden "mürşidim" diye söz etmiştir.¹⁸² Şeyh Ubeydullah, amcası Seyyid Salih vefat ettikten sonra Nehrî Tekkesi'ne 1865 yılında 34 yaşındayken postnîşîn olmuştur.¹⁸³

Yapılan yerli ve yabancı çalışmalarda Şeyh Ubeydullah, sufi kimliğinden ziyade siyasi yönüyle ön plana çıkartılmıştır. Bu çalışmalarda Şeyh, 93 Harbi'ndeki faaliyetleri ve en çok da 1880 yılındaki kıyâmı/isyânı bağlamında ele alınmıştır. Bu çalışmada ise öncelikle tasavvuf merkezli hayatı işlenecek, sonrasında ise hakkında yeteri kadar çalışma¹⁸⁴ bulunan siyasi hayatına, ulaşılan tespitler doğrultusunda ana hatlarıyla değinilecektir.

¹⁸² Ubeydullah Nehrî, **a.g.e.**, s. 141-142. Şeyh Ubeydullah'ın sülûku ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Vefâî, **a.g.e.**, vr. 113.

¹⁸³ Mehemed Heme Baki, **Şoreşi Şeyh Ubeydullah Nehrî, 1880, Le Belgenamey Kaçari da**, Hevler, Çaphane-i Vezaret-i Perverde, 2000, s. 46.

¹⁸⁴ Şeyh Ubeydullah'ı kendi döneminde ele alan eserler şunlardır: Emîr Nizam Gerûsî, **Güzâreşhâ ve Nâme-hây-ı Dîvanî ve Nizâmî**, Haz. İrec Efşâr, Tahran, Mecmuây-ı İntişarat-ı Edebi ve Tarihî Mevkufat-ı Dr. Mahmud Efşâr Yezdî, 1373 hş.; İskender Kuryanus, **Kıyâm-ı Şeyh Ubeydullah-ı Şemzînî der Kürdistân**, Haz. Abdullah Marduh Kürdistânî, Şehrîza, Dünya Daniş, 2536 şşy. (Şehenşahi yılı, miladi 1962'ya tekabül); Ali Ekber b. Hüsamü'l-mülk, **İftitâh-ı Nâsrî der vakîâ-yı Şeyh Ubeydullah**, Sâzmân-ı Esnâd ve Kitâbhâne-i Millî-yi Cumhuri-yi İslâmî-yi İrân, kayıt no: F884, kitap kodu: 1654149; Ali b. Emir Luyehân Efşâr Urûmî, **Târîh-i Ekrâd: Şerh-i Vâkıâ-yı Şeyh Ubeydullah-i Kürd be Azerbeycân der Sâl-i 1297 h.**, Haz. Yusuf Beg Babapûr ve Mesud Gulâmiyye, Tahran, Kitâphâne, Mûze ve Merkez-i Esnâd-i Meclis-i Şûrâ-yi İslâmî, 1393 hş.; Muhammed Hüseyin Süleymanî ve Hasan Ali Feridunî, **Rivâyet-i Yek Seyyâh ez Şüreş-i Şeyh Ubeydullah**, Tahran, Sâzmân-ı Esnâd ve Kitâbhâne-i Millî-yi Cumhuri-yi İslâmî-yi İrân, 2014. Bunların yanı sıra Şeyh Ubeydullah ile ilgili birçok çalışma yapan Heme Baki, İran, İngiliz, Amerikan ve Ermeni kaynakları çevirerek Sorani Kürtçesiyle sekiz kitaplık bir seri yayınlamıştır. Bunların içerisinde bulunan *Şoreşi Şeyh Ubeydullah Nehrî, 1880, Le Belgenamey Kaçari da* isimli eserinde, Şeyh Ubeydullah'ı konu edinen yirmi beş çalışmadan bahseder. Bkz. Mehemed Heme Baki, **Şoreşi Şeyh Ubeydullah Nehrî, 1880, Le Belgenamey Kaçari da**, Hevler, Çaphane-i Vezaret-i Perverde, 2000. Emin Tîlî ise İngiliz arşivlerinde bulunan Şeyh Ubeydullah hareketine dair yüzden fazla belgeyi Arapçaya çevirerek yayınlamıştır. Bkz. Emin Tîlî, **Hareketü's-Şeyh Ubeydullah en-Nehrî fi'l-vesâiki'l-Britâniyye**, Duhok, Spirez, 2010. Wadie Jwaideh ise hazırladığı doktora tezinin bir bölümünde İngiliz Devlet Arşivleri'nden faydalanarak Şeyh Ubeydullah'ı ele almıştır. Bkz. Wadie Jwaideh, **Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi: Kökenleri ve Gelişimi**, Çev. İsmail Çekem-Alper Duman, İstanbul, İletişim Yayınları, 2012. Başka bir akademisyen Celile Celil ise Şeyh Ubeydullah'ı çalışırken Rus Devlet Arşivleri ve Ermeni

Zahir ve batın ilimlerdeki yetkinliğinin yanı sıra şairliğiyle de bilinen Şeyh Ubeydullah'ın *Tuhfetü'l-ahbâb* adlı eseri çalışmamızın temel kaynaklarından. Mesnevî tarzında yazılmış ve yaklaşık 6000 beyitten oluşan eserde, Şeyh Ubeydullah başta Bahâeddin Nakşbend olmak üzere Nakşbendî silsilesindeki şeyhlerden bahsetmiş ve tasavvufi konuları ele almıştır. Bunun yanı sıra 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndaki (93 Harbi) hatırlarını beyitlerle aktarmıştır. Kendi hatıra ve görüşlerini içermesi bakımından eser, Şeyh Ubeydullah'ın tasavvufi anlayış ve yaşantısına ışık tutmaktadır.

Eserden anlaşıldığına göre Şeyh Ubeydullah, siyasi kararlarını dinden ve tarikat öğretilerinden referans alarak şekillendirmektedir. Örneğin Şeyh Ubeydullah 93 Harbi'ne gitmeden önce, Hz. Peygamber'i rüyasında gördüğünden söz eder. *Vâkı'â-yı hayru'l-beşer* olarak adlandırdığı bu rüyada Hz. Peygamber, Şeyh'e bir sancak verir. Bu rüyadan sonra Şeyh, Gever'e (Yüksekova) geldiğinde Hz. Abbas'ın soyundan gelen bir aile, Hz. Peygamber'den yâdigâr kalmış bir sancağı kendisine getirir. Şeyh bu sancağın rüyada gördüğünün aynısı olduğunu belirterek rüyasını zafer ile yorumlar. Dolayısıyla rüyanın savaşa katılmasındaki büyük etkisine dikkat çeker.¹⁸⁵

Yine savaştan önce, "ehl-i zamanın" dinî vazifelerini yerine getirmekte gösterdikleri gevşeklikten yakınmış ve İslam'ın sureten var olduğunu, gerçekte halkın İslam'ı yaşamadığını belirtmiştir. Ona göre gönüllerdeki kasvet, zulüm ve hıyanet, gerçek imanı toplum içerisinde kaldırmıştır.¹⁸⁶ Bunun için Şeyh, Gever'e

kaynaklarının yanı sıra o dönemde yayınlanan gazetelerden de faydalanmıştır. Bkz. Celile Celil, **Şeyh Ubeydullah Nehrî, Kürt Ayaklanması**, Çev. M. Aras, Peri Yayınları, 1998, İstanbul. Yine bir doktora tezi olan ve Şeyh Ubeydullah'ın torunlarından Abdullah Geylânîzâde'nin oğlu Dr. Aziz Şemzîni'nin çalıştığı eserde, Şeyh Ubeydullah ve aile hakkında kıymetli bilgiler yer almaktadır. Bkz. Aziz Şemzîni, **Culanewey Rizgarî Niştimanî Kurdistan**, Senterî Lêkolînewey Stratejî Kurdistan, Silêmanî, 2006. Bu çalışmaların dışında ayrıca Türkiye'de Şeyh Ubeydullah Nehrî kıyamını konu edinen iki tez çalışması bulunmaktadır. Bunlar: Mehmet Fırat Kılıç, **Sheikh Ubeydullah's Movement**, The Institute of Economics and social Sciences of Bilkent University, Ankara 2003; Avni Kılıç, **Şeyh Ubeydullah İsyanı**, Mardin Artuklu Üniv. Sos. Bil. Enst., Mardin 2014.

¹⁸⁵ Ubeydullah Nehrî, **a.g.e.**, s. 112-114.

¹⁸⁶ Ubeydullah Nehrî, **a.g.e.**, s. 108-109.

gittiğinde oradaki meyhaneleri kapattırması ve “*meşsedete*” (kötülük) karşı bunu ilk fetih olarak nitelemiştir.¹⁸⁷

Şeyh Ubeydullah, Mevlânâ Hâlid ve halifeleri dönemini kendi dönemi ile mukayese ederek, Nakşebendî tarikatının keyfiyetine dair değerlendirmelerde bulunmuştur. Ona göre önceleri bölge, Buhara’da olduğu gibi kutupların merkezi iken, sonraki dönemde tarikat, gerçek anlamını yitirmiş ve yozlaşmıştır. Bu manada insanların dergâhlarda makam, mevki ve dünya menfaatini celbetmek için tarikatı bir araç olarak kullandığından söz eder.¹⁸⁸ Genelde de zâlimlerle yakınlaşmak için dinin alet edildiğinden şikâyetçi olur. Bunun gibi birçok sebep sayan Şeyhe göre bu durum, bölgenin ahlaken çökmesine neden olmuştur. Ancak her şeye rağmen “*O, toprağı ölümünden sonra diriltir*”¹⁸⁹ ayetinde olduğu gibi Allah’ın dini, tekrar yükselteceğini ve bu hususta Allah’ın lütûf ve inayetinden ümidini kesmediğini de ifade etmiştir.¹⁹⁰

Şeyh Ubeydullah’ın özel hayatı ve karakterine dair bilgiler, kâtibi Mirza Abdürrahim Vefâî Sablâğî/Savicbulâğî Mahâbâdî’nin¹⁹¹ (ö. 1914) Seyyid Abdülkadir’in isteği üzere 1313/1895-96 yılında¹⁹² yazdığı *Tuhfetü’l-mürîdîn der menâkıb-ı Hazret-i kutbu’l-ârifîn Hâce Ubeydullah-ı Şemzînî* adlı eserden

¹⁸⁷ Ubeydullah Nehrî, **a.g.e.**, s. 115.

¹⁸⁸ Ubeydullah Nehrî, **a.g.e.**, s. 128.

¹⁸⁹ Rum/19.

¹⁹⁰ Ubeydullah Nehrî, **a.g.e.**, s. 129.

¹⁹¹ Şeyh Ubeydullah hakkında yapılan çalışmalarda kendisinden pek söz edilmeyen, ancak ona dair en sağlıklı bilgileri veren kâtibi Vefâî’yi tanıtmakta yarar vardır. Mirza Abdürrahim b. Molla Abdulgafur b. Nasrullah, İran’ın Sablâğ (Mahâbâd) şehrinde olup burada “Molla Cami taifesi” diye bilinen aşirete mensuptur. 1264 (1847-48) yılında doğan Vefâî, eğitimini Mahâbâd’da tamamladıktan sonra yirmili yaşlarında İstanbul’a girmek için yola koyulur. Yolda Nehrî’de Şeyh Ubeydullah ile karşılaşınca İstanbul’a gitmekten vazgeçer ve orada kalıp Şeyh Ubeydullah’a intisap eder. Uzun müddet Nehrî’de kâtiplik yapan Vefâî, ömrünün sonunda Mahâbâd’a döner ve önemli hattatlar yetiştirir. Vefâî, 1332 (1914) yılında üçüncü defa hacca giderken yolda Humus’ta vefat eder ve orada defnedilir. Vefâî mahlasıyla bilinen ve Mahâbâd’ın meşhur şairlerinden olan Vefâî’nin Kürtçe, Farsça ve Arapça şiirleri *Divân-ı Vefâî* diye basılmıştır. Ayrıca *Tuhfetul-murîdîn* adlı bir eseri vardır ki çalışmamızda önemli kaynak teşkil etmektedir. Bu kitap Farsça ve yazma halinde olup henüz basılmamıştır. Kürtçe çevirisi Muhammed Heme Baki tarafından neşredilmiştir. Bunların yanı sıra Şeyh Ubeydullah’ın *Tuhfetü’l-ahbab* adlı eserini istinsah etmiş olup bu eser Uşneviyye’de Hacı Şefî’ Hızırî’nin yanındadır. Hacı Şefî’nin babası Kadı Muhammed Hızırî bu eseri amcası Molla Hasan’dan aldığı söyler. (Mirza Abdürrahim Sablâğî, **Divân-ı Vefâî Mahâbâdî**, Mahâbâd, Seyyidiyân, 1951[?], ss. 12-66; Kadı Muhammed Hızırî, **Tarihi Meşâhîr**, C. II, s. 1754-1755; Merduh Ruhanî, **a.g.e.**, C. II, s. 71).

¹⁹² Vefâî, **a.g.e.**, vr. 223.

öğrenilmektedir. Vefâî eserinde belirttiğine göre, Şeyh Ubeydullah'ın 1865'te irşad postuna oturduğundan bir yıl sonra Nehrî'ye gelip ona intisap eder ve onun kâtibi olur.¹⁹³ Şeyh, ona kendi hânesine yakın bir odayı tahsis eder. Vefâî, burada şeyhin işleriyle meşgul olmanın yanı sıra henüz on yaşlarında olan iki oğlu Şeyh Muhammed Sıddık ile Şeyh Abdülkadir'e Farsça ve hat dersi verir.¹⁹⁴ Bir müddet sonra Şeyh, ailesini Mahâbâd'dan getirmesini emreder. O da evini Nehrî'ye getirir.¹⁹⁵

Şeyh Ubeydullah'ın “*mirzâ*” (kâtip) diye hitap ettiği¹⁹⁶ Vefâî, eserinde Şeyh Ubeydullah'tan “*An hazret*” (o hazret) diye söz ederek onun hayatını, kerametlerini ve halifelerini anlatır. Bizzat tanık olduklarının yanı sıra halifelerinden de birçok keramet nakleder. Bunların içerisinde Nesturî lideri Mar Şamun'un Şemdînân'a saldırmasını engelleyen kerameti dikkat çekicidir.¹⁹⁷

Vefâî, Şeyh Ubeydullah'ın kendinden önceki Nehrî şeyhlerinden farklı olarak müridlerine siyasi ve idari anlamda da sahiplik ettiğini belirterek onun değişik

¹⁹³ Vefâî, **a.g.e.**, vr. 161.

¹⁹⁴ Vefâî, **a.g.e.**, vr. 166.

¹⁹⁵ Vefâî, **a.g.e.**, vr. 166-167.

¹⁹⁶ Vefâî, **a.g.e.**, vr. 50.

¹⁹⁷ Vefâî'nin anlattığına göre, Mar Şamun Van ve etrafındaki Hıristiyanların reisiydi. Ona tabi olanlar onu bir mürid ve rehber olarak görmekten ziyade Hz. İsa'nın yerine geçtiğine inanıyorlardı. Bu kişi kendi toplumunda o kadar itibar görmüştü ki, elini yüzünü yıkadığında ona tabi olanlar kullanılan suyu dökmezler, şehir şehir dolaştırıp teberrükten yeme ve içmelerinde kullanırlardı. Vefâî'nin belirttiğine göre, Mar Şamun, Osmanlı Devleti'ne asi olup çoğu yıl belirlenen vergiyi vermezdi. Vefâî, Molla-yı İsevî olarak adlandırdığı Mar Şamun'un bazı şahsi husumetler ve dini düşmanlık sebebiyle, bir grup askerleriyle Şeyh Ubeydullah'a savaş açtığından söz eder. Bu amaçla Gever'e (Yüksekova) yaklaşır ve oradaki halkı perişan eder. Şeyh Ubeydullah bunun üzerine devlet emri olmadan karşı bir asker birliği kurmanın doğru olmadığı düşüncesinde olduğundan barış temaslarında bulunur. Bunun için de Molla Ahmet Katuna'yı elçi olarak gönderir. Molla Ahmet, kendisinin bu işe ehil olmadığını, faydadan çok zarar vereceğini belirtse de Şeyh Ubeydullah, “*Sâdât-ı kirâm gayârdurlar*” diyerek manevi destekle bu işin olacağına işaret eder. Molla Ahmet Mar Şamun'un yanına gittiğinde, Mar Şamun kendisiyle pek ilgilenmez ve ona “*H. Mesih'in yolundaki dinimin bağlılığına yeminler ettim, adaklar adadım ki ya başımı veririm ya da Şemdînân topraklarını alırım*” diyerek kesin kararını söyler. Molla Ahmet, hemen Şeyh Ubeydullah'a bir haberci gönderip Mar Şamun'un kararını iletir. Şeyh Ubeydullah kendisine gönderdiği bir yazıda “*Korkma! Gelecek gece tekrar yanına git ki onun işi haraptır*” diye cevap verir. O gece Mar Şamun Molla Ahmet'i davet eder ve ona samimi bir biçimde “*Ben yapmak istediğim işten pişman oldum. Biz şeyh ile dostuz. Her ikimiz de dünyadan ilgisini kesmiş dervişiz. Şeytan ve nefsin verdiği vesveseler, cahillerin kışkırtması neden büyük bir topluluğun kanının dökülmesine sebep olsun?! Harp ateşini yakmak Allah'ın kahır ve gazabını gerektirir. Saygılarımızı şifâhen şeyhe iletiniz. Eğer bazı engeller olmasaydı bizzat gelirdim.*” diyerek saldırıdan vazgeçer. Vefâî'ye göre manevi tasarrufla gerçekleşen bu olay, savaşımdan elde edilen bir zaferin yanı sıra birçok münkirin de mürid olmasına sebep olmuştur. Vefâî, **Tuhfetül'murîdin**, vr. 45-46.

mizacına temas eder.¹⁹⁸ Örneğin bir hukuksuzluk olduğunda halk ona müracaat eder, o da meseleyi halleder. Bu bağlamda onun bölgedeki asayişini sağlamadaki gücüne dikkat çeker.¹⁹⁹

Vefâî, Şeyh Ubeydullah'ın günlük yaşantısını eserinin değişik sayfalarında parça parça anlatmıştır. Bunları birleştirdiğimizde şöyle bir günlük yaşantı ortaya çıkmaktadır: Şeyh Ubeydullah, genellikle sabah namazından sonra işrak vaktine kadar murâkabeye otururdu. Sonrasında zahirî ve batinî meselelerini sormaya gelen salıkların sorunlarıyla meşgul olurdu. İşrak namazını ya evde ya da mescidde kıldıktan sonra Kur'an-ı Kerim ve *Delâilu'l-hayrât* okurdu. Duha namazını da eda ettikten sonra fakirlerin (müridler) hukuki meseleleriyle ilgilenir, muhtaç ve mazlumların ihtiyaçlarını giderirdi. Bir müddet misafirler ile de ilgilenirdi. Sonra öğle namazına kadar evine geçerdi. Öğle namazından sonra bir müddet yine murâkabe yapardı. Sonra ya evine gider ya da kasabadaki inşaat ve tamirat işlerini kontrol ederdi. Sonra ikindi namazını hânkâhta kıldırırdı. Sonrasında hatm-i hâcegân zikrini yapar ve müridlerine teveccüh ederdi. Vakit namazlarını cemaatsiz kıldığı ne görülmüş ne de işitilmişti. Çoğu akşamları âlim, halife ve müridlerden oluşan kişiler ile akşam yemeğini yedikten sonra tasavvuf sohbetleri yapardı.²⁰⁰ Yatsı namazından sonra eğer bir iş olmasa istirahate çekilirdi. Geceleri de teheccüde kalkar, ondan sonra sabah namazına kadar murâkabe yapardı.²⁰¹

On dört yıl boyunca misafirlere öğle ve akşam yemeği hazırlamak ile sorumlu olduğunu söyleyen Vefâî, bu süre zarfında kış aylarında günlük 300-400, yaz aylarında ise 1000-1500 misafirin geldiğini söyler.²⁰² Yine Vefâî'nin anlattığına göre, Şeyh Ubeydullah kendinden önceki şeyhlerin izinden giderek, ona tabi olan halife, âlim ve müridlerden oluşan heyet ile Şehidan dağına ziyarete gider ve orada tefekkür ve murâkabe bulunurdu. Şeyh Ubeydullah, on sekiz sahabe ve tabiinin şehit olduğu

¹⁹⁸ Vefâî, **a.g.e.**, vr. 169.

¹⁹⁹ Vefâî, **a.g.e.**, vr.170.

²⁰⁰ Bazen de Vefâî'yi çağırır, Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sini okutur, manasını açıklayarak irfan sohbetlerinde bulunurdu. Vefâî, **a.g.e.**, vr. 77.

²⁰¹ Vefâî, **a.g.e.**, vr. 62, 170-179.

²⁰² Vefâî, **a.g.e.**, vr. 171.

rivayet edilen bu yere geldiğinde hiçbir işle meşgul olmaz sürekli *murakabe* halinde otururdu.²⁰³ Vefâî'nin onun karakterine dair aktardığı bilgiler ise şöyledir:

“...Tatlı dilli, güler yüzlü ve güzel ahlak sahibiydi. Ancak şeriata muhalif bir husus gördüğünde sinirlenir ve asla kabul etmezdi. Bu manada “*Allah için sevmek, Allah için buğz etmek*” ilkesine inanırdı. Her kesimden muhataplarına karşı “*İnsanlara akıl seviyelerine göre hitap edin*”²⁰⁴ hadisine muvafık bir üslupla konuşurdu...”

“... Sünnete ve şeriata o kadar uyardı ki bir dinar olsun ya da bir hazine olsun; bir mülk olsun ya da bir parça arsa olsun şeriatın izni olmadan asla sahip olmazdı. Hayatını tamamıyla şeriata uygun bir biçimde geçirirdi...”²⁰⁵

Muasırî Nakşî-Hâlidî şeyhlerinden aynı zamanda Mevlânâ Hâlid'in biraderzâdesi olan Esad Sahib ise onu Allah yolunda *i'lâ-yi kelimetullah* için mücadele eden bir mücahid olarak nitelendirir. Kendisinden övgüyle bahseden Esad Sahib, Şeyh Ubeydullah ile Beyrut'ta 1300 (1882-83) yılında görüşüğünü ve başka zamanlarda kendisi ile mektuplaştığını söyler.²⁰⁶

Şeyh Ubeydullah'ın dini hassasiyeti ve dürüstlüğü, onu tanıyan Batılılarca da dile getirilmiştir. Şeyhi yakından tanıyan bu kişiler onu dindar, dürüst, göreve bağlı ve hoşgörülü biri olarak tanıtır.²⁰⁷ Onu yakından tanıyan doktoru Dr. Cochran hakkında şunları söyler:

“...Onun karakteri İranlı memurlar ve Türklerle tam bir zıtlık halindeydi. Kendisi veya oğlu, ziyaretlerine gelen kişilerle, konu ne kadar basit olursa olsun, görüşmeye çalışırlardı. Sabahın erken saatlerinden gecenin geç vaktine kadar, şeyh ve oğlu (Seyyid Abdülkadir) hükümetin [Osmanlı yönetimi ?] ve halkın çıkarları için görev başındaydı...”²⁰⁸

²⁰³ Vefâî, **a.g.e.**, vr. 51-53, 136-137.

²⁰⁴ Ebû Davud, Edeb, 20.

²⁰⁵ Vefâî, **a.g.e.**, vr. 170-171.

²⁰⁶ Esad Sahib, bu buluşma için, “*Ben bu buluşmayı mücevher ve yakuttan daha değerli görüyorum. Nitekim bu gibi zatlar ile görüşmek ebedi nimet vesilesi ve büyük bir devlettir. Allah mübarek feyzinden faydalanmayı nasip etsin*” diye söz eder. Muhammed b. Süleyman el-Bagdâdî, **a.g.e.**, s. 76'da Esad Sahib'in yaptığı zeyil.

²⁰⁷ Wadie Jwaideh, **Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi: Kökenleri ve Gelişimi**, s. 162. Eser, 1961 yılında yazarın New York Syracuse Üniversitesine sunduğu doktora tezinin kitaplaştırılmış şeklidir.

²⁰⁸ Jwaideh, aynı yer. Jwaideh, bu bilgileri Urumiye Başkonsolosu General Abbott'un mektubundan almıştır. No. 8'deki 4. Zarf içerisinde, 8 Temmuz 1880, Turkey, no. 5 (1881), s. 9.

Şeyh Ubeydullah'ın tasavvuf merkezli hayatını aktardıktan sonra daha çok ön plana çıkartılan siyasî ilişkilerini kendi tespitlerimiz ölçüsünde ele alacağız. Şeyh Ubeydullah, dini önderliğinin yanı sıra siyasi lider konumunda da olmuştur. Nitekim Şeyh ile görüşen Batılı kişiler onu bir şeyh olmaktan ziyade siyasi bir lider veya idareci olarak görmüşlerdir. Cochran, Şeyhin dindarlığı ve yöneticiliğine dair düşüncelerini şöyle aktarır:

“..Şeyh çok dindar bir adamdı. Sürekli Allah'tan konuşur ve onun istediklerini yerine getirmeye çalıştığını söylerdi. İnsanlar üzerinde adil bir hâkim, vatandaşları üzerinde ise merhametli bir idareciydi...”²⁰⁹

Benzer düşüncelere bölgede bulunmuş Amerikalı Misyoner Wilson da değinmiştir. Wilson, Şeyhi yediği içtiği sade olan, “kanun koyucu” ve “hâkim” olarak hem erdemi hem de adaletiyle anılan biri olarak tanımlar.²¹⁰ Şeyh Ubeydullah'ın idarecilik yönüne dair izlenimler, dönemin Urumiye İngiliz Genel Konsolosu Abbott tarafından da ifade edilmiştir. Abbott, Şeyh Ubeydullah'ın günde en az yüz kişiyi huzuruna kabul edip dertlerini dinlediğini kaydeder. Abbott onun hakkında “*O, Fars ve Türk idare çevrelerinde gördüğümüzden tamamen farklıdır.*” yorumunda bulunur.²¹¹

İkinci bölümde detaylıca değinileceği gibi bölgedeki sosyo-politik gelişmeler, şeyhlerin siyaset alanında etkili olmasında önemli bir rol oynamıştır. Bu gelişmeler ile birlikte, sonraki dönemlerde Nehrî ailesinin gerek mürid açısından²¹² gerekse toprak açısından nüfuzunun giderek artmasıyla, bölgedeki siyasi otorite adeta Şeyh Ubeydullah'ın eline geçmiştir. Nitekim Van'dan İran'ın Bukan şehrine, Hakkârî'den

²⁰⁹ Robert E. Speer, “*The Hakim Sahib*” *The Foreign Doctor: A Biography of Joseph Plumb Cochran, M. D. of Persia*, Fleming H. Revell Co., New York, 1911. s. 79-80. Eserinde Dr. Cochran'nın hayatını işleyen Speer, Şeyh Ubeydullah'a dair önemli bilgileri de toplamıştır.

²¹⁰ Rev. S. G. Wilson, *Persian Life and Customs With Scenes and Incidents of Residence and Travel in The Land of The Lion and The Sun*, Student Missionary Campaign Library-Fleming H. Revell Company, Chicago, 1895. s. 110.

²¹¹ Celile Celil, *a.g.e.*, s. 80.

²¹² Şeyh Ubeydullah döneminde Nehrî dergâhına günlük 500-1000 arasında ziyaretçi gelirdi. Bkz. George N. Curzon, *Persia and the Persian Question*, Volume I., Chapter 16, London, Longmans, Green & Co., 1892, s. 553; Speer, *a.g.e.*, s. 80; Vefâî, ziyaretçilerin kışın 300-400, yazın da 1000-1500 civarında olduğunu söyler. Bkz. Vefâî, *a.g.e.*, vr. 171; Heme Baki, *a.g.e.*, s. 47.

Erbil'e kadar yayılan irşad faaliyetleri ile bu bölgelerdeki halife ve müridler, ailenin emrine tabi durumundaydılar. Bu manada Celile Celil, Kafkasya'daki Kürtlerin arasında bile şeyhin büyük itibarının olduğundan söz eder.²¹³ Bu bakımdan gelişmeler, Şeyh Ubeydullah'ı bir şeyhten ziyade, bölgesindeki halka lider ve rehber konumuna getirmiştir.²¹⁴ Bundan dolayı olsa gerek Osmanlı Devleti siyasi konularda Şeyh Ubeydullah'ı muhatap alıyordu. Zira 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşında Şeyh Ubeydullah bölgenin komutanı olarak Osmanlı tarafında savaşmıştı.

Şeyh Ubeydullah, tarihe 93 Harbi olarak geçen bu savaşta yaşadıklarını öncesi sonrası ve tüm detaylarıyla *Tuhfetü'l-ahbâb*'a taşımıştır.²¹⁵ Rusya, 24 Nisan 1877 tarihinde Osmanlı'ya savaş ilan ettiğinde, Osmanlı Sultanı II. Abdülhamit, Şeyh Ubeydullah'tan bulunduğu bölgedeki müridlerini ve halkı cihada teşvik etmesini istemişti.²¹⁶ Şeyh Ubeydullah eserinde, cihad için vaaz ve nasihatleri içeren fetva mahiyetinde bir cihâdnâme yazdığını ve bunu her yere yaydığını söyler. Bu bağlamda “hizmet kemerini” bağlayıp işe koyulduğu ifade eder. Savaş için ise elli bin kişinin hazır olduğundan söz eder.²¹⁷

Ne var ki bölgede savaşa kaç kişinin katıldığını tespit etmek çok güçtür. Şeyh Ubeydullah sonraki dönemlerde, 1298 (1881) yılında Bâb-ı Âlî'ye verdiği bir *irâdede* (dilekçe) savaşa en az kırk bin kişinin katıldığını söyler.²¹⁸ Rus Subayı Averyanov ise savaş esnasında 11-12 bin kişilik Osmanlı ordusunun 8-9 bininin

²¹³ Celile celil, **a.g.e.**, s. 79.

²¹⁴ Jwaideh, **a.g.e.**, s. 157-160. İngiliz devlet adamı George Curzon (Lord Curzon), Şeyh Ubeydullah'ın dini önderliğinden kaynaklanan siyasi liderliğine şöyle dikkat çeker: “...Şeyh Ubeydullah adındaki kabile reisi, babası Şeyh Tahar [Seyyid Taha] olan, yerel bölgenin aşırı bağlandığı biriydi...” “...Toplum nezdindeki itibarı, kutsallığı ve idari yeteneği ile yavaş yavaş Kürt toplumunun lideri olarak görülmeye başlamıştı.” (Curzon, **a.g.e.**, s. 553-554).

²¹⁵ Şeyh Ubeydullah bu savaşı 1294 olarak kaydeder. Bkz. Ubeydullah Nehrî, **a.g.e.**, s. 114.

²¹⁶ Ubeydullah Nehrî, **a.g.e.**, ss. 107-112; Averyanov, **a.g.e.**, s. 144. Şeyh Ubeydullah kendisine verilen bu vaziyefi şöyle ifade eder: *Ziyaretgâhtan [Şeyh Abdülkadir Geylânî ziyareti] döndüğümde devlet tarafından emir geldi ki avam havas herkesi Rus savaşı için teşvik edeyim.*

²¹⁷ Ubeydullah Nehrî, **a.g.e.**, s. 108.

²¹⁸ Şeyh Ubeydullah dilekçede şu ifadelerle yer verir: “*Hâlık-ı Âlem bu zayıf kuluna layık gördüğü nimet tahdîsi kabilinden olarak dâ'i kemîneleri Rus muhârebe-i zâilesinde Kürdîstân'dan asâkir-i mu'âvene cem'iyle Bâyezîd ve Revan [Erivan] semtine 'azimete emr u fermân buyruldukda suvâre ve piyâde la ekâll kırk bin nefer ekrâd-ı Osmaniye-i dilâverâneni aslen t'ayin ve maas-ı mukrinin ve beytü'l-mâl-i müslimîn bâru'l-mukrinin mevk'i-i muhârabeye yetişdirub yedi ay müddet din u devlet ebed müddet rây-i mehrârâ-yı şehriyâriyyeye mahfî olmayan nice fedâkârlıklar ettiğim gibi...*” (BOA, Y. PRK. AZJ, 4/96, 18 Za 1298/12 Ekim 1881).

Kürtler'den oluştuğunu belirtir.²¹⁹ Kürt birliklerinin komutanlığını Şeyh Ubeydullah, Şeyh Celaledin²²⁰ ve Siirtli Şeyh Hamza²²¹ yapmıştır.²²² Ayrıca Şeyh Ubeydullah'ın kontrolünde oğlu Seyyid Abdülkadir de komutanlık yapmıştır.²²³ Savaşın başkomutanı Ahmed Muhtar Paşa ise, 93 Harbi'nde Şeyh Ubeydullah'ın elli bin atlısının yanı sıra diğer şeyhlerden de üçer beşer bin yardımın beklenildiğini, ancak gerçekte böyle bir yardımın gelmediğini söyler.²²⁴ Ona göre savaşa Halife Fehmi [Seyyid Fehim Arvâsî olacak] 550, Şeyh Abdullah [Şeyh Ubeydullah olacak] 3800, Siirtli Şeyh Hamza 800, Şeyh Celaledin de 1440 asker ile katılmıştır.²²⁵ Bu rakamlar yukarıda Averyanov'un verdiği rakama yakın olup onu doğrulamaktadır.

Şeyh Ubeydullah, savaş esnasında Osmanlı paşalarının kendi birliklerine erzak vermediğini,²²⁶ kendi imkânlarıyla cihad edip şehitler verdiklerini²²⁷ Doğubeyazıt'ı kurtardıklarını hatta Erivan'a kadar gittiklerini söyler.²²⁸ Bunun yanı

²¹⁹ Averyanov, **a.g.e.**, 154, s. 182. Averyanov, Osmanlı ordusunda olduğu gibi kendi ordularında da Kürtlerin olduğunu belirtir. Bu bağlamda orduya Kars Paşalığı'nda yaşayan Kürtlerin ve Yezidilerin katıldığını söyler. Bu Kürtlerin Erivan ve Kars birliklerinde savaştığını belirtir. Averyanov, bu birliklerin kurulma amacını, "*Bize zararlı bir unsurun Kafkasya'dan uzak durmasını sağlamak*" olarak gösterir. Dolayısıyla bu birliklerin daha çok siyasal bir çıkar için kurulduğuna dikkat çeker. Nitekim maaşa bağladıkları bu birlikler ile işgal ettikleri toprakları korumuş oluyorlardı. Averyanov, birlikler hakkında "*Türk hükümetine hizmet eden ve bu hizmetin karşılığında hiçbir ücret almayan Türkiye Kürtleri, Rus Çarına hizmet eden karşılığında çok iyi bir ücret alan kendi soydaşlarına gıpta ile bakıyorlardı.*" der. (Averyanov, **a.g.e.**, 179-181).

²²⁰ Seyyid Taha'nın halifelerinden Seyyid Sıbgatullah Arvâsî'nin oğludur. Bkz. *Seyyid Sıbgatullah Arvâsî* başlığı.

²²¹ Şeyh Memduh Tillov'inin oğlu Şeyh Hamza'dır. Nitekim bir arşiv belgesinde Tillo karyesinde mukim şeyh Hamza Efendi diye kendisinden ve harbe olan katkılarında söz edilmektedir. Bkz. BOA, İ. MMS, 56/2528, 08 S 1294/14 Şubat 1877.

²²² Averyanov, **a.g.e.**, 164; Halfin, **XIX. Yüzyılda Kürdistan Üzerinde Mücadeleler**, İstanbul, Komal Yayınları, 1992, s. 76. Komal Yayınları tarafından Rusça'dan çevrilerek ilk defa 1976 yılında yayınlanmıştır. Yayıncının notlarına göre Halfin, Moskova'da Sovyet Bilimler Akademisi'ne bağlı Asya Halkları Enstitüsü profesörlerindedir. Halfin eserini yazarken resmi makamlardan ve devlet arşivinden faydalanmıştır. Bkz. **ae.**, s. 29.

²²³ Xelil Dost, "Seyyid Evdilqadir kî ye?", **Nubihar**, S. 65, Ağustos 1998, s. 6.

²²⁴ Ahmed Muhtar Paşa, **Anadoluda Rus Muharebesi 1876-1877**, Sadeleştiren: Enver Yaşarbaş, İstanbul, Petek Yayınları, C. I, 1985, s. 25-27, 57-58.

²²⁵ Ahmed Muhtar Paşa, **a.g.e.**, s. 153-155.

²²⁶ Ubeydullah Nehrî, **a.g.e.**, s. 118; Halfin, **a.g.e.**, s.75; Averyanov, **a.g.e.**, s. 163. Bu duruma değinen Averyanov, bu birliklere erzak verilmediğinden yağma ve talan yaptıklarını belirtir.

²²⁷ Şeyh Ubeydullah savaşta 900 şehit verdiklerini, bunların içerisinde altı âlim ve halifenin olduğunu belirtir. Bunun yanı sıra 20 misli düşman askeri öldürdüklerini söyler. Şeyh Ubeydullah Nehrî, **a.g.e.**, s. 123. Averyanov, 13 Haziran 1877'de Kürtlerin Surp Ohannes manastırını ele geçirdiğini, Binbaş Krapivny de manastırı, içinde bulunan çoğunluğu şeyh ve aşiret liderlerinden olan 37 kişiyle birlikte yaktığını aktarır. (Averyanov, **a.g.e.**, s. 164).

²²⁸ Ubeydullah Nehrî, **a.g.e.**, ss. 114-125.

sıra Osmanlı ordusunun hiçbir varlık göstermediği gibi kendilerine engel olduğundan yakındır.²²⁹ Döneme tanıklık eden İranlı Ermeni mütercim İskender Kuryanus, 1298 (1880-81) yılında telif ettiği *Kıyâm-ı Şeyh Ubeydullah-ı Şemzînî der Kürdistan* adlı eserinde Şeyh Ubeydullah'ı kötülemesine rağmen 93 Harbi'ndeki başarısını “*Bulutlu günde bir kurt gibi oğlu ve bazı şeyhler ile Bayezid'de savaştı ve orayı fethetti.*” ifadeleriyle dile getirmiştir.²³⁰

Ahmed Muhtar ise hatıralarında bunun aksini yazmıştır. Muhtar Paşa, savaşı anlatırken şeyhlerin kumandasındaki birlikleri ağır eleştirmiştir. Bu hususta orduya bir katkıları olmadığı gibi zararlara neden olduklarından söz etmiştir. Ona göre 93 Harbi'ni kaybetmelerinin sebebi, “başıbozuk” diye adlandırdığı Kürtlerin oluşturduğu birliklerin düzensizce yaptığı saldırılardır.²³¹ Rus subayı Averyanov ise şeyhin bazı başarılarıyla birlikte savaştaki tecrübesizliğine dikkat çekmiştir. Averyanov, Şeyh Ubeydullah komutasındaki birliklerin, düzensiz ve tecrübesiz olduğundan savaş nizamını bozduklarını belirtmiş, bunun yanı sıra zaman zaman elde ettikleri başarıları ve orduya olan katkılarını doğrulamıştır.²³² Bu manada Averyanov bu birliklerin Erivan'a yaptığı baskınlara da değinmiştir.²³³

Şeyh Ubeydullah'ın siyasi bir figür olarak ortaya çıkmasında etkili olan asıl olay 1880 yılındaki kıyam/isyanıdır. Biz burada bu kıyamın detaylarına girmeden asıl mühim noktasını, yani sebeplerini kısaca tespite çalışacağız. Nitekim 1880 yılındaki kıyam/isyanı anlayabilmek için hazırlayıcı sebepleri iyi tahlil etmek gerekir.

Geniş bir toplum kesimi üzerinde söz sahibi olan şeyh, yukarıda da anlatıldığı gibi Osmanlı-Rus savaşında etkili olmuştu. Ne var ki şeyhin kendi anlatımıyla bu savaş esnasında Osmanlı paşaları kendilerine iyi muamelelerde bulunmamıştı.²³⁴ Öte yandan İran'da Muhammed Şah Kaçar'dan (ö. 1848) sonra yerine geçen oğlu

²²⁹ Ubeydullah Nehrî, **a.g.e.**, s. 118.

²³⁰ İskender Kuryanus, **Kıyâm-ı Şeyh Ubeydullah-ı Şemzînî der Kürdistan**, Haz. Abdullah Marduh Kurdistânî, Şehrîza, Dünya Daniş, 2536 şşy. (Şehenşahi yılı, 1962'ya tekabül), s. 24.

²³¹ Ahmed Muhtar Paşa, **a.g.e.**, 25-27, 57-58.

²³² Averyanov, **a.g.e.**, s. 162, 182.

²³³ Averyanov, **a.g.e.**, 182.

²³⁴ Ubeydullah Nehrî, **a.g.e.**, s. 117-127.

Nasîreddin Şah (ö. 1896), Nehrî ailesine ve onlara tabi olanlara yönelik iyi niyetli bir politika sergilememişti. Zira daha önceki dönemde Muhammed Şah tarafından Urumiye’de Nehrî dergâhının ihtiyaçlarını karşılamak üzere verilen köy gelirleri kesilmiş ve bu köyler geri alınmak istenmişti.²³⁵

İki ülkede gelişen bu olumsuz olaylardan sonra mürid ve müntesipler bir bakıma mağdur duruma düşürülmüş ve Nehrî ailesinin nüfuzundan uzak tutulmaya çalışılmıştı. Bu durumda Şeyh Ubeydullah, kendisine bağlı müridlere sahip çıkmak ve onları korumak maksadıyla kendisine göre bağımsızlık mücadelesini, Osmanlı ve İran’a göre ise isyanı başlatmıştı. Bu kararı almasında Osmanlı yönetiminin bölgedeki nüfuzunun azalması ve savaşlardan oluşan siyasi istikrarsızlığın da etkisi vardı. Ona göre Osmanlı yönetimindeki birtakım bürokrat ve yöneticiler bölgedeki halka iyi davranmıyordu. Bu durumda artık kendi başlarının çarelerine bakmaları gerekiyordu.²³⁶ Şeyh Ubeydullah’ın İran ile sorunu da daha önce değinildiği gibi İran’da bulunan müntesiplerine iyi davranılmaması ve kendilerinden geri alınmak istenen köylerdi.²³⁷

Bu sebeplerden dolayı Şeyh Ubeydullah, 1879 yılında ilk önce Osmanlı’ya karşı kısa süren bir ayaklanmaya destek olur. Ancak bu isyan bastırılır ve barış ortamı sağlanır.²³⁸ Daha sonra Şeyh Ubeydullah, 1880 yılının Temmuz ayında Nehrî’de 5 şeyh, 21 halife, 42 mirza (katip) ve 68 beyin katıldığı bir konferans düzenler. Konferansa Sivas ve Amasya’dan bile katılan şeyh ve halifeler vardır.²³⁹

²³⁵ Celile Celil, **a.g.e.**, s. 89.

²³⁶ Avni Kılıç, a.g.t., s. 48-53; Jwaideh, **a.g.e.**, s. 167-169.

²³⁷ Halfin, **a.g.e.**, s. 87; Jwaideh **a.g.e.**, s. 167-169,185.

²³⁸ Avni Kılıç, a.g.t., s. 61-62. Ayaklanma, bir köyü yağmalayan Heriki aşiretinin Gever (Yüksekova) Kaymakamı tarafından cezalandırılmasıyla başlamıştı. Jwaideh’in İngiliz devlet arşivlerinden aldığı bilgilere göre, Şeyh Ubeydullah’ın kendisi bizzat bu harekete katılmamış ve araya mesafe koyan bir tavır sergilemiştir. Yenilgi sonrasında ise Van valisine olup bitenlerden duyduğu memnuniyetsizliğini dile getirmiştir. İsyân sırasında ve sonrasında gerek merkezi yönetim, gerekse de yerel yönetim, Şeyhe karşı saygılı davranmışlardır. Şeyh, Van’da büyük bir ihtişamla karşılanmış ve kendisine maaş bağlanmıştır. Öte yandan Heriki aşiretini cezalandıran Gever Kaymakamı da görevden alınmıştır. Dolayısıyla bu ayaklanma fazla sürmeyen ihtiyatlı bir ayaklanma olmuştur. Ayaklanma İran’ın istilasının ön biçimi niteliğindedir. (Jwaideh, **a.g.e.**, 179-183).

²³⁹ Averyanov, **a.g.e.**, s. 187-188; Celile Celil, **a.g.e.**, s.85-87. Aziz Şemzini, **Culanewey Rizgarî Niştimanî Kurdistan**, Senterî Lêkolînewey Stratejî Kurdistan, Silêmanî, 2006, s. 117.

Bu konferans aynı zamanda Nehrî Tekkesi'nin siyasi bir hüviyete bürünmesinin somut bir göstergesi olarak kabul edilebilir.

Konferanstaki istişareler sonucunda öncelikle daha zayıf²⁴⁰ görülen İran'a karşı harekete geçme kararı alınmıştır.²⁴¹ Bunun üzerine 1880 yılının Temmuz aylarında İran'a karşı hareket başlatılmış ancak başarısızlıkla sonuçlanmıştır.²⁴² Hareketin detayları bu tezin amacını aşmaktadır. Zaten daha önce de değinildiği gibi bu konuda birçok çalışma yapılmıştır. Tespitlerimize göre, Şeyh Ubeydullah kıyama/isyanı bir aşiret hareketi değil; kendi ifadesiyle zulme uğramış müntesiplerini koruma amaçlı bir sufi-lider hareketiydi.²⁴³ Bu harekete bir hedef belirlemek gerekirse, bulunduğu bölgede kendisine inanan ve tabi olan halkı, maruz kaldıkları zulümden kurtarıp onları müdafaa etmektir denilebilir.²⁴⁴

Hareketin başarısızlığından sonra Osmanlı yönetimi Şeyh Ubeydullah'ı 1881 yılında İstanbul'a, merkeze çekmiş ve göz hapsine almıştır.²⁴⁵ Arşiv belgelerine göre şeyhe burada maaş tahsis edilmiştir.²⁴⁶ Ayrıca Vefâî'nin hatıralarından anlaşıldığına göre, Şeyh Ubeydullah burada sürgün hayatı yaşamamış, üst düzey misafir

²⁴⁰ Bu bağlamda Toretter İran'a saldırıyı şöyle yorumlar: "Şeyhin İran'a yürümesinin nedenleri arasında, İran yönetiminin Osmanlı'ya oranla daha fazla bozulmuş olduğu izleminin yattığı muhtemeldir. İran'dan bağımsız bir otoriteye sahip olmak daha kolay olacaktı. Bu hedefine ulaşır ulaşmaz, büyük miktarda artmış gücünü, Osmanlı görevlilerine karşı kullanacaktı." (Jwaidieh, **a.g.e.**, s. 184).

²⁴¹ Averyanov, **a.g.e.**, s. 189.

²⁴² Osmanlı'nın Şeyh Ubeydullah'ı destekleyip desteklemediği tam olarak bilinmemektedir. Fakat bir arşiv belgesinde, desteklediğinden söz eden yayınların resmi merciler tarafından tekdiz edildiği geçmektedir (BOA, A.İMKT. MHM, 486/62, 29 Ca 1298/29 Nisan 1881). Öte yandan Şeyh Ubeydullah'ın başarısız olmasında İran'ın Rusya'yı devreye sokarak Osmanlı'ya baskı kurdurmasının etkisi büyüktür. Bu baskılar sonucu Rusya ile savaştan yeni çıkmış olan Osmanlı yeniden savaş istemediğinden Şeyh Ubeydullah'ı İstanbul'a çekmek zorunda kalacaktır. Rusya'nın İran'ı desteklediğine dair belge için bkz. BOA, Y. PRK. HR, 5/63, 14 R 1298/16 Mart 1881.

²⁴³ Şeyh Ubeydullah 25 Eylül 1880 yılında Dr. Cochran'a gönderdiği bir mektupta, İran'a dair şikâyetleri sıralar. Bunlar içerisinde İran'daki müntesiplerinin vahşice öldürülmesi, kötü muameleye maruz kalması gibi kötü koşul ve kanunsuzluklar yer alır. Şeyhe göre bu durum, İran'a savaş ilan etme sebebiydi. (Jwaidieh, **a.g.e.**, s. 185). Ayrıca bkz. Celile Celil, **a.g.e.**, s. 92.

²⁴⁴ Bu tespitlere paralel olarak Jwaidieh şunları söyler: "...Şeyh Ubeydullah, bütün Kürdistan'da yaygınlaşmış eziyet ve yıkıma, yolsuzluğa bulaşmış hükümetlerin ve basiretsiz kişilerin neden olduğuna inanmıştı. Onun görevi de kanunsuzluğa son verip adaleti sağlamak ve kötülüğün her türlü biçimini kökünden kazıydı..." (Jwaidieh, **a.g.e.**, s. 160).

²⁴⁵ BOA, Y. PRK. MYD, 1/89, 22 R 1298/24 Mart 1881.

²⁴⁶ BOA, İ. DH, 847/68048, 13 R 1299/4 Mart 1882.

muamelesi görmüştür.²⁴⁷ Şeyh Ubeydullah yaklaşık bir yıl İstanbul'da kaldıktan sonra 1882 yılında kaçarak Batum'a gider.²⁴⁸ Akabinde tekrar Nehri'ye döner.²⁴⁹ Burada birtakım isyanlara tekrar sebep olmaması için Nehri'den ailesiyle birlikte Osmanlı birliklerince Musul'a²⁵⁰ götürülen Şeyh Ubeydullah, buradan da İskenderun üzerinden Hicaz'a sürgün edilir.²⁵¹

Şeyh Ubeydullah Mekke'de zorunlu iskana tabi tutulduğu dönemde hac vazifesini yerine getirdikten sonra Arafe vakfesini yapmış, sonrasında aileden birkaç ferd ile birlikte veba veya kolera²⁵² hastalığına yakalanarak 1883 (1300) yılının Ekim ayında 53 yaşında vefat etmiştir. Kabri Cennetü'l-muallâ kabristanındadır.²⁵³ Oğulları Şeyh Muhammed Sıddık (ö. 1907), Seyyid Abdülkadir (ö. 1925), Seyyid Reşid, Seyyid Alauddevle'dir. Büyük oğlu Şeyh Muhammed Sıddık daha çok Nehri ve çevresindeki mülklerin idari işleriyle ilgilenmiştir.²⁵⁴ İleride bahsedilecek olan diğer oğlu Seyyid Abdülkadir ise babasından sonra postnîşîn olmuştur.

Şeyh Ubeydullah, Osmanlı idaresiyle yaşadığı bütün sıkıntılara rağmen padişaha bağlılıktan vazgeçmemiştir.²⁵⁵ 93 Harbi'nde sultanın cihad çağrısına

²⁴⁷ Vefâî, Şeyh Ubeydullah İstanbul'a giderken yolda rastladıkları halkın ve âlimlerin onu ziyaret ettiğini söyler. İstanbul'a vardığında devlet erkânıca resmi bir törenle karşılanır. Padişah II. Abdülhamit, kendisine Piyale adında özel bir gemi gönderir. Padişah ona öyle bir ikram ve tazimde bulunur ki bu, dış basında yankı bulur. Kendisine saraydan özel yemekler getirilir. İstanbul'da kaldığı müddet zarfında yaklaşık 50 bin kişi onun elinden tevbe ve inabet alarak ona intisap eder. (Vefâî **a.g.e.**, vr. 193). Şeyh Ubeydullah'ın akrabası ve halifesi Seyyid Muhammed Said, İstanbul'a gittiğinde Padişah'ın Seyyid Ubeydullah'a hürmet ettiğini ve her gün üç altın maaş bağladığını söyler. Yirmi gün sonra da ona Hacc'a gitme ruhsatı verdiğinden bahseder. (Vefâî **a.g.e.**, vr. 111).

²⁴⁸ BOA, Y. PRK. ZB, 2/14, 05 L 1299/20 Ağustos 1882.

²⁴⁹ BOA, Y. PRK. BŞK, 6/52, 8 L 1299/15 Ağustos 1882.

²⁵⁰ BOA, Y. PRK. BŞK, 7/ 99, 26 M 1300/7 Aralık 1882.

²⁵¹ BOA, Y. PRK. BŞK, 7/19, 06 S 1300/17 Aralık 1882.

²⁵² Arşiv belgesinde kolera hastalığından vefat ettiği geçmektedir. Bkz. BOA, Y. PRK. UM, 6/23, 06 M 1301/7 Kasım 1883).

²⁵³ Muhammed b. Süleyman el-Bagdadî, **a.g.e.**, s. 76'da Esad Sahib'in yaptığı zeyil. Esad Sahib Şeyh Ubeydullah'ın Arafe Vakfesi'nden sonra Mescid-i Haram'da vefat ettiğini bildirir. Vefâî, **Tuhfetü'l-mürîdîn**, vr. 194-197; Kadı Muhammed Hızırî, **Târîh-i Meşâhîr-i Cihân-i İslâm**, C. II, s. 902; Avni Kılıç, **a.g.t.**, s. 79. Abdullah Geylânîzâde notlarında Şeyh Ubeydullah'ın, hac farızasını eda etmek için Arafat'ta iken 1300 yılının Zilhicce ayında vefat ettiğini kaydetmiştir. Bkz. **Ek I-Yazma Eser Örnekleri** (Abdullah Geylânîzâde Notları).

²⁵⁴ Şeyh Ubeydullah döneminde Şeyh Muhammed Sıddık, Albay rütbesine denk gelen muavin-i miralay görevinde bulunmuştur. Bkz. BOA, Y.A.HUS, 162/65, 21 L 1296/8 Ekim 1879.

²⁵⁵ Vefâî'ye göre; Şeyh Ubeydullah, İslam halifesine itaatın vacip olduğuna inandığı için bu şekilde hareket etmiştir. (Vefâî, **a.g.e.**, vr. 192).

cevap veren Şeyh, eserinde ondan övgüyle söz etmiştir.²⁵⁶ Şeyh, kıyam/isyanlardan sonra Padişah tarafından İstanbul'a çağrılmış Şeyh de buna icabet etmiştir. İstanbul'a geldiğinde Padişaha olan bağlılığını yinelemiş, II. Abdülhamit de onu resmi tören ve çeşitli hediyeler ile onurlandırmış ve özel misafir muamelesinde bulunmuştur.²⁵⁷ Yaver Miralay Ahmed Ratıb'ın merkeze gönderdiği bir tahrirata göre Şeyh, Padişah'a bağlılığını açıklarken bölgedeki valiler, yerel memurlar ve onların idaresinden şikâyetçi olmuştur.²⁵⁸

Halifeleri

Şeyh Ubeydullah birçok halife yetiştirmiştir. Kaynaklarda bu halifelerin bir kısmının sadece ismi geçmektedir. Bu bağlamda Abbas Eyyubî eserinde Bukan ve Mahâbâd civarındaki bazı halifelere değinmiştir. Bunlar; Şeyh Kayyûm Sablâğî, Molla Abdurrahman-ı Turkâşe (Bukan), Molla Abdurrahman Kelberezhânî (Mahâbâd), Molla Abdurrahman Bukanî'dir (Molla Muhammed Ermenibûlağî'nin amcazadesidir).²⁵⁹ Sadece ismi bilinen diğer halifelere ise Vefâî'nin eserinde rastlanılmıştır. Bunlar; Şeyhu'l-İslâm Bukanî,²⁶⁰ Molla Sadık²⁶¹ ve Molla Abdullah Cûla Süleymanî'dir.²⁶² Yine sadece ismi bilinen halifelerden biri de Abdurrahman Tâğî'nin bir mektubunda Molla Abdussamed diye kaydedilmiştir.²⁶³ Hakkında malumat bulunan diğer halifeler şunlardır:

²⁵⁶ Ubeydullah Nehrî, **a.g.e.**, s. 114.

²⁵⁷ Wilson, Şeyh Ubeydullah'ın İstanbul'a gelişini şöyle anlatır: Şeyh, İstanbul'da büyük bir sevinçle karşılandı. Onun için resmi tören düzenlendi. Devlet memurları ve halk onu karşılamak için sokaklara döküldü. Asil bir misafir gibi karşılanan Şeyh Ubeydullah, Sultan tarafından çeşitli hediyeler ile onurlandırıldı. Fakat Kürdistan'a genel vali olarak döneceğini düşünen şeyh bir süre sonra göz hapsine alındı (Wilson, **a.g.e.**, s. 119). Daha önce belirtildiği gibi Vefâî de Şeyh Ubeydullah'a İstanbul'da gösterilen ilgiden söz etmiştir (Vefâî, **a.g.e.**, vr. 193).

²⁵⁸ BOA, Y. PRK. MYD, 2/18, 29 Z 1298/22 Kasım 1881.

²⁵⁹ Eyyubî, **Hâci Halife Melâ Hemed-i Emîn**, s. 18. Molla Abdurrahman-ı Turkâşe (Bukan), ile Molla Abdurrahman Kelberezhânî (Mahâbâd) Vefâî'nin eserinde de yer almaktadır. Bkz. Vefâî, **a.g.e.**, vr. 96.

²⁶⁰ Vefâî, Molla Abdullah Zeredruyî'den naklettiğine göre Nehrî'ye gelip Şeyh Ubeydullah'tan hilafet almıştır. Vefâî, **a.g.e.**, vr. 128.

²⁶¹ Şeyh Ubeydullah Bağdat'a Abdülkadir Geylânî'yi ziyarete gittiğinde Şeyh Ubeydullah ile birlikte bir gece sabaha kadar Abdülkadir Geylânî huzurunda murakebede bulunmuştur. Vefâî, **a.g.e.**, vr. 131.

²⁶² Vefâî, **a.g.e.**, vr. 48; Eyyubî, **a.g.e.**, s. 18.

²⁶³ Abdurrahman-ı Tahî [Tâğî], **Mektûbât-ı Seyda-i Tahî**, Çev, Ahmet Şahin, İstanbul, Semerkand Yayınları, 2013, s. 110.

1. Seyyid Muhammed Said Nehrî

Nehrî ailesinden olan Muhammed Said, Nehrî kolunun yayılmasında ve etkinliğinde Şeyh Ubeydullah ile birlikte hareket etmiştir. Seyyid Muhammed Said, Seyyid Ali'nin oğludur. Seyyid Ali ise Nehrî Dergâhı'nı tesis eden Seyyid Abdullah Şemdînî'nin oğludur. Nehrî'de doğup büyüyen Seyyid Muhammed Said, aynı zamanda Şeyh Ubeydullah'ın kayınbiraderidir.²⁶⁴ Şeyh Ubeydullah Urumiye'yi kuşattığında toplanan konferansta onu temsil etmiş ve sözcülüğünü yapmıştır.²⁶⁵ Ayrıca Şeyh Ubeydullah ile birlikte İstanbul'dan hacca gitmiştir.²⁶⁶

Vefâî'nin anlattığına göre, bir defasında ağır hastalığa yakalanmış ve şeyh Ubeydullah'ın ona özel teveccühü ile iyileşmiştir.²⁶⁷ Vefâî 1890'lı yıllarda hacca gittiğinde Mekke'de kendisiyle görüşüğünü ve Şeyh Ubeydullah'a dair kendisinden duyduğu menkıbe ve kerametleri eserinde kaydettiğini belirtir. Vefâî, onun akıllı, zeki, kâmil ve faziletli biri olduğunu söyler.²⁶⁸

Şeyh Ubeydullah ile birlikte Medine'ye sürgün edilen Şeyh Muhammed Said'in sürgün hayatı, şeyhin vefatından sonra da Şeyh Abdülkadir ile birlikte devam etmiştir. Burada oğlu Seyyid Tahir ile birlikte kendisine maaş bağlanmıştır.²⁶⁹

2. Molla Abdullah Zerdebrûyî

Mahâbâd civarında bulunan Zerdebrû köyünden olan Molla Abdullah b. Molla Hasan, Şeyh Ubeydullah'ın yakın hizmetinde bulunmuş halifesidir. Fıkıh ilmindeki yetkinliğinin yanı sıra takvasıyla da meşhurdur. Önceleri Kadiriyye tarikatına bağlı olan Molla Abdullah, rüyasında Şeyh Ubeydullah'ı görür ve çok etkilenir. Ertesi gün Şemdînân'a gider. Nehrî'de Şeyh Ubeydullah'ı ziyaretini ve bu ziyaretinde şahid olduğu tasavvufi halleri şöyle anlatır:

²⁶⁴ Vefâî, **a.g.e.**, vr. 109.

²⁶⁵ Celile Celil, **a.g.e.**, s. 66; Jwaideh, **a.g.e.**, s. 174.

²⁶⁶ Vefâî, **a.g.e.**, vr. 111.

²⁶⁷ Vefâî, **a.g.e.**, vr. 61, 114.

²⁶⁸ Vefâî, **a.g.e.**, vr. 109.

²⁶⁹ BOA, BEO, 2617/196240, 05 Ca 1323/8 Temmuz 1905.

“..Nehrî’ye Şeyh Ubeydullah’ı ziyaret için gittiğimde, an be an bu tarikatın cezbesi kalbimde, kalıbımda ve canımda yükseliyordu. Öyle ki gayri ihtiyari kendimi intisap etmiş buldum. Âdâba göre bir müddet seyr u sülûk ile meşgul oldum. Bu sürede Kadiriyye tarikatına bağlı olmasına rağmen babamın namaz kılmadığını ve bunun için dua etmesini şeyhten istedim. Şeyh de Allah babanıza tevbe etmeyi nasip etsin dedi. O an ve saati günlüğüme kaydettim. Eve vardığımda babamın halinin değiştiğini gördüm. Ona ne olduğunu sorduğumda kaydettiğim günde gayri ihtiyari halinin değiştiğini ve Şeyh Ubeydullah’ın müridi olmak istediğini belirtti. Ona tarikatın âdâbını telkin ettim. Babam ömrünün sonuna kadar tarikata bağlı bir biçimde yaşadı...”²⁷⁰

Molla Abdullah, Şeyh Ubeydullah’a yeni intisap edenlere tarikatın âdâb ve erkânı hakkında talimatlar verdiğini söyler.²⁷¹ 93 Harbi’nde Şeyh Ubeydullah ile birlikte olan Molla Abdullah, Şeyh Ubeydullah İstanbul’a gittiğinde de hizmetinde bulunmuştur.²⁷² Vefâî, Şeyh Ubeydullah’ın halifelerinden bahsederken kendisine ayrı bir başlık açmış ve kendisinden Şeyh Ubeydullah ile ilgili on beş menkıbe ve keramet nakletmiştir.²⁷³

3. Molla Muhammed Emin Ermenibûlağî (ö. 1334/1916)

Mahâbâd’a yakın bir kasabada 1842 yılında doğan Molla Muhammed Emin, Seyyid Taha’nın halifelerinden Molla Abdulvehhab Ermenibulâğî’nin oğludur.²⁷⁴ Önce zahiri ilimlerini tamamlar ve sonrasında Bukan’a bağlı Ermenibulağ köyünde babasının yanında tasavvufi eğitimine başlar. Babası vefat ettikten sonra müridleriyle birlikte Nehrî’ye gelip Şeyh Ubeydullah’a intisap ederler. Şeyh Ubeydullah’ın yanında seyr u sülûkunu tamamlar ve 1292 (1875) yılında ondan irşad icazetini alır.²⁷⁵ Kırk yıla yakın irşad faaliyetinde bulunan Molla Muhammed Emin, Şeyh Ubeydullah vefat ettikten sonra gördüğü bir rüya²⁷⁶ üzerine oğlu Şeyh Abdülkadir Nehrî’ye tabi olmuştur.²⁷⁷ Ermenibûlağî, 1916 yılında Bukan şehrinin Bahçe

²⁷⁰ Vefâî, **a.g.e.**, vr. 120-122.

²⁷¹ Vefâî, **a.g.e.**, vr. 122

²⁷² Vefâî, **a.g.e.**, vr. 125-127.

²⁷³ Vefâî, **a.g.e.**, vr.125-132.

²⁷⁴ Vefâî, **a.g.e.**, vr. 86; Eyyubî, **Hâci Halâfe Melâ Hemed-i Emîn**, s. 16.

²⁷⁵ Eyyubî, **a.g.e.**, s. 17. Ermenibulağî’nin Şeyh Ubeydullah’tan aldığı icâzetnâme için bkz. EK III-*İcazetnameler*

²⁷⁶ Vefâî, **a.g.e.**, vr. 88-89. Şeyh Ubeydullah vefat ettikten sonra, Ermenibûlağî Şeyh arayışına girer. Bu niyet ile istihareye yatar. İstiharede kendisine Sâdât-ı Nehrî ailesinin büyüklüğü gösterilir. Bunun üzerine Ermenibûlağî, Şeyh Abdülkadir’e intisap eder.

²⁷⁷ Eyyubî, **a.g.e.**, s. 17-18.

köyünde vefat eder ve Bahçe Merkadı'na defnedilir.²⁷⁸ Bahçe Merkadı'nda Şeyh Ubeydullah'ın diğer iki halifesi Molla Abdullah-ı Zeredduyî ile Şeyh Kayyum'un da kabri bulunmaktadır.²⁷⁹ Vefâî, eserinde Ermenibûlağî'ye ayrı bir bölüm ayırır ve kendisinden Şeyh Ubeydullah ve ailesiyle ilgili kırktan fazla keramet ve menkıbe nakleder²⁸⁰

Ermenibûlağ ailesi Bukan'ın Ermenibûlağ köyünün yanı sıra Bahçe ve Tikantepe köylerindeki tekkelerde irşad faaliyetlerinde bulunmuştur. Bir bakıma Nehrî kolunun Bukan şehrindeki temsilcisi olan bu aile, Nehrî ailesine bağlı kalarak çeşitli hizmetler etmiştir.²⁸¹

4. Molla Abdurrahim Ziyareti Erbilî

Erbil'e bağlı Ziyaret köyünden olan Molla Abdurrahim b. Molla Salih, ilim ehli bir aileye²⁸² mensup olduğundan küçük yaşta ilimle meşgul oldu. İlim taliplisi olarak birçok yere giden Molla Abdurrahim, Nehrî'de Molla Abdullah-ı Pîrebâb'ın yanında da ilim tahsil eder. Nehrî'de zahiri ilim tahsil ederken Şeyh Ubeydullah'tan da manevî feyz alır ve hânkâhta hatm-i hâcegânlara katılması neticesinde, tasavvufa olan meyli giderek artar. Bunun üzerine Şeyh Ubeydullah'ın nezdinde sülûkunu ikmal ettikten sonra hilafet izni verilip memleketinde talip ve müridleri irşad ile görevlendirilir.²⁸³ Vefâî 1890'lı yıllardaki hac ziyaretinden sonra Nehrî'ye gittiğinde kendisiyle görüşür ve ondan Şeyh Ubeydullah hakkında 17 menkıbe ve keramet nakledip eserinde yer verir.²⁸⁴ Ziyaretî, bunların içerisinde, seyr u sülûk esnasında müşahede ettiği halleri ve Şeyh Ubeydullah ile birlikte Şehidan dağına yaptıkları ziyareti anlatır.

²⁷⁸ Eyyubî, **a.g.e.**, s. 30-31.

²⁷⁹ Eyyubî, **a.g.e.**, s. 33.

²⁸⁰ Vefâî, **a.g.e.**, vr. 86-109.

²⁸¹ Eyyubî, **a.g.e.**, s. 21-34; Bukan'da yapılan araştırma gezisinde ailenin bazı ferdleriyle görüşme imkanımız olmuştur. Bu görüşmede aile ferdleri, Bukan şehrinde Nehrî kolunun temsilcisi olarak yürüttükleri faaliyetlerden bahsetmişlerdir. Aileden Siyamend Eyyubî ile Abbas Eyyubî'ye yaptıkları yardımlardan dolayı teşekkür ederiz.

²⁸² Molla Abdurrahim'in dedesinin kardeşi olan ve aynı adı taşıyan Molla Abdurrahim Ziyaretî, Mevlânâ Hâlid'in bir dönem yanında ilim tahsil ettiği hocalarındandır. Dolayısıyla aile öteden beri ilmi meşguliyetle bilinmektedir. Vefâî, **a.g.e.**, vr. 132; Kavak, a.g.t., s. 47-48.

²⁸³ Vefâî, **a.g.e.**, vr. 56,132-133; Eyyubî, **a.g.e.**, s. 19.

²⁸⁴ Vefâî, **a.g.e.**, vr. 132-147.

5. Halife Seyyid Rahmetullah

İran'ın Sakız şehrinden olan bu zatın hilafetini yine Vefâî bildirmektedir. Sülûk için Nehrî'ye giden Seyyid Rahmetullah, hânkâhta âdâba uygun olarak tasfiye ve tezkiye ile meşgul olur. Vefâî'nin anlattığına göre, Seyyid Rahmetullah sülûku birkaç defa çile çıkardıktan sonra tamamlayabilmiştir. Dolayısıyla sülûk ve çile süreci biraz geç bitmiştir. Çünkü çadırında çile çıkarırken âdâba mugayir olarak Vefâî'den ayran istemiş ve bu yüzden çilesini bitirse de Şeyh Ubeydullah ona hilafet vermemiştir. İkinci defa aynı şeyi tekrarlayınca yine hilafet alamamıştır. Üçüncüsünde bu hatasından vazgeçince Şeyh Ubeydullah, Vefâî'ye hilafet icâzetnâmesini yazmasını emretmiştir. Vefâî, icâzetnâmeyi yazıp çile çıkardığı çadıra götürmüş ve artık memleketi olan Sakız'da Müslümanları irşad etmekle memur olduğunu bildirmiştir.²⁸⁵

6. Halife Derviş Hakkârî

Kaynaklarda Nehrî Tekkesi'nde ilmî ve tasavvufî eğitim aldığına dair bilgiler var olmakla birlikte hilafeti tam olarak kimden aldığı ihtilaflıdır. Bazı kaynaklarda Seyyid Fehim'in halifesi olarak geçerken,²⁸⁶ başka kaynaklarda da Seyyid Taha'nın halifesi olarak gösterilmiştir.²⁸⁷ Bunların yanı sıra Şeyh Ubeydullah'ın kâtibi olan Vefâî, Halife Derviş'i Şeyh Ubeydullah'ın halifelerinden sayar. Vefâî, Molla Derviş ile Nehrî'de yaptığı görüşmede kendisinden Şeyh Ubeydullah'a dair altı menkıbe/keramet nakleder.²⁸⁸ Bu menkıbelerden biri de Halife Derviş'in hilafet almasıyla ilgilidir. Vefâî, Halife Derviş hakkında şunları söyler:

²⁸⁵ Vefâî, **a.g.e.**, vr. 56.

²⁸⁶ İbrahim Baz, "Abdülhakim Arvâsî'nin Hayatı Eserleri ve Tasavvufî Anlayışı", (basılmamış Yüksek Linsans Tezi), Ankara Üniversitesi Sos. Bil. Enst., 1996, s. 61. Bazı kaynaklarda Seyyid Fehim'in halifesi Mejingirli Halife Derviş olarak geçmektedir. Bu kişinin Hakkârîli Halife Derviş ile aynı kişi olup olmadığı tespit edilememiştir. Buna göre farklı kişi olma ihtimali de bulunmaktadır. Bkz. Nizamettin Yakışık, "Di Xîzmeta Herêmê de Cihê Malbata Seyîdê Nehrîyan, **Uluslararası Seyyid Taha-i Hakkârî Sempozyumu-Hakkârî**, İstanbul, Hakkârî Üniversitesi Yayınları, 2014, s. 425.

²⁸⁷ Akın, a.g.t., s. 35; Abdülhalim Durma, **Evlîyalar Şehri Hakkari**, Samsun, Erol Ofset Matbaacılık, 2014, s. 45.

²⁸⁸ Vefâî, **a.g.e.**, vr. 115-120.

“O hazretin halifelerinden biri de Molla Derviş Hakkârî’dir (Alah Rahmet eylesin).

...Mezkur zat, tarikata biat etmeden önce zaman zaman müridler ile ziyarete gelip gidiyordu. Bir müddet bu şekilde gidip geldikten sonra intisap etti ve nihayetinde çile ile meşgul oldu. Bu taifenin makamlarını aştıktan sonra o hazret [Şeyh Ubeydullah Nehrî] tarafından kendisine hilafet izni verildi. Kendi bölgesinde yıllarca tarikatın yayılması, Müslümanların hidayeti ve taliblerin irşadı ile meşgul oldu. ...Nehrî’yi ziyaret ettiğimde mezkur halife de orda idi ve onun elini ziyaret etmek nasip oldu.

...O günlerde adı geçen halife ile mülakatta bulundum ve kendisinden o hazrete dair gördüğü ve şahid olduğu kerametleri not aldım.”²⁸⁹

Halife Derviş irşad icazeti aldıktan sonra Hakkari merkeze yerleşir ve burada Nehrî kolunun yayılmasında etkin olur. Bunun yanı sıra Hakkari Meydan Medresesi’nde tedris faaliyetlerinde bulunur. Kerametleriyle meşhur olan Halife Derviş’ten sonra oğlu Molla Keşfeddin bu ailenin temsilcisi olur. Sonrasında Molla Keşfeddin’in oğlu Molla Ubeydullah (ö. 2001) halk nezdinde saygıdeğer biri olarak öne çıkmıştır. Her üç zatın kabri de Hakkârî’de *Halife Derviş* adlı mahallede yan yana bulunmaktadır.²⁹⁰

B. Osmanlı Meclis-i Âyân’ında Nehrîli Bir Şeyh: Seyyid Abdülkadir Efendi (ö. 1925)

Nehrî Tekkesi’nin Şeyh Ubeydullah ile birlikte siyasi bir hüviyet kazanmasından sonra oğlu Seyyid Abdülkadir, ileride de bahsedileceği gibi siyasette zirvelere ulaşmış ve sonrasında siyasi gelişmelere bağlı olarak çöküş sürecine girmiştir. Dolayısıyla Seyyid Abdülkadir dönemi, siyasette zirveden sonra çöküş olarak nitelendirilebilir. Ayrıca bu dönemde, tarikat faaliyetlerinin sürgün gibi bazı nedenlerden dolayı ikinci planda kaldığı görülmektedir.

Şeyh Ubeydullah’ın oğlu olan ve 1851 yılında Nehrî’de doğan Seyyid Abdülkadir, babası vefat edince daha önce vasiyet ettiği gibi onun yerine geçmiştir. Nitekim Şeyh Ubeydullah, daha hayatta iken 93 Harbi’nde kendi eliyle kaleme aldığı Farsça bir icâzetnâme ile Seyyid Abdülkadir’i tarikat işlerinde kendi yerine geçen

²⁸⁹ Vefâî, **a.g.e.**, vr. 115.

²⁹⁰ Akın, a.g.t, s. 35-36; Durma, **a.g.e.**, s. 45-46.

kişi (cânîşîn) olarak tayin etmiştir. Dolayısıyla Şeyh, bir yere gittiği zaman kendi yerine oğlu Seyyid Abdülkadir'i bırakır ve müritlerle ilgilenip hatm-i hâcegân ve *teveccüh* yapmasını isterdi.²⁹¹ Şeyh Ubeydullah'ın Seyyid Abdülkadir için yazdığı Farsça icâzetnâmenin tercümesi şöyledir:

Nâzirîne malum olsun ki bu duacı, Haremeyni Şerifeyn'e ziyarete gidiyor. Kıymetli oğlum Seyyid Abdülkadir'i cânîşinim ve kaim makamım ve mutlak vekilim²⁹² [halife] kılıp icazet verdim. Tekke ve hânkâhı o gözümün nuruna teslim ederek kendi yerime onu bırakıyorum. Tarikattaki emr u nehyi, halifelerin azl ve nasb işlerini o göz bebeğime havale ettim. Onu da ezeli inayete ve pîrân-ı tarikatin himmetlerine ısmarlıyorum. Buna göre; mürid, muhlis, halife ve bilumum tarikatin müntesiplerine lazım ve vaciptir ki onun emir ve yasaklarından geri kalmamalılar. Sözünden çıkmamalılar. Onun emri, bu duacının emridir. Onun nehyi bu miskin nehyidir. Kendisini bizim hanedanımızın mahsub, mürid, muhib ve muhlisi bilenler, o nur-i çeşmin emrinin dışına çıkmamalıdır. Aksi takdirde, o kişi bu tarikatin matrudu ve Nakşbendiye pîrlerinin nefeslerine giriftâr olurlar.

Selam hidayete tabi olanlara ve Hz. Mustafa'nın sünnetine mülazım olanlara olsun! Onun ehl-i beytine ve seçkin sahabisi üzerine de olsun. Salatların en faziletlisi ve tahiyatların en kamili...

Ve ben dâî-yi hakîr, fakirlerinin hizmetçisi, en-Nakşbendî, el-Hâlidî Seyyid Ubeydullah el-Müceddidî.²⁹³

Gerek 93 Harbi'nde ve gerekse 1880 yılında Osmanlı ve İran'a karşı yapılan ayaklanmalarda olsun, hayatı boyunca babasıyla birlikte hareket eden ve babasının emrindeki birliklerde komutanlık²⁹⁴ yapan Şeyh Abdülkadir, hayatının son dönemlerinde Mekke'de sürgün iken vefat ettiğinde de babasının yanında olmuştur. 1883 yılında Şeyh Ubeydullah vefat ettiğinde Nehrî ailesine mensup kişilerin sürgün hayatına son verilmiş ve memleketlerine dönmelerine izin verilmiştir.²⁹⁵ Ancak Seyyid Abdülkadir'in Hicaz'daki sürgün hayatı devam etmiştir. Nitekim Seyyid Abdülkadir, Hicaz'dan ayrılıp, İstanbul ya da Şam'a gitmeyi Bâb-ı Âlî'den talep

²⁹¹ Vefâî, **a.g.e.**, vr. 130, 222.

²⁹² Burada "vekil" ifadesini kullansa da onun öncesinde hilafet manasına gelen "cânîşinim" (yerime geçen) ve "kaim makamım" ifadeleri, vekillikten hilafet kast ettiğini göstermektedir. Nitekim Vefâî'de hilafetle izinli olduğunu belirtmiştir. Bkz. Vefâî, **a.g.e.**, vr. 130.

²⁹³ Belgenin orijinali için bkz. EK III-*İcazetnameler*

²⁹⁴ Xelil Dost, a.g.m, s. 6; Hoger Taher Tawfiq, "eş-Şeyh Abdülkadir en-Nehrî (1851-1855), el-vacihetü's-siyasiyyetü'l-Kürdyyetü'l-ûla fi İstanbul hilale'r-rub'i'l-evveli mine'l-karni'l-ışrîn", **Uluslararası Seyyid Taha-i Hakkâri Sempozyumu-Hakkâri**, İstanbul, Hakkâri Üniversitesi Yayınları, 2014, 311-314.

²⁹⁵ Taher Tawfiq, a.g.m., s. 314.

etmiş, fakat buna izin verilmemiştir.²⁹⁶ Daha sonra 1895 yılında İstanbul'a dönmüşse²⁹⁷ de İttihat ve Terakki'nin II. Abdülhamid'e karşı tertiplemediği darbe olaylarına²⁹⁸ karıştığı iddiasıyla tekrar Hicaz'a gönderilmiştir.²⁹⁹ Hicaz'dayken Şeyh Ubeydullah'ın halifesi Şeyh Muhammed Said ile birlikte kendilerine maaş bağlanmıştır.³⁰⁰ Aynı zamanda oğlu Seyyid Muhammed'e mülkiyede iş verilmiş, diğer oğlu Seyyid Abdullah ve kızları Rukiye ile Ayşe hanıma da maaş bağlanmıştır.³⁰¹

1316 (1899) yılında bir ara firar edip Van'a gittiği ihbar edilmişse de sonrasında bu söylentinin asılsız olduğu anlaşılmıştır.³⁰² 1903 yılında sürgün yeri Medine'den firar eden Seyyid Abdülkadir, kısa zamanda arkadaşlarıyla birlikte eski yerine geri dönmüştür.³⁰³ 1904 yılında Medine'de çıkan bazı olaylardan dolayı Seyyid Abdülkadir ailesiyle birlikte Trablusgarp³⁰⁴ ve Beyrut'a³⁰⁵ sürgün edilir. Bu dönemde kardeşi Şeyh Muhammed Sıddık 1907'de vefat edince aile efradına bakacak kimse olmadığı için vatanına dönmek istemiş ancak yine izin verilmemiştir.³⁰⁶

1908'de II. Meşrutiyet ilan edildiğinde, sürgün hayatı sona eren Seyyid Abdülkadir, İstanbul'a dönmüş ve Meclis-i Âyan üyesi seçilmiştir.³⁰⁷ Belgelerden

²⁹⁶ BOA, Y. PRK. UM, 6/23, 06 M 1301/7 Kasım 1883; BOA, DH. MKT 1899/90, Tarih: 7 CA 1309/9 Aralık 1891.

²⁹⁷ Vefâî, **a.g.e.**, vr. 211.

²⁹⁸ İttihat ve Terakki üyeleri 1896 yılında, ülkedeki olumsuzlukların sorumlusu olarak gördükleri Abdülhamid'i tahttan indirip yerine V. Murat'ı getirme planı yapmışlar ancak başarısız olmuşlardır. Sonrasında 1897 yılında Abdülhamid'e suikast yapmak istemişler ancak aralarında birinin ihbarıyla birçok ittihatçı sürgün edilmiştir. Detaylı bilgi için bkz. Taner Aslan, "İttihad-ı Osmanî'den Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne" **Bilig**, 2008, S. 47, s. 85-86.

²⁹⁹ Naci Kutlay, **İttihat Terakki ve Kürtler**, Ankara, Beybun Yayınları, 1992, s. 80-81.

³⁰⁰ BOA, İ. ML, 16/1313, 06 B 1313/23 Aralık 1895.

³⁰¹ BOA, İ. HUS, 50/1314, 28 C 1314/4 Aralık 1896; BOA, BEO, 879/65908, 07 B 1314/12 Aralık 1896.

³⁰² BOA, Y. PRK. UM, 45/88, 14 Z 1316/25 Nisan 1899; BOA, Y. PRK, UM, 45/99, 20 Z 1316/1 Mayıs 1899.

³⁰³ BOA, Y. PRK. UM, 65/71, 19 R 1321/15 Temmuz 1903; BOA, DH. MKT, 749/45, 15 Ca 1321/9 Ağustos 1903.

³⁰⁴ BOA, Y. A. HUS, 469/78, 15 M 1322/1 Nisan 1904.

³⁰⁵ BOA, DH. MKT, 948/69, 17 S 1323/23 Nisan 1905.

³⁰⁶ BOA, BEO, 3041/228032, 14 RA 1325/27 Nisan 1907. Nehri'ye dönmesi için kız kardeşleri Meryem, Sara ve Saide devreye girseler de bir sonuç alınmamıştır. Bkz. BOA, BEO, 3162/237101, 29 Ş 1325/7 Ekim 1907.

³⁰⁷ BOA, BEO, 3458/259297, 28 Za 1326/22 Aralık 1908.

anlaşıldığına göre Meclis-i Âyan üyesi olduktan sonra Şemdînân'a dönmüş, ancak talep üzerine tekrar İstanbul'a gitmiştir.³⁰⁸ Seyyid Abdülkadir, İstanbul'da olsa da İran'ın Mergever mıntıkasında, Rajan köyü ve civarındaki bağlantıları devam etmiştir. Nitekim bir belgeye göre Ruslar İran'ın Uşneviyye şehrine saldırdıklarında Mergever'de Seyyid Abdülkadir'in bir ambarını da yağmalamışlardır.³⁰⁹ Yine belgelerde geçtiğine göre Seyyid Abdülkadir bu dönemde kardeşi Muhammed Sıddık (ö. 1907) vefat edince onun oğlu II. Seyyid Taha ile miras sorunları yaşamıştır.³¹⁰

Seyyid Abdülkadir, Meclis-i Âyan üyesi olduğu dönemde Osmanlı yönetimine yaptığı hizmetlerden dolayı kendisine ve oğlu Seyyid Muhammed'e Mecidî Nişanı verilmiştir.³¹¹ Yine bu dönemde I. Dünya savaşında mağdur olan Van ve çevresindeki halkın zararlarının tazmini için verdiği dilekçeden bölge halkına sahip çıktığı anlaşılmaktadır.³¹²

Meşrutiyet'in tekrar ilan edilmesiyle kısmen özgürlüklerin verilmesi neticesinde Seyyid Abdülkadir, bazı arkadaşlarıyla *Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti*'ni kurar ve kendisi bu cemiyetin daimi başkanı seçilir.³¹³ Bir müddet İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne de katılan Seyyid Abdülkadir bu cemiyetin dine karşı tavırlarından dolayı buradan ayrılır.³¹⁴ Daha sonra, 1918'de *Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti*'nin devamı niteliğindeki *Kürdistan Teâlî Cemiyeti*'ni kurmuş ve

³⁰⁸ BOA, BEO, 3937/295274, 21 N 1329/15 Eylül 1911; BOA, BEO, 3953/296429, 02 ZA 1329/25 Ekim 1911.

³⁰⁹ BOA, BEO, 4118/308796, 18 Z 1330/28 Kasım 1912.

³¹⁰ BOA, BEO, 4135/310096, 10 S 1331/19 Ocak 1913; BOA, BEO, 4137/ 310212, 16 S 1331/25 Ocak 1913; Taher Tawfiq, a.g.m., s. 317.

³¹¹ BOA, DH. KMS, 19/38, 27 Ca 1332/23 Nisan 1914.

³¹² BOA, DH.İ.UM, 21/22, 20 R 1336/2 Şubat 1918.

³¹³ Xelil Dost, a.g.m., s.6; Taher Tawfiq, a.g.m., s. 315. Cemiyet, 1909 yılında kapatılır. Bkz. Taher Tawfiq, a.g.m., s. 316.

³¹⁴ Xelil Dost, a.g.m., s. 6.

başkanlığını yapmıştır.³¹⁵ Ayrıca Seyyid Abdülkadir, 4 Mart 1919'da I. Damat Ferit Hükümeti döneminde Şûrâ-yı Devlet (Danıştay) reisi olmuştur.³¹⁶

Cumhuriyet ilan edildikten sonra meydana gelen 1925 yılındaki Şeyh Said isyanında Seyyid Abdülkadir, oğlu Seyyid Muhammed ile birlikte tutuklanmış ve İstanbul'dan Diyarbakır'a getirilmişlerdir. Buradaki İstiklal Mahkemesi'nde Şeyh Said'e yardım etmekle suçlanarak haklarında idam kararı verilmiştir. Şeyh Abdülkadir önce kendisinin sonra da oğlunun infaz edilmesini istese de bu vasiyeti yerine getirilmeyerek, 27 Mayıs 1925'te önce oğlu sonra kendisi infaz edilmiştir.³¹⁷ Halife Muhammed Ermenibûlağî'nin torunu, Molla Salih Eyyubî onun vefat tarihini ebced hesabına göre, Farsça ”غم شد” /gam şod” (gam oldu) kelimesi ile düşürmüştür.³¹⁸

Seyyid Abdülkadir hayatı boyunca siyaset ile meşgul olmaktan irşad işleriyle pek ilgilenememiştir. Zaten babasının vefatından sonra yaklaşık 25 yıl sürgün hayatı yaşamış, sonrasında da müridlerinin olduğu bölgede kalmayıp İstanbul'da âyân azası olarak hayatını sürdürmüştür. Ancak buna rağmen gerek sürgün yıllarında gerekse de sonrasında müridler ile olan irtibatını şeyh-mürid ilişkisi bağlamında sürdürmüştür.

Hicaz'da zorunlu ikamete tabi tutulduğunda, bu maksatla Molla Muhammed Emin Ermenibûlağî ile mektuplaşmıştır. Bu mektuplardan birinde ona “reisu'l-hulefâ” diye hitap etmektedir. Buna göre Şeyh Abdülkadir'in yokluğunda Bukan ve

³¹⁵ “Şemdinanlı Seyyid Abdülkadir Efendinin ve Şark vilayetlerinin Kürdistan Ermeni cemiyetiyle bir ilgisinin olmadığı...” (BOA DH. ŞFR., 622/133, r. 26 Ma 1335/1619). Cemiyet 1917'de kurulmasına rağmen Dahiliye Nezareti'nin 1919 yılındaki kararıyla kuruluşuna izin verilmiştir. (Oğuz Aytepe “Yeni Belgeler Işığında Kürdistan Teali Cemiyeti”, **Tarih ve Toplum**, C. 29, S. 174, Haziran 1998, s. 329-330).

³¹⁶ Kabinenin teşkili şöyledir: Ferid Paşa, Damat, Sadrazam (Hariciye Nazırı); Şakir Paşa, Müşir (Bahriye Nazırı); **Abdülkadir Efendi, Seyyid (Şûrâ-yı Devlet Reisi)**; Cemal Bey (Dahiliye Nazırı); Sıdkı Bey (Adliye Nazırı); Tevfik Bey (Maliye Nazırı); Edhem Bey (Ticaret ve Ziraat Nazırı); Avni Paşa (Nafia Nazırı); Ali Kemal Bey (Maarif Nazırı); Vasfi Efendi (Evkaf Nazırı); Mehmed Ali Bey (Posta ve Telgraf Nazırı). (BOA, İ. DÜİT, 9/56, 01 C 1337/4 Mart 1919).

³¹⁷ Naşid Hakkı, “Seyyid Abdülkadir ile Arkadaşları Hakkındaki Hük-m-i İdam İnfaz Edilirken” **Vakit Gazetesi**, 4 Zilk'ade 1343, 29 Mayıs Cuma 1341/1925, s. 1; Altan Tan, **Kürt Sorunu**, İstanbul, Timaş Yayınları, 2009, s. 160.

³¹⁸ Salih İbrahimî (Şepol), **Jînaveri Zânâyan-ı Kurd lı Châni İslâmeti**, s. 579. Hesabın sağlaması şöyledir: **ğayn (1000) + mim (40) + şın (300) + dal (4) =1344.**

Mahâbâd bölgesindeki hânkâhlarını Ermenibûlağî'nin kontrol ettiği anlaşılmaktadır.³¹⁹

Onun tasavvufî hayatına dair bilgileri ise Vefâî'nin hatıralarından ve halife Ermenibûlağî'ye gönderdiği mektuplardan öğrenmekteyiz. Vefâî Şeyh Ubeydullah vefat ettikten sonra 1308 (1891) yılında Molla Abdullah Zeredruyi ile birlikte hacca gitmiş ve burada kaldığı müddet zarfında Taif'te Seyyid Abdülkadir ile görüşmüştür.³²⁰ Eserinde, Seyyid Abdülkadir Geylanî'den sonra ikinci Gavs anlamında "Gavs-i sâni" olarak nitelediği Seyyid Abdülkadir'e dair şahid olduğu birçok keramet nakleder.³²¹ Kerametlerden biri şöyledir: Vefâî Taif'e gittiğinde Seyyid Abdülkadir ona kırk günden fazla kalmasını istemiş. O da özür beyan ederek bu kadar süre kalamayacağını ifade etmiştir. Ancak Hicaz'da veba hastalığı yayılınca her yer karantinaya alınır ve Vefâî, Şeyh'in söylediği gibi tam kırk gün orada kalmak zorunda olur.³²²

1314 (1896) yılının Receb ayında Vefâî, Şeyh Ubeydullah'ın iki halifesi Molla Muhammed Ermenibûlağî ve Molla Abdullah Zeredruyi ile birlikte Seyyid Abdülkadir'i İstanbul'da ziyaret etmek için Mahâbâd'dan yola çıkarlar. Ancak Urfa'ya vardıklarında Şeyh Abdülkadir'in tekrar Medine'ye gönderildiğini duyarlar.³²³ Orada ani bir kararla sefer yönünü Medine'ye çevirirler.³²⁴ Vefâî bu ziyarete dair hatıralarını şöyle anlatır:

"...Sabah ve akşamların genelinde evinin alt katında -ruhumuz ona feda olsun- her iki halife, huccac ve hemşehriler ile hatm-i hâcegân yapılırdı. Bazen de Hazret, evinin üst katında *teveccüh*leri yapardı. Ziyaretçiler ile halka yapar, bereket ve varidat zuhur ederdi. O

³¹⁹ Eyyubî, **Hâci Halife Melâ Hemed-i Emîn**, s. 41. Mektupların orijinali için bkz. EK II-*Mektuplar*

³²⁰ Vefâî, **a.g.e.**, vr. 203-211.

³²¹ Vefâî, **a.g.e.**, vr. 211.

³²² Vefâî, **a.g.e.**, vr. 211-213.

³²³ Daha önce değinildiği gibi bu yılda Seyyid Abdülkadir, İttihat ve Terakkî'nin Sultan Abdhamit'e koplo kurma olayına karıştığı iddiasıyla Hicaz'a sürgün edilmiştir.

³²⁴ Vefâî'nin ifadeleri şöyledir: Bu hakir ve her iki halife, mübarek zat olan hazreti kutbu'l-müridin, imamu'l-muhlisin mevlamız, önderimiz ve mürşidimiz Gavs-i sani lakaplı Hazreti Şeyh Seyyid Abdülkadir'i -ruhumuz ona feda olsun- ziyaret etmek için o mübarek topraklara ziyarete karar kıldık. Urfa şehrine vardıktan sonra -ki altı menzil Halep şehrine uzaktır- aniden haber verdiler ki Hazret-i Sâni -ruhumuz ona feda olsun- ev halkıyla birlikte Medine-i Münevvere'ye -Allah şerefini artırsın- hicret etmiş. Vefâî, **a.g.e.**, vr. 223-225.

vakitte Cenab-ı Molla Hüseyin Nerzîveyî ki o da dostlardan idi, âdâba göre tarikatın sülûküyle memur ve meşgul oldu. Bir müddet sonra ona hilafet iznini verdiler. Bu fakir Cenab-ı Halife Molla Abdullah ile yedi gün orada kaldıktan sonra izin istedik ve vatanımıza geri döndük.

...Yenbu şehrine geldiğimizde Arap haramiler beş hacıyı soyup katletmişlerdi. Biz ise Hazret'in himmet ve bereketiyle bu saldırlardan salim kalmıştık...³²⁵

Seyyid Adülkadir'in Seyyid Muhammed ile kendinden sonra postnîşîn olan Seyyid Abdullah adında iki oğlu vardır. Seyyid Muhammed, babası Hicaz'da mecburi iskâna tabi tutulurken 1297/1879-80 yılında doğar. İlim tahsilini Mısır, Hicaz ve İstanbul'daki üstatlardan tamamlar. Kadı Muhammed Hızırî, Seyyid Muhammed'in I. Dünya savaşında Halil Paşa (Halil Kut ö. 1957) komutasında İran sınırında Ruslarla çarpışan Osmanlı askerlerine yardımcı olduğuna şahid olduğunu yazar. Daha önce geçtiği gibi Seyyid Muhammed 1925 yılında Şeyh Said isyanında babası ile birlikte Diyarbakır'da idam edilir.³²⁶

Halifeleri

1. Molla Hüseyin Uşnevî Nerzîveyî (ö. 1304/1886-87)

Seyyid Taha'nın halifelerinden Molla Hızır Nerzîveyî'nin oğludur. Kadı Hızırî'nin belirttiğine göre, ilim ehline destek vermesiyle ünlü olan Molla Hüseyin, Uşneviyye'de âlimlerin ihtilafı konularında müracaat ettiği bir âlimdi. Şeyhi Seyyid Abdülkadir ile birlikte hacca gitmiş ve onun hizmetinde bulunmuştur. Üstadının desturuyla Mescid-i Nebevî'de üç ay çileye girmiş ve sonrasında ondan hilafet almıştır.³²⁷ Hizmetleriyle Nehrî ailesinin takdirini toplamış ve Nehrî şeyhlerinin: “*Nerzîveyî ailesi Nehrî ailesinin bir parçasıdır*” iltifatına mazhar olmuştur. Molla Hüseyin 1304 (1886-87) yılında Uşneviyye'nin Kani Surh köyünde Ruslar tarafından şehid edilmiştir. Birkaç gün sonra cenazesi Uşneviyye'de babası Molla Hızır'ın yanına defnedilmiştir.³²⁸

2. Molla Abdülaziz Uşnevî Nerzîveyî (ö. 1349/1930-31)

³²⁵ Vefâî, **a.g.e.**, vr. 225.

³²⁶ Kadı Muhammed Hızırî, **Târîh-i Meşâhîr-i Cihân-i İslâm**, C. II, s. 899.

³²⁷ Vefâî, **a.g.e.**, vr. 225.

³²⁸ Kadı Muhammed Hızırî, **a.g.e.**, C. I. s. 601-602.

Seyyid Taha'nın halifelerinden Molla Hızır Nerzîveyî'nin diğer oğludur. Kadı Muhammed Hızırî'nin babasıdır. Kadı Hızırî'nin anlattığına göre zâhidâne bir hayat sürmüş ve takva üzere yaşamıştır. 1349 (1930-31) yılında vefat etmiştir. Kabri babası Halife Hızırî'nin kabri yanındadır.³²⁹

3. Molla Muhammed Balakulu (ö. 1354/1935-36)

Molla Muhammed b. Molla Said, Süleymaniye ve Senendec gibi yerlerde eğitimini aldıktan sonra Mahâbâd'daki Balakulu ve Cambulağ köylerinde imamlık yapar. Bu dönemde Mahâbâd Hânkâhı'na gelir ve hayatının sonuna kadar burada tekke işleriyle ilgilendiği gibi tedrisatta bulunur.³³⁰ Belagat, mantık, hikmet ve kelim ilimlerinde derinliğiyle bilinir. Halife Balakulu namıyla meşhur olan Molla Muhammed, Arapça Farsça ve Kürtçe şiirler de yazmıştır.³³¹ Şiirlerinde "Beha" mahlasını kullanmıştır. Üç defa hacca gitmiş ve hac hatıratıyla ilgili bir kitap telif etmiştir. Ayrıca Tefsir, Usûlü fıkıh, hikmet ve kelim alanlarında da eserleri vardır.³³²

Halife Muhammed 1354/1935-36'da Mahâbâd'da 83 yaşında vefat etmiştir.³³³ Torunu Muhammed Salih İbrahimî, Tahran Üniversitesi'nde öğretim üyeliği yapmış ve emekli olmuştur. Mahâbâd halkı ve civarının saygı duyduğu İbrahimî, bölge halkının tarih, edebiyat ve biyografisine dair birçok eser yazmıştır.³³⁴

C. Seyyid Abdullah Geylânîzâde (ö. 1967) ve Tarikat

Merkezinin İran'a İntikali

Seyyid Abdülkadir oğlu Seyyid Muhammed ile birlikte 1925'te beklenmedik bir biçimde idam edilince, ailenin geri kalan fertleri Nehrî'yi terk edip Irak ve İran'a göç eder. Seyyid Abdullah ise Nehrî'den ayrılarak önce İran'a tek başına kaçar. Daha sonra emrindeki bir birlikle Nehrî'ye baskın yapar ve oradan aile fertlerini alarak

³²⁹ Kadı Muhammed Hızırî, *Târîh-i Meşâhîr-i Cihân-i İslâm*, s. 603.

³³⁰ Salih İbrahimî (Şepol), *Jînaveri Zânâyan-ı Kurd lı Châm İslâmeti*, s. 590-591. Eserin yazarı, Molla Muhammed'in torunudur.

³³¹ Salih İbrahimî (Şepol), *a.g.e.*, s. 600; İbrahim Efhamî, *Tarihi Ferheng u Edeb-i Mukriyan*, Bukan, İntişarat-ı Muhammedi (Sakz), 1346 hş., s. 393-395.

³³² Salih İbrahimî (Şepol), *a.g.e.*, s. 588.

³³³ Salih İbrahimî (Şepol), *a.g.e.*, s. 576-590. Merduh Ruhani, *a.g.e.*, C. II, s. 235; Eyyubî, *a.g.e.*, s. 19.

³³⁴ Tahran'da kendisini ziyaret ettiğimizde bazı eserlerini hediye etme nezaketinde bulunmuştur.

Irak'a amcazadesi II. Seyyid Taha'nın yanına gider.³³⁵ Burada bir müddet Harir'de Batay köyünde ikamet eder. Sonrasında 1321 hş. (1942) yılında Irak'tan İran'a geçer. İki yıl Uşneviyye'de kaldıktan sonra Urumiye'nin Mergever mntıkasında Gerdevan köyüne gider. En sonunda Mergever'de Dizec köyünde karar kılıp burada bir tekke ve medrese tesis eder.³³⁶ Ayrıca daha önce var olan Nehrî şeyhlerine ait Mahâbâd Hânkâhı'na da gidip gelir.³³⁷ Dolayısıyla Seyyid Abdullah ile birlikte Nehrî kolunun merkezi İran'a intikal etmiş olur. Nehrî ailesi uzun bir müddet sürgün hayatı yaşadığından dolayı bölgede müridler bir bakıma sahipsiz kalmışlardı. Seyyid Abdullah faaliyetleri ile burada tekrardan Nakşbendîlik tarikatını canlandırmıştır.

Seyyid Abdullah, babası Seyyid Abdülkadir Hicaz'da mecburi ikamete tabi tutulduğu dönemde h. 1310 yılında doğmuştur.³³⁸ Seyyid Abdullah, ailesiyle birlikte Taif, Medine, Beyrut ve İstanbul'da sürgündeyken ilim tahsilini birçok farklı âlimin yanında tamamlamıştır. Babası Seyyid Abdülkadir ile kardeşi Seyyid Muhammed İstanbul'da yaşarken, kendisi Nehrî'de ikamet etmiş, bir ara babasının yanına İstanbul'a gitmişse de tekrar Nehrî'ye dönmüştür.³³⁹ Seyyid Abdullah, babası gibi Osmanlı yönetimine bağlı bir biçimde hareket etmiştir. Bu manada I. Dünya savaşında yaptığı hizmetlerden dolayı Harbiye Nezâreti'nce, kendisine para gönderilmiştir.³⁴⁰

Nehrî ailesine mensup olması ve entelektüel birikimi, onu bölgedeki Kürtler arasında son derece önemsenen ve değer verilen bir şahsiyet kılmıştır. Anadili Kürtçenin yanı sıra ileri derecede Arapça, Farsça, Türkçe ve İngilizce bilen Seyyid Abdullah, irşad faaliyetleri sonucunda Urumiye'nin Mergever, Tergever, Deşt, Somay ve diğer yerlerinde mescid ve medreselerin kurulmasında öncülük etmiştir.

³³⁵ Bkz. Ek I-*Yazma Eser Örnekleri* (Abdullah Geylânîzâde Notları); Erdost, **a.g.e.**, s. 104-112.

³³⁶ Kadı Muhammed Hızırî, **Târîh-i Meşâhîr-i Cihân-i İslâm**, C. II, s. 895-899; Muhammed Rauf Tavakkulî, **Kürdistan Tasavvuf Tarihi**, Çev. Mehmet Polat, İstanbul, Hivda Yayınları, 2010, s. 263.

³³⁷ Mahâbâd Hânkâhı ziyaretinde burada Abdullah Geylânîzâde'ya ait birçok eşya ve fotoğraf görülmüştür. Buradan anlaşıldığına göre Abdullah Geylânîzâde bu tekkede de faaliyetlerde bulunmuştur.

³³⁸ Salih İbrahimî (Şepol), **a.g.e.**, s. 711. Doğum tarihi ebced hesabına göre “تفضل” (**tafadul**) kelimesiyle düşürülmüştür. **te (400) + fe (80) + dad (800) + lam (30) =1310**.

³³⁹ BOA, DH. ŞFR, 76/123, 22 B 1335/ 14 Mayıs 17.

³⁴⁰ BOA, DH. KMS, 43/36, 21 R 1335/14 Şubat 1917.

Seyyid Abdullah, burada “Abdülkadir Geylanî’nin soyundan” anlamına gelen Geylanîzâde namıyla şöhret bulur.³⁴¹

Geylânîzâde döneminde bölgedeki meşhur âlimlerden Kadı Muhammed Hızırî,³⁴² Molla Salih Eyyubî, Molla Muhammed Reşid Burhanî Nalusî,³⁴³ Molla İbrahim Muhammedi (ö. 1378/1958-59) ve oğlu Molla Salih İbrahimî (Şepol), Molla Muhammed b. Ali Velzî,³⁴⁴ Molla Abdullah İmamî ö. 1359 hş. (1980)³⁴⁵ gibi âlimler Mergever ve Tergever bölgeleriyle Mahâbâd, Bukan ve Uşneviyye şehirlerinde ilmi

³⁴¹ Muhtemelen İran’da bireyler ait oldukları aileyle anıldığından Seyyid Abdullah bu lakab ile anılmıştır.

³⁴² Kadı Muhammed Hızırî’in otobiyografisi *Fetevâ-yı Muhammediye* adlı eserinde yer almaktadır. Özetle şöyledir: Âlim ve mütebedeyyin bir ailede, 1322/1904-05 yılında Uşneviyye’ye bağlı Nerzive köyünde doğmuştur. Altı yaşında Kur’an-ı Kerim’i hatmettikten sonra Farsça kitaplar tahsil etmeye başlar. Sarf ve nahiv ilimlerini tahsil ederken I. Dünya savaşı başlar. 4-5 yıl gurbet, sefalet ve kıtlıkla mücadele ettikleri bu savaşta Hızırî ailesinin büyüklerinden Molla Hüseyin Hızırî Ruslar tarafından şehid edilir. Savaş sona erip asayiş sağlanınca medreseler yavaş yavaş ilmi faaliyetlere başlar. Tekrar tahsile başlayan Hızırî, Kadı Molla Muhammed Şerif Azamî, Molla Muhammed Said Burhanî, Molla Abdullah Gertegî, Molla Muhammed Vanî Uşnevî, Molla Muhammed Turcanizâde’den çeşitli ilimlerden ders alır ve 1348/1929-30 yılında Uşneviyye’de Molla Muhammed Vanî kendisine tedris ve fetva icâzetnâmesi verir. Sonrasında Nerzive’ye gidip tedris işleriyle meşgul olur. 4-5 yıl sonra Uşneviyye büyük âlimlerinden Kadı Molla Muhammed Emin Hakî vefat edince, Uşneviyye eşraf ve âyanı onu Uşneviyye’e davet etip, Mescid-i Cami’de imamet ve hitabet, medreselerde de tedris görevine getirirler. 51 yıllık tedris ile 70’e yakın kişi, ondan icazet almıştır. Bu öğrenciler çeşitli yerlerde ilim ve din işleriyle meşgul olmuşlardır. (Kadı Muhammed Hızırî, **Fetevâ-yı Muhammediye**, Urumiye, İntişârât-ı Hüseyinî, 1389 hş., s. 1-2). Oğlu Şefî’ Hızırî’nin belirttiğine göre babası 1376 hş. (1997) yılında vefat etmiştir. Kabri Uşneviyye’de Hızırî ailesinin bulunduğu yerdedir. Kadı Muhammed Hızırî, **a.g.e.**, s. 6. Kadı Muhammed’in doksan civarında tercüme ve telif eserleri vardır. Bunların önde gelenleri şunlardır: *Târîh-i Meşâhîr-i Cihân-i İslâm*, *Tefsîr-i Kur’an (seçkiler)*, *Fetevâ-yı Muhammediye*, *er-refîk sümme’t-tarîk*.

³⁴³ Molla Muhammed Reşid b. Molla Muhammed Said b. Hacı Molla Abdülkadir Leytanî, Uşneviyye’de yaşayan büyük âlimlerdendir. Farklı âlimlerden ilim tahsil eden Molla Reşid en sonunda Kadı Muhammed Hızırî’den tedris ve fetva icazeti almıştır. Çeşitli ilimlerde eser üreten Molla Reşid’in çoğu Farsça olan eserlerinden bazıları şunlardır: *Târîh-i Kur’an*, *Hilâl ez nezeri şer’*, *Zindegi-yi Ebu Nasr-ı Fârâbi*, *Esmallah der Kur’an*, *Nidâhây-ı Kur’an*, *Zindegi-yi Resul-i Ekrem*, *Tefsîr-i Sûre-i Fâtîha*, *Tefsîr-i Sûre-i Yâsîn*, *Zemin der Kur’an*, *Sarf-ı Burhânî*. (Kadı Muhammed Hızırî, **Târîh-i Meşâhîr-i Cihân-i İslâm**, C. I, s. 275). Molla Reşid, uzun yıllar Abdullah Geylânîzâde’nin desteğiyle Mergever bölgesinde ilmi faaliyetlerde bulunmuştur. Uşneviyye’ye yaptığımız araştırma gezisinde kendisiyle görüşme fırsatımız olmuştur. Bölgedeki şeyh ve âlimler hakkında malumat verip saha araştırmasında bizzat eşlik etme nezaketinde bulunmuştur. Misafirperver ve yardımsever tutumundan dolayı kendisine teşekkür ederiz.

³⁴⁴ Kadı Muhammed’in bildirdiğine göre, babası Molla Ali’den icazet alan Molla Muhammed, önceleri Bukan ve çevresinde tedris ve fetva işleriyle meşgul olur. Sonrasında Abdullah Geylânîzâde onu Mergever mıntikasına Dizce’ye getirir. Kadı Muhammed, 1388/1968-69 yılına kadar on yıl ders verdiğini ve birçok âlim yetiştirdiğini kaydeder. (Kadı Muhammed Hızırî, **Târîh-i Meşâhîr-i Cihân-i İslâm**, C. II, s. 1358-1359).

³⁴⁵ Kadı Muhammed Hızırî, **Târîh-i Meşâhîr-i Cihân-i İslâm**, C. I, s. 275-176.

faaliyetlerde bulunarak bölgeye ilmi ve kültürel anlamda büyük katkıda bulunmuşlardır.³⁴⁶

Geylânîzâde'nin babasından irşad izni alıp almadığı tam olarak bilinmemektedir. Ancak torunu Seyyid İbrahim Geylânî'nin bildirdiğine göre, Seyyid Abdullah önceleri kendisine gelen babasının müridlerini geri çevirmiş ve şeyhlik yapmamışsa da gördüğü bir rüya üzerine intisapları kabul etmiş ve şeyhlik yapmıştır. Buna göre, Geylânîzâde'nin *üveysî* olduğu anlaşılmaktadır. Fakat Abdullah Geylânîzâde'nin irşadı tarikat öğretilerden ziyade bölgedeki halka ilmi faaliyetler noktasında destek vermek suretiyle gerçekleşmiştir.³⁴⁷

Geylânîzâde'nin müridleri genellikle bölgenin ulemâ ve eşrâfından oluşmaktadır. İran'da 1946 yılında kurulan Mahâbâd Cumhuriyet'inde³⁴⁸ görev yapan bakanların önemli bir kısmı onun müridi olarak bilinmektedir.³⁴⁹ Mergever'deki köylerde müderrislik yapmış olan Molla İbrahim Muhammedî (ö. 1378/1958-59) Dizec Hânkâh'ı ve müridlerinin Geylânîzâde'ye olan ilgisine dair şunları söyler:

³⁴⁶ Uşneviyye'li Molla Reşid ile Aralık 2014 yılında yaptığımız görüşmede, kendisi bu bilgileri paylaşmıştır.

³⁴⁷ 2014 Kasım ayında Urumiye'de Geylânîzâde'nin torunu Seyyid İbrahim Geylânîzâde ile yaptığımız görüşmede kendisi bu bilgileri bizimle paylaşmıştır.

³⁴⁸ Sovyetler Birliği'nin desteğiyle 1946 yılının Ocak ayında Kurulan Mahâbâd Cumhuriyeti yine Sovyetler Birliği'nin bölgeden çekilmesiyle 17 Aralık 1946'da yıkılmıştır. Birleşmiş Milletler tarafından da tanınmış bu Kürt devletinde 13 bakanın bulunduğu bir yönetim kurulu mevcuttur. Devlet başkanı Kadı Muhammed'dir. Senendec, Uşneviyye ve Miyandoab şehirlerini kapsayan devletin başkenti Mahâbâd'tır. Detaylı bilgi için bkz. Wiliam Aegleton, **Mahâbâd Kürt Cumhuriyeti**, Çev. Mehmet Emin Bozarlan, İstanbul, Koral Yayınları, 1976. Ayrıca arşiv belgelerinden yapılan çalışma için bkz. Behzad Hoşhali, **Kâzî Muhammed u Cumhûrî der âyine-i Esnâd** (belgelerin ışığından Kadı Muhammed ve Cumhuriyeti), Hemedan, Çap-ı Firdevsi, 1380 hş.

³⁴⁹ Bu bakanlardan biri de Çalışma Bakanı Halil Husrevî'dir. Halil Husrevî'nin oğlu Yusuf Husrevî ile Ocak 2015 yılında yaptığımız görüşmede Mahâbâd Cumhuriyeti'nin üst düzey yöneticilerinin birçoğunun Abdullah Geylânîzâde'nin müridi ya da muhibbi olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca Geylânîzâde döneminde Mahâbâd halkının yüzde sekseninin onun müridi olduğunu belirtmiştir. Yusuf Husrevî günümüzde Mahâbâd'daki Nehrî ailesine ait iki hânkâhın sorumluluğunu yürütmektedir. Mahâbâd halkının çoğunluğu Geylânîzâde'nin müntesibi olmasına rağmen orada kurulan devletin başkanı Kadı Muhammed olmuştur. Martin van Bruinessen, Mahabad Kürt Cumhuriyeti kurma çalışmaları sırasında aşiret reislerinin büyük bir çoğunluğunun Şeyh Abdullah'ın önder olmasını istediğini, ancak Sovyetlerin onu İngiliz ajanı olarak görmesi sebebiyle başkan olmasını engellediğini söyler. (Martin van Bruinessen, **Ağa, Şeyh, Devlet**, Çev. Banu Yalkut, İstanbul, İletişim Yayınları, 2013, s. 474).

"..Bü gün Mihr ayının dokuzudur ve insanlar mutluluk içindeler. Burası bülbülün şakıdığı güvercinin öttüğü bir yer olmuştur. Mergever bugün cennetten bir bahçeye dönüşmüş ve şimşegin çakmasıyla aydınlanmıştır. Şad olmuş akıllı kırmızı gül gonca vermiştir. Çünkü Hazreti Şeyh Dizec'e geri dönmüştür. Müridler kevser çeşmesinden su içiyor, cennet bahçesinde gibiler. "Hıyred" şeyhe kavuşmaktan ve ziyaret etmekten binlerce defa hoşnut olmuştur..."³⁵⁰

Geylânîzâde Dizec'teyken Bediuzzaman Said Nursî ile iletişim kurmaya çalışmıştır. Nitekim gönderdiği bir mektubunda ona olan hürmetini ifade etmiş ve eserlerinden istifade ettiğini belirtmiştir.³⁵¹

Hayatının son demlerini Urumiye'de inşa ettirdiği evinde geçiren Geylânîzâde, burada üç yıl kaldıktan sonra hastalanmış ve 1387/1967 yılında vefat etmiştir.³⁵² Cenazesi Urumiye'deki İmam Şafii mescidinde techiz edilmiş ve Mergever'deki Dizec köyüne götürölmek üzere Şîî ve Sünnîlerden oluş an büyük bir kalabalık tarafından uğurlanmıştır. Cenaze namazını Kadı Muhammed Hızırî kıldır mıştır.³⁵³

³⁵⁰ Salih İbrahimî (Şepol), **Jînaveri Zânâyan-ı Kurd lı Châni İslâmeti ya Gencine-i Ferheng u zanast**, s. 601-603. Şepol'un babası olan Molla İbrahim bu beytileri Geylanizede Tahran'da gözetim altında tutulduktan sonra tekrar Dizec'e döndüğünde söylemiş olmalıdır.

³⁵¹ Geylânîzâde'nin Said Nursî'ye gönderdiği mektup aşağıdadır.

Pek Muhterem Faziletmeab Üstad-ı Muhterem Bediuzzaman Hazretlerine, her şeyden evvel selâm ve hürmet-i mahsusumu takdim, sıhhat ve afiyette devamınızı Cenab-ı Kadir-i Mutlak Hazretlerinden temenni ve niyaz eylerim. Lütfen ahvâl-i acizanem istifsar buyurulursa, lehülhamd velminne, vücud-u fânim, baki İran'da, Rizaiye vilâyetine tâbi Mergivar mahallinde Dize karyesinde imrar-ı hayat etmekte olduğumu arz eylerim. Bu geçen kırk yıl zarfındaki inkılâb-ı zaman dolayısıyla müstağrak olarak uzaklara düşmüş bulunmaktığım hasebiyle, sıhhat ve afiyetinizden bihaber kalmış daima vücud-u muhtereminizi soruşturmak, birinci emel ve arzularımdan idi. Cenab-ı Hak Hazretlerine çok şükür, bu günlerde muhterem kardeşimiz Subay Tayyib İranlı vasıtasıyla sıhhat haberlerinizi aldığım dan son derece memnun ve mütehassis oldum. Kadir-i Zülcelâl Din-i Mübin-i İslâm'ın hizmet ve saadeti için sizi pek çok zaman lütuf ve himayesinde masun ve mahfuz buyursun. Âmin. Kıymettar te'lifatınızdan "Nur'un İlk Kapısı", "Asa-yı Musa", "Rehber-üş Şebab" ve diğer kitaplarınızın birçoğu, muhterem kardeşimiz vasıtasıyla elime geçti ve son derece memnun oldum. İnşâallah, bunlardan behreyab oluruz. Bu ilk mektubum olmak dolayısıyla fazla tasdi'den içtinabla hatime verir, sıhhat ve afiyetinize mübeşşer, sıhhat ve vücud-u muhtereminizin devamını Hâlik-ı Mutlaktan niyaz eylerim. Lütufnamenizi alacağıma ümitvar, hazretlerinden temenni ve niyaz eylerim efendim.

Merhum Seyyid Abdülkadirzâde Muhibbiniz Seyyid Abdullah

Said Nursî, **Tarihçe-i Hayat**, İstanbul, Envâr Neşriyat, 1995, s. 733-734.

³⁵² Salih İbrahimî (Şepol), **a.g.e.**, s. 711.

³⁵³ Kadı Muhammed Hızırî, **Târîh-i Meşâhîr-i Cihân-i İslâm**, C. II, s. 895-899.

Seyyid Abdullah'ın Seyyid Abdulaziz ve Seyyid Abdülkadir adında iki oğlu vardır.³⁵⁴ Kendisinden sonra yerine geçecek bir şeyh bırakmamıştır. Ancak oğlu Seyyid Abdülkadir tekke ve hânkâhları gözetmiştir. Günümüzde ise Dizec köyündeki tekkeye Seyyid Abdülkadir'in oğlu Seyyid Faruk Geylanî bakmaktadır. Mahâbâd'daki hânkâha ise Yusuf Husrevî bakmaktadır. Mahâbâd'da yapılan ziyarette Mahâbâd Hânkâhı'nda sadece kadınların hâlen haftada iki defa hatm-i hâcegân yaptıkları görülmüştür.

Seyyid Abdullah'ın bilinen tek halifesi, Molla Hasan Cevherî'dir. Molla Hasan, Şeyh Ubeydullah'ın halifesi, Molla Abdurrahman Zeredduyî'nin oğludur. Rivayete göre; Babası, dört yaşına kadar konuşmadığı için oğlunu Nehrî'ye Şeyh Ubeydullah'a götürmüş Şeyh Ubeydullah da kendisine bir şeyler yedirip dua edince dili açılıp konuşmuştur.³⁵⁵

Şair ve edip bir âlim olup “Cevherî” mahlasıyla meşhur olan Molla Hasan, ilim tahsiline İran'ın Bukan şehrinde Molla Şemseddin Şeyhu'l-İslamî'nin yanında başlamış ve hacı Molla Şefî' Müderris'in yanında bitirmiştir. Tedris faaliyetlerinde bulunurken tasavvufa ilgi duyan Cevherî, 1362 (1943) yılında Uşneviyye'de Seyyid Abdullah Geylânîzâde'ye intisap etmiştir. Halife Cevherî, Mahâbâd Hânkâhı'nda irşad faaliyetlerini yürütmekle birlikte müderrislik de yapmıştır. Şeyhine olan muhabbetine dair Mevlânâ Hâlid'in sefernamesini takliden şu beyti söylemiştir:

جوهری گر نیستی شیدای پیر نهری رود دیزج و راژان دشت گور³⁵⁶

Cevherî! Eğer Nehrî Pîri'nin divânesi değilsen Dizec Râjân ve Deşt-i Gever'de ne işin var?!

³⁵⁴ Günümüzde ailenin büyüğü olarak Seyyid Abdülkadir'in oğlu Seyyid Faruk, Dizec köyündeki faaliyetleri sürdürmektedir. Kendisiyle görüştüğümüzde Şeyh Abdullah'ın hazırladığı aile şecerisinin bir kopyasını vermiştir.

³⁵⁵ Vefâî, **a.g.e.**, vr. 129-130.

³⁵⁶ Mevlânâ Hâlid'in beyti şöyledir:

خالد اگر نیستی دیوانه و صحرانورد تو کجا و کابل غزنین و خاک قندهار

Ey Hâlid Divâne olmasan ne işin var Kabil Gazni ve Kandahar topraklarında?!
Mevlânâ Hâlid Şehrezorî, **Dîvân-ı Hazret-i Mevlânâ Hâlid-i Nakşbendî**, İntişarât-ı Hacı Mahmud Muhammedî Talabanî, Senendec, 1385 h., s. 65.

Yine başka bir beytinde mürşidi Seyyid Abdullah Geylânîzâde'den duyduğu derin tesiri şu beyitle ifade eder:

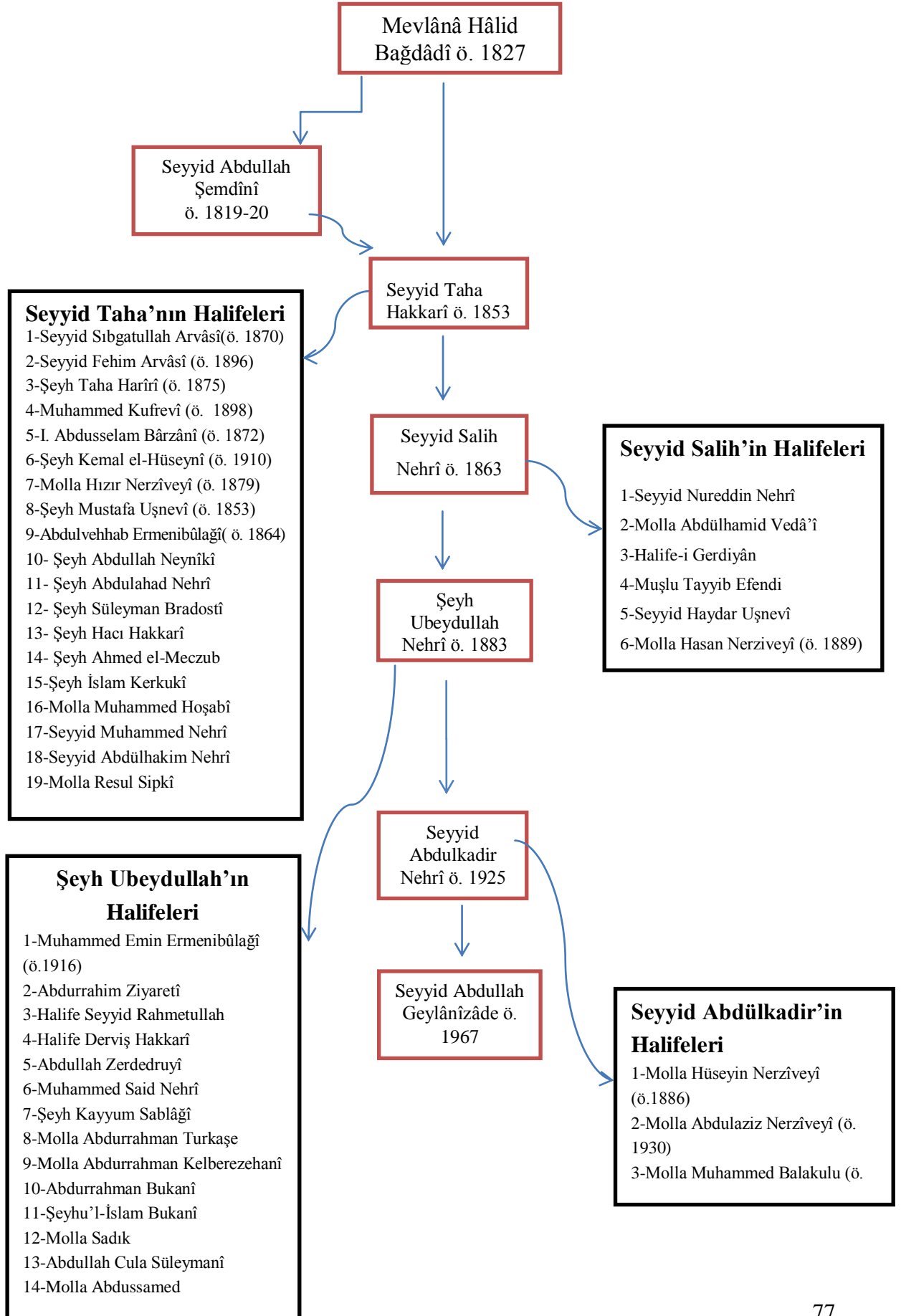
وقوف قلبم از یک نظر شد سفر اندر وطن اندر سفر شد

Vukuf-i kalbim bir nazardan oldu. Seferdeki vatanın içinde seferler oldu.

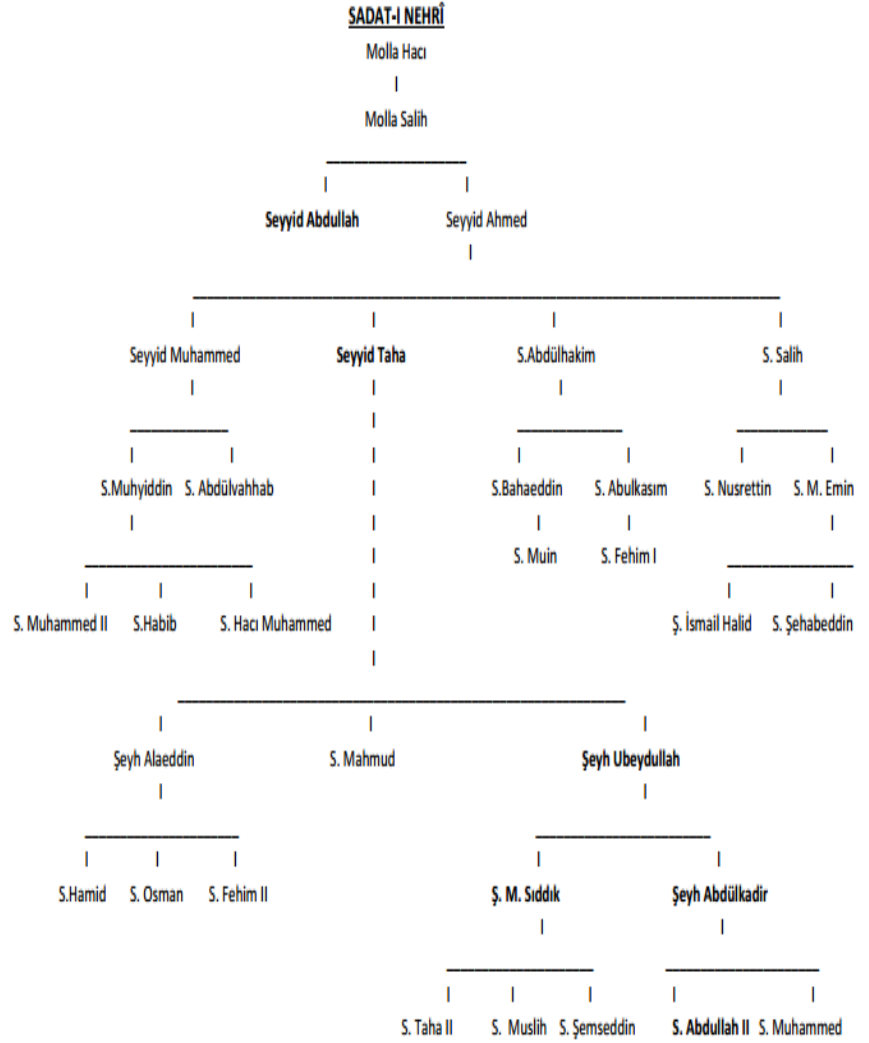
Şairliği ile ön planda olan Halife Cevherî, Eş'arî itikadına dair bir risaleyi fıkha dair risale ile birlikte nazmetmiştir. Torunu Molla Abdullah Cevherî divanını bastırmıştır. Halife Cevherî 1380/1960-61 yılında İran'ın Bukan şehrinde 73 yaşında vefat etmiştir.³⁵⁷

³⁵⁷ Kadı Muhammed Hızırî, **Târîh-i Meşâhîr-i Cihân-i İslâm**, C. I, s. 494; İbrahim Efhamî, **a.g.e.**, C. I, s. 395-397.

Şekil I: Nehrî Şeyhleri ve Halifeleri

Şekil II: Nehrî Şeyhlerinin Soy Şeması (Sâdat-ı Nehrî)

III

İKİNCİ BÖLÜM

NEHRÎ KOLONUN YAYILIŞI

Nehrî kolunun en belirgin özelliği, geniş bir bölgeye yayılıp bulunduğu merkezde sürekliliğini koruyabilmiş olmasıdır. Nitekim onlarca yıl süren irşâd hayatında Seyyid Tâhâ günümüzdeki Irak, İran ve Türkiye topraklarında genelde Kürtlerin yaşadığı coğrafyada etkili olmuştur.³⁵⁸ “*Nehrî Kolundan Doğan Silsileler*” bölümünde de zikredileceği gibi irşâdı halifeleri vasıtasıyla Irak’ta özellikle Erbil, Musul ve Revanduz şehirlerine; İran’da özellikle Mahâbâd, Bukan, Uşneviyye, Piranşehir, Urumiye, Selmas ve Hoy şehirlerine; Türkiye’de özellikle Hakkâri, Van, Bitlis, Ağrı, Erzurum, Kars ve Muş şehirlerine ulaşmıştır.

Mürşidi Mevlânâ Hâlid (ö. 1827) henüz hayattayken tarikatın yayılması ve revaç bulmasını sağlayan Seyyid Tâhâ, bu durumu şeyhine gönderdiği bir mektupta dile getirmiş, şeyhi Mevlânâ Hâlid de bundan duyduğu hoşnutluğu belirtmiştir. Mevlânâ Hâlid yazdığı Farsça mektubunda bu hususu “*Tarîkat-ı aliyenin revâcının yazıldığı ve kelâmullah ile sonlandırılmış bu mektuptan pek mesrûr olduk.*” sözleriyle ifade etmiştir.³⁵⁹

Şeyh Ubeydullah’a göre; Mevlânâ Hâlid vefat ettikten sonra Kürt coğrafyasındaki müridler Nehrî’ye yönelip Seyyid Tâhâ’ya intisap etmişlerdir.³⁶⁰ Yine onun belirttiğine göre, babasının Dağıstan’da ve İran’da da müridleri vardır.³⁶¹ Bu bilgiyi doğrular nitelikte, Tebriz Rus konsolosu Khanikof, 1846’da Rusya’ya gönderdiği bir mektupta Seyyid Tâhâ’nın Dağıstan Kürtleri ve Şeyh Şamil (ö. 1871)

³⁵⁸ Erdost, **Şemdinli Röportajı**, s. 33.

³⁵⁹ Abdülkerim Müderris, **Yâd-ı Merdân**, C. I., s. 237-238. Mektubun orijinali için bkz. EK II-*Mektuplar*

³⁶⁰ Mevlânâ Hâlid’den sonra Kürt bölgelerinde Seyyid Taha’nın yanı sıra Süleymaniye ve çevresinde Şeyh Osman Sıraceddin Tavila (ö. 1283/1867), Cizre ve çevresinde Şeyh Hâlid Cezerî (ö. 1839) ve Elazığ ve çevresinde de Şeyh Ali Septî (ö. 1287/1870) etkin irşadlarıyla nam salmışlardır.

³⁶¹ Şeyh Ubeydullah Nehrî, **a.g.e.**, s. 142. Şeyh Ubeydullah bu iddiasını şöyle ifade eder: *Mevlânâ Hâlid’den sonra bölgedeki herkes ondan [Seyyid Taha] faydalanmaya başladı. Kürdistan’da avam havas herkes ona intisap etti. Hem Dağıstan’da da ondan faydalananlar oldu. Hem İran diyarından da ondan tarikat alanlar oldu.*

ile olan ilişkilerine dikkat çeker. Ayrıca Khanikof Seyyid Tâhâ'nın 10.000 civarında müridi olduğunu kaydeder.³⁶² Yine Oğlu Şeyh Ubeydullah, babasının insanların yanı sıra cinlerden de müridleri olduğundan söz eder.³⁶³

Mevlânâ Hâlid'in bölgede Nakşbendîliği yayması ile Kadirî olan ailelerin birçoğu Nakşbendî tarikatına geçmişti. Bu bağlamda Kadirî aileye mensub olan ve Abdulkadir Geylânî'nin soyundan gelen Seyyid Tâhâ da kendi bölgesinde Nakşîliği yaymış ve daha önce Kadirî olan Seyyid Sıbgatullah Arvâsî, Seyyid Fehim Arvâsî ve Sıbgatullah Arvâsî'nin halifesi olan Abdurrahman Tâğî gibi nice âlim Nakşbendi tarikatına intisap edip bu tarikattan hilafet almışlardır.³⁶⁴

I. Kolun Yayılmasında Belirleyici Temel Faktörler

A. Nehrî Şeyhlerinin Özellikleri

Nehrî kolunun yayılmasında birçok iç ve dış etkenin tesiri olmuştur. Bunların yanı sıra şeyhlere ait bazı özellikler, kolun yaygınlaşmasında daha belirgin bir biçimde rol almıştır. Bunlar genel olarak şeyhlere atfedilen özellikler ve şeyhlerin tarikat içerisindeki faaliyet yöntemleri olarak öne çıkmaktadır. Bunların önemli bir kısmı maddeler halinde şu şekilde sıralanabilir:

1. “Seyyid” olmaları ve Şeyh Abdülkadir Geylanî'nin soyundan gelmeleri:

Nehrî şeyhlerinin “seyyid” olmaları ve Şeyh Abdülkadir Geylanî'nin soyundan gelmeleri, şüphesiz halk nezdindeki itibarlarını artırmıştır. Bundan dolayı halk, Nehrî şeyhlerinin isimlerini zikrederken yanına Hz. Peygamber'in soyundan gelen anlamında “seyyid” lakabı ekleyerek onların bu yönünü öne çıkartmışlardır. Yine bazı dönemlerde bu aile fertlerinin Abdülkadir Geylanî'nin soyundan gelen

³⁶² Mehemed Heme Baki, *Şoreşi Şeyh Ubeydullah Nehrî, 1880, Le Belgenomeyi Kaçarı da*, s. 53.

³⁶³ Şeyh Ubeydullah'ın eşinin anlattığına göre, bir gece Şeyh Ubeydullah teheccüd namazını kılmak için kalkarken eşi yatmaya devam eder. Bir ara uyandığında boyu kısa başı büyük iki cinin Şeyh Ubeydullah'ın arkasında namaza durduğunu görür. Dehşete kapılan eşi, namazdan sonra bu durumu sorar. Şeyh ise “*bu iki nefer cin babamın müridleriydi. O vefat ettikten sonra münkir olmuşlardı. Şimdi ise pişman olup inabette bulundular.*” şeklinde cevap verir. (Mirza Abdurrahim Vefâî, *Tuhfetü'l-mürîdîn*, vr. 55).

³⁶⁴ Korkusuz, *Nehrî'den Hazne'ye*, s. 12.

anlamında “Geylânîzâde” veya “Geylânî” nisbesiyle anılması toplum içerisindeki seçkinliklerini göstermektedir. Bu da temsil ettikleri kolun halk tarafından benimsenmesinde etkili olmuştur. Bu özelliklerinden dolayı Mevlânâ Hâlid’in Seyyid Tâhâ ve amcası Seyyid Abdullah hakkında şu sözleri sarfettiği rivayet edilmektedir: “*Beni Seyyid Tâhâ ve Seyyid Abdullah'tan üstün görmeyin. Onlarla ben, şehzâdeler ile şehzâde hocası gibiyiz. Hoca, şehzâdeye talim ve terbiye verir ancak şehzâde hocadan üstündür.*”³⁶⁵

2. Nehrî şeyhlerini yücelten menkıbe ve kerametler: Nehrî şeyhlerine dair anlatılan menkıbe ve kerametlerin tarikatın yayılmasındaki payı büyüktür. Öyle ki dilden dile anlatılan menkıbe ve kerametler ile şeyhlerin müridler üzerindeki tesiri artmakta ve mürid-mürşid ilişkisi daha da güçlenmektedir. Necmi Akın, *Hakkâri Folklorunda Yatırlar ve Yatırlara Bağlı Anlatılan Menkıbeler* başlıklı tezinde bölgedeki halk ile mülakat yaparak Seyyid Taha’ya atfedilen on altı menkıbe ve kerameti tespit etmiştir.³⁶⁶ Ayrıca Süleyman Kuku, *Son Halkalar ve Adülhakim Arvâsî'nin Külliyyatı* adlı kitabında Seyyid Taha’nın hayatını elliden fazla menkıbe ile nakleder.³⁶⁷ Bununla birlikte bazı şeyhler kerametlerin anlatılmasını tasvip etmemektedir. Zira Şeyh Ubeydullah, tarikat pîrlerinin keşf u kerameti, *hayz-ı ricâl*³⁶⁸ olarak nitelediklerini belirterek kerametlerin açığa vurulmasını eleştirmiş ve bunun gerçek irşâd ile bağdaşmadığını söylemiştir.³⁶⁹

Bazen menkıbe ve kerametlerde şeyhlerin bir lakabı veya sıfatı öne çıkarılmaktadır. Örneğin Seyyid Taha için kullanılan ve “müridlerini koruyup sahip çıkan” anlamındaki “gayûr” lakabı şu keramet ile ilişkilendirilmektedir:

Göçebe bir zât, Nehrî’ye gidip, Seyyid Tâhâ’ya intisap etti. Sakal bırakan bu zat, Seyyid Taha’dan tespih ve tarak alıp evine döndü. Bir müddet sonra hayvanları

³⁶⁵ Sıbgatullah Arvâsî, **a.g.e.**, s. 91-92 (107. Minha).

³⁶⁶ Akın, a.g.t., Akın, tezde Ayrıca Sâdât-ı Nehrî’den Seyyid Salih’in üç, Seyyid Abdullah’ın da bir menkıbesine yer vermiştir.

³⁶⁷ Kuku, **Son Halkalar**, C. I, ss. 48-76.

³⁶⁸ Arapça, “erkeklerin aybaşı hali” anlamına gelir. Sufiler, keramet göstermeyi kadınların aybaşı hali gibi gizlenmesi gereken bir durum olarak görmüşlerdir. (Ethem Cebecioğlu, **Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü**, İstanbul, Anka Yayınları, 2004, s. 338-339).

³⁶⁹ Şeyh Ubeydullah, tarikatın asıl maksadından uzak kalan kişileri eleştirirken onların keramete atfettiği önemi şöyle eleştirir: *Tarikatın pîrleri keşfi, hayz-i ricâl olarak belirtmişler; zamane insanların yanında ise kemalin aynı olarak görülmektedir* (Ubeydullah Nehrî, **a.g.e.**, s. 130).

ve malı telef oldu. Şeytan, adama "Bu bela ve musibetler tarikatın uğursuzluğundan oldu" diye vesvese verdi. O kişi pişman oldu ve nihâyet "Bu tarikat bana uğursuzluk verdi. Elimdeki bütün mallar helak oldu. Bundan dolayı fakir kaldım" diyerek Seyyid Tâhâ'nın daha önce kendisine hediye ettiği tespih ve tarağı iade etti. Aradan günler geçmişti. Seyyid Tâhâ bir gün avam ve havasın bulunduğu meclisinde otururken, birden kendisinden normalin üzerinde bir sayha (bağırış) işitildi. Oradaki herkes bu durumdan hayrete düştü. Seyyid, meclisten ayrılınca sırdaşlarından biri yanına gidip bu durumu sorunca şöyle yanıt verdi: "Tesbih ve tarağı iade eden kişiye sekerâta şeytan musallat olmuştu. Sâdâtların gayreti bunu kabul etmedi. Çünkü her halükârda bir zamanlar bizim tarikatımıza intisap etmişti. Bu yüzden şeytana sayhada buldum. Allah'a hamdolsun adam kurtuldu."³⁷⁰

Müridler arasında anlatılan birçok keramette şeyhe intisap etme mesajı verilmektedir. Bu tür kerametlerde genelde, önceleri şeyhe karşı gelen kişi onun üstünlüğünü kabul edince şeyhe biat eder. Bunlardan biri şöyledir:

Herkî aşiretinden Molla Abdullah isminde bir müderris, iki talebesi ile birlikte ziyaret için Nehrî'ye giderken, çayın başında oturdular. Molla Abdullah, talebelerine; "Herkes abdest alarak Nehrî'ye gider. Abdestsiz kimse gitmez. Ben bu âdeti bozup, abdest almadan gideceğim" dedi. Talebeleri; "Hocam, biz bu âdeti bozmayalım, abdest alıp da gidelim" dedilerse de Hoca Efendi: "Sanki bu dînî bir hüküm müdür? Ben yapmam!" dedi. Bu arada elini yüzünü yıkarken, koltuğundan bastonu suya düştü. Elini uzatıp, bastonu almak isterken baston onun başına yüzüne çarparak yüzünü gözünü kan içinde bıraktı. Sonra baston kayboldu. O da, böyle söylediğine pişman oldu. Yaralarını sarıp, abdest aldı. Nehrî'ye gitti. Dergâha girdiğinde, bastonunu duvarda asılı gördü. Gözleri bastona takılıp kalınca, Seyyid Tâhâ; "Herhalde bu bastondan dayak yemişsiniz" dedi. Molla Abdullah, yaptıklarına pişman olup tövbe etti, Seyyid Taha'nın talebelerinden oldu."³⁷¹

³⁷⁰ Âsım Ohinî a.g.e., vr. 9-10. Aynı menkıbenin benzer bir anlatımı için bkz. Komisyon, "Tâhâ-i Hakkari", **İslam Alimleri Ansiklopedisi**, s. 251; Akın, a.g.t., s. 150.

³⁷¹ Akın, a.g.t., s. 152-153; Komisyon, "Tâhâ-i Hakkari", **İslam Alimleri Ansiklopedisi**, s. 250.

3. Nehrî şeyhlerinin ilmi ve tasavvufi yönden yetkin olmaları: Hayatlarında da değinildiği gibi Nehrî şeyhlerinin zahir ve batın ilimlerde yetkin olmaları, halkın onlara inanıp bağlanmasına tesir etmiştir. Daha da önemlisi bölgedeki âlimler bu özelliklerinden dolayı onlara bağlanmaktan imtina etmemiş ve onların halifesi olarak kolun yayılmasına hizmet etmiştir.

4. Medrese-tekke birlikteliğini korumaları: Nehrî şeyhlerinin, Hâlidiliğin temel özelliklerinden biri olan medrese ve tekke birlikteliğini muhafaza etmeleri, tarikatın yaygınlaşmasıyla birlikte kurumsallaşmasında da belirleyici rol oynamıştır. Nitekim asırlardır ilmî faaliyetler ile meşgul olmuş bu aileye mensup olan ilk Nehrî şeyhi Seyyid Abdullah, hilafet aldıktan sonra var olan Nehrî Medresesi'nin yanına bir tekke kurmuş ve medrese ile tekkeyi birlikte idare etmiştir. Seyyid Abdullah'tan sonra Nehrî kolunu tesis eden Seyyid Tâhâ ve halifeleri de bu hususa dikkat edip tekkenin yanında mutlaka bir medrese olmasına özen göstermişlerdir.³⁷² Bu durum aynı zamanda şeyhlerin sıklıkla sarf ettikleri “*Nakşbendiyye tarikatının esasları şeriatın temelleri üzerindedir*”³⁷³ düsturunun somut bir uygulaması olarak da telakki edilebilir. Bu nedenle Nehrî Medresesi'nde birçok âlim sufi yetişmiştir. Hilafet alan bu âlimler toplum nezdinde itibarlı olduklarından pek çok insanın tekkeye akın etmesini sağlamışlardır.

5. Önemli noktalara birçok halife göndermeleri: Seyyid Taha etkin irşadıyla -tespit edebildiğimiz kadarıyla- yirmi halife yetiştirmiş ve bu halifeleri tarikatın yayılması için belli başlı bölgelere göndermiştir. Daha önce de değinildiği gibi halifelerin gönderildiği bölgelerin farklı ülkelerde olması, tarikatın büyük bir coğrafyaya yayılmasına vesile olmuştur.

6. Halifeler ile düzenli iletişim kurmaları: Nehrî'nin günümüz Türkiye, Irak ve İran üçgeninin tam ortası bir noktada yer alması, bu bölgelere gönderilen halifeler ile iletişiminin kurulmasında kolaylık sağlamıştır. Seyyid Taha farklı bölgelere gönderdiği halifeleriyle sürekli iletişim halinde olmuş ve bu sıkı irtibat, tarikatın

³⁷² Şakir Epözdemir, *Medrese-yân Kurdistanê dı Dewra Miran û Neqşebendiyan*, İstanbul, Nûbihar, 2015, s. 102-154.

³⁷³ Esad Sahib, *Buğyetü'l-vâcid*, s. 200-201 (63. Mektup). Benzer ifadeler için bkz. aynı eser, 5., 10., ve 36. Mektuplar.

yayılmasıyla birlikte sürekliliğini korumuştur. Seyyid Taha vefat ettikten sonra halifelerin Seyyid Salih'e tabi olması, bu birlikteki devamlılığının açık göstergesidir.

7. *Şeyhlerin liderlik yönü*: Tarikatın yayılmasında etkili olan şeyhlerin bir diğer özelliği de bölge halkına her konuda kanaat önderliği yapabilmeleridir. Bu bağlamda ileride de bahsedileceği gibi şeyhlerin bazı olaylarda arabulucuk yapmaları ve savaşlarda halkı örgütleyebilmeleri onların liderlik yönlerini açıkça göstermektedir.

B. Bölgedeki Sosyo-Politik Değişimin Nehrî'ye Yansımaları

XIX. yüzyılın başlarında Kürtlerin yaşadığı bölgenin bir kısmı İran, bir kısmı da Osmanlı Devleti sınırları içerisindeydi. Ancak gerek İran gerekse Osmanlı Devleti Kürtler'e tam bir hâkimiyet kuramıyordu. Buralardaki esas yönetim büyük aşiret ağalarının elindeydi. Dolayısıyla söz konusu devletler aşiret ağaları aracılığıyla nüfuz sağlıyordu.³⁷⁴ Böylece yarı-otonom (özerk) bir rejim söz konusuydu.³⁷⁵

Tanzimat'a kadar olan bu dönemde, aşiret ağalarının kontrolünde mirlik/emirlik ve derebeylik sistemi³⁷⁶ hâkimdi. 1839 Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile bölgeye yeni idari düzenleme gelmiş, dolayısıyla mirlik ve derebeylik sistemi sona ermişti. Bu durum bölgedeki Kürt beyleri ile Osmanlı yönetimini karşı karşıya getirmiş ve isyanlara neden olmuştu. Cizre'de Bedirhan Bey,³⁷⁷ Van'da Han Mahmud,³⁷⁸ Hakkâri'de Nurullah Bey³⁷⁹ bu isyanların en önemli önderlerindendi.

³⁷⁴ Halfin, *a.g.e.*, s. 10.

³⁷⁵ Jwaideh, *a.g.e.*, s. 118.

³⁷⁶ 1514 Çaldıran Savaşı sonrasında Kürtlerin yaşadığı coğrafyanın büyük bir bölümünün Osmanlı'ya ilhak edilmesiyle birlikte Yavuz Sultan Selim (ö. 1520) Kürtlerin örgütlenip özerk beylikler halinde Osmanlı yönetimine katılmasını sağladı. Bu beylikler aşiret yapılanmasının üst seviyesi olarak kabul edilen mirlik/emirlik birimleri olarak isimlendirilmekteydi. Daha sonra bu sistem İran ile Osmanlı arasındaki sınır netleşince Osmanlı tarafından yavaş yavaş sonlandırılmaya başlandı. Özellikle II. Mahmud'un idarede merkezileşme politikasına gitmesiyle XIX. yüzyılın ortalarında mirlik/emirlik son bulmuştur (Jwaideh, *a.g.e.*, s. 49-50).

³⁷⁷ Bedirhanlıların isyanıyla ilgili bkz. Ahmet Kardam, *Cizre-Bohtan Beyi Bedirhan: Direniş ve İsyân Yılları*, Ankara, Dipnot Yayınları, 2011; Mehmet Malmisanij, *Cızıra Botanlı Bedirhaniler ve Bedirhan Ailesi Derneği'nin Tutanakları*, İstanbul, Avesta Basım Yayın, 2000.

³⁷⁸ Van isyanı ile ilgili bkz. Cabir Doğan, "Tanzimat'ın Van'da Uygulanması ve Han Mahmud İsyânı", *History Studies*, vol. 3/2, 2011, s. 147-162.

³⁷⁹ Sinan Hakan, *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kürtler ve Kürt Direnişleri 1817-1867*, İstanbul, Doz Yayıncılık, 2011, s. 260-279 ve 317-322. Bu eserde ayrıca diğer Kürt isyanları da yer almaktadır.

Osmanlı yönetimi bu isyanları bastırmış ve nihayetinde 1847’li yıllarda mirlik sistemine son vermişti.³⁸⁰

Bu önemli gelişmelerden sonra bölgede siyasi anlamda ciddi bir otorite boşluğu oluşmuştu. Bu boşluk, dini faaliyetleriyle ön planda olan kanaat önderi şeyhler ile doldurulmuştu.³⁸¹ Söz konusu şeyhlerden Seyyid Tâhâ Nehrî, ilmî ve tasavvufî faaliyetleriyle bölgede daha da etkin ve söz sahibi olmuştu. Seyyid Tâhâ’nın gücünün farkında olan Osmanlı ve İran yönetimi onunla iyi ilişkiler kurup onu kendi taraflarına çekmeye çalışıyorlardı. Bu manada Seyyid Tâhâ, gerek Osmanlı gerekse İran yönetiminden destek ve ilgi görüyordu. Bu destek ile Nehrî kolu bölgede daha da çok yayılıyordu.

Burada şu hususu belirtmek gerekir ki Seyyid Tâhâ’nın siyasi etkinliği mirlik sisteminin sona ermesiyle başlamamıştır. Onun siyasi gücüne kanıt olabilecek birtakım olaylara daha önceki dönemlerde de rastlamaktayız. Nitekim ileride de değinileceği gibi 1826-1828 İran-Rus savaşında, Rus askerlerinin İran sınırına saldırması üzerine, sınırdaki aşiret liderleri din ve devlet uğruna mücadele edeceklerine dair Seyyid Tâhâ’ya taahhütte bulunmuşlardır.³⁸² Bu da Seyyid Tâhâ’nın Tanzimat’tan önce de siyasi ve ictimai anlamda etkin olduğunu göstermektedir. Ancak bu etkinlik Tanzimat’tan sonra mirliğin lağvedilmesiyle daha da güçlenmiştir.³⁸³

³⁸⁰ Detaylı bilgi için bkz. Sinan Hakan, **a.g.e.**; Wadie Jwaideh, **Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi: Kökenleri ve Gelişimi**, ss. 117-157.

³⁸¹ Gökhan Çetinsaya, “II. Abdülhamid Döneminde Kuzey Irak’da Tarikat, Aşiret ve Siyaset” **Divan**, Bilim ve Sanat Vakfı, 1999/2, Yıl 4, S. 7, s. 153-154; Jwaideh, **a.g.e.**, s. 158. Jwaideh şeyhlerin siyasi etkinliğini Şeyh Ubeydullah örneği bağlamında ele almıştır. Bölgede söz sahibi olan diğer önemli şeyhler daha önce de değinildiği gibi Cizre bölgesinde Şeyh Hâlid Cezeri (ö. 1839), Diyarbakır bölgesinde Şeyh Said-i Palovî’nin dedesi Şeyh Ali Septi (ö. 1287) ve Kuzey Irak ve İran’da faaliyet gösteren Şeyh Siracuddin Tavila (ö. 1867) ile bunların halifeleridir.

³⁸² “*Hakkâri dâhilinde bulunan Somay Aşireti beyi ile Urmiye taraflarında bulunan aşâir, Rusya’nın o taraflara takarrüp etmesi üzerine din ve devlet uğruna yekvücut hareket edecekleri hakkında Seyit Şeyh Taha ile taahhüd edip şeyhin gönderdiği mektubun aynen takdim olunduğu...*” (BOA, HAT, 803/37114, 23 C 1243/11 Ocak 1828).

³⁸³ Detaylı bilgi için bkz. Sinan Hakan, “Dinî Bir Otoriteden Siyasi Hüviyete; Seyyid Tâhâ-yı Nehrî”, **Uluslararası Seyyid Taha-i Hakkâri Sempozyumu-Hakkari**, İstanbul, Hakkari Üniversitesi Yayınları, 2014, s. 92-105.

1. Osmanlı ile Gelişen İlişkiler

Osmanlı padişahları öteden beri tasavvuf ehline sıcak davranmış ve onlara samimi ilgi göstermiştir. Toplum üzerinde tesiri olan şeyhlere padişahlar, vezirler ve paşalar ya intisap etmiş ya da tekkelerine verdikleri destek ile tarikatın yayılmasına katkıda bulunmuştur.³⁸⁴ Devletin tarikatlara olan desteği, manevî otoriteyi temsil eden şeyhlerin diğer bütün otoritelerden daha üstün olmasına yol açmış, destek gören tarikat şeyhleri de her fırsatta devlete maddi ve manevî yardımlarda bulunarak devletin devamından yana olmuşlardır.³⁸⁵

Tarikat faaliyetlerini İran ve Osmanlı topraklarında sürdürmekle birlikte, mezhebî yakınlık ve Nehrî'nin Osmanlı hâkimiyetinde olması gibi nedenlerden dolayı Seyyid Tâhâ, Osmanlı Devleti'ne daha yakın durmuştur. Onun irşâd döneminde Osmanlı Devleti'nde Sultan II. Mahmud (ö. 1839) ile Sultan Abdülmecid (ö. 1861) hüküm sürmüştür.

Daha önce de değinildiği gibi Seyyid Taha'nın ikamet ettiği Nehrî kasabası, Osmanlı topraklarının dâhilindeki Şemdînân (Şemdinli) nahiyesinin idare merkezidir. Osmanlı yönetimi, Nehrî'deki siyasi idareyi temsil eden mir ve müdürlere rağmen Seyyid Tâhâ'ya ayrı bir önem atfetmiş ve kendisine destek olmuştur. Nitekim *Nehrî Tekkesi* başlığında da değinildiği gibi Nehrî'deki dergâh, evkafa bağlı olarak resmi bir hüviyete sahiptir. *Evkaf Defterinde* geçtiğine göre burada hizmet eden kişilere maaş verilmiştir.³⁸⁶ Dahası yeri geldiğinde dergâhın mali sıkıntılarını çözmek için Osmanlı yönetimi girişimlerde bulunmuştur. Nitekim 1268/1852 yılında İran'daki müridlerin desteğiyle bu dergâha erzak ve mal getiren kabile, bölgedeki bazı aşiret ağaları tarafından engellenir. Bu problemi çözmek için Van valisi Dahiliye Nezareti'ne bir telgraf çeker.³⁸⁷ Nihayetinde Musul Vilayetinin devreye girmesi ile kafilenin güvenli bir biçimde Şemdînân'a gelmesi sağlanır. Osmanlı hükümetinin bu çabası dergâhın yönetim tarafından ne kadar önemsendiğini

³⁸⁴ İrfan Gündüz, **Osmanlılarda Devlet-Tekke münasebetleri**, İstanbul, Seçil Ofset, 2013, s. 62- 63.

³⁸⁵ Reşat Öngören, **Osmanlılarda Tasavvuf**, İstanbul, İz Yayıncılık, 2012, s. 235-236.

³⁸⁶ Bkz. *Nehrî Tekkesi ile Berdesor ve Mahâbâd Hânkâhları*

³⁸⁷ “*Nehrî köyündeki Şeyh Seyyid Taha Efendi'nin postnîşini olduğu vakfa vukû bulan müdahalenin men'i...*” (BOA, A.} MKT. MHM, 43/96, 21 R 1268/13 Şubat 1852).

göstermektedir. Yine Osmanlı arşivlerinde Seyyid Tâhâ'ya dair belgelerde geçen mülkî amirlerin “*Recâhatlu [Bilge] Seyyid Tâhâ Efendi dâ’ileri*”,³⁸⁸ “*Seyyid Tâhâ Hazretleri*”³⁸⁹ gibi ifadeleri Seyyid Tâhâ'nın devlet nezdinde saygın bir konuma sahip olduğunun açık göstergesidir.

Bunların yanı sıra Nehrî Dergâhı'nın Osmanlı yönetimi nezdinde desteklenen sıradan bir dergâh olmadığını söyleyebiliriz. Nitekim Seyyid Tâhâ'nın irşadının genişlemesi, Nehrî'nin stratejik bir noktada olması ve mirlik sisteminin sona ermesiyle bu dergâh, Osmanlı yönetimi tarafından daha da önemseniyor ve birtakım siyasi işlerde doğrudan Seyyid Tâhâ'nın müdahalesi söz konusu oluyordu. Bunun en açık örneği, Hakkâri mirliğinin sona ermesi sonrası Mir Nurullah Bey'in isyan edip İran'a sığınması ve sonrasında Seyyid Tâhâ'nın arabulucu olması olayıdır. Hakkâri Miri Nurullah Bey, İran'ın Berdesor köyüne sığındığında bütün diplomatik temaslara rağmen Osmanlı'ya teslim olmamış; bunun yerine arabulucu ve can güvenliğine kefil olması bakımından Seyyid Tâhâ'ya sığınma talebinde bulunmuş ve bu talep Osmanlı yönetimi tarafından da olumlu karşılanmıştır.³⁹⁰ Burada gerek Hakkâri Miri Nurullah Bey'in, gerekse Osmanlı yönetiminin Seyyid Tâhâ'yı güvenli bir arabulucu olarak kabul etmeleri onun saygınlığından öte siyasi otoritesini de göstermektedir.³⁹¹ Bahsedilen olay, aynı zamanda bölgedeki mahalli siyasi yönetimin bağımsızlığını ve egemenliğini yitirdiğini de göstermektedir.³⁹² Başka bir ifadeyle Hâlidî bir şeyhin bölgede ne denli etkin olduğunun kanıtıdır.

Osmanlı'ya bağlı hareket etmesine rağmen, İran Şahı Muhammed Şah'ın (ö. 1848) Seyyid Tâhâ'ya olan aşırı ilgisi ve ileride detaylıca ele alınacağı gibi ona birtakım hediyeler vermesi, Osmanlı yönetimini tedirgin etmiştir. Bu duyular

³⁸⁸ BOA, İ.HR, 92/4493, 29 M 1269/12 Kasım 1852. Gömlekteki 1. belge Musul Mutasarrıfı Mehmet Hilmi'nin Seyyid Tâhâ ile ilgili birtakım bilgileri içeren rapordan ibarettir. Hilmi, Seyyid Tâhâ'dan söz ederken “*Recâhatlu Seyyid Tâhâ Efendi dâ’ileri*” ifadesini kullanır.

³⁸⁹ BOA, A.} MKT. MHM, 43/96, 21 R 1268/13 Şubat 1852. Gömleğin 4. belgesinde Van Valisi Tahir Bey, Seyyid Tâhâ'nın Tekkesiyle ilgili problemin çözülmesini isterken Seyyid Tâhâ için “*Seyyid Tâhâ Hazretleri*” ifadesini kullanır.

³⁹⁰ BOA, İ.DH, 193/10876, 11 C 1265/4 Mayıs 1849. Nurullah Bey'in ele geçirilmesi ve İstanbul'a gönderilmesine dair belge için bkz. BOA, İ.DH, 191/10747, 13 Ca 1265/4 Nisan 1849. Geniş bilgi için bkz. Sinan Hakan, **a.g.e.**, s. 272-274.

³⁹¹ Tuncay Ögün, **Doğu'nun Mirlerine Son Veda: Cizreli İzzeddin Şîr Bey ve İsyanı**, İstanbul, Yeditepe Yayınevi, 2010, s. 63.

³⁹² Erdost, **a.g.e.**, s. 37.

üzerine olayın hakikatinin araştırılması için Musul Mutasarrıfı³⁹³ Hilmi Bey bir tahkikat yürütmüştür. Hilmi Bey, Seyyid Tâhâ'ya bir biniş (abâ, cübbe) hediye ederek durumun izahını istemiş ve mahalli memurlardan rapor istemiştir. Seyyid Tâhâ, bunun üzerine bu tür dedikoduların fitneden ibaret olduğunu, kendisinin Devlet-i Aliyye'ye duacı ve bağlı olduğunu ifade eden Farsça bir mektup kaleme almış, imzalamış ve Musul mutasarrıfına göndermiştir. Mektupta ayrıca fukara ve ahaliye karşı merhamet ve adalete özen gösterilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Hilmi Bey, Seyyid Tâhâ'nın Farsça mektubunun kenarına Osmanlı Türkçesi tercüme yazdırarak Bâb-ı 'Âlî'ye göndermiştir.³⁹⁴

2. İran ile Gelişen İlişkiler

Merkez tekke Osmanlı topraklarında yer alan Nehrî Tekkesi olmakla birlikte İran'da Berdesor ve Mahâbâd hânkâhlarına da müridler gelip gidiyordu. Dolayısıyla Seyyid Tâhâ'nın İran'da da hatırı sayılır miktarda müridi vardı. Bu gücü bilen o dönemin İran şahı Feth Ali Şah Kaçar (ö. 1834) ile Muhammed Şah Kaçar (ö. 1848) Seyyid Tâhâ ile yakından ilgilenmişlerdir.

³⁹³ “Osmanlı taşra teşkilâtında sancak veya livânın mülkî âmiri için kullanılan unvan” (Ali Fuat Örenç, “Mutasarrıf”, *DİA*, TDV, C. XXXI, 2006, s. 337).

³⁹⁴ Mektubun Osmanlı Türkçesiyle tercümesi şöyledir:

Fukarâlar hakkında derkâr olan ihlâs ve meveddet-i seniyyeleri iktizâsınca bu dâ'ilerine olarak şukka-i şerîfe-i âsafâneleri şerefürûd buyurup meâl-i âlisinden kemâl-i mahzûziyyet ve mesrûriyyet hâsıl oldu. Alelhusûs, fukarâ ve reâyânın hâlleri iş'âr ve himâyet ve vikâyetlerine emir ve iş'âr buyurulmuştu. Gâyetle mesrûrû'l-bâl oldum efendim. Bu gûne fukaraların iş'âr-ı ahvâlleri zât-ı âsafânelerine farz ve vâcib bulunmuşdur. Ve terki, dünya ve âhirete muzır bulunmuş olduğu bedihî olduğu herkesin malumudur. Ve fukara ve ahâliye taraf-ı dâ'iyânemden pend ve nasihat verilmeğe iş'âr buyurulmuşdu efendim. Cenâb-ı Rabbu'l-Âlemîn şâhid ve nâzırdır. Mine'l-kadîm bu gûne şeyler vazîfe-i dâ'iyânem bulunmuşdur. Ve dâima nush ve ıslâh-ı hâllerine meşgûl ve devlet-i aliyenin da'avât-ı hayriyelerine muvâzabat üzere bulunmuşum. Velâkin, müstağni-yi beyân olduğu vechile Benî Âdem kısmı, dâima fitne ve fesâd üzere mecbûl bulunmuşdur. Ale'l-husûs, bu zamanımızda nâsihlerin sözlerine pek işgâ ve itimâd etmiyorlar. Ve hediye vechile taraf-ı dâ'iyâneme irsâl buyurulan teşrif-i şerîfleri bir ferâce vusûl ve vâsıl-ı derece-i kabûl bulunmuşdur. Ve dâima mültemisdir. Ve istid'a-yı bendegânem taraf-ı seniyyelerinden budur ki, fukarâ ve ahâli hakkında vezâif-i ma'delet ve merhamete ihtimâm buyurula ve da'avât-ı hayriyyeleri hakkında taraf-ı dâ'iyânemden kusûr vukû bulmayacağı arz ve inhâsı... Fi 17 Zilhicce Sene 1268.

Kulların Zayıfı, Seyyid Tâhâ El-Hâlidî Nakşibendî.

(BOA, İ.HR, 92/4493, 29 M 1269/12 Kasım 1852). Mektubun orijinali için bkz. EK II-*Mektuplar*

Feth Ali dönemindeki İran'ın Seyyid Tâhâ'ya olan ilgisi Mevlânâ Hâlid'in (ö. 1827) Seyyid Tâhâ'ya bu hususta gönderdiği bir mektuptan anlaşılmaktadır.³⁹⁵ Mektubu Seyyid Tâhâ'nın Mevlânâ Hâlid'e gönderdiği mektupla beraber bir bütün olarak düşündüğümüzde, Seyyid Tâhâ İran'daki birtakım yöneticilerin ya da Şahın, kendisi ile görüşmek istediğini bildirmiş Mevlânâ Hâlid de bu tür siyasi görüşmeleri tasvip etmediğini ve ne Şah, ne de diğer yöneticiler ile görüşmemesi gerektiğini kesin bir dille ifade etmiştir. Mevlânâ Hâlid'in Seyyid Tâhâ'ya gönderdiği Farsça mektubun tercümesi şöyledir:

“Fedevî muhlis Seyyid Tâhâ! Allahu Teâla'nın emanında olunuz! Büyük afet olan şöhretten daima sakınınız. Kişi için, talebelerin çokluğu büyük bela olabilir. Allahu Teâla sizi o afetten korusun. Âmin! Kalbin Acem beldelerine meyletmesini, ruhu öldüren ve kurutan zehir biliniz. Onların yanına gitmeyi ve yöneticilerin huzurunda bulunmayı asla kabul etmiyorum. Onlara olan mücaveretinizden dolayı uzaktan uzağa olan iyi muameleler ile size bir zararları dokunmasın. Bunun dışında eğer Şah bizzat davet ederse bile gidilmemelidir. Nerede kaldı ki, başkalarının davetine gidilsin. Böyle davete verilecek cevap şudur. “Biz derviş kimseleriz. Bizim işimiz dünya ile olan irtibatı kesmek, İslam padişahına dua etmek ve İslam dinine hizmet etmektir. Devlet reislerinin meclis edeplerini bilmeyiz. Bu bizim yolumuz değildir.” Sana emredilene itaat et! Muhalefet etme! Molla Mustafa Uşnevî'ye de fakirin selamını söyle ve bu yazdıklarım aynı zamanda onun içindir. Fitne olan yerden uzak olup, dine hizmet edecek yerde bulunmak ve yerleşmek zaruridir. Bizden bir şey gizli tutulmasın ki, helake sebep olur. Kulların en zayıfı Hâlid en-Nakşibendî el-Müceddidî el-Kadirî es-Sühreverdi el-Kübrevî el-Çiştî”³⁹⁶

Feth Ali'den sonra gelen Muhammed Şah da Seyyid Tâhâ'ya özel bir ilgi göstermiştir. Bu ilginin sebebi kaynaklarda farklı sebepler ile açıklanmıştır. İrec Efşâr, Şahın Kürt eşi Hatice Hanım'ın³⁹⁷ Seyyid Tâhâ'nın müridlerinden olduğunu ve Şah'ın dergâha olan ilgisinin buradan kaynaklandığını belirtir.³⁹⁸ Bazı

³⁹⁵ Literatürde Seyyid Tâhâ ile Feth Ali Şah arasındaki ilişkiye değinen herhangi bir bilgiye rastlanılmamıştır. Ancak Mevlânâ Hâlid'in mektubunda İran Şah'ından söz etmesi ve Mevlânâ Hâlid (ö. 1827) döneminde de İran'da Feth Ali Şah'ın (ö. 1834) tahtta olması Seyyid Tâhâ'nın Feth Ali Şah'ın kendisi ya da ona bağlı yöneticileri ile olan ilişkisini göstermektedir.

³⁹⁶ Uşnevîyyeli Şefî Hızırî'den alınmış mektubun nüshası için bkz. EK II-*Mektuplar*

³⁹⁷ Muhammed Şah Kaçar'ın eşi ve Prens Abbas Mirza Mülk Ârâ'nın annesidir. Hatice Hanım, İran'ın Selmas şehrine bağlı Çehrik köyünden olan Yahya Han Çehrikî'nin kız kardeşidir. Seyyid Tâhâ'nın müridi olan bu ailenin, Muhammed Şah'ın Seyyid Tâhâ'ya hürmet etmesinde büyük etkisi vardır. Detaylı bilgi için bkz. Abbas Mirza Mülk Ara, **Şerh-i Hâl-i Abbâs Mirzâ Mülk Ârâ**, haz. Abdulhuseyn Nevaî, Tahran, İntişarat-ı Babek, 1361 hş., s. 17. Ali Efşâr, Yahya Han'ı Hakkari tarafından Benî Abbas taifesinden Yahya Han İlhanî olarak tanıtır. Ali Efşâr, **Tarih-i Ekrâd**, s. 47.

³⁹⁸ Emir Nizam Gerûsî, **Güzâreşhâ ve Nâme-hây-ı Dîvanî ve Nizâmî** s. 6.

kaynaklarda da bu yakınlaşmanın siyasi menfaatler doğrultusunda olduğu öne sürülmektedir.³⁹⁹

Bu hususta en önemli kaynak şüphesiz Muhammed Şah'ın oğlu Şehzade Abbas Mirza Mülk Ara'nın (ö. 1316/1898-99) otobiyografisidir. Mülk Ara, hayatını kaleme aldığı eserde, babası Muhammed Şah'ın Seyyid Tâhâ'ya olan ilgisine değinmiş ve bunun nedenini hem şahın tasavvufa olan muhabbetine hem de annesi Hatice Hanım'ın Seyyid Tâhâ'nın bizzat müridi olmasına bağlamıştır. Abbas Mirza Mülk Ara şöyle söyler:

“Nakşendiye sufilerinin büyüklerinden olan Tâhâ'ya Merhum Muhammed Şah çok çok riayet ederdi. Ona mahsulatıyla birlikte birkaç köy vermişti ve dergâhının masraflarını karşılıyordu. Her yıl kendisine bazı hediyeler gönderiyordu. Kürtlerin arasında onun sözü geçerliydi. Benim hıfz u sıhhatim için çokça dua ederdi. Annem de tarikatta onun müridi idi.”⁴⁰⁰

Netice itibariyle Şah'ın, Osmanlı topraklarında bulunan Seyyid Tâhâ'ya kendi toprağındaki köylerin gelirlerini vermesi ve bu gelirler ile dergâhını beslemesi Seyyid Tâhâ'yı kendi tarafına çekmekten daha öte bir bağlantıyla yorumlamak daha mantıklı görünmektedir.

Seyyid Taha, şeyhinden daha önce aldığı talimat üzere Şah ile olan ilişkisinin siyasi anlamda ilerlemesini istemese de Şah, ona olan ilgisini kesmemiştir. Daha önce de geçtiği gibi Şah, Seyyid Tâhâ'ya birtakım hediyeler göndermiş ve Urumiye'ye bağlı Mergever bölgesinden birkaç köyün öşrünü dergâha hibe ederek bu ilişkinin daha da ilerlemesini istemiştir. Bölgedeki yerel memurların Musul mutasarrıflığına gönderdikleri raporda⁴⁰¹ ve bu rapora binaen Musul mutasarrıfının

³⁹⁹ Nitekim mahalli memurların hazırladığı raporda bu hususa şöyle işaret edilmiştir: “...*Böyle mu'teber zâta zikrolunduğu vechile ağırca hediye gelmesi mutlaka garez-i mahabbet niyetiyle olmayıp celb-i hâtır garezine mebnî olduğu derkâr...*” Bu da Osmanlı yöneticilerinin ilk başta bu yakınlaşmayı siyasi anlamda telakki ettiğini göstermektedir. (BOA, İ.HR, 92/4493, 29 M 1269/12 Kasım 1852). Yine Sinan Hakan, hediyelerin mirlerin sürgün tarihi olan 1847'den hemen sonra 1848'de verilmesine dikkat çekerek, mirlerden sonra bölgede yegâne otorite Seyyid Tâhâ olabileceğinden Şah'ın bu harekette bulunduğunu belirtir. (Sinan Hakan, “Dinî Bir Otoriteden Siyasi Hüviyete; Seyyid Tâhâ-yı Nehrî”, s. 103).

⁴⁰⁰ Mülk Ara, **a.g.e.**, s. 153.

⁴⁰¹ Mahalli memurlar Habib ve Himmet tarafından hazırlanan tahkikat raporu:

Saâdetlu Efendim Hazreleri, Şemdînân nâhiyesinde seccâdenişîn-i irşâd olan meşihatlu es-Seyyid Tâhâ Efendi'ye 'Acem şâhı tarafından bir a'lâ ve müzeyyen abâ ile mücevherli bir aded asâ ihdâ

Bâb-ı ‘Âlî’ye sunduğu yazıda⁴⁰² bu hediyelerin detayları yer almaktadır. Rapora göre Muhammed Şah Kaçar, muhtemelen 1264/1847-48 yılında Seyyid Tâhâ’yı kendi tarafına çekmek için ona, mücevherli bir asa, süslü bir aba ya da 1500 kuruş değerinde kumaş hediye etmiş, maişetini gidermek için de birkaç köyün oşrünü hibe

ve isrâ olunmuş olduğunu hamiyetli Mehmed Şerîf Ağa ifâde edüp memâlik-i mahrûse ahâlisinden böyle mu’teber zâta zikrolunduğu vechile ağırca hediye gelmesi mutlaka gazez-i mahabbet niyetiyle olmayıp celb-i hâtır gazezine mebnî olduğu derkâr ve bu misillu husûsâta tahsîl-i vukûf ve malumât olunmasının lüzumu emr-i âşikâr olmaktan nâşî vâkıa şeyh-i mumaileyhe geldiği ifâde olunan şeyler şâh-ı müşârunileyh tarafından mı gönderilmiştir. Ve ne vakit gelmiştir ve ne makûle şeydir ve bundan başka bir zevâta dahi İrân cânibinden hediye gibi şey gelmiş midir mahremâne bi’l-etrâf tahkîk-i keyfiyet olunarak izâhen emr u iş’arı ve şeyh-i mumaileyhe olarak irsâl buyurulmuş olan nebs ile tahrîrât-ı ‘aliyyelerinin tarafına irsâli irâdelerini şâmil bu kere hâme-ârâ-yı ta’zîm ve ibcâl olan tahrîrât-ı mekârim gâyât-ı ‘aliyyeleri meâl-i ulyası karîn-i ikân-ı çâkerânemiz olan ve tahkik kılındığına nazaran vâkıa İrân şâhı tarafından olarak şeyh-i mumaileyhe ol vechile hediye gelmiş ise de ve bu vakitlerde olmayıp ve işbu hâla şâh bulunan Nâsır Şâh tarafından gönderilmemiş belki müteveffa Muhammed Şâh tarafından olarak altmış dört (1264) senesi tarihinde irsâl ve ihdâ kılınmış ve asâ-yı mezkûr çevkân resminde başı eğilmiş bir asâ olup eğilmiş olan başında nohud mikdârı bir kıt’a zümrüd ve ortasında etrafı ufak elmas ile işlenmiş nohutdan büyük bir aded Beyza taş olduğu ve mezkûr taş ne olduğu bilememiş ve istimâa göre elmas olmayıp dürr-i Necef imiş ve diğer hediye abâ olmayıp bir bin, bin beşyüz kuruş kıymetli bir aded şal olup ve bundan başka dahi idâre-i maâşî zımnında Şemdinân nahiyesine karîb hudûd-i İrâniyeden üç dört mahsulâtı ikrâm olunmuş ve karyeha-yı merkume a’şârı elân şeyh-i mumaileyhin tasarrufunda bulunmuş ise de bugünlerde a’şârının bedele tebdîli hususu murad olunmuş ve şeyh-i mumaileyh tarafından kabul kılınmamış ve hatta tarih-i mezkûrda Zibâr kazâsı müdiri sâbık Mustafa Ağa kullarının nâhiye-i merkumeye vukû-i me’muriyetinde şâl mezkûr şeyh-i mumaileyh tarafından merkum Mustafa Ağa’ya verilmiş ve bundan başka şâh-ı merkum tarafından bu taraf ahâlilerinden ferd-i vâhide bir güne hediye gelmemiş ve bundan murad ve gazez ne idüğü bilinmemiş olduğu ve hediye-i mersûle-i ‘aliyyeleriyle tahrîrât-ı ‘aliyye-i âsafâneleri dahi bi’l-vusûl şeyh-i mumaileyh tarafına gönderilmiş ve cevâbı vurûdunda hâk-ı pâybendlerine takdim kılınacağı derkâr bulunmuş idüğü muhât-ı ilm-i âlî-yi dâverâneleri buyurulduğunda ol bâbda emr u irâde hazret-i men lehu’l-emrindir. Fi 15 Z. 1268 Bende: Habîb Bende: Himmet. (BOA, İ.HR, 92/4493, 29 M 1269/12 Kasım 1852; Zeki Tan, “Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî’nin Talebelerinden Seyyid Tâhâ el-Hakkârî”, **İğdır Üniversitesi Sos. Bil. Dergisi**, S. 3, Nisan 2013, s. 104).

⁴⁰² Musul Mutasarrıfı Hilmi Bey’in Bâb-ı ‘Âlî’ye sunduğu yazı:

Atufetlu Efendim Hazretleri; Musul’a muzâf Şemdinân tarafında seccâde-pîrây-ı irşâd olan recâhatlu Es-Seyyid Tâhâ Efendi dâ’îlerine akdemce devlet-i behiyye-i İrâniye cânibinden bir aded abâ ve asâ ihdâ irsâl ve isrâ kılındığı rivâyetlerinin üzerine keyfiyet mahalli me’murun bendelerine iş’ar ve te’lif-i hâtırların esbâbının istihsâline ibtidâr olduğu halde bu kere cevâben vârid olup aynen ve leffen takdim kılınan vesikada şeyh-i mumaileyhin taltifi emeliyle bir aded asâ ile bin beş yüz (1500) kuruş kıymetli bir aded şâlm hediye tarîkiyle mukaddemce gönderilmiş idüğü ve birkaç parça kurânın mahsulü dahi ikrâmen terk kılındığı tezkâr olunmuş ve bu bâbda isti’lâm-i keyfide emel-i asliyi âcizî mahal-i mezkurun hitta-i İrân’a kurbiyeti ve hudûd meselesi münasebeti tahkik-i ahvâl ile malumâtlıca bulunması ümniyesine münhasır olduğu misillu sù-yi âcizîden bir aded binîşin irsâl ve tesbîli ve iltifatlıca mektûb tahririnin dahi sâlifü’z-zikr te’lif ve tatyib-i hâtırlarıyla cânib-i mezkurda melhûz ve mahsus olan temâyülünün izâlesi esbâb-ı lâzimesini istikmâle ma’tuf bulunmuş ve şeyh-i mumaileyhden gelen mektûb dahi tercümesiyle maan ve leffen takdîm-i pîşgâh-ı Sâmilere kılınmış olmağla ifâde-i hâle ibtidâr kılındı. Ol bâbda emr u irâde hazret-i men lehu’l-emrindir. Fi 27 Ca 1268/19 Mart 1852 Mutasarrıf-ı Eyâlet-i Musul: (Mühür) Es-Seyyid Mehmed Hilmi. (BOA, İ.HR, 92/4493, 29 M 1269/12 Kasım 1852; Tan, a.g.m., s. 105).

etmiştir.⁴⁰³ Bunun yanı sıra İran topraklarında bulunan Berdesor köyünde irşâd görevinde bulunan Seyyid Taha'nın kardeşi ve halifesi Seyyid Salih'e de birtakım köylerin gelirlerinin verildiğine dair belge mevcuttur.⁴⁰⁴ Bu köylerin gelirleri Seyyid Salih'e verilse de Berdesor Hânkâhı Nehrî'ye bağlı olduğundan sonuçta bu köylerin gelirleri Nehrî'ye de gitmiştir. Öte yandan bu köyler birbirlerine yakın olduğundan gerçekte Nehrî ile Berdesor arasındaki sınır yok hükmündedir.

Osmanlı Arşiv kaynaklarının yanı sıra İran kaynaklarında da Muhammed Şah'ın Seyyid Tâhâ'ya olan ilgisi ve verdiği hediyelerden söz edilmektedir. Nitekim bu husus yukarıda da geçtiği gibi Şah'ın oğlu Abbas Mirza Mülk Ara tarafından da dile getirilmiştir.⁴⁰⁵ Ayrıca o dönemlerde yazılan ve özellikle Şeyh Ubeydullah hareketini konu edinen muasır yazma nüshalarda da bu hususa değinilmiştir. Bunlardan biri 1298/1880-81 yılında Ali Ekber b. Hüsâmü'l-mülk tarafından telif edilen *İftitâh-ı Nâsırî* isimli eserdir. Eserde Seyyid Tâhâ ve oğlu Şeyh Ubeydullah ağır ifadeler ile eleştirilmesine rağmen Muhammed Şah'ın Seyyid Tâhâ'ya Urumiye'ye tabi Mergever bölgesinden dergâhın maişetini gidermek için yedi köyün mahsüllerini verdiği bilgisi geçmektedir.⁴⁰⁶ Yine Şeyh Ubeydullah hareketini düşmanca anlatan Ali b. Emir Luyehân Efşâr Urûmî, Şah'ın Seyyid Tâhâ'ya verdiği aba ve asadan söz ederek Şah'ın ona olan ilgisine işaret etmiştir. Şeyh Ubeydullah'ı bozguncu olarak niteleyen Ali Efşâr, babası Seyyid Tâhâ hakkında ise "*Nefs-i selim biriydi. Hiçbir zaman fitne ve fesat taraftarı değildi*" ifadelerini kullanmıştır.⁴⁰⁷ Bunların yanı sıra o döneme tanıklık eden bir seyyahın notlarından ibaret olan *Rivâyet-i Yek Seyyâh ez Şûreşi Şeyh Ubeydullah* adlı eserde Seyyid Tâhâ'ya birtakım köylerin gelirlerinin verildiği geçmektedir.⁴⁰⁸

⁴⁰³ BOA, İ.HR, 92/4493, 29 M 1269/12 Kasım 1852.

⁴⁰⁴ Detaylı bilgi için, bkz. *Nehrî Ailesinin Gelişen Ekonomik Durumu*

⁴⁰⁵ Abbas Mirza Mülk Ara, *Şerh-i Hâl-i Abbâs Mirzâ Mülk Ârâ*, s. 153

⁴⁰⁶ Ali Ekber, *İftitâh-ı Nâsırî*, vr. 1-2.

⁴⁰⁷ Ali Efşâr Urûmî, *Târîh-i Ekrâd*, s. 47.

⁴⁰⁸ Süleymanî Feridunî, *Rivâyet-i Yek Seyyâh*, 2014, s. 30.

3. Savaşlarda Şeyhlerin Aktif Rolü

Müridlerinin çokluğundan olsa gerek öteden beri bölgede söz sahibi olan Seyyid Tâhâ'nın, mirlik sisteminin son bulmasıyla oluşan otorite boşluğunda siyasi arenada daha da güçlü bir biçimde etkili olduğuna değinilmişti. Seyyid Tâhâ, bu gücü ile yeri geldiğinde toplumsal barışı sağlamak için gayret göstermiş; yeri geldiğinde de bulunduğu bölgenin muhafazası için öncülük etmiştir. Seyyid Taha'nın bu girişimleri tarikatın bölgede daha da tanınması ve yayılmasına etki etmiştir.

Arabuluculuk rolüne örnek olarak şu olay verilebilir: Irak'ın Revanduz çevresinde bulunan Berzenci aşireti ile Hayderân aşireti arasındaki anlaşmazlık, yöredeki insanların arabuluculuğuna rağmen çözülmemişti. Çare olarak Seyyid Tâhâ'ya başvurduklarında ise Seyyid Tâhâ aradaki sorunun çözülemesine vesile olmuştur.⁴⁰⁹

Seyyid Tâhâ'nın siyasi ve sosyal etkisinin en önemli belirtisi, savaşlarda halkın birleşmesine öncülük etmesidir. Gerek İran-Rus ve gerekse de Osmanlı-Rus savaşlarında, toplumun savaş için onun etrafında toplanması ya da onun sözü ile hareket etmesi, bölgede ne denli nüfuz sahibi olduğunu açıkça kanıtlamaktadır. Bu durum bölgede yaşanan iki savaş örneğinde görülmektedir.

Birincisi 1826-1828 yılında gerçekleşen İran-Rus savaşıdır. Rus subayı Averyanov, savaşlardaki gözlem ve notları derlediği kitabında, 1826-1828 İran-Rus savaşında İran tarafında Abbas Mirza Kaçar (ö. 1833) komutasında savaşa yirmi bin Kürdün katıldığını söyler.⁴¹⁰ Savaşta İran tarafı yenilmeye başladığında Rus orduları Osmanlı-İran sınırındaki bölgeleri istila edince, bölgedeki halk, Rus ordusuna karşı savaşabilmek için birleştirici güç olarak Seyyid Tâhâ'ya müracaat eder. Nihayetinde aşiret liderleri, "devlet ve din uğruna" Ruslarla savaşacaklarına dair Seyyid Tâhâ'ya söz verirler. Bu taahhütnamenin detayları Van Muhafızı İshak Paşa'nın Erzurum valisine yazdığı tahriratta yer almaktadır. Tahrirata göre, önceleri Hakkâri Sancağı'na bağlı Somay aşireti lideri ve Urumiye tarafında bulunan aşiret ağaları, din

⁴⁰⁹ Zeki Tan, a.g.m., s. 113; Komisyon, "Tâhâ-i Hakkari", **Evlialar Ansiklopedisi**, C. XI, s. 413.

⁴¹⁰ P. İ. Averyanov, **Osmanlı İran Rus Savaşlarında Kürtler**, s. 41.

ve devlet uğruna mücadele edeceklerine dair Seyyid Tâhâ'ya taahhütte bulunurlar.⁴¹¹ Seyyid Tâhâ da bunun üzerine Van Muhafızı İshak Paşa'ya bir müridi ile birkaç mektup göndererek Ruslara karşı nasıl bir yol izlemeleri gerektiğini sorar. İshak Paşa, ilân-ı harp etmesi halinde kurulan birlik ile Ruslar'a karşı cesurca mücadele etmeleri gerektiğini belirtir. Ayrıca Paşa, bu durumdan duyduğu memnuniyeti ve Seyyid Tâhâ'ya verdiği cevabı aynı tahriratta Erzurum valisiyle paylaşır. Tahriratın içeriğinde böyle bir dönemde bu kadar aşiret ve kabilenin birleşmesiyle İslam ordusunun galip geleceğini vurgular. İshak Paşa, Seyyid Tâhâ'nın gönderdiği mektupları tahrirat ile birlikte Erzurum valisine gönderdiğini belirtmiştir.⁴¹²

Muhtemelen 1826-1828 İran-Rus savaşını kastederek,⁴¹³ Seyyid Tâhâ'nın halifesi Seyyid Sıbgatullah'ın bildirdiğine göre; Seyyid Tâhâ kalabalık bir topluluk ile savaşa gitmek için Van'a doğru hareket ederken, halifesinin ifadesiyle "keşif yoluyla" savaşın barış antlaşmasıyla biteceğini anlar. Bu yüzden yoldan geri döner. Onun dönmesini bir kısım insanlar karşı çıkararak tenkit etse de kısa bir zamanda keşfe mutabık bir biçimde savaşın barış antlaşmasıyla sona erdiği anlaşılır.⁴¹⁴

⁴¹¹ Averyanov, savaşın sonlarına doğru Maku ve Urumiye'den gelen Kürtler ile Hasan Han'ın birliğinin büyüdüğünden bahseder. Bkz. Averyanov, **a.g.e.**, s. 50. Muhtemelen bu destek, söz konusu taahhütname sonrasında orduya katılan kimseler ile olmuştur. Nitekim taahhütname de aynı bölgedeki kişiler tarafından savaşın sonlarına doğru verilmiştir.

⁴¹² BOA, HAT, 803/37114, 23 C 1243/11 Ocak 1828; Korkusuz, **a.g.e.**, s. 28. Van Muhafızı İshak Paşa'nın Erzurum Valisine gönderdiği Şukka şöyledir:

Devletlü İnâyetlu Merhametlu Ubbihetlu Re'fetlu Veliyu'n-Ni'meti Bîminnetim Kânı Kerem Efendim Sultânım Hazretleri Ez kadîm Hakkârî sancağı dâhilinde kâin Somay aşireti bir vakitten beri İran'a tebaa ve taalluk olmuşlar ise de bu hengâmda Rusya'nın hudûdî İran'a istilasına mebnî aşiret-i mezbure beyi ve Urmiye tarafında olan aşâyir ve kabâil ağavâtıyla yekvücut ve müteffik olarak uğurî dîn u devletde bezli makdûr edeceklerini Seyyid Şeyh Tâhâ ile taahhüd idüp Rusyalu ile ne gune muâmele olunmasını isti'lâm yollu çend kıt'a tahrirât ile şeyhi mumaileyhin bir nefer mürfîdi nezdi çâkeriye vürûd ve şeyhi mumaileyhin cânibi çâkeriye gönderdiği kağıd aynen takdimi bezmi devletleri kılındığı ve cânibi çâkerîden kendüler metin ve müstahkem olmak üzere mütebassırâne hareketle Rusya tarafından i'lâmî harb misillu muâmele-i 'udvân vukûa gelir ise olvakit bi'l-ittihâd delîrâne s'ay u gayret etmelerini bildirmek için tahrir olunduğu ve bi avnillahi Teâla sâye-i şahânede ve yümni himem-i veliyyu'n-ni'mânelerinde böyle vakitte şu kadar aşâyir ve kabâilin ittihâdî sebebi mansûriyyeti cünûdî İslâm idüğü derkârı arıza-i çâkerî tesvîdine mücâseret olunmuşdur. İnşaallahu Teâla olbâbda ve herhâlde emru ferman devletlu merhametlu veliyu'n-ni'meti bîminnetim kân-ı kerem efendim sultânım hazretlerindir. 23/C/1243. Bende: (Mühür) İshak

⁴¹³ Bir diğer ihtimale göre 1828-1829 Osmanlı-Rus savaşı olabilir. Ancak bu savaş daha çok Balkanlarda geçmiştir.

⁴¹⁴ Sıbgatullah Arvâsî, **a.g.e.**, s. 155-156 (182. Minha). Adı geçen savaşta, İshak Paşa'nın tahriratının tarihi 11 Ocak 1828'dir. Savaşın sona ermesi ise 2 Şubat 1828 tarihinde Türkmençay

Diğer savaş ise 1853-1856 yılları arasında Osmanlı ve Rusya arasındaki Kırım harbidir. Savaşın hazırlık aşamasında Seyyid Tâhâ bölgedeki aşiretleri harekete geçirerek Rusya'ya karşı cihad ilan etmiştir.⁴¹⁵ Savaşın ilanıyla Seyyid Tâhâ vefat edince onun yerine geçen kardeşi ve halifesi Seyyid Salih bu görevi üstlenmiştir. Seyyid Salih, Rusya'ya karşı cihad ilan edip Berdesor köyüne yerleşir ve burada Osmanlı ve İran Kürtlerinden askerler toplamak için her tarafa adam gönderir. Averyanov'un ifadesiyle askerler çeteler halinde toplanıyor ve Rus topraklarına akınlar düzenlemeye hazırlanıyordu. Bu durumdan tedirgin olan Rusya, İran'dan Şeyh Salih'in tutuklanmasını talep eder. İran talebe karşılık vermeyince Rusya, Tuğgeneral Sankovskiy başkanlığında askeri-diplomatik bir heyeti İran'a gönderir. Görüşmeler sonunda 1853'ün Kasım ayında İran, Rusya ile arasındaki anlaşmaya binaen yasal taleplere riayet etmek durumunda kalır. İran mecbur kalınca bölgeye asker yığar ve Kürtlerin İran tarafından savaşa katılmasını engeller.⁴¹⁶

Bu başlık altında zikredilmesi gereken diğer önemli bir husus da Seyyid Tâhâ'nın Şeyh Şamil ile olan ilişkisidir. Averyanov, Rus savaşlarında Seyyid Tâhâ'nın Şeyh Şamil ile irtibat halinde olduğunu söyler.⁴¹⁷ Halfin ise Müslümanlık ve Şafii mezhebine mensup olma gibi ortak paydada iki şeyhin bağlarının güçlülüğüne dikkat çeker. Yapılan temaslar sonucunda iki dinî ve politik lider arasında bağlar kuvvetlenir. Bu manada Şeyh Şamil, Seyyid Tâhâ'ya hediyeler gönderir.⁴¹⁸ Ayrıca Şeyh Ubeydullah da babasının Dağıstan'da müridlerinin olduğunu söyleyerek bu durumu doğrular.⁴¹⁹ Yine 1850'de Tebriz Rus Konsolosu N. F. Khanikof, Rusya'da bulunan Chirinkof'a gönderdiği mektubunda Şeyh Şamil ile Seyyid Tâhâ arasındaki yaklaşmayı şöyle ifade eder: “*Şeyh Şamil 1846'dan beri Dağıstan Sünnî Kürtlerine ve Seyyid Tâhâ-i Nehrî'ye yakınlaşmaya çalışıyor. Seyyid*

Antlaşması'yla olmuştur. Dolayısıyla arada kısa bir zaman vardır. Bu da Seyyid Sıbgatullah'ın aynı savaştan bahsetme ihtimalini kuvvetlendirmektedir.

⁴¹⁵ Özatak, **a.g.e.**, s. 120.

⁴¹⁶ Averyanov, **a.g.e.**, s. 83-84.

⁴¹⁷ Averyanov, **a.g.e.**, s. 83.

⁴¹⁸ Halfin, **a.g.e.**, s. 55.

⁴¹⁹ Şeyh Ubeydullah Nehrî, **a.g.e.**, s. 142.

*Tâhâ'nın 10.000 müridi var ve Şeyh Şamil ile uzun zamandan beri dostlukları bulunmaktadır.*⁴²⁰

C. Nehrî Ailesi'nin Gelişen Ekonomik Durumu

Seyyid Tâhâ ve ailesinin aslen Nehrî'den olmadıkları ve sonradan buraya göç ettikleri “*Nehrî Şeyhleri*” başlığında ele alınmıştı. Sonradan Nehrî'ye yerleşen aile, zamanla Nehrî ve çevresindeki köylerin mülkiyetine sahip olmuştur. Bu durum tarikatın bölgede yayılıp kurumsallaşmasına pozitif etkide bulunmuştur.

Arşiv belgelerinde Seyyid Tâhâ'ya hibe edilen birkaç köyden söz edilmesine rağmen bazı kaynaklar, İran ve Türkiye sınırındaki köylerin büyük çoğunluğunun ailenin kontrolünde olduğundan söz etmektedir.⁴²¹ Bu bağlamda Erdost'un kaydettiğine göre; Şemdinli topraklarının büyük kısmı, Yüksekova'da birkaç köy, Mergever bölgesinin yarısı, Tergever bölgesinin dörtte biri, Irak'ta Bradost bölgesinde dört köy, İran Uşneviyye'de Şeyhan köyü, Irak Revanduz'da Piresinya bölgesi ve Batas köyü, Medine'de bazı tarlalar Nehrî şeyhlerinin mülkiyetindeydi.⁴²²

Bu durumu aydınlatmak adına yapılan araştırmalar sonucunda, ailenin veya tekkenin mülkiyetine geçen köy sayısının başta az olduğu, sonrasında köy ve arsaların giderek çoğaldığı görülmüştür. Ailenin zamanla sahip olduğu mülkleri iki kısma ayırmak gerekir: Birincisi tekkenin bağlı olduğu evkafa veya şeyhlerin bizzat kendilerine ve yakınlarına bağışlanan mülkler; ikincisi ise ailenin satın alarak sahip olduğu mülkler. Tarihi sürece baktığımızda ilk başlarda mülkler bağış yoluyla verilmişse de belli bir zaman sonra ailenin zenginleşmesiyle, aile fertleri köy veya arsaları bizzat satın almaya başlamıştır.

⁴²⁰ Heme Baki, **Şoreşi Şeyh Ubeydullah Nehrî, 1880, Le Belgenamey Kacarida**, s. 53.

⁴²¹ Nûşîrvan Mustafa Emin, **Kurd u Acem: Tarih-i Siyasi Kurdha-yi İran**, s.185. Nûşîrvan, Şeyh Ubeydullah'ın 200 civarında köye sahip olduğunu kaydeder. İskender Kuryanus da Şeyh Ubeydullah döneminde hem İran hem de Osmanlı topraklarında şeyhin köy veya mülklerinin olduğunu söyler (İskender Kuryanus, **Kıyâm-ı Şeyh Ubeydullah-ı Şemzîni**, s. 24). Halfin ise Muhammed Şah'ın Mergever bölgesindeki köylerin büyük bir kısmının vergisini Osmanlı Devleti'nde yaşayan Seyyid Tâhâ'ya verdiğini söyler. (Halfin, **a.g.e.**, s. 63-64). Ayrıca ileridede bahsedileceği gibi ailenin özel arşivlerinde, bu bölgelerde yer alan birçok köyün tapusu bulunmaktadır.

⁴²² Bkz. Erdost, **a.g.e.**, s. 289-292 ve 297-298.

Tekke'ye bağışlanan mülke dair daha önce bahsi geçen, İran Şah'ının Mergever bölgesinde verdiği birkaç köy örnek verilebilir.⁴²³ Bununla birlikte günümüzde İran'da ikamet eden Nehrî ailesine mensup kişilerin⁴²⁴ özel arşivlerindeki belgelere baktığımızda İran Şahı'nın sadece Seyyid Tâhâ ve Nehrî Tekkesi'ne köy veya arsa hibe etmediği görülmektedir. Aileden elde ettiğimiz bir belgeye göre, 1259/1843-44 yılında Muhammed Şah, aynı zamanda Nehrî'ye bağlı İran'daki Berdesor Hânkâhı'nda ikamet eden Seyyid Tâhâ'nın kardeşi ve halifesi Seyyid Salih'e de birtakım köylerin gelirlerini hibe etmiştir.⁴²⁵ Daha sonraki tarihlerde 1301/1883-84 yılına ait resmi bir belgede de Seyyid Salih'in oğlu Şeyh Nureddin'e bir miktar maaş ve köy vergilerinin bağlandığı belirtilmiştir.⁴²⁶ Dolayısıyla İran yönetiminin bağlantısı sadece Seyyid Tâhâ ile sınırlı kalmamış, İran toprağındaki Berdesor Hânkâhı, Mahâbâd Hânkâhı ve buralarda faaliyet sürdüren halifeler ile de devam etmiştir.

Köy ve arsaların aileye bağışlanmasının diğer bir yolu müridlerin mülklerini *nezir*⁴²⁷ (adak) ile bağışlamasıyla gerçekleşmiştir. Seyyid Salih ve Şeyh Ubeydullah'ın da mührünün bulunduğu bir belgeye göre, İran'da Berdesor taraflarında Sultan Ahmed diye bilinen bir hanedana ait Comakabad adında bir köy, Seyyid Salih'e nezir yoluyla bağışlanmıştır. Belgede Seyyid Salih hakkında “*Halife-i zaman*”, “*Nâib-i devrân*” ifadeleri kullanılmıştır.⁴²⁸

⁴²³ BOA, İ.HR, 92/4493, 29 M 1269/12 Kasım 1852.

⁴²⁴ Seyyid Salih'in torunlarından Seyyid Rahim Geylânî'nin özel arşivinde aileye ait 250'den fazla belge bulunmaktadır. Bu belgelerin çoğu aileye ait tapulardır. Bunun yanı sıra Seyyid Tâhâ'nın oğlu Seyyid Alaeddin'nin torunu olan Seyyid Ubeydullah'ta da Osmanlı Devleti'ne ait ailenin mülk tapularından ibaret 70'den fazla belge bulunmaktadır. Bu belgelerin benzerlerinin ailenin bir dönem riyasetini temsil eden Şeyh Ubeydullah'ta da olduğu tahmin edilmektedir. Ancak ailenin sürekli sürgün hayatı yaşaması sebebiyle bu belgelerin bir kısmı kaybolmuş, bir kısmı da farklı ülkelere dağılmış ailenin fertlerinde olduğu tahmin edilmektedir. Ulaştığımız belgelerin bir kısmının kopyası şahsi arşivimizde mevcuttur.

⁴²⁵ Belgenin orijinali için bkz. Ek: IV-*Seyyid Rahim Özel Aile Arşivi*

⁴²⁶ Belgenin orijinali için bkz. Ek: IV-*Seyyid Rahim Özel Aile Arşivi*

⁴²⁷ İslam hukukunda dini açıdan mükellef olmadığı halde kişinin kendi sözüyle üzerine vâcip kıldığı ibadete denir. Bkz. Ahmet Özel, “Adak”, *DİA*, TDV, 1988, C. I, s. 337-338.

⁴²⁸ Belgenin orijinali için bkz. Ek: IV-*Seyyid Rahim Özel Aile Arşivi*

Yine “*dönemin kadısı Hâlid*” imzasından bölgede kadı olduğu anlaşılan Hâlid tarafından düzenlenen belgeye göre, Osmanlı topraklarında bulunan⁴²⁹ Nirkolan-ı ‘Ala ile Evliyan (Tütünlü) köyleri ahalisi, Nirkolan-ı ‘Ala’da bulunan Kezenk denen bir yeri nezir yoluyla Seyyid Salih’e bağışlamıştır.⁴³⁰

Seyyid Tâhâ ve Seyyid Salih’in de mührünün bulunduğu bir başka belgede ise Berdesor Kalesi Emiri, Ali Muhammed Eşref Bey belgedeki ifadeye göre “*Allah ve Resulunun rızası ve de Seyyid Tâhâ’nın hürmeti için*” Berdesor’a yakın Kocâr köyünü⁴³¹ bütün tarlalarıyla Seyyid Salih’e hibe etmiştir.⁴³² Ailede buna benzer birçok belge bulunmaktadır.

Belli bir süre sonra gerek dergâh postnîşîni şeyhlerin gerekse de yakın akrabalarının zenginleşmesiyle artık köy veya tarlalar satın alınmak suretiyle mülk edinmiştir. Özellikle Şeyh Ubeydullah’ın oğlu Şeyh Muhammed Sıddık (ö. 1907), tütünden elde ettiği gelir ile toprak satın alarak ailenin toprağını genişletmiştir.⁴³³ Bu mülklerin bir kısmına dair, aileye mensup kişilerin arşivlerinde, hem İran hem de Osmanlı topraklarına ait yüzlerce arsa/arazinin tapusuna ulaşılmıştır. Örneğin Seyyid Tâhâ’nın oğlu Seyyid Alaeddin adına düzenlenen tapularda sadece Osmanlı topraklarında olan Şemdinli ve Yüksekova’da 70 küsur arsa ya da arazinin kaydı vardır.⁴³⁴ Bunun en az bu kadarının da diğer oğlu Şeyh Ubeydullah’a ait olduğu düşünülürse Seyyid Tâhâ’nın veya Nehrî Tekkesi’nin bölgede hatırı sayılır miktarda mülkü olduğu ortaya çıkar. Ne var ki bu mülklerin hepsi Seyyid Tâhâ döneminden olmayıp sonradan çoğalmış olmalıdır. Nikitin’in belirttiğine göre Şeyh Ubeydullah, Şah ve Sultan tarafından babası Seyyid Tâhâ’ya bağışlanan köylerin sayısını 200’e kadar çıkarmıştır. O, bu bağlamda bölgedeki en büyük toprak sahibi olduğuna ve ekonomiyi kontrol ettiğine dikkat çekmektedir.⁴³⁵

⁴²⁹ Evliyan köyü günümüzde Türkiye topraklarında Şemdinli’de bulunan Tütünlü köyüdür. Diğer köy de muhtemelen bu köye yakın bir yerdedir.

⁴³⁰ Belgenin orijinali için bkz. Ek: IV-*Seyyid Rahim Özel Aile Arşivi*

⁴³¹ İran’da olan bu köyde günümüzde halen Seyyid Salih’in torunları oturmaktadır.

⁴³² Belgenin orijinali için bkz. Ek: IV-*Seyyid Rahim Özel Aile Arşivi*

⁴³³ Erdost, **a.g.e.**, s. 291.

⁴³⁴ Orijinal tapu belgelerinin birkaç örneği için bkz. EK-*Diğer*

⁴³⁵ Nikitin’den aktaran Celile Celil, **a.g.e.**, s. 64.

İran tarafındaki Mergever ve Tergever bölgesindeki tapular ise, yazma belge tapulardır. Elimize geçen bu belgelerden birinde Seyyid Salih, Navcovan isminde bir köyden arsa satın almıştır. Bu şekilde arsa veya toprak satın almaları, daha sonraki nesillerde zenginleşme ile birlikte daha da arttığı tahmin edilmektedir. Bundan dolayıdır ki Seyyid Salih'in oğlu Seyyid Nureddin'in satın aldığı toprakları gösteren birçok belge aile arşivinde bulunmaktadır.⁴³⁶

Nehrî şeyhleri ve ailelerinin elindeki bu toprakların yanı sıra müridlerinin sahip oldukları topraklar da kendi kontrollerinde bulunmaktaydı. Dolayısıyla bölgede hem dini hem de idari anlamda mutlak otorite sağlamaktaydılar. Bundan dolayı da savaşlarda rahatlıkla asker toplayabilmişlerdir.

Nehrî ailesinin sahip olduğu toprak ve köylerin, İran'da bulunanlarına dönemin yönetimi tarafından el konulmuştur. Şeyh Ubeydullah, İran'ın bu mülklere el koymasından sonra resmi makamlar aracılığıyla İran'dan tazminat talep etmiştir. Ancak İran yönetimi, hak iddia edilen toprakların aslında Şeyh Ubeydullah'a ait olmadığını, bu yerlerin Muhammed Şah tarafından kiraya verildiğini öne sürmüştür.⁴³⁷ Sonraki dönemlerde Şeyh Ubeydullah'ın oğlu Seyyid Abdülkadir, 1298/1881 yılından itibaren İran'da zaptedilmiş 53 köyün hasılatı için Osmanlı yönetimine 1314/1896⁴³⁸ yılında bir dilekçe ile başvurursa da Osmanlı Devleti İran ile bu konuda ancak 1329/1911⁴³⁹ yılında diplomatik temasa geçmiştir. İran hükümeti önce bu talebi reddetse de Bâb-ı 'Âlî'nin ısrarı üzerine, araştırıldıktan sonra yeterli delil olması durumunda iadenin olabileceğini belirtmiştir.⁴⁴⁰ Osmanlı Devleti'nde

⁴³⁶ Bu belgelerin bir kopyası şahsi kütüphanemizde olmakla birlikte asılları *Seyyid Rahim Özel Aile Arşivindedir*.

⁴³⁷ Halfin'den aktaran Erdost, **a.g.e.**, s. 33.

⁴³⁸ “*İran hududu dâhilinde kâin ba hüccet-i şeriye kendisine müntakil olan 53 karyenin on altı seneden beri İran tarafından zabtedilmiş olduğundan bahisle müterakim hasılatının İran Devleti'nden ahzı hakkında Şeyh Abdullah Efendizade Abdülkadir Efendi'nin arzuhali...*” (BOA, BEO, 842/63081, 13 R 1314/21 Eylül 1896). “*...İran Devleti tarafından zabtolunan elli üç karye hasılatının Devlet-i müşarileyhden bilistifa tarafına itası istidasını havi, Şeyh Abdullah Efendizade Abdülkadir Efendi tarafından gelen arzuhali ile bu konuda Dahiliye Nezareti'nden gelen tezkire...*” (BOA, BEO, 1264/94775, 25 N 1316/6 Şubat 1899).

⁴³⁹ BOA, BEO, 3846/288381, 15 M 1329/16 Ocak 1911.

⁴⁴⁰ İlgili belgeler şunlardır: BOA, BEO, 3852/288827, 19 M 1329/20 Ocak 1911; BOA, BEO, 3874/290542, 28 Ra 1329/29 Mart 1911; BOA, BEO, 3959/296894, 15 Za 1329/7 Kasım 1911. İran Vezaret-i Umur-i Hariciyye'sinden gönderilen raporda söz konusu köyler ile ilgili “*...Tasarruf-i emlak hususuna gelince, bu mesele de ayrıca şerh u izah edilecektir. Bir mülkün*

bulunan mülkler ise muhtemelen Seyyid Abdülkadir'in 1925 yılında idam edilmesiyle birlikte aile fertlerinin yurt dışına kaçmasıyla sahihsiz kalmıştır.

II. Nehrî Kolundan Doğan Silsileler

A. Seyyid Sıbgatullah Arvâsî (ö. 1870) ve Hizan'daki Gayda Dergâhı

Seyyid Sıbgatullah b. Seyyid Lutfullah b. Seyyid Abdurrahman el-Kutbu'l-Arvâsî, Van'ın Müküs (Bahçesaray) ilçesi Arvâs (Doğanyayla) köyünde doğmuş olup doğum tarihi bilinmemektedir. Asırlarca ilim ve irfan ehli kimseler yetiştiren Arvâsî ailesine⁴⁴¹ mensub olan Seyyid Sıbgatullah, ilim tahsiline Arvâs Medresesi'nde başlamıştır.⁴⁴² Medrese eğitimine, sonraları Arvâsî'nin müridleri arasına giren⁴⁴³ Molla Abdurrahman-ı Tîlî Mellekendî'nin (ö. 1289/1872-73),⁴⁴⁴

şeyh-i mûmâ ileyhî [Şeyh Ubeydullah] veresesine iadesi lazım gelirse iade olunacağı derkârdır..." ifadesi yer almaktadır. Bununla birlikte sonraki süreçte köylerin iade edilip edilmediğine dair kesin bir bilgi bulunamamıştır.

⁴⁴¹ Ailenin tarihçesi için bkz. Nimetullah Arvâs, "Arvâs Medresesi ve Türkiye'de Entelektüel Çevre Üzerindeki Etkisi (Seyyid Abdülhakim Arvâsî Örneği)", **Uluslararası Medrese ve İlahiyat Kavşağında İslamî İlimler Sempozyumu**, C. I, Bingöl, 2013, ss. 214-219. Seyyid Sıbgatullah'ın Hz. Ali'ye ulaşan aile şeceresi Seyyid Taha'nın imza ve mührünün olduğu bir belge ile tasdiklenmiştir (Muhammed Reşid Arvâsî, **Hâzihî vureykatun min nebzeti menâkıbı's-Seyyid Muhammed Salih Arvâsî**, İstanbul, t.y., s. 87). Yine Seyyid Taha, Seyyid Sıbgatullah ve Arvâsîler hakkında şunları söylemiştir: "*Arvâsîlerin büyükleri kıyamete kadar veliyullahın içinden eksik olmayacaktır. Nitekim şimdiye kadar hep veliyullahtan olmuşlardır. Ancak Molla Sıbgatullah gibisi şimdiye kadar gelmemiştir; şimdiden sonra da gelmeyecektir.*" (Abdurrahman-ı Tâgî, **Mektûbât**, s. 51).

⁴⁴² Nimetullah Arvâs, "Tasavvuf ve Bir Mutasavvıf olarak Seyyid Taha'nın Halifesi: Seyyid Sıbgatullah Arvâsî", **Uluslararası Seyyid Taha-i Hakkâri Sempozyumu-Hakkari**, İstanbul, Hakkari Üniversitesi Yayınları, 2014, s. 354.

⁴⁴³ Molla Abdurrahman, oğlu Şeyh İbrahim Çokreşî ve Seyyid Sıbgatullah'ın halifesi Şeyh Hâlid-i Orekî'ye gönderdiği mektuplarda sıkça Seyyid Sıbgatullah'ı övmüş ve bazı yerlerde de tarikatın âdâbıyla ilgili sorular sormuştur. Bkz. **Mektûbât-ı Muteferrika** (*Minah, İşarat* ve diğer eserlerle birlikte), Der. Fudeyl b. Şeyh Mahmud ez-Zokaydî, 1373/1953, Süleymaniye Ktp., nr. 00650-001., vr. 365-378.

⁴⁴⁴ Molla Halil es-Siirdî ve Molla Resul Sıpkî gibi âlimlerden eğitim gören Molla Abdurrahman b. Molla Abdullah Semerşeyhî/Semerkendî (Yokuşbaşı), Muş'un Bulanık ilçesi Mellekend köyünde ve Muşa Bağlı Tîl'de müderrislik yapmıştır. Bölgede birçoğu şeyh olacak büyük âlimler yetiştirmiştir. Yetiştirdikleri âlimler arasında, Seyyid Sıbgatullah Arvâsî, Molla Hâlid Orekî, Şeyh Abdurrahman-ı Tâgî, Şeyh Fethullah Verkânîsî, Hacı Süleyman Bitlisî, oğlu Molla İbrahim Çokreşî ve Şeyh Ahmed Taşkesenî yer almaktadır. Molla Abdurrahman 1289/1872-73 yılında vefat etmiş ve Mellekend köyünde defnedilmiştir. İki oğlu Molla Halil Çokreşî ile Molla İbrahim

yanında devam etmiştir.⁴⁴⁵ Arvâsî, eğitiminin bir kısmını da Cizre’de bulunan Basret (İnceler) köyünde almıştır.⁴⁴⁶

Seyyid Sıbgatullah, Seyyid Taha’ya intisap etmeden önce 1245/1830-1256/1841 yılları arasında birçok şeyhten tasavvufî eğitim görmüştür.⁴⁴⁷ Bunlardan ilki Seyyid Taha’nın yönlendirmesiyle⁴⁴⁸ intisap ettiği, Van’da ikamet eden ve Abdullah Dihlevî’nin halifelerinden Derviş Muhammed’in (Mirza Rahimullah) (ö. 1260/1844-45)⁴⁴⁹ halifesi olan Şeyh Muhyiddin Sahrî/Sahrânî’dir.⁴⁵⁰ Kaynaklarda intisap ettiği ya da manevî feyz aldığı diğer şeyhler, Şeyh Musa Bitlisî⁴⁵¹ Şeyh Abdülkadir-i Lêrdî Bitlisî,⁴⁵² Mevlânâ Hâlid’in halifelerinden Şeyh Hâlid el-Cezerî (ö. 1839)⁴⁵³ ve Şeyh Hâlid Cezerî’nin halifesi Şeyh Salih Sıpkî (ö. 1852) olarak geçmektedir. Şeyh Salih Sıpkî’ye tabi olduğu dönemde Seyyid Taha, Molla Ömer

Çokreşî, ileride bahsedeceğimiz Şeyh Abdurrahman Tâğî’nin halifesidir (Âsım Ohinî, **a.g.e.**, vr. 189; Abdurrezak Türk, **Erzurum’un Kandilleri**, İstanbul, Arı Sanat Yayınevi, 2014, s. 274-275).

⁴⁴⁵ İsmetullah Samî, “Doğu Medreselerinde Eğitim-Öğretim: Çokreşî Örneği” **Medrese Geleneği ve Modernleşme Sürecinde Medreseler**, C. II, Muş, Muş Üniv. Yayınları, 2013, s. 154; Abdurrezak Türk, **a.g.e.**, s. 274.

⁴⁴⁶ İbrahim Baz, “Şeyh Hâlid-i Bağdadî’nin Halifelerinden Şeyh Hâlid-i Cezerî ve Basret Dergâhı”, **Tasavvuf**, S. 32, 2013, s. 147. Yine Seyyid Taha Seyyid Sıbgatullah’a gönderdiği mektuplarda ona “Molla Sıbgatullah diye hitap etmiştir. Bkz. EK II-*Mektuplar*. Bütün bunlar Seyyid Sıbgatullah’ın, medrese tahsilinin başlarında yer alan *Şerhu’l-muğni* kitabına kadar tahsil edip ilmini tamamlamadığı söylentisinin doğru olmadığını göstermektedir. Bu konuda başka bir tartışma için bkz. Nimetullah Arvâs, “Seyyid Sıbgatullah Arvâsî”, s. 354-355.

⁴⁴⁷ Âsım Ohinî, **a.g.e.**, vr. 14.

⁴⁴⁸ Abdurrahman-ı Tâğî, **Mektûbât**, (*Minah, İşarat* ve diğer eserler ile birlikte), Der. Fudeyl b. Şeyh Mahmud ez-Zokaydî, 1373/1953, Süleymaniye Ktp., nr. 00650-001., vr. 326.

⁴⁴⁹ Hayatı için bkz. Hocazade Ahmed Hilmi, **Hadîkatü’l-evliyâ**, İstanbul, Babıali Caddesi, 52 Numaralı Matbaası, 1318 h., s. 157.

⁴⁵⁰ Muhammed Diyaüddin Norşinî, **Risâletü Hazreti eş-Şeyh Muhammed Diyâüddin fî tercemeti âbâihi** (*el-Kelîmatu’l-kudsiyye li’s-Sâdâti’n-Nakşebendiyye* içerisinde), Haz. Ahmed Hilmi Kûğî, y.y. 1979, s. 303. Sıbgatullah Arvâsî *Minah*’ta Şeyh Muhyeddin’in bazı sözlerini nakleder. Arvâsî şöyle der: *Şeyhim Muhyiddin Sahrânî bir sohbetinde “Nefesleri tutmak ömrü uzatır. Ömür nefeslerle zabt ve tayin edilir” demişti.* (Sıbgatullah Arvâsî, **a.g.e.**, s. 177-178, 210. Minha).

⁴⁵¹ Sıbgatullah Arvâsî bu kişiyi çokça över ve hakkında “*Eğer ben Seyyid Taha’yı görmeseydim ona mürid olurum*” demiştir. Sıbgatullah Arvâsî, **a.g.e.**, s. 226 (283. Minha).

⁴⁵² Diyaüddin Norşinî, **Risâle fî tercemeti âbâihi**, s. 303. Bitlise bağlı Lêrd (Kayalıbağ) köyündendir. Alaeddin Ohinî’nin bildirdiğine göre Mevlânâ Hâlid’in halifesi olan Şeyh Abdülkadir, daha sonra Mevlânâ Hâlid tarafından tarikattan tard edilmiştir. Çünkü şeyhi onu bölgenin ekâbirinden hediye almasını yasaklamıştı fakat o bu yasağa uymamıştı. Ancak Şeyh Muhammed Diyaüddin Lêrd köyündeki markadını ziyaret etmiş, kabrinde feyz olduğunu belirtip onun, tarikattan sureten tard edildiğini ifade etmiştir (Âsım Ohinî, **a.g.e.**, vr. 106-107).

⁴⁵³ Seyyid Sıbgatullah, *Minah*’ta Şeyh Hâlid el-Cezerî’ye intisap ettiğini ve onun *teveccühüne* girdiğinden söz eder. Hatta Şeyh Hâlid’e intisap etmesiyle ilgili “*Hayret doğrusu! Herkes bir fayda elde edebilmek için sizin kapınıza gelirken sen başkasının kapısına gidiyorsun*” denildiğinde, Arvâsî, “*Kişinin kabında bir şey olmayınca, bunu doldurmak için zahmetlere katlanması gerekir,*” diye cevap verir (Sıbgatullah Arvâsî, **a.g.e.**, s. 210-211, 232 [255. ve 295. Minhalar]).

Horosî'yi kendisine göndererek ”بیا باشیانی خود / **Biya be aşiyane-i hod** (yuvana dön)” çağrısında bulunur. Bunun üzerine Seyyid Sıbgatullah, Nehrî'ye gider ve Seyyid Taha'ya intisap eder.⁴⁵⁴ Oğlu Şeyh Bahâeddin'in bildirdiğine göre Arvâsî, Hızır ile görüşüp ondan da istifade etmiştir.⁴⁵⁵

Arvâsî, Seyyid Taha'nın nezdinde kırk gün süren sülûkunu bitirdikten sonra bir ay da onun sohbetinde bulunur. Daha sonra Seyyid Taha, Hz. Peygamber ve büyük şeyhlerden manevî işaret aldığı ifade ederek ona hilafet verir.⁴⁵⁶ 1256-1269/1841-1853 yılları arasında şeyhi vefat edene dek ona tabi olan Arvâsî, yılda iki defa Nehrî'ye talebeleriyle birlikte ziyarete gider. Seyyid Taha vefat ettikten sonra da Nehrî'ye gitmeye devam eden Seyyid Sıbgatullah, onun yerine potsnîşîn olan Seyyid Salih'i ziyaret eder.⁴⁵⁷

Seyyid Taha'nın çokça sevip iltifat ettiği Sıbgatullah Arvâsî, Nehrî'de “*Seyyid Taha'nın mahbubu*” diye çağırılır.⁴⁵⁸ Seyyid Taha, Arvâsî'ye olan özel ilgisini, “*Herkesin yükü sırtımda, seninki boynumdadır*”, orta ve şahadet parmağını işaret ederek “*Sen ve ben şu iki parmak gibiyiz*” sözleriyle ifade etmiştir.⁴⁵⁹ Seyyid Taha, ona gönderdiği bir mektubunda kendisini överken oğlu Şeyh Celaleddin'e de nasihatlarında bulunmuştur.⁴⁶⁰

⁴⁵⁴ Abdurrahman-ı Tâğî, **Mektûbât**, vr. 327; Dıyaüddin Norşinî, **Risâle fî tercemeti âbâihi**, s. 303; Nimetullah Arvâs, “Seyyid Sıbgatullah Arvâsî”, s. 356-357;

⁴⁵⁵ Dıyaüddin Norşinî, **a.g.e.**, s. 303

⁴⁵⁶ Abdurrahman-ı Tâğî, **Mektûbât**, vr. 327.

⁴⁵⁷ Âsım Ohinî, **a.g.e.**, vr. 14; Nimetullah Arvâs, “Seyyid Sıbgatullah Arvâsî”, s. 357.

⁴⁵⁸ Abdurrahman-ı Tâğî, **Mektûbât**, vr. 327.

⁴⁵⁹ Abdurrahman-ı Tâğî, **Mektûbât**, vr. 293. Abdurrahman-ı Tâğî'nin halifesi Molla İbrahim Çokreşî'ye 1296/1879 yılında gönderdiği mektup.

⁴⁶⁰ Mektubun orijinali için bkz. EK II-*Mektuplar*. Farsça mektubun tercümesi şöyledir:

Lakaplardan müstağni olan Molla Sıbgatullah'a selam ve dua ediyorum. Onu hakiki hafız Allah'a ve pîrân-ı kirâmın himmetlerine ısmarlıyorum. Duadan sonra... Malum olsun ki; bu duacıya, Sufî Ali ile gönderilen, maksadımıza şifa veren ve muhabbet içeren mektubunuz bize ulaşmıştır. Güzel sıfatlara sahip zatınızın sıhhat ve selameti bizi sevindirmiştir. Mektuptaki bütün hususları Molla Nasır yazmış, Sufî Ali de tasdik etmiştir. Molla Celaleddin'e de sonsuz selam ve dua ederim. Bu duacı duyduğuna göre Molla Celaleddin bu sene sizin emrinizden dışarı çıkmamıştır. Duacı, onun kurtuluşu için ilim tahsil etmesi şartıyla, her zaman ona dua edecektir. Aksi takdirde duacının hatırını kıracaktır. Bakî selam, sizin ve size tabi olan kardeşlerin üzerine olsun!

Mühür

Ed'afu'l-ibâd

Seyyid Taha el-Hâlidî en-Nakşbendî

Aynı şekilde Sıbgatullah Arvâsî de şeyhine aşırı muhabbet beslemektedir. Nitekim Nehrî’de şeyhinin yaptırdığı değirmende oğlu Şeyh Celaleddin ile birlikte çalışırken ona olan iştihakını Hâfız Şîrâzî’nin şu beytiyle dile getirmiştir:

رواق منظر چشم من آشیانه‌ی توست کرم نما و فرود آ، که خانه، خانه‌ی توست⁴⁶¹

Gözlerimin seyir yeri, göz kapaklarım senin yuvandır

Kerem eyle de buyur zira bu göz evi senin hanendir.

Yine bazı hususlarda müracaat etmek için şeyhine elçi gönderdiğinde, elçinin geliş zamanı yaklaşınca, damın üstüne çıkar ve büyük heyecanla elçinin gelmesini beklerken Molla Ahmed Cezerî’nin şu beytini okur:

قاصد بمقصودا مه هات با مژده و امر برات

نیشان هنارن هم خلات او پادشاه گلگون قبا⁴⁶²

Maksadımıza gönderdiğimiz elçi geldi. Müjde, emir ve berat getirdi. Gül renkli cübbe sahibi o padişahın nişan ve ödül getirdi.

Seyyid Taha, vefat etmeden bir ay önce, Arvâsî’ye bir elçi göndererek irşada başlamasını emretse de o kendisini bu işe layık görmediğinden Seyyid Taha’nın vefatından birkaç sene sonra irşada başlamıştır.⁴⁶³ Ancak öncesinde, hilafet aldığı dönemden itibaren şeyhi adına irşad faaliyetlerinde bulunmuştur. Hilafeti aldığı zaman Seyyid Taha ona: “*Bineğin girmediği sarp kayaların olduğu bir köy bulmalısın*” talimatında bulunur. Arvâsî de bu özelliklere uyan, imamlık görevi

⁴⁶¹ Hâfız Şîrâzî, **Dîvân-ı Hâfız**, Tahran, İntişarat-ı Zuvvar, 1390 hş., s. 25 (34. Gazel); Sıbgatullah Arvâsî, **a.g.e.**, s. 150 (172. Minha).

⁴⁶² Âsım Ohinî, **a.g.e.**, vr. 17. Ahmed Cezerî’nin *Dîvân*’ında “او پادشاه” yerine “شهزاده” ifadesi yer almaktadır. Bkz. Zivingî, **el-İkdü'l-cevherî**, C. I, s. 61.

⁴⁶³ Abdurrahman-ı Tâğî, **Mektûbât**, vr. 327.

yapacak bir köy arayışına girer. En sonunda o dönemlerde bu özelliklere uygun bir köy olan Hizan'a bağlı Kulat (Gökay) köyüne gelir. Köyde irşad vazifesine başlayınca köylüler kendisine tabi olup müridleri olurlar.⁴⁶⁴

Kulat köyünde uzun bir müddet kaldıktan sonra Hizan'nın Gayda köyüne geçer ve burada inşa ettiği tekkedeki faaliyetleriyle irşadı Bitlis ve çevresine yayılır. Öyle ki müridleri arasında “*Gavs-i Hizani*” olarak şöhret bulur. Hatta halifelerinden Abdurrahman-i Tâgî ile Hâlid-i Orekî onun gavs olduğunu ispatlamak için deliller öne sürmüşlerdir.⁴⁶⁵ Bu hususta Abdurrahman-ı Tâgî'nin söyledikleri dikkat çekicidir. Tâgî, onun *abdallarından* biri olduğunu ve kendisini *tayy-ı mekân* ile uzak yerlere birtakım görevler için gönderdiğinden söz etmiştir.⁴⁶⁶

Seyyid Sıbgatullah, Gayda Dergâhı'nda mürid terbiyesi ile meşgul olur iken irşad maksadıyla bölgede seyahatlere çıkar. Sohbet meclisine gelen insanlar her geçen gün çoğalır ve bazı zamanlar bu meclisler dört yüz civarında âlim ve salih kişilere ev sahipliği eder.⁴⁶⁷ Sohbetin önemini vurgulayan, ancak bulunduğu ortamlarda pek konuşmayan Arvâsî'nin *sohbet* görüşü, aynı ortamda bulunup insanları hal ile irşad etme anlayışı üzerine bina edilmiştir.⁴⁶⁸ Bununla birlikte tasavvufun birçok konusunu ihtiva eden ve her biri “*minha*” (ilahi vergi) olarak isimlendiren üç yüz küsur sohbeti, Halifesi Hâlid-i Orekî tarafından *Minah* adlı eserde derlenmiştir. Arvâsî bu eserde, şeyhi Seyyid Taha'ya elliden fazla yerde atıfta bulunmaktadır.⁴⁶⁹

Hal ve hareketleriyle şeyhine son derece bağlı olan Arvâsî, vefat edeceği günün bile şeyhinin vefat gününe denk gelmesi temennisinde bulunmuştur. Kaynaklarda geçtiğine göre bu temenni gerçekleşmiş ve Arvâsî, şeyhinin vefat ettiği

⁴⁶⁴ Âsım Ohinî, **a.g.e.**, vr. 20-21.

⁴⁶⁵ Âsım Ohinî, **a.g.e.**, vr. 17-18. Hâlid-i Orekî ise ona intisap etmesine sebep olan kerametleri kanıt olarak gösterir.

⁴⁶⁶ Âsım Ohinî, **a.g.e.**, vr. 17.

⁴⁶⁷ Âsım Ohinî, **a.g.e.**, vr. 15.

⁴⁶⁸ Nitekim bu hususta Arvâsî, “*Sükûtumuzdan faydalanamayan kelimamızdan da faydalanamaz.*” demiştir (Abdurrahman-ı Tâgî, **Mektûbât**, vr. 287). Abdurrahman Tâgî'nin Halifesi Molla İbrahim'e 1295/1878 yılında gönderdiği mektup.

⁴⁶⁹ Detaylı bilgi için bkz. Mehmet Saki Çakır, “Seyyid Sıbgatullah Arvâsî'nin Dilinden Seyyid Tâhâ-i Nehrî”, **Uluslararası Seyyid Taha-i Hakkâri Sempozyumu-Hakkari**, İstanbul, Hakkari Üniversitesi Yayınları, 2014, ss. 447-455.

gün olan Cumartesi gününde⁴⁷⁰ 1287/1870 yılında Gayda'da vefat etmiş ve buraya defnedilmiştir.⁴⁷¹ Arvâsî'nin bilinen halifeleri şunlardır: Oğlu Şeyh Bahâeddin (ö. 1870), Şeyh Abdurrahman-ı Tâğî (ö. 1886), Mevlânâ Hâlid-i Oreki (ö. 1877-78),⁴⁷² Molla Abdurrahman-ı Buhtî (el-Meczub),⁴⁷³ Sufi Mustafa Kulatî, Ali Can Kulpîkî.⁴⁷⁴ Arvâsî, en tanınmış üç halifesi hakkında şunları söylemiştir: “*Molla Abdurrahman-ı Meczûb, saf müşâhede sahibidir. Molla Hâlid, ikinci Hâlid'dir [Birincisi Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî]. Abdurrahman Tâğî ise sohbet pîridir.*”⁴⁷⁵

Kendisinden sonra oğlu ve halifesi Şeyh Bahâeddin postnîşîn olmuştur.⁴⁷⁶ Şeyh Bahâeddin, tarikat âdâbına çok bağlı ve manevî makamlarda ilerleyen biri

⁴⁷⁰ İbrahim Çokreşî, **Kitâbu'l-İşârât** (*el-Kelimâtu'l-kudsiyye li's-Sâdât-i'n-Nakşbendiyye* içerisinde), Haz. Ahmed Hilmi Kûğî, y.y., 1979, s. 74-45. Abdurrahman Tâğî, şöyle söyler: *Şeyhim vefatına işaret ederek “Cuma günü, ölüm için güzel bir gündür. Fakat Hz. Peygamber pazartesi günü vefât etmiştir. Şeyhim Seyyid Tâhâ ise cumartesi günü vefat etti.” buyurdu. “Cumartesi günü” sözünü birkaç kere tekrar etti. Nihayetinde kendisi de bu günde vefât etti.*

⁴⁷¹ Kabrinin üzerinde halifesi Hâlid-i Oreki'ye ait şu beyitler bulunmaktadır:

در ثنایش جز نبوت از مقامات بشر
قل ولا تخش فقد افئیت من عالم الفلك
گر شدی کشف غطا از زائران مشهدش
دیدي تا روز قیامت از دحامات ملک

Felek âleminde fetva veririm ki; Onu methetmede nübüvvet dışındaki bütün beşeri makamları söyle, korkma! Kabrini (meşhed) ziyaret edenlerden perdeyi kaldırabilseydin, meleklerin izdihamını görecektin ta kıyamete kadar. Âsım Ohinî, **a.g.e.**, vr. 11 (Ekler kısmı).

⁴⁷² Şirvan'a bağlı Oreki (Gözlüce) köyünden olan Hâlid-i Oreki Şirvani, fıkhıdaki yetkinliğinde dönemin İmam-ı Şafii'si, Arap dilindeki derinliğinde zamanın Sibeveyh'i olarak şöhret bulmuştur. Toplumun çokça saygı duyduğu bir âlim olan Oreki, Sıbgatullah Arvâsî'nin namını duyunca onu imtihan etmek için yola koyulur. Meclisine vardığında önceden hazırladığı on yedi soruyu daha sormadan Arvâsî'nin cevaplamaya başladığını görünce bu kerametten çok etkilenir ve ona intisap eder. Arvâsî'nin yanında sülukunu tamamlayınca ondan hilafet alır. Şeyhi vefât ettikten sonra Şirvan'a irşada giden Oreki, bölgede bir birçok kişiye ilmi icazet vermiştir. Ayrıca şeyhinin sözlerini toplayarak *Minah* adında bir eser telif etmiştir. Oreki, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşında şehid olmuştur (Diyauddin Norşinî, **a.g.e.**, 304; Âsım Ohinî, **a.g.e.**, vr. 21-22, 55-56; Abdurrahman-ı Tâğî, **Mektûbât**, s. 61-63).

⁴⁷³ Buhti/Buhtani olarak geçen Aburrahman, Molla Hâlid-i Oreki'den ilmi icazetini almıştır. Hocasıyla birlikte Sıbgatullah Arvâsî'ye intisap eden Abdurrahman, cezbe halini çokça yaşadığından kendisine Abdurrahman-ı Meczub denilmiştir. Botan memleketindedir. Şeyhi vefât ettikten sonra bu bölgeye gidip irşad faaliyetlerinde bulunmuştur (Âsım Ohinî, **a.g.e.**, vr. 22; Abdurrahman-ı Tâğî, **Mektûbât**, s. 61).

⁴⁷⁴ Diyauddin Norşinî, **a.g.e.**, s. 304. Sıbgatullah Arvâsî'ye aşırı muhabbeti olmakla bilinir. (bkz. İbrahim Çokreşî, **işarat**, s. 148). Kabri Diyarbakır ilçesi Kulp'tadır.

⁴⁷⁵ Âsım Ohinî, **a.g.e.**, vr. 29.

⁴⁷⁶ Arvâsî kendisinden sonra Abdurrahman-ı Tâğî'yi postnîşîn yapmak istemiş, Tâğî, şeyhinin oğlu ve halifesi Şeyh Bahâeddin varken kendisinin bu makama gelmesini uygun görmeyip kabul etmediğini söylemiştir. Bunun üzerine Arvâsî, Abdurrahman-ı Tâğî'nin gözetiminde oğlunu yerine postnîşîn etmiştir (Âsım Ohinî, **a.g.e.**, vr. 30).

olarak şöhret bulmuştur. Herkes ile sohbet etmeyi çok seven biri olarak bilinen Şeyh Bahâeddin, babasından iki ay sonra 1870 yılında vefat etmiş ve onun yanına defnedilmiştir. Ondan sonra Gayda Dergâhı'na Sıbgatullah Arvâsî'nin diğer oğlu ve Molla Hâlid-i Orekî'nin halifesi Şeyh Celaleddin postnîşîn olmuştur. Nitekim Arvâsî vefat etmeden Şeyh Celaleddin'i Hâlid-i Orekî'ye teslim etmiş, o da manevî terbiyesini üstlenip hilafet vermiştir.⁴⁷⁷ Abdurrahman-ı Tâğî, onun hilafeti hakkında şöyle söylemiştir: *Bilesiniz ki Şeyh Celaleddin'in halifeliği sâdâta sorulmuş; Sâdât da aralarında ittifak ederek Şeyh Celaleddin'in, insanları terbiye etmeye elverişli olduğuna yakinen hükmetmişlerdir. Şeyh Celaleddin'in hilafeti istihare ve istişareden sonra onda bulunan üç haslet sebebiyle sabit olmuştur. Bu hasletler: muhabbet, hüsnüzan ve ihlâstır.*⁴⁷⁸ Şeyh Celaleddin, irşad için dolaştığı köylerde kimseye misafir olmaz kendisiyle birlikte gelen elli civarındaki kişiyle gittiği yerlere yakın mevkilerde çadır kurarak buradaki insanları irşad etmiştir.⁴⁷⁹

Şeyh Celaleddin babasıyla birlikte Nehrî ziyaretlerine gitmiş ve defalarca Seyyid Taha'nın iltifatlarına mazhar olmuştur. Seyyid Taha, Nehrî'de değirmen inşa ederken üstün gayretinden dolayı kendisine “*Sen benim oğlumsun*” demiştir. Yine Seyyid Taha'nın odasında büyük bir yılan çıktığında kimse odaya girmeye cesaret edememiş ve Şeyh Celaleddin odaya girip yılanı öldürünce Seyyid Taha'nın takdirini kazanmıştır. Seyyid Sıbgatullah, oğlunun sert mizaçlı oluşunu Seyyid Taha'ya şikâyet etmiş, Seyyid Taha da kendisine “*Bütün oğulların senin olsun, Şeyh Celaleddin benim olsun*” diyerek ona sahip çıkmıştır. Hatta bu mizacından dolayı Seyyid Taha kendisine “*Her topluluğun bir ağası vardır sen de bizim ağamızsın*” diyerek onun bu karakterini liderlik özelliğine bağlamıştır.⁴⁸⁰ Seyyid Taha'nın bu öngörüsü yıllar sonra gerçek olacak ve Şeyh Celaleddin 93 Harbi'nde müridlerine komutanlık yapacaktır.⁴⁸¹ Bu savaşta Ermeniler ile mücadele ettiğinden bu toplum tarafından pek sevilmemektedir. Nitekim Ermeni roman yazarı Raffi, 1878 yılında

⁴⁷⁷ Âsım Ohinî, **a.g.e.**, vr. 30.

⁴⁷⁸ Abdurrahman-ı Tâğî, **Mektûbât**, s. 61.

⁴⁷⁹ Âsım Ohinî, **a.g.e.**, vr. 38-39.

⁴⁸⁰ Diyaüddin Norşinî, **a.g.e.**, s. 302; Âsım Ohinî, **a.g.e.**, vr. 15-16.

⁴⁸¹ Ahmed Muhtar Paşa, **a.g.e.**, s. 153-155; Halfin, **a.g.e.**, s. 76; Âsım Ohinî, **a.g.e.**, vr. 30, 54-55.

yayınladığı *Jalaleddin*⁴⁸² adlı romanında Şeyh Celaleddin'i konu edinerek çeşitli ithamlarla onu kötülemektedir.

Rivayet edildiğine göre, Şeyh Celaleddin 93 Harbi'nde bazı subayların suikastı neticesi zehirlenmişse de ölümden kurtulmuştur. Savaştan döndüğünde muhtemelen zehirin de etkisiyle 1878 yılında Gayda'da vefat etmiştir.⁴⁸³

Hizan'dan Bitlis ve çevresine yayılan bu kol, Osmanlı yönetimi tarafından desteklenmiş, bazı vergilerden muaf tutulduğu gibi kendilerine *taamiye* adında mali yardımlarda da bulunulmuştur. Arşiv belgelerinde bu kola ait Hizan'daki Gayda köyünde, Van'ın Karçıkân (Tatvan'a bağlı Çavuşlar köyü) kazasında Çemihâni (Tatvan'a bağlı Yorgalar mezrası) mevkiinde ve Bitlis'te Seyyidâbâd (Seydava) köyünde inşa edilen tekkelerin desteklenmesinden bahsedilmektedir.⁴⁸⁴ Şeyh Celaleddin'den sonra Sıbgatullah Arvâsî'nin diğer oğulları ve torunları Gayda ile buraya bağlı diğer dergâhlarda irşada devam etmişlerdir. Bununla birlikte, Arvâsî'ye bağlı mürid ve salıklar genelde Şeyh Abdurrahman Tâgî'ye yönelmişlerdir.

Arvâsî'nin soyundan gelen şeyhlerin hilafet ve irşad yerleri şöyledir:

1. Seyyid Nur Muhammed: Seyyid Sıbgatullah Arvâsî'nin oğlu ve Abdurrahman-ı Meczûb'un halifesidir. Şeyh Celaleddin'den sonra Gayda'da irşad faaliyetleri yürüttüğü tahmin edilmektedir.⁴⁸⁵
2. Şeyh Hamza: Seyyid Sıbgatullah Arvâsî'nin oğlu ve Abdurrahman-ı Meczûb'un halifesidir. Çemihâni (Tatvan'a bağlı Yorgalar mezrası) köyünde irşad faaliyetlerini sürdürmüştür.⁴⁸⁶

⁴⁸² İngilizce çeviri için bkz. Raffi (Hagob Melik Hagobian), **Jalaleddin**, London, Taderaon Press, 2006.

⁴⁸³ Âsım Ohinî, **a.g.e.**, vr. 30.

⁴⁸⁴ “*Tarikat-i Nakşîyye meşâyihinden merhum Şeyh Sıbgatullah ve mahdumu Celaleddin Efendi'lerin Hizan kazası dâhilinde Geyda ve Karçikan kazasındaki Çemhanı mevkileriyle Bitlis'te Seyyidabad nam karyede inşa ettirmiş oldukları dergâhlara ne miktar taamiye tahsis olunacağını bildirilmesi...*” (BOA, BEO, 419/31392, 08 Z 1311/4 Haziran 1894). “*..Tarikat-ı Nakşîyye meşâyihinden Hizan kazası dâhilinde medfun Şeyh Sıbgatullah'ın medfun bulunduğu yer ile Van'ın Karçikan kazası dâhilinde Cemhanı mevkiinde ve Bitlis Vilayeti'nin Seyyidabad karyesindeki dergâhlara ait ağnâmin rüsûmdan ve arazi ve emlakın dahi aşardan muafiyeti hakkında Bitlis Vilayeti Meclis İdare mazbatası...*” (BOA, BEO, 390/29187, 17 L 1311/23 Nisan 1894).

⁴⁸⁵ Diyaüddin Norşinî, **a.g.e.**, s. 302; Âsım Ohinî, **a.g.e.**, vr. 30, 32.

⁴⁸⁶ Diyaüddin Norşinî, **a.g.e.**, s. 302.

3. Seyyid Hasan: Seyyid Sıbgatullah Arvâsî'nin oğlu, Şeyh Fethullah Verkânîsî'nin halifesidir. Seyyid Nur Muhammed'den sonra Gayda tekkesinde hizmet etmiştir. Mezarı Gayda'dadır.⁴⁸⁷
4. Şeyh Muhammed Raşid: Şeyh Hamza'nın oğlu ve halifesidir. Uzun müddet Gayda'da irşadda bulunmuştur. Şeyh Şehabeddin irşad izni alınca Gayda'yı ona teslim edip Çemihani'ye geçmiştir. Kabri Çemihani'dedir.⁴⁸⁸
5. Şeyh Şehabeddin (ö. 1913): Seyyid Nur Muhammedin oğludur. Şeyh Muhammed Raşid'den sonra Gayda'ya geçmiştir. Kimden hilafet aldığı tam olarak bilinmemektedir. 1914 yılında Şeyh Selim İsyani'nda olaylara karıştığı iddiasıyla Şeyh Celaleddin'in oğlu Seyyid Ali ile birlikte idam edilmiştir.⁴⁸⁹

1. Şeyh Abdurrahman Tâğî (ö. 1886) ve Norşin'deki Medrese-Tekkesi

Şirvan'ın Mavit (Pirinçli) köyünde iskân etmiş Hesâmân kabilesinden olan Abdurrahman-ı Tâğî, “sufi evi” diye bilinen bir aileye mensuptur.⁴⁹⁰ Babası Molla Mahmud, değişik yerlerde ilim tahsil ettikten sonra Hizan'ın İspayirt/İspahirt⁴⁹¹ nahiyesinde bulunan Tağ köyüne gidip tahsiline burada devam eder. O dönemlerde nahiyenin emiri Abdi Bey ile eşi Miranete Hanım⁴⁹² Molla Mahmud'un hal ve hareketlerini beğenip onu himayelerine alırlar. Molla Mahmud tahsilini

⁴⁸⁷ Âsım Ohinî, **a.g.e.**, vr. 34.

⁴⁸⁸ Âsım Ohinî, **a.g.e.**, vr. 31.

⁴⁸⁹ Âsım Ohinî, **a.g.e.**, vr. 32. Şeyh Selim isyanı hakkında detaylı bilgi için bkz. Nevzat Bingöl, **Bitlis İsyani ve Şeyh Selim**, İstanbul, Do Yayınları, 2013.

⁴⁹⁰ Abdurrahman-ı Tâğî'nin oğlu Muhammed Diyauddin, babasından naklettiğine göre ataları aslen Arabistan'dan olup sonradan bu kabilenin olduğu bölgeye göç etmişlerdir. Bundan dolayıdır ki bu kabilede amcazadelerinden sadece birkaç neferin bulunduğunu belirtir (Diyauddin Norşinî, **Risâle fî tercemeti âbâihi**, s. 294).

⁴⁹¹ 1310 (1893) Bitlis salnamesinde, Hizan'a bağlı bir nahiyeye olarak geçmektedir. “اسپایرت” (İspayirt) şeklinde geçen kelime bölgede İspahirt olarak kullanılmaktadır. Salnamede geçtiğine göre, sınırları doğuda Nizar nahiyesi, batıda Müküs, güneyde Hizan, kuzeyde Pervari kazaları olarak belirtilmiştir. Nahiyede kadim 21 mescid ve üç medrese vardır (1310 (1893) **Salnâme-i Vilayet-i Bitlis**, Bitlis Vilayet Matbaası, 1308 h., s. 189-190).

⁴⁹² Tağ köyünde Miranete Hanım, medrese ve müderrislere karşı müşfik davranan bir salih kadın olarak bilinmektedir. Mezarı Tağ'daki caminin haziresindedir. Molla Mahmud'un soyundan gelenler medresenin kurulduğu dönemden itibaren bir gelenek olarak ramazan aylarının 27. gecesinde ona bir hatim okumaktadırlar (İbrahim Baz, “Osmanlı'dan Cumhuriyete Norşin Dergâhı ve Şeyh Abdurrahman-ı Tâğî”, **Tasavvuf**, S. 34, 2014, s. 76-77).

tamamlayınca, Miranete Hanım kendi imkânlarıyla ona bir medrese yaptırır ve medreseye birtakım arazi vakfeder. Sonra da bu vakfın onun çocuklarına geçmesi vasiyetinde bulunur.⁴⁹³

Molla Mahmud, daha önce Şeyh Memduh et-Tillovî'ye bağlı olarak Kadiri tarikatına müntesip iken, sonraları Basret şeyhlerinden Şeyh Salih Sipkî'ye intisap ederek Nakşbendîliğe geçmiştir. Daha sonra Şeyh Salih'in izni ile Seyyid Sıbgatullah'a bağlanmıştır.⁴⁹⁴

Abdurrahman-ı Tâğî, ilim ve tasavvuf ile meşgul olan bu aile ortamında 1247/1831-32 yılında doğmuştur.⁴⁹⁵ İlk tahsiline babasının yanında başlayan Tâğî, çevre köylerdeki birçok medresede ilim tahsil etmiştir. Ders aldığı müderrisler arasında Molla Abdussemed-i İrunî, Molla Muhammed Ziyâeddin-i Arvâsî,⁴⁹⁶ Mevlâna Abdurrahman-ı en-Nemirî el-Hizanî ve Molla Abdurrahman-ı Tîlî Mellekendî yer almaktadır. Tâğî, medrese tahsilini tamamlayınca babası ve çocuklarına tahsis edilen İspayirt'teki Tâğ Medresesi'nde müderrislik yapmaya başlamıştır.⁴⁹⁷

Seyda lakabıyla⁴⁹⁸ meşhur olan Tâğî, tarikata ilk olarak Kadiriyye tarikatından Abdurrahman Halis Talabanî'nin (ö. 1858) halifesi Şeyh Hacı Emin Şirvanî'ye bağlanarak girer. Bir süre sonra Talabanî, halifesini irşaddan men edince Tâğî, yeni bir mürşid arayışına girer. Arayışı neticesinde yine Kadiriyye tarikatından Şeyh Hamza Tillovî'ye sonrasında da Şeyh Nureddin Birifkanî'nin halifesi Şeyh Abdülbari Çerçahî'ye intisap eder. Çerçahî'nin yanında sülûkunu tamamlayınca

⁴⁹³ Dıyauddin Norşinî, **Risâle fi tercemeti âbâihi**, s. 294-295; İbrahim Baz, "Norşin Dergâhı ve Şeyh Abdurrahman-ı Tâğî", s. 75-76.

⁴⁹⁴ Dıyauddin Norşinî, **a.g.e.**, s. 295.

⁴⁹⁵ Bölgedeki yaygın inanca göre doğan bebeğin göbeği, ilerideki yaşamını etkilemesi ümit edilerek sembolik nesnelere üzerinde kesilir. Bu manada ileride aşk ve muhabbet ehli bir veli olması için Tâğî'nin göbeği Abdurrahman Camî'nin *Yusuf ve Züleyha* adlı eserinin üzerinde kesilmiştir. Muhammed Dıyauddin'in belirttiğine göre bu tefeül gerçekleşmiş ve Tâğî muhabbet ehli bir veli olmuştur (Dıyauddin Norşinî, **a.g.e.**, s. 295. s. 297).

⁴⁹⁶ Medresesi Hizan'ın İspayirt nahiyesinde bulunan Molla Muhammed, Sıbgatullah Arvâsî'nin yeğenidir. Tâğî onun yanında on üç yaşında ders okumuştur (Dıyauddin Norşinî, **a.g.e.**, s. 298).

⁴⁹⁷ Dıyauddin Norşinî, **a.g.e.**, s. 298-299; Abdurrahman-ı Tâğî, **Mektûbât**, s. 10.

⁴⁹⁸ Rivayet edildiğine göre Tâğî, irşad için Verkânîs köyüne gittiğinde, sonradan halifesi olacak Şeyh Fethullah Verkânîsî'nin dedesi Şeyh Muhammed'in kabrini ziyaret ederken, kabirdeki zat kendisine "seyda" diye hitap eder. Bundan sonra artık halife ve müridleri arasında "seyda" lakabıyla anılmaya başlar (Âsım Ohinî, **a.g.e.**, vr. 35).

Nureddin Birifkanî, Çerçahi'ye haber göndererek ona hilafet verilmesi talimatında bulunur. Böylece Tâğî, Kadirî halifesi olarak irşadla meşgul olur. Bu süre zarfında Sıbgatullah Arvâsî'nin müridlerinden Süleyman Erbusî vesilesiyle Kulat köyüne gider ve Sıbgatullah Arvâsî'yi ziyaret eder. Bu ziyaretinde kendi ifadesiyle bazı keşiflere⁴⁹⁹ şahid olur. Arvâsî'den çok etkilenir. Köyüne döndükten sonra hilafet aldığı Kadirî şeyhi, Şeyh Abdülbari Çerçahî'ye durumu anlatır ve kendisinden izin ister. O da Abdülkadir Geylanî'yi ve Nureddin Birifkanî'yi inkar etmemek şartıyla kendisine izin verir.⁵⁰⁰

Büyük bir arzu ile Sıbgatullah Arvâsî'nin yanına varan Tâğî, ailesini bırakıp Kulat'ta kalmaya karar verir. Bir müddet tasavvuf eğitimi aldıktan sonra şeyhi ondaki hasret, iştihak ve muhabbet duygularını artırmak gayesiyle onu Hizan'a bağlı İspayirt nahiyesine kadılık yapması için gönderir. Burada iki yıl kaldıktan sonra tekrar Arvâsî'nin yanına döner ve eğitimine devam eder. Dokuz yıl şeyhinin dergâhında hizmet eden Tâğî, sülûkunu tamamlayınca 1868 yılında 37 yaşında hilafet alır.⁵⁰¹

Hilafet aldıktan sonra Bitlis ve Muş'a bağlı birçok köy ve ilçede irşad için gezen Tâğî, 1870 yılında şeyhi vefat edince Gayda köyüne gelip buradaki tekkede postnîşîn olan şeyhinin çocuklarına irşad faaliyetlerinde destek olur. Ancak kısa süre sonra dergâhı, şeyhinin oğlu Şeyh Celaledin'e bırakarak Gayda'dan Tağ köyüne geçer ve burada tedris ve irşad ile meşgul olur. En sonunda Norşin'e geçen Tâğî, burada Norşin medrese ve tekkesini kurar. Bu dönemin 1875 yıllarına tekabül ettiği tahmin edilmektedir.⁵⁰² Tâğî Norşin'deki etkili irşadı ile buranın bölgenin en güçlü ilim ve irfan merkezi olmasını sağlar. Bu medresede ilim tahsil edenlerden biri olan Said-i Nursî buradaki insanlar hakkında şunları söyler:

⁴⁹⁹ Tâğî, bu ziyaretine dair “*Dillerin ifade edemeyeceği ve kulakların duyamayacağı acaip haller duyduğum ve gördüğüm*” yorumunda bulunmuştur (Abdurrahman-ı Tâğî, **Mektûbât**, s. 12).

⁵⁰⁰ Diyaüddin Norşinî, **a.g.e.**, s. 300-301; Abdurrahman Tâğî ve Muhammed Diyaüddin, **İşaretler**, s. 11-14; Korkusuz, **Nehrî'den Hazne'ye**, s. 80-83.

⁵⁰¹ Âsım Ohinî, **a.g.e.**, vr. 24-26; İbrahim Baz, “Norşin Dergâhı ve Şeyh Abdurrahman-ı Tâğî”, s. 81; Abdurrahman-ı Tâğî, **İşaretler**, s. 14-16; Korkusuz, **Nehrî'den Hazne'ye**, s. 83-86.

⁵⁰² İbrahim Baz, “Norşin Dergâhı ve Şeyh Abdurrahman-ı Tâğî”, s. 81-82; Korkusuz, **Nehrî'den Hazne'ye**, s. 86-95.

“..Eğer istersen hayalinle Norşin karyesindeki Seyda'nın [Şeyh Abdurrahman Tâgî] meclisine git bak: Orada fukara kıyafetinde melikler, padişahlar ve insan elbisesinde melâikeleri, bir sohbet-i kudsiyyede göreceksin. Sonra Paris'e git ve en büyük localarına gir. Göreceksin ki akrepler insan libası giymişler ve ifritler adam suretini almışlar...”⁵⁰³

Tâgî'nin halifeleriyle iletişim kurduğu ve çeşitli meseleleri beyan ettiği mektupları halifesi Şeyh Abdülkahhar tarafından toplanmıştır. Bu mektupların tercümesi *Mektûbât-ı Seyda-i Tahî* adıyla neşredilmiştir.⁵⁰⁴ Ayrıca şeyhi Sıbgatullah Arvâsî'nin ve kendisinin vefatına dair işaretleri ve tasavvufi görüşlerini içeren bir diğer eser olan “*İşârât*”, halifesi İbrahim Çokreşî tarafından derlenmiştir.⁵⁰⁵

Tâgî, medrese ve tekkesinde tedris ve irşad ile uğraşırken bölgedeki siyasi ve sosyal gelişmelere de kayıtsız kalmamıştır. Nitekim kendi dönemine denk gelen 1877-1878 Osmanlı-ı Rus savaşında, mürid ve halifelerini cihada teşvik etmiş⁵⁰⁶ ve kendisi de cihada katılmıştır.⁵⁰⁷ Cihada katılan halife ve müridlerin komutanlığını ise muhtemelen cihada 1440 asker ile katılan şeyhinin oğlu Şeyh Celaleddin yapmıştır.⁵⁰⁸

Yine Tâgî, daha önceki dönemlerde kendisiyle sorunlar⁵⁰⁹ yaşamış olsa da 1880'de İran'a kıyam etmek istediğinde Şeyh Ubeydullah'ı destekleyen mektuplar yazmıştır. Halife ve müridlerine gönderdiği mektuplarda “İran'ın yaptığı bazı zulümlere” karşı Şeyh Ubeydullah'a yardım edilmesi gerektiğini savunmuştur.⁵¹⁰

⁵⁰³ Said Nursî, *Mesnevî-i Nuriye*, İstanbul, Envar Neşriyat, 1995, s. 263.

⁵⁰⁴ Bkz. Şeyh Abdurrahman-ı Tahî [Tâgî], *Mektûbât-ı Seyda-i Tahî*, Çev, Ahmet Şahin, İstanbul, Semerkand Yayınları, 2013.

⁵⁰⁵ Bkz. İbrahim Çokreşî, *Kitâbu'l-İşârât (el-Kelimâtu'l-kudsiyye li's-Sâdât-i'n-Nakşebendiyye içerisinde)*, Haz. Ahmed Hilmi Kûgî, y.y., 1979.

⁵⁰⁶ Abdurrahman-ı Tâgî, *Mektûbât*, s. 144-145 (39. Mektup). Mektupta cihada katılmanın farz-ı ayn olduğunu belirtmiş ve kim olursa olsun hiçbir bahane ile geri kalmaması gerektiğini söylemiştir.

⁵⁰⁷ Abdurrahman-ı Tâgî, *Mektûbât*, s. 59 (15. Mektup). Mektupta 300-400 kişi toplayıp savaşa katılacağını belirtir.

⁵⁰⁸ Ahmed Muhtar Paşa, *a.g.e.*, s. 153-155.

⁵⁰⁹ Şeyh Ubeydullah Nehrî'nin halifesi Molla Abdussamed, Tâgî'ye Nehrî'ye gelmesi gerektiğine dair bir mektup göndermiş, Tâgî de yazdığı cevap mektubunda şunları söylemiştir: *Eğer bize Gavs'ı [Seyyid Sıbgatullah Arvâsî] terk edin diyorsanız bu imkânsızdır. Gelip buraya tabi olun diyorsanız, biz zaten bu cenahtayız. Buraya ziyarete gelin diyorsanız, oraya muhabbet ve cezbe ile gelinir. Fakat şeyhim hakkında duyduklarımdan dolayı kalbim her gün parçalanırken oraya nasıl muhabbet ile geleyim. Bununla birlikte Şeyh Ubeydullah'ın bizden bâtinî olarak muhabbeti kesmediğinden şüphemiz yoktur* (Abdurrahman-ı Tâgî, *Mektûbât*, s. 110-112, 25. Mektup).

⁵¹⁰ Abdurrahman-ı Tâgî, *Mektûbât*, s. 83-86, 120-121, 195-198.

Ancak savaş başladığında Abdurrahman-ı Tâgî ve müridlerinin savaşa iştirak edip etmediklerine dair kesin bir bilgiye ulaşılamamıştır. Şu var ki Şeyh Âsım, Sıbgatullah Arvâsî'nin tabileri ile Tâgî'nin Şeyh Ubeydullah'a destek vermediğini ve bundan dolayı da Şeyh Ubeydullah'ın, Sıbgatullah Arvâsî ve tabilerini tarikattan reddetmeyi dile getirdiğini ifade eder.⁵¹¹

1886 yılında Norşin'de vefat eden ve buraya defnedilen Tâgî, on yılı Norşin'de olmak üzere toplamda on sekiz yıl irşad faaliyetlerinde bulunmuştur.⁵¹² Vefat etmeden iki yıl önce Bulanık'ta Murat Nehrî üzerinde üç gözlü bir taş köprüünün yapılmasına öncülük ettiğinden Osmanlı Devleti tarafından kendisine Üçüncü Rütbeden Mecidî Nişanı verilmiştir.⁵¹³

İleride de değinileceği gibi Abdurrahman-ı Tâgî, vefat ettiğinde Norşin'de yerine bir müddet halifesi Şeyh Fethullah Verkânîsî postnîşîn olmuştur. Ancak Verkânîsî, Tâgî'nin oğlu Şeyh Muhammed Diyauddin'e⁵¹⁴ (ö. 1924) icazet verince,

⁵¹¹ Şeyh Ubeydullah hareketi başarısız olunca, Şeyh Ubeydullah Osmanlı Devleti tarafından İstanbul'a çağrılır. Şeyh Ubeydullah, beraberindeki heyet ile İstanbul'a giderken yolda Bitlis'e yakın Malazgirt'te konaklar. Abdurrahman Tâgî, Şeyh Ubeydullah'ın kendi memleketlerine geldiğini duyunca daha önce cerayan eden sorunlardan dolayı bir problem yaşamamak için kendisi gitmez; Şeyh Fethullah Verkânîsî başkanlığında bir heyet gönderir. Şeyh Ubeydullah, Sıbgatullah Arvâsî ve tabilerini reddetmek istediğini açıkladığında heyette bulunan Şeyh Abdülkahhar aniden müdahale eder ve şöyle der: *Bu senin tasarrufundaki bir şey değildir. Çünkü Sıbgatullah Arvâsî Seyyid Taha'nın halifesi olup senin halifen değildir. Babanın halifelerini reddetmeye hakkın yoktur. Eğer böyle bir şey babadan oğula geçseydi, benim de bu memleketteki âlimlerin ilmi icazetini geri almaya yetkim olurdu. Nitekim buradaki çoğu âlim dedem Molla Halil Süirdî'den icazet almıştır. Fakat bu, kişilerle ilgili bir mevzu olmayıp Allah'ın bahşettiği bir fazilettir. İstedicine verir* (Âsım Ohinî, **a.g.e.**, vr. 56). Bu görüşmeyle ilgili bilgiler, Şeyh Ubeydullah'ın kâtabi Vefâî'nin eserinde de geçmektedir. Vefâî, Abdurrahman Tâgî'nin çekinip gelmediğini, kendi yerine müridlerini gönderdiğini, Şeyh Ubeydullah da gelen kişilere onun şeyhliğini kabul etmediğini ifade edip gelen kişileri huzurundan çıkardığından söz etmiştir (Vefâî, **a.g.e.**, vr. 127-128).

⁵¹² Âsım Ohinî, **a.g.e.**, vr. 66. Ohinî, vefat tarihini 20 Rebiulevvel 1304 Perşembe olarak kaydeder.

⁵¹³ BOA, İ.DH, 962/76124, 04 Z 1302/14 Eylül 1885; Âsım Ohinî, **a.g.e.**, vr. 57.

⁵¹⁴ 1858 yılında Hizan'a bağlı Üsb (Doğrular) köyünde doğmuştur. İlim tahsiline babası Abdurrahman-ı Tâgî'nin yanında başlamış, Şeyh Fethullah Verkânîsî'de tahsiline devam edip ondan icazet almıştır. Tarikata babasına intisap ederek giren Muhammed Diyauddin, babasının yönlendirmesiyle Şeyh Fethullah'a intisap etmiş ve ondan hilafet almıştır. On yıl müşşidi hayatta olmak üzere toplamda otuz dört yıl irşad görevi yürüten Muhammed Diyauddin birçok halife yetiştirmiştir. Hazret lakabıyla tanınan Diyauddin, 1342/1924 yılında Norşin'de vefat etmiş ve oraya defnedilmiştir (Âsım Ohinî, **a.g.e.**, vr. 103-133). Detay için bkz. Alaeddin Haznevî, **Hazret ve Şah-ı Hazne: Hayat ve Menkıbeleri**, Çev. Abdullah Demiray, İstanbul, Semerkand Yayınları, 2012, ss. 17-21.

Norşin'den ayrılmış ve tekkeyi ona bırakmıştır. Hazret⁵¹⁵ lakaplı Şeyh Muhammed Diyauddin de babası gibi Norşin'de birçok âlim ve halife yetiştirmiş ve I. Dünya Savaşı'nda mücadele etmiştir. Hazret vefat ettiğinde aile efradını ve tekkeyi halifesi ve Tâğî'nin damadı *Melâ-yı mazın* (büyük molla) olarak bilinen Molla Muhammed Emin Kursincî'ye⁵¹⁶ (ö. 1352/1933-34) emanet etmiştir. Hazret'ten sonra Norşin'de etkili irşadıyla tanınan şeyh, Hazret'in halifesi Şeyh Ahmed Haznevî'den (ö. 1950)⁵¹⁷ hilafet alan Şeyh Maşuk (ö. 1975)⁵¹⁸ olmuştur.

Abdurrahman-ı Tâğî on dokuz halife yetiştirmiş ve bu halifelerin bazıları, ileride de değinileceği gibi ayrı kollar oluşturmuşlardır. Bunların bir kısmı tarikata Sıbgatullah Arvâsî'ye intisap ederek girmiş, hilafeti ise Abdurrahman Tâğî'den almıştır. Bu halifelerin farklı bölgelere yayılmasıyla, Nehrî kolu Seyyid Taha'dan sonra en etkili dönemini yaşamıştır.⁵¹⁹ Başka bir deyişle, Abdurrahman-ı Tâğî,

⁵¹⁵ Hazret-i Sâni lakabının kısaltılmışıdır. Birinci hazret ise Diyauddin/Ziyauddin lakaplı Mevlânâ Hâlid'dir.

⁵¹⁶ Bitlis Hizan'a bağlı Kursinç (Karbastı) köyü olduğu gibi, Siirt Şirvan'a bağlı da Kursinç diye bir köy vardır. Âsım Ohinî, Molla Muhammed Emin'in Şirvan'a bağlı Kursinç köyünden olduğunu belirtir (Âsım Ohinî, **a.g.e.**, vr. 126). Müfid Yüksel ise Hizan Kursinç köyünden olduğunu söyler. <http://mufidyuksel.com/molla-mehmed-emin-efendinin-kabri.html> (erişim tarihi 05.10.2014)

⁵¹⁷ Suriye topraklarında bulunan Kamışlı kazasına bağlı Hazne beldesinde 1304/1886 yılında doğmuştur. Doğduğu yere nisbeten Haznevî lakabıyla şöhret bulmuştur. Eğitimine babası Molla Murad'ın yanında başlayan Haznevî, Silvan'da bulunan Molla Hüseyin Küçük (ö. 1955) ve Norşin'de bulunan birçok müderristen aldığı tahsil ile ilmi icazetini almıştır. Önceleri Şeyh Abdülkadir Hezânî'ye bağlanan Haznevî, onun vefatıyla Şeyh Muhammed Diyauddin'e intisap eder. Suriyedeki Hazne'den Norşin'e on beş yıl boyunca gidip gelerek manevî terbiyesini tamamlamıştır. Muhammed Diyauddin'den hilafet alan Haznevî, Hazne'de Haznevî dergâhını kurarak irşada başlar. Kısa bir süre sonra Haznevî kolunun merkezini teşkil edecek Telmaruf'a geçer. Bu dergâhta birçok âlim ve halife yetiştiren Haznevî, 1950 yılında vefat eder ve Telmaruf'a defnedilir. Ondan sonra, sırasıyla oğulları Şeyh Muhammed Masum Haznevî (ö. 1958), Şeyh Alaeddin Haznevî (ö. 1969) ve Şeyh İzzeddin Haznevî (ö. 1992) postnîşin olmuştur. Haznevî'nin önemli halifelerinden biri de Menzil Dergâhı'nın kurucusu Seyyid Abdülhakim Bilvanisi'dir (ö. 1972). Alaeddin Haznevî, **a.g.e.**, ss. 59-65; Abdurrahim Haznevî, **et-Tarîkatu'n-Nakşbendiye**, Diyarbakır, Mektebetu Seyda, 2015, ss. 251-283; Âsım Ohinî, **a.g.e.**, vr. 136.

⁵¹⁸ Hazret'in yeğeni Muhammed Masum'un oğludur. 1906 yılında Norşin'de doğmuştur. Molla Abdülbaki Subaşi'den ilim tahsil ettikten sonra Norşin'de kurduğu medresede müderrislik yapmıştır. Tarikata önce Norşin'de postnîşin olan Hazret'in halifesi Molla Muhammed Emin'e (Melâ-yı mazın) intisap ederek girmiştir. Molla Muhammed Emin (ö. 1936) vefat edince Hazret'in diğer halifesi Şeyh Ahmed Haznevî'ye intisap eder. Ondan hilafet alınca Norşin'de irşad'a başlar. Onun döneminde Norşin eski dönemdeki aktifliğine kavuşur. 1975 yılında Mekke'de vefat eden Şeyh Maşuk Cennetü'l-muallâya defnedilir. Şeyh Maşuk'un on altı halifesi vardır.

⁵¹⁹ Abdurrahman Tâğî, kendi dönemindeki tarikata olan rağbetin Sıbgatullah Arvâsî ve Seyyid Taha dönemindekinden daha çok olduğunu şöyle ifade eder: *Tarikat zamanımızda çok belirginlik kazandı. Gerek Gavs hazretlerinin, gerek Seyyid Tâhâ hazretlerinin, gerekse diğer büyüklerin döneminde böyle değildi* (Çokreşi, **İşarat**, s. 172).

Seyyid Taha Nehrî'den sonra tarikatı farklı bölgelere yayma açısından en etkin şeyh olarak öne çıkmaktadır. Gerek yetiştirdiği halifeleri ve gerekse mektuplarında konu edindiği tarikat anlayışı ile Hâlidîliğin Seyyid Taha-i Nehrî kolunun günümüze kadar ulaşmasına önemli katkıda bulunmuştur. Halifeleri şunlardır:

1. Şeyh İbrahim Çokreşî (ö. 1881)
2. Şeyh Halil Çokreşî (ö. 1897)
3. Şeyh Fethullah Verkânîsî (ö. 1899)
4. Şeyh Abdülkahhar Zokaydî (ö. 1906)
5. Şeyh Abdülkadir-i Hezânî (ö. 1908)
6. Şeyh Ahmet Taşkesenî (ö. 1909)
7. Şeyh Muhammed Sami Erzincanî (ö. 1912) (Buraya kadarki halifeler ileride detaylıca ele alınacaktır)
8. Şeyh Yusuf Saruhanî Bitlisî (ö. 1873)⁵²⁰
9. Hacı Süleyman Bitlisî (ö. 1877)⁵²¹
10. Şeyh Abdullah Subaşî Norşinî (ö. 1890)⁵²²
11. Şeyh Tahir Abırî (ö. 1900)⁵²³

⁵²⁰ 1830 yılında doğan Şeyh Yusuf, ilim tahsiline Kadirî şeyhi olan babası Hacı İshak Efendi'de başlar. Başka medreselerde de ilim tahsil ettikten sonra babasına intisap ederek Kadirî tarikatına girer. Birçok medresede müderrislik yapan Yusuf-i Bitlisî, Bitlis Ulu Camii'nde vaizlik de yapmıştır. Babasının vefatından sonra Norşin'e gidip Abdurrahman Tâğî'ye intisap eder ve sülûkunu tamamladıktan sonra hilafet alır. Hacı Yusuf'un Mamo lakaplı, bölgede birçok mimari çalışma yapan Sufi Abdülcelil diye bir halifesi vardır. Bitlis'te irşad faaliyetlerinde bulunan Şeyh Yusuf, 1873 yılında 43 yaşında iken vefat etmiştir. Kabri Bitlis'te ziyaret edilmektedir (Korkusuz, **Nehrî'den Hazneye**, s. 160-163; İbrahim Baz, "Norşin Dergâhı ve Şeyh Abdurrahman-ı Tâğî", s. 89).

⁵²¹ Aralarında Molla Resul-i Sîpkî, Molla Abdurrahman Mellekendî ve Molla Hâlid-i Siirdî gibi bölgenin en büyük üstadlarının yer aldığı medreselerde ilim tahsil etmiştir. İcazet aldıktan sonra Abırî köyünde resmi müderrislik yapar. Önce Sıbgatullah Arvâsî'ye intisap eder. Arvâsî'nin vefatından sonra Tâğî'ye intisap eder ve ondan hilafet alır. 26 Kanunisani 1294/1879 yılında vefat eder ve Hınıs'a bağlı Zırnak'ta defnedilir. Âsım Ohinî, **a.g.e.**, vr. 62-63, 69; Korkusuz, **Nehrî'den Hazneye**, s. 153-157; İbrahim Baz, "Norşin Dergâhı ve Şeyh Abdurrahman-ı Tâğî", s. 89.

⁵²² Sobaşi kabilesine mensub olan Molla Abdullah, aralarında Şeyh Fethullah Verkânîsî'nin de bulunduğu âlimlerden ders alıp tahsilini tamamlar. Önceleri akrabası Molla Reşid-i Norşinî ile birlikte Sıbgatullah Arvâsî'ye intisap etmiş, onun vefatından sonra Abdurrahman Tâğî'ye tabi olmuştur. 1307/1890'da erken denilebilecek 35 yaşında vefat etmiş ve Norşin'e defnedilmiştir. Korkusuz, **Nehrî'den Hazneye**, s. 164-166; İbrahim Baz, "Norşin Dergâhı ve Şeyh Abdurrahman-ı Tâğî", s. 90.

⁵²³ Abırî (Esenlik) köyünde ilim tahsilini tamamlayan Şeyh Tahir, 1293 (1876) Erzurum Salnamesinde Muş'un Bulanık ilçesindeki Meclis-i Da'vâ'da mümeyyiz olarak geçmektedir. Şeyh Abdurrahman Tâğî, Bulanık'a geldiğinde kendisine intisap eder. Görevinden istifa eden Şeyh Tahir, Norşin'e

12. Şeyh İbrahim Neynikî (ö. 1907)⁵²⁴
13. Şeyh Reşid Norşinî (ö. 1910)⁵²⁵
14. Şeyh Mustafa Bitlisî (ö. 1914)⁵²⁶
15. Şeyh Abdülhad-i Çarçahi⁵²⁷
16. Seyyid İbrahim Siirdi⁵²⁸
17. Şeyh Abdülhakim Fersafi Cezni⁵²⁹
18. Hacı Yusuf Koşki Hınısî⁵³⁰
19. Molla Abdullah Horosî Hizanî⁵³¹

gider. Burada on yıl hizmet ettikten sonra hilafet alır ve irşad için kendi memleketi Abri'ye irşad için gönderilir. 1317/1900 yılında Abri'de vefat edip buraya defnedilen Şeyh Tahir'in Bulanık ilçesinin Tono köyünden Molla Abdülkerim isminde bir halifesi bilinmektedir (**1293 Erzurum Salnamesi**, s. 88; Âsım Ohinî, **a.g.e.**, vr. 69; Korkusuz, **Nehrî'den Hazneye**, s. 172-17).

⁵²⁴ Muş'un Bulanık ilçesine bağlı Neynik (Uzgörür) köyündendir. 93 Harbi esnasında Tâğî, ondan ve Şeyh Tahir'den bölgede asker toplamasını istemiştir. Medine'de vefat etmiş ve oraya defnedilmiştir. (Abdurrahman-ı Tâğî, **Mektûbât** Tâğî, s. 144-145. 39; Âsım Ohinî, **a.g.e.**, vr. 69).

⁵²⁵ Norşin'in Bizatun (Kavunlu) köyünden olan Şeyh Reşid, tarikata Sıbgatullah Arvâsî'ye intisap ederek girmiştir. Vefatına yakın Arvâsî, onu Abdurrahman Tâğî'ye yönlendirmiş, Şeyh Abdurrahman da ona hilafet vermiştir. Şeyh Reşid, Norşin'de vefat etmiş olup kabri oradadır. (Korkusuz, **Nehrî'den Hazneye**, s. 122).

⁵²⁶ Şeyh Abdurrahman Tâğî'nin kâtibi olduğundan Molla Mustafa-i Kâtip olarak da bilinir. Bitlis'te doğan Molla Mustafa, ilim tahsilini bitirdikten sonra Şeyh Muhammed Küfrevî'ye tabi olur. Daha sonra Küfrevî'nin yönlendirmesiyle Şeyh Abdurrahman Tâğî'ye intisap edip sülûkünü tamamlar ve ondan hilafet alır. Şeyhinin talimatıyla Muş'un Bulanık ilçesine bağlı Semerşeyh (Yokuşbaşı) köyüne yerleşir ve burada yedi yıl müderrislik yapar. Daha sonra Şeyh Muhammed Dıyaüddin'in yönlendirmesiyle Erzurum'da Çaçko (Karaçoban/Akkavak) köyüne yerleşir. Bir müddet de Hınıs ilçesine bağlı Halifekom köyünde irşad faaliyetinde bulunan Şeyh Mustafa 1914 yılında vefat eder. Vasiyeti üzere Çaçko köyüne defnedilir (Âsım Ohinî, **a.g.e.**, vr. 69; Korkusuz, **Nehrî'den Hazneye**, s. 167-171; İbrahim Baz, "Norşin Dergâhı ve Şeyh Abdurrahman-ı Tâğî", s. 88).

⁵²⁷ Hizan'a bağlı Çarçah/Çırçak (Kalkanlı) köyündendir. Malazgirt'e bağlı Hasanpaşa köyünde medfundur. Âsım Ohinî, **a.g.e.**, vr. 69.

⁵²⁸ Siirt'e medfundur. Korkusuz, **Nehrî'den Hazneye**, s. 175.

⁵²⁹ Şeyh Muhammed Hazîn Fersafi'nin kardeşi olup üstadı Şeyh Abdülkahhar'ın vasıtasıyla Abdurrahman Tâğî'ye intisap etmiştir. Hilafet aldıktan sonra Halıkan (Baykan/Ardıçdalı), Bilvanis (Baykan/Ormanpınar), Melefân (Kozluk/Tuzlagölü) köylerinde kaldıktan sonra Cezni (Kozluk/Yazpınar) isimli köye yerleşir. 1899 yılında aynı zamanda bacanağı olan Şeyh Muhammed Dıyaüddin (Hazret) ile birlikte hacca giderler. Hac dönüşünde Lübnan'da bir dağda konakladıkları sırada kaybolmuş ve kendisinden bir daha haber alınmamıştır. Kaybolduğunda 40 yaşındadır. Ohinî, Tûr-i Sînâ dağında vecd ve ilahi cezbe ile kaybolduğunu söyler. Âsım Ohinî, **a.g.e.**, vr. 70; Korkusuz, **Nehrî'den Hazneye**, s. 158-159.

⁵³⁰ Erzurum'un Yakutiye ilçesine bağlı Köşk köyündendir. Pasinler ilçesine bağlı Çulu (?) köyünde medfundur. Âsım Ohinî, **a.g.e.**, vr. 70.

⁵³¹ Hizan ilçesine bağlı Horos (Horozdere) köyündendir. Muş'un Tırçonk (Bulanık/Altınoluk) köyünde medfundur.

a. Abdurrahman Tâğî'den Yayılan Kollar

(1). Şeyh İbrahim-i Çokreşî (ö. 1881) ve Çokreş Dergâhı

Bölgede büyük âlim olarak tanınan Molla Abdurrahman-ı Mellekendî'nin oğlu İbrahim Çokreşî, 1858 yılında doğmuştur. İlim tahsiline önceleri babasında başlayan Çokreşî, civar medreseleri dolaşarak tahsiline devam eder. 17-18 yaşlarında Muş'un bir köyünde ilim tahsil ederken Sıbgatullah Arvâsî'nin bu köye gelmesiyle kardeşi Molla Halil ile birlikte ona intisap ederler. İbrahim Çokreşî, ilmi tahsilini bitirip babası Molla Abdurrahman-ı Mellekendî'den icazet alır ve Hizan'a gidip Sıbgatullah Arvâsî'nin müridlerinden olur. Seyyid Sıbgatullah vefat edince onun halifesi Şeyh Abdurrahman Tâğî'ye intisap eder ve hilafetini ondan alır.⁵³² Hilafeti aldıktan sonra Erzurum'un Karaçoban ilçesine bağlı Çokreş (Erenler) köyünde bir medrese ve tekke kurarak tedris ve irşadla meşgul olur. Burada ikameti esnasında 1881 yılında henüz 33 yaşında iken vefat etmiştir. Halifesi yoktur. Fakat soyundan gelenler ileride de bahsedileceği gibi başka şeyhlerden hilafet alıp burada ilim ve irşad faaliyetlerini devam ettirmişlerdir. Çokreşî, şeyhi Abdurrahman Tâğî'nin sohbet ve işaretlerini içeren *İşârât* adlı bir eser telif etmiştir. Eserinde aynı zamanda Sıbgatullah Arvâsî ve Seyyid Taha'nın sözlerine de yer vermiştir.⁵³³

Abdurrahman Tâğî'nin bu aileden bir diğer halifesi de Şeyh İbrahim Çokreşî'nin kardeşi Şeyh Halil Efendi'dir. Abisi Çokreş'te bulunurken kendisi Erzurum'un Köprüküy ilçesine bağlı Kızılca köyüne yerleşip burada irşad faaliyetlerinde bulunmuştur. Ayrıca Şeyh Halil, Karayazı, Horasan, Azap ve Pasinler köylerini irşad için dolaşmıştır. 1897 yılında Kızılca'da vefat eden Şeyh Halil buraya defnedilir.⁵³⁴ Ondan sonra oğlu ve Şeyh Abdurrahman Çokreşî'nin (ö. 1929) halifesi Şeyh Abdülkerim Efendi, babasının Köprüküy-Kayabaşı (Kirinkar) köyünde almış olduğu araziye yerleşir ve buradaki medrese ve tekkede irşad faaliyetlerini yürütür. Bir dönem gözetim ve kontrol altında tutulunca Kâhta'dan Hacı Hoca Mehmet Efendi'yi getirtip burada müderrislik yapmasını sağlar. Şeyh Abdülkerim 1951

⁵³² Abdurrezak Türk, **a.g.e.**, s. 266.

⁵³³ Abdurrezak Türk, **a.g.e.**, s. 277; İsmetullah Samî, a.g.m., s. 154.

⁵³⁴ Abdurrezak Türk, **a.g.e.**, ss. 281-284

yılında Kayabaşı köyünde vefat edip buraya defnedilir. Yine bu aileden Şeyh Abdülkerim'in oğlu ve Norşinli Şeyh Maşuk'un halifesi Şeyh Muhammed Zahid Efendi (ö. 1995) ilmi ve irfani hizmetleriyle bilinmektedir.

Tekrar Çokreş Tekkesi'ne dönecek olursak, Şeyh İbrahim vefat edince ondan sonra sırasıyla, Şeyh İbrahim'in diğer kardeşi ve Molla Halil'in halifesi Şeyh Esad Çokreşi (ö. 1902), Şeyh İbrahim'in oğlu ve Şeyh Muhammed Diyauddin'in halifesi Şeyh Abdurrahman Çokreşi (ö. 1929), irşad ve tedris faaliyetlerini sürdürmüştür. I. Dünya Savaşı'nın araya girmesiyle bir müddet kesintiye uğrayan medrese ve tekkedeki faaliyetler daha sonra Şeyh Abdurrahman Çokreşi'nin amcasının oğlu ve halifesi Molla Yahya (ö. 1964) ile yeniden başlatılmıştır. Ondan sonra da Molla Yahya'nın oğlu Şeyh Abdurrahim (ö. 2006) buradaki faaliyetleri sürdürmüştür.⁵³⁵

(2). *Şeyh Fethullah Verkânîsî (ö. 1899) ve Bitlis'teki Ohin Dergâhı*

Siirt'in Baykan ilçesine bağlı Verkânîs köyünde 1846 yılında doğan⁵³⁶ Şeyh Fethullah, Molla Abdurrahman Mellekendî ve Molla Resul Sıpkî'den ders aldıktan sonra Muşlu Hacı Tayyip Efendi'den⁵³⁷ de bir müddet ilim tahsil edip ondan icazet alır.⁵³⁸ Muş'un Bulanık ilçesine bağlı Koğak (Dokuzpınar) köyünde bir süre kalan Verkânîsî, aynı ilçeye bağlı Abırî (Esenlik) köyünde resmi müderrislik yapmaya başlar.⁵³⁹ Rivayet edildiğine göre ilimdeki yetkinliği o kadar şöhret bulur ki Ezher Üniversitesi'nden kendisine fetva soran mektuplar gelir.⁵⁴⁰

Verkânîsî bir yandan ilimle uğraşırken bir yandan da mürşid arayışına girer. Ancak hiçbir mürşid kendisini cezbetmez. Sıbgatullah Arvâsî'nin de namını duyan Verkânîsî, diğer mürşidler gibi ilk başlarda onu da ziyaret etmez. Fakat bir gün Verkânîsî'nin annesi, Arvâsî'yi Bitlis'te ziyaret edip ondan etkilendiğini oğluna

⁵³⁵ İsmetullah Samî, a.g.m, s. 154; Çokreşi şeyhlerinin hayatı için bkz. Abdurrezak Türk, **a.g.e.**, ss. 274-310.

⁵³⁶ Fethullah Ayte, "Medreseler", **Medrese Geleneği ve Modernleşme Sürecinde Medreseler**, C. I, Muş, Muş Üniv. Yayınları, 2013, s. 62.

⁵³⁷ Şeyh Muhammed Diyauddin'in halifesi Şeyh Selim'e verdiği ilmî icâzetnâmede yer alan bilgilere göre Hacı Tayyip Efendi Seyyid Salih Nehrî'nin halifesidir. Bkz. EK III- *İcazetnameler*. Ayrıca bkz. Âsım Ohinî, **a.g.e.**, vr. 71.

⁵³⁸ Âsım Ohinî, **a.g.e.**, vr. 71.

⁵³⁹ Âsım Ohinî, **a.g.e.**, vr. 41.

⁵⁴⁰ Âsım Ohinî, **a.g.e.**, vr. 71-72. Ohinî, o dönemde bölgede şöhrete ulaşmış üç âlimden söz eder. Biri Şeyh Fethullah Verkânîsî, diğeri Seyyid Fehim Arvâsî öbürü de Şeyh Emin en-Nuveynî Bitlisî'dir.

anlatınca Verkânisî onu ziyaret etmeye niyetlenir. Ancak Verkânisî, Gayda'ya gitmeden Arvâsî vefat eder.⁵⁴¹ Bu duruma çok üzülen Verkânisî, onu sürekli rüyasında görmeye başlar. Rüyalardan hasıl olan muhabbetten dolayı Gayda'ya gider ve o dönemde orda postnîşîn olan Şeyh Celaleddin'e intisap eder. Fakat intisap sonrası gereken tarikat âdâbını uygulamaz. Daha sonra Hâlid-i Orekî'nin yanına giderek ya kendisine ya da Abdurrahman Tâğî'ye intisap etmek istediğini söyler. Orekî ona istihare etmesini tavsiye eder. İstihare yapan Verkânisî, Tâğî'ye intisap etme işareti⁵⁴² gördüğünden ona intisap eder.⁵⁴³

Norşin'e gidip Şeyh Abdurrahman'a intisap eden Verkânisî, onun isteği üzerine resmi müderrislikten istifa edip Norşin'de şeyhinin yanında müderrislik yaparak dergâha hizmete başlar.⁵⁴⁴ Sülûkunu bitirip hilafet alan Şeyh Fethullah, Norşin'de kalmaya devam eder ve Abdurrahman Tâğî vefat edince onun yerine Norşin Tekkesi'ne postnîşîn olur. Tâğî'den sonra bütün halife ve müridler Verkânisî'ye tabi olur.⁵⁴⁵ Bu süre zarfında Abdurrahman Tâğî'nin oğlu Muhammed Dyauddin'in manevî terbiyesiyle meşgul olan Verkânisî, ona hilafet verince pîrdâşı Ahmet Taşkesenî'nin tavsiyesi⁵⁴⁶ üzerine Norşin Tekkesi'ni Muhammed Dyauddin'e bırakır ve Bitlis'e bağlı Ohin (Koyunlu) köyüne yerleşir. Ohin'de dört yıl kaldıktan sonra Bitlis merkeze geçen Verkânisî, Mermutlar mahallesinde kendisi için yapılan medresede ders verir. On üç yıl irşaddan sonra 21 Cemaziyelevvel 1317/27 Eylül 1899 yılında 53 yaşında vefat eden Şeyh Fethullah, vasiyeti üzere Bitlis'teki evinin arka kısmına defnedilir.⁵⁴⁷

Verkânisî, irşad ve ilim hizmetlerinin yanı sıra 93 Harbi'nde şeyhi Abdurrahman Tâğî ile birlikte Motkan (Mutki) bölgesinde Ruslara karşı mücadele etmiştir. Farklı ilimlerden birçok eseri bulunan Verkânisî'nin bazı eserleri şöyledir:

⁵⁴¹ Âsım Ohinî, **a.g.e.**, vr. 40-41.

⁵⁴² Orekî ile Verkânisî istihare için mescide girerler. Orada istihare ederler. Verkânisî istiharede kendisinin, Orekî'nin elinde pişmiş bir ördek olduğunu ve Tâğî'nin bir şahin gibi gelip onu elinden aldığını görür. Orekî bu istihare sonucunda "*Sen benim avımdın ancak Tâğî, bir şahin gibi seni kaptı*" diyerek onu Tâğî'ye yönlendirir (Âsım Ohinî, **a.g.e.**, vr. 42).

⁵⁴³ Âsım Ohinî, **a.g.e.**, vr. 40-42.

⁵⁴⁴ Âsım Ohinî, **a.g.e.**, vr. 43.

⁵⁴⁵ Âsım Ohinî, **a.g.e.**, vr. 72.

⁵⁴⁶ Âsım Ohinî, **a.g.e.**, vr. 93.

⁵⁴⁷ Âsım Ohinî, **a.g.e.**, vr. 69, 96-97.

*el-Küfrü ve'l-kebâir, Âdâb-ı Fethullah, Avâmil, Menâsiku'l-hac, Mektûbât, Vefât-ı Şeyh Abdurrahman-ı Tâğî ve Risâle-i akâid.*⁵⁴⁸ Bilinen altı halifesi ise, Muhammed Diyauddin (Abdurrahman Tâğî'nin oğlu), Seyyid Hasan Arvâsî (Sıbgatullah Arvâsînin oğlu), Seyyid Abdulgaffar Arvâsî (ö. 1914), Molla Ahmed Karakoyî, Molla Ömer Horosî, Molla Hasan Ademî'dir.⁵⁴⁹

Şeyh Fethullah Verkânîsi'den sonra onun yerine oğlu Şeyh Muhammed Alaeddin Ohinî irşad ve tedris faaliyetlerini sürdürmüştür. Tarikat icazetini, Şeyh Muhammed Diyauddin'den alan Şeyh Alaeddin, medresedeki faaliyetlerini devam ettirmekte birçok zorluk çekince Bitlis'ten Ohin'e hicret etmek zorunda kalmıştır. Dönemin ağır şartlarından dolayı mağaralarda ve köyden uzak çorak arazilerde talebe yetiştiren Ohinî, bu süreçte iki defa sürgün edilmiştir.⁵⁵⁰ Şeyh Alaeddin, farklı ilimlerde eserler telif etmiştir. Bunlardan bazıları, *Celâü'l-ayni fi'l-fikh, Risâle fi'l-vaz', Risâle fi'l-isti'âre, Risâle fi'l-münâzara, Tezhibu't-tezhib fi'l-mantık, Hidâyetü's-sıbyân fi't-tecvîd, Risâle fi'l-mustalahu'l-hadîs*'dir.⁵⁵¹ Şeyh Alaeddin 28 Safer 1369/1949 tarihinde vefat etmiştir.⁵⁵² Kimseye hilafet vermemiştir. Ohin Tekke ve Medresesi'ndeki faaliyetleri oğulları devam ettirmiştir. Ondan sonraki Ohin şeyhleri şöyledir:

1. Şeyh Mazhar Ohinî (ö. 1409/1989); Şeyh Alaeddin'in en büyük oğludur. Tarikata babasına intisap ederek girmiştir. Ancak hilafeti Şeyh Mahmud-i Karakoyî'den (ö. 1372/1952-53) almıştır. Aralarında *Nehcetu'z-zekiyye fi âdâbi't-tarîkati'n-Nakşbendiyye* isimli eserin de bulunduğu birçok eser telif etmiştir.
2. Şeyh Hâlid Ohinî (ö. 1406/1986); Şeyh Alaeddin'in ortanca oğludur. O da tarikata babasına intisap ederek girmiş, hilafeti ise Şeyh Mahmud-i

⁵⁴⁸ Bu eserlerin bir kısmı, Ohin Medresesi Kütüphanesi'ndedir.

⁵⁴⁹ Âsım Ohinî, **a.g.e.**, vr. 99-102. Fethullah AYTE, **a.g.m.**, s. 62-63.

⁵⁵⁰ Sürgün dönemi için bkz. Âsım Ohinî, **a.g.e.**, vr. 140-148.

⁵⁵¹ Fethullah AYTE, **a.g.m.**, s. 63. Bu eserlerin bir kısmı, Ohin Medresesi Kütüphanesi'ndedir.

⁵⁵² Ebced hesabına göre **ين ملجن الغريب** /eyne melceü'l-guraba olarak tarih düşürülmüştür (Âsım Ohinî, **a.g.e.**, vr. 148). Sağlaması şöyledir: **elif (1) + ye (10) + nun (50) + mim (40) + lam (30) + cim (3) + elif (1) + elif (1) + lam (30) ğayn (1000) + ra (200) + be (2) + elif (1) =1369**

Karakoyî'den almıştır. Aralarında Şeyh Selim-i Zokaydî ve Molla Masum Godişki'nin de bulunduğu birçok talebe ve halife yetiştirmiştir.

3. Şeyh Âsım Ohinî (ö. 2011); Şeyh Alaeddin'in en küçük oğludur. Tarikata babasına intisap ederek girmiştir. Sonrasında Şeyh Mahmud-i Karakoyî'ye tabi olmuş ancak onun vefatıyla Norşin şeyhlerinden Şeyh Takiyuddin'e (ö. 1967) bağlanmış ve ondan hilafet almıştır. Aralarında Şeyh Hâlid Ohinî'nin oğulları Şeyh Nimetullah (ö. 2012), Şeyh Fethullah (Ayte) ve kendi oğulları Şeyh Mesud (Türel) ile Şeyh Zahid'in (ö. 2012) bulunduğu ondan fazla halifesi vardır. Şeyh Âsım, çalışmamızda sıkça başvurduğumuz *Birketü'l-kelimât* adlı eserin müellifidir.⁵⁵³

Günümüzde Ohin Tekkesi ve Medresesi'ndeki faaliyetleri Şeyh Âsım'ın halifelerinden Şeyh Fethullah Ayte ve Şeyh Mesud Türel yürütmektedirler.

(3). *Şeyh Abdülkahhar Zokaydî (ö. 1906) ve Zokayd Dergâhi*

Abdülkahhar b. Molla Mahmud, bölgenin büyük âlimlerinden Allame Molla Halil Siirdî'nin (ö. 1843) torunudur. Siirt'in Eruh ilçesi Tanze (Kavaközü) köyünde 1844 yılında dünyaya gelen Abdülkahhar, dedesinin medresesinde müderris olan Molla Ömer'in yanında ilim tahsil etmiş ve ondan icazet almıştır.⁵⁵⁴

Başta tarikata mesafeli duran Molla Abdülkahhar, Sıbgatullah Arvâsî'nin halifelerinden Hâlid-i Oreki ile kendisi arasında geçen bir olaydan⁵⁵⁵ sonra tarikata girmeye karar verir. Tarikata ilk olarak Siirt'e bağlı Fersaf (Aydınlar/Dereyamaç) köyünde bulunan Şeyh Muhammed Hazîn Fersafi'ye (Şeyh-i Hazîn) (ö. 1892) intisap

⁵⁵³ Âsım Ohinî, **a.g.e.**, vr. 148-155.

⁵⁵⁴ Abid Sevgili, "Şeyh Mahmud ez-Zokaydî ve ed-Dâ' ve 'd-Deva' Adlı Eseri" (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dicle Üniversitesi Sos. Bil. Enst., Diyarbakır, 2011, s. 31.

⁵⁵⁵ Molla Halil Siirdî'nin ailesi, bölgede ilmiyle şöhret bulmuş Hâlid-i Oreki'yi çok sayar ve onu üstün tutar. Fakat Molla Hâlid'in Sıbgatullah Arvâsî'nin önünde eğilmesini ve Arvâsî'nin onun sırtına basıp ata binmesini işittiklerinde, bu hareketi "ilmin şerefini düşürmek" olarak yorumlayıp artık ona saygı göstermezler. Bir defasında Molla Hâlid, bu aileye ait medreseye geldiğinde onlarla görüşmüş ve Molla Abdülkahhar'a dua etmiştir. Bu esnada Molla Abdülkahhar "*Allah bu dönemdeki âlimlerden ilmi alsın! Çünkü bunlar ilme saygıyı bırakmadılar*" diye çıkışınca Molla Hâlid biraz düşündükten sonra kendisine şöyle der: "*İnsanlar bana âlim derler fakat benim ilimden bir ümidim yoktur. Ben sadece Gavs'a [Seyyid Sıbgatullah Arvâsî] yaptığım hizmetlerden ümitliyim. Benim bu hizmeti yaptığım esnada aldığım zevki Allah sana da tattırsın.*" der. Şeyh Abdülkahhar bu sözden çok etkilenir ve tarikata girmeye karar verir (Âsım Ohinî, **a.g.e.**, vr. 19; Korkusuz, **Nehri'den Hazne'ye**, s. 130-131).

ederek girer. Daha sonra Norşin'e gidip Abdurrahman-ı Tâğî'ye bağlanır. Sülûkunu tamamladıktan sonra hilafet alır ve önceki şeyhi Şeyh-i Hazîn'den izin alarak ona yakın bir köy olan Halenze (Bağtepe) köyünde irşada başlar. Bir müddet Siirt ve civarında irşad faaliyetlerini sürdürdükten sonra Zokayd (Kurtalan/Kayabağlar) köyüne yerleşir. Burada kurduğu medrese ve tekkede birçok ilmi ve irfani hizmette bulunan Şeyh Abdülkahhar'a Cizre civarından on yedi köyün intisap ettiği söylenmektedir. Yine halkı Yezidi olan yüz haneli Batran (Kurtalan/Yellice) köyünün Müslüman olmasına vesile olması da kayda değer bir faaliyettir.⁵⁵⁶ Ahmed-i Hânî'nin *Nubihar* adlı eserine haşiye yazan ve Şeyhi, Abdurrahman Tâğî'nin mektuplarını derleyen Şeyh Abdülkahhar, 1906 yılında vefat eder ve Zokayd'a defnedilir.⁵⁵⁷

Ondan sonra Zokayd Dergâhı'ndaki faaliyetleri oğlu ve Şeyh Muhammed Diyauddin'in halifesi Şeyh Mahmud-i Zokaydî (ö. 1945) devam ettirmiştir. Şeyh Mahmud 1877 yılında Siirt'in Halenze (Bağtepe) köyünde dünyaya gelmiştir. Molla Halil Siirdî'nin kurduğu Siirt'teki Mahmudiye Medresesi'nde Molla Halil'in torunlarından Molla Hasan'ın (ö. 1895) yanında ders okur. Daha sonra Zokayd'a döner. Babasında da bir müddet ilim tahsil ettikten sonra ondan ilmi icazeti alır.⁵⁵⁸ Hilafet alamadan babası vefat edince Norşin'e gider ve Şeyh Muhammed Diyauddin'e tabi olur ve kısa bir sürede ondan hilafet alır.⁵⁵⁹ Daha çok tedaris ve telif ile uğraşan Şeyh Mahmud, halife bırakmamıştır. Eserlerinden bazıları şöyledir: *Ed-dâu ve Devâ*, *Risâletün bi't-Telaffuzi bi's-Sâdi ve'd-Dâd*, *er-Risâletü'l-Arûziyye ve'l-Kavâfiyye*, *Risâletün fi Beyâni'l-muâşere*, *Tavdihü'l-mesâlik* (İbn-i Malik'in Elfiyye'sinin nesir hali), Molla Halil Siirdî'nin *M'afuvvât* adlı eserine şerh.⁵⁶⁰ Şeyh Mahmud'un dikkat çeken bir faaliyeti de Ermeni tehciriyle göç eden Ermenilerden geride kalan kimsesiz birçok Ermeni çocuğu himayesine alması ve evlendirene kadar bakımını üstlenmesidir.⁵⁶¹

⁵⁵⁶ Detaylı bilgi için bkz. Korkusuz, **Nehrî'den Hazne'ye**, s. 134.

⁵⁵⁷ Sevgili, **a.g.t.**, s. 31-33.

⁵⁵⁸ Sevgili, **a.g.t.**, s. 30.

⁵⁵⁹ Korkusuz, **Nehrî'den Hazne'ye**, s. 282.

⁵⁶⁰ Eserler hakkında detaylı bilgi için bkz. Sevgili, **a.g.t.**, ss. 39-47.

⁵⁶¹ Bu kişilerin bazıları için bkz. Sevgili, **a.g.t.** s. 23.

Şeyh Mahmud'dan sonra oğulları, Şeyh Haydar (ö. 1968),⁵⁶² Şeyh Cüneyd (ö. 1963)⁵⁶³ ve Şeyh Fudayl (ö. 1992)⁵⁶⁴ irşad ve tedris faaliyetlerini yürütmüşlerdir.

(4). *Şeyh Abdülkadir-i Mellekendî Hezânî (ö. 1908) ve Hezân Dergâhı*

Muş'un Bulanık ilçesine bağlı Semerşeyh/Semerkend (Yokuşbaşı) köyünde tanınmış bir âlim olan ve aynı zamanda Mevlânâ Hâlid'in halifesi olduğu söylenen Molla Abdullah-ı Semerşeyhî'nin oğludur. Daha önce ismi geçen Molla Abdurrahman-ı Mellekendî'nin kardeşidir.⁵⁶⁵

İlim tahsilini babasının yanında bitiren Şeyh Abdülkadir, tarikata Seyyid Sıbgatullah Arvâsî'ye intisap ederek girmiştir. Arvâsî vefat edince onun halifesi Şeyh Abdurrahman-ı Tâğî'ye bağlanıp seyr u sülûkunu bitirir ve ondan hilafet alan ilk kişi olur.⁵⁶⁶ Şeyh Abdülkadir önceleri Resula [?] köyünde imamlık yapıyorken şeyhi onu Diyarbakır Lice'ye bağlı Hezân (Savat) köyüne gönderir. Şeyh Abdülkadir buradaki irşadıyla büyük âlimlerin tarikata girmesini sağlar ve bunların bazısına da hilafet verir. Şeyh Abdülkadir'in içinde bazı mektupların da yer aldığı bir *Divan*'ı vardır.⁵⁶⁷

⁵⁶² Zokayd'da doğan Şeyh Haydar, babasının yanında tahsilini tamamlayıp icazet alır. Tarikata önce babasına intisap ederek giren Şeyh Haydar, hilafeti Norşin müderrisi Molla Muhammed Emin'in halifesi Şeyh Muhammed Baki'den alır. Dedesi Şeyh Abdülkahhar gibi bölgedeki gayr-i müslimlerin Müslüman olmasına vesile olan Şeyh Haydar, 1968'de vefat eder ve Zokayd'a defnedilir (Sevgili, a.g.t. s. 34).

⁵⁶³ 1911'de Zokayd'da doğan Şeyh Cüneyd, medrese tahsilini Zokayd'da babasının yanında tamamlar. Molla Mahmud'un çocukları arasında ilmi seviyesi en yüksek kişi kabul edilen Şeyh Cüneyd, yirmi beş yıl tedriste bulunmuştur. Birçok talebe yetiştiren Şeyh Cüneyd, tarikata babasına intisap ederek girmiştir. Babası vefat edince Ohin'deki Şeyh Alaeddin'e intisap etmiş, onun da vefatından sonra Suriye'de bulunan ve Şeyh Muhammed Diyauddin'in halifesi olan Şeyh Mahmud-i Karakoyî'ye intisap edip ondan hilafet almıştır. İyi bir hattat olan Şeyh Cüneyd, dedesi Şeyh Abdülkahhar ve babası Şeyh Mahmud'un birçok eserini istinsah etmiş ve etrafına haşiyeler yazmıştır. 1963 Yılında vefat eden Şeyh Cüneyd, Zokayd'a defnedilmiştir (Abdurrahman Adak, "Şeyh Cüneyd-i Zokaydî ve Mahtut Bir Şiir Mecmuası", **Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi**, S. I, Nisan 2009, s. 133-135).

⁵⁶⁴ Şeyh Cüneyd'den ilmi icazet alan Şeyh Fudayl, Zokayd'da müderrislik yapmıştır. Şeyh Maşuk Norşinî'den hilafet alan Şeyh Fudayl, bölgedeki birçok şeyhin eserlerini istinsah edip 200 kûsur varaktan ibaret bir eserler mecmuası hazırlamıştır. Çalışmamızda da yer yer bu nüshadan faydalanılmıştır. Şeyh Fudal, 1992 yılında vefat etmiş ve Zokayd'a defnedilmiştir.

⁵⁶⁵ Âsım Ohinî, **a.g.e.**, vr. 189.

⁵⁶⁶ Âsım Ohinî, **a.g.e.**, vr. 69.

⁵⁶⁷ Şefik Korkusuz, **Tezkire-i Meşayih-i Amid**, İstanbul, Kent Yayınları, 2014, s. 37-38.

Bölgede bilinen meşhur halifeleri şunlardır: Şeyh Ahmed el-Haâsî (Mela-yi Hâsî) (ö. 1951),⁵⁶⁸ Molla Mustafa-i Sîsî (ö. 1914),⁵⁶⁹ Muhammed Hadi (Seyda-yı Lice) (ö. 1912),⁵⁷⁰ Şeyh Seyyid Ali⁵⁷¹ ve Molla Abdullah-ı Hazrovî (ö. 1947). 1326/1908 yılında vefat eden Şeyh Abdülkadir, Lice'nin Hezân köyünde medfundur.⁵⁷² Ondan sonra Hezân Dergâhın'da tarikati, oğlu ve Şeyh Muhammed Diyauddin'in halifesi Şeyh Selim-i Hezânî (ö. 1350/1931-32) devam ettirmiştir.⁵⁷³

(5). *Şeyh Ahmet Dummulî Taşkesenî (ö. 1909) ve Taşkesenli Dergâhu*

Molla Mahmud'un oğlu Şeyh Ahmed, Bingöl'ün Karhova ilçesine bağlı Hacılar köyünde 1848 yılında dünyaya gelmiştir. İlmî tahsilini Molla Ahmed-i Kukî, Molla Abdurrahman-ı Mellekendî ve Şeyh Hâlid-i Orekî'den almıştır. Seyyid Sıbgatullah Arvâsî'ye intisap ederek tarikata giren Şeyh Ahmed, seyr u sülûkunu

⁵⁶⁸ Lice'nin Hezân nahiyesine bağlı Hâs köyünde doğan Şeyh Ahmed, Diyarbakır Mesudiye Medresesi'nde Müftü İbrahim Efendi'nin yanında tahsilini tamamlamıştır. Melay-i Hasî olarak şöhret bulan Şeyh Ahmed, Diyarbakır merkezde ve Hezân nahiyesinde müderrislik, Lice'de de müftülük yaptıktan sonra hilafetin kaldırılmasından (1924) dolayı görevinden istifa eder. Şeyh Abdülkadir-i Hezânî'ye intisap edip sülûkunu tamamlar ve ondan hilafet alır. İrşad faaliyetlerinde bulunmayan Melay-ı Hasî, daha çok ilim tedrisi ile meşgul olmuştur. Kürtçe, Arapça, Zazaca, Türkçe ve Farsça bilen Melay-ı Hâsî, kendi anadili olan Zazaca bir mevlid telif etmiş ve bu eser 1900 yılında 400 adet basılmıştır. Şeyh Ahmed 1951 yılında vefat eder ve Hezân'a defnedilir. (Korkusuz, **Tezkire-i Meşayih-i Amid**, ss. 62-69).

⁵⁶⁹ Asıl ismi Mustafâ Feyzi olup Seyday-ı Sîsî diye meşhur olmuştur. 1847 yılında Lice'ye bağlı Sîs (Yolçatı) köyünde dünyaya gelmiştir. İlim tahsiline Molla Hâlid-i Orekî'nin yanında başlayan Sîsî, daha sonra eğitim gördüğü Molla Muhammed Hadî'den ilmi icazetini almıştır. Şeyh Abdülkadir'den hilafet aldıktan sonra şeyhi onu, Elazığ Karakoçan'a göndermiştir. Sîsî başta oğlu Muhammed Hadi Kevmanî (ö. 1956) olmak üzere yedi halife yetiştirmiştir. Bunlar Molla Muhammed Hadi Kevmanî (Oğlu), Molla Aliy-i Okçıyan, Molla Muhammed Bermanî, Molla Abdülmecid-i Licevî, Molla Ubeydullah Şevkî, Molla Hasan-i Tumuk, Molla Receb-i Kavman. Seyday-ı Sîsî, 1914 yılında vefat etmiş ve Karakoçana'a bağlı Kavman'a (Yücekonak) defnedilmiştir. Korkusuz, **Tezkire-i Meşayih-i Amid**, s. 313-314; Muhammed Hadiy-i Kevmanî, **Divan**, Haz. Muhammed Seydaoğlu, İstanbul, Nûbihar Yayınları, 2011, ss. 7-10. eserde Şeyh Mustafa Sîsî ve Oğlu Muhammed Hadi'nin kasidelerinin yanı sıra başka şeyhlerin de kasidesi yer almaktadır.

⁵⁷⁰ Lice'de doğan Muhammed Hadi, Siirtli Molla Halilzade Fethullah Efendi'den icazet almıştır. Seyday-ı Lice diye şöhret bulan Muhammed Hadi, Lice'deki rüşdiye mektebinde müderrislik yapmış, ardından Lice müftülüğüne tayin olmuştur. Şeyh Abdülkadir'den hilafet aldıktan sonra da tedris faaliyetleriyle meşgul olan Seyday-ı Lice'nin bir divanı ve tecvide dair bir eseri bilinmektedir. 11 Kânunusani 1327/1912'de vefat eden Seyda, Lice'de defnedilmiştir (Korkusuz, **Tezkire-i Meşayih-i Amid**, ss., 156-160).

⁵⁷¹ Muş'un Bulanık ilçesi Mellekend (Mollakent) köyünden olan Şeyh Seyyid'in asıl ismi Ali'dir. Tarikata önce Abdurrahman Tâgî'ye intisap ederek giren Şeyh Ali, Tâgî'nin talimatı üzerine Şeyh Abdülkadir'in yanına gider. Şeyh Abdülkadir'de sülûkunu tamamlayıp hilafet alan Şeyh Ali, onun aynı zamanda damadı olur (Korkusuz, **Tezkire-i Meşayih-i Amid**, s. 332-333).

⁵⁷² Âsım Ohinî, **a.g.e.**, vr. 69.

⁵⁷³ Korkusuz, **Tezkire-i Meşayih-i Amid**, s. 37-38.

Şeyh Abdurrahman-ı Tâğî'nin yanında tamamlamıştır. İrşad için Erzurum'da Sultan Melik Mahallesi Üç Kümbetler Mevkiinde bir yere yerleşen Taşkesenî, yaz aylarında Erzurum'un Tekman ilçesine bağlı Taşkesen köyünde ikamet etmiştir. Kendisi Erzurum Caferiye Medresesi'nde müderrislik yaparken Taşkesen'de de amcası oğlu ve halifesi Şeyh İbrahim'i yetkili kılmıştır. Yaptığı hizmetlerden dolayı Sultan II. Abdülhamid, Ahmet Taşkesenî'ye bir Kur'an-ı Kerim hediye etmiştir.⁵⁷⁴ 1909 yılında vefat eden Şeyh Ahmed, Erzurum merkezde Taşkesenli Cami haziresinde defnedilmiştir. Yetiştirdiği halifeler şunlardır: Oğlu Şeyh Ziyauddin Efendi, Şeyh İbrahim Efendi, Erzurum Serçeme köyünden Tabur İmamı Muhammed Nuri Efendi, Liceli Molla Ömer Efendi ve Kağızmanlı Molla Hasan Efendi.⁵⁷⁵

Şeyh Ahmed'den sonra tarikat silsilesini Taşkesenli şeyhleri farklı icazetler olarak devam ettirmişlerdir. Bunlar;

1. Şeyh İbrahim Taşkesenî (ö. 1926); Şeyh Ahmed'in amcazadesi ve halifesidir.
2. Şeyh Ziyauddin Taşkesenî (ö. 1914); Şeyh Ahmed'in oğlu ve halifesidir.
3. Şeyh Muhammed Sırrı Efendi (ö. 1954); Şeyh Ahmed'in oğlu ve Şeyh İbrahim'in⁵⁷⁶ halifesidir.
4. Şeyh Alaeddin Taşkesenî (1967); Şeyh Ahmed Taşkesenî'nin yeğeni ve Şeyh Ziyauddin Taşkesenî'nin halifesidir.
5. Şeyh Muhammed Sıddık Efendi (ö.1985); Şeyh Ziyauddin'in oğlu ve Abdurrahman Tâğî'nin torunlarından Şeyh Taha Norşini'nin halifesidir.
6. Taşkesenli Abdurrahman Hoca (ö.1980); Şeyh Muhammed Sırrı Efendi'nin oğlu ve halifesi olarak bilinmektedir.⁵⁷⁷

(6). Şeyh Muhammed Sami Erzincanî (ö. 1912) ve Kırtıloğlu Tekkesi

Erzincan'ın Kırtıloğlu⁵⁷⁸ sülalesine mensup olan Muhammed Sami, Erzincan'a bağlı Selüke (Yeşilçay) köyünde 1847 yılında doğmuştur. Çeşitli

⁵⁷⁴ Hediye edilen Kur'an-ı Kerim hâlâ ailece muhafaza edilmektedir. Abdurrezak Türk, **a.g.e.**, s. 363.

⁵⁷⁵ Fuat Taşkesenligil, **Silsile-i Aliye'nin Taşkesenli Halkası**, Erzurum, Bakanlar Matbaacılık, 2002, ss. 43-57.

⁵⁷⁶ Şeyh İbrahim'in diğer halifesi Erzurumlu Kavuklu Şeyh Hacı Hasan Efendi'dir. Abdurrezak Türk, **a.g.e.**, s. 365.

⁵⁷⁷ Taşkesen şeyhlerinin hayatları için bkz. Fuat Taşkesenligil, **a.g.e.**; Abdurrezak Türk, **a.g.e.**, ss.364-386; İbrahim Taşkesenligil, "Taşkesenli", **DİA**, TDV, 2011, C. XXXX, s. 148-149.

medreselerde ilim tahsil ettikten sonra İstanbul'da Fatih Medresesi'nden mezun olmuş, sırasıyla Erzincan'ın Üzümlü köyünde imamlık, Erzincan Camii Kebir'inde vaizlik ve Erzurum'un Hınıs İlçesinde Rüştîye Mektebi'nde öğretmenlik yapmıştır.⁵⁷⁹

İlk dönemlerde Erzincan'daki Kadirî şeyhlerinden Süleymaniyeli Abdurrahman Efendi ile Nakşi şeyhi Mustafa Fehmi Efendi'nin sohbetlerinde bulunur. Sonrasında Hınıs'ta öğretmenlik yaptığı dönemde, irşad için Hınıs'a gelen Abdurrahman-ı Tâğî'nin sohbetine katılan Erzincanî, ondan etkilenir ve ona intisap eder. Birkaç defa Norşin'e gittikten sonra şeyhinin dergâhında hizmet etmek için resmi görevinden istifa edip Norşin'e yerleşir. Kürtçe bilmeyen Erzincanî mürşidiyle kimi zaman tercüman vasıtasıyla bazen de Arapça iletişim kurar. Bir yıl süre zarfında seyr u sülûkunu tamamlayınca Şeyh Abdurrahman kendisine hilafet verir ve 1883-84 yılında Erzincan'a irşad için gönderir.⁵⁸⁰

Erzincan'a giden Muhammed Sami, Karaağaç (Mecidiye-i Kebir) Mahallesi'nde cami, tekke, fırın ve çeşme inşa eder. Buradaki yer, kendi aşiretine nisbeten Kırtıloğlu Dergâhı, kendisi de Pîr-i Sâmi olarak anılmaya başlar. Hayatının sonuna kadar irşad faaliyetlerinde bulunan Muhammed Sami, sahip olduğu mülkleri dergâhın giderlerine vakfetmiştir. 1330/1912 yılında vefat eden Pîr-i Sâmi'nin kabri Erzincan'da Terzi Baba Mezarlığı yolu üzerindedir.⁵⁸¹

Yetiştirdiği halifeler arasında Şeyh Muhammed Beşir Efendi (ö. 1932), Kelkitli Hoca Ali Efendi, Şeyh Abdurrahman Acar, Hacı Hasan Efendi, Hacı Hoca Mehmet Efendi bulunmaktadır. Müridlerinden *Râbitâ-i nakş-i hayâl*⁵⁸² adlı bir divanı bulunan Tüfekçizâde Salih Baba (ö. 1939) ile Kır Müezzin Salih şöhret

⁵⁷⁸ Muhammed Sami'nin büyük dedesi Mustafa Efendi, Erzincan'ın batısında yer alan Oğlaktepe Köyü ile Aydoğdu köyü arasında bulunan Kırtıl tımarı adıyla bilinen bir arazinin tımar sahipliğini yapmıştır. Ondan dolayı soyundan gelen kişilere Kırtıloğlu denmektedir (Ünal Tuygun, **Pir-i Sami Hazretleri**, Erzincan, Kervan Yayınları, 1997, s. 5-6).

⁵⁷⁹ Abdülkerim Erdoğan, "Erzincanlı Salih Baba", **Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi: Gönül Sultanları Buluşması**, Eskişehir, 26-28 Mayıs 2014, s. 445-446.

⁵⁸⁰ Tuygun, **a.g.e.**, s. 10-12; Korkusuz, **Nehrî'den Hazneye**, s. 143-147.

⁵⁸¹ Abdülkerim Erdoğan, **a.g.m.**, s. 446.

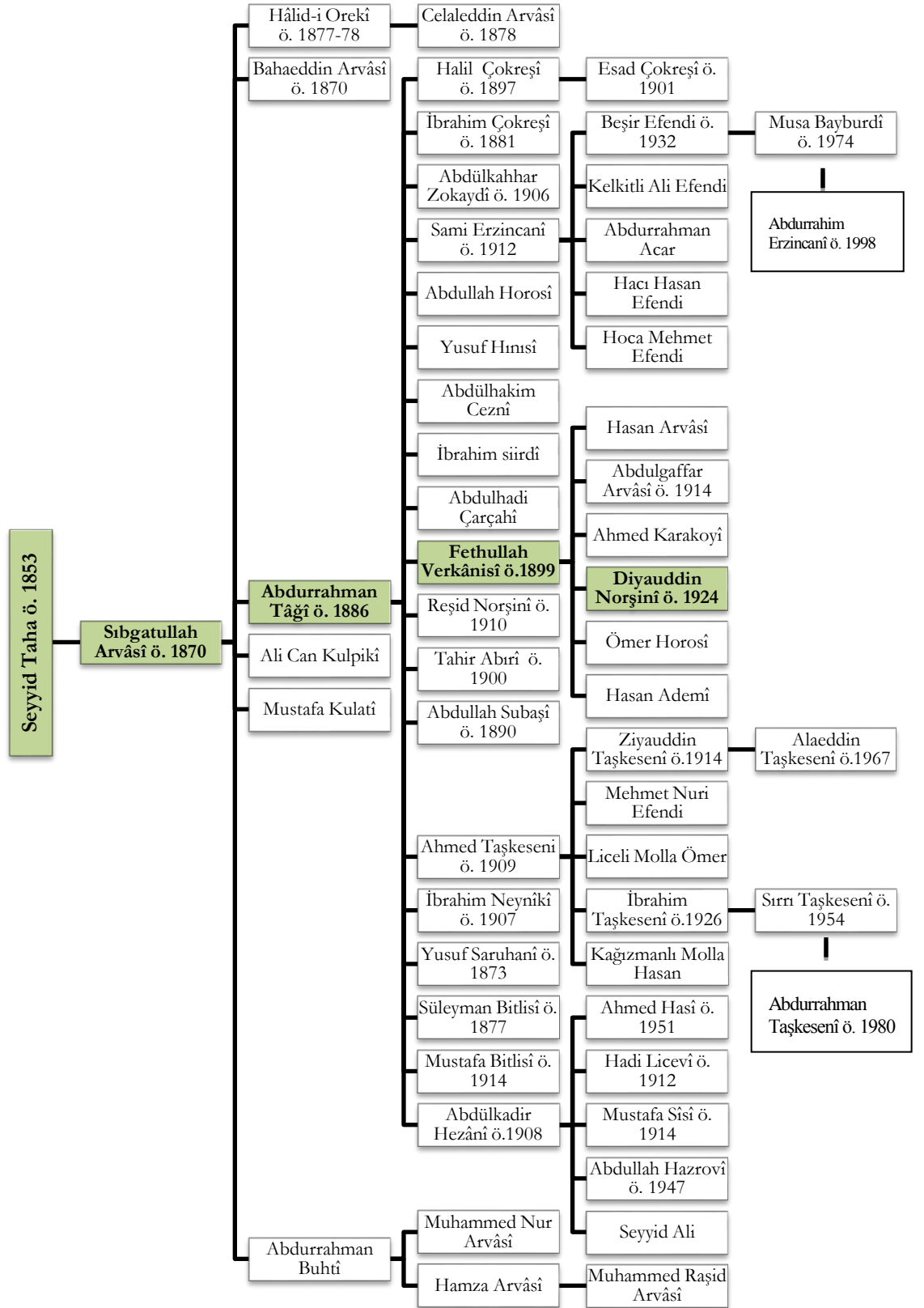
⁵⁸² Eserin en son basımı için bkz. Salih Baba, **Salih Baba Divanı**, İstanbul, Semerkand Yayınları, 2015.

bulmuştur.⁵⁸³ Ondan sonra Kırtıloğlu Tekkesi'nde sırasıyla Muhammed Beşir Efendi (ö. 1932), Musa Dede Paşa Bayburdî (Baştürk) (ö. 1974)⁵⁸⁴ ve Abdurrahim Reyhanî Erzincanî (ö. 1998) postnîşîn olmuştur.⁵⁸⁵

⁵⁸³ Hayatları için bkz. Tuynun, **a.g.e.**, s. 26-31; Abdülkerim Erdoğan, "Erzincanlı Salih Baba".

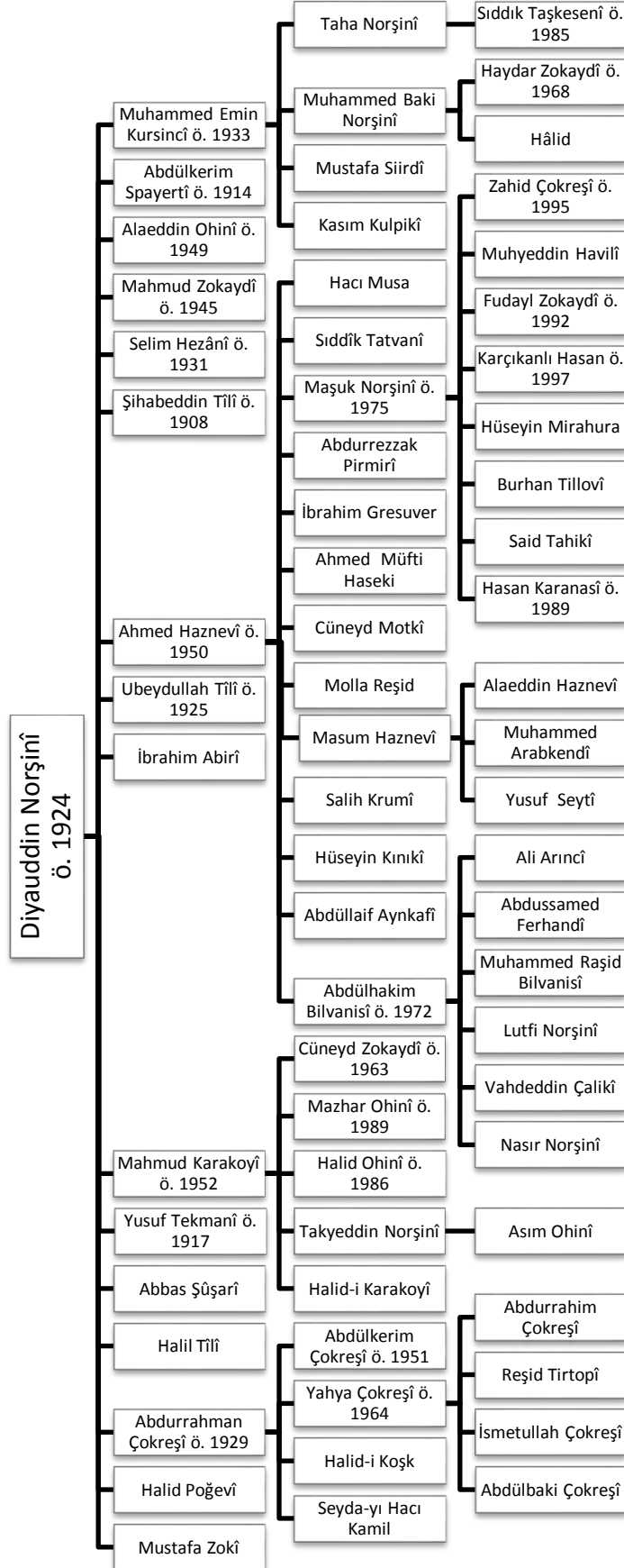
⁵⁸⁴ Hayatı için bkz. Nurettin Albayrak, "Dede Paşa", **DİA**, TDV, 1994, C. IX, s. 83.

⁵⁸⁵ Sami Erzincanî ve Kırtıloğlu Dergâhı hakkında detaylı bilgi için bkz. Ünal Tuynun, **Piri Sami Hazretleri**, Erzincan, Kervan Yayınları, 1997.

Şekil III: Seyyid Sıbgatullah Arvâsî Kolu

Şekil IV: Muhammed Diyauddin Norşinî Sonrası Silsile

B. Şeyh Taha Harîrî (ö. 1875) ve Sûrsûre Dergâhı

Erbil'in Harîr nahiyesinde doğan Taha Harîrî, Bağdat medreselerinde tahsilini tamamlayıp ilmi icazetini alır. İbrahim Fasih Haydarî'nin bildirdiğine göre Harîrî tarikata Mevlânâ Hâlid'e intisap ederek girmiştir.⁵⁸⁶ Sonrasında Mevlânâ Hâlid'in Erbil'de bulunan ilk halifelerinden Hidayetullah Erbilî'ye⁵⁸⁷ tabi olan Harîrî, Mevlânâ Hâlid'in inşa ettiği⁵⁸⁸ Erbil Hâlidî Tekkesi'nde⁵⁸⁹ Hidayetullah Erbilî'nin himayesinde bir müddet kalır ve hizmet eder. Daha sonra Seyyid Taha Nehrî'yi rüyada görünce ona bağlanır ve onun gözetiminde Nehrî'de seyr u sülûk ile meşgul olmaya başlar.⁵⁹⁰ Harîrî, “*Nehrî köyü, emirin kalesi ve Yahudi mahallesi hariç, taşı toprağı her şeyi ile nur olmuştur*” sözleriyle Nehrî'deki manevî atmosfere dikkat çeker.⁵⁹¹ Mürşidi ile aynı ismi taşıması ve sakalı olmaması münasebetiyle Nehrî'de “Köse Halife” diye meşhur olmuştur.⁵⁹² Bu bağlamda Sıbgatullah Arvâsî, kendisinden “*Şeyhimizin büyük halifelerinden Köse Halife adı ile tanınan Molla Taha*” diye söz eder.⁵⁹³

Nehrî'de sülûkunu tamamladıktan sonra Seyyid Taha'dan hilafet alır. Harîrî'e yakın Sûrsûre köyünde kurduğu tekke ve medresede uzun bir müddet irşad ve ilimle meşgul olur. Arapça, Farsça, Türkçe ve Kürtçe bilen Harîrî, Erbil ve Musul bölgelerinde yaklaşık kırk yıl irşad faaliyetlerinde bulunmuştur. Kendisinden sonra ise oğlu Şeyh Bahâeddin devam etmiştir. Ondan sonra da oğulları Şeyh Sadık ile

⁵⁸⁶ Haydarî, eserinde, Harîrî'yi “Âlim, fazilet sahibi, âmil, âbid, müderris” olarak tanıtır. İbrahim Fasih Haydarî, **a.g.e.**, s. 69-70.

⁵⁸⁷ Mevlânâ Hâlid'den ilmi icazetin yanı sıra *mutlak hilafet* almıştır. Kabri Bağdad'ta Geylânî Mezarlığındadır. İbrahim Fasih Haydarî, **a.g.e.**, s. 63.

⁵⁸⁸ Hüseyin Vassaf, **a.g.e.**, s. 355.

⁵⁸⁹ Erbil'de kurulan ilk Hâlidî tekkesi olan bu tekke, Mevlânâ Hâlid döneminde inşa edilmiştir. 1961 yılında onarılan tekke, günümüzde “Cami-yi Hânkâh-ı Hâlidîyye” olarak bilinmekte ve mescid olarak kullanılmaktadır. Tekkede Hidayetullah Erbilî ve onun soyundan gelen şeyhler postnîşîn olmuştur. Postnîşîn olan şeyhler sırasıyla şöyledir: Şeyh Hidayetullah Erbilî, Şeyh Muhammed Said Erbilî, Şeyh Abdurrahman Erbilî, Şeyh Yahya Erbilî, Şeyh Mazhar Erbilî, Şeyh Muhammed Saib (Şîrzad Şeyh Muhammed, **el-Âsarü'd-diniyye fi Erbil**, Erbil, t.y., s. 49).

⁵⁹⁰ Osman Nuri Topbaş, **Altın Silsile**, İstanbul, Erkam Yayınları, 2013, s. 480

⁵⁹¹ Sıbgatullah Arvâsî, **a.g.e.**, s. 227-228 (286. Minha).

⁵⁹² Rivayete göre Taha Harîrî üstadıyla adaş olduğundan ismiyle çağrılmaktan rahatsızlık duyar. Durumu anlayan Seyyid Tâhâ, sakalının seyrek oluşu sebebiyle huzurda bulunan birine; “Şu bizim köse talebeyi çağırın” der. Bu olaydan sonra Tâhâ Harîrî'nin ismi “Köse Halife” olarak kalır. (Özatak, **a.g.e.**, 92; Korkusuz, **Nehrî'den Hazne'ye**, s. 42).

⁵⁹³ Sıbgatullah Arvâsî, **a.g.e.**, s. 227-228 (286. Minha).

Şeyh Mustafa tekkeyi temsil etmiştir. Tekke, yanındaki medrese ile birlikte şeyhin torunlarının kontrolünde 1988 yılına kadar faaliyet göstermiştir. Molla Muhammed Bîreî ve Molla Abdurrahman Rızgeg medresenin bilinen müderrislerindedir. 1988 yılında siyasi çalkantılar sonucu, Saddam Hüseyin yönetimindeki askerler, tekke ve medresenin bulunduğu köyü tamamen yıkınca, aile bu köyün yanındaki Bâsurme köyünü kurmuş ve buraya yerleşmiştir. Günümüzde aile hâlen bu köyde ikamet etmektedir.⁵⁹⁴

Halifesi Esad Erbilî, *er-Risâletü'l-Es'adiyye fi tarîkati'l-aliyye* eserinde Harîrî'den şöyle söz eder:

“..Tarikat-ı aliyyede seyr u sülûkum ne babamın ne de dedemin irşad zamanlarına rastlamadığından, o zamanın kutb-u irşadı Tâhâ'l-Harîrî en-Nakşebendî el-Hâlidînin hizmetine girdim. 1292/1875 senesine, yani vefatına kadar beş sene müddetle hizmetlerinde bulundum...”⁵⁹⁵

Yine Esad Erbilî bir tarikat icâzetnâmesinde Taha Harîrî'yi şöyle över:

“..Zamanında irşad erbabının en büyüğü, hidayet ehli kulları feyizlendiren, has zatların ileri geleni, asrında tek ve eşsiz olan, sırrı bütün ihvana sirayet eden, irşadın hayat suyu mensuplarına akan Harîrî'e mensub Seyyid Taha...”⁵⁹⁶

Vefatına yakın bir zamanda Esad Erbilî'ye “*Büyük babanız Hidayetullah Efendi'nin bende çok hakkı var. O hakkı ödemek için bu emaneti ben size bırakıyorum*” diyerek onu kendi yerine postnîşîn tayin etmiştir.⁵⁹⁷ Harîrî, 1292/1875

⁵⁹⁴ Bu bilgiler, Nisan 2016 yılında Erbil'in Harîr nahiyesine yapılan gezide Bâsurme köyünde ikamet eden ve Harîrî'nin torunlarından olan Erşed Veci ile Yasin Abdullah'tan alınmıştır.

⁵⁹⁵ Muhammed Esad Erbilî, *er-Risâletü'l-Es'adiyye fi tarîkati'l-aliyye*, Dersââdet, Matbaa-i Ahmed Kamil, 1343 h., s. 29.

⁵⁹⁶ Muhammed Esad Erbilî, *Mektûbât*, Haz. H. Kamil Yılmaz ve İrfan Gündüz, İstanbul, Erkam Yayınları, 2012, s. 423.

⁵⁹⁷ Hasan Kamil Yılmaz, *Altın Silsile*, İstanbul, Erkam Yayınları, 2005, s. 205-208.

yılında vefat etmiştir.⁵⁹⁸ Kabri Erbil'in Harîr Nahiyesine bağlı Bâsurme (Sûrsûre) köyündedir. Oğlu Molla Bahâeddin Şeyh Esad Erbilî'den hilafet almıştır.⁵⁹⁹

Harîrî'nin salikin keşfine dair sözleri şöyledir:

*Keşfi açık sâlik ile keşfi kapalı salikin hali, gözü gören ile gözü görmeyen iki kişinin Hicaz seferine benzer. Her ikisi de yol boyunca devamlı olarak gayelerine yaklaşmaktadırlar. Fakat gözü görmeyenin sevabı daha çoktur. Seyr u sülûkte de keşfi olmayan sâlik, her ne kadar görmüyorsa da devamlı terakki halinde olduğu için keşfi açık olandan daha kazançlıdır.*⁶⁰⁰

1. Meclis-i Meşâyih Reisi Esad Erbilî (ö. 1931) ve Kelamî Dergâhı

Mevlânâ Hâlid'in ilk halifelerinden Şeyh Hidayetullah Erbilî'in torunu olup, Şeyh Muhammed Said'in oğludur.⁶⁰¹ 1264/1847 yılında Erbil'de doğmuştur. Zahiri ilimlerden icazet aldıktan sonra 1287/1870 yılında yirmi üç yaşında tarikata intisap eder. İntisap ettikten sonra Taha Harîrî'nin yanında tarikata talip olanları talim ile meşgul olur. Beş yıl şeyhinin hizmetinde bulunup onun yanında seyr u sülûkunu tamamlar ve vefatından (1875) sonra onun yerine postnîşîn olur. Bir müddet sonra 1303/1885 yılında Nureddin Birîfkânî'nin (ö. 1268/1851) halifesi Abdülhamid Birîfkânî'den (ö. 1305/1887-88)⁶⁰² Kadiriyye icazetini de alır.⁶⁰³

⁵⁹⁸ Erbilî, **er-Risâletü'l-Es'adiyye**, s. 29; Topbaş, **a.g.e.**, s. 480.

⁵⁹⁹ Yakışık, **a.g.m.**, s. 426.

⁶⁰⁰ Topbaş, **a.g.e.**, s. 481.

⁶⁰¹ Bir icâzetnâmede kendisinden ve ailesinden şöyle söz eder:

"...Bu hakîr, fakîr olan kul, kâdir ve ganî Rabbinin lütfuna muhtaç, Nakşbendiyye ve Kadiriyye dervişlerinin hizmetçisi, el-Hac Muhammed Es'ad ki kendisi el-Hac eş-Şeyh Muhammed Said'in oğludur. Âlim, âmil, veliy-i kâmil, tevhid hakikatına vakıf olan Muhammed Said ise, fenâfillah ve bekâbillah mertebelerine ulaşmış mürişid, Rabbinin Muhammed deryasında müstağrak olmuş el-Hac, eş-Şeyh Hidayetullah Erbilî en-Nakşî'nin oğludur." (Erbilî, **Mektûbât**, s. 422-423). Bir arşiv belgesine göre Esad Erbilî'nin babası Şeyh Muhammed Said'e dergâh şeyhliğinden dolayı *berat* verilmiştir. Bkz. BOA, İ.MVL, 291/11657, 27 S 1270/29 Kasım 1853.

⁶⁰² Seyyid Abdülhamid b. Seyyid Şemseddin Birifkanî Etruşî, Seyyid Nureddin Birifkanî'nin son halifesidir. Kuzey Irak'ta bulunan Duhok'a yakın bir köy olan Etruş'ta bir tekke kurmuş, orada tedris ve irşad vazifesinde bulunmuştur. 1305/1887-88 yılında Etruş'ta vefat etmiş ve oraya defnedilmiştir. Mahmud Birifkanî, **Birifkan Seyyidleri**, Ankara, Poyraz Ofset, 2011, s. 151.

⁶⁰³ Muhammed Esad, **er-Risâletü'l-Es'adiyye fi tarîkati'l-aliyye**, s. 30.

Esâd Erbilî, hac vazifesi esnasında gördüğü bir rüya üzerine İstanbul'a göç etme kararı alır. Erbilî, Nehrî şeyhleri (Sâdât-ı Nehrî) dışında İstanbul'da etkin bir biçimde faaliyet gösteren ilk şeyhtir. İstanbul'a geldiğinde henüz tanınmadığından pek ilgi görmez.⁶⁰⁴ İlk dönemlerde Fatih Camii'nde *Hâfız Divânı* ve Molla Camî'nin *Lüccetü'l-esrâr*'ını okutarak irfan meclisleri oluşturur. Kısa sürede şöhret bulan Erbilî, Saray'da Arapça ve dini ilimler dersi vermeye başlar.⁶⁰⁵

Sultan II. Abdülhamid, onun ilmî ve irfanî derslerini duyunca, onu Meclis-i Meşâyih azalığına tayin eder. Bu esnada Erbilî, meclis üyeliğinin yanı sıra Fatih ve Saray'daki derslerine devam eder. Daha sonra Macuncu civarındaki Kelamî Dergâhı münhal olunca burada irşad ile vazifelendirilir. Kadiriyye tekkesi olan Kelamî Dergâhı'nda⁶⁰⁶ Erbilî, hem Kadiriyye hem de Nakşbendiyye tarikatından icazetli olduğundan, önce Kadiriyye evradı okuyarak Kadiriyye zikrini icra eder, sonra da hatm-i hâcegân yaptırır.⁶⁰⁷ Erbilî'ye 1896 yılında burada yaptığı hizmetlerden dolayı maaş bağlanır.⁶⁰⁸ Ayrıca arşiv belgelerinde bu dergâha taamiye yardımının yapıldığı ve bazı mülklerin bağışlandığı geçmektedir.⁶⁰⁹

Vassaf'ın bildirdiğine göre, Hamdi Bey adında bir şair, Erbilî'yi “gençleri devlete karşı çıkmaya teşvik etme” suçuyla jurnalde bulunur ve bu jurnal sonucu Erbilî, 1318/1900 yılında Erbil'e sürgün edilir. Erbil'de bir kadın kendisine bir

⁶⁰⁴ Vahit Göktaş, “Muhammed Es'ad-ı Erbilî'nin Hayatı Eserleri ve Tasavvuf Felsefesi”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sos. Bil. Ens., 2002, 30-31.

⁶⁰⁵ Vassaf, **a.g.e.**, s. 356.

⁶⁰⁶ Vassaf, Kelamî Dergâhı'nın Kâdirî tekkesi olduğunu söyler. (Vassaf **a.g.e.**, C. II, s. 348.) Ancak Erbilî'den önce tekkeye postnîşin olan Şeyh Mehmed Ali Alemî Efendi (ö. 1304/1887) kaynaklarda er-Rifâî nisbesiyle anıldığından Rifâî şeyhi olarak geçmektedir (bkz. Zakir Şükrü Efendi, “İstanbul Tekkeleri Silsile-i Meşayihî”, **İslam Medeniyeti Mecmuası**, Yay. Haz., Şinasi Akbatu, C. IV, S. 4, 1980, s. 72; Mustafa Özdamar, **Dersâdet Dergâhları**, İstanbul, Kırk Kandil, 1994, s. 119). Ayrıca tekkede postnîşin olmuş şeyhlerin geneli Halvetî şeyhleridir. Sadece Erbilî'den iki dönem önce postnîşin olan şeyhin Kâdirî şeyhi olduğu tespit edilebilmiştir (bkz. Zakir Şükrü Efendi, **a.g.m.**, s. 72). Dolayısıyla Vassaf'ın bu tekkeyi Kâdirî tekkesi olarak tanıtmamasının nedeni belirsizdir. Şu var ki Erbilî ile birlikte Kâdirî zikri icra edilince tekke Kâdirî Tekkesi olarak da anılmış olabilir.

⁶⁰⁷ Vassaf, **a.g.e.**, s. 357.

⁶⁰⁸ BOA, BEO, 747/56018, 11 N 1313/25 Şubat 1896. Belgede vefat eden bir paşa haremının 500 kuruluş olan münhal maaşının şeyhe verilmesi “*Sadaka-i afiyet-i cihan, kıymet cenab-i padişahi olmak üzere...*” ifadesiyle birlikte verilmiştir.

⁶⁰⁹ BOA, BEO, 1241/93065, 01 Ş 1316/15 Aralık 1898; BOA, Y.EE, 53/48, 11 Ca 1317/17 Eylül 1899.

dergâh inşa eder ve burada irşad ile meşgul olur.⁶¹⁰ Ancak Ethem Cebecioğlu'nun, Kelamî Dergâhı'nda bir süre hizmet etmiş olan Kastamonulu Hasib Efendi ile yaptığı mülakattan aktardığına göre, Erbilî Abdülhamid tarafından sürgün edilmemiş, Batılı devletlerin Irak'taki siyasi etkinliklerini engellemek için sürgün adı altında bu bölgede görevlendirilmiştir.⁶¹¹ Arşiv belgelerinde bu görüşü destekleyen bilgiler yer almaktadır. Buna göre bir belgede Erbilî'nin tutuklandığına dair Alman gazetelerinde çıkan haberler yalanlanmış,⁶¹² bir başka belgede de hayatta kaldığı müddetçe kendisine maaş bağlanıldığından söz edilmiştir.⁶¹³

1324/1907 yılında II. Meşrutiyet ilan edildiğinde İstanbul'a tekrar döner. 1332/1914 yılında Meclis-i Meşâyih başkanlığına getirilir.⁶¹⁴ Burada bir yıl görev yaptıktan sonra 1915 yılında istifa eder.⁶¹⁵ Bundan sonra irşadla meşgul olup halife yetiştirir ve İstanbul'da ilmiye sınıfından birçok zat müridi olur.⁶¹⁶

23 Aralık 1930 yılında meydana gelen Menemen Olayı'yla ilgisi bulunduğu iddia edilerek oğlu Muhammed Ali Efendi ile birlikte İzmir Menemen'e götürülen Erbilî, burada yargılanıp idama mahkûm edilir. Oğlu Muhammed Ali idam edilirken, kendisinin cezası yaşlılığı sebebiyle müebbet hapse çevrilir. Daha sonra tedavi gördüğü Menemen Askeri Hastanesi'nde 84 yaşında 3-4 Mart gecesi 1931'de vefat eder. Cenazesi resmi makamlar tarafından Menemen'e defnedilir. Bazı kesimlerce Esad Efendi'nin zehirlenerek öldürüldüğü iddia edilmektedir.⁶¹⁷

Kelami Dergâhı hakkında önemli bilgiler verenlerden biri Danimarkalı Parapsikolog Carl Vett'tir (ö. 1956). 1925 yılında Kelami Dergâhı'na gelen Vett, burada iki hafta misafir kalır. Kaldığı sürede her gün notlar tutan Vett, bu

⁶¹⁰ Vassaf, **a.g.e.**, s. 359-360.

⁶¹¹ Detaylı bilgi için bkz. Ethem Cebecioğlu, **Allah Dostları: Muhammed Es'ad Erbilî**, İstanbul, Kalem Yayınları, 2013, s. 36-38.

⁶¹² “*Erbil ahalisinden olup Topkapı civarındaki Kelamî Dergâhı postnişinliğine tayin olunan Mehmed Esad Efendi'nin ailesiyle birlikte memleketine gönderildiği...*” (BOA, ZB, 450/70, r. 08/13 Mayıs 1316/1901). Alman gazetelerinde çıkan haberlerin tekdizi için bkz. BOA, HR. SYS, 40/14, 01 06 1900.

⁶¹³ BOA, DH. MKT, 2423/9, 07 B 1318/31 Ekim 1900.

⁶¹⁴ “*..Meclis-i Meşâyih Reisi Esad Efendiler'in ilmî faziletlerinden dolayı emeklilik işleminden muafiyetleri...*” BOA, MV, 189/44, 16 B 1332/10 Haziran 1914.

⁶¹⁵ Göktaş, **a.g.t.**, s. 45.

⁶¹⁶ Vassaf, **a.g.e.**, s. 361-362.

⁶¹⁷ Hasan Kamil Yılmaz, “Esad Erbili”, **DİA**, TDV, 1995, C. XI, s. 348.

gözlemlerini kitap olarak yayımlar. Bu kitabı Ethem Cebecioğlu “*Dervişler Arasında İki Hafta*” adıyla çevirmiştir. Vett eserinde, üst düzey yöneticiler, üniversite profesörleri, yüksek rütbeli subaylar ve zengin tüccarların zikir meclislerine halk ile birlikte katıldığını kaydeder. Carl Vett, yıllar sonra gözlemde bulunduğu tekkelerin kapatılmasıyla ilgili “*Allah’ın yüceliğinin tefekkür edilmesiyle kazanılan gerçek hikmetin kaynağı artık kurumuştur. Bu aynı kaynak, bir zamanlar en büyük ve en güzel sanat eserlerinin meydana getirilmesinde ilham kaynağı olmuş, bu sanat eserleriyle Doğunun eski kültürleri insanlığın zenginliğine katkıda bulunmuştur.*” yorumunu yapmıştır.⁶¹⁸

Esad Erbilî’yi yakından tanıyan Hüseyin Vassaf (ö. 1929), Erbilî’nin birçok halife yetiştirdiğini söyler. Vassaf, bu halifelerin bir kısmını eserinde şöyle kaydeder: *Hacı Mesud Bey, Talat Bey, Hafız Mustafa Efendi, Seyyid Kemal ve Hüseyin, Müftü Şeyh Muhammed, Müderris Ali Rıza, Şeyh Sırrı, Hacı Nuri, Yekta, Samatya İmamı Ali Efendî, Âsım Efendi.*⁶¹⁹ Bunların dışında, Esad Erbilî’nin oğlu Muhammed Ali Efendi, Bolulu Şeyh Muhyiddin Efendi (ö. 1976), Hafızu’l-Kurra Ömer Aköz Efendi, Ali Yekta Efendi,⁶²⁰ İbn Ebi Abdussamed Efendi,⁶²¹ Yahyalılı Mustafa Hulusi Efendi (ö. 1939)⁶²² ve Halil Fevzi Meriç (ö. 1950)⁶²³ halifeleri içerisinde yer almaktadır.

Erbilî’nin silsilesini en yaygın biçimde sürdüren halifesi ise Mahmud Sami Ramazanoğlu’dur (ö. 1984).⁶²⁴ Ramazanoğlu’nun yetiştirdiği halifelerden Musa Topbaş Efendi (ö. 1999),⁶²⁵ Erenköy’de irşad hizmetlerini yürütümüştür. Erbilî’nin

⁶¹⁸ Carl Vett, **Dervişler Arasında İki Hafta**, Çev. Ethem Cebecioğlu, İstanbul, Kaknüs Yayınları, 2004, s. 12.

⁶¹⁹ Vassaf, **a.g.e.**, s. 366.

⁶²⁰ Göktaş, **a.g.t.**, s. 54, 55 ve 58.

⁶²¹ Esad Erbilî, **Mektûbât**, s. 421-423.

⁶²² Ferhat Koca, “Yahyalılı Hasan Efendi”, **DiA**, TDV, 1997, C. XVI, s. 318.

⁶²³ Mehmet Ali Körpe, “Halil Fevzi Efendi Hazretleri”, **Hakikat**, S. 108, Eylül 2002.

⁶²⁴ Hayatı için bkz. Topbaş, **a.g.e.**, ss. 508-546; Necdet Tosun, “Mahmut Sami Ramazanoğlu”, **DiA**, TDV, 2007, C. XXXIV, s. 442.

⁶²⁵ Hayatı için bkz. Nuri Topbaş, **a.g.e.**, ss. 547-584.

telif ettiği eserler ise şunlardır: *Kenzü'l-irfân*,⁶²⁶ *Mektûbât*,⁶²⁷ *Risâle-i Es'adiyye*,⁶²⁸ *Tevhid Risâlesi Tercümesi*,⁶²⁹ *Fâtîha-i Şerîfe Tercümesi*,⁶³⁰ *Divân*.⁶³¹

Hüseyin Vassaf, Erbilî'ye olan muhabbetinden ona bir şiir yazmıştır. Şiirden bazı beyitler şöyledir:

Nûr-ı irfân ile şöhret-efzâ

Hazret-i Es'ad Erbilî'dir

Doğrusu ârif-i esrâr-ı hudâ

Hazret-i Esad Erbilî'dir.

Kalbi Vassaf'a safâ-bahş-ı kerem

*Hazret-i Esad Erbilî'dir.*⁶³²

⁶²⁶ Farklı konulardan seçilmiş 1001 Hadis'in metin ve Türkçe tercümesinden ibarettir. Bkz. el-Hac Mehmed Esad (Esad Erbilî), **Kenzü'l-irfân fî ehâdisi Nebiyyi'r-Rahmân**, Dersâadet, Mahmud Bey Matbaası, 1317 h.

⁶²⁷ Dostlarına ve müntesiplerine gönderdiği mektupları ihtiva eden eser, Hasan Kâmil Yılmaz ve İrfan Gündüz tarafından yayına hazırlanmıştır. Bkz. Esad Erbilî, **Mektûbât**, Haz. Kamil Yılmaz, İrfan Gündüz, İstanbul, Erkam Yayınları, 2012.

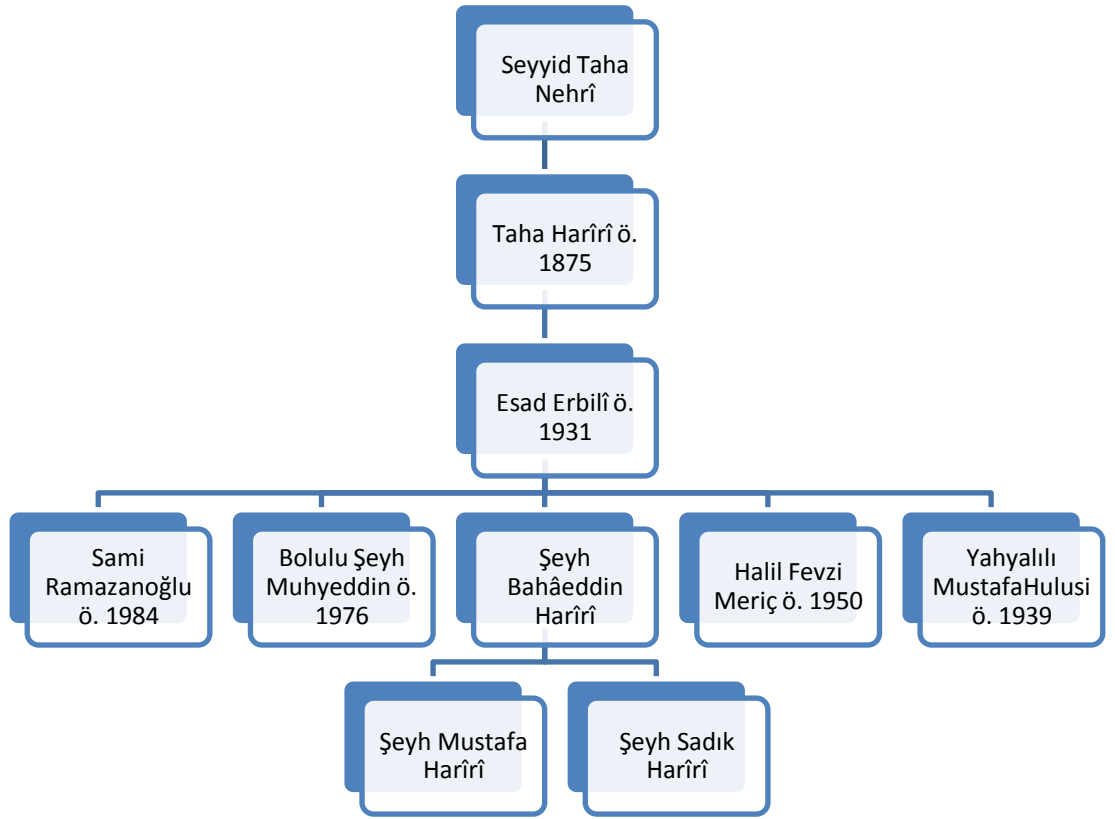
⁶²⁸ Tasavvuf ve tarikat ile ilgili meseleleri ve seyr u sülûku konu edinen otuz sayfalık Osmanlı Türkçesi bir risâledir. Eserin sonunda Erbilî'nin kısa otobiyografisi yer almaktadır. Erkam Yayınları'ndan *Fatiha-i Şerife Tercümesi* eseriyle birlikte latin Türkçe alfabesiyle yayınlanmıştır.

⁶²⁹ Evhadüddîn-i Balyânî'ye ait risâlenin tercümesidir. Eser, Ercan Alkan tarafından "Nefsini Bilen Rabbini Bilir" adıyla Hayy Kitap yayınlarından 2012 yılında neşredilmiştir. Eser hakkında yapılmış bir çalışma için bkz. Vahit Göktaş, "Es'ad Efendi (1847/1931) ve Tevhid Risâlesi'ndeki Vahdet-i Vücûd Görüşü", **Tasavvuf**, 2008, S. 21, ss. 427-445.

⁶³⁰ Sekiz sayfadan ibaret olup yukarıda belirtildiği gibi *Risâle-i Es'adiyye* ile birlikte basılmıştır.

⁶³¹ Türkçe ve Farsça şiirlerin yer aldığı eserde Kürtçe ve Arapça birer şiir de vardır. Eser, Cemal Bayak tarafından Erkam Yayınları'nca 1991 yılında neşredilmiştir.

⁶³² Vassaf, **a.g.e.**, s. 366-367.

Şekil V: Taha Harîrî Kolu

C. Şeyh Muhammed Küfrevî (ö. 1898) ve Bitlis'teki Küfrevî Tekkesi

Şeyh Muhammed b. Şeyh Yusuf, Siirt'e bağlı Küfra (Şirvan) kasabasında doğar. Doğduğu yere nisbetle Pîr-i Küfrevî olarak anılan Şeyh Muhammed, ilim tahsiline babasının yanında başlar. Aralarında Doğu Beyazıt'taki Şeyh Muhammed Celalî Medresesi de olmak üzere birçok medresede ilim tahsil ettikten sonra ilmi icazetini bölgenin meşhur âlimi Molla Halil-i Siirdî'den alır. İcazet aldıktan sonra Küfra'da ders vermeye başlayan Küfrevî, gördüğü rüyalar⁶³³ üzere Nehrî'ye gidip Seyyid Taha'ya intisap eder. Nehrî'ye gidince kısa bir sürede sülûkunu tamamlar ve şeyhi tarafından irşad için Bitlis'e gönderilir. Küfrevî, Bitlis'te tekkeyi kurunca şöhreti etrafa yayılır ve Ağrı, Kars, Van, Erzurum ve Muş vilayetlerinden gelen birçok kişi kendisine intisap edip mürid olur.⁶³⁴ Bölgede görev yapan Süleyman Sabri Paşa, Küfrevîlerin Van Gölü'nün kuzeyinden Kars'a kadar olan bölgede etkin olduğundan söz etmiştir.⁶³⁵ Nâmi uzak bölgelere ulaşan Küfrevî'nin Kafkasya, Tiflis ve İran'a⁶³⁶ da halife gönderdiği söylenmektedir.⁶³⁷ Osmanlı yönetiminin de önem verdiği Şeyh Muhammed Küfrevî'ye mahalli kaynaklardan aylık beş yüz kuruş maaş bağlanmıştır.⁶³⁸ Vefat ettikten sonra da bu maaşın ailesi ve çocuklarına verilmesine devam edilmiştir.⁶³⁹

Muhammed Küfrevî, 1898 yılında Bitlis'te vefat eder. Sultan II. Abdülhamid Han tarafından 1899 yılında İtalyan mimarlar gönderilerek kendisine bir türbe yaptırılır. Torunlarından Vahyeddin Küfrevî, Sultan'ın şeyhe gösterdiği bu alakayı,

⁶³³ Küfrevî, daha önce tanımadığı halde Seyyid Taha'yı rüyasında defalarca görür. Bu rüyalarından etkilenince Nehrî'ye gidip ona intisap eder. Vahyeddin Küfrevî, **Pir Muhammed Küfrevî**, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2013, s. 12-14.

⁶³⁴ Vahyeddin Küfrevî, **a.g.e.**, ss. 9-16.

⁶³⁵ Süleyman Sabri Paşa, **Van Tarihi ve Kürtler Hakkında Tetebbüât**, İstanbul, Matbaa-i Ebü'z-Ziya, 1928, s. 84.

⁶³⁶ İran'a yaptığımız araştırma gezisinde İran'ın Maku ve Çaldıran bölgelerinde halen Küfrevî'ye tabi olan müridlerin olduğunu tespit ettik. Söz konusu kişiler Küfrevî'nin soyundan gelen bölgedeki şeyhlerin müridleri olduklarını belirtmişlerdir. Vahyeddin Küfrevî'nin belirttiğine göre İran'daki halifeler, Halife Mustafa ve Halife Adil isminde iki zattır (Vahyeddin Küfrevî, **a.g.e.**, s. 19).

⁶³⁷ Vahyeddin Küfrevî, **a.g.e.**, s. 19-20.

⁶³⁸ "*Bitlis'te mukim Tarikat-ı Aliyye-i Nakşebendiye meşâyihından Şeyh Muhammed Efendi et-Tâhi'ye mahalli emvâlinde tesviye olunmak üzere şehri beş yüz kuruş maaş tahsisi...*" (BOA, İ. HUS, 50/1314, Tarih: 18 Ca 1314/25 Ekim 1896).

⁶³⁹ BOA, İ. ML, 50/1320, 04 Ra 1320/11 Haziran 1902.

onunla şeyh arasındaki mürid-mürşid ilişkisine bağlar. Türbenin içinde Pîr-i Küfrevî'nin dışında, Şeyh Abdurrahman, Şeyh Abdülhadi, Şeyh Abdülbakî, Şeyh Nesim, Şeyh Cesim ve diğer aile fertlerine ait dokuz sanduka bulunmaktadır.⁶⁴⁰

Küfrevî, hayatta iken tekkedeki irşad faaliyetlerini oğlu Halife Abdurrahman ile birlikte, onun vefatıyla da diğer oğlu Şeyh Abdülhadi ile beraber yürütmüştür. Hazret-i Şah lakabıyla tanınan Şeyh Abdülhadi, babası hayatta iken hilafet icazeti verme yetkisine de sahip olmuştur. Küfrevî'nin torunlarından Vahyeddin Küfrevî'ye göre Pîr-i Küfrevî kolunda hilafet verme yetkisi, sadece Muhammed Küfrevî ve Küfrevî hanedanına mensup şeyhlerdedir. Dolayısıyla Küfrevî'nin halifeleri hilafet vermemişlerdir.⁶⁴¹ Ancak ileride de bahsedileceği gibi Hüseyin Kutlu, Alvarlı Efe'nin ardında halife bıraktığından söz etmektedir.⁶⁴² Bununla birlikte Küfrevî'nin halifelerinin halifeleri pek bilinmediğinden hilafet verme yetkisinin genel olarak hanedanda kalmış olduğu söylenebilir.

Pîr-i Küfrevî'den sonra oğlu ve halifesi Şeyh Abdülhadi vefat yılı olan 1914'e kadar Küfrevî tekkesinde postnîşîn olmuştur.⁶⁴³ İrşad faaliyetlerinde bulunan Küfrevî'nin diğer oğlu ve halifesi Abdulhalık Efendi ise 1916'da Bitlis'te şehit düşmüş ve buraya defnedilmiştir. Başka bir oğlu ve halifesi Abdülbari Efendi ise Ağrı'da irşad faaliyetlerinde bulunurken 1918 yılında vefat etmiş ve Ağrı'ya bağlı Feran (Ziyaret) köyüne defnedilmiştir.⁶⁴⁴

Bu dönemlerden sonra Küfrevî Tekkesi'nde Pîr-i Küfrevî'nin oğlu ve halifesi Şeyh Abdülbaki postnîşîn olmuştur. Şeyh Abdülbaki'nin ilk dönemleri, I. Dünya savaşına denk geldiğinden Osmanlı'ya destek mahiyetinde halkın birlik ve beraberliği için çalışmıştır. Osmanlı yönetimi de kendisine maaş bağlamıştır.⁶⁴⁵ Milli Mücadele döneminde Mustafa Kemal Paşa bu tekkeyi ziyaret etmiş ve sonrasında

⁶⁴⁰ Hüseyin Kutlu, **Hace Muhammed Lutfi (Efe Hazretleri)**, s. 23; Vahyeddin Küfrevî, **a.g.e.**, 24-25.

⁶⁴¹ Vahyeddin Küfrevî, **a.g.e.**, s.71-74.

⁶⁴² Kutlu, **a.g.e.**, s. 98. Ayrıca Kutlu, Küfrevî'nin halifesi Şeyh Yusuf-i Kodî'nin kendi oğlu Şeyh Necmeddin'e hilafet verdiğini söylemektedir. Bkz. Kutlu, **a.g.e.**, s. 54.

⁶⁴³ Vahyeddin Küfrevî, **a.g.e.**, s. 77.

⁶⁴⁴ Vahyeddin Küfrevî, **a.g.e.**, s. 105; Faruk Kaya, "Ağrı Merkez İlçede Köy Yerleşmelerinin Coğrafi Şartlarla İlişkisi", **International Journal of Social Science**, Volume 6, Issue 8, October 2013, p. 302-303.

⁶⁴⁵ BOA, BEO, 4466/334884, 04 Ra 1320/11 Haziran 1902.

Şeyh Abdülbaki ile mektuplaşmıştır. Mustafa Kemal, bu mektuplarda Şeyh Abdülbaki'nin verdiği destek ve yardımlardan duyduğu memnuniyetten söz etmiştir.⁶⁴⁶

Şeyh Abdülbaki, 1925 Şeyh Said isyanından sonra olaylara karışmadığı halde ailesi ile birlikte İstanbul'a getirilerek burada zorunlu iskana tabi tutulmuştur. Burada Mustafa Kemal ile olan irtibatından dolayı kendisine Üsküdar'da bir köşk tahsis edilmiştir. 1943 yılına kadar İstanbul'da kalan Şeyh Abdülbaki, burada vefat etmiş ve Eyüp Sultan Mezarlığı'na defnedilmiştir. Vasiyeti üzere naaşı bir yıl sonra oğulları tarafından Bitlis'teki Küfrevî türbesine nakledilmiştir.⁶⁴⁷ Küfrevî hanedanından diğer şeyhler şunlardır;

1. Şeyh Abdullah Efendi (ö. 1953); Şeyh Abdulhadi'nin halifesi ve Pîr-i Küfrevî'nin torunudur.
2. Şeyh Nesim Küfrevî (ö. 1953); Şeyh Abdülbaki'nin oğlu ve halifesidir. Ondan sonra Küfrevî tekkesine postnîşîn olmuştur.
3. Şeyh Cesim Küfrevî (ö. 1992); Şeyh Nesim'in oğlu ve onun yerine geçmiş halifesidir. 1992'de İstanbul'da vefat etmiştir. Cenazesi Bitlis'e getirilip Küfrevî Türbesi'nde defnedilmiştir. Ondan sonra küçük oğlu Mustafa Efendi tekkeyi idare etmiştir.⁶⁴⁸
4. Kasım Küfrevî (Kufralı) (ö. 1992); Şeyh Abdülbaki'nin oğlu ve halifesidir. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Mezunudur. 1949 yılında İstanbul Üniversitesi'nde "Nakşbendîliğin Kuruluş ve Yayılışı" başlıklı teziyle doktor unvanı almıştır. Demokrat Parti'den üç dönem milletvekilliği yapan Kufralı, 1992 yılında vefat etmiş ve Eyüp Mezarlığı'nda babasının daha önce defnedilip Bitlis'e nakledildiğinde nakilden boş kalan yere defnedilmiştir.

⁶⁴⁶ Mektuplar için bkz. Vahyeddin Küfrevî, **a.g.e.**, s. 91-94.

⁶⁴⁷ Vahyeddin Küfrevî, **a.g.e.**, ss. 89-104.

⁶⁴⁸ Bu bölümdeki kişilerin hayatı için bkz. Vahyeddin Küfrevî, **a.g.e.**, ss. 106-165.

Pîr-i Küfrevî, Nehrî kolunda en çok halife yetiştiren şeyh olarak dikkat çekmektedir. Bunlar içerisinde en meşhurları Şeyh Emin Efendi (ö. 1908)⁶⁴⁹ ile ileride hayatını ele alacağımız Alvarlı Hacı Muhammed Lutfî'dir. Küfrevî'nin torunlarından Vahyeddin Küfrevî, Muhammed Küfrevî'nin hayatını ele aldığı *Pîr Muhammed Küfrevî* adlı eserinde bu halifelerinin bir kısmını kısa bilgiler ile vermiştir. Kaynaklarda pek rastlanılmayan bu halifeler, güncellenmiş yerleri ile birlikte şunlardır;

1. Şeyh Süleyman; molla ve müderris olup Ağrı'nın Patnos ilçesine bağlı Genç Ali köyünde medfundur.
2. Şeyh Salih; molla ve müderris olup Ağrı'nın Patnos ilçesine bağlı Genç Ali köyünde medfundur.
3. Halife Ali; molla ve müderris olup Ağrı'nın Patnos ilçesine bağlı Kazan (Kazanbey) köyünde medfundur.
4. Halife Hasan; molla ve müderris olup Ağrı'nın Patnos ilçesine bağlı Kazan (Kazanbey) köyünde medfundur.
5. Şeyh Ramazan; molla olup Ağrı'nın Tutak ilçesine bağlı Kargalık köyünde medfundur.
6. Halife Ali; molla olup Ağrı'nın Tutak ilçesindedir.
7. Şeyh İbrahim; molla ve müderris olup Muş'un Bulanık ilçesine bağlı Leter (Elmekaya) köyünde medfundur.
8. Şeyh Fethullah; molla ve müderris olup Muş'un Bulanık ilçesine bağlı Leter (Elmekaya) köyünde medfundur.
9. Şeyh Abdülhadi; molla ve müderris olup Muş'un Bulanık ilçesindedir.
10. Şeyh Muhammed Zübeyr; Muş'un Bulanık ilçesine bağlı Alibonciyan (Çaygeldi veya Eski Yol) köyünde medfundur.
11. Şeyh Abdülhamid; molla olup Muş'un Bulanık ilçesine bağlı Abırî (Esenlik) köyünde medfundur.

⁶⁴⁹ Şeyh Muhammed Emin en-Nuveynî, tarih ilmindeki derinliğiyle bilinmektedir. Şeyh Fethullah Verkânîsi döneminde yaşamıştır. Şeyh Fethullah vefat ettiğinde çok üzülmüş, taziyesine gitmiş ve onu övmüştür. Âsım Ohinî, **a.g.e.**, vr. 72, 95.

12. Halife Yusuf; molla olup Kars'ın Kağızman ilçesine bağlı Pifık (Ardinkaya veya Yağlıca) köyünde medfundur.
13. Halife Eyyüp; molla olup Kars'ın Kağızman ilçesine bağlı Karabağ köyünde medfundur.
14. Halife Zeynelabidin; molla olup Kars'ın Kağızman ilçesine bağlı Çengilli köyünde medfundur.
15. Halife Hüsni; molla olup Kars'ın Sarıkamış ilçesine bağlı Süphan köyünde medfundur.
16. Halife Muhammed; molla olup Kars'ın Sarıkamış ilçesine bağlı Başköy köyünde medfundur.
17. Halife Ahmet; molla olup Van'ın Muradiye ilçesine bağlı Şivekar (Ovapınar) köyünde medfundur.
18. Halife Adil; molla ve müderris olup İran'dandır.
19. Halife Mustafa; molla ve müderris olup İran'dandır.
20. Halife Halit; molla ve müderris olup Ağrı'nın Eleşkirt ilçesine bağlı Sinek yaylasında medfundur.
21. Halife Abdülkerim; molla ve müderris olup Ağrı'nın Hamur ilçesine bağlı Gelutan (Kaçmaz) köyünde medfundur.
22. Halife Tahir; molla ve Terzi olup Ağrı merkezendir.
23. Halife İsmail; molla ve müderris olup Ağrı merkezendir.
24. Molla Muhammed Mutkî; müderris olup Bitlis merkezendir.
25. Halife Hasan Küçük; müderris olup Ağrı'nın Patnos ilçesindedir.
26. Halife Abdülmecid; müderris olup Ağrı merkezendir.
27. Şeyh Şemseddin-i Kaşurî (Yemen)
28. Halife Abdullah (Kazan, Rusya)
29. Halife Abdülhamid-i Üsküdarî (İstanbul)
30. Halife Mahmud Erzincanî (Erzincan)
31. Halife Abdülbari (Eleşkirt, Ağrı)
32. Halife Numan (Kars)⁶⁵⁰

⁶⁵⁰ Vahyeddin Küfrevî, **a.g.e.**, s. 21-22.

Yukarıdakilerin dışında bilinen diğer halifeleri şunlardır: Muş'un Korkut ilçesine bağlı Kod (Tan) köyünden Şeyh Yusuf-i Kodî (ö. 1925)⁶⁵¹, Alvarlı Efe'nin babası Hâce Hüseyin (ö. 1918),⁶⁵² Alvarlı Efe'nin kardeşi Erzurumlu Mahmud Vehbi Efendi (ö. 1945).⁶⁵³

1. Erzurumlu Büyük Şair: Alvarlı Hâce Muhammed Lutfi (ö. 1956)

Alvarlı Efe olarak bilinen Hâce Hüseyin'in oğlu Muhammed Lutfi, 1868 yılında Erzurum'un Hasankale (Pasinler) ilçesine bağlı Kındığı (Altınbaşak) köyünde doğmuştur. İlim tahsilini babasının yanında tamamladıktan sonra 1889-90 yılında Hasankale'nin Sivaslı Camii'nde imam olarak göreve başlamıştır. Bu dönemde babası Hâce Hüseyin ile birlikte Bitlis'e Muhammed Küfrevî'yi ziyarete gitmiş ve ona intisap etmiştir. Pîr-i Küfrevî, babası Hâce Hüseyin'e hilafet verip Alvarlı Efe'yi de yardımcısı kılmıştır. Pîr-i Küfrevî'ye intisablı olduğu dönemde gördüğü bir rüyanın işaretiyle ve şeyhi Pîr-i Küfrevî'nin izniyle Tillo'da Kadirî şeyhi Nur Hamza'dan (ö. 1310/1892-93)⁶⁵⁴ Kadiriyye icazeti alan Alvarlı Efe, 1312/1894-95 yılında da Pîr-i Küfrevî'den Nakşbendiyye'den hilafet almıştır.⁶⁵⁵

Pîr-i Küfrevî ona verdiği icâzetnâmesinde Mevlânâ Hâlid'den kendisine kadar olan silsileye dair şu ifadeleri kullanmıştır:

⁶⁵¹ Kutlu, **a.g.e.**, s. 54. Şeyh Yusuf'tan sonra oğlu ve halifesi Necmeddin Efendi irşad vazifesini sürdürmüştür.

⁶⁵² Hayatı için bkz. Kutlu, **a.g.e.**, ss. 15-34.

⁶⁵³ Hayatı için bkz. Selman Demir, **Mahmud Vehbi Efendi**, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2005; Kutlu, **a.g.e.**, s. 31-32.

⁶⁵⁴ Şeyh Nur Hamza, Tillo'nun meşhur şeyhi İsmail Fakirullah'ın (ö. 1784) soyundan gelmektedir. Babası Şeyh Memduh (ö. 1847), Şeyh İsmail'in oğlu Şeyh Abdurrahman'ın oğludur. Alvarlı Efe'nin Şeyh İsmail'e ulaşan Kadiriyye silsilesi şöyledir: Alvarlı Efe-Şeyh Nur Hamza-Şeyh Mahmud Memduh-Erzurumlu İbrahim Hakkı (ö. 1770)-Şeyh İsmail Fakirullah. Bkz. Selami Şimşek, "Alvarlı Efe'nin Kadirîliğe İntisabı ve *Hulasâtu'l-hakaik*'te Kadirîlik", **Uluslararası Hâce Muhammed Lutfi (Alvarlı Efe) Sempozyumu (25-26 Nisan, 2013 Erzurum)**, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum 2013, C. II, s. 452.

⁶⁵⁵ Alvarlı Efe'nin ilk hangi şeyhten hilafet aldığı tam olarak bilinmemektedir. Ancak Alvarlı Efe'nin Nakşbendiyye icâzetnâme tarihinin 1312 olması ve Şeyh Hamza'nın da 1310'da vefat etmesi bilgilerine göre, Alvarlı Efe önce Şeyh Hamza'dan Kadiriyye hilafeti almıştır. Şu var ki Alvarlı Efe, yazılı icazet tarihi olan 1312'den önce sözlü olarak hilafet izni almış olabilir. Alvarlı Efe'nin Kadirî yönüyle ilgili detaylı bilgi için bkz. Selami Şimşek, *a.g.m.*, ss. 451-463.

“...Bu icazetin sahibi olan Pasinli Halife Hüseyin Efendi'nin oğlu Muhammed Efendi; uzun bir müddet sohbetimizde bulunmuş, bizden tarikat-ı aliyye-i Nakşbendiyye sâdâtının âdâbını almış ve bu âdâbı ciddi bir bağlılıkla kendi nefsinde eda etmeye devam etmiş olup, kendisinde irşad etme, müridleri terbiye etme ve yol gösterme kabiliyeti müşahede ettiğimizden kendisine bu konuda hilafet icazeti verdik.

Nitekim bana da bu icazeti; şeyhim efendim, mevlam ve imamım-Allah yüce sırrını mukaddes eylesin-tarikatın kutbu, hakikat ilimlerine dalan, kendisiyle iftihar ettiğimiz, senedimiz Mevlânâ Seyyid Taha-kuddise sirruhu-hazretleri vermişti. O da bu icazeti; amcası olan, devam edegelen bu nurun varisi Seyyid ve Şerif Abdullah Hekkarî'den bu âdâbı telakki ettikten sonra, irşad dairesinin kutbu, ebdal ve evtadın ziyaretgâhı, dinin mücedidi, âşıkların kalbinin huzuru Ziyaeddin Eb'il-Beha Hazreti Mevlânâ Hâlid kuddise sirruhu hazretlerinden almıştı...”⁶⁵⁶

Hilafet vazifesinden sonra Hasankale'ye dönen Alvarlı Efe, Bir müddet daha Sivaslı Camii'nde vazifesine devam ettikten sonra tayinini Dinarkom Camii'ne naklettirir. 1916 Rus istilasası döneminde Tercan'ın Yavi nahiyesine geçen Alvarlı Efe, burada irad ettiği bir hutbe ile çevre köyleri yağmalayan Ermenilere karşı halkı örgütlemiş ve altmış kişilik bir milis kuvvete önderlik etmiştir. Daha sonra topladığı kişiler ile orduya katılmıştır. Bu savaşta babası Hüseyin Efendi şehid edilmiştir.⁶⁵⁷

Savaştan sonra tekrar Hasankale'ye dönen Alvarlı Efe, burada Alvar köyüne geçer. Bu dönemden sonra Erzurum bölgesinde “Alvar İmamı”, “Efe Hazretleri” lakaplarıyla tanınır. 1939 yılına kadar Alvar'da irşad vazifesinde bulunan Muhammed Lutfî, hastalığından dolayı Erzurum merkeze taşınır ve 12 Mart 1956'da Erzurum'da vefat eder. Alvar'da babası Hâce Hüseyin'in yanına defnedilen Muhammed Lutfî'nin kabrinin kitabesinde vefat tarihi ebced hesabıyla ” **حياتمدر راه** /**hayâtımdır râh-ı Nakşbend**“ cümlesiyle düşürülmüştür.⁶⁵⁸

Alvarlı Efe'nin eserleri oğlu Hacı Süleyman Efendi tarafından *Hulâsatü'l-hakâik ve Mektûbât-ı Hâce Muhammed Lutfî* adlı kitapta toplanmış ve ilk defa 1974 yılında neşredilmiştir. Eserde çeşitli tasavvufî konuların yanı sıra, kendi dönemindeki

⁶⁵⁶ Kutlu, **a.g.e.**, s. 45-47. İcazetin orijinali için bkz. EK III-*İcazetnameler*

⁶⁵⁷ Kutlu, **a.g.e.**, s. 61-64. Alvarlı Efe'nin savaşta faaliyetleri hakkında detaylı bilgi için bkz. Necdet Tosun, “Milli Mücadelelerde Süfilere Rolü ve Alvarlı Efe Hazretleri”, **Uluslararası Hâce Muhammed Lutfî (Alvarlı Efe) Sempozyumu (25-26 Nisan, 2013 Erzurum)**, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum 2013, C. I, ss. 309-316.

⁶⁵⁸ Kutlu, **a.g.e.**, s. 65-68. **Ha (8) + ye (10) + elif (1) + te (400) + mim (40) + dal (4) + ra (200) + ra (200) + elif (1) + he (5) + nun (50) + kaf (100) + şın (300) + be (2) + nun (50) + dal (4) =1375.**

sosyal ve siyasi olaylara da temas eden Farsça, Arapça ve Türkçe şiirler yer almaktadır.⁶⁵⁹

Alvarlı Efe vefat ettikten sonra onun yolunu oğlu ve halifesi⁶⁶⁰ Hacı Seyfeddin (Mazlumoğlu) (ö. 1984) devam ettirmiştir. Oğlu dışında bilinen halifeleri Vanlı Abdülhadi Efendi, Doğubeyazıtlı Kurbanî Efendi ve Bulanıklı Mehmed Efendi'dir.⁶⁶¹

Alvarlı Efe divanında *silsile* bölümünde Seyyid Taha'dan büyük himmet sahibi ve velayette son makama yükselen diye söz etmiştir:

Mu'allâ-yı himem Seyyid Tâhâ'dır

Velâyetde makâmı müntehâdır

Şeyhi Muhammed Küfrevî'yi ise himmetin hazinesi, ümmetin rehberi ve rahmete ulaştıran olarak vasıflandırmıştır:

Muhammed Küfrevî künûz-i himmet

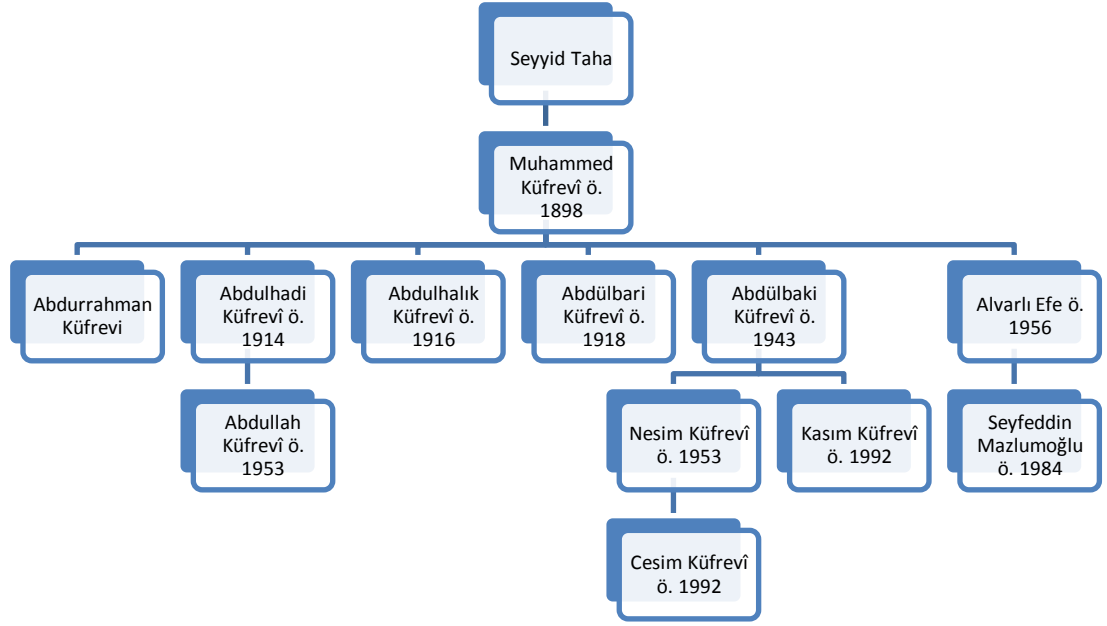
Bu ümmete delil Hâdi-i rahmet⁶⁶²

⁶⁵⁹ Alvarlı Efe'nin şiirleri üzerine yapılan doktora tezi için bkz. Ayşe Farsakoğlu, "Hâce Muhammed Lutfî Efendi'nin Şiirlerinde Dinî ve Tasavvufî Unsurlar" Atatürk Üniv. Sos. Bil. Enst., Erzurum, 2010.

⁶⁶⁰ Bazı kaynaklarda Hacı Seyfeddin, Şeyh Cesim Küfrevî'nin halifesi olarak geçmektedir. Bkz. Halil İbrahim Şimşek, "Alvarlı Muhammed Lutfî'nin Nakşebendî-Hâlîdî Silsilesi", **Uluslararası Hâce Muhammed Lutfî (Alvarlı Efe) Sempozyumu (25-26 Nisan, 2013 Erzurum)**, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum 2013, C. II, s. 445.

⁶⁶¹ Kutlu, **a.g.e.**, s. 95, 98.

⁶⁶² Hâce Muhammed Lutfî, **Hulasâtü'l-hakâyik ve Mektubât-ı Hâce Muhammed Lutfî**, Yay. Haz. Komisyon, İstanbul, Damla Yayınevi, 2011, s. 50.

Şekil VI: Muhammed Küfrevî Kolu

D. Seyyid Fehim Arvâsî (ö. 1313/1895) ve Arvâs'daki Medrese-Tekkesi

Seyyid Fehim b. Seyyid Abdulhamid b. Şeyh Abdurrahman el-Kutbu'l-Arvâsî olarak bilinmektedir. Arvâsilerden olan Seyyid Fehim, Müküs'ün (Bahçesaray) Arvâs (Doğanyayla) beldesinde 1242/1826-27 yılında doğmuştur.⁶⁶³

Medrese tahsiline önce Arvâs köyünde başlamış, sonra Cizre'de Şeyh Salih Sıpkî'nin ders halkasına katılmıştır. Henüz medrese tahsilini bitirmeden amcazâdesi Seyyid Sıbgatullah Arvâsî'nin kendisini Nehrî'ye götürmesiyle Seyyid Taha'ya intisap etmiştir. İntisap ettikten sonra Seyyid Taha'nın yönlendirmesiyle Muş'un Bulanık ilçesinde Abırî (Esenlik) köyüne giderek orada Molla Resul Sıpkî'nin yanında medrese tahsilini tamamlamıştır.⁶⁶⁴

Seyyid Taha'ya olan bağlılığı ve muhabbetinden “*mürşidimle aramda atesten dere olsa da beni çağırsalar, hiç düşünmeden dereye atlar, emirlerine koşarım*” dediği rivayet edilir.⁶⁶⁵ Bu muhabbet ile yılda iki defa Nehrî'ye ziyarete giden Seyyid Fehim, her gidişinde Seyyid Taha'dan özel ilgi ve iltifat görür. En sonunda Seyyid Taha kendisine mutlak hilafet vermek isteyince, buna layık olmadığını bildirip imtina eder. Fakat Seyyid Taha ısrar edince kabul edip memleketi Arvâs'a döner ve orada irşad vazifesine başlar. Seyyid Taha'nın talimatı üzere yılda iki defa Van'a gidip oradaki halkı vaaz ve sohbetleriyle irşad eder. Seyyid Taha vefat ettiğinde onun işareti ile Seyyid Salih'i sohbet şeyhi edinen Fehim Arvâsî, Seyyid Salih vefat ettiğinde de ömrünün sonuna kadar Nehrî'ye yılda iki defa gitmeye devam eder.⁶⁶⁶

Seyyid Fehim, Arvâs'a döndüğünde Arvâs Medresesi'ni yeniden imar etmiş ve burada birçok talebe yetiştirmiştir.⁶⁶⁷ Buradaki talebeler ilim tahsilinin yanı sıra tasavvufî terbiye de görmüşlerdir. Seyyid Fehim vefat ettikten sonra oğulları Şeyh

⁶⁶³ Âsım Ohinî, **a.g.e.**, vr. 13; Kısakürek, **Başbuğ Velilerden 33**, s. 338.

⁶⁶⁴ Ahmed Faruk, **a.g.e.**, s. 389.

⁶⁶⁵ Kısakürek, **Başbuğ Velilerden 33**, s. 339.

⁶⁶⁶ Abdülhakim Arvâsî, **Sevânihü'l-Efkâr ve Sevânihü'l-Enzâr**, y.y., t.y., s. 219-133 (Ahmed Mekki Arvâsî'nin yazdığı bölüm).

⁶⁶⁷ “*Van'ın Müküs kazasının Arvâs karyesinde neşr-i ulum etmekte iken vefat eden Şeyh Fehim Efendi'nin mahdumu Mehmed Efendi'ye maaş tahsis edildiği...*” (BOA, BEO, 884/66257, 16 B 1314/21 Aralık 1896).

Muhammed Emin (ö. 1900) ile Muhammed Sıddık (ö. 1916) tedris görevini yürütmüşlerdir.⁶⁶⁸

Şeyh Ubeydullah bölgede kıyam/isyana kalkıştığında, Seyyid Fehim'den bölge halkını seferber etmesini istemişse de Seyyid Fehim daha çok sükûnet taraftarı olmuş ve arabulucu bir rol üstlenmiştir.⁶⁶⁹ Nitekim Osmanlı Devleti de bu minvalde yaptığı hizmetlerinden dolayı maaşına zam yapmıştır.⁶⁷⁰

Seyyid Fehim, Şeyh Ubeydullah ile birlikte hacca gitmiş ve hac seferinde başarılarından geçenleri şöyle anlatmıştır:

“...Şeyh Ubeydullah ile vapurla hacca giderken Yenbu⁶⁷¹ şehrine ulaştık. Yolun tehlikesinden dolayı Medine'ye gidemedik. O esnada bizimle birlikte olan hacılar gemi bulamadıkları için yelken ile Yenbu'dan Cidde'ye gitmek istediler. Şeyh, onları yelken ile gitmemeleri gerektiği hususunda uyardı. Fakat onlar ısrarcı oldular. Hatta yelkene bindiklerinde şeyhi de çağırdılar. Şeyh bir müddet tefekkür ettikten sonra, “ben bu yelkenle gitmeyeceğim size de gitmemeyi tavsiye ediyorum” dedi. Ertesi gün biz bir vapur bulduk ve Yenbu'dan Cidde'ye, oradan da Mekke'ye geçtik. Yelkenle giden hac kafilesi ise girdaba kapılmış ve denizde altı ay kaldıktan sonra boğulma tehlikesinden kurtulup Cidde'ye varmıştı...”⁶⁷²

Zahiri ilimlerdeki yetkinliğinden ötürü “Allame”⁶⁷³ namıyla şöhret bulan Seyyid Fehim, 1313/1895 yılında vefat etmiş ve Arvâs'a defnedilmiştir.⁶⁷⁴ Bilinen halifeleri şunlardır: Seyyid Muhammed Emin (oğlu) (ö. 1900), Halife Ali, Abdülhakim Arvâsî ve Mejingirli (Gürpınar/Yukarı Kaymaz) Halife Derviş.⁶⁷⁵

⁶⁶⁸ “Hac farızasını yerine getirirken ölen Arvâs Medresesi Müderrisi Şeyh Mehmed Emin Efendi'nin yerine Şeyh Fehim Efendi'nin oğlu Şeyh Sıddık Efendi'nin tayin talebi...” (BOA, Y. PRK. UM, 62/58, 27 Z 1320/27 Mart 1903); Nimetullah Arvâs, “Arvâs Medreseleri ve Toplum Üzerindeki Tesirleri”, s. 489.

⁶⁶⁹ BOA, Y. PRK. AZJ, 6/118, 30 Z 1299/12 Kasım 1882.

⁶⁷⁰ BOA, İ.DH, 875/69844, 20 R 1300/28 Şubat 1883.

⁶⁷¹ Kızıldeniz kıyısında Cidde'nin kuzeyinde yer alan Suudi Arabistan şehridir. 160 km doğusundaki Medine'nin ana limanıdır.

⁶⁷² Vefâî, **a.g.e.**, vr. 109-110. Vefâî eserinde Seyyid Fehim'den “Halife Molla Fehim Muks” diye söz eder (Vefâî, **a.g.e.**, vr. 96).

⁶⁷³ Korkusuz, **a.g.e.**, s. 36.

⁶⁷⁴ Kısakürek, **Başbuğ Velilerden 33**, s. 342.

⁶⁷⁵ İbrahim Baz, a.g.t, s. 65; Korkusuz, **a.g.e.**, s. 38. Seyyid Fehim'in Halife Derviş adındaki halifesinin Şeyh Ubeydullah'ın halifesi olan Hakkarili Halife Derviş ile aynı kişi olup olmadığı tespit edilememiştir. Eğer buradaki Halife Derviş Şeyh Ubeydullah'ın halifesi ise muhtemelen Şeyh Ubeydullah vefat ettikten sonra Seyyid Fehim'e intisap olmuştur.

1. Seyyid Abdülhakim Arvâsî (ö. 1362/1943) ve Kaşgarî Dergâhı

Arvâsîzadelerden Seyyid Mustafa'nın oğlu Abdülhakim Arvâsî, o dönemlerde Hakkâri'ye bağlı Başkale⁶⁷⁶ kazasında 1281/1865 yılında doğmuştur.⁶⁷⁷ İlk önce Arvâs beldesinde Seyyid Fehim'in yanında ilim tahsiline başlamış ve aralarında Nehrî medresesinin de bulunduğu değişik medreselerde muhtelif ilimleri tahsilden sonra Seyyid Fehim'den 1300/1882 yılında ilmi icazetini, 1305/1887-88 yılında da tarikat hilafetini almıştır.⁶⁷⁸ İلمي icazetinden sonra mürşidi Seyyid Fehim'in talimatıyla 1882 yılında o dönemlerde Hakkâri'ye bağlı olan Başkale'ye dönen Seyyid Abdülhakim, kendi imkânlarıyla bir medrese ile kütüphane kurar ve burada yirmidokuz yıla yakın bir süre, 1914 yılına kadar tedris faaliyetlerinde bulunur.⁶⁷⁹ Abdülhakim Efendi'nin kurduğu bu medreseye Osmanlı yönetimi *taamiye* tahsis eder.⁶⁸⁰ Hatta bir dönem Seyyid Abdülkadir'in Hicaz'da sürgünde olmasından dolayı faal olmayan Nehrî Dergâhı'na ait *taamiye*, bu medreseye kaydırılır.⁶⁸¹ Sonraki dönemlerde de bu yardımlara zam yapılır.⁶⁸²

1914 yılında I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte Abdülhakim Arvâsî, kardeşleri ve müridleriyle birlikte cephede savaşmış ve savaşta birçok müridinin yanı sıra Seyyid Fehim'in oğlu olan halifesi ve dönemin Van Müftüsü Muhammed Sıddık Efendi (ö. 1916) şehid düşmüştür. Savaştan sonra 150 kişilik aile ferdiyle birlikte 1919 yılına kadar sırasıyla Revanduz, Erbil ve Musul'da bulunduktan sonra Adana'ya geçmiştir.⁶⁸³

⁶⁷⁶ Günümüzde bu ilçe Van'a bağlıdır.

⁶⁷⁷ Vassaf, **a.g.e.**, s. 121.

⁶⁷⁸ İbrahim Baz, **a.g.t.**, s. 34, 64.

⁶⁷⁹ Nîmetullah Arvâs, "Arvâs Medresesi", s. 220.

⁶⁸⁰ BOA, İ.DH, 1069/83884, 14 C 1305/27 Şubat 1888.

⁶⁸¹ "Hakkâri vilayetinin merkezi olan Başkale kasabasında Abdülhakim Efendi'nin inşa ettiği medresenin bir güne varidâtı olmadığından tedris eylemekte bulunduğu talebe-i ulûm ve sairinin yaşelerine medâr olmak üzere mesdûd bulunan Seyyid Taha Hazretleri'nin hânkâhı taamiyesi bedelinin medrese-yi mezkûreye tahsisi..." (BOA, ŞD, 314/29, 1 B 1308/10 Şubat 1891).

⁶⁸² BOA, BEO, 1319/98866, 24 M 1317/4 Haziran 1899.

⁶⁸³ İbrahim Baz, **a.g.t.**, ss. 34-41.

İleri derecede Arapça ve Farsça bilen Arvâsî, 1919 yılında Adana'dan İstanbul'a göçmüştür.⁶⁸⁴ Bir müddet sonra kendisine, Eyüp'te münhal olan Kaşgarî Dergâhı'nda meşihat, imamet ve hitabet görevleri verilmiştir. Bunun yanı sıra Süleymaniye Medresesi'nde vaizlik ve müderrislik yapmıştır.⁶⁸⁵

Kaşgarî Dergâhı'ndaki şeyhlik vazifesi, 1925'te tekke ve zaviyelerin kapatılması kanunuyla sona erse de burada imamlık yapmaya devam etmiştir.⁶⁸⁶ İstanbul'un değişik camilerinde 1931 yılında emekli olana dek vaizlik görevini yapan Arvâsî, emekli olduktan sonra bulunduğu muhitte vaaz vermesine müsaade edildiğinden vefatına dek vaaz ve sohbetlerde bulunmuştur.⁶⁸⁷

1943 yılında "Gençler arasında İslamiyeti yayması ve şeriatı neşretmesi" suçlamasıyla tutuklanıp İzmir'e götürülür. Orada kırk beş güne yakın sorgudan sonra Ankara'ya gönderilir. Bu yolculuk sırasında işkence gördüğünden hastalanan Arvâsî, dönemin Hakkâri Milletvekili ve damadı İbrahim Arvâs'ın çabalarıyla Ankara'da ikamet şartıyla tutuksuz yargılanmak üzere serbest bırakılır. Hastalığının artmasıyla 1943 yılında vefat eden Abdülhakim Arvâsî, Ankara'da Bağlum Mezarlığı'na defnedilir.⁶⁸⁸

Bilinen tek halifesi I. Dünya Savaşı'nda şehid olmuş Şeyh Muhammed Sıddık (ö. 1916) olan Şeyh Abdülhakim'in birçok eseri bulunmaktadır. Bu eserler arasında *er-Riyâzüt'tasavvufiye*⁶⁸⁹ ve *Râbitâ-i şerîfe*⁶⁹⁰ basılmıştır.⁶⁹¹

Abdülhakim Arvâsî, sohbetleriyle birçok aydını etkilemiştir. Hattat Safi Efendi, Hüseyin Hilmi Işık⁶⁹² ve Necip Fazıl Kısakürek, ona tabi olmuş önemli

⁶⁸⁴ Vassaf, **a.g.e.**, s. 121-122.

⁶⁸⁵ Vassaf, **a.g.e.**, s. 122.

⁶⁸⁶ Osman Gördebil, "Abdülhakim Arvâsî'nin *er-Riyâzüt'tasavvufiye* İsimli Eseri", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniv. Sos. Bil. Ens., 2011, s. 29.

⁶⁸⁷ İbrahim Baz, **a.g.t.**, s. 46.

⁶⁸⁸ Süleyman Kuku, **Seyyid Abdülhakîm Arvâsî Külliyyatı**, C. I, 367.

⁶⁸⁹ Abdülhakim Arvâsî, **er-Riyâzüt't-Tasavvufiyye: Münderacatı Tarih-i Tasavvuf, Hakaik-i Sufiyye, Rical-i Sufiyye**, İstanbul, Mekteb-i Harbiye Matbaası, 1341.

⁶⁹⁰ Abdülhakim Arvâsî, **Rabîta-i Şerîfe; Mübtediler İçin Tarikat-ı Aliyye-i Nakşbendiyye'nin Âdâbına Mübeyyin Bir Mektub Sureti**, İstanbul, Necm-i İstikbal Matbaası, 1342.

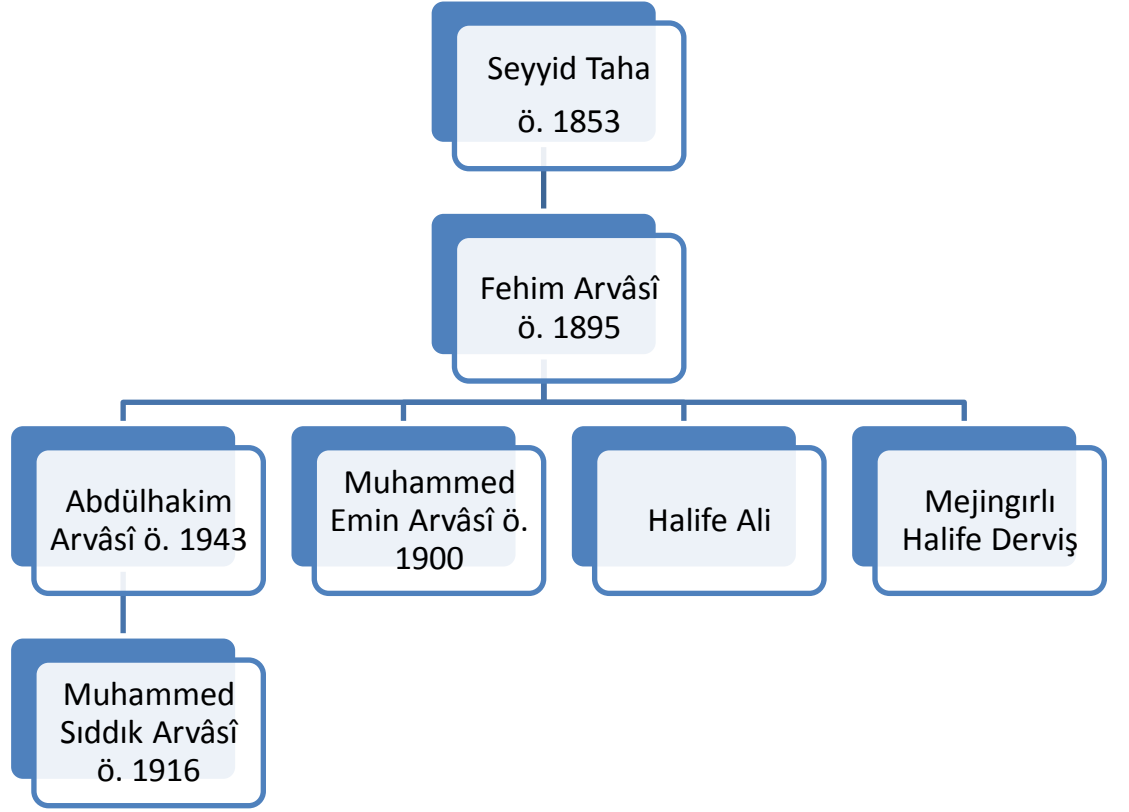
⁶⁹¹ Abdülhakim Arvâsî'nin diğer eserleri hakkında bilgi için bkz. İbrahim Baz, a.g.t., ss. 71-79.

⁶⁹² Bazı çevrelerde Hüseyin Hilmi Işık'ın Abdülhakim Arvâsî'nin halifesi olduğu söylense de Arvâsî'nin torunlarıyla yaptığımız görüşmede Arvâsî'nin kendisinden sonra kimseyi halife tayin etmediği bilgisi verilmiştir. Ayrıca bkz. Baz, a.g.t., 69-71.

kişilerdendir. Kısakürek şeyhinin, hayatı üzerindeki derin tesiri şeyhi hakkında sarf ettiği “*kurtarıcım, müjdecim, mürşidim, şeyhim, nurum, ruhum, canım, efendim, topyekûn hayatım*” ifadeleriyle dile getirir.⁶⁹³ Ayrıca Kısakürek, *Başbuğ Veliler 33* eserinde şeyhi ile yaptığı mülakatı paylaşmıştır. Bu mülakatta Arvâsî, kendi hayatını kısaca anlatmıştır. Yine Kısakürek, şeyhi ile arasındaki derin münasebeti konu edinen *O ve Ben*⁶⁹⁴ eserini telif etmiştir.

⁶⁹³ Kısakürek, **Başbuğ Velilerden 33**, s. 343.

⁶⁹⁴ Necip Fazıl Kısakürek, **O ve Ben**, İstanbul, Büyük Doğu Yayınları, 1992.

Şekil VII: Fehim Arvâsî Kolu

E. Şeyh Kemal Hüseyinî ve Irak-İran Hattındaki Hânkâhlar

Seyyid Taha'nın halifesi Şeyh Kemal Hüseyinî'den yayılan silsile, Kemalîzade silsilesi olarak anılmaktadır. Kemâlîzâde silsilesi, Nehrî şeyhlerine (Sâdât-ı Nehrî) en yakın silsiledir. Silsileyi günümüzde temsil eden Hânkâh-ı Kemâlât'ta her namazdan sonra Sâdât-ı Nehrî, dualarla yâd edilmektedir. Hatm-i hâcegânda önce Sâdât-ı Nehrî'nin vasıfları, sonrasında Şeyh Kemal'den itibaren Kemâlîzâde silsilesi okunur. Ayrıca Nehrî kolunun günümüzde İran'da halen faaliyet göstermeye devam eden güçlü silsilesidir.

1. Şeyh Kemal Hâdiyuddin Hüseyinî (ö. 1910) ve Kuzey Irak'taki Zînev Hânkâhı

Şeyh Kemal b. Seyyid Şame b. Seyyid Resul Hüseyinî, İran'ın Uşneviyye şehrinde doğmuştur. Sonrasında yakın şehir olan Piranşehir'de Haldar köyüne geçmiştir. Burada çiftçilikle uğraşırken Nehrî'ye gidip Seyyid Taha'ya intisap etmiştir. Şeyh Kemal'in doğrudan Seyyid Taha'nın mı yoksa oğlu Şeyh Ubeydullah'ın mı halifesi olduğu net değildir. Şeyh Kemal'in torunlarından Abdurrahman Hüseyinî, Şeyh Kemal'in Şeyh I. Abdusselam Bârzânî ile birlikte Nehrî'ye gittiğini, burada Seyyid Taha'dan hem ilim hem de irşad icazeti aldığını söyler.⁶⁹⁵ Seyyid Taha'nın vefatından sonra da Şeyh Ubeydullah'a biat ettiğini belirtir. Muhtemelen Şeyh Ubeydullah'a tabi olması, bölgedeki halkı onu doğrudan Şeyh Ubeydullah'ın halifesi olduğu kanaatine sevk etmiştir. Sonuç itibari ile Şeyh Kemal, Sâdât-ı Nehrî'nin önemli halifelerinden olup günümüzde İran'da etkin bir biçimde faaliyette bulunan kolun ser halkasıdır.

Uzun bir ömür süren Şeyh Kemal, 93 Harbi'nde Şeyh Ubeydullah'ın en büyük destekçilerinden olmuştur. Aynı şekilde Şeyh Ubeydullah 1880 yılında kıyam

⁶⁹⁵ Abdurrahman Hüseyinî, *es-Sâdâtü'n-Nakşbendiyye, Târîh ve Mevâkîf ve Durûs ve İber*, Erbil, Matbatu Vizaretü's-Sakafeh, 1998, s. 22 ve s. 29. Aynı eser, Muhammed Baneî tarafından *Sâdât-ı Nakşbendî ve Cunbeşâ-yi Milî-yi Kürd der Guzer-i Târîh* adıyla Farsça'ya çevrilmiş ve İntişarat-ı Hüseyinî tarafından 1381 hş. yılında Urumiye'de basılmıştır. Eser yaklaşık 900 sayfa olup ailenin siyasi ve dini tarihinin yanı sıra bölgedeki savaşlar ve Kürt ayaklanmaları hakkında önemli bilgiler içermektedir.

ettiğinde de kendisiyle birlikte olmuş, Hamza Ağa-yı Mengur'un yanı sıra birçok aşiretin Şeyh Ubeydullah'ın ordusuna katılmasını sağlamıştır. Nitekim bu desteğinden ötürü Kerkük'te hapis yatmış ve sürgüne tabi tutulmuştur. Şeyh Ubeydullah Mekke'de vefat edince (1883) Kerkük'teki sürgünü sona ermiştir.⁶⁹⁶

Şeyh Kemal'in Nehrî ve Bârzân aileleriyle sıkı ilişkileri olmuştur. Hatta Abdurrahman Hüseyinî'nin bildirdiğine göre, Şeyh I. Abdusselam'ın oğlu Şeyh Muhammed Bârzânî ile Şeyh Ubeydullah'ın oğlu Şeyh Muhammed Sıddık arasındaki anlaşmazlığı Şeyh Kemal sona erdirmiştir.⁶⁹⁷

Şeyh Kemal irşad vazifesini alınca, önce Piranşehir'deki Haldar köyünde göreve başlar. Daha sonra İran sınırına on km uzaklıkta olan Erbil'e bağlı Çuman nahiyesinin Zînev köyüne göç eder. Burada hânkâh, misafirhane mescid ve medreseden ibaret bir külliye tesis eder. Etkili sohbetleriyle kısa sürede nam salan Şeyh Kemal'in Kuzey Irak ve İran'da Kürt ve Azerilerden çokça müridi olur.⁶⁹⁸ Öyleki artık köy, "Zînev-i Şeyhî (Şeyhin Zînev köyü)" diye anılır.

Abdurrahman Hüseyinî'ye göre, Şeyh Ubeydullah Hicaz'da mecburi iskana tabi tutulduğunda ve sonrasında vefat ettiğinde bölgedeki birçok mürid, Şeyh Kemal'e yönelmiştir.⁶⁹⁹ Bu hususta Abdurrahman Hüseyinî, İran'da Sâdât-ı Nehrî kolunun tarikat olarak Şeyh Kemal'den gelen yol ile temsil edildiğini belirtir. Ne var ki Seyyid Abdullah Geylanîzade'ye kadar Sâdât-ı Nehrî'nin diğer postnîşinlerinin de müridleri her daim olagelmıştır. Şeyh Kemal 1329/1910'da Zînev'de vefat etmiş ve orada defnedilmiştir.⁷⁰⁰

⁶⁹⁶ Abdurrahman Hüseyinî, **a.g.e.**, s. 31-80

⁶⁹⁷ Abdurrahman Hüseyinî, **a.g.e.**, s. 29-31

⁶⁹⁸ Abdurrahman Hüseyinî, **a.g.e.**, s. 23-24.

⁶⁹⁹ Bu hususta, Mirza Muhammed Emin Uşnevî'nin (ö. 1954) Soranice şu beyti meşhurdur:

یادگاری شیخ عوبه یدوللاهی غازی ده ر جیهان شیخ که ماله دین بوو پیر و مورشیدی دارولنه مان

"Bu cihanda Gazi Şeyh Ubeydullah'ın yadigarı, eman diyarının pîri ve mürşidi Şeyh Kemaleddin idi." Mirza Muhammed Emin'in Şeyh Kemal ve diğer şeyhlere dair şiirleri için bkz. Abdurrahman Hüseyinî, **a.g.e.**, s. 554-565.

⁷⁰⁰ Abdurrahman Hüseyinî, **a.g.e.**, s. 74-45; Kadı Muhammed Hızırî, **Tarih-i Meşahir-i Cihan**, C. II, s. 1452; Kemal Rohanî, **Târîh-i Câmi-i Tasavvuf-i Kürdistân**, Piranşehir, İntişarat-ı Samerend, 1385 hş., s. 321-322.

Şeyh Kemal, oğlu Şeyh Abdullah'ın dışında birçok halife yetiştirmiştir. Bunlardan en meşhurları, Şeyh Muhammed Emin Tutağacî, (ö. 1915) Şeyh Reşid Lolan (ö. 1964) ve Molla Şefi Uşnevî'dir (ö. 1912).

Halifelerinden Şeyh Muhammed Emin, mürşidinden hilafet aldıktan sonra İran'ın Mahâbâd şehrine bağlı Tutağaç köyünde irşad faaliyetlerinde bulunmuştur. Şeyhinin katıldığı bütün savaşlarda Mahâbâd bölgesinden kendisine destek veren Şeyh Muhammed Emin, 1915 yılında vefat ettiğinde oğlu Şeyh Abdülkadir Tutağacî, Şeyh Alauddin'in halifesi olarak irşad faaliyetlerini sürdürmüştür.⁷⁰¹

Diğer halifesi Şeyh Reşid Lolan, yirmi beş yaşlarında Şeyh Kemal'e intisap eder. Hilafet aldıktan sonra Kuzey Irak'ın Bradost Gerdi ve Herki aşiretlerini irşad etmekle görevlendirilir.⁷⁰² Uzun bir ömür süren Şeyh Reşid, 1964 yılında Musul'da vefat eder ve oraya defnedilir.⁷⁰³

Molla Şefi Uşnevî ise Haldar köyüne giderek Şeyh Kemal'e intisap edip seyr u sülûkunu tamamlar. Daha sonra şeyhi tarafından Uşneviyye'de irşad ile vazifelendirilir. Molla Şefi, 1912 yıllarında vefat ettiğinde oğlu Molla Salih Uşnevî, Şeyh Alauddin'nin halifesi olarak tarikatı yayar.⁷⁰⁴

2. Şeyh Abdullah Celaluddin Hüseyinî (ö. 1915)

Şeyh Kemal'in oğludur. Ömrünün son dönemlerinde babasının yerine irşad faaliyetlerini yürütmüştür. Vefat ettikten sonra da onun yerine postnîşîn olmuştur. Babasından zahiri ve manevî ilimleri tahsil eden Şeyh Abdullah, müridlerine şeriata ittibayı sıkıca tembihleyen biri olarak dikkat çeker. Bu bağlamda sohbetlerinde taklidî iman yerine tahkikî imanın olması gerektiğini vurgular.⁷⁰⁵

⁷⁰¹ Abdurrahman Hüseyinî, **a.g.e.**, s. 387-389.

⁷⁰² Şeyh Reşid, 1920'lerden itibaren Şeyh Ahmed Bârzânî ile sürekli çatışmıştır. Şeyh Reşid ve Lolanlılar halk arasında sûfyân (sufiler) olarak tanınırlar. Lolanlılar, 1960'larda Bağdat hükümetinin yanında yer alarak Bârzânîlere karşı savaşmışlardır. Bkz. Bruinessen, **Ağa, Şeyh, Devlet**, s. 365.

⁷⁰³ Abdurrahman Hüseyinî, **a.g.e.**, s. 390-396.

⁷⁰⁴ Abdurrahman Hüseyinî, **a.g.e.**, s. 396-398.

⁷⁰⁵ Abdurrahman Hüseyinî, **a.g.e.**, s. 93-94.

Şeyh Abdullah, Zînev Hânkâhî'nda müridlerini terbiye ederken yeri geldiğinde müridleriyle cihad'a katılmıştır. Babası Şeyh Kemal ile birlikte Osmanlı-Rus savaşında Şeyh Ubeydullah'a destek olmuş, onun kıyamında da yanında yer almıştır.⁷⁰⁶ Yine I. Dünya Savaşı'nda (1914-1918) Rusların bölgeyi işgal etmesi üzerine bölgedeki şeyh ve âlimler ile birlikte cihad ilan etmiş, kendi bölgesindeki Piranşehir Lahican cephesini bizzat komuta etmiştir.⁷⁰⁷ Şeyh Celaleddin'in savaştaki üstün çabalarına dönemin Urumiye Rus Konsolosu Nikitin de temas etmiştir.⁷⁰⁸

Şeyh Celaleddin, 1334/1915 yılında Balek mıntıkasında ani bir kalp krizi ile 70 yaşında vefat eder. Kabri Zînev köyünde babasının yanındadır.⁷⁰⁹ Ustad Kadı Muhammed Hızırî, Zînev köyüne her iki şeyhin merkadına ziyarete gittiğinde buradan aldığı feyiz ve bereketi ömür boyu unutmadığını söyler.⁷¹⁰ Şeyh Abdullah'ın halife bıraktığı tam olarak bilinmemektedir.

3. Şeyh Alauddin Muhyiddin Hüseyinî (ö. 1965) ve Halân Hânkâhı

Şeyh Abdullah Celaluddin vefat ettiğinde yerine oğlu Şeyh Alauddin postnîşîn olur. Şeyh Alauddin 1896 yılında Zînev köyünde doğmuştur. Çocukluğundan itibaren başta babası şeyh Abdullah olmak üzere bölgedeki büyük âlimlerden geleneksel medrese tahsilini tamamlar. Babası vefat ettikten sonra Irak'ın Zînev köyünün 3 km. batısında Halân (خلان) köyünde mescid, medrese, hânkâh ve misafirhaneden ibaret bir külliye inşa eder ve orada irşad faaliyetlerini yürütür.⁷¹¹ Yıllar sonra Halân köyü, 1980-1988 İran-İrak savaşında her iki ülkenin gerek karadan gerekse havadan attığı bombalar ile harabeye dönecektir.⁷¹²

Şeyh Alaeddin, Nehrî ailesinden II. Seyyid Taha ve Seyyid Abdullah Geylânîzâde ile yakın ilişkilerde bulunur ve sürekli görüşürler. Bu bağlamda 1923 yıllarında Bağdat'a Melik I. Faysal ile görüşmeye gittiğinde kendisine İçişleri

⁷⁰⁶ Abdurrahman Hüseyinî, **a.g.e.**, s. 98-99.

⁷⁰⁷ Abdurrahman Hüseyinî, **a.g.e.**, s. 99-110. Savaşın detayı için esere müracaat ediniz.

⁷⁰⁸ Nikitin, **Kürtler**, Çev. E. Karahan vd, s. 395.

⁷⁰⁹ Abdurrahman Hüseyinî, **a.g.e.**, s. 105; Kemal Rohanî, **a.g.e.**, s. 322-323.

⁷¹⁰ Kadı Muhammed Hızırî, **Tarih-i Meşahir-i Cihan**, C. II, s. 1453.

⁷¹¹ Abdurrahman Hüseyinî, **a.g.e.**, s. 115-116.

⁷¹² Abdurrahman Hüseyinî, **a.g.e.**, s. 118.

Bakanlığı'ndan II. Seyyid Taha'ya ulaştırılmak üzere bir mektup verildiğini belirtir. Mektupta II. Seyyid Taha'nin Revanduz'a kaymakam olması teklifi vardır. Yine Şeyh Abdullah Geylânîzâde, II. Dünya Savaşı esnasında 1943'lerde Irak'tan İran'a göçmeye niyetlenirken Halân köyünde bir müddet ikamet eder.⁷¹³

Şeyh Alauddin de kendisinden önceki şeyhler gibi çevresinde gelişen olaylara duyarlı bir tarikat anlayışı benimser. Ona göre tasavvuf; süluk ve ahlakın yanı sıra zulüm ve bozgunluğa başkaldırıdır.⁷¹⁴ Eylül 1961'de Irak hükümeti Halân'ı bombalayınca, Şeyh Alauddin İran'daki Piranşehir'e bağlı Gezgezek köyüne geçer. 1964'de İran Şah'ının zorlaması ile tekrar Irak'a geçer ve nihayet 40 küsur yıl irşad vazifesinde bulunan Şeyh Alauddin, 1965 yılında Bağdat'ta 70 yaşında vefat eder. Kabri Bağdat'ta Azamiyye (İmam-ı Azam) Kabristanı'ndadır.⁷¹⁵ Vefat ettiğinde Sâdât-ı Nehrî'nin o dönemki postnîşini Seyyid Abdullah Geylânîzâde bir taziye yayınlıdır.⁷¹⁶ Oğlu Abdurrahman Hüseyinî, *es-Sâdâtü'n-Nakşbanediyye* adlı eserinde onun dini ve siyasi hayatını genişçe yazmıştır.⁷¹⁷

Şeyh Alauddin'nin oğlu Şeyh Taha Kemâlîzâde dışında Şeyh Abdülkadir Tutağacı ve Molla Salih Uşnevî olmak üzere iki halifesi daha bilinmektedir.

4. Şeyh Taha Şihabuddin Kemâlîzâde ve Gezgezek ile Urumiye Hânkâhları

1924 yılında Halân köyünde doğan Şeyh Taha, medrese tahsilinin yanı sıra resmi okullarda da eğitim görmüştür. Hocaları arasında 1925 Şeyh Said isyanında Van'dan Kuzey Irak'ın Halân köyüne göç eden Said Nursî'nin yakın arkadaşlarından Şeyh Muhammed Enver Vanî'nin yanı sıra Şeyh Muhammed Mazhar Erbilî de yer almaktadır. Şeyh Kemal 1945 yılında Halân köyünden İran'ın Piranşehir şehrine bağlı Gezgezek köyüne göç etmiştir.

⁷¹³ Abdurrahman Hüseyinî, **a.g.e.**, s. 121-123.

⁷¹⁴ Abdurrahman Hüseyinî, **a.g.e.**, s. 125.

⁷¹⁵ Abdurrahman Hüseyinî, **a.g.e.**, s. 364-365; Kadı Muhammed Hızırî, **Tarih-i Meşahir-i Cihan**, C. II, s. 1250, 1453-1454; Kemal Rohanî, **a.g.e.**, s. 323-325; Mustafa İlhanizade, **Şâirân-ı Ârif-i Kürd**, Senendec, İntişarat-ı Şeyhi, 1393 hş., s. 419-424. Eserde Şeyh Taha Kemâlîzâde'nin münacatı sehven Şeyh Alauddin'e isnad edilmiştir.

⁷¹⁶ Abdurrahman Hüseyinî, **a.g.e.**, s. 546.

⁷¹⁷ Bkz. Abdurrahman Hüseyinî, **a.g.e.**, ss. 113-367.

Babası 1961 yılında Irak'tan İran'a binlerce müridiyle göç ettiğinde kendisine misafir olur. Daha sonra babası tekrar Irak'a mecburi olarak gidip orada 1965 yılında vefat edince, Gezgezek'te müridleri irşad etme vazifesine kendisi devam eder. Siyasi baskılar neticesinde rahat bir biçimde irşad vazifesini sürdüremediği için 1982'de ailesiyle birlikte Erbil'e göç eder. Erbil'de üç yıl kaldıktan sonra 1985'te Avrupa'ya akrabalarının yanına giden Şeyh Taha, yaklaşık altı yıl Fransa ve Batı Almanya'da ikamet eder. Almanya'da bulunduğu süre zarfında Mahâbâd ve civarındaki müridler ile halifesi Şeyh Salah Tutağacı (ö. 2013) ilgilenir. 1991 yılında İran'a dönen Şeyh Taha, 1993 yılında Urumiye merkezinde Felek-i Müderris'e (Müderris Kavşağı) yakın bir mıntıkada büyük bir arsa alır ve orada misafirhane mescid ve tekkeden ibaret olan *Mescid ve Hânkâh-ı Kemâlât*'ı kurar.⁷¹⁸ Mescitte bizzat imamlık yapan Şeyh Kemal cuma hutbelerini de kendisi okur.⁷¹⁹ Buradaki irşad faaliyetleri ile Kürt ve Azeri birçok müridi olur. Hânkâh-ı Kemâlât'ın Mahâbâd, Piranşehir, Uşneviyye, Selmas, Maku gibi İran'ın birçok yerinde şubeleri vardır. Son dönemlerde Şeyh Taha çok yaşlandığından namazları oğlu Şeyh Yahya kıldırmakta ve hânkâh ile ilgili işleri yürütmektedir.⁷²⁰

Seyyid Taha'nın bilinen halifeleri şunlardır: Seyyid Yahya Kemâlîzâde (oğlu ve canişinliğe namzed), Seyyid Ali Uşnevî, Seyyid İsmail Mahâbâdî, Seyyid Salah Tutağacı (ö. 2013), Hacı Molla Yusuf Urmevî (ö. 2009).

Şeyh Taha Kemâlîzâde Almanya'da gurbette iken 1985 yılında Hz. Peygamber'e hitaben Soranî Kürtçesiyle yazdığı bir münacatı vardır ki müridlerinin dillerinde dolaşır. Münacatın ilk dörtlüğü şöyledir:

⁷¹⁸ Abdurrahman Hüseyinî, **a.g.e.**, s. 369-385; Kemal Rohanî, **a.g.e.**, 325, 327.

⁷¹⁹ Hutbeleri *Cevâmiu'l-huteb* adlı eserde toplanmıştır. Bkz. Taha Kemâlîzâde, **Cevâmiu'l-huteb**, Urumiye, el-Mektebü'l-Huseynî, 1379 hş.,

⁷²⁰ Araştırma için İran Urumiye'ye gittiğimizde Şeyh Taha Kemâlîzâde'yi ziyaret etme fırsatımız olmuştu. Bizi hânkâhta misafir etme nezaketinde bulunmuştu. Bu hânkâhta önemli bilgiler ve izlenimler edindik. Şehrin merkezinde Feleke-i Müderris'e yakın bir mevkiye bulunan bu hânkâh, mescid ve hânkâh ile birlikte bir külliye gibiydi. Hânkâhın çevresinde müridlerin evleri bulunmaktaydı. Şeyh Taha yaşlı ve hasta olduğundan oğlu Seyyid Yahya namazları kıldırır ve hânkâhın işlerini yürütüyordu. Şeyh Taha öğleden sonra ziyaretçileri kabul ediyor, sadece Cuma günleri namaza geliyordu. Hânkâh aynı zamanda uzak yerlerden ziyarete gelenleri misafir ediyordu. Günlük üç öğün yemek çıkan hânkâha her gün çok sayıda mürid ziyarete geliyordu. Müridler genelde Azeri ve Kürtlerdendi. Bir Cuma namazı sonrası değişik illerden gelen misafirlerin kabul edildiği şeyhin özel odasında Farsça, Türkçe ve Kürtçe kasidelerin okunduğuna şahit olduk.

زور په شيو بى قه رارم يا رسول الله ده خيل
سه رفكه نده و شه رمه زارم يا رسول الله ده خيل
نيمه سه رمايه و نه سریم من له ده ستى نه فسى شوم
واله سه ركه ند و زه والم يا رسول الله ده خيل⁷²¹

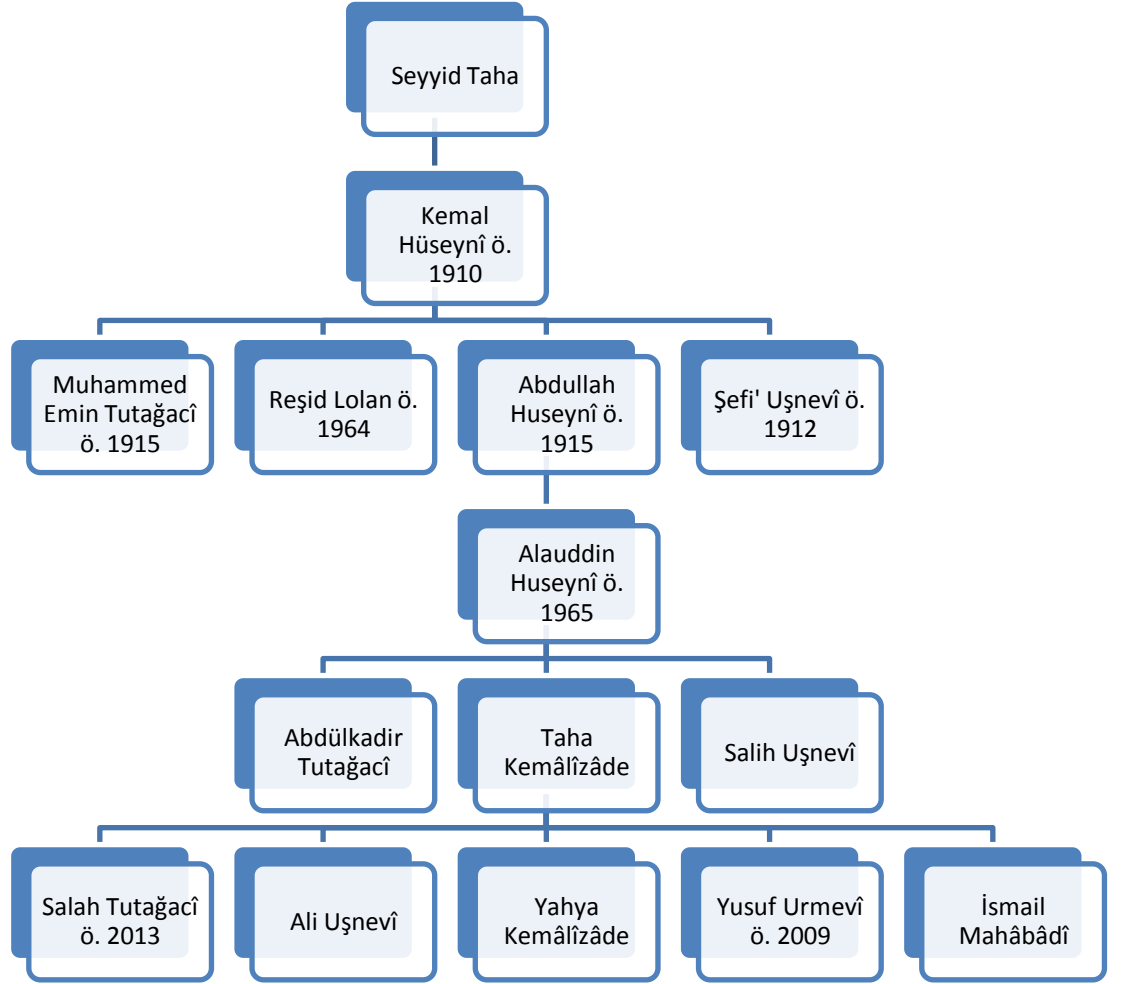
Çok tedirginim kararım yok ya Resulallah meded!

Başım öne eğik ve utanıyorum ya Resulallah meded!

Sermayem yok uğursuz nefsin elinde esirim,

Bu şekilde uçurumlardayım, zevâldayım, ya Resulallah meded!

⁷²¹ Abdurrahman Hüseyinî, **a.g.e.**, s. 550-551.

Şekil VIII: Kemâlîzâde Silsilesi

F. Şeyh I. Abdüsselam Bârzânî (ö. 1872) ve Kuzey Irak'taki Bârzân Tekkesi

Bârzân⁷²² şeyhlerinin Nehrî şeyhleriyle olan tarikat ilişkileri bilinmekle birlikte, Bârzân şeyhlerinden hangisinin ilk olarak Nehrî şeyhlerine intisap edip hilafet aldığı tam olarak bilinmemektedir. Bruinessen'in de belirttiği gibi Bârzânîlerin ilk şeyhlerine dair bilgiler çoğunlukla yanlıdır ve çelişkilerle doludur. Dolayısıyla Seyyid Taha'nın halifesinin hangi Bârzân şeyhi olduğu tam olarak tespit edilememektedir.⁷²³ Bu bağlamda Bazı kaynaklarda Seyyid Taha'nın halifesi Şeyh Abdullah'ın⁷²⁴ oğlu Abdurrahman,⁷²⁵ bazılarında da diğer oğlu Şeyh I. Abdusselam olarak geçmektedir. İkinci görüş daha çok tercih edildiğinden kaynaklarda da daha çok I. Abdusselam'dan söz edilmektedir.

⁷²² Kuzey Irak'ta olan Bârzân bölgesi coğrafi olarak Türkiye sınırına yaklaşık olarak 20 km, İran sınırına da 70 km yakınlıkta yer almaktadır. Erbil'e bağlı bölgenin Mergesor, Bârzân ve Şirvan adında üç nahiyesi vardır. Bârzân, Osmanlı döneminde Musul vilayetinin Zibar kazasına bağlı bir köy olarak geçer. (BOA, Y.MTV, 178/173, 28 M 1316/18 Haziran 1898). 1960'lı yıllarda yapılan nüfus sayımına göre 400 köylük bölgenin nüfusu 40 bin civarındadır. (Mesud Bârzânî, **Bârzânî ve Kürt Ulusal Örgüt Hareketi**, Arapçadan Çev. Vahdettin İnce, İstanbul, Doz Yayınları 2006, s. 23-24). Bârzânîlerin tarihi hakkında farklı görüşler öne sürülmektedir. Mesud Bârzânî, adı geçen eserinde (s. 23-24) Bârzân şeyhlerinin asıllarını Amidiye emirlerine dayandırır. Abbas Azzavî ise Bârzânîlerin Zibar aşiretinin bir kolu olduğunu söyler. Ona göre Zibar kabilesi bölgedeki Zap suyunun iki tarafına yayılmıştır. Bu suya yakın bir yerde "Barizan" diye bir kale vardır. Aşiretin ismi bu kaleden gelmiştir. Abbas Azzavî, **Aşâiru'l-İrâk**, s. 195-196. Bârzânîlerin tarihine dair diğer görüşler için bkz. Sami Şoreş, **Kürdistân ve'l-ekrâd: el-haraketü'l-kavmiyye ve'z-zaametü's-siyasiyye**, Erbil, Aras, 2001, s. 19-28. Bârzân köyünde Müslümanların yanı sıra Hristiyan ve Yahudilerin de olduğu bilinmektedir. (bkz. Sami Şoreş, **a.e.**, s. 24.) Ancak XIX. Yüzyılda o bölgedeki birçok köyde farklı dinlerden insanların olduğu da bir gerçektir (Örneğin üzerinde çalıştığımız şeyhlerin bulunduğu Nehrî köyünde de farklı dinlerden insanlar bulunmaktadır). Buna göre Bârzân'da Yahudilerin var olduğuna dayanarak Bârzân şeyhlerinin köklerinin Yahudi olduğunu söylemek sadece bir iddiadan ibaret olur.

⁷²³ Bruinessen, **Ağa, Şeyh, Devlet**, s. 474-475.

⁷²⁴ Şeyh Abdullah, Mevlânâ Hâlid'in önde gelen müridlerinden Molla Yahya Muzurî'den ilmi icazet almıştır. İcazette "*Molla Abdullah b. el-Hac Molla Muhammed eş-Şafii el-Kurdî eş-Şehîr bi'l-Bârzânî*" ifadesi yer almaktadır. Ferset Meri İsmail, "Vasiyyetu Mevlânâ Hâlid li Halifetihi Seyyid Taha en-Nehrî", **Uluslararası Mevlânâ Hâlid-i Bağdadî Sempozyumu-Van**, TDV, Ankara, 2012, s. 129.

⁷²⁵ Bölge ile ilgili saha araştırması yapan Bruinessen, Seyyid Taha'nın halifesi olarak I. Abdusselam'ın ağabeyi Şeyh Abdurrahman'ı göstermektedir. Ona göre, Şeyh Abdurrahman vefat ettiğinde Abdusselam kendisini halife ilan etmiştir. Eserinin başka yerinde de Şeyh I. Abdusselam'ı Seyyid Salih Nehrî'nin halifesi olarak gösterir. (Bruinessen, **Ağa, Şeyh, Devlet**, s. 364, 475). Makalesinde Bârzânîlerin ilk şeyhlerini tartışan Ferset Meri, Seyyid Taha'nın halifesinin Taceddin Abdurrahman olduğu görüşündedir. Bkz. Meri İsmail, a.g.m., s. 121-123.

Şeyh I. Abdusselam, günümüze ulaşan manzum *Akâid-i îman* adlı eserinin son beyitlerinde tarikatını, aşiretini ve meskenini şöyle ifade eder:

خالیدی مه بطریقت
زیباری مه بعشیرت
بارزانی مه بمسکنت و قریت

*Tarikatta Hâlidî, aşirette Zibarî, mesken ve köy olarak Barzânîyim.*⁷²⁶

Mesud Bârzânî'nin bildirdiğine göre; büyük dedesi Şeyh I. Abdusselam, ilim tedrisi için babası Şeyh Abdullah tarafından Nehrî'ye Seyyid Taha'nın yanına gönderilir. İlim icazeti aldıktan sonra Bârzân'a gelen I. Abdusselam, dedelerinden devraldığı tekkenin⁷²⁷ yanına bir medrese inşa eder. O zamana kadar pek bilinmeyen Bârzânîler bu tekke ve medrese ile tanınır ve gün geçtikçe şöhretleri daha da artar.⁷²⁸ Mesud Bârzânî, muhtemelen Nehrî'de Nakşbendî tarikatına giren I. Şeyh Abdusselam'ın Mevlânâ Hâlid'den hilafet aldığını söyler. Eserinde belirttiğine göre, Mevlânâ Hâlid, Şam'a gittiği bir sırada Bârzân'a uğramış ve I. Abdusselam'ı halife tayin etmiştir. Böylece ailenin Nakşbendîlik silsilesi bu şekilde oluşmuştur.⁷²⁹ Mesud Bârzânî'nin verdiği bu bilgilerden farklı olarak birçok kaynağa göre, I. Abdusselam, Nehrî'de Seyyid Taha'dan ilim icazetinin yanı sıra irşad icazeti de almıştır.⁷³⁰ Dolayısıyla genel görüşe göre, I. Abdüsselam Seyyid Taha'nın halifesidir. Bârzânî silsilesi de aslında Nehrî kolundan ayrılmıştır. Bu hususta *Sâdât-ı Nakşbend* eserinin yazarı Abdurrahman Hüseyinî, dedesi Şeyh Kemal Hüseyinî'nin Şeyh I. Abdusselam

⁷²⁶ Arafât Kerem Stûnî, *el-Hayâtu'd-Dîniyye min Nehrî ilâ Bârzân*, 2010, s. 80-81, <http://www.soran.edu.iq/images/staff/Dr-Arafat-Karam/arafat26.pdf> (erişim tarihi 12.10.2015). Stûnî, çalışmasının sonunda, Bârzânî'nin 1258 h. yılında telif ettiği eserini Arapça şerhetmiştir. Barzânî'nin fıkıh ile ilgili bir eserinden de söz etmiştir. Bunun dışında Abdusselam Barzânî, Hâce Muhammed Parsâ'nın *Kudsiyye* adlı eserini Farsça'dan Kürtçe'ye çevirmiş ve bu eser Kültür Bakanlığı tarafından 2002'de Erbil basılmıştır. Bkz., Kerem Stûnî, a.g.m., s. 23.

⁷²⁷ Mesud Bârzânî'nin belirttiğine göre Bârzân Tekkesi'ni ilk olarak I. Şeyh Abdusselam'ın dedesinin babası Şeyh Taceddin kurmuştur. Bkz. **a.g.e.**, s. 23.

⁷²⁸ Sami Şoreş, **a.g.e.**, s. 25.

⁷²⁹ Mesud Bârzânî, **a.g.e.**, s. 23. Görüldüğü gibi Mesud Bârzânî, Bârzânîlerin Nehrî ailesi ile olan ilişkilerini inkar etmemektedir. Ancak şeyhlik silsilesini Seyyid Taha yerine doğrudan Mevlânâ Hâlid'e bağlamaktadır. *Şeyh Kemal Hüseyinî* başlığında da ele alındığı gibi bu tutumunun altında Nehrî aileleri ile Bârzânîlerin dönem dönem çatışmalarının etkisi olduğu tahmin edilmektedir. Fakat yine de Bârzânîler, Nehrî ailesine olan saygılarını dile getirmişler ve onlar ile olan ilişkilerini inkâr etmemişlerdir. Bu bağlamda İran'da görüştüğümüz Nehrî ailesi reisi Şeyh Faruk Geylânî'nin bildirdiğine göre, Mesud Bârzânî Nehrî ailesinden bir kol olduklarını ifade etmiştir.

⁷³⁰ Abdurrahman Hüseyinî, **a.g.e.**, s. 29.

ile birlikte Nehrî'ye gidip Seyyid Taha'dan hem medrese tahsili gördüğünü hem de tarikat icazeti aldığını zikreder.⁷³¹ Yine bölgedeki son dönem âlimlerinden Abdurrahman Şerefkendî (Hejar) (ö. 1991),⁷³² Mahmud-i Bayezidî'nin *Âdâb u rûsûm-ı kürdân* eserine yaptığı ilavelerinde, Bârzânîlerden bahsederken Şeyh I. Abdusselam'ın Seyyid Taha'nın halifesi olduğunu söyler.⁷³³

Netice olarak Şeyh I. Abdusselam Nakşbendî halifesi olarak irşad faaliyetleriyle Bârzânîlerin tanınmasında öncülük etmiştir. 1872'de vefat edince de yerine oğlu Şeyh Muhammed postnîşîn olmuştur. Şeyh Ubeydullah Hicaz'a sürgün edilince yetişmiş iyi bir molla olan Şeyh Muhammed'in nüfuzu artmış ve müridleri giderek çoğalmıştır. Nikitin'in bildirdiğine göre Şeyh, her salı ve cuma günleri Bârzân Tekkesi'nde müridlerine *teveccühde* bulunmaktadır.⁷³⁴ Arşiv belgelerinde Şeyh Muhammed'den "*Bârzân karyesinde sâkin Kadirî meşâyihinden Mehmed Efendi*" diye söz edilmektedir. Bu da Şeyh Muhammed'in Kadiriyye tarikatından icazet aldığını göstermektedir.⁷³⁵

Yine resmi belgelere göre Bârzânîler, bölgede bulunan Talabanîler⁷³⁶ ile Becil şeyhlerinin⁷³⁷ yanı sıra Nehrî şeyhlerinden Şeyh Muhammed Sıddık ile de sürekli anlaşmazlık ve çatışma halinde olmuşlardır.⁷³⁸ Bu çatışmayı Osmanlı

⁷³¹ Abdurrahman Hüseyini, **a.g.e.**, s. 29.

⁷³² Hayatı için bkz. Baba Merduh Ruhanî, **a.g.e.**, C. II., s. 560.

⁷³³ Mahmud Efendi Bayezidî, **Âdâb u rûsûm-i kürdân**, Haz. Alexander Jaba, nazariyyat mukaddime ve sonuç: Abdurrahman Şerefkendî, Çev. Aziz Muhammed Pur Danişmendî, 1369 hş., s. 193

⁷³⁴ Molla Said'den aktaran Nikitin, **Kürtler**, Çev. E. Karahan vd., s. 400.

⁷³⁵ "*Musul vilayeti Zibar kazası Bârzân karyesinde sâkin Kadirî meşâyihinden Mehmed Efendi ile müridlerinin bayağı hareketlerine ve tedibine dair Seraskerliğin istizânı...*" (BOA, Y.MTV, 178/173, 28 M 1316/18 Haziran 1898). Şeyh Muhammed'in hilafeti hangi kadirî şeyhinden aldığı tam olarak bilinmemektedir. Ancak bölgede meşhur Kadirî şeyhi Abdülhamid Birifkanî (ö. 1305/1887-88) bulunduğu muhtemelen hilafeti ondan almıştır.

⁷³⁶ "*Süleymaniye'deki Bârzânî ve Talebânî aşiretleri arasındaki anlaşmazlığa karşı askerî tedbir alınması...*" (BOA, DH.MKT, 1625/75, 03 L 1306/2 Haziran 1889).

⁷³⁷ "*Musul vilayetinin Zaho taraflarında Bârzân ve Becil aşiretleri arasındaki münazaa ve asayişsizliğin giderilmesi için bölgeye bir tabur askerinin sevk...*" (BOA, DH.TMIK.M, 83/31, 4 Z 1317/5 Nisan 1900).

⁷³⁸ "*Musul valisinin Akra'da bulunduğu esnada yakın mesafedeki Zibar'da Bârzânî Şeyhi Muhammed ile Van'a tabi Şemdinan kazasında mukim Şeyh Abdullahzade [Ubeydullah] Şeyh Sıddık Efendi'nin müridleri arasında çıkan çatışmadan Vali Ebubekir Hazım Efendi'nin önceden haberi olmasına rağmen önemsemediği yönündeki ithamın asılsız olduğu, aksine vali beyin olaya müdahale ederek daha da büyümesine engel olduğu...*" (BOA, DH.TMIK.M, 90/40, 19 Ra 1318/17 Temmuz 1900).

yönetimi engellemeye çalışmış ve bunun için paşaları görevlendirmiştir.⁷³⁹ Bununla birlikte Bârzânîlerin Osmanlı Devleti'ne karşı isyan ve çatışmaları da yine Şeyh Muhammed döneminde başlamıştır. Belgelerde Şeyh Muhammed'in müridleriyle etraftaki köylere saldırdığı ve bunu engellemek için Osmanlı'nın askerî birlikler gönderdiği geçmektedir.⁷⁴⁰ Şeyh Muhammed, 1903-04'de vefat etmiştir.⁷⁴¹ Ondan sonra yerine oğlu Şeyh II. Abdusselam geçmiştir.

Şeyh II. Abdusselam dini liderliğin yanı sıra siyasi liderliği de üstlenmiş ve bu dönemden itibaren Bârzânîlerin siyasileşmesine öncülük etmiştir. Kendi bölgesinde gerçekleştirdiği reformlar neticesinde bölgedeki aşiretlerin Bârzân Tekkesi'ne bağlanmasını sağlamıştır.⁷⁴² Mesud Bârzânî'ye göre Şeyh II. Abdusselam'ın siyasi liderliğinde kırılma noktası sayılabilecek olay, Osmanlı yönetimine gönderdiği bir telgraf ile olmuştur. Buna göre Şeyh, 1907 yılında Bâb-ı 'Âlî'ye birtakım şart ve özgürlük talebi içeren bir telgraf⁷⁴³ göndermiş, Bâb-ı Âlî telgrafı alınca bunu bir isyan olarak niteleyip Bârzânîlerin üzerine askerî birlik yollamıştır. O dönemden sonra Bârzânîler sürekli Osmanlı yönetimi ile çatışma halinde olmuştur. Arşiv belgelerinde ise bu bilgilerden farklı biçimde, Bârzânîlere askeri birliklerin gönderilme sebebi olarak şeyh II. Abdusselam'ın karıştığı birçok kanunsuz davranıştan söz edilmektedir.⁷⁴⁴

Osmanlı'nın yakalanma emri çıkardığı Şeyh II. Abdusselam, bir dönem İran'a gider ve Seyyid II. Taha'ya sığınır. Osmanlı tarafından başına ödül konulan şeyh, Urumiye'de tuzağa düşürülür ve Osmanlı yönetimine teslim edilir. Nihayetinde

⁷³⁹ BOA, DH.MKT, 2401/81, 16 Ca 1318/11 Eylül 1900.

⁷⁴⁰ "Musul Vilayeti'nin Zibar kazasının Bârzân köyünde ikamet eden Tarikat-i Kadirîye şeyhlerinden Mehmed Efendi ile müridlerinin yakalanmaları için bir müfreze-i nizamiye sevk edilmesi..." (BOA, BEO, 1097/82224, 01 Za 1315/24 Mart 1898).

⁷⁴¹ Mesud Bârzânî, **a.g.e.**, s. 24.

⁷⁴² O döneme kadar Bârzânîlere bağlı olmayan, Şirvani, Dolameri, Mizori, Beroji, Nizari, Gerdi, Herki Bınci aşiretleri Bârzânîlere bağlanmıştır (Mesud Bârzânî, **a.g.e.**, s. 24).

⁷⁴³ Mesud Bârzânî'nin bildirdiğine göre, telgrafın içeriğinde şunlar vardır:

- 1-Kürt bölgelerinde Kürtçenin resmi dil olarak kabul edilmesi
 - 2-Eğitimin Kürtçe yapılması
 - 3-Kaymakam ve nahiye müdürlerinin Kürtçeyi iyi bilenlerden tayin edilmesi
 - 4-Mahkemedeki hükümlerin şeriata göre verilmesi
 - 5-Alınan vergilerin kendi bölgelerindeki yol okul gibi hizmetlerde kullanılması
- (Mesud Bârzânî, **a.g.e.**, s. 26).

⁷⁴⁴ Bazıları için bkz. BOA, DH. MKT, 2907/44, 05 Ş 1327/22 Ağustos 1909; BOA, DH. MUI, 1/73, 06 N 1327/21 Eylül 1909.

1914/15 yılında Musul'da idam edilir.⁷⁴⁵ Ondan sonra kardeşi Şeyh Ahmed Bârzânîlere liderlik eder ki kendisi tamamen siyasi faaliyetlerde bulunmuştur.

Bârzânîlerin isyan/mücadele/çatışmaları tezimizin konusu dışındadır. Bunlar için başka çalışmalara müracaat edilebilir.⁷⁴⁶ Burada değinilmesi gereken husus şudur ki, Bârzânîlerin siyasi gücü, ne aşiret kaynaklı ne de ideolojik temellidir. Bu ailenin siyasi liderliğinin arka planında Nakşbendî tarikatı yer almaktadır. Günümüzde Bârzânî ailesi, güçlerine güç katmış, tarikat faaliyetlerinden uzak siyasi bir parti etrafında Kuzey Irak'ta bölgesel Kürt liderliğini yapmaktadır. Bârzânîlerin siyasi olarak güçlenmesinde Nakşibendîliği kendilerinden aldıkları Nehrî ailesinin gücünün azalmasının da etkisi büyüktür.

III. Nehrî Kolunda Tarikat-Siyaset İlişkisi

Çalışmanın farklı başlıklarında, Nehrî kolunun siyasi ilişkilerine ve bu ilişkilerin kolun yayılması ve etkinliğindeki rolüne değinilmiştir. Burada daha çok bunların tarikat-siyaset ilişkisi bakımından genel bir değerlendirmesi yapıp arka planı ele alınacaktır. Bu çerçevede Seyyid Taha'dan itibaren Nehrî şeyhleri (Sâdât-ı Nehrî) ve Nehrî kolundan yayılan diğer silsilelerin siyasi ilişkilerinin hangi boyutlarda olduğu üzerinde durulacaktır.

Nehrî kolundaki tarikat-siyaset ilişkisine girmeden önce Hâlidî bir sufinin bu husustaki anlayışının nasıl olması gerektiği problemine değinmekte fayda vardır. Bu bağlamda Hâlidîlikte şeyhlerin siyaset ile yakından ilgilenmesinin hoş görülmediği kanaati baskındır. Nitekim Mevlânâ Hâlid, halifelerinin devlet yetkilileriyle yakın ilişki kurmasını kesin bir dille men etmiş hatta bundan dolayı halifesi Abdulvehhab Sûsî'yi tarikattan kovmuştur.⁷⁴⁷ Bu gerçek göz önünde bulundurulduğundan Seyyid

⁷⁴⁵ “Başına topladığı çetelerle cinayet ve fenalıklar işleyen Bârzân Şeyhi Abdüsselam ile arkadaşlarının icra-yı mücazatlarına ve merhum Abdüsselam ile Abdi ve Mehmed Ali'nin idamları...” (BOA, BEO, 4323/324222, 10 M 1333/28 Kasım 1914); Mesud Bârzânî, **a.g.e.** s. 17.

⁷⁴⁶ Bkz. Mesud Bârzânî, **a.g.e.**; Sami Şoreş, **a.g.e.**

⁷⁴⁷ Mevlânâ Hâlid, halifesi Abdulvahhab'ı İstanbul'a gönderirken birtakım şartlar koymuştur. Bunların içerisinde siyaset erbabı ile yakınlaşmaması da yer almaktadır. Abdulvahhab, bu şartlara uymadığından Mevlânâ Hâlid birçok yere mektup göndererek onun tarikattan kovulduğunu ilan

Tâhâ, tarikat-siyaset ilişkisinin nasıl olması gerektiğini mürşidi Mevlânâ Hâlid'e daha önce gönderdiği bir mektubunda sormuş olmalıdır ki Mevlânâ Hâlid buna dair uyarı içeren bir cevâbî mektup yazmıştır. Mevlânâ Hâlid söz konusu mektupta, Sünnî Şîî ayırt etmeksizin yöneticilerden uzak durmasını Seyyid Tâhâ'ya şu sözleriyle telkin etmiştir:

“...Devlet yetkilileriyle görüşmeleri doğru bulmuyorum. İster Şîî, ister Sünnî olsunlar, eğer niyetleri temiz ve kalpleri pâk ise Allah onları doğru yola getirsin. Eğer iktidar sahipleri hayırlı ve iyilerse, bunu yoksulların ve ezilenlerin mutlu olup olmadığından görebilirsiniz...”⁷⁴⁸

Seyyid Tâhâ da Mevlânâ Hâlid'in kendisine verdiği talimat çerçevesinde ilişkilerini sürdürmüştür. Bununla birlikte toplumdaki siyasi ve içtimai gelişmelere kayıtsız kalmamıştır. Bu bağlamda daha önce de bahsedildiği gibi devlet tarafından bölgedeki otoritesi önemsendiğinden yeri geldiğinde birtakım olaylara sufi kimliğiyle müdahil olmuştur. Ancak Seyyid Tâhâ'nın devlet adamlarıyla ilişkisi daha çok kendi mürid ve müntesiplerini koruma amacıyla gönderdiği mektuplar ve verdiği tavsiyelerden ibaret olmaktadır.⁷⁴⁹ Seyyid Taha'nın devlet ricaliyle olan ilişkisini anlamak açısından Musul mutasarrıfına gönderdiği mektup önemlidir. Mektupta Seyyid Taha şu ifadelerle yer vermektedir:

“...Bu gûne [çeşit, gibi] fukarâların iş'âr-ı ahvâlleri [bu fakirlerin hallerini bilmek] zât-ı âsafânelerine farz ve vâcib bulunmuşdur. Ve terki, dünya ve âhirete muzır [zarar verici] bulunmuş olduğu bedihî [açık] olduğu herkesin malûmudur. Ve fukarâ ve ahâliye taraf-ı dâ'iyânemden [duacı] pend ve nasihat verilmeğe iş'âr buyurulmuşdu efendim. Cenâb-ı Rabbu'l-Âlemîn şâhid ve nâzırdır. Mine'l-Kadîm [ezelden beri] bu gûne şeyler vazîfe-i dâ'iyânem bulunmuşdur. Ve dâima nush ve ıslâh-ı hâllerine meşgûl ve devlet-i aliyyenin da'avât-ı hayriyelerine [hayır duasına] muvâzabât [devam] üzere bulunmuşum...”

...Ve istid'a-yı bendegânem [bendenizin talebi] taraf-ı seniyyelerinden [siz değerli zattan] budur ki, fukarâ ve ahâli hakkında vezâif-i ma'delet [adalet görevi] ve merhamete

etmiştir. Detay için bkz. Esad Sahib, **Buğyetü'l-vâcid**, s. 166, (17. Mektub, Esad Sahib'in dipnotu).

⁷⁴⁸ Mektubun orijinal nüshası için bkz. Mehemed Heme Baki, **Şoresî Şeyh Ubeydullah Nehrî, 1880, Le Belgenamey Kaçarı da** s. 624-625. Mektubun bir başka nüshası Uşneviyye'de Hacı Şefî Hızırî'den alınmıştır. Bkz. EK II-*Mektuplar*

⁷⁴⁹ Korkusuz, **a.g.e.**, s. 21.

ihitimâm buyrula ve da'avât-ı hayriyyeleri hakkında taraf-ı dâ'iyânemden kusûr vukû bulmayacağı arz ve inhâsı...⁷⁵⁰

Yukarıdaki mektupta Seyyid Taha, hem mutasarrıfın hem de kendisinin pozisyonuna dair bazı görevlerden söz etmiştir. Buna göre mutasarrıfın görevi, halkın ahvalinden haberdar olup adalet ile hükmetmektir. Seyyid Taha ise bir şeyh olarak halka nasihat ve devlete dua etmek vazifesini üstlenmiştir. Mektubun sonlarında Seyyid Taha, devlete olan bağlılığını bildirirken devlet yetkilisi olan mutasarrıfa da halka karşı adaletli ve merhametli olması hususunda nasihatte bulunmuştur. Seyyid Taha, esasında bu bakış açısıyla halk ve devlet arasındaki ilişkileri güçlendiren bir şeyh profili çizmiştir. Zira mutasarrıfa halka nasihat etme vazifesini yerine getirdiğini söylerken ona adalet ve merhameti tavsiye etmesi, onu halk ile devlet arasındaki bağları güçlendiren bir köprü konumuna getirmiştir.

Peki, Seyyid Taha'nın Osmanlı Devleti'ne karşı olan bu itaatkâr tavrının nedeni ne olabilir? Bu sorunun cevabını ehl-i sünnet inancına olan bağlılığında bulabilmekteyiz. Zira ehl-i sünnet inancına göre İslam devleti yöneticisine veya halifeye bağlılık esastır.⁷⁵¹ Bu durumu Şeyh Ubeydullah'ın II. Abdülhamid'e olan itaatkâr davranışlarında da görmekteyiz. Zira Vefâî'nin bildirdiğine göre Şeyh Ubeydullah, 1880 İran kıyamında başarısız olduğu zaman, II Abdülhamid tarafından İstanbul'a çağrıldığında, "İslam halifesine itaat vaciptir" ilkesinden dolayı bu emre uymuştur.⁷⁵²

Öte yandan Seyyid Taha'nın gerek Osmanlı gerekse de İran yönetimi ile olan iyi ilişkilerinden dolayı her iki devlet, Nehrî Tekkesi'ne maddi yardımlarda bulunmuştur. Osmanlı Devleti'nin yardım etmesi, devletin genel bir siyaset politikası olarak izah edilebilmektedir. Zira Seyyid Taha'nın yaşadığı Sultan II. Mahmud ve Sultan Abdülmecid dönemlerinde, tekkelerde bulunan tarikat mensuplarına genel

⁷⁵⁰ BOA, İ.HR, 92/4493, 29 M 1269/12 Kasım 1852.

⁷⁵¹ İslam devleti yöneticilerine veya halifeye itaat etmenin vacip olduğu şu ayete dayandırılmaktadır: *Ey iman edenler! Allah'a itaat edin. Peygamber'e itaat edin ve sizden olan ulu'l-emre de itaat edin* (Nisa/59). Detaylı bilgi için bkz. İbrahim Bâcûrî, **Şerhu Cevhereti'tevhid**, takdim: Abdülkerim er-Rufâî, t.y. y.y., s. 373-374.

⁷⁵² Vefâî, **a.g.e.**, vr. 192.

olarak maddi yardımların yapıldığı kaydedilmektedir.⁷⁵³ Buna göre *Nehrî Tekkesi* başlığında da zikredildiği gibi tekke, *Evkaf Defteri*'ne kayıtlı olup buradaki görevlilere verilen maaş miktarları zapt edilmiştir.⁷⁵⁴ Yine Seyyid Taha, cami inşa ettirdiği için kendisine *atiyye* adı altında maddi yardımlar yapılmıştır.⁷⁵⁵ Bununla beraber tarikat faaliyetlerinin İran'da yayılmasıyla birlikte Seyyid Taha'nın, İran şahlarıyla da bağlantısı söz konusu olmuştur. Bu bağlamda daha önce de değinildiği gibi tam olarak belli olmayan sebeplerden ötürü Seyyid Taha'ya Muhammed Şah döneminde maddi yardımlar yapılmıştır.⁷⁵⁶ İran ile Osmanlı, Seyyid Taha'ya maddi destek verirken Seyyid Taha'nın da savaşlarda müridlerini cihada teşvik ederek bu devletlere doğrudan ya da dolaylı yardım ettiği görülmektedir. *Savaşlarda Şeyhlerin Aktif Rolü* başlığında da ele alındığı gibi gerek İran-Rus ve gerekse de Osmanlı-Rus savaşlarında Seyyid Taha ve sonrasında kardeşi Seyyid Salih, cihad anlayışıyla müridlerinin savaşmasında öncülük etmiştir.

Şeyh Ubeydullah dönemine bakıldığında ise Nehrî Tekkesi, sosyo-politik gelişmelerin de etkisiyle bölgedeki en hâkim siyasi figür konumuna gelmiştir. Bu nedenden olsa gerek, Nehrî şeyhleri (Sâdât-ı Nehrî) hakkında malumat veren yerli ve yabancı araştırmacılar, Şeyh Ubeydullah'ı tasavvufi kimliğinden çok siyasi yönüyle ele almışlardır.⁷⁵⁷ Dolayısıyla Şeyh Ubeydullah, bir tarikat şeyhinden ziyade bölgedeki halkın lideri olarak kabul edilmekteydi.⁷⁵⁸ Bu idari hâkimiyet, 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşında Şeyh Ubeydullah'ı bölgenin komutanı olarak Osmanlı tarafında savaşmaya kadar götürmüştür. Tekkenin siyasileşmesi bahsinde detaylıca

⁷⁵³ Zekeriya Akman, **Osmanlı'da Devlet Tekke Münasebetleri: Meclis-i Meşâyih**, Ankara, Elips Kitap, 2013, s. 42. Akman, Sultan II. Mahmud döneminde padişahın emri ile Mevlevî tarikatına mensup şeyhlere verilmek üzere Konya mukataasına yılda 1500 kuruş verildiğinden ve İstanbul'daki şeyhlere de maaş bağlanıldığından söz eder. Yine Sultan Abdülmecid döneminde bazı tekke mensuplarına "vezâif" adıyla maaş verildiğini kaydeder.

⁷⁵⁴ BOA, EV. d., -/16257, s. 11, 02 C 1280/14 Kasım 1863.

⁷⁵⁵ BOA, MVL, 227/66, 21 Ş 1265/12 Temmuz 1849.

⁷⁵⁶ BOA, İ.HR, 92/4493, 29 M 1269/12 Kasım 1852.

⁷⁵⁷ Korkusuz, **a.g.e.**, s. 11-12. Korkusuz, Şeyh Ubeydullah'ın daha çok siyasi yönü ile ele alınmasını art niyetli bir yaklaşım olarak değerlendirip Nehrî şeyhlerinin "kavmiyetçi" olarak gösterilmesini eleştirir.

⁷⁵⁸ Jwaideh, **a.g.e.**, s. 157-160. İngiliz devlet adamı George Curzon (Lord Curzon), Şeyh Ubeydullah'ın dini önderliğinden kaynaklanan siyasi liderliğine şöyle dikkat çeker: "...Şeyh Ubeydullah adındaki kabile reisi, babası Şeyh Tahar [Seyyid Taha] olan, yerel bölgenin aşırı bağlandığı biriydi...", "...Toplum nezdindeki itibarı, kutsallığı ve idari yeteneği ile yavaş yavaş Kürt toplumunun lideri olarak görülmeye başlamıştı." (Curzon, **a.g.e.**, s. 553-554).

ele alındığı gibi Şeyh Ubeydullah ve sonrasındaki Nehrî şeyhleri, tarikat işlerinden ziyade siyaset ile ilgilendiklerinden bu dönemden itibaren tekke siyasi bir kimliğe bürünmüştür.

Tarikat siyaset ilişkisi bağlamında Nehrî'den ayrılan kollar da genelde Osmanlı'ya bağlı bir biçimde hareket etmiş ve bundan dolayı Osmanlı bu şeyhlere maddi yardımda bulunmuştur. Buna göre; Sıbgatullah Arvâsî'nin kurduğu Gayda tekkesi, onun oğlu Şeyh Celaleddin öncülüğünde 93 Harbi'nde Osmanlı tarafında savaşmıştır.⁷⁵⁹ Bu hizmetlerinden olsa gerek devlet bu tekkeye maddi yardımlarda bulunmuştur. Bu manada arşivlerde geçtiğine göre merkez Gayda tekkesi ve şubeleri, vergilerden muaf tutulduğu gibi *taamiye* adında mali yardım almıştır.⁷⁶⁰

Yine muhtemelen devlete olan bağlılıkları ve savaşlardaki hizmetlerinin de etkisiyle Küfrevî silsilesindeki şeyhlere de maaş bağlandığı kaydedilmektedir.⁷⁶¹ Özellikle bu silsileden Alvarlı Efe'nin 1916 yılında Rusların Erzurum'u istilasında, kendi başına bağımsız olarak çete kurup Ermeniler ile mücadele etmesi, savaşlarda şeyhlerin sorumluluk almalarının en bariz örneklerindedir.⁷⁶²

Osmanlı'ya tabi olarak hareket eden bir diğer şeyh Fehim Arvâsî'dir. Daha önce de geçtiği gibi Seyyid Fehim bölgedeki bazı isyanları önlemede çaba sarf etmiş ve bölgenin sükûnet ve huzura kavuşmasında önemli rol oynamıştır. Bu hizmetlerinden dolayı da Seyyid Fehim'in maaşına zam yapılmıştır.⁷⁶³

Osmanlı ile iyi ilişkilerde bulunan bir diğer şeyh, Kemal Hüseyinî'dir. Bir arşiv belgesinde kaydedildiğine göre; Şeyh Kemal, iki yüz haneden fazla aile ve tabileriyle birlikte İran'dan Revanduz'a hicret etmek istemiştir. Osmanlı yönetimi ise çiftçilikle uğraşmak, İran ile savaş halinde Osmanlı tarafında yer almak ve bir daha

⁷⁵⁹ Ahmed Muhtar Paşa, **a.g.e.**, s. 153-155; Halfin, **a.g.e.**, s. 76; Âsım Ohinî, **a.g.e.**, vr. 30, 54-55.

⁷⁶⁰ BOA, BEO, 419/31392, 08 Z 1311/4 Haziran 1894; BOA, BEO, 390/29187, 17 L 1311/23 Nisan 1894.

⁷⁶¹ BOA, İ. HUS, 50/1314, Tarih: 18 Ca 1314/25 Ekim 1896; BOA, BEO, 4466/334884, 04 Ra 1320/11 Haziran 1902.

⁷⁶² Kutlu, **a.g.e.**, s. 61-64.

⁷⁶³ BOA, İ.DH, 875/69844, 20 R 1300/28 Şubat 1883.

İran'a geri dönmek gibi şartlar ile hicretini kabul etmiştir. Şeyh ve aile efradının Osmanlı topraklarında kabul görmesinde Sünnî olmalarının da etkisi büyüktür.⁷⁶⁴

Bütün bunlarla birlikte Bârzânîlerin, özellikle tarikat yerine siyaset ile ön planda oldukları dönemlerde Osmanlı ile sürekli çatışma halinde oldukları görülmektedir. Bu çatışmaların temelinde genel olarak Baraznîlerin kendi bölgelerinde iktidarı ele geçirmeleri, Osmanlı'nın ise buna izin vermemesi yatmaktadır.⁷⁶⁵

Seyyid Taha'nın Nesturî Katliamını Azmettirdiği İddiası

Seyyid Taha hakkında çalışmamızda ele alınması gereken önemli bir mesele de Layard'ın ortaya attığı; Seyyid Taha'nın, Cizre-Bohtan emiri Bedirhan Bey'i (ö. 1868) Nesturîleri⁷⁶⁶ katletmesi için kışkırttığı iddiasıdır. Bu iddia, Seyyid Taha'nın bağlı olduğu tasavvuf anlayışındaki hoşgörü ilkesiyle çelişmektedir. Dolayısıyla bu olayın tartışılması gerektiği kanaatindeyiz. Konunun anlaşılması açısından öncelikle Bedirhan Bey'in Nesturîleri katletmesi olayına kısaca değinmekte fayda vardır.

Seyyid Tâhâ'nın yaşadığı dönemde Nehrî ve çevresinde gayr-ı müslimler de yaşamaktaydı. 1293 (1876-77) Erzurum Salnamesine göre Şemdinli'nin toplam erkek nüfusu 21.367 kişidir. Bunlardan 14.260'ı Müslüman 7.107'si ise Hıristiyan olarak geçmektedir.⁷⁶⁷ Bu da bölge nüfusunun üçte birinin gayr-ı müslim olduğu anlamına gelmektedir. Bunların içerisinde Nesturîlerin yanı sıra Yahudiler de bulunmaktaydı.⁷⁶⁸ Tanzimat'tan (1839) önce gayr-ı müslim aşiretler müslümanlar ile

⁷⁶⁴ BOA, BEO, 864/64784, 04 C 1314/10 Kasım 1896.

⁷⁶⁵ Mesud Bârzânî, **a.g.e.**, s. 26.

⁷⁶⁶ İstanbul Patriği Nestûr'un (ö. M. 451) önderliğinde kurulan bir Hıristiyan mezhebidir. Anadolu'nun farklı bölgelerinde yoldan sapmışlara karşı mücadelesiyle bilinen Nestûr, 428'de İmparator II. Theodosius'un emriyle İstanbul patrikliğine görevlendirilmiştir. Nestûrî kilisesinin V-IX. yüzyılları arasında ikiyüzden fazla piskoposluk ve yirmi yedi başpiskoposluk merkezi bulunmaktaydı. XIX. yüzyılın ilk yarısında ise bu rakam yirmi altıya ve sonlarına doğru on ikiye kadar gerilemiştir. 1914'te sadece Şemdinân piskoposluğuna sahip olan kilise, 1951 yılında Irak'a taşınmış ve artık Şemdinân metropoliti olarak burada bulunmuştur. (Kadir Albayrak, "Nestûrîlik", **DİA**, TDV, 2007, C. XXXIII, s. 15-17).

⁷⁶⁷ **1293 Erzurum Salnamesi**, s. 38.

⁷⁶⁸ Detaylı bilgi için bkz. Tarık Ziya Arvâs, "Hakkari Nasturîleri (1836-1936)", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sos. Bil. Ens., Van 2010. Erdost, Vital Cuinet'ten aktararak Nehrî'de 200 Yahudi olduğunu bildirir (Erdost, **a.g.e.**, s. 205 ve 323). Şeyh Ubeydullah,

olan ilişkilerini, dış etkenlerden uzak bir biçimde, mevcut şartlara güdümlü olarak yürütüyorlardı. Tanzimattan sonra gayr-ı müslimlere birtakım hakların verilmesi ve Batılı misyonerlerin bölgeye ilgi duymasıyla birlikte, bölgedeki gayr-ı müslimler kendilerini güçlü hissederek bölgede devleti temsil eden Kürt emirlerine vergi vermeyi bile reddetmeye başlamışlardı.⁷⁶⁹ Bundan dolayı Müslümanlar ile gayr-ı müslimler arasındaki gerilim sürekli arttı. Sonuçta Nesturilerin bağlı olduğu Hakkari emiri onları cezalandırmak için Bedirhan Bey'den yardım istedi ve Bedirhan Bey, Osmanlı yönetiminden bağımsız olarak kendi kararıyla, aşiretlerden oluşan bir kuvvet ile 1843 ile 1846 yıllarında Nesturileri katletti.⁷⁷⁰ Bu olay Batıda büyük yankı bulmuş ve Batılı devletler Osmanlı Devleti'ne baskı kurarak, Bedirhan Bey'in cezalandırılmasını istemiştir. Neticede Osmanlı Devleti Bedirhan Bey'i Girit'e sürgün etmiştir.⁷⁷¹

Katliamın arka planını açıklamak amacıyla çeşitli görüşler öne sürülmüştür. Bunlar arasında Nesturilerin vergi vermeye karşı çıkmaları öne çıkmaktadır.⁷⁷² Bunun dışında konumuzu ilgilendiren diğer bir görüş ise bu katliamın bir Müslüman-Hıristiyan çatışmasından ortaya çıktığıdır. Bu bağlamda o dönemlerde bölgede bulunan İngiliz diplomat ve arkeolog Austen Henry Layard⁷⁷³ (ö. 1894), Bedirhan Bey'in Nesturileri katletmesinde doğrudan Seyyid Tâhâ'yı azmettirici olarak

bölgedeki Mecusî ve Yahudilerin Seyyid Abdullah'a olan saygısından söz eder (Ubeydullah Nehrî, **a.g.e.** s. 146). Ayrıca bkz. Vefâî, **Tuhfetü'l-mürîdîn**, vr. 77.

⁷⁶⁹ Tarık Arvâs, **a.g.t.**, s. 66-67. Nesturîler, Hakkâri beyliğinin sınırları içinde olduklarından Hakkâri Beyi'nin hâkimiyetini tanıyorlardı. Bundan dolayı da Osmanlı yönetimini temsil eden Hakkari beyliğine vergi veriyorlardı (**a.mlf.**, **a.e.**, s. 71).

⁷⁷⁰ Bedirhan Bey öncelikle Erzurum Müşiri Halil Kâmil Paşa'ya bir mektup yazarak sorunun çözülmesi için yardım istemiştir. Kâmil Paşa ise cevap mektubunda, İran ile sınır sorunlarının müzakere edildiği bir dönemde bölgede bir problem çıkarılmasının uygun olmadığını, İran ile olan sorunların çözümünden sonra Nesturilerin bu tavırlarını Sadaret'e bildireceğini ifade etmiştir. Fakat Bedirhan Bey devletten habersiz kendi başına saldırı için hazırlıklar yapmıştır. Cabir Doğan, "1843-1846 Nasturi Olayları ve Bedirhan Bey", **SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Aralık-2010, S. 22, s. 9-10.

⁷⁷¹ Bruinessen, **Ağa, Şeyh, Devlet**, s. 277; Jwaideh, **Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi**, s. 151-152.

⁷⁷² Tarık Arvâs, **a.g.t.**, s. 74; Bruinessen, **a.g.e.**, s. 277.

⁷⁷³ Halfin XIX. yüzyılda, İngilizlerin Kürtlerin yaşadığı bölgeye aşırı ilgi gösterdiklerini ve buraya casuslar, arkeologlar ve diplomatlar gönderdiğini belirtir. Henry Layard da muhtemelen İngiliz siyasi menfaatlerine hizmet eden bir arkeolog olmalıdır (Halfin, **a.g.e.**, s. 18-19).

göstermiştir. Ona göre Seyyid Tâhâ, Hıristiyanlara düşmanlık besleyen biridir ve bundan dolayı da Bedirhan Bey'den katliam yapmasını istemiştir.⁷⁷⁴

Bazı unsurlar ile birlikte mülâhaza edildiğinde, Layard'ın bu iddiasının zayıf olduğu görülmektedir. Bunların başında Tarık Arvâs'ın da değindiği Bedirhan Bey'in saldırı kuvvetlerinde bir Nesturî aşireti olan Tuhuba aşiretinin yer almasıdır. Bu bilgi, olayın din nedenli bir çatışma olduğu ihtimalini zayıflatmaktadır.⁷⁷⁵

Dikkat çeken bir diğer husus Layard'ın Seyyid Taha hakkındaki düşünceleridir. Layard *Discoveries among the Ruins of Nineveh and Babylon* adlı eserinde, Şemdinli'ye yolculuğu anlattığı kısımda, son derece düşmanca tavırlar ile Seyyid Tâhâ'dan şu şekilde söz eder: *Şeyh Tâhâr [Tâhâ], Türk birliklerince dağların en kuytu kesimlerine kadar kovalanmalı ve kamuya örnek olsun diye asılmalıydı.*⁷⁷⁶ Seyyid Tâhâ hakkında bu şekilde düşünen Layard'ın, Nesturî katliamında Bedirhan'ı Seyyid Tâhâ'nın kıskırtmış olduğu görüşü gerçekleri yansıtmaktan uzaktır.

Öte yandan olayın Seyyid Taha ile hiçbir ilgisinin olmadığı da söylenebilir. Zira Bedirhan Bey, Cizre beyi olduğundan Şemdinli'de bulunan Seyyid Tâhâ'dan daha çok Cizre'deki Nakşî-Hâlidî şeyhler ile irtibatlı olmalıdır.⁷⁷⁷ Nitekim dönemin Diyarbakır valisi Hayreddin Paşa, 1847 yılında Cizre'de bulunan Nakşebendî şeyhleri Şeyh Salih, Şeyh Hamid, Şeyh İbrahim ve Şeyh Azrail'e gönderdiği bir mektupta, Bedirhan Bey'in Nesturilere zulmetmemesi için bu şeyhlerin ona nasihat etmesini istemiştir.⁷⁷⁸

⁷⁷⁴ Layard, eserinde Seyyid Tâhâ'dan bahsederken "Sheikh Tâhâr" ifadesini kullanır. Nehrî kasabasına ziyaretinden bahsettiğinde bu ifadeyi kullandığına göre Layard, Seyyid Tâhâ'yı kast etmiştir. Bkz. Austen Henry Layard, **Discoveries at Nineveh**, New York, J.C. Derby, 1854, s. 76; Austen Henry Layard, **Discoveries among the Ruins of Nineveh and Babylon**, s. 310. Martin van Bruinessen de Layard'ı bu hususta referans almıştır. Bkz. Bruinessen **Ağa, Şeyh, Devlet**, s. 343.

⁷⁷⁵ Tarık Arvâs, a.g.t., s. 85.

⁷⁷⁶ Layard, **Discoveries among the Ruins of Nineveh and Babylon**, s. 310.

⁷⁷⁷ Tarık Ziya Arvâs, a.g.t., s. 86. Arvâs, tezinde Cizre şeyhleri dururken Bedirhan Bey'in katliam için Musul tarafındaki Seyyid Tâhâ'dan "nasihat" almasını sorgulayarak Layard'ın bu görüşünü eleştirir.

⁷⁷⁸ BOA, İ.MSM, 50/1266, 9 C 1263/25 Mayıs 1847. Diyarbakır Valisinin belgedeki ifadelerinin bir kısmı şöyledir: "Malumunuzdur ki ben tarikat-ı Hâlidîyye-i Nakşebendiyye mürid ve muhlisanından olup, hatta şeyhim ve seyyidim Tosyevî Hâlidî Nakşebendî hazretlerinden ahzı icâzet ve icâzetnâmenin sureti manzûrunuz olsun deyû tarafınıza irsal ettim. Ve nisbet-i ihvâniye-i tarikat iktizasınca hâlisen Bedirhan Beg'e nasihat eylemeniz muradımdır..." "...Mîr-i Mûmâ

Ayrıca Layard Seyyid Tâhâ'yı sivil Hıristiyanların katlinde azmettirici olarak suçlarken, aynı dönemde Nehrî'ye gitmiş olan Amerikan misyonerleri raporlarında Seyyid Tâhâ'yı tam aksine hoşgörülü tavırlarıyla ön plana çıkarmaktadır. Misyonerler, Nehrî'ye gittiklerinde bölgede rahatça gezebilmek için Seyyid Tâhâ'ya müracaat etmişler, Seyyid Tâhâ da güvende olmalarını sağlayan bir belgeyi imzalayıp kendilerine vermiştir. 1848 misyonerlik raporlarında yayınlanan yazıda, Dr. Wright ile beraberindeki yerel papazlar Dunka ve Eshoo, Seyyid Tâhâ ile 10 Ekim 1847 tarihli görüşmelerini samimi ifadeler ile anlatmışlardır. Raporda yer aldığına göre, görüşme sonunda Seyyid Taha, Hakkâri dağlarında rahatça faaliyet gösterebilmeleri için Wright'e mührünü taşıyan gerekli evrakı vermiştir. Şeyhten böyle bir belge almaları, misyonerlerin Kürtlerden korkmadan rahatça hareket etmelerini sağlamıştır. Özellikle bu konuda sıkıntı çeken yerel yardımcılar oldukça rahatlamışlardır.⁷⁷⁹ Samimice geçen bu görüşmede Seyyid Tâhâ'nın farklı inançlara düşmanca tavır takınmayıp hoşgörülü olduğu görülmektedir.

Seyyid Taha'nın gayr-ı müslimlerle münasebetinin iyi olduğu, ona atfedilen Ermeni menkıbesinde de anlaşılmaktadır. Menkıbeye göre çocuğu olmayan bir Ermeni, Seyyid Tâhâ'ya gelip çocuğu olması için dua isteyince, Seyyid Tâhâ da kendisine dua eder ve neticesinde çocuğu olur.⁷⁸⁰

ileyhi [Mir Bedirhan] dahi tarikat-i Nakşendiyye'ye dâhil olduğu mesmû'dur. Ve tarikatımızda sünnet-i seniyyeye dair ashab ve sulehâ-yı eslâfa ittibâ'ı emr lazımdır. Gerek mîr-i mûmâ ileyhiye ve gerek her ahada [herkes], nâsır-ı şeriat-i kavîme ve salık-i tarikat-i müstakime olan sultan-ı müslimîn ve müeyyid-i dîn-i mübîn Sultan Abdülmeccid Han halladallahu teala mülkehu ve eyyede saltanatahu ilâ itihâi'z-zeman ... Hazretlerine 'adem muhalefet vacibdir...'

⁷⁷⁹ Dr. Wright [?], **The Missionary Herald: Containing The Proceeding of The American Board of Commissioners for Foreign Mission; With A View of Other Benevolent Operations for The Year 1848**, Vol. XLIV., Boston, Press of T. R. Marvin, 24 Congress Street, 1848, s. 56-57. Yazının çevirisi için bkz. Murat Gökhan Dalyan, **XIX. Yüzyılda Amerikalı Misyonerlerin Hakkari Günlüğü 1830-1870**, Ankara, Öncü Kitap, 2012. s. 144-145. Misyonerler bu sayfalarda, Seyyid Taha ile geçen görüşmede karşılaştıkları sıcak karşılama ve samimi davranışlara dair izlenimlerini yazmalarına rağmen, dipnotta Seyyid Taha hakkında etraftan duydukları olumsuz düşünceleri paylaşmışlardır.

⁷⁸⁰ Menkıbenin tamamı şöyledir: Bir Ermeni, Seyyid Tâhâ'ya gelip, "*Çocuğum olmuyor, sizin büyük bir zat olduğunuza inanıyorum. Dua edin de, çocuğum olsun*", der. Seyyid Tâhâ, talebelerinden birine, "*Git bir beze iki tane koyun tüyü koy, sar, getir!*" der. Talebesi emri yerine getirir. Seyyid Tâhâ, Ermeni'ye, "*Bu bezi beline sar, hiç çıkarma!*", der. Aynı Ermeni beş sene sonra gelip, "*Efendim, her batında iki çocuk olmak üzere, beş senede on tane çocuğum oldu. Artık yeter.*", deyince, Seyyid Tâhâ "*Belindeki artık çıkarabilirsin*", der. Akın, a.g.t., s. 103; Komisyon, "Tâhâ-i Hakkari", **İslam Alimleri Ansiklopedisi**, s. 250-251; Durma, a.g.e., s. 90.

Bütün bunlar, Seyyid Tâhâ'nın Nesturî katliamında kışkırtıcı veya azmettirici olduğu iddiasını zayıflatmaktadır. Hatta Seyyid Taha'nın farklı inançlara düşmanca bir tavır takınmadığını, aksine hoşgörüyle muamele ettiği görüşünü öne çıkarmaktadır ki bu da onun müntesibi olduğu tasavvuf anlayışıyla uyşmaktadır. Sonuç olarak onu kendi dönemindeki siyasi bir olayın müsebbibi olarak göstermek veya devlet ricaline siyasi fetva veren bir müftü rolü yüklemek, bahsettiğimiz nedenlerden dolayı tarihi gerçekliklerle bağdaşmamaktadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TARİKAT ESASLARI VE TASAVVUFÎ EĞİTİM

I. Tarikat Esasları

A. Nehrî Kolunda Öne Çıkan Temel Esaslar

Nakşebendî gelenek içerisinde Hâlidîlikle beraber bazı esaslar⁷⁸¹ ön plana çıkartıldığı gibi Nehrî kolunda da şeyhlerin telkinleriyle Nakşebendî-Hâlidîlikte var olan bazı esaslar vurgulanarak öne çıkarılmış ve canlı tutulmuştur. Bu hususta Seyyid Taha, Sıbgatullah Arvâsî'ye gönderdiği bir mektupta⁷⁸² tarikatın olmazsa olmazı olarak iki esas üzerinde durur. Hatta tarikatta sadece bu iki esasın varlığının yeterli olduğunu belirtir. Bunlar, şeriata ittiba' ile şeyhe sadakat ve muhabbet beslemektir. Sıbgatullah Arvâsî, mektuptaki bu talimatları o kadar önemser ki uzun bir müddet sohbetlerine şeyhinin bu talimatını vurgulayarak başlar.⁷⁸³ Söz konusu esasların vurgulandığı mektubun ilgili bölümü şöyledir:

⁷⁸¹ Nakşebendî gelenek içerisinde Hâlidîliğe has özellikleri ele alan Hamid Algar, Hâlidîliğin Nakşebendî-Müceddidî gelenekten miras aldığı her şeyi kabul etmekle birlikte, manevî yolun ilkelerini öncekilerden biraz farklı düzenlendiğini iddia eder. Algar, Hâlidîlerde tarikatın sohbet, râbita, hafî zikir ve murâkabe diye dört usul üzerine bina edildiğinden söz ederken bu usullerden râbita ve bir dereceye kadar da murâkabenin Nakşebendî gelenekte ilk defa ön plana çıkarıldığını ileri sürer. (Hamid Algar, **Nakşibendîlik**, Çev. Cüneyd Köksal, İstanbul, İnsan Yayınları, 2007, s. 360, 364). Algar'ın bahsettiği bu usuller, aslında Hâlidîliğin temel kaynaklarında "Allah'a ulaştırın yollar/*turuku'l-vusûl ilallah*" olarak geçmektedir. Bkz. Muhammed b. Süleyman el-Bağdadî, **el-Hadîkatü'n-nediyye**, s. 86-91; İbrahim Fasih Haydarî, **Mecdü't-tâlid**, s. 18-23; Muhammed b. Abdullah el-Hânî, **Behcetü's-seniyye**, Çev. Siraceddin Önlüer, İstanbul, Semerkand Yayınları, 2011, s. 178-215.

⁷⁸² Yapılan araştırmalar neticesinde mektuptaki ifadelerin, İmâm-ı Rabbânî'nin Hâfiz Mahmud'a gönderdiği mektuptaki sözlerinin aynısı olduğu tespit edilmiştir. Mektubun orijinal dili için Bkz. Ahmed Sirhindî (İmâm-ı Rabbânî), **Mektûbât-ı İmâm-ı Rabbânî**, İstanbul, Hakikat Kitabevi, 1977 Karaçi baskısından Ofset Baskı, C. I, s. 531 (280. Mektup). Müridleriyle sürekli *Mektûbât* dersi yaptığı bilinen Seyyid Taha, yüksek ihtimalle bu ifadeleri İmâm-ı Rabbânî'den iktibâs etmiştir.

⁷⁸³ İbrahim Çökreşi, **Kitâbu'l-İşârât**, s. 107.

“...İki şeyi muhafaza etmek lazımdır. Birincisi, şeriat sahibine ittiba’; ikincisi, uyulan şeyhe karşı muhabbet ve ihlâslı olmak. Bu iki şeyle birlikte ne verilse [hâller ve makâmlar] nimettir. Eğer bir şey verilmemişse ve bu iki şeyde derinleşme kaydedilmişse, sıkıntı olmaz çünkü maksada ulaşılacaktır...”⁷⁸⁴

Ubeydullah Nehrî de babası Seyyid Taha’nın mektubunda bahsettiği esasları *Dîvân*ında ele alır. İlgili beyitler incelendiğinde o da tıpkı babası gibi tarikatın esaslarını, şeriata tabi olmak ve şeyhe karşı ihlâslı/sadık ve muhabbetli olmak şeklinde iki kısma ayırmaktadır. Başka beyitlerde de ihlâs ve muhabbetin yanı sıra Seyyid Taha’nın ifadelerinden dolayı olarak anlaşılan teslimiyetten de söz etmektedir.⁷⁸⁵ Fakat şeyhe bağlılık esasında ihlâs ve muhabbetle birlikte teslimiyeti müstakil bir ilke olarak sıkça dile getiren kişi Abdurrahman Tâgî olarak dikkat çekmektedir.⁷⁸⁶

Burada şu hususu belirtmek gerekir ki Hâlidîlikte⁷⁸⁷ hatta daha önceki dönem Müceddidîlikte⁷⁸⁸ de var olan bu iki esas, genel olarak bütün Sünnî tarikatlarda da yer almaktadır. Dolayısıyla burada dikkat çekilmek istenen husus, Nehrî şeyhlerinin bu esasları sürekli vurgulayıp canlı tutması ve tarikatı bu esaslar üzerine bina etme çabalarıdır. Başka bir ifadeyle, bu esasların ön planda olması bir bakıma kolun tarikat anlayışını temsil etmiştir. Zira yukarıda değinildiği gibi Seyyid Taha’nın

⁷⁸⁴ Âsım Ohinî, **a.g.e.**, vr. 2 (Ekler bölümü); Ahmed Sirhindî **Mektûbât**, Hakikat Kitabevi, C. I, s. 531 (280. Mektup). Mektubun bir nüshası için bkz. EK II- *Mektuplar*.

⁷⁸⁵ Ubeydullah Nehrî, **a.g.e.**, s. 296-297.

⁷⁸⁶ Tâgî’nin sözleri şöyledir: “..*Teslimiyet de muhabbet ve ihlâstan oluşur. Bunlar da bu yüce tarikatın temel direkleridir...*” Bkz. Abdurrahman Tâgî, **Mektûbât**, s. 49 (12. Mektup). Ayrıca bkz. a.mlf., **a.g.e.**, s. 73-74 (18. Mektup).

⁷⁸⁷ Esasında bu esaslar Hâlidîliğin ilk kaynaklarından *el-Hadîkatü'n-nediyye* adlı eserde de yer almaktadır. Adı geçen eserde tarikatın temel iki aslı (*el-asleyni'l-asileyin*), Hz. Peygambere tam bir bağlılık ve şeyhin muhabbeti olarak belirtilmiştir. (Muhammed b. Süleyman el-Bağdâdî, **el-Hadîkatü'n-nediyye**, s. 86.) Yine Mevlânâ Hâlid’in birâderzâdesi Esad Sâhib, Mevlânâ Hâlid’in mektuplarını derlediği eserinin mukaddimesinde Nakşbendiyye tarikatının iki esas üzerine bina edildiğini söyler. Bunlardan biri Hz. Peygamber’e mutabaat diğeri de mürşid muhabbetidir. (Esad Sahib, **Buğyetü'l-vâcid**, s. 38-39).

⁷⁸⁸ Daha önce de belirtildiği gibi Seyyid Taha’nın mektubundaki ilgili bölüm İmâm-ı Rabbânî’nin ifadelerinin aynısıydı. Yine başka bir mektubunda İmâm-ı Rabbânî benzer vurgularda bulunmaktadır. İmâm-ı Rabbânî, bir müridinin derslerinde gevşekliğin baş gösterdiğini ve daha önceki zevk ve hazlardan geriye bir şey kalmadığını ifade etmesine binaen şunları söylemiştir: “..*Ey dost! İki şeyde gevşeklik olmadıkça gam yoktur. Biri, şeriatın sahibi Hz. Peygamber’e (s.a.v) mutabaat etmek, diğeri ise şeyhe karşı muhabbet ve ihlâslı olmaktır. Bu ikisi yerine getirildiğinde binlerce zülûmât ve kudûrât peyda olsa da korkulacak bir zarar ve ziyan olmaz...*” (Ahmed Sirhindî, **Mektûbât**, Hakikat Kitabevi, C. II, s. 70-71, 30. Mektup).

Sıbgatullah Arvâsî'ye bu telkini ve Arvâsî'nin bunu sohbetlerinde sıklıkla dile getirmesi, sonraki dönem şeyhlerde tarikatın bu esaslar üzerine bina edildiği anlayışını doğurmuştur.

1. Şeriat İttibâ'

Nakşbendîliğin tüm dönemlerinde⁷⁸⁹ temel esas olarak kabul edilen şeriat tabi olma ilkesi, Hâlidîlikte vurgusu artırılarak canlı tutulmuştur. Nitekim Mevlânâ Hâlid'in birçok mektubunda, "tarikatımız şeriatın temeli üzerindedir" düsturunun yanı sıra şeriatı riayet etmeyi öngören telkinler yer almaktadır.⁷⁹⁰ Bahâeddin Nakşbend, şeriat tabi olma ile ilgili olarak üç unsura dikkat çeker. Dolayısıyla şeriat tabi olma anlayışı bu üç unsur üzerinden ele alınacaktır. Bunlar; Ehl-i sünnet ve cemaat prensiplerine bağlı olarak şer'î kurallara riayet etmek, bidatlerden kaçınmak ve azimete sarılıp ruhsatı terk etmektir.⁷⁹¹

a. Şeriat-Tarikat Birlikteliği ve Ehl-i Sünnet Çizgisi

Erken dönem sûfilere, şeriat-hakikat ilişkisinden söz ederken bu iki alanın birlikteliği üzerinde durmuşlardır.⁷⁹² "Zâhir bâtınsız, bâtın da zâhirsiz olmaz" diyen

⁷⁸⁹ Nakşbendîliğin kurucusu Bahâeddin Nakşbend, "Müslüman olmak, şer'î hükümlere bağlanmak, takvaya riayet etmek, azimet ile amel ve gücü yettiğince ruhsatlardan kaçınmak tümüyle nur, safa ve rahmettir." diyerek şeriatın önemini Müslümanlığın gerekliliği olarak ileri sürer (Hâce Muhammed b. Muhammed Pârsâ-yı Buhârî, **Kudsiyye (Kelimât-ı Bahâeddin-i Nakşbend)**, Mukaddime, Tashih ve Talik: Ahmed Tâhir-i Irâkî, Tahran, Kitaphâne-i Tahûrî, 1975, s. 8. metin bölümü). Yine Nakşbendîlikte ayrı bir dönem kabul edilen Müceddidîliğin kurucusu İmâm-ı Rabbânî'nin en belirgin özelliklerinden biri, mektuplarında sürekli şeriatı vurgulaması ve tarikatın şeriat ile birlikteliğini konu edinmesidir. Bu konuda yapılan bir çalışma için bkz. Ahmed Sirhindî (İmâm-ı Rabbânî), **Mektûbât-ı Rabbanî'de Şeriat ve Tasavvuf**, Çev. Necdet Tosun vd., İstanbul, Altınoluk Yayınevi, 2014.

⁷⁹⁰ Mevlânâ Hâlid'in ilgili mektupları için bkz. Es'ad Sahib, **Buğyetü'l-vâcid**, s. 200-201 (63. Mektup). Benzer ifadeler için bkz. a.e., 5, 10, ve 36. Mektuplar.

⁷⁹¹ Bu meyanda Şâh-ı Nakşbend şunları söyler: "...Biz Allah'ın lütfu ile her neyi bulmuşsak Kur'an ayetleri ve Hz. Peygamber'in hadisleriyle amel etmekle bulmuşuzdur. Bu amelden bir netice alabilmek için takva ve şer'î kurallara riayet etmek, azimete sarılmak, Ehl-i sünnet ve cemaat prensipleriyle amel etmek ve bid'atlardan kaçınmak gerekir..." (Yakûb-ı Çerhî, **Risale-i Ünsiye**, Çev. Mehmet Ali Özkan, İstanbul, Semerkand Yayınları, 2015, s. 38).

⁷⁹² Şeriat-Hakikat ilişkisine dair kapsamlı bir çalışma için bkz. Hacı Bayram, Başer, "Sünni Tasavvufun Teşekkül Sürecinde Şeriat-Hakikat İlişkisi Sorunu (Hicri III. ve IV. yüzyıllar)", (Yayınlanmamış doktora tezi), İstanbul Ün. Sos. Bil. Enst., 2015.

Serrâc (ö. 988), zâhiri temsil eden şeriat ile bâtını temsil eden hakikatin birbirinden ayrı tutulmasının doğru olmadığına temas eder.⁷⁹³ Kuşeyrî (ö. 1072) ise şeriatı “kulluk vazifesini yerine getirmek”, hakikati de “rubûbiyyeti müşâhede etmek” olarak tarif eder. Ona göre hakikatin doğrulamadığı hiçbir şeriat kabul görmediği gibi şeriatı dikkate almayan hiçbir hakikatin de gerçekte ilgisi yoktur.⁷⁹⁴ Sonraki dönemlerde bu iki alanın birlikteliğini ifade etmek için “bâtın” alanını temsilen, hakikati yaşamak için girilen yol olan “tarikât” ifadesi de kullanılmaya başlandı. Müceddidiyye’nin kurucusu İmâm-ı Rabbânî, “*Bâtın, zâhiri tamamlayan ve olgunlaştırandır.*” diyerek tarikatı, şeriatı kemale erdiren bir unsur olarak göstermiş ve bu durumu şu örnekle izah etmiştir: Mesela dil ile yalan söylememek şeriatıdır. Yalan söyleme düşüncesini gönülden çıkarıp uzaklaştırmak ise tarikat ve hakikattir. Eğer bu uzaklaştırma işi zorlanarak ve çalışarak oluyorsa tarikatıdır. Eğer zorlanmaksızın mümkün ve müyesser oluyorsa hakikattir. O hâlde gerçekte tarikat ve hakikat olan “bâtın”, şeriat demek olan “zâhir”in tamamlayıcısı ve kemale erdiricisidir.⁷⁹⁵

Yine İmâm-ı Rabbânî, şeriat-tarikat birlikteliğini ele alırken parça-bütün ilişkisinden söz eder. Bu bağlamda o, birçok mektubunda şeriatı ilim, amel ve ihlâs olarak üç kısma ayırır. Bu üç kısım tam olarak yerine getirilmedikçe şeriatın gereği yerine getirilmiş sayılmamaktadır. İlmi, ehl-i sünnet inancındaki fıkıh ve kelim ilmi olarak izah eden İmâm-ı Rabbânî, amelden de bu ilimlerin gereğinin yerine getirilmesini kastetmektedir. Ona göre ilim ve amelin ruhu olan ihlâs ise çalışıp çabalamak ile az ve devamsız olarak elde edilebilir. Bunun kemali ve daimiliği için ise sûfilerin yolu olan tarikata girilmesi gerekir.⁷⁹⁶ Ancak sûfilerin imtiyazlı oldukları

⁷⁹³ Ebu Nasr Serrâc et-Tûsî, **el-Lüma‘**, Haz. Abdülhâlim Mahmud ve Taha Abdülbâki Surûr, Kahire, Dâru’l-Kütübî’l-Hadîse, 1960, s. 26.

⁷⁹⁴ Abdülkerim Kuşeyrî, **er-Risâletü’l-Kuşeyriyye**, Beyrut, Dâru Sâdir, 2011, s. 44. Ayrıca bkz. Mehmet Sakî Çakır, “Alvarlı Muhammed Lutfi Divânî’nda Şeriat-Tarikat-Marifet-Hakikat Kavramları”, **Uluslararası Hâce Muhammed Lutfi (Alvarlı Efe) Sempozyumu (25-26 Nisan, 2013 Erzurum)**, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum 2013, C. I, ss. 195-201.

⁷⁹⁵ Ahmed Sirhindî, **Mektûbât-ı Rabbânî**, C. I, Çev. Talha Hakan Alp v.d., İstanbul, Semerkand Yayınları, 2011, s. 236-237 (41. Mektup). Çalışmada genel olarak bu çeviri esas alınmıştır.

⁷⁹⁶ Dikkat edilecek olursa İmâm-ı Rabbânî, şeriatın bir parçası olan ihlâsı elde edebilmek için mutlaka tarikata girilmesi gerektiğini değil; ihlâsın kemal ve daimiliği için tarikata girilmesi gerektiğini belirtmiştir. Bu da ihlâsın sadece tarikat ile elde edilebileceği anlayışında olmadığını

tarikât ve hakikat alanı, şeriatın üçüncü parçası olan ihlâsı tamamlayan, ona hizmet eden bir unsur olarak telakki edilmelidir.⁷⁹⁷

Seyyid Taha ise tarikâtın şeriatı olgunlaştırma ve kemâle erdirmeye noktasındaki fonksiyonuna temas ederken bir hadisi farklı okuyup işârî yorum katar. Hadis şöyledir: *ركعتان بسواك خير من سبعين ركعة بلا سواك*/Rek'atâni bi sivâkin hayrun min seb'îne rek'atan bilâ sivâkin (Misvakla kılınan iki rekât namaz, misvaksız kılınan yetmiş rekât namazdan daha hayırlıdır.)⁷⁹⁸ Seyyid Tâhâ buradaki “kef” (ك) harfini fethâlî okuyarak hadise şöyle bir mana verir: Kendini yok sayarak ilahî huzurda kıldığın iki rekât namaz, kendini var sayarak huzursuz kıldığın yetmiş rekât namazdan daha hayırlıdır.⁷⁹⁹

Nehrî kolunun sonraki dönem şeyhlerinden Fethullah Verkânîsî, tarikâtın amacını şeriatı tabî olmak suretiyle *muhabbet-i zatiyyeyi*⁸⁰⁰ elde etmek ve bununla amelde ihlâsı kazanmak olarak belirtmiştir. Verkânîsî bu bağlamda şunları söylemiştir:

“...Bilesin ki Tarikat-ı Aliyye-i Nakşbendiyyenin amacı, amelde ihlâsı kazanmak için *muhabbet-i zatiyyeyi* elde etmeye çalışmaktır. Ta ki bütün eylem, duruş, hareket ve sözler hatta mizah bile Allah için olsun. Dinî ve uhrevî bir menfaat mülâhaza etmeksizin hatta

göstermektedir. Nitekim bir mektubunda bu hususta şunları söylemektedir: “İlim ve amele nisbetle ruh mesabesinde olan ihlâsın tedariki ise sūfîlerin yollarına girmeye bağlıdır. ... Şurası bir gerçek ki genel olarak bütün müminler, gayret etmeleri durumunda kısmen de olsa bazı amellerde ihlâs gösterebilirler. Fakat burada söz konusu olan ihlâs, bütün fîil, söz, hareket ve tavırlarımızda gayret göstermeden kendiliğinden gerçekleşen ihlâstır. Ahmed Sirhindî, **Mektûbât**, C. I, s. 290-291 (59. Mektup).

⁷⁹⁷ Deteyli bilgi için bkz. Ahmed Sirhindî, **Mektûbât**, C. I, 36, (40 ve 59. Mektuplar).

⁷⁹⁸ Ahmed b. Hanbel, VI/272.

⁷⁹⁹ Aslında Seyyid Taha'nın kastettiği işârî mana net değildir. Bu yüzden Sıbgatullah Arvâsî bu okuyuşu halifesi Hâlid Oreki'ye sormuştur. Oreki, önceleri buradaki “kef” zamirini Allah lafzına irca' ederek mana arayışına girmiş fakat tatmin olmamıştır. Sonraki dönemlerde “kef” zamirini namaz kılan kişiye irca' edip “*Kendini yok sayarak ilahi huzurda kıldığın iki rekât namaz, kendini var sayarak huzursuz kıldığın yetmiş rekât namazdan daha hayırlıdır*” şeklinde bir manayı daha tatmin edici bulmuştur. Sıbgatullah Arvâsî, **Minah**, s. 237-239 (304. Minha), [vr. 110, 301. Minha].

⁸⁰⁰ İmâm-ı Rabbânî'ye göre, kul nefsinin muradından tümüyle sıyrılmadıkça, Rabbi onun muradı olmaz ve Hakk'ın muhabbeti onun kalbine yerleşmez. Bu da tecelli-yi zâtîye bağlı olan fenâ-yı mutlakın gerçekleşmesiyle mümkündür. Çünkü karanlıkların tümüyle ortadan kalkması ancak güneşin tam olarak doğmasıyla olur. Zatî muhabbet diye ifade edilen bu sevgi meydana gelince, sevenin nazarında sevgilinin nimet vermesi ile elem vermesi aynı olur. Bunun sonucunda da ihlâs oluşur (Ahmed Sirhindî, **Mektûbât**, s. 176, 24. Mektup).

tarikattaki vusul ve terakki gibi makâmlar bile düşünülmemelidir. Bu yüce maksat ise ancak ve ancak Hz. Mustafâ'nın şeriatına tabi olmakla mümkündür...⁸⁰¹

Yukarıda bahsedildiği gibi ihlâsı elde etmek için müşidler müridlerine zorunlu ibadetlerin (farz ve vacipler) yapılması gerektiğini özellikle vurgulamakla birlikte, nafîle ve mubah alanından da birtakım formüller önermektedirler. Müridin manevî eğitimi için gerekli görülen bu formüller gaye olmayıp, ihsân makâmında elde edilen marifetullah için birer vesile olarak kabul edilmektedir. Bu formüller nafîlelerden ibaret olduğundan bunları uygulamak Müslümanlığın şartı değildir. Ancak böyle bir yola giren kendi isteğiyle girdiğinden bu uygulamaları yapmak durumundadır.⁸⁰²

Şeriatın farklı bir alanı temsil etmesine rağmen bazen tarikat kelimesi, şeriatın önemini vurgulamak için “şer’î kurallar bütünü” anlamında da kullanılmıştır. Burada aynı zamanda tarikatın şeriat ile özdeşleştiğine de dikkat çekilmektedir. Bu manada Şâh-ı Nakşbend’in meşhur “*Tarikatımızdan yüz çevirenin dini tehlikededir*” sözü örnek verilebilir. Zira Şâh-ı Nakşbend, bu sözünden hemen önce “*Tarikatımız ‘urvetü’l-vüskâ’dır. Çünkü Hz. Peygamber’e mutabaat ve sahâbenin yaşantısına tabi olma peşindedir*”⁸⁰³ diyerek tarikattan dini yaşantıyı, dolayısıyla şeriatı kast ettiği anlaşılmaktadır. Buna göre dini yaşantıyı öngören tarikattan yüz çevirmek, dinden yüz çevirmekle aynı olacağından “dinin tehlikede olması” tutarlı bir önermedir. Yine benzer biçimde Abdurrahman Tâğî, şer’î kurallara aykırı hareketi engellemek için tarikattan amacın şeriat olduğunu söyledikten sonra şeriatı akâid ve fıkıh bilgileri olarak açıklamıştır. Tâğî’nin sözleri şöyledir:

“...Arkadaşlarımın arasında Nakşbendî tarikatından maksadın şeriat olduğunu yay! Hatta tarikatın şeriat olduğunu söyle ki şeriate aykırı iş yapanlara; “Fatihâ suresini ve akâid

⁸⁰¹ Fethullah Verkânîsî, **Âdâbu't-tarîkati'n-Nakşbendiyye**, İstanbul, Mektebetü'l-Hâşemiyye, 2013, s. 10.

⁸⁰² Reşat Öngören, “Ehl-i Sünnet’te Tasavvuf’un Yeri”, **Tarihte ve Günümüzde Ehl-i Sünnet**, İstanbul, Ensar Neşriyat, 2006, s. 160.

⁸⁰³ Şâh-ı Nakşbend’in sözünün tamamı için bkz. Abdurrahman Câmî, **Nefehâtü'l-üns, min hazarâti'l-kuds**, Haz. Mehdî Tevhidî Pür, Tahran, İntişârât-ı S’adî, 1366 hş., s. 387.

bilgilerini güzelce öğrenmek birçok kere emredilmişken nasıl olur da şeriata aykırı bir iş yaparsın, bu emirler sana hiç fayda vermedi mi?" denilsin...⁸⁰⁴

Şeriat-tarikat ilişkisinde değinilmesi gereken bir diğer husus, bu alanların zâhiren çeliştiği durumlardır. Esasında dinin zâhirî hükümleriyle bâtinî bilgileri arasında hakikatte bir zıtlık söz konusu değildir. Dolayısıyla bu gibi problemleri aşmak için alan farklılıkları göz önünde bulundurularak değerlendirilme yapılması gerekmektedir.⁸⁰⁵ Sıbgatullah Arvâsî, şeriat ve tarikatın alan farklılıklarına dikkat çekerek müridin, şeyhinde zâhiren şeriata muhâlif bir davranış gördüğünde ne yapması gerektiği hususunda şunları söyler: "*Şeyhinin hâllerinden bir hâl, şer'î şerîfin zâhirine muhâlif olduğunda mürid bu hususta şeriata uyar. Şeyhini taklid etmez. Ama bu hâli dolayısıyla şeyhini inkâra yönelmez. O hâli ona bırakır.*"⁸⁰⁶ Görüldüğü gibi Arvâsî, müridin şeriata uyması gerektiğini belirtirken, şeyhin manevî hâlini inkâr etmemesi gerektiğini ifade etmiştir. Zâhiren şeriatın ölçü alınmasına temas ederken, zâhir gözüyle tasavvufî hâlin idrak edilemeyeceğine de işaret etmiştir. Yani her iki alan farklı bakış açısıyla değerlendirilmelidir.

Şeriat kurallarına uymadan tarikatta yol kat etmenin mümkün olmadığını belirten Nakşbendî sûfleri, inanç ve amel noktasında ehl-i sünnet çizgisinden sapılmamasına özen göstermişlerdir.⁸⁰⁷ Bu konuyla ilgili Mevlânâ Hâlid'in görüşleri şöyledir: "*Sahih keşif ve açık müşahede ile sabit olmuştur ki itikadı tashih edip, ehl-i fesadın hâl ve harekâtından uzak durup dört büyük mezhepten birine uyararak farzları yerine getirdikten sonra saadetin en yücresi ve ibadetlerin en faziletlisi gizli zikre devam etmektir.*"⁸⁰⁸

Nehrî şeyhleri de ehl-i sünnet inancına çokça önem verdiklerinden birçoğu tasavvufî eser yerine imanın temel esaslarını konu edinen akâid risaleleri telif etmiştir. Bu maksatla Abdullah Şemdînî *Hulâsa-i akâid* eserini telif ederken Seyyid

⁸⁰⁴ Abdurrahman Tâgî, **Mektûbât**, s. 40 (8. Mektup).

⁸⁰⁵ Öngören, "Ehl-i Sünnet'te Tasavvuf'un Yeri", s. 167-169.

⁸⁰⁶ Sıbgatullah Arvâsî, **Minah**, s. 79 (87. Minha).

⁸⁰⁷ Necdet Tosun, **Bahaeddin Nakşbend: Hayatı Görüşleri Tarikatı**, İstanbul, İnsan Yayınları, 2012, s. 341-344.

⁸⁰⁸ Esad Sahib, **Buğyetü'l-vâcid**, s. 105-106 (10. Mektup).

Taha'ya da bir akâid risalesi atfedilmektedir. Bunun yanı sıra Şeyh Ubeydullah, *Divânî*'nda mürid için gereken edepleri açıklamadan önce iman ve İslam esaslarını ele almıştır.⁸⁰⁹ Buna sebep olarak da müridin bunlardan bî-haber olmaması gerektiğini söylemiştir.⁸¹⁰ Yine Nehrî kolundan gelen şeyhlerin mektupları incelendiğinde tasavvufî meseleler kadar fihhi meselelere de önem verdikleri ve birçok fihhi konuda fetva mektubu gönderdikleri görülmektedir.⁸¹¹

b. Bidatten Sakınma

Şeriata tabi olma başlığında değinilmesi gereken bir diğer husus, bidat meselesidir. Hâlidî şeyhler bidati iki türlü ele almaktadır. Birincisi, bilinen anlamı olan şeriatta yeri olmayan inanç, ibadet ve davranışlar,⁸¹² ikincisi ise tarikatta bidattir ki bu da benzer bir anlamda, tabi olunan tarikatın kurallarına aykırı bir yeniliğin ihdâs edilmesi olarak tanımlanmaktadır. Şeyhlerin sözlerinden her iki bidatin de yasaklandığı⁸¹³ anlaşılmaktadır.

Nakşbendîler, ehl-i sünnet çizgisini takip ederek muhtelif bidatlardan ve Bâtınîlik, Hurûfilik gibi ekollerin tesirinden büyük ölçüde korunabilmişlerdir.⁸¹⁴ Sıbgatullah Arvâsî, bu özelliğinden dolayı Nakşbendiyyenin diğer tarikatlardan daha çok rağbet edilip üstün tutulduğunu söyler.⁸¹⁵ Yine Arvâsî, kendi döneminde bidatlar karşısında ehl-i sünnete sarılmayı, gece karanlığında kendiliğinden ışık saçıp etrafı aydınlatan inciye benzetmiş ve bu nedenle geçmiş zamanlardaki sâlikin çok amel ve gayretle ulaşabildiği derecelere kendi zamanındaki bir sâlikin az gayretle ulaşabildiğini belirtmiştir.⁸¹⁶

⁸⁰⁹ Ubeydullah Nehrî, **a.g.e.**, ss. 269-276.

⁸¹⁰ Ubeydullah Nehrî, **a.g.e.**, s. 282.

⁸¹¹ Özellikle Fethullah Verkânîsî, Diyaüddin Norşinî ve Ahmed Haznevî'nin mektuplarının önemli bir kısmı fetva konularını içermektedir.

⁸¹² Rahmi Yaran, "Bidat", **DİA**, TDV, 1992, C. VI, s. 129.

⁸¹³ Sıbgatullah Arvâsî, **Minah**, s. 47 (19. Minha).

⁸¹⁴ Tosun, **Bahâeddin Nakşbend**, s. 338.

⁸¹⁵ Sıbgatullah Arvâsî, **Minah**, s. 61 (46. Minha).

⁸¹⁶ Sıbgatullah Arvâsî, **Minah**, s. 61 (47. Minha).

Dindeki bidat bağlamında bazı çevreler, tarikattaki birtakım uygulamaların dindeki yerini tartışma konusu yapmış ve bunları bidat olarak nitelemiştir.⁸¹⁷ Ancak dinin nafîle ya da mubah alanında önerilen tasavvufî uygulamaların zamanı, mekânı ve adedi hakkında asr-ı saadette örneğine tam olarak rastlanılmaması, bunların kötü birer bidat olduğunu gerekli kılmamaktadır. Aksi takdirde, bizzat ehl-i sünnet inancını oluşturan fırkalar olan Maturidiyye ve Eş'ariyye'nin naslarla ilgili konuları izah ve yorumda kullandıkları, daha önceden örneğine rastlanmayan bilgilerin de bidat olması gerekmektedir. Dolayısıyla İslam'ın temel inanç ilkeleriyle çelişmeyen bu bilgiler veya uygulamalar, hakikate ulaştıran birer araç olarak telakki edildiği sürece bir sorun teşkil etmeyecektir.⁸¹⁸

Tarikattaki uygulamaların bidat olmadığı, “her zâhir hükmün aslında bir bâtinî uygulaması vardır” savıyla da izah edilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda Muhammed Emin Suveydî, Allah'ın zâhir-bâtın ayırtmaksızın insanın bütününe hitap ettiğini söyler. Dolayısıyla ehl-i tarik, şeriatın bir hükmünü icra ederken aynı hükmün bâtinî ilişkisini bulup dini kâmil bir biçimde yaşmalıdır.⁸¹⁹ Bu manada “*Sadıklar ile birlikte olun*”⁸²⁰ ayeti, zâhirî ve manevî birliktelik olmak üzere iki farklı alanda mülâhaza edilmiştir. Buna göre cismani beraberlik sohbet, teveccüh ve nazar ile izah edilirken; manevî beraberlik ise tarikatın temel esaslarından olan râbîta ile geliştirilmiştir.⁸²¹

Bidatin diğer kısmı olan tarikattaki bidat ise mensubu olunan tarikatın temel ilkelerine aykırı bir davranışta bulunmakla oluşmaktadır. Buna göre Nakşbendiyye'de tarikatın temel esas ve usulüne aykırı davranmak, bu tür bir bidat olarak kabul edilmektedir. Bu uygulamanın başka tarikatta var olması ise bu durumu değiştirmemektedir. Zira maksada ulaşmak amacıyla her tarikat, kendi iç disiplinine riyeti korumak durumundadır. Bu bağlamda Seyyid Taha, “*Maksada ulaşmak için iki tarikatın amelini bir arada yapmak mümkün değildir. Ancak bir tarikatta seyr u*

⁸¹⁷ Bundan dolayı Mevlânâ Hâlid, Nakşbendiyye tarikatının temel esaslarından râbîtayı savunmak için bir risale yazmıştır. Bkz. Esad Sahib, **Buğyetü'l-vâcid**, ss. 72-79 (4. Mektup).

⁸¹⁸ Öngören, “Ehl-i Sünnet'te Tasavvuf'un Yeri”, s. 161.

⁸¹⁹ Esad Sahib, **Buğyetü'l-vâcid**, s. 15.

⁸²⁰ Tevbe/119.

⁸²¹ Esad Sahib, **Buğyetü'l-vâcid**, s. 73 (4. Mektup).

sülûkunu tamamladıktan sonra başka bir tarikata geçecekse bu tarikatın başlangıcından başlayıp devam eder.” demektedir.⁸²²

Bu konuyla ilgili olarak Sıbgatullah Arvâsî’ye, Mevlânâ Hâlid’in Nakşbendîliğinin dışında dört tarikattan⁸²³ daha icazetli olması ve buna göre dilediği müridini dilediği tarikata göre terbiye edip edemeyeceği sorulduğunda şu cevabı vermiştir:

“..Mevlânâ Hâlid’e bu tarikatların icazetinin verilmesinden maksat, bu tarikatların edep ve usullerine göre mürid yetiştirmek değil, o tarikatlarda bulunan müridlere tasarruf etme yetkisidir. Mevlânâ Hâlid’in Nakşbendî tarikatının edep ve usulleri dışında herhangi bir tarikat usulüyle mürid yetiştirdiği duyulmamıştır. Zaten böyle bir şey düşünülemez de! Nitekim diğer tarikatlardaki birtakım edep ve usuller bizim tarikatımızca bidat sayılabilmektedir. Hatta bunları işleyenlerin tarikatımızdan çıktığına hükmedilir...”⁸²⁴

Yine tarikat bidatinden bahseden Arvâsî’ye göre, cehrî zikir yapan mürid, tarikata bidat sokmuştur.⁸²⁵ Zira cehrî zikir, Nakşbendiyye’nin temel esaslarından olan hafî zikre aykırı olmakla birlikte ileride de bahsedileceği gibi tarikattan çıkmaya bile sebep sayılmaktadır.⁸²⁶ Mürid, tarikat bidatından korunmak için tarikat âdâbını bizzat mürşidinden gördüğü gibi uygulamalıdır. Bununla birlikte kendi başına nasslardan veya geçmiş tarikat âdâbından edeb aramamalıdır. Kısacası tarikatı mürşidinden gördüğü gibi yaşamalıdır.⁸²⁷

⁸²² Sıbgatullah Arvâsî, **Minah**, s. 218 (265. Minha).

⁸²³ Diğer tarikatlar Kadiriyye, Kübreviyye, Çiştîyye, Sühreverdiyye’dir.

⁸²⁴ Sıbgatullah Arvâsî, **Minah**, s. 96-97 (117. Minha).

⁸²⁵ Sıbgatullah Arvâsî, **Minah**, s. 75 (82. Minha).

⁸²⁶ Sıbgatullah Arvâsî, **Minah**, s. 82 (93. Minha).

⁸²⁷ Sıbgatullah Arvâsî bu görüşlerini şu hadiseden ötürü belirtmiştir: Bir gün bir şahıs Sıbgatullah Arvâsî’nin ayağını öpmeye çalışır. Arvâsî, yanındaki müridine neden bu duruma engel olmadığını sorar. Mürid “Neden engel olayım ki?” cevabını verince Arvâsî, “Çünkü bu bidattır.” der. Mürid, Hz. Peygamber’in de ayak öpmeye müsaade ettiğini söyleyerek bidat olmadığına delil getirince (hadis için bkz. Tirmizî, İsti’zan, 33) Arvâsî, şeyhinden ve geçmiş büyüklerden örnekler vererek onların böyle yapanları men ettiklerini söyler. Dolayısıyla Arvâsî, burada -mubah olsa da- geçmiş şeyhlerin yasakladığı bir uygulamanın tarikatta yapılmasını bidat olarak göstermiştir. Detaylı bilgi için bkz. Sıbgatullah Arvâsî, **Minah**, s. 211-212 (256. Minha) [vr. 92-93, 254. Minha].

c. Azimet ile Amel Ruhsatları Terk

Nakşbendîlikte şeriata tabi olma hususunda üzerinde sıkça durulan üçüncü ilke, azimet ile amel edip ruhsatları terk etmektir. Fukahâya göre azimet, “ârızî hâllere bağlı olmaksızın konan aslî hükümleri” ifade eder. Buna karşılık, şer‘an geçerli mazeretlere binaen normal durumlara ait aslî hükmün (azimet) gereğine uymamayı meşrû hâle getiren, kolaylaştırma esasına dayalı geçici hükme de ruhsat denmektedir. “Mesela Allah’a iman, farz olması hasebiyle bir azimettir. Fakat bir Müslümana ölüm tehdidi karşısında kalben imanını inkâr etmediği müddetçe, diliyle Allah’ı inkâr etme kolaylığının tanınması ruhsattır.” Yine fikha göre ruhsat bulunan hususlarda kişi azîmet veya ruhsata göre amel etmekte serbesttir. Fakat kişinin azîmetle amel etmesi, mesela Allah’ı inkâr misalinde kişinin karşı çıkıp bunu kabul etmemesi ve sonucunda şehid olması daha faziletli görülmüştür.⁸²⁸

İmâm-ı Rabbânî, ruhsatları terk etme ölçüsünde mubahların zaruret miktarınca yapılmasını tavsiye etmektedir. Yine o, bu çerçevede helallerin Allah’a kulluk etmeye güç kazanmak niyetiyle yapılmasının gerekliliğinden söz etmiştir.⁸²⁹ Mevlânâ Hâlid de azimetlere sarılmanın önemini vurgularken “Bir şeyin tamamına ulaşılsa bile, o şey tümünden terk edilmez” kaidelerini ileri sürer.⁸³⁰ Tarikatta ruhsatı terkin önemine dikkat çekmek için Şâh-ı Nakşbend’e atfedilen bir menkıbe anlatılmaktadır. Menkıbeye göre Şâh-ı Nakşbend, soğuk ve karlı bir gecede gusletmesi gerektiğinde su bulamayınca ruhsata göre teyemmüm etmek yerine, azimet yolunu tercih etmiş ve bulunduğu bölgeden uzak bir yere giderek büyük zahmetlerle gusletmiştir.⁸³¹

Şeyh Ubeydullah ise müridin bidatlerden uzak durup azimet ile amel etmesinde sabit bir duruş sergilemesi gerektiğinden söz eder. Ona göre bir bakıma kolayca kaçmak olan ruhsat ile amel, tarikat ehlinin yanında bir hata olarak telakki edilir. Dolayısıyla hataya düşmemek için sûfiler, zor ve meşakkatli ibadetleri tercih

⁸²⁸ Detyalı bilgi için bkz. Mustafa Baktır, “Azimet”, *DİA*, TDV, 1991, C. IV, s. 330; İbrahim Kafi Dönmez, “Ruhsat”, *DİA*, TDV, 2008, C. XXXV, s. 207.

⁸²⁹ Ahmed Sirhindî, *Mektûbât*, s. 328-329 (73. Mektup).

⁸³⁰ Esad Sahib, *Buğyetü’l-vâcid*, s. 81 (5. Mektup).

⁸³¹ Tosun, *Bahâeddin Nakşbend*, s. 340.

etmelidir. Çünkü onlara göre tecelli-yi ilahî, zor amellerde daha fazla tezahür eder. Şeyh Ubeydullah'ın bu husustaki görüşlerini bildiren beyitleri şöyledir:

O şerefli topluluk [Nakşebdîler], azimette kök salıp, bidatten sakındılar.

Amellerin en kolayı olan ruhsattan sakındılar ve hata gördüler.

*Nerede zor ve meşakkatli bir amel var ise o pak nefisleri ona talip oldu.*⁸³²

Nehrî kolunun sonraki dönem şeyhlerinden Ahmed Haznevî, ihtilaflı konularda şüpheden sakınıp ihtiyatlı olmayı da azimet olarak göstermiştir. Ona göre bir mevzuda fukahânın fetvaları muhtelif olduğunda, mürid bu fetvalardan en ihtiyatlı olanı seçmelidir. Mesela bir hüküm hakkında bir görüş helal, diğer görüş mekruh ise mürid burada mekruh görüşe göre hareket edip kendini şüpheden korumalıdır. Haznevî, müridin bu davranışını ruhsat olan fetvadan korunup azimet olan fetvayı uygulamak olarak belirtmiştir.⁸³³

2. Mürşide Tam Bağlılık Esasları: İhlas, Muhabbet ve Teslimiyet

Nehrî kolunda öne çıkan ikinci temel esas, şeyhe mutlak bağlılığı ifade eden ihlâs, muhabbet ve teslimiyet ilkeleridir. Esasında bu kavramlar şeyhe karşı sadakat, sevgi ve itaat anlamlarında kullanılmaktadır. Bu üç esas nihai olarak tek hedef için ileri sürülmüştür. O da mürşide tam bir bağlılıkla tabi olmaktır.⁸³⁴

Daha önce de değinildiği gibi Seyyid Taha, İmâm-ı Rabbânî'den nakille ifade ettiğine göre, mürid şeriata uymanın yanı sıra mürşide ihlâs/sadakat ve muhabbet/sevgi de beslemelidir.⁸³⁵ İhlâs ve muhabbete teslimiyeti ekleyip mürşide

⁸³² Ubeydullah Nehrî, **a.g.e.**, s. 290.

⁸³³ Ahmed Haznevî (Diyauddin Norşinî ile beraber), **Mektûbât**, Çev. Hasib Seven, İstanbul, Yaylacık Matbaası, 1977, s. 277 (7. Mektup).

⁸³⁴ Abdurrahman Tâgî, **Mektûbât**, s. 99 (22. Mektup).

⁸³⁵ Âsım Ohinî, **a.g.e.**, vr. 2 (Ekler bölümü); Ahmed Sirhindî, **Mektûbât-ı İmâm-ı Rabbânî**, Hakikat Kitabevi, C. I, s. 531 (280. Mektup).

bağlılığı sistemleştiren ve mektuplarında bir bütün olarak bunu sürekli vurgulayan Abdurrahman Tâgî de Seyyid Taha'nın ifadelerine benzer biçimde şunları söyler:

“...Nakşibendî tarikatına girdikten sonra bu yolda ilerlemek, ne kitap okumakla ne virdlerle ne de zikirle olur. Ancak fena ve beka makâmlarına ulaşmış olan mürşid-i kâmile uymakla olur. Ona uymak da ihlâs, teslimiyet ve muhabbetle olur...”⁸³⁶

“...Bilesin ki yüce Nakşibendî tarikatı ihlâs, muhabbet ve teslimiyet ekseninde kurulmuştur. Bunlar ne kadar artarsa sahibinin derecesi, Allah'a olan yakınlığı ve vuslatı da o kadar artar. Bunlar tam olunca da asıl maksat olan yakînî iman ve gaybî müşahede hâsıl olur...”⁸³⁷

Mürşide uymaya atfedilen bu ihtimam, klasik dönem sûfilerinden Ebu Abdurrahman Sülemî'nin (ö. 412/1021) risalelerinde de görülmektedir. Sülemî, tasavvuf yolunda ilerlemek isteyen sâlikin, nefsinin ve halkın tüm arzularını bir kenara bırakıp tabi olduğu mürşidin hükmüne girmesi gerektiğini belirtir. Zira bu mürşid, sâlike nazar ederek manevî hastalığının sebebini bilir ve devasını ona gösterir.⁸³⁸ Benzer biçimde Şeyh Ubeydullah da manevî hastalıklardan kurtulmak için mutlaka bir şeyhe bağlanmanın lüzumunu belirttikten sonra şeyhe bağlılığın, ihlâs muhabbet ve teslimiyet esasları çerçevesinde olması gerektiğine dair şunları söyler:

“...Kalbini ihlâslı bir biçimde üstadına bağla! Pîre itaat, tarikatın gereklerindedir. İhlâssız bir itaat ise faydasızdır. Ey mürid! Gücün yettiğince kalbindeki ihlâsı artırmaya bak! Kalbindeki pîr sevgisinin artması, gafil kalbinin nurlanmasına sebep olur...”⁸³⁹

Nehrî kolunda mürşide bağlılığı ifade eden bu üç ilkedен tam olarak ne kastedildiği veya ne ölçüde kabul gördüğünü izah etmek için şeyhlerin sözlerine müracaat etmek gerekir. Bu maksatla ilkeler sırasıyla ele alınacaktır.

Mürşide Karşı İhlas/Sadakât

⁸³⁶ Abdurrahman Tâgî, **Mektûbât**, s. 98 (22. Mektup).

⁸³⁷ Abdurrahman Tâgî, **Mektûbât**, s. 102 (23. Mektup).

⁸³⁸ Ebu Abdurrahman es-Sülemî, **Tasavvufun Ana ilkeleri: Sülemî'nin Risaleleri**, Çev. Süleyman Ateş, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1981, s. 7.

⁸³⁹ Ubeydullah Nehrî, **a.g.e.**, s. 136-137.

İhlâs, kulun taat ve ibadetinde maksadının sadece Allah olmasıdır.⁸⁴⁰ Ancak bahsettiğimiz mevzuda kelime manasına indirgenmiş olarak sadakat ve samimiyet kastedilmektedir. Buna göre mürşide karşı ihlâslı olmak, ona samimi ve sadık davranmak anlamına gelir. Bu anlamıyla ihlâs inkârın mukabili, muhlis de münkirin zıddı olarak kullanılmaktadır.

İmâm-ı Rabbânî bazı mektuplarında “sadakat” anlamına gelen ihlâsı kullanmıştır. Seyyid Mahmud’a gönderdiği bu mektuplarından birinde “*Büyüklerimize olan sevginizi ve onlara karşı ihlâsınızı okumakla mesrûr olduk. Allah Teâlâ, bu nimeti dahâ da artırsın!*” sözlerine yer vermiştir.⁸⁴¹ Yine Hz. Ebu Bekr’i överken onun sadakatini belirtmek için “*Ashâb-ı kirâm arasında Resûlullah’a en çok ihlâsı olan ve Resûlullah’ta fânî olan, Hz. Ebû Bekr-i Sıddîk*” ifadesini kullanmıştır.⁸⁴² Mevlânâ Hâlid de mürid ve halifelerine gönderdiği mektuplarında inkârın mukabili olan ihlâsa sık sık dikkat çekmiş ve sadık müridlerine “muhlis” vasfını vermiştir.⁸⁴³ Nitekim bir mektubunda Seyyid Taha’ya “İhlâs sahibi, fedakâr” anlamında “*Fedevî muhlis Seyyid Taha*” demektedir.⁸⁴⁴

Sıbgatullah Arvâsî tam ihlâsı; “Şeyhin söz, fiil ve hâlini, onun muradına uygun olarak tasdik etmek” olarak tanımlar. Mürid, bunu yaparken de kalbinden inkâr düşüncesi geçmemeli, hatta kalben şeyhinden açıklama dahi beklememelidir. Arvâsî, bu sözlerine bağlı olarak şöyle bir olayı nakleder: Seyyid Taha, ruh hakkında

⁸⁴⁰ Kuşeyrî, **er-Risâle**, s. 132.

⁸⁴¹ Ahmed Sirhindî, **Mektûbât**, C. I, s. 288 (59. Mektup). Buna benzer ifadeler başka mektuplarında da yer almaktadır. Cabbarî Han’a gönderdiği mektubunda: “*Bu birkaç kelime de, aramızdaki muhabbet ve ihlâs dolayısı ile yazıldı.*” (C. I, s. 353, 78. Mektup); Abdülhâdî Bedavânî’ye yazdığı mektubunda ise “*Allah’a hamd ve şükür olsun ki ayrılık günlerinin uzaması, muhabbeti ve ihlâsı sarsmamış.*” (C. II, s. 84, 265. Mektup) ifadelerini kullanmıştır.

⁸⁴² Ahmed Sirhindî, **Mektûbât**, C. II, s. 301 (290. Mektup).

⁸⁴³ Mevlânâ Hâlid birçok mektubunda ihlâsı, inkârın karşılığı olarak mürşide karşı samimiyet ve sadakat anlamında kullanmıştır. Nitekim bir mektubunda Süleymaniye halkı için: “*Sizlere bildiriyorum ki Süleymaniye ehlinin inkârcıları öyle bir ihlâs ile değişmişler ki yeryüzünde böyle bir ihlâs görmedim.*” diyerek oradaki toplumun inkârdan vazgeçip ihlâsa yönelmelerine dikkat çekmiştir. (Esad Sahib, **Buğyetü’l-vâcid**, s. 207, 65. Mektup.) Yine Basra Kadısı Abdülkadir Haydarî’ye şunları söylemiştir: “*Fakirlerin ihlâs derecelerindeki terakkisi ve velilerin manevî himayesindeki terbiyesi daimi olsun. Selim olan zatınızın sıhhatini bildiren, Vehhabiye fırkasının zayıfladığını ve bizim haberlerimizin yüce eşiğinize ulaştığını müjdeleyen mektubunuz bize geldi. Mektubunuzda ehliyetinizi ve ihlâsınızı haber veren alâmetler var.*” (Esad Sahib, **a.e.**, s. 172, 43. Mektup).

⁸⁴⁴ Bkz. EK II-Mektuplar

konusurken bir âlim: "Şeyh, ruh hakkında konuşuyor, oysa Allah: 'De ki; ruh Rabbimin emrindedir'⁸⁴⁵ buyuruyor" diyerek itiraz eder. Bu kişi, itirazından dolayı mürşide karşı ihlâslı olmadığı gerekçesiyle meclistekiler tarafından eleştirilir.⁸⁴⁶

Hâlid-i Orekî ise mürşide karşı ihlâslı olmayı, "Ondan sâdır olan her fiil, söz ve hâlin Allah'ın emir ve rızasıyla olduğuna inanmak" şeklinde tanımlar. Yani mürşidinin, "...Kulumu sevince ben onun işiten kulağı, gören gözü, tutan eli ve yürüyen ayağı olurum..." hadîsinde⁸⁴⁷ işaret edilen veli kullardan olduğuna inanması gerekir. Dolayısıyla müridin şeyhine olan ihlâsı onun Allah'ın rızası ölçüsünde hareket eden bir veli olduğunu tasdik etmesi anlamına gelmektedir.⁸⁴⁸

Yukarıdaki görüşlere paralel olarak Abdurrahman Tâgî, ihlâsın en alt mertebesi olarak müridin üstadın kapısının haricinde bütün hidayet yollarının kendisi için kapalı olduğunu görmesi ve nazarını mürşid-i kâmilde toplaması şeklinde gösterir.⁸⁴⁹

Mürşid Muhabbeti

Mürşide bağlılığın kemalinde ihlâsla birlikte sürekli zikredilen diğer unsur, mürşid muhabbetidir. Muhabbet "*hubb*" kökünden gelir. *Hubb* genel anlamıyla sevgi demektir. Kuşeyrî'ye göre muhabbet, kişinin bir şeye bütün benliğiyle meyiletmesi ve onu kendi ruhuna ve malına tercih ederek her haliyle ona muvafakat etmesidir.⁸⁵⁰ İbn Arabî ise sevgiyi anlatırken derecelerine göre farklı tabirler kullanır. Ona göre âşığın kalbine ilk başta düşen sevgiye *hevâ*, bu sevgi başka bir durumla birlikte olmadan sadece kendisi için var olup saflaştığı zaman *hubb*, sevgi sabit olup karar kıldığında

⁸⁴⁵ İsra/85.

⁸⁴⁶ Sıbgatullah Arvâsî, **Minah**, s. 198-199 (235. Minha), [vr. 85, 232. Minha].

⁸⁴⁷ Hadisin tamamı şöyledir: Her kim bir dostuma düşmanlık ederse, ben de ona karşı harb ilân ederim. Kulum, kendisine farz kıldığım şeylerden daha sevimli herhangi bir şeye bana yakınlık kazanamaz. Kulum bana [farzlara ilâveten işlediği] nâfile ibadetlerle durmadan yaklaşır, nihayet ben onu severim. Kulumu sevince de ben onun işiten kulağı, gören gözü, tutan eli ve yürüyen ayağı olurum. Benden her ne isterse onu mutlaka veririm; bana sığınırsa onu korurum." (Buhârî, Rikâk, 38).

⁸⁴⁸ Sıbgatullah Arvâsî, **Minah**, s. 66-67 (59. Minha).

⁸⁴⁹ Abdurrahman Tâgî, **Mektûbât**, s. 98 (22. Mektup).

⁸⁵⁰ Kuşeyri, **er-Risâle**, s. 212.

vüdd, sevgi kalbin içini ve temayüllerini kucaklayıp geriye kalbin ilgisinden başka bir şey bırakmadığında da *aşk* olur.⁸⁵¹

Tasavvufta esas olarak kabul edilen muhabbet, muhabbetullahtır. Hucvirî'ye (ö. 465/1072) göre muhabbetullah, itaatkâr müminin kalbinde peyda olan bir sıfat olup sevgilinin rızasını talep etmek, onu görmek için sabırsızlanmak, onu zikretmeyi alışkanlık hâline getirmek, zikrinin dışında kalan her şeyden teberri etmektir.⁸⁵² Mürşide olan muhabbet (fenâ fi'ş-şeyh) Hz. Peygamber'in muhabbetine (fenâ fi'r-resul), Hz. Peygamber'in muhabbeti de muhabbetullaha (fenâfillah) götürdüğünden, müridin mürşid muhabbetini celp etmesi gerekir.⁸⁵³

Esad Sahib'e göre muhabbet, çalışmak ve kazanmakla elde edilemez. Muhabbetin olması mutlak suretle Allah'ın iradesine bağlı olup onu dilediğine verir. Sahib, bunu şu ayet ile ilişkilendirir: “*Eğer sen yeryüzündekilerin hepsini verseydin yine onların kalplerinin arasını birleştiremezdin. Ancak Allah onların arasını birleştirmiştir.*”⁸⁵⁴ Ancak muhabbetin çaba ve kazanç neticesinde elde edilmediği, bunun tamamen kulun iradesi dışında olduğu şeklinde bir anlama da gelmemektedir. Burada dikkat edilmesi gereken husus, neticenin çabayla değil kulun Allah'tan istemesi sonucu Allah'ın lütfü ile sağlanmasıdır. Zira tasavvuftaki hâl ve makâmlar sebep-sonuç ilişkisinde ele alınmadığı gibi muhabbet de bu çerçevede değerlendirilir. Başka bir deyişle muhabbet, kulun çabası ile Allah'ın zorunlu olarak verdiği bir şey değil; kulun dua gibi vesileler ile talep edip Allah'ın istediğine verdiği bir nimet olarak telakki edilir.⁸⁵⁵

Seyyid Taha'da mürşid muhabbeti, disipline bağlı bir “korku” ekseninde görülmektedir. Bu bağlamda Seyyid Taha Sıbgatullah Arvâsî'ye: “*Aç aslanın pençesine düşmüş bir tavşanın korkması gibi benden kork! Nitekim ben de şeyhimden*

⁸⁵¹ Muhyiddîn ibn Arabî, **Tercümânü'l-eşvâk**, Çev. Mahmut Kanık, İstanbul, İz Yayıncılık, 1991, s. 14.

⁸⁵² Ali b. Osman b. Ali Hucvirî, **Keşfu'l-mahcûb (Hakikat Bilgisi)**, Haz. Süleyman Uludağ, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2010, s. 370.

⁸⁵³ Muhammed Saki Haşimî (el-Hüseyni), **Arifler Yolunun Edepleri**, İstanbul, Semerkand Yayınları, 2012, s. 34-36.

⁸⁵⁴ Enfal/62.

⁸⁵⁵ Esad Sahib, **Buğyetü'l-vâcid**, s. 39-40.

böyle korkardım” demiştir. Arvâsî ve halifesi Abdurrahman Tâğî, bu korkunun muhabbete engel teşkil etmeyecek ölçüde olması gerektiğini belirtmişlerdir. Bu hususta Hâce Muhammed Bâki-Billah’ı (ö. 1014/1605) referans göstererek şeyhin vasıflarını, menkıbelerini, onun bulunduğu mekânları ve mizacını özellikle ihlâs ve korkuyu gerektiren lütfunu düşünerek yapılan râbitayı tavsiye etmişlerdir.⁸⁵⁶ Böyle bir râbitayla elde edilen muhabbet ile mürşidde olan kemâlât müride akseder. Hatta muhabbet, bazen öyle bir duruma ulaşır ki mürşidin suretini müride giydirebilir.⁸⁵⁷ Râbitanın muhabbetteki etkisi hususunda Şeyh Ubeydullah şöyle der: *Gönlünde pîrin muhabbetinin artması gafil kalbin nurlanmasını sağlar. Bu muhabbetin artması için en iyi sebep de râbitadır.*⁸⁵⁸

Abdurrahman Tâğî, muhabbetin en düşük mertebesini; bir müridin şeyhini nefisinden, malından, çocuğundan, anne-babasından ve kardeşlerinden daha çok sevmesi olarak gösterir.⁸⁵⁹ Bunun sebebinin ise “*Üstadın muhabbeti, ilahî feyz ve ebedi hayatın vesilesidir*” diye izah etmektedir.⁸⁶⁰ Mevlânâ Hâlid diğer bütün işlerde olduğu gibi muhabbetinde de şeriata riayet edilmesi gerektiğini belirtmiş ve ifrata kaçma tehlikesine dikkat çekmiştir.⁸⁶¹

Mürşide Karşı Teslimiyet

Mürşide bağlılığın son ilkesi, Abdurrahman Tâğî’nin ihlâs ve muhabbetten istinbat ettiği teslimiyettir.⁸⁶² Mürid, mürşidine teslim olurken tarikat alanında iradesini tümüyle mürşidine teslim etmelidir. Nitekim Sıbgatullah Arvâsî, bir fihhi mezhebe bağlı olanın o mezhepten ayrılmaması lazım geldiği gibi bir tarikata intisâb

⁸⁵⁶ Sıbgatullah Arvâsî, **Minah**, s. 83-84 (97. Minha); Abdurrahman Tâğî, **Mektûbât**, s. 71 (17. Mektup).

⁸⁵⁷ Sıbgatullah Arvâsî, **Minah**, s. 99 (120. Minha).

⁸⁵⁸ Ubeydullah Nehrî, **a.g.e.**, s. 137.

⁸⁵⁹ Abdurrahman Tâğî, **Mektûbât**, s. 99 (22. Mektup).

⁸⁶⁰ Abdurrahman Tâğî, **Mektûbât**, s. 106 (24. Mektup).

⁸⁶¹ Esad Sahib, **Buğyetü’l-vâcid**, s. 87 (7. Mektup).

⁸⁶² Abdurrahman Tâğî, **Mektûbât**, s. 49 (12. Mektup).

edenin de o tarikatın pîrine ve ondan sonra gelen halifelerine tabi olması gerektiğini belirtir.⁸⁶³

Şeriat-tarikat birlikteliği başlığında tarikatın din içerisinde zorunlu bir alan olmadığı, ancak bu yola girenlerin kendi iradesiyle (mürid) tasavvufun iç disiplinine uymak zorunda olduklarından söz edilmişti. Bu çerçevede müridin şeyhinden gelen emirlere gücü yettiği nisbette sürekli itaat etmesi gerekir.⁸⁶⁴ Bu teslimiyete ölçü olarak şeyhlerin sıklıkla başvurduğu husus, kayıtsız şartsız itaat durumunu anlatmak için kullanılan “gassâlin elindeki meyyit gibi olmak” metaforudur.⁸⁶⁵ Yani müridin mürşide teslimiyeti, adeta ölü yıkayıcının önündeki ölü gibi olmalıdır. Başka bir ifadeyle mürid, kendi irade ve isteğini terk edip mürşidinden hiçbir hal ve hareketini saklamamalıdır. Ancak daha önce de değinildiği gibi bu teslimiyet, tarikat alanıyla ilgili olup şeriat alanını kapsamamaktadır. Zira Mevlânâ Hâlid, sekr hâlindeki velinin şeriatın zâhirine uymayan sözler sarf etmesi durumunda, müridin veliye o sözlerde uymasının caiz olmadığını söyler. Ona göre veli, sekr hâlinde olduğundan mazur görülmektedir. Ancak şuuru açık mürid mükellef olduğundan sorumludur.⁸⁶⁶

Abdurrahman Tâgî, müridin mürşidine olan teslimiyetini, mürid için büyük bir nimet olarak niteler. Zira mürid, manevî terbiye yolunda kâmil olduğuna inandığı mürşidine tabi olup onun rehberliğinde dinini yaşamaktadır. Bu da doğru yolda ilerlemesine olumlu etkide bulunmaktadır.⁸⁶⁷ Teslimiyet çerçevesinde müridin mürşidden fayda görebilmesi için bazı hususlara riayet etmesi gerekir. Buna göre mürid manen hasta olduğunu kabul edip manevî doktoru olan mürşidine güvenmeli ve onun verdiği reçeteyi aynen uygulamalıdır.⁸⁶⁸

⁸⁶³ Sıbgatullah Arvâsî, **Minah**, s. 211 (256. Minha).

⁸⁶⁴ Sıbgatullah Arvâsî, **Minah**, s. 169 (193. Minha).

⁸⁶⁵ Ubeydullah Nehrî, **a.g.e.**, s. 136; Abdurrahman Tâgî, **Mektûbât**, s. 99 (22. Mektup). Esasında bu metaforu ilk dönem sûfilerinden Sehl b. Abdullah Tusterî (ö. 283/896) tevekkül bahsinde Allah’a karşı mutlak teslimiyet olarak kullanmıştır. Bkz. Abdülkerim Kuşeyrî, **er-Risâle**, s. 101.

⁸⁶⁶ Esad Sahib, **Buğyetü'l-vâcid**, s. 87 (7. Mektup).

⁸⁶⁷ İbrahim Çokreşi, **a.g.e.**, s. 128.

⁸⁶⁸ Muhammed Saki Haşimi, **a.g.e.**, s. 38.

Teslimiyetin çokça önemsendiği Nehrî kolunda, şeyhler tarikat erkânını üstadlarından gördükleri gibi aktardıklarını ifade etmişlerdir. Bu manada Seyyid Taha, Mevlânâ Hâlid'e olan bağlılığına dair şunları söyler:

“Ben, şeyhim Mevlânâ Hâlid'e hiçbir hususta muhâlefet etmedim. Ancak misafirlik hususunda ayrı kaldım. Çünkü şeyhim Mevlânâ Hâlid, “*Misafirlik üç gündür*”⁸⁶⁹ hadisi mucibince dergâhına gelen misafirlere üç gün boyunca ikramda bulunurdu. Ben ise müddet tayin etmeksizin müridler dergâhında kaldıkları müddetçe onlara ikramda bulunurdum. Yaptığım bu iş, hayırlı da olsa şeyhime muhâlefet ettiğim için endişe ediyorum.”⁸⁷⁰

Yine Seyyid Taha'yı sıkça referans alan halifesi Sıbgatullah Arvâsî, bir iki husus dışında Seyyid Taha'nın emirlerine muhâlefet etmediğini söyleyerek bir bakıma şeyhinden aldığı tarikat anlayışını olduğu gibi aktardığını belirtmiştir.⁸⁷¹

B. Tarikatın Kimliğini Şekillendiren Diğer Özellikler

1. Münkirlerden Uzak Durma

Şeyhi inkâr ve reddeden tavırlar sergileyen kişilere genel olarak münkir denmektedir. Sûfilerin sözlerinde yer alan münkir, muhlisin karşılığında kullanılan bir sıfattır.⁸⁷² Tarikatı inkâr edenlerden uzak durmak, müntesip için gerekli görülmüş ve bununla ilgili olarak Hâlidî halifeleri kesin talimatlarda bulunmuştur. Bu hususta Mevlânâ Hâlid, münkir ile birlikte olmanın kalbin kasvetine neden olacağını bildirir.⁸⁷³ O, bu duruma şöyle temas etmektedir:

“..Kalp ehli tarafından gözetilmeyi derseniz, inkâr ehlinin sözlerine kulak asmayınız. Allah'ın bir kulundan yüz çevirdiğinin alametlerinden biri de kulun, velilerin haysiyet ve şereflerine dil uzatmasıdır. Bu söz büyüklerin kelimidir. Kim velilerin aleyhinde konuşulan sözlere kulak verirse o da onlardan sayılır. Sizin vazifeniz inkâr ehlini kovmak, fakir ve kalbi kırık olanlara iftira edenleri men etmektir...”⁸⁷⁴

⁸⁶⁹ Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, 2/288.

⁸⁷⁰ Sıbgatullah Arvâsî, **Minah**, s. 168-169 (192. Minha).

⁸⁷¹ Sıbgatullah Arvâsî, **a.g.e.**, s. 169 (193. Minha).

⁸⁷² Esad Sahib, **Buğyetü'l-vâcid**, s. 249 (88. Mektup); Sıbgatullah Arvâsî, **Minah**, s. 89 (106. Minha).

⁸⁷³ Esad Sahib, **Buğyetü'l-vâcid**, s.152 (32. Mektup).

⁸⁷⁴ Esad Sahib, **Buğyetü'l-vâcid**, s. 245 (83. Mektup)

Hâlidilikte yer alan bu husus, Nehrî kolunda daha keskin ifadelerle dile getirilmiştir. Seyyid Taha, Abdülhâlik-i Gucevânî'nin: "*Dünya hayatına kendini adamışlardan aslandan kaçır gibi uzak durun!*"⁸⁷⁵ sözünü, tarikat münkirleri için kullanmış ve münkirlerden uzak durmayı kesin ifadelerle şöyle telkin etmiştir:

“..Tarikat münkirinden adeta bir aslandan kaçarcasına kaçınız. Çünkü münkirin bir lokmasını yemek, kalbin kırk gün manevî gıdasını almasına mani olur, kalbi öldürür; zikir yapamaz hâle getirir. Şayet tarikat ve onların büyüklerini inkâr eden bu münkirler Resulullah zamanında yaşamış olsalardı, ona da iman etmezlerdi...”⁸⁷⁶

Sıbgatullah Arvâsî ise tarikat münkirini, tarikata bidat katan kişiyle bir tutmuş ve müridlerine onların arasında bulunmayı yasaklamıştır.⁸⁷⁷ Arvâsî'ye göre mürşid, Hakk'ın yeryüzündeki halifesi olması hasebiyle, onun hakkı bütün hakların önündedir. Mürşide gerçek bağlılık, müridin iradesini şeyhinin iradesine tabi kılmasıyla mümkün olduğundan mürid gerek muhabbette ve gerekse nefrette iradesini istisnasız şeyhinin iradesine bağlamalıdır. Yoksa şeyhinin hakkını edâ edemez. Arvâsî, bu sebeplerden ötürü müridin, ilimde üstadı olsa da mürşidi inkâr eden kişiyle ilişkisini kesmesi gerektiğini belirtir. Yine o, münkire buğz edilirken şahsına değil münkirlik vasfına buğz edilmesi gerektiğini söyler.⁸⁷⁸

Münkirlik sadece şeyhi inkâr eden için değil, pîrdâşları inkâr eden kişi için de geçerlidir. Zira Seyyid Taha: "*Ağacın dalını inkâr eden kökünü de inkâr etmiş sayılır.*" diyerek bu hususa temas etmiştir.⁸⁷⁹ Şeyhine sataşan ve onu inkâr eden kişi, eğer bir veli veya şeyh ise mürid bu durumda temkinli olmalıdır. Zira Arvâsî, velilerin birbirleriyle sataşmaları ve birbirlerini inkâr etmelerini gerçek manada bir

⁸⁷⁵ Yakub-i Çerhî, **Risale-i Ünsiyye**, s. 63.

⁸⁷⁶ Sıbgatullah Arvâsî, **Minah**, s. 113 (135. Minha).

⁸⁷⁷ Sıbgatullah Arvâsî, bu hususta kendi yaşadıklarını şöyle anlatmaktadır: "Tarikata ilk girdiğim zaman bir münkire misafir olmuştum. Ondan birkaç gün sonra da sohbetinde bulunduğum bir şeyhin halifesiyle beraber itikâfa girdim. Bu halife cehrî zikir yapıyordu. Misafirlüğünde bulunduğum münkirden gördüğüm zararın aynısını bu halifeyle beraber olduğumda da gördüm." Sıbgatullah Arvâsî, **Minah**, s. 75 (82. Minha).

⁸⁷⁸ Sıbgatullah Arvâsî, **Minah**, s. 76-77 (84. ve 85. Minha).

⁸⁷⁹ Sıbgatullah Arvâsî, **Minah**, s. 153 (178. Minha).

inkâr görmeyip, benimsedikleri yolu takviye için yapılan bir gayret olarak değerlendirmiştir. Dolayısıyla mürid, böyle bir durumda diğer veliye buğz etmemelidir. Bu durumda eğer sataşma ve inkâr olayı geçmişte yaşanmışsa, mürid bu konuya hiçbir şekilde girmemelidir. Kendi döneminde kendi şeyhine karşı yapıyorsa şeyhine itaatin ifadesi olarak ona karşı gelmeli, ilişkisini kesmeli; ancak bu tavır onun veliliğini inkâr etmek ve ona eziyet vermek derecesinde olmamalıdır. Arvâsî, bu gibi vakaları sahâbelerin kendi aralarındaki anlaşmazlıklarına rağmen birbirlerine saygı gösterdiği örneklerle izah etmiştir.⁸⁸⁰ Abdurrahman Tâgî de kendi şeyhine karşı olsa dahi imanı tehlikeye soktuğuna inandığından velileri inkâr etmemeye özen gösterdiğini söyler. Şayet böyle bir kişi şeyhini inkâr ederse bu kişiyi inkâr etmeden ona cephe aldığını belirtmiştir.⁸⁸¹

Münkirlik ve inkâra karşı bu tür kesin ve açık ifadelerin kullanılması, inkârın yöneldiği tarikat kurumuna yüklenen değer ile izah edilebilir. Buna göre inkârın yöneldiği tarikat müessesesi, dinin daha iyi yaşanmasını amaçlayan birtakım kurallar bütünü olarak değil; şeriat ile bir tutulan veya şeriatın yaşanılmasını sağlayan bir yol olarak kabul edilmektedir. Nitekim yukarıda Seyyid Taha'nın "*Şayet tarikat ve onların büyüklerini inkâr eden bu münkirler Resulullah zamanında yaşamış olsalardı, ona da iman etmezlerdi.*" şeklindeki sözünden, inkârın tarikata değil şeriata yönelik olduğu düşüncesi anlaşılmaktadır.

Öte yandan mürid için zararlı olan münkir, mürşid için faydalı bir unsur olarak öne çıkmaktadır. Nitekim şeyh, zâhiren de olsa kendi kusurlarını münkir vasıtasıyla gördüğünden münkir burada şeyh için bir ayna vazifesindedir. Böylece şeyh kendi nefsinin münkirin gözüyle gördüğünden nefsi gözünden düşer. Bu

⁸⁸⁰ Sıbgatullah Arvâsî, **Minah**, s. 77-79 (86. Minha).

⁸⁸¹ İbrahim Çokreşî, **a.g.e.**, 121. Abdurrahman Tâgî, mürşidi Sıbgatullah Arvâsî'ye kötü sözlerin söylendiği iddiasına binaen Ubeydullah Nehrî'ye cephe aldığı anda, bu anlayışına muvafık hareket ettiği görülmektedir. Nitekim Tâgî, Nehrî'ye gitmeyi kabul etmese de Şeyh Ubeydullah'ın velayetine olan saygısını korumuştur. Bkz. Abdurrahman Tâgî, **Mektûbât**, s. 116-117 (27. Mektup); a.mlf., **a.e.**, s. 112 (25. Mektup).

bağlamda münkir, velâyete ulaşmada bir araç olmaktadır. Çünkü münkir vasıtasıyla kemâlât kuvveden fiile çıkar.⁸⁸²

Münkirin müride zarar verip mürşide fayda sağladığı, Abdurrahman Tâgî'nin anlattığı şu olayda görülmektedir: Tâgî, mürşidi Arvâsî ile birlikte bir yemeğe gittiklerinde Arvâsî müridlerine: “*Bu yemeği siz yemeyiniz!*” dediği hâlde kendisinin yediğini söyler. Tâgî, daha sonra bu durumun sebebini şöyle izah eder: *Şeyhler kendi münkirlerinin yemeğini yemekle kendi varlıklarını inkâr ederler. Bu inkâr şeyhler için büyük faydadır. Mürid ise münkirin yemeğini yemekle mürşidini inkâr etmiş sayılır. Bu durum ise müride çok büyük zarar verir*”⁸⁸³ Yine “*Münkir, şevki artırmak için bir araçtır*”,⁸⁸⁴ “*Arifler bağının çeşmesinin başı münkirlerdir. Meşâyihin münkirler vasıtasıyla gördüğü menfaat müridlerden gördüğünden fazladır*”⁸⁸⁵ gibi ifadeler ile münkire olumlu değer yüklenerek kemal noktasında tarikattaki faydasına dikkat çelilmiştir.

2. Nefsi Kınama: Melâmî Neş'e

İlk dönem sûfîlerinden Hamdûn Kassâr (ö. 271/884) tarafından kurulan Melâmetîlik/Melâmetiyye ekolünde temel anlayış, kişinin kendisini kınaması ve kusurlu görmesi olarak tezahür eder. Bu bağlamda Kassâr, “*Kim nefsinin Firavun'un nefsinden daha üstün görürse kibrini izhar etmiştir*” der.⁸⁸⁶ Hucvirî ise *istikamet*, *kasd* ve *terk* diye üç türlü melâmetten söz eder. İstikamet melâmetîliği şöyledir: Bir kimse dini hükümlere riayet eder, ilişkilerinde dürüst davranır. Ancak böyle davrandığı için halk onu kınar. Bu kişi halkın kınamasına aldırılmaz ve yoluna (istikamet) devam eder. Bu kişiler her hâl ve şartta hak bildikleri yolda yürürler ve

⁸⁸² Sıbgatullah Arvâsî, **Minah**, s. 84, 152, 156 (98, 175 ve 183. Minha). Sıbgatullah Arvâsî bu durumu şu olay ile örneklendirir: Cüneyd-i Bağdadî zamanında bazı inkârcıların şikâyeti üzerine, bir grup veli zamanın halifesi tarafından idama mahkûm edilir. Cezaların infazı esnasında her bir veli, arkadaşını kendi nefesine tercih eder (*îsâr*) ve önce kendi boynunun vurulmasını ister. Bu durum velinin kemâlâtının münkir sebebiyle zuhur edişine örnek gösterilir.

⁸⁸³ İbrahim Çokreşi, **a.g.e.**, s. 120.

⁸⁸⁴ Âsım Ohinî, **a.g.e.**, vr. 10.

⁸⁸⁵ Sıbgatullah Arvâsî, **Minah**, s. 152 (174. Minha).

⁸⁸⁶ Kuşeyrî, **er-Risâle**, s. 284.

toplumun kendilerine vereceği sıfat ve lakaplara aldırış etmezler. Bu duruma Hz. Peygamber'in risâletin ilk dönemindeki hayatı örnek verilebilir. Zira ona vahiy gelmeden önce herkese göre yüce bir şahsiyet iken, vahyin gelmeye başlamasıyla halkın bir kısmı ona dil uzatmış ve kendisini kınamaya başlamıştır. Bazıları kâhin, şair hatta deli ve yalancı deyip onu kötölemiştir. Ancak o, bunlara aldırış etmemiş ve inandığı yolda ilerlemiştir. Melâmetîliğin ikinci kısmı *kasd* ise şöyledir: Bir kimse halk nezdinde yüksek makâm ve mevki sahibi olur. Bu durumda kalbinin makâma ve itibara meyiletme tehlikesi oluşur ve nefsi toplum ile alakadâr olmaya heves eder. Fakat o kişi, kalbini halkın itibarından haz alma arzusundan tasfiye ederek Hak ile meşgul olur. Bunu gerçekleştirebilmek için de melâmet yoluna başvurup, şeriata göre sakıncalı olmayan bazı davranışlara teşebbüs etmek suretiyle halkın kendisini kınamasına ve eleştirmesine sebebiyet veren davranışlarda bulunur. Buna örnek olarak Hz. Osman'a atfedilen bir menkıbe anlatılmaktadır. Hz. Osman bir gün hurma bahçesinden dönerken sırtına odun yükler. Kendisine bu hâl sorulunca o da şöyle yanıt vermiştir: *“Gerçi bu işi göreceğ hizmetçilerim vardır ama kendimi denemek istiyorum. İstiyorum ki nefsimi tecrübe edeyim. Böylelikle halk nezdindeki itibarım, nefsimin herhangi bir işi yapmasına engel olmasın.”* Üçüncü kısım *terk* ise şöyledir: Küfür ve sapkınlık kişiyi hâkimiyeti altına alır ve kişi melâmet adına şeriati terk eder. Bu kişi dini hükümlere uymamak için Melâmetîliği kendine bahane eder. Hucvirî, bu yolu açık bir sapkınlık ve aşikâr bir âfet olarak vasıflandırır. Kendi döneminde var olan bu kesimin halkın merdudu olma çabalarını, aslında Melâmetîliği kullanarak halkın makbulü olmak diye niteler. Hucvirî, bu kısma giren biriyle münakaşa ettiğinde o zatın eleştiriye kızması üzerine, sû-i isti'mal ettiği Melâmetîlik anlayışıyla çelişik durumundan söz eder.⁸⁸⁷

Nakşbendiyye tarikatında da izleri bulunan Melâmetîlik, Nakşbendî sûfleri tarafından dini kurallara bağlı bir biçimde benimsenmiştir. Buna göre Nakşbendiyyede Melâmetîlik, ibadetleri eksik ve kusurlu görme, insanların kınamasına ve eleştirisine tahammül, sema, raks ve cehrî zikir gibi dıştan

⁸⁸⁷ Hucvirî, **Keşfu'l-mahcub**, s. 121-125. Melâmetîlik hakkında detaylı bilgi için bkz. Ali Bolat, **Bir Tasavvuf Okulu Olarak Melâmetîlik**, İstanbul, İnsan Yayınları, 2003.

görülecek uygulamalardan kaçınma, şöhret ve gösterişten uzak durma gibi ilkeler ile kendini göstermektedir.⁸⁸⁸

Melâmet tesiri Nakşî-Hâlidîlikte de söz ve davranışlarda belirgin bir biçimde görülmektedir. Mevlânâ Hâlid'in hemen her mektubunda kendini "hakir", "fakir", "miskin" gibi sıfatlar ile nitelemesi hatta kendisine karşı çıkan ve hakaretler eden Maruf Berzencî'ye dahi gönderdiği mektubunda kendisini "fasık müminlerin en aşağısı" diye tanıtmaya melâmî meşrebin açık göstergesidir. Mevlânâ Hâlid bu anlayışı, "İnsanın akıbeti belirsiz olduğundan kişi, herkesi kendinden üstün görmelidir" düşüncesiyle temellendirmektedir.⁸⁸⁹ Zira Mevlânâ Hâlid "*Nice fâsık ve fâcîr mümin var ki kâmil velilerden olmuştur; nice sâlih kişiler vardır ki aşağıların aşağısına düşmüşlerdir*"⁸⁹⁰ ifadeleriyle ferdî mukayese ile kimsenin kimseden üstün olmadığını vurgulamış ve bundan dolayı da "hiç kimseden kendini üstün görme!" tavsiyesinde bulunmuştur.⁸⁹¹

Hâlidîlikte melâmîlik izlerinden biri de yapılan ibadetler ile ucb ve kibr tehlikesine düşmemek için kişinin yaptığı amelleri beğenmemesi olarak tezahür eder. Buna göre kişi ne kadar ibadet etse de kendini hakir görmeli ve ubûdiyyet bilincini zedelememelidir. Bu manada Mevlânâ Hâlid, kendi hâlinden razı olmamayı şu sözleriyle açık bir biçimde ifade eder: "*Allah'a yemin ederim ki annem beni doğurduktan bugüne kadar, Allah katında makbul ve muteber olup hesabı sorulmayacak bir tek hayır işlediğime inanmıyorum.*" Ancak nefisten razı olmama hâli, ümitsizliğe kapılmayı gerektirmemelidir. Ona göre burada önemli olan husus, kişinin düşüncesinde "*Ancak Allah'ın lütfu ve rahmetiyle, işte bunlarla sevinirler.*

⁸⁸⁸ Melâmetîliğin Nakşbendîyedeki tesirleri için bkz. Tosun, **Bahâeddin Nakşbend**, ss. 345-350.

⁸⁸⁹ Esad Sahib, **Buğyetü'l-vâcid**, s. 120-121 (16. Mektup) Esad Sahib'in de işaret ettiği gibi nefsi alçak görme düşüncesi, akıbetin belli olmadığına dayandırılır. Bu durum ise şu hadiste geçmektedir "*Muhakkak sizden birisi cennet ehlinin amelini işleyip durur. Öyle yaklaşır ki cennetle arasında bir dirsek boyu kalır. Sonra kendisine takdir edilen hükmün gereği, sonunda cehennem ehlinin amelini işler ve cehenneme girer. Yine içinizden birisi de cehennem ehlinin amelini işler durur. Öyle ki cehennemle arasında bir dirsek boyu mesafe kalır. Fakat daha önce ilm-i ilahîde takdir edilen hüküm gereği son anda cennetliklerin amelini işler ve cennete girer.*" (Buhari, Kader, 1).

⁸⁹⁰ Esad Sahib, **Buğyetü'l-vâcid**, s. 121 (16. Mektup).

⁸⁹¹ Esad Sahib, **Buğyetü'l-vâcid**, s. 139 (28. Mektup).

Bu, onların (dünya malı olarak) topladıklarından daha hayırlıdır”⁸⁹² ayetinde işaret edildiği gibi Allah’ın fazilet ve rahmetinin kul için amelinden daha üstün olması anlayışının hâkim olmasıdır. Kişi böyle düşünmekle feraha kavuşup çıkar yol elde etmiş olur.⁸⁹³

Yine Mevlânâ Hâlid Melâmîlikte izalesi hedeflenen şöhret tutkusuna dair Seyyid Taha’ya ikazlarda bulunmuştur. Ona gönderdiği mektubunda şöhretin âfet olduğunu ve bu âfetten kendisini muhafaza etmesini telkin etmiş ve şöhretin beraberinde getirdiği afetler için kendisine dua etmiştir.⁸⁹⁴

Sıbgatullah Arvâsî ise nefsi kusurlu görmeyi tavus kuşu metaforuyla şöyle izah eder: Tavus, renklerinin çeşitliliğine ve kanatlarının güzelliğine rağmen onlara hiç iltifat etmez, sürekli bacaklarına bakar ve bundan mahcubiyet duyar. Mürid de bu hâl ve düşünce üzerinde olmalıdır. Kendisine verilen güzellikler kendi eseri olmadığı için bunlardan ötürü kendini beğenmemeli ve kibre kapılmamalıdır. Arvâsî, bununla ilgili Kürtçe şu beyti okumuştur:

طاووس بدان شکل بدیع شرمنده یه از ساق رش

Tavus, bedeninin güzelliğine rağmen siyah bacaklarından ötürü hep utangaçtır.⁸⁹⁵

Yine Arvâsî, Şâh-ı Nakşbend’in Hamdûn Kassâr’ın yukarıda zikredilen sözüne benzer; *“Bu tarikatta olduğunu iddia eden kimse nefsinin Frenk kâfirlerinden daha düşük bilmesi gerekir.”* cümlesini naklederek tarikatta nefsin kusurlarını görmenin önemine temas eder.⁸⁹⁶ Arvâsî nefsinin noksan görerek ulaştığı müşahedeyi, huzur halinin devamına tercih etmiştir. Ona göre, kendini kusurlu görene ilahi feyz ve tecelliler, kendini huzur hâlinde görenden daha fazla gelir.⁸⁹⁷

⁸⁹² Yunus/58.

⁸⁹³ Esad Sahib, **Buğyetü’l-vâcid**, s. 139 (28. Mektup).

⁸⁹⁴ Mektubun nüshası için bkz. EK II-*Mektuplar*

⁸⁹⁵ Sıbgatullah Arvâsî, **Minah**, s. 39 (5. Minha).

⁸⁹⁶ Sıbgatullah Arvâsî, **Minah**, s. 189-190 (221. Minha).

⁸⁹⁷ Sıbgatullah Arvâsî, **Minah**, s. 204-205 (246. Minha).

Abdurrahman Tâgî de Şâh-ı Nakşbend'in sözlerine benzer biçimde; “*Bütün müminleri kutup görmeli, kendi nefsinin ise herkesten hatta kâfirden bile hakir görmeli! Çünkü bu insan, kâfir bile olsa kendisinde ilahi tecellinin bir yönü vardır. Ona bakarak hayrette kalmak insana yeter*” diyerek Yunus Emre'nin “*Yaradılanı sev Yaradan'dan ötürü.*” felsefesini de barındıran ifadeler kullanmıştır.⁸⁹⁸ Tâgî'nin kayda değer bir diğer görüşü de “*Nefsinin bilen rabbini bilir.*” hadisindeki “*nefsi bilmeyi*”, “*nefsin zelliğini, acziyetini, noksanlığını bilen kimse, Rabbinin kudret ve kemâlini idrak eder.*” diye yorumlayarak marifetullahı bir nevi Melâmîlikle ilişkilendirmesidir.⁸⁹⁹ Ayrıca Tâgî, nefsi alçaltma babında talebelerine farklı yöntemler tavsiye etmiştir. Bazı talebelere hizmet ederek nefsi alçaltmayı telkin ederken; Molla Eşref adındaki bir müntesibi içinse “*nefsinin hakir olması için râbitada ve diğer bütün hâllerde kendini alçak, habis ve mahlûkatın en rezili olarak görmeli*” talimatını vermiştir.⁹⁰⁰

3. Zühd Anlayışı

Dünyayı terk edip ahirete yönelmek olarak tanımlanan zühd düşüncesine birçok âyet işaret etmektedir. “*Fakat sizler dünya hayatını tercih ediyorsunuz. Oysa âhiret, daha hayırlı ve sürekli.*”⁹⁰¹ “*Size verilen şeyler, dünya hayatının geçim vasıtası ve süsüdür. Allah katında olanlar ise daha hayırlı ve daha kalıcıdır.*”⁹⁰² âyetleri bunlardan bazılarıdır. Sûfîlerin çokça önemseydiği zühd anlayışı bazı sûfîlerce “*dünyaya hiç sâhip olmama*” şeklinde, bazılarınca ise “*sevgisini kalbe sokmama*” şeklinde anlaşılmış ve tatbik edilmiştir.⁹⁰³

Nakşbendîliğin benimsediği ikinci zühd anlayışı olan dünya sevgisinin kalbe girmemesinin izleri Mevlânâ'da da görülmektedir. Nitekim Mevlânâ “*Dünya nedir? Ne kumaş ne kadın ne ticaret ne de paradır. Dünya Allah'tan gafil olmaktır. Din*

⁸⁹⁸ Abdurrahman Tâgî, **Mektûbât**, s. 207 (59. Mektup).

⁸⁹⁹ Abdurrahman Tâgî, **Mektûbât**, s. 238 (67. Mektup).

⁹⁰⁰ Abdurrahman Tâgî, **Mektûbât**, s. 42 (9. Mektup).

⁹⁰¹ A'lâ/16-17.

⁹⁰² Kasas/60.

⁹⁰³ Reşat Öngören, **Âlimlerin Gözdesi Bir Tarikat: Zeyniyye**, İstanbul, İnsan Yayınları, 2012, s. 183. Zeyniyye tarikatında zühd anlayışı dünyaya hiç sâhip olmama şeklinde benimsenmiştir.

yolunda harcamak için kazandığın mala, Hz. Peygamber, “ne güzel mal” demiştir”⁹⁰⁴ diyerek dünyayı kul ile Hak arasındaki bir perde olarak tanımlamıştır. Nakşbendîlikte benimsenen bu zühd anlayışı *halvet der encümen* (halk arasında Hak ile olmak) ilkesine göre temellendirilmiştir. Bu ilkeye göre sûfînin bedeni halk arasında iken kalbi onlardan ayrı bir biçimde sadece Allah ile birlikte olur. Dolayısıyla zühd anlayışı da dünyevî hayatı terk etmek değil, bu hayatın kalbe girmemesi olarak benimsenmiştir. Bu manada Bahâeddin Nakşbend, hacca gittiğinde bir gencin ticaretle meşgul olmasına rağmen bir an bile Allah’tan gafil olmadığını müşahede etmiş ve onu övmüştür.⁹⁰⁵

İmâm-ı Rabbânî de dünyayı “Hak Teâlâ’yı zikretmeye engel olan, insanı O’ndan başka bir şeyle meşgul eden şey” diye tanımlar ve birçok yerde zühd anlayışıyla terk edilmesi hedeflenen dünya sevgisinin izalesinden söz eder.⁹⁰⁶ Dünya sevgisinin diğer manevî hastalıklardan daha tehlikeli olduğuna dikkat çeken İmâm-ı Rabbânî, bu hususta “*Dünya sevgisi bütün günahların başıdır*”⁹⁰⁷ hadisini/sözünü zikreder. Ona göre diğer manevî hastalıkların tevbe ve istiğfar ile izalesi kolayca mümkün iken dünya sevgisinin izalesi nispeten zordur.⁹⁰⁸

Mevlânâ Hâlid ise yukarıda zikredilen zühd anlayışının bazı şartlar ile mümkün olabileceğini belirtir. Bunlar, ihlâs (ihşân), ittiba-ı sünnet, bidatları terk ve dünya nimetlerinden kalben yüz çevirmektir. Bu durumu Mevlânâ Hâlid şu sözleriyle ifade eder:

“..Zira bu tarikattaki halifeler, Allah’ın yardımıyla bazı kimselere kemâl-i ihlâs, sünnet-i seniyyeye ittiba’, bidatleri terk, kalbi ile dünya nimetlerinden yüz çevirip ahiret nimetlerine meyletmek şartı ile değerli elbiseler içinde ve yayılmış sergiler üstünde hayat sürseler bile

⁹⁰⁴ Celaleddin Muhammed b. Muhammed Mevlevî (Mevlânâ), **Mesnevî-i Manevî**, Tashih: Ronald Nicholson, Tahran, İntişârât-ı Hermes, 1384 hş., s. 47.

⁹⁰⁵ Tosun, **Bahâeddin Nakşbend**, s. 336.

⁹⁰⁶ Ahmed Sirhindî, **Mektûbât**, C. I, s. 627 (197. Mektup). Ayrıca bkz. 215. ve 232. Mektup.

⁹⁰⁷ Beyhakî hadisi *Şuabü'l-İmân* bahsinde hasan sened ile Hasan Basrî’den merfû mürsel olarak rivayet etmiştir (Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 10458). Aclûnî’nin bildirdiğine göre İbn Gars, hadisi zayıf olarak nitelemiştir. Ebû Nuaym ise Hz. İsa’nın sözü olarak zikretmiştir. İbn Ebi’l-Dünya da sözün Malik b. Dinar’a ait olduğunu söylemiştir. Bkz. Ebü'l-Fida İsmail b. Muhammed Aclûnî, **Keşfü'l-hafâ ve müzilü'l-ilbas: amma iştehere mine'l-ehâdis ala elsineti'n-nas**, Dimaşk, Mektebetü'l-İlmi'l-hadîs, 2001, C. I, s. 392 (nr. 1099).

⁹⁰⁸ Ahmed Sirhindî, **Mektûbât**, C. I, s. 566 (171. Mektup)

kendilerine şuhûd devleti (devamlı Allah ile beraber olma şerefi) ve yüksek himmetler ihsân ve ikrâm ederler...⁹⁰⁹

Mevlânâ Hâlid yukarıdaki sözlerini destekler mahiyette şu hadisi nakleder.⁹¹⁰
“*Muhakkak ki bazı kavimler, dünyada Allah Teâla'nın zikrini, serilmiş yataklar üstünde yaparlar. Allah onları en yüksek derecelere koyacaktır.*”⁹¹¹

Benzer şekilde Sıbgatullah Arvâsî, dünya muhabbetini terk etmek ile dünyayı fiziki olarak terk etmenin kast edilmediğine değinir. Ona göre dünyayı terk etmek, mal kazanmayı bırakıp miskin olmak değildir. Dünyayı terk etmek, ahiret muhabbetini dünya muhabbetine tercihtir. Arvâsî, bu düşüncesini şu örneklerle açıklar: *Bir evi ve bağı olan bir adam ikisini de sever. Fakat evin gideri bağı geliri ile olduğu hâlde evi daha çok sever. Ahiret muhabbetini dünya muhabbetine tercih de aynen örnekteki gibi gayeyi araca tercihtir.*⁹¹² Arvâsî'nin bu örneğinin benzeri, Mevlânâ'nın yukarıdaki sözlerinin devamında yer almaktadır. Mevlânâ, insan ile dünya arasındaki münasebeti gemi-su metaforuyla izah etmiştir. Su, geminin ilerlemesi için ne kadar lazımsa insan için de dünya o kadar gerekli ve önemlidir. Su geminin altındayken gemiyi yüzdürür, içindeyken de batırır. Aynı şekilde dünya imkânları, bir araç olarak insan tarafından kullanıldığında ahirete ulaştırır. Fakat dünya sevgisi insanın kalbine girerse onu helaka götürür.⁹¹³

Abdurrahman Tâğî, şeyhi Sıbgatullah Arvâsî'nin “dünya ne kadar kötüyse bir o kadar da güzeldir” sözünü nakledip izah etmiştir. Buna göre dünyanın kötü olması, asıl gaye olan ahiretten alıkoymasındandır. Öte yandan dünya ahiretin tarlasıdır. Hidayete erişme, salih amellerde bulunma ve ilahî muhabbet dünyada gerçekleşmektedir. Tâğî, dünyadaki muhabbet şarabının güzelliğine dair Hâfız Şîrâzî'nin şu beyitlerini nakleder:

*Sâkî; sun şu ölümsüzlük şarabını! Zira Cennet'te bulamazsın
Ruknâbâd suyu ile Gulgeşt-i Musallâ kenarını.*⁹¹⁴

⁹⁰⁹ Esad Sahib, **Buğyetü'l-vâcid**, s. 106 (10. Mektup).

⁹¹⁰ Esad Sahib, **a.e.**, aynı yer.

⁹¹¹ Sahih-i İbn Hibban, C. III, nr. 398; Müsned-i Ebu Y'alâ, nr. 1110.

⁹¹² Sıbgatullah Arvâsî, **Minah**, s. 139-140 (164. Minha).

⁹¹³ Mevlânâ, **Mesnevî**, s. 47.

⁹¹⁴ Hafız Şîrâzî, **Divân-ı Hafız**, s. 3 (3. Gazel); Abdurrahman Tâğî, **Mektûbât**, s. 18-19 (1. Mektup).

4. Mürîd-Mürşîd İletîşimine Dair Edebler

Mürîd-mürşîd ilişkisinde tam bir bağıllık olması gerektiği ve bunun da ihlâs muhabbet ve teslimiyet ilkeleriyle sağlandığına temel esaslar başlığında değinilmişti. Burada daha çok günlük ilişkilerde ve diyaloglarda mürîd-mürşîd iletîşiminin nasıl olduğu üzerinde durulacaktır.

Mürîd gerek manevî terbiyesi için gerekse de dünyevi işleri danışmak için mesafe uzaklığına göre belli aralıklarla mürşîd ziyaretine devam etmelidir. Ziyaretin sıklığı mürşîdin mürîdine verdiği talimat ile şekillenmektedir. Bu bağlamda Sıbgatullah Arvâsî bir mürîdine “*Bir gün sohbe gel, bir gün gelme.*” dedikten sonra Hz. Peygamber’in şu hadisini delil getirmiştir: “*Seyrek ziyaret et ki sevgin artsın.*”⁹¹⁵ Öte yandan Abdurrahman Tâgî, bir mektubunda Ubeydullah Ahrâr’ın “*istediğin vakit gelebilir ve sohbe istediğin kadar kalabilirsin*” sözünü paylaşarak mürîdin manevî istifade amacıyla mürşîdini ziyaret etmesini teşvik etmiştir.⁹¹⁶

Mürîd ile mürşîd arasındaki iletîşim edeb ilkesi gereği genelde dolaylı ve işaret yoluyla gerçekleşmektedir. Bundan dolayı mürîd sürekli şeyhinin sözlü tebliğlerini beklemeden işaretlerini gözetler ve bu işaretlerden kendine pay çıkarıp gereğini uygular. Bu durum aslında mürîdin şeyhini referans alarak sürekli kendine uyguladığı bir nefis muhasebesini gerektirmektedir. İletîşimde işaretin esas olduğuna dair Seyyid Taha, halifesi Sıbgatullah Arvâsî’ye şöyle der: “*İnsanlar ile öncelikle işaret yoluyla muamelede bulun. Eğer işaretlerinden anlamazlarsa, açıkça bir şekilde sözlü olarak emret. Şayet bu da fayda vermezse o kimselerden yüz çevir.*”

⁹¹⁵ Aclûnî, **Keşfü'l-hafâ**, C. I, s. 497 (nr. 1412). Rivayete göre Hz. Peygamber Ebu Hüreyre’ye “Dün neredeydin?” diye sorduğunda “*Ehlimden bazı insanları ziyaret ettim*” cevabını vermiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber “*Seyrek ziyaret et ki sevgin artsın demiştir.*” Hz. Peygamber’in bunu neden söylediği ve bu durumun Ebu Hüreyre için mi geçerli olduğu tam olarak belli değildir. Aclûnî’nin belirttiğine göre hadis birçok sahâbi tarafından rivayet edilmiştir. Dolayısıyla Bezzâr hadisin sahîh olmadığını söylese de farklı yollardan gelen rivayetlerle hadisin sıhhati desteklenmiştir.

⁹¹⁶ Abdurrahman Tâgî, **Mektûbât**, s. 215 (61. Mektup).

demıştır.⁹¹⁷ Bu manada Hâlid Oreki, Sıbgatullah Arvâsi'nin ihlaslı müridlerine sözlü emirde bulunmadığından söz eder.⁹¹⁸

Mürşid müridlerini genel bir ortamda kabul eder ve onlarla belli bir vakitte ikili diyaloga girer. Şeyh Ubeydullah'ın sabah namazından sonra günde en az yüz kişiyi huzuruna kabul edip dertlerini dinlediği kaydedilir.⁹¹⁹ Genel görüşmenin yanı sıra mürşid, bazı müridleriyle özel odalarda da görüşebilmektedir. Nitekim Mevlânâ Hâlid, maslahat var ise bazı müridlere özel muamele yapılmasını uygun görmüştür. Ancak bununla birlikte genel ortamda oturmanın sünnete ve tevazuya daha uygun olduğunu vurgulamıştır.⁹²⁰

Ubeydullah Nehrî huzur ortamında müridin mürşide konsantre olması gerektiğine dikkat çeker. Ona göre talipler, pîrin huzurunda hiçbir kimse ile fiili veya kavli bir meyilde bulunmamalıdır. Hatta müridin kendine bile meyli olmamalıdır. Mürid, bütün gücüyle şeyhe yönelmeli, şeyhe cevap vermekten başka söz konuşmamalı, bu şekilde meyli daima şeyhe olmalıdır. Böyle yaparken şeyhin manevî sofrasından her hâlde istifade etmeli; başı eğik, sesi kısık, gözü kapalı bir şekilde kalbini şeyhine teslim etmelidir.⁹²¹

Abdullah Dihlevî ve Mevlânâ Hâlid, müridlerini yüzlerine karşı övmelerine⁹²² rağmen Seyyid Taha ve Sıbgatullah Arvâsi'nin müridlerine böyle davranmadıkları rivayet edilmektedir. Bunun yerine onları gıyabi olarak övmeyi tercih etmişlerdir. Arvâsi'nin bildirdiğine göre Seyyid Taha bir dönem özellikle kendisine iltifat etmediği gibi yüzüne bile bakmamış kendisiyle konuşmamıştır. Ona göre şeyhin müridine yaptığı bu zâhiri iltifatlar, müridi meşgul edeceği gibi onun seyr u sülûkunu da geciktirebilmektedir.⁹²³

⁹¹⁷ Sıbgatullah Arvâsi, **Minah**, s. 89 (106. Minha).

⁹¹⁸ Sıbgatullah Arvâsi, **aynı yer**.

⁹¹⁹ Celile Celil, **a.g.e.**, s. 80; Vefâi, **a.g.e.**, vr. 170-179.

⁹²⁰ Esad Sahib, **Buğyetü'l-vâcid**, s. 173 (44. Mektup).

⁹²¹ Ubeydullah Nehrî, **a.g.e.**, s. 287.

⁹²² Abdullah Dihlevî'nin, huzuruna her girişinde Mevlânâ Hâlid'e "nur kubbesi geldi" diye iltifat ettiği söylenmektedir. (Sıbgatullah Arvâsi, **Minah**, s. 167-168 (190. Minha). Ubeydullah Nehrî'nin naklettiğine göre Mevlânâ Hâlid'in Abdullah Şemîni'ye kendi meclisinde iltifat ettiği ve onu uğurladığında atının üzengisini tuttuğu anlatılmaktadır. (Ubeydullah Nehrî, **a.g.e.**, s. 146).

⁹²³ Sıbgatullah Arvâsi, **Minah**, s. 67 (60. Minha).

Mürid, şeyhine olan muhabbeti koruması koşuluyla başka şeyhleri de ziyaret edebilmektedir.⁹²⁴ Ancak bu gibi ziyaretlerde başka şeyhten aldığı feyzi, şeyhinin vasıtasıyla aldığına inanmalıdır.⁹²⁵ Müridin şeyhi ile olan manevî iletişimi ise tasavvufî eğitim kısmında ele alınacak olan râbîta ve sohbet ile olmaktadır.

a. Mektup Geleneği

Hız. Peygamber'in İslam'a davet için başvurduğu bir yöntem olan mektup, tasavvufun ilk dönemlerinden beri sûfilerin irşad ve eğitiminin bir parçası olmuştur. Nitekim ilk dönem sûfilerinden kabul edilen Hasan Basrî, Ömer b. Abdülaziz gibi devrin âlim ve idarecilerine mektup yazarak birtakım nasihatlerde bulunmuştur. Yine İmam Gazzalî, yöneticileri uyarmak ve ilim ehline tavsiyede bulunmak için mektuplaşmıştır. Bununla birlikte tasavvuf çevrelerinde mektuplar genelde müridlere nasihat etmek ve tasavvufî nükteleri aktarmak maksadıyla yazılmıştır. Bu mektup türü ile daha çok mürid-mürşid iletişiminin güçlü tutulması sağlanmıştır.⁹²⁶

Nakşbendîlikte ise mektuplaşma geleneği daha çok İmâm-ı Rabbânî ile yaygınlaşmıştır. Tasavvuf ve kelim konularını ihtiva eden mektupları *Mektûbât* adlı eserde toplanmış ve bu eser, sonraki Nakşbendîler tarafından başucu eseri olarak kabul edilmiştir. Bu geleneği takip eden Mevlânâ Hâlid de kendi müridlerine mektup göndermiş ve mektup yazmanın "edeb" olduğunu belirterek onların da mektup göndermelerini istemiştir.⁹²⁷ Böylece hem ilişkilerin sağlam tutulmasını hem de

⁹²⁴ Sıbgatullah Arvâsî, **Minah**, s. 202-203 (241. Minha). Bir defasında Sıbgatullah Arvâsî, Seyyid Taha'ya, Van'a Mevlânâ Hâlid'in bir halifesinin geldiğini, ancak onu ziyaret etmediğini söyler. Seyyid Taha da "kendisiyle tanışmak ve nasıl biri olduğunu öğrenmek için gitseydin" der. Sıbgatullah Arvâsî, **Minah**, s. 203 (241. Minha).

⁹²⁵ Sıbgatullah Arvâsî, **Minah**, s. 94 (112. Minha).

⁹²⁶ Reşat Öngören, "Mektup", **DİA**, TDV, 2004, C. XXIX, ss. 21-23. Ayrıca bkz. Ali Yiğiter, "Tasavvufta Mektûbât Geleneği ve Mevlânâ Hâlid Bağdadi'nin Mektûbâtı", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Ankara Üniv. Sos. Bil. Enst., 2002.

⁹²⁷ Esad Sahib, **Buğyetü'l-vâcid**, s. 135 (26. Mektup). Mevlânâ Hâlid, bu mektubunda mektub yazmanın bir âdâb olduğunu söyler. Zira mektuplaşma ile feyz ve mededin celbedildiğini, zikrin de tecdid edildiğini belirtir.

çeşitli konularda bilgi paylaşımını gerçekleştirmiştir. Ancak bazen mektubun yeterli olmadığı durumlarda, müridlerden bizzat gelmelerini istemiştir.⁹²⁸

Mektuplaşma geleneği Nehrî kolunda da canlı tutulmuştur. En başta Seyyid Taha olmak üzere şeyhler çeşitli konularda mektuplar yazmışlardır. Bu mektuplarda tasavvufî konuların yanı sıra fikhî meseleler de yer almaktadır. Bazen de dünyevî bir gelişme mevzu bahis olmuştur. Mektupların geneli İmâm-ı Rabbânî'nin *Mektûbât*'ı üslubuyla yazılmıştır. Bu mektuplarda sürekli vurgulanan husus, tarafların birbirlerine olan muhabbet ve saygısıdır. Nehrî kolundaki bazı şeyhlerin mektupları derlenip neşredilmiştir. Bunlar arasında Abdurrahman Tâgî, Fethullah Verkânîsî, Esad Erbilî, Diyâuddin Norşinî, Ahmed Haznevî, Sami Erzincanî ve Muhyiddin Bilvanîsî'nin (Havelî) mektupları yer almaktadır.⁹²⁹

II. Tasavvufî Eğitim: Seyr u sülûk

A. Seyr u sülûk Unsurları

1. Halife ve Şeyh

“Birinin yerine geçen” anlamına gelen halife, tasavvuf alanında şeyhin, müridleri arasında kendisi gibi mürşid olmaya ve sâlik terbiye etmeye izin verdiği ve irşad ile görevlendirdiği kişiye denir. Şeyh tarafından hilafet makâmına getirilen kişiye “ehliyetnâme veya şehâdetnâme” anlamına gelen hilâfetnâme verilir. Hilâfetnâme, belli bir âdâba göre seyr u sülûku tamamlayıp irşad kabiliyetini elde eden sâlike, şeyh tarafından verilen ve mürşidlik iznini kapsayan mühürlü veya imzalı belgedir. Tasavvuf tarihinin ilk dönemlerinde böyle bir belge verme geleneği olmamakla birlikte, sonradan şeyhlik iddiasında bulunan kişilerin çoğalmasıyla buna karşı bir önlem olarak ortaya çıkmıştır. Bu belgeye icâzetnâme de denmektedir.

⁹²⁸ Esad Sahib, *Buğyetü'l-vâcid*, s. 142-144 (30. Mektup).

⁹²⁹ Abdurrahman Tâgî, Fethullah Verkânîsî, *Kitâbâni müsemmeyâni bi'l-Mektûbât*, Diyarbakır, Söz Matbaası, Ofset baskı, t.y.; Muhyiddin Bilvanîsî (Havelî), *el-Mektûbât*, Diyarbakır, Mektebetü Seyda, 2014. Diğer eserlerden çalışmamızın farklı yerlerinde kaynak eser olarak istifade edilmiştir.

Ancak ilmi yetkinliği ifade eden icâzetnâmeden farklılığını belirtmek için daha çok hilâfetnâme kullanılmaktadır.⁹³⁰

Hâlidîlikte hilafet için seyr u sülûku tamamlamak yetmemektedir. Bunun yanında sâlik, medrese tahsili görmekle birlikte zâhirî ilimlerde yetkin olmalıdır.⁹³¹ Ayrıca hilafet, Hz. Peygamber veya daha önceki şeyhlerin işareti ile verilir. Bu minvalde Seyyid Taha, Sıbgatullah Arvâsî'ye hilafet verirken Hz. Peygamber ve sâdâtın (şeyhler silsilesi) manevî emri üzerine bunu yaptığını söyler.⁹³² Yine Abdurrahman Tâğî, Celâleddin Arvâsî'ye hilafetin istihâre sonucunda önceki şeyhlerin işaretiyle verildiğinden söz eder.⁹³³

Sâlike icazet verilirken hangi hususlarda izinli olduğu da belirtilir. Şeyhin tam yetki verdiği icazet ise “mutlak hilafet” olarak ifade edilmektedir. Örneğın Nehrî şeyhlerinden Şeyh Ubeydullah, oğlu Seyyid Abdülkadir'e verdiği icâzetnâmede ona mutlak yetki verdiğini belirten ifadeler kullanmıştır.⁹³⁴ Yine Mevlânâ Hâlid, halifelerine verdiği icâzetnâmelerde tarikatın hangi uygulamalarında izin verdiğini belirtmiştir.⁹³⁵ Aynı şekilde Nehrî kolundan gelen şeyhlerden Muhammed Küfrevî'nin Alvarlı Efe'ye,⁹³⁶ Abdurrahman Tâğî'nin Muhammed Samî Erzincanî'ye, Esad Erbilî'nin İbn Ebî Abdisamed Efendi'ye⁹³⁷ verdiği icazetlerde de izin verilen hususlar yer almaktadır.

Hilafet alan sâlik, mürşidin izni ile müstakil irşadda bulunabilir. Zira Mevlânâ Hâlid şeyhi Abdullah Dihlevî hayattayken birçok halife yetiştirmiştir. Nehrî kolunda

⁹³⁰ Reşat Öngören, “Tasavvufun Kurumsallaşması”, **Tasavvuf El Kitabı**, Editör: Kadir Özköse, Ankara, Grafiker Yayınları, 2012, s. 227; Ayrıca bkz. Süleyman Uludağ, “Halife”, **DİA**, TDV, 1997, C. XV, s. 299-300.

⁹³¹ Bruinessen, **Ağa, Şeyh, Devlet**, s. 364.

⁹³² Abdurrahman Tâğî, **Mektûbât**, s. 157 (43. Mektup).

⁹³³ Abdurrahman Tâğî, **Mektûbât**, s. 61. (16. Mektup).

⁹³⁴ Ubeydullah Nehrî, oğluna verdiği icâzetnâmede şu ifadeleri kullanır: “*Kıymetli oğlum Seyyid Abdülkadir'i canişinim ve kaim makâmım ve mutlak vekilim [halifem] kılıp icazet verdim. Tekke ve hânkâhu o gözümün nuruna teslim ederek kendi yerime onu bırakıyorum.*” Belgenin orjinali için bkz. EK I-İcazetnameler

⁹³⁵ Kozanlı Hattat Şeyh Harun'a verdiği icazet için bkz. Esad Sahib, **Buğyetü'l-vâcid**, s. 158 (35. Mektup); Eğribozlu Ahmed Efendi'ye verdiği icazet için bkz. a.mlf, **a.e.**, 159, (36. Mektup); Kardeşi Mahmud Sahib'e hem Nakşi hem de Kadirî tarikatına dair verdiği icazet için bkz. bkz. a.mlf, **a.e.**, s. 160-163 (37. Mektup).

⁹³⁶ Kutlu, **a.g.e.**, s. 45-47.

⁹³⁷ Esad Erbilî, **Mektûbât**, s. 421-423.

ise şeyh hayattayken halifenin müstakil irşadda bulunduğuna dair net bir bilgiye rastlanılmamıştır.⁹³⁸ Müstakil irşad izni olmayan halife, ileride de bahsedilecek olan vekil gibi şeyhi adına irşad faaliyetlerinde bulunur. Bazen de halife irşad faaliyetlerinde bulunmadan hizmetine devam eder.⁹³⁹ Şeyh vefat ettikten sonra mutlak hilafet alanlar müstakil irşadda bulunabilirken, kayıtlı hilafet alanlar yine şeyhin son talimatına göre hareket ederler. Seyyid Taha'dan sonra bazı halifeler müstakil irşadda bulunurken diğer bazıları da Seyyid Salih'e tabi olmuştur. Bununla birlikte bütün halifeler Seyyid Salih'in yanına gidip gelmeye devam etmiştir. Öte yandan Şeyh Ubeydullah oğlu Seyyid Abdülkadir'e verdiği icâzetnâmede kendi halifelerinin de Seyyid Abdülkadir'e bağlı olmasını istemiştir.⁹⁴⁰ Bütün bunlar halifelerin şeyhlerden sonraki durumlarının şeyhin verdiği talimat çerçevesinde şekillendiğini göstermektedir.

Halifelerin yanı sıra şeyh, bulunduğu bölgede tarikatı tebliğ eden ve şeyhi adına intisapları kabul eden bazı müridlerini vazifelendirir ki bu kişilere vekil denmektedir.⁹⁴¹ Abdülhakim Arvâsî bu çerçevede başta Hakkarî'deki kardeşi Ziyaeddin Arvâsî olmak üzere bazı kişilere hatm-i hâcegân yaptırma izni vermiştir.⁹⁴² Vekiller, tarikat alanında sadece izin verilen hususlarda faaliyet göstermek durumundadırlar. Bu bağlamda Mevlânâ Hâlid, bir müridine hatm-i hâcegânı okuma izni verdiği hâlde irşada izinli bir halife gibi davranıp diğer

⁹³⁸ Sıbgatullah Arvâsî hakkında müstakil irşad ile ilgili bazı bilgiler olsa da bunlar çelişkilidir. Abdurrahman Tâgî'nin aktardığına göre, Sıbgatullah Arvâsî'nin Ali Can diye bir müridi vardır. Bir gün Nehrî'ye gittiklerinde Ali Can Nehrî'deki sohbet ve teveccühe katılmaz. Arvâsî bu duruma itiraz edince Ali Can, “Sizin buraya gelmekten maksadınız bir kâr elde etmektir. Ben ise buradan bir şey talep etmiyorum.” dediğinde Arvâsî konuşmayı cevap vermez. Bu bilgiye göre Arvâsî, müstakil irşadda bulunmuş ve müridi şeyhine olan muhabbetinden başka şeyhten istifade etmek istememiştir. (İbrahim Çokreşî, **a.g.e.**, s. 148.) Ancak Abdurrahman Tâgî bir mektubunda, “Gavs [Sıbgatullah Arvâsî], Seyyid Taha'nın vefatından sonra birkaç sene daha irşada yönelmekten kaçındı.” ifadelerini kullanır. Bu ifadeler, Sıbgatullah Arvâsî'nin müstakil irşada şeyhinden sonra başladığını göstermektedir. Bkz. Abdurrahman Tâgî, **Mektûbât**, s. 158, (43. Mektup).

⁹³⁹ Sıbgatullah Arvâsî, **Minah**, s. 104 (126. Minha).

⁹⁴⁰ Şeyh Ubeydullah oğluna verdiği icâzetnâmede: “Tarikattaki emr u nehyi, halifelerin azl u nasb işlerini o göz bebeğime havale ettim.” ifadesini kullanarak kendinden sonra halifelerin de oğluna bağlı olmasını istemiştir. Bkz. EK III-İcâzetnameler

⁹⁴¹ Detaylı bilgi için bkz. Mübarek Erol (el-hüseyinî), **Buhara Gönüllüleri**, İstanbul, Semerkand Yayınları, 2013, s. 290.

⁹⁴² İbrahim Baz, a.g.t., s. 70.

halifeleri rahatsız edince, bunu engellemek için Bağdad'taki halifelerine bir mektup göndermiştir.⁹⁴³

Dikkate değer başka bir konu da şeyhin vefatından sonra mürşidlik şartlarını haiz olmayan oğlunun irşad makâmına getirilmeme hassasiyetidir. Bundan dolayı henüz liyakati olmadığından Seyyid Taha oğlu Şeyh Ubeydullah'a, Abdurrahman Tâgî oğlu Diyauddin Norşinî'ye, Fethullah Verkânîsî oğlu Şeyh Alaeddin'e hilafet vermemiştir. Bu kişiler daha sonra babalarının halifeleri yanında sülûka devam edip hilafet almışlardır. Bu hassasiyeti, Muhammed Sami Erzincanî'nin vefatından sonra muhtemelen oğlu Selahaddin'in babasının yerine geçmek istemesi üzerine, Muhammed Diyauddin Norşinî'nin Erzincan Evkaf Komisyon'una gönderdiği mektubunda, bunu tasvip etmediğini ima eden ifadelerinden açıkça görmekteyiz. Norşinî, Şah-ı Nakşbend'in “*Yüksek makâmlara neseb ve şecere ile kimse ulaşmadı ancak cezbe ile ulaştı.*” sözünü naklettikten sonra irşad makâmına o makâmın vasfıyla muttasıf olmayan kişinin oturmasının birçok kişiyi yoldan saptıracığına dikkat çeker.⁹⁴⁴ Nihayetinde Sami Erzincanî'den sonra oğlu değil de Muhammed Beşir Efendi postnîşîn olmuştur.

Şeyh

Seyr u sülûk neticesinde hilafet alıp mürşidi tarafından irşad izni verilen, müridlere rehberlik eden ve onları terbiye eden halifeye şeyh, mürşid, pîr, hâce denmektedir.⁹⁴⁵ Şeyh, müridin ikinci doğumunu yani manevî doğumunu sağlaması açısından müridin manevî ebeveyni sayılmaktadır. Dolayısıyla anne babanın çocuğu terbiye ettiği gibi şeyh de müridi manevî âlemde terbiye eder ve bu sorumluluğa göre hareket eder. Bu bakımdan şeyhin manevî olarak müridlerin hâllerini bildiği kabul edilir.⁹⁴⁶

Mevlânâ Hâlid, mürşidin mutlak suretle sünnete ve şeriata uyup bidatlardan kaçınması gerektiğini söyler. Ona göre mürşid, “*güzel niyet ve ihlâsla yanına*

⁹⁴³ Esad Sahib, **Buğyetü'l-vâcid**, s. 247 (86. Mektup).

⁹⁴⁴ Diyauddin Norşinî (Ahmed Haznevî ile birlikte), **Mektûbât**, Çev. Hasib Seven, İstanbul, Yaylacık Matbaası, 1977, s.161-163 (62. Mektup).

⁹⁴⁵ Reşat Öngören, "Şeyh", **DİA**, TDV, 2010, C. XXXIX, s. 50.

⁹⁴⁶ Reşat Öngören, “Tasavvufun Kurumsallaşması”, s. 226-227.

*gelenleri gaflet uykusundan uyandırıp zikir ve fikir ile meşgul edebilmelidir.”*⁹⁴⁷ Seyyid Taha ise müşşidin daha çok tekke ile ilgilenip müridlere vakit ayırmasını önemser. Bu meyanda Sıbgatullah Arvâsî, Nehrî’de normal süreden fazla kaldığında bir müridi, Arvâsî’nin evinde işlerini görecektir kimsenin olmadığını söyleyerek onun adına Seyyid Taha’dan izin istediğinde Seyyid Taha, “*Benim ve halifenin evi mi olur? Allah önce benim evimi sonra da onun evini yıksın*” demiştir. Seyyid Taha, burada bir müşşidin veya halifenin birinci planda evi yerine tekkesinin olması gerektiğine işaret etmiştir.⁹⁴⁸

Sıbgatullah Arvâsî, sâlikleri terbiye etme kabiliyeti açısından nakıs ve kâmil müşşidden söz eder. Arvâsî’nin “sâlikî manevî yolculuğunda ileri mertebelere erişiremeyen” olarak tanımladığı nakıs müşşid, ona göre yine de insanlara manevî fayda sağlamaktadır.⁹⁴⁹ Ancak sâlik, seyr u sülûkte yol kat edebilmek için bir müşşid-i kâmile intisap etmelidir.

Müşşid-i kâmilin birtakım alamet ve vasıfları vardır. Bunların içerisinde en önemlisi, yukarıda değinildiği gibi müride tesir edebilmesi ve onun hâlinin terakkisinde etkide bulunmasıdır. Sıbgatullah Arvâsî, müşşid-i kâmilin müride etkisini, mecazen toprağa tohum ekme misaliyle izah eder. Ona göre müşşid-i kâmiller intisâb eden müridlerin istidâdına tohum ekerler. Şayet daha önce müridin toprağına kâmil olmayan bir şeyh tarafından tohum atıldıysa, müşşid-i kâmil bu tohumu kurutmadıkça kendi tohumunu ekmez.⁹⁵⁰

Müşşid-i kâmil, sâlikin gözünde dünyayı soğutup sevgisini giderebilme vasfına sahip olmalıdır.⁹⁵¹ Zira bu durum sâlikin şevkini artırır. Şevk ise bu yoldaki

⁹⁴⁷ Esad Sahib, **Buğyetü'l-vâcid**, s. 82-84. (6. Mektup).

⁹⁴⁸ Sıbgatullah Arvâsî, **Minah**, s. 224 (278. Minha).

⁹⁴⁹ Sıbgatullah Arvâsî, Şeyhi Seyyid Taha'ya *Nefehât*'te geçtiği gibi bazı şeyhler için "takdis", bazıları için ise "rahmet" ile dua edilmesinin sebebini sorar. Seyyid Taha, "*Nefsinden tam kurtulan için "kaddesallahu sirrehu" nefisinden bir şey kalan için "rahmetullahi aleyh" diye dua edilir.*" der. Sıbgatullah Arvâsî, Seyyid Taha'nın bu cevabını naklettikten sonra şöyle der: "*Nefsinden tamamen kurtulmak irşadın şartı değildir. Kendisine rahmet okunan çok kişiler, irşad makâmına geçmiş, doğru yol üzerine yürümüşler ve insanlara faydalı olmuşlardır.*" Sıbgatullah Arvâsî, **Minah**, s. 53 (33. Minha).

⁹⁵⁰ Sıbgatullah Arvâsî, **Minah**, s. 177 (209. Minha).

⁹⁵¹ Sıbgatullah Arvâsî, **Minah**, s. 139-140 (164. Minha).

tüm matlubların mukaddimesi olarak kabul edilir. Sâlikin bu şevki yenilemesi ve diri tutabilmesi için bulunduğu hâlin üstüne çıkma şuuru elde etmesi gerekir.⁹⁵²

2. Mürid ve Sâlik

Tasavvuf yolunda ilerlemek maksadıyla bir tarikat şeyhine bağlanan kişiye mürid denir.⁹⁵³ Seyr u sülûk yolunda olması münasebetiyle de müride sâlik denmektedir.⁹⁵⁴ Bunlarla birlikte Hâlidîlikte müridler için muhlis, fakir, derviş sûfi isimleri de kullanılmaktadır.

Diğer tarikatlarda olduğu gibi Nakşbendîlikte de tasavvufî eğitim, mutlak suretle mürşid nezdinde olmalıdır. Nitekim sâlikin sülûk ettiği mesleğin engebeli, menzilin de uzak olması sâliki bir şeyhten müstağni kılmamaktadır. Sâlik, manevî yolculuğunda kendi çabasıyla ilerlemekte, şeyh ise onun için yol açıcı ve yakınlaştırıcı konumda olmaktadır.⁹⁵⁵ Zira sâlik, seyr u sülûk esnasındaki takıntı ve şüphelerini ancak mürşidi vasıtasıyla çözebilir. Sâlik, kemal mertebesine erdiğinde ise bu gibi meselelerin çözümünde mürşide ihtiyaç duymaz.⁹⁵⁶ Bu manada Mevlânâ Hâlid, ne kadar yüce bir veli olursa olsun mürşidin bir alet ve vasıta olarak görülmesi gerektiğini söyler.⁹⁵⁷

Peki, mürid veya sâlik neyi irade eder ve seyr u sülûkte hangi amaçla yol alır? Buna cevap olarak Ubeydullah Nehrî seyr u sülûk ile maksadın, suretlerin ardındaki hakikate ulaşmak olduğunu belirtir. Ubeydullah Nehrî konuyla ilgili şunları söyler: *“Her amel, fikir ve düşüncede suretleri yok etmek kuşkusuz zaruridir. Sen baş gözüyle sadece sureti görürsün. Oysa bu hatadır. Eğer gönül gözü aydınlanırsa her surette yârin suretini [ilahî tecelli] göreceksin.”*⁹⁵⁸ Sözlerinin devamında Ubeydullah Nehrî suret yerine perde ifadesini kullanır. Ona göre hakikatleri görmeye engel olan

⁹⁵² Sıbgatullah Arvâsî, şevki olmayan sâliklerin peygamber kabirlerini ziyaret ederek bunu elde edebileceklerini tavsiye etmiştir. Sıbgatullah Arvâsî, **Minah**, s. 136 (159. Minha).

⁹⁵³ Süleyman Uludağ, “Mürid”, **DİA**, TDV, 2006, C. XXXII, s. 47

⁹⁵⁴ Süleyman Uludağ, “Sülûk”, **DİA**, TDV, 2010, C. XXXVIII, s. 127.

⁹⁵⁵ Sıbgatullah Arvâsî, **Minah**, s. 149-150 (171. Minha).

⁹⁵⁶ Sıbgatullah Arvâsî, **Minah**, s. 95 (114. Minha).

⁹⁵⁷ Esad Sahib, **Buğyetü'l-vâcid**, s. 200 (62. Mektup).

⁹⁵⁸ Ubeydullah Nehrî, **a.g.e.**, s. 136.

bu perdenin inkişâfı için bir hekimden rehberlik talep edilmelidir ki bu da mürşiddir.⁹⁵⁹ Sıbgatullah Arvâsî ise Ubeydullah Nehrî'ye benzer bir şekilde sülûkten maksadın kul ile Allah arasında bulunan perdelerin kaldırılması olduğunu söyler. Perdelerin detayını vermeyen Arvâsî'ye göre, kul ile Allah arasında altısı nûrânî, altısı da zulmânî olmak üzere on iki perde bulunmakta ve bu perdeler yok edilmeden vuslata ermek mümkün değildir.⁹⁶⁰

Sıbgatullah Arvâsî'nin bu perdelerden ne kast ettiği tam olarak tespit edilememiştir. Bununla birlikte perdeler ile ilgili detaylı bilgiyi, farklı biçimde İmâm-ı Rabbânî'nin sözlerinde görmekteyiz. Ona göre seyr u sülûk ile kat edilen yol yedi basamaktır. İleride de bahsedilecek olan bu basamaklardan ikisi âlem-i halkın unsurları ile nefsin yoludur. Diğer beşi ise Âlem-i Emir'den olan kalb, rûh, sır, hafî ve ahfânın yoludur. Bu yedi basamağın her biriyle nurdan ve zulmetten on bin perde aşılmaktadır. Nitekim hadiste Hz. Peygamber “*Allah ile kul arasında nur ve karanlıktan oluşan yetmiş bin perde vardır.*” demektedir.⁹⁶¹ Dolayısıyla her bir basamağa on bin perde düşmekte ve toplamda hadiste zikredilen yetmiş bin perde aşılmaktadır.⁹⁶²

Seyyid Taha, sâlikin sadece bir tarikatın usulüne göre terbiye alması gerektiğini belirtir. Maksada ulaşmak için bir sâlik aynı anda iki tarikatın amelini bir arada yapamaz. Ancak bir tarikatta seyr u sülûkunu tamamladıktan sonra başka tarikata geçebilir.⁹⁶³ Arvâsî, irşadın şeyhler arasında taksim edilmiş bölgeler ile olmadığını, bütün bölgelerde irşad yapılabileceğini belirtir. Dolayısıyla mürid, mürşid-i kâmilî ararken herhangi bir bölgeye kendini hapsedmemeli, istifadesine göre her yerde mürşid-i kâmilî aramalıdır.⁹⁶⁴ Mürid, mürşid arayışında aceleci davranmamalıdır. Zira bazen müridin şeyhi tanınması zaman alabilmektedir.⁹⁶⁵ Müridin şeyhinden istifade edebilmesi için şeyhin ilim olarak ondan üstün olması

⁹⁵⁹ Ubeydullah Nehrî, **a.g.e.**, s. 136.

⁹⁶⁰ Sıbgatullah Arvâsî, **Minah**, s. 190 (222. Minha).

⁹⁶¹ Taberânî, **el-Kebîr**, nr. 5802.

⁹⁶² Ahmed Sirhindî, **Mektûbât**, C. I, s. 285 (58. Mektup).

⁹⁶³ Sıbgatullah Arvâsî, **Minah**, s. 218 (265. Minha).

⁹⁶⁴ Sıbgatullah Arvâsî, **Minah**, s.52 (32. Minha).

⁹⁶⁵ Sıbgatullah Arvâsî, **Minah**, s. 80 (88. Minha).

gerekmemektedir. Bu bağlamda şeyh, maksada ulaşmada bir araç olarak telakki edilmelidir. Sıbgatullah Arvâsî bu durumu, bir karıncanın Hz. Süleyman’a rehberlik ettiğini bildiren kıssa ile örneklendirmiştir.⁹⁶⁶

3. Hâl ve Makâmlar

Sûflere göre sâlikin kastı ve çabası olmaksızın kalbe arız olan sevinç, hüzn, rahatlık, sıkıntı, şevk, dert ve heyecan gibi durumlara hâl denir. Bundan farklı olarak sâlikin çalışması sonucu elde ettiği mertebelere ise makâm denir. Hâller Allah vergisi (vehbî) iken makâm çalışma (kesbî) ile kazanılır. Yine hâl sahibi hâlden hâle yükselirken makâm sahibi ise makâmın hükümlerini yerine getirmeden başka bir makâma yükselemez.⁹⁶⁷

Hâl ile makâm için yapılan bu genel tariflere rağmen, ikisinin arasındaki asıl ayırıcı vasfın ne olduğu hususunda sûfler arasında ihtilaf vardır. Cüneyd-i Bağdâdî (ö. 298/910), “*Hâller şimşekler gibidir, baki ve devamlı olursa hâl değil, nefsin desisesi olur. Hâl, görünür görünmez kaybolur.*” diyerek hâlin gelip geçiciliğini vurgulamıştır. Haris el-Muhâsibî (ö. 243/857) ise “*Şayet hâller sürekli olmasaydı ne seven seven olur, ne âşık âşık olur, ne müştâk ve özleyen müştâk ve özleyen olur. Bir hâl sıfat olacak şekilde kulda yerleşmedikçe kula o hâlin ismi verilmez.*” diyerek hâlin devamlılığının caiz olduğu kanaatindedir.⁹⁶⁸

⁹⁶⁶ Sıbgatullah Arvâsî’nin anlattığı kıssa şöyledir: Hz. Davud’un yerine kimin geçeceği belli olmadan önce İsrailoğulları âlimleri, Hz. Davud’un büyük oğlunun onun yerine geçmesini istemişlerdi. Âlimler, her iki kardeş arasında Hz. Davud’un halefini belirlemek üzere bir imtihan düzenlediler. Bunun için her birine beşer soru sordular ve bunlara cevap verebilenin halife olacağını ilan ettiler. Büyük kardeş sorulara cevap verememişti. Hz. Süleyman ise her soruya cevap veriyor ve ardından tebessüm ediyordu. Âlimler, Hz. Süleyman’ın soru sorulurken tebessüm etmesini tasvip etmediler ve durumu babası Hz. Davud’a bildirdiler. Bunun üzerine Hz. Davud, Hz. Süleyman’ı huzuruna çağırıp büyüklerin huzurunda tebessümün nedenini sordu. Hz. Süleyman “Onlar soru sorarken, Allah’ın yardımı ile bir karınca da soruların cevaplarını bana söylüyordu. İşte onun için tebessüm ediyordum.” dedi. (Sıbgatullah Arvâsî, **Minah**, s. 90-91 (107. Minha).

⁹⁶⁷ Kuşeyrî, **er-Risâle**, s. 23-24. Kuşeyrî’nin hâl ve makâmlar hakkındaki görüşleri için bkz. Yüksel Göztepe, “Abdülkerim Kuşeyrî’de Hâller ve Makâmlar”, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniv. Sos. Bil. Enst., 2006.

⁹⁶⁸ Hucvirî, **Keşfu’l-mahcub**, s. 243-245.

Sonraki dönemlerde bu iki görüş telif edilerek “hâl devam eder de kişide sebât ederse makâm olur” görüşü ileri sürülmüştür. Ancak bu görüşte de hâlin vehbî, makâmın da kesbî olma özelliği birbiriyle çelişmektedir.⁹⁶⁹ Şihabuddin Sühreverdî (ö. 632/1234), bu sorunu şöyle aşmaktadır: Kesbî olan makâmlar ile vehbî olan hâller birbirinin yardımıyla elde edilir. Kul makâmlara hâller vasıtasıyla yükselir. Hâller, makâmlara varılınca kesb ile iç içe olan mevhibelerdir. Kula daha sonra terfi edeceği bir makâmdaki hâl, ancak o makâma terfi etmeye yaklaştığı zaman gösterilir. Yine kul, makâmlara terfi etmeyi hâlleri artırarak sürdürür. Bu münasebetle, içerisinde hâl ve makâm bulunmayan hiçbir fazilet yoktur. Dolayısıyla makâmda kesb zâhir, mevhibe bâtın; hâlde ise kesb bâtın, mevhibe zâhirdir.⁹⁷⁰

Hâl

Sıbgatullah Arvâsî, sâlikin hâlden hâle geçişinden mürşidin haberdâr olduğunu ve bu durumda kalbin renkten renge büründüğünden söz eder.⁹⁷¹ Bu manada Arvâsî, tarikata yeni giren müridin narâ atmasının sebebinin, gaflet hâlinde huzur hâline geçmesiyle açıklar. Mürid devamlı huzur hâline alışınca da narâ ve sayhâlar kesilir. Arvâsî bu durumu şöyle izah eder: Yaş bir odun ateşe atıldığında ses çıkararak yanmaya başlar. Artık kuruduktan sonra ise sessiz sessiz yanmaya devam eder. Tarikata giren yeni müridin hâli de bu şekildedir.⁹⁷²

Şahid olunan hâlin sülûk ile alakalı olabilmesi için tarikat esaslarında bahsedilen iki şartın, yani şeriata ittiba’ ile mürşide bağlılığın mutlak surette yerinde olması gerekir. Aksi takdirde şahid olunan hâller, hakikat ile ilişkisi olmayıp bir nevi hâlde istidrâc yaşama durumu olarak yorumlanmıştır. İstidrâc, esasında gayr-ı müslimlerin elinden meydana gelen harikulade olaylara⁹⁷³ denmekteyse de burada

⁹⁶⁹ Himmet Konur, “Hâller ve Makâmlar”, **D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı IX, İzmir 1995, 320-321.

⁹⁷⁰ Şihâbüddîn Sühreverdî, **Avârifü'l-me'ârif**, Çev. Dilaver Selvi, İstanbul, Semerkand Yayınları, 2005, s. 608-609.

⁹⁷¹ Sıbgatullah Arvâsî, **Minah**, s. 201 (239. Minha).

⁹⁷² Sıbgatullah Arvâsî, **Minah**, s. 179-180 (213. Minha).

⁹⁷³ “Derece derece yükseltmek, yavaş yavaş sonuca ulaştırmak” anlamındaki kelime, kâfirin tedricî olarak kötü sona yaklaşması ve bu durumda bir takım olağanüstü hallere sahip olması manalarında kullanılır. (M. Sait Özervarlı, “Hârikulâde”, **DİA**, TDV, 1997, C. XVI, s. 181-182). Harikulade olay, bir peygamberden sudur ederse mucize, bir veliden sudur ederse keramet, bir kâfirden sudur

benzer manada sülûkte yanılığın ifade etmek için kullanılmış olmalıdır. Bu bağlamda Seyyid Taha, İmâm-ı Rabbânî'nin şu sözlerini nakleder:

“..Eğer –Allah Korusun!- bu iki şeyden [Şeriatı ittiba' ve mürşide bağlılık] birine hâlel gelirse ve bununla birlikte hâller ve zevkler kendi hâlinde devam ediyorsa onu istidrâc olarak bilmek lazımdır, ve bozuk yolda olduğunu dikkate almalıdır. İstikamet yolu budur. Tevfik veren Allah'tır...”⁹⁷⁴

Yine Abdurrahman Tâgî, Ubeydullah Ahrâr'ın: “Eğer kişi bu yolda kendini köpekten bile üstün görüyor ve bu durum ona zarar vermiyorsa onun hâlleri istidrâctir.” sözünü naklederek nefsi kusurlu görme esasının benimsenmediği durumlarda şahid olunan hâlleri sülûk ile ilgili görmeyip yukarıdaki anlamıyla istidrâc olarak nitelemiştir.⁹⁷⁵

Yukarıdaki bilgilerle birlikte, sülûk esnasında arız olan hâllerin Rahmânî veya şeytanî olduğunu anlamak için bu hâllerin ilgi alanına göre değerlendirilmesi gerekir. Buna göre, şayet yaşanan hâl şeriat ile ilgiliyse Kur'an ve hadisle ölçülür. Eğer sülûk ile ilgiliyse tarikat rükünleriyle ölçülür. Bununla birlikte feyz veya nisbet bütün yönlerden hissediliyorsa onun Rahmânî olduğuna hükmedilir.⁹⁷⁶

Cezbe Hâli

Nakşebendiyye'de üzerinde en çok durulan hâller içerisinde cezbe hâli dikkat çekmektedir. *Sözlükte “çekme” anlamına gelen cezbe, tasavvufta vehbî olarak Hakk'ın kulu çekmesi ve huzuruna yükseltmesidir.*⁹⁷⁷ İmâm-ı Rabbânî seyr u sülûkten önce ve sonra olmak üzere iki tür cezbeden söz eder. Seyr u sülûkten önceki cezbe, asıl maksat olmayıp seyr u sülûk basamaklarını çıkmayı kolaylaştırmaya yarar. Asıl amacı ifade eden cezbe ise seyr u sülûkun tamamlanmasından sonra oluşan cezbedir. Zira seyr u sülûkteki basamaklar çıkılmadan Allah'ın cemali tecelli etmez.

ederse istidrâc olur. Detaylı bilgi için bkz. Muhammed Hamidullah, “Mucize, Keramet ve İstidrâc”, **Hikmet Yurdu**, Düşünce, Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi, Yıl 2, S. 3, 2009, ss. 81-93.

⁹⁷⁴ Ahmed Sirhindî, **Mektûbât**, C. I, s. 531, (280. Mektup); Âsım Ohinî, **a.g.e.**, vr. 2 (Ekler bölümü).

⁹⁷⁵ Abdurrahman Tâgî, **Mektûbât**, s. 108 (24. Mektup).

⁹⁷⁶ Sıbgatullah Arvâsî, **Minah**, s. 205 (247. Minha).

⁹⁷⁷ Hasan Kamil Yılmaz, “Cezbe”, **DİA**, TDV, 1993, C. VII, s. 504.

Dolayısıyla başlangıçtaki cezbe sûreten cezbe iken, sondaki cezbe hakiki cezbedir.⁹⁷⁸ Ubeydullah Nehrî cezbeyle, ileride bahsedilecek olan “kalb ve diğer letâifin Allah’a çekilmesi” olarak tanımlamaktadır. Bu şekilde gönül hakkı, yâd etmekle mâsivâdan uzak durur ve aşk ile Hakka doğru seyreder.⁹⁷⁹

Cezbenin bir türü de vecdin dışı yansıması esnasında müridlerin ağlamak, gülmek, sayha ve nara atmak gibi hâllere tutulmaları olarak tezahür eder.⁹⁸⁰ Sohbet ve zikir meclislerinde şeyhlerin müridlerine tasarrufta bulunmaları neticesinde alışlagelenin dışında meydana gelen bu durumlarda, cezbelenenin aleyhinde konuşulmaması tembih edilmektedir. Hatta cezbe aleyhine konuşan kişilerin cezbeyle maruz kaldıklarına dair birçok keramet nakledilir. Bununla ilgili olarak Hüseyin Vassaf, Esad Erbilî döneminde, “*Esnâ-yı zikirde sağa sola sallanmak alâmet-i rakstur, haramdır.*” diye itirazlarda bulunan bazı ulemanın sonradan Esad Erbilî’ye bir vesileyle intisap edince zikir meclislerinde sıçradıklarından söz eder.⁹⁸¹ Yine Vefâî, ilk başta cezbe hâllerine iyi bakmadığını ve bundan dolayı kendisi de bir hâl yaşayıp cezbeyle düştüğünü detaylıca anlatır.⁹⁸²

Makâm

Seyr u sülûkun mertebeleri olan makâmalar, manevî âlemdeki terakkiyle elde edildiğinden tecrübî bilgiye dayanır. Dolayısıyla bunların mahiyetleri hakkında ancak sûfilerin verdiği malumat çerçevesinde bilgi sahibi olunabilmektedir. Nitekim Mevlânâ Hâlid bazı yerlerde kısa açıklamalar ile birlikte bu makâmaların sadece isimlerini vermiştir. Hatta ona göre bazı makâmaları ifade etmede kelimeler yetersiz kalmaktadır.⁹⁸³

Nakşebendîlikteki seyr u sülûk makâmalarını ilk defa tafsilatlı biçimde anlatan sûfî, İmâm-ı Rabbânî’dir. Değişik mektuplarında bahsettiği bu makâmalar, sonraki

⁹⁷⁸ Ahmed Sirhindî, **Mektûbât**, C. I, s. 298-299 (62. Mektup).

⁹⁷⁹ Ubeydullah Nehrî, **a.g.e.**, s. 302.

⁹⁸⁰ Hasan Kamil Yılmaz, “Cezbe”, s. 504.

⁹⁸¹ Vassaf, **Sefîne-i Evliya**, s. 357.

⁹⁸² Vefâî, **Tuhfetü’l-mürîdîn**, vr. 79.

⁹⁸³ Esad Sahib, **Buğyetü’l-vâcid**, s. 156 (33. Mektup).

Müceddidîler tarafından daha düzenli ve sistematik bir biçimde ele alınmıştır.⁹⁸⁴ Mevlânâ Hâlid, İmâm-ı Rabbânî'nin mektuplarında geçen bu makâmları, sıralayarak düzenli biçimde özetlemiş ve her makâmın murâkibesini izah etmiştir.⁹⁸⁵ Ona göre bu makâmlar murâkabe ile aşılar ki her makâmın kendine göre murâkabesi vardır. Bunlar murâkabe bahsinde zikredilecektir.

Makâmlar insandan başlar ve Allah'a doğru manevî yükseliş anlamında *seyr-i urûcî* olarak ifade edilir. Yükselişten sonra insana dönüş ve alçalış anlamında da *seyr-i nüzûlî* ıstılahı kullanılmaktadır.⁹⁸⁶ İmâm-ı Rabbânî'ye göre velayetin yarısı yükseliş tarafı, diğer yarısı da iniş tarafıdır.⁹⁸⁷ Her iki seyrin de iki aşaması vardır. *Seyr-i urûcî*nin birinci aşaması *seyr ilallah*, ikinci aşaması ise *seyr fillah*tir. *Seyr-i nüzûlî*nin birinci aşaması *seyr anillah billah*, ikinci aşaması ise *seyr fileşya*dır. *Seyr ilallah* da iki aşamadır: *Seyr-i âfâkî*, *seyr-i enfûsî*.⁹⁸⁸ *Seyr ilallah* ve *seyr fillah* velayet mertebelerine ulaşmak içindir. *Seyr anillah billah* ve *seyr fileşya* ise halkı Hakka davet ve irşad makâmını elde etmek içindir.⁹⁸⁹

Sıbgatullah Arvâsî'ye göre, sâlikin seyr u sülûkteki terbiye süresi ne kadar uzun olursa, onun kemâlât ve makâmı da o derecede yüksek olur. Arvâsî, bu durumu bebeğin sütten kesilmesine benzeterek “*Sâliklerden kim daha çabuk sütten kesilirse elbette ki derecesi daha düşük olur.*” diye ifade etmiştir.⁹⁹⁰ Yine Arvâsî, makâmlarda seyrederken makâmların hakkının verilmesi gerektiğini belirtir. Bu manada düşük bir makâmın hakkını vererek onu yaşamak, daha üstteki bir makâma geçip hakkını vermemekten daha evla görülmüştür.⁹⁹¹

Hâlid Oreki ise sâlikin, herhangi bir hâl veya makâma eriştiğinde, bunu şeyhi vasıtasıyla kendisine verilmiş bir emanet olarak görmesi gerektiğinden söz eder.

⁹⁸⁴ Necdet Tosun, **İmâm-ı Rabbânî Ahmed Sirhindî, Hayatı, Eserleri, Tasavvufî Görüşleri**, İstanbul, İnsan Yayınları, 2009, s. 69-70. İlgili mektuplar için bkz. 16, 50, 77, 122, 209, 236, 254, 257, 260, 261 ve 301. Mektuplar.

⁹⁸⁵ Bkz. Esad Sahib, **Buğyetü'l-vâcid**, s. 153-157 (33. Mektup).

⁹⁸⁶ Tosun, **İmâm-ı Rabbânî**, s. 64.

⁹⁸⁷ Ahmed Sirhindî, **Mektûbât**, s. 360-361 (301. Mektup).

⁹⁸⁸ Tosun, **İmâm-ı Rabbânî**, s. 67.

⁹⁸⁹ Tosun, **İmâm-ı Rabbânî**, s. 69.

⁹⁹⁰ Sıbgatullah Arvâsî, **Minah**, s. 42-43 (9. Minha).

⁹⁹¹ Sıbgatullah Arvâsî, **Minah**, s. 203-204 (242. Minha).

Sâlik bu emanetin her an kendisinden alınabileceğini göz önünde bulundurarak ona verilen bu hâl ve makâmın maliki olduğu vehmine kapılmamalıdır.⁹⁹²

Nehrî kolunda makâmın ile ilgili olarak en çok dikkat çeken letâif mertebeleridir. Bu mertebeler hakkındaki görüşler, bütünlük arz etmesi açısından *letâif viridi* başlığı altında ele alınacaktır.

B. Seyr u sülûk Pratikleri

1. İntisâb

Bir kişinin mürid veya sâlik olabilmesi için öncelikle bir şeyhe intisâb etmesi gerekmektedir. Sıbgatullah Arvâsî'nin “manevî nikâh” olarak nitelediği müridliğin ilk aşaması olan intisâb ile ikinci doğum veya manevî doğum diye adlandırılan seyr u sülûka ilk adım atılmış olur. Bu adım zâhiren mürid tarafından atılması gerekir.⁹⁹³ Ancak ilk adım zâhiren mürid tarafından atılsa da intisâbın arka planında mürşidin gösterdiği keramet ya da manevî işaretin belirleyici bir etkiye sahip olduğuna inanılır. Hayatlarında da değinildiği gibi birçok halifenin manevî işaret ile intisap ettiğini söylemesi, bunu açıkça göstermektedir.

Mürid, intisâb etmeden önce şeyhi araştırmalı ve ona göre intisâb etmelidir. Sıbgatullah Arvâsî, özellikle âlimin bir şeyhe taklid ile intisap etmemesi gerektiğini söyler. Âlim, intisâb öncesinde şeyhi araştırmalı ve tahkik etmelidir. Buna göre sohbetinden fayda alıyorsa ona intisâb etmeli, yoksa onu terk etmelidir.⁹⁹⁴

İntisâba mürşid cenahından bakıldığında, burada da birtakım şart ve uygulamaların olduğu görülmektedir. Buna göre Mevlânâ Hâlid döneminde Bağdat'ta çıkan bir olay üzerine tarikata herkesin alınmadığından bahsedilmektedir. Mevlânâ Hâlid, tarikata zarar verecek kişilerin tarikata alınmaması talimatını vermiş

⁹⁹² Sıbgatullah Arvâsî, **Minah**, s. 136 (160. Minha).

⁹⁹³ Sıbgatullah Arvâsî, **Minah**, s. 75 (81. Minha).

⁹⁹⁴ Sıbgatullah Arvâsî, **Minah**, s. 183-184. (220. Minha).

ve bu tür kişilerin özelliklerini vererek tarikatın istismar edilmesini engellemeye çalışmıştır.⁹⁹⁵

Tarikata giriş için belirleyici unsur olarak istihâre sonucunda görülen rüyanın önemli bir yeri vardır. Zira Yakub Çerhî, Şâh-ı Nakşbend'e intisâb etmeğe gittiğinde, Şâh-ı Nakşbend istihâre ettikten sonra gördüğü rüya üzerine onu kabul etmiştir. Yine Bâki-Billah intisâb için gelen müridlerden istihâre yapmalarını istemiştir. Ancak mürid olmak isteyen kişi istekli ve kabiliyetli ise istihâreye gerek görülmemiştir. Ubeydullah Ahrâr'ın Yakub Çerhî'ye intisâbı buna örnek olarak gösterilmektedir.⁹⁹⁶ Hayatı anlatılırken de değinildiği gibi Seyyid Taha, Mevlânâ Hâlid'e intisap etmeye gittiğinde Mevlânâ Hâlid onu büyük dedesi Abdülkadir Geylânî'nin merkâdına istihâreye göndermiş ve Seyyid Taha da bu istihârede şahid olduğu manevî işaret sonucunda Mevlânâ Hâlid'e bağlanmıştır.⁹⁹⁷ Seyyid Taha'dan sonra Nehrî kolunda istihâre ve rüyanın farklı düzenlemelerle şekillendiği görülmektedir. Bu durum Ubeydullah Nehrî ve Sıbgatullah Arvâsî örneğinden ele alınacaktır.

Ubeydullah Nehrî tarikata giriş için gereken şartları uygulamalar ile birlikte izah etmiştir. Buna göre öncelikle tarikata girmek isteyen müridin akâid bilgisi sorgulanarak kısa bir imtihan yapılır. Ondan sonra dinin zaruriyatı olan ameli hükümler telkin edilir. Bunlar yapıldıktan sonra hem şeyh hem de mürid istihâre yapar. İstihare şöyle yapılır: Mürid öncelikle tevbe niyetiyle gusül alır. Sonra istihâre niyetiyle iki rekat namaz kılar. Birinci rekatta Kafîrûn, ikinci rekatta da İhlas surelerini okur. Namaz bittikten sonra Fatıha ile salat-selamlar okuyup şeyhlerin ruhaniyetine ithaf eder. Huşu ile rabbine tevbe eder ve şuna benzer bir niyazda bulunur: *Ey Allah'ım! Eğer bu iş benim için hayırlı ise beni muvaffak kıl ve emelimi yerine getir. Eğer iki dünya saadetim bu işte yoksa bana bu konuda bir işaret ver. Ey bu işimi bilen zat! İki dünyada bana hayırlı olanı müyesser kıl!* Bu niyaz ile yüzü kibleye, gönlü mürşide dönük bir hâlde uyur. Gördüğü rüyada bir işaret görürse ona

⁹⁹⁵ Bu kesimlerin özellikleri için bkz. Esad Sahib, **Buğyetü'l-vâcid**, s. 112-113 (12. Mektup).

⁹⁹⁶ Tosun, **Bahâeddin Nakşbend**, s. 298-299.

⁹⁹⁷ Akın, **a.g.t.**, s. 147; Yurtgezen, **a.g.e.**, s. 162.

göre hareket eder. Fakat bir işaret görmeyip hâlinde bir şevk var ise yine de intisâb eder. Bundan sonra mürşid ona tarikattaki uygulamaların talimatını verir.⁹⁹⁸

Seyyid Taha, Sıbgatullah Arvâsî'yi irşad ile görevlendirdiği ilk dönemlerde, intisap edenleri karşılıklı üç defa istihâre yaptıktan sonra müridliğe kabul etmesini söylemiştir. Ancak Arvâsî'nin bildirdiğine göre daha sonra bu emri geri çekmiştir.⁹⁹⁹ Dolayısıyla Arvâsî silsilesinden gelen Fethullah Verkânîsî'nin intisâb âdâbında, mürid istihâreye tabi tutulmadan tarikata kabul edilir. Bunun yerine istihâre intisaptan sonra yapılmaktadır. Fethullah Verkânîsî'nin bahsettiği intisâb âdâbı Ubeydullah Nehrî'ninkine benzemekle birlikte daha sistematik ve daha detaylıdır. Verkânîsî'de mürid ilk olarak; Kuşeyrî'nin sâlikin ilk durağı olarak nitelendirdiği tevbe ile şeyhe intisâb eder.¹⁰⁰⁰ Daha sonra “sekiz şart” olarak isimlendirilen ve Verkânîsî'den sonra intisâbda ölçü olarak kabul edilen şu uygulamaları yapar:

1. Abdest alır ve abdest esnasında uzuvların işlemiş olduğu günahları hatırlayarak tevbe eder.
2. Gusül alır ve gusül esnasında şöyle niyazda bulunur: *Allah'im! Ben bedenimin dışını su ile temizlemeye çalışıyorum, sen de bâtınımı feyz ve nurunla temizle ve beni affet!*
3. Tevbe ve istihâre niyetiyle iki rekat namaz kılar. Birinci rekatta Kafırûn, ikinci rekatta İhlas suresini okur.
4. Tevbe lafızlarını tekrar eder. Geçmiş günahlarının her türlüünü tafsilatıyla hatırlayarak kalb ve dili ile “Yarabbî! Sana tevbe ediyorum” der. Bunu söylerken titreyerek ve kalbi yanarak, yaptıkları günahlara pişman olmalıdır. Bunun yanında hakkı olanın hakkını iade etmeli ve gıybet veya kötü söz söylediği kişilerden helallik istemelidir. Kaza namaz ve oruçlarını telafi etmelidir. Sonrasında hüsnüzanda bulunarak tevbesinin kabul edildiğini ümit etmelidir.

⁹⁹⁸ Ubeydullah Nehrî, **a.g.e.**, s. 300-301.

⁹⁹⁹ Sıbgatullah Arvâsî, **Minah**, s. 197 (233. Minha).

¹⁰⁰⁰ Kuşeyrî, **er-Risâle**, s. 49.

5. Tevbesinin kabul olduğu hüsñüzanında olsa da günahların bıraktığı izlerden arınmak için tam bir teenni (sükûnet) ve huzur ile yirmi beşten yetmiş beşe kadar “estağfirullah” demelidir.
6. Silsiledeki şeyhlere Fatiha okur. Kalbin pasının silindiğini ümit ederek silsiledeki şeyhlerin himmetiyle ilahi feyze kabil olduğunu düşünmelidir. Onların himmetinin hazır olması için beş Fatiha okur. Fatihâları okurken önce Hz. Peygamber ve ehl-i beytine, sonra da silsiledeki şeyhlerin (sâdât) isimlerini zikrederek onlara ithaf eder. Onlardan üstadının kendisine lütfetmesinde aracı olmalarını rica eder. Bu Fatihâların birincisini Şâh-ı Nakşbend ile Abdülkadir Geylânî’ye, ikincisini Abdülhâlik Gücdevânî ile İmâm-ı Rabbânî’ye, üçüncüsünü Mevlânâ Hâlid ile Abdullah Şemdînî’ye, dördüncüsü Seyyid Taha ile Sıbgatullah Arvâsî’ye, beşincisini de Abdurrahman Tâgî ile Fethullah Verkânîsî’ye hediye eder.¹⁰⁰¹
7. Ölüm rabitası yapar. feyz ve himmetler hazır, kalb de buna kabil olduğu hâlde dünya muhabbetinin bunlara engel olduğunu tasavvur eder. Bunun için ise ölüm râbitası yapar. Bu manada, en başından sonuna kadar ve hatta kabre defnedildikten sonra Münker Nekir’in gelmesine kadar ölümü bütün detaylarıyla tefekkür eder. Bunu yaparken dünyadaki bağlantıların fayda etmediğini görür ve dünya muhabbeti kesilir. Buradaki temel gaye, kabrin vahşetini tasavvur ederek korkuyu celbetmek değil; dünyadan tam anlamıyla ilişkiyi kesmeyi sağlamaktır. Zira korkuyu mülahaza etmek, mübtedide muhabbet-i zatiyyenin oluşmasına engel olabilmektedir.
8. Mürşid râbitası yapar. Mâsivâyla meşguliyyetin nefsin sebep olduğu bir hata olduğunu ve yöneleceği tarafın yüksek zirve olması gerektiğini idrak ettikten sonra müridin kalbi vuslatullaha iştiyak etmeye başlar. Visâl ise ancak muhabbet ve marifet ile gerçekleşebilir. Bu da sâlike rehberlik eden

¹⁰⁰¹ Eserin elimizdeki nüshasında Verkânîsî’den sonra gelen bir silsile de eklenmiştir. Buna göre altıncısı Muhammed Diyauddin Norşinî ile Ahmed Haznevî’ye, yedincisi Abdülhakim Hüseyinî ile Muhammed Raşid Hüseyinî’ye, sekizincisi Abdülbaki Hüseyinî’ye hediye edilir. Bkz. Verkânîsî, **Âdâbu’t-tarika**, s. 15.

mürşid-i kâmil vasıtasıyla elde edilebilir. Dolayısıyla sülûk edebilmesi için şeyhe muhabbet duymalı ve onu râbita etmelidir.

Verkânîsî'ye göre bu sekiz şart mümkün mertebe gece tatbik edilmelidir. Mürid, bunları tatbik ettikten sonra şahid olduğu hâli veya gördüğü rüyayı şeyhine arz eder. Şeyh de hâline göre ona talimde bulunur.¹⁰⁰²

Tarikattan Atılma ve Çıkma

İntisab başlığında değinilmesi gereken bir diğer husus, tarikattan kovulma ya da çıkma meselesidir. Mevlânâ Hâlid, halifelerini tarikatın kurallarına sürekli uymaları hususunda uyarmış ve en meşhur halifelerinden Abdulvehhab Sûsî'yi kurallara uymadığından dolayı kovmuştur.¹⁰⁰³ Bu manada tarikattaki disiplini “*Siz benim söz ve vasiyetlerime muhalefet ederseniz benimle yaptığınız ahdi bozmuş olursunuz.*” sözleriyle ifade etmektedir.¹⁰⁰⁴

Tarikattan çıkma ise tarikatın temel özelliğine aykırı davranmakla gerçekleşmektedir. Örneğin cehrî zikir ile meşgul olmak tarikattan çıkmaya sebep sayılmaktadır.¹⁰⁰⁵ Hâlid-i Orekî'nin bildirdiğine göre; Sıbgatullah Arvâsî bazı pîrdâşlarının cehrî zikirle meşgul olmaları üzerine onların tarikattan çıkmış olduklarına hükmetmiştir. Arvâsî, bu kişilerin cehrî zikri terk etmek suretiyle tarikata geri dönmeyeceklerini, yeniden bir şeyhe intisap edip tarikat tazelemeleri gerektiği görüşündedir.¹⁰⁰⁶ Seyyid Taha, cehrî zikirten şunları istisna etmiştir: Namazlardan sonra on defa “la ilahe illallah” demek, ölüye telkin etmek ve aksırana “yerhamukellah” demek. Yine Hâlid-i Orekî, dağın tepesine çıkarken “Allahu Ekber”, vadiye inerken “subhanallah” demeyi istisna etmiştir.¹⁰⁰⁷ Buna benzer cehren yapılması hususunda, hakkında hadis rivayeti olan zikirlerin cehrî olarak yapılmasında bir beis görülmemiştir. Cehrî zikrin yanı sıra Arvâsî, müridin iki

¹⁰⁰² Verkânîsî, **Âdâbu't-tarikatin'n-Nakşbendiyye**, ss. 12-20.

¹⁰⁰³ Abdulvehhab Sûsî'nin tarikattan tahrif edilmesini Mevlânâ Hâlid çok önemsemiş, bununla ilgili olarak da Abdulvehhab'ın ilişkisi olduğu yerlere mektuplar gönderip kesin ifadeler ile ondan uzak durulmasını istemiştir. Bu mektuplar için bkz. Esad Sahib, **Buğyetü'l-vâcid**, 17, 19, 20, ve 21. Mektuplar.

¹⁰⁰⁴ Esad Sahib, **Buğyetü'l-vâcid**, s. 116 (12 Mektup).

¹⁰⁰⁵ Abdurrahman Tâğî, **Mektûbât**, s. 107 (24. Mektup)

¹⁰⁰⁶ Sıbgatullah Arvâsî, **Mînah**, s. 82 (93. Mînah).

¹⁰⁰⁷ Abdurrahman Tâğî, **Mektûbât**, s. 107 (24. Mektup).

durumda tarikattan çıktığından söz eder. Bunlardan birincisi günahlara ısrarla devam etmek, diğeri de “ben tarikattan ayrıldım” demektir.¹⁰⁰⁸ Şeyh Ubeydullah da pîrin sözünden çıkan kişinin tarikattan reddedildiğini ve tevbe tazeleyene dek geri dönmüş sayılmayacağını şöyle ifade eder:

“..Hakikatte red olmayı gerektiren, pîrin emrini terk edip inkâr ve inat etmektedir. Eğer müridlerden biri böyle yaparsa tarikattan red olmuş sayılır. Yaptığı fesattan dolayı yeniden tevbe etmelidir ve temiz bir kalp ile doğruluğa talip olmalıdır...”¹⁰⁰⁹

2. Zikir ve Vird

Gafletten kurtuluş maksadıyla dil veya kalp ya da her ikisiyle Allah’ı anmaya zikir denmektedir.¹⁰¹⁰ Allah’a yaklaşma gayesiyle belli zaman ve miktarda yapılan ibadet, dua ve zikre de genel olarak vird denir.¹⁰¹¹ Bu manada aynı zamanda virdin çoğulu olan evrâd da kullanılmaktadır. Nakşbendîlikte “gizli zikir” anlamına gelen hafî zikir esas alınmıştır. Tarikatta hafî zikir uygulamasının Abdülhâlik Gucdevânî ile başladığı kabul edilmektedir. Gucdevânî’den sonra bazı halifeler cehrî zikre yönelmişse de Bahaeddin Nakşbend tekrar hafî zikri esas edinmiştir.¹⁰¹² Aynı şekilde İmâm-ı Rabbânî de hafî zikri benimsemiştir.¹⁰¹³ Mevlânâ Hâlid de birçok mektubunda gizli zikri övmüş, halifelerine de bu yönde telkinlerde bulunmuştur.¹⁰¹⁴

Tarikatta mürid, mürşidin terbiyesi altında olduğundan zikirlerini mürşidin talim ve telkiniyle yapmalıdır. Buna göre müridin kendi başına herhangi bir zikri vird edinip meşgul olması doğru görülmemektedir. Bu konuda Abdülhakim Arvâsî, izinsiz zikrin faydasının az olduğunu hatta faydasız olabileceğini söyler.¹⁰¹⁵

¹⁰⁰⁸ Sıbgatullah Arvâsî, **Minah**, s. 47-48 (20. Minha).

¹⁰⁰⁹ Ubeydullah Nehrî, **a.g.e.**, s. 137.

¹⁰¹⁰ Reşat Öngören, “Zikir”, **DİA**, TDV, 2013, C. XXXIV, s. 409.

¹⁰¹¹ Mustafa Kara, “Evrâd”, **DİA**, TDV, 1995, C. XI, s. 533.

¹⁰¹² Tosun, **Bahâeddin Nakşbend**, s. 301-302.

¹⁰¹³ Ahmed Sirhindî, **Mektûbât**, s. 749 (231. Mektup); Tosun, **İmâm-ı Rabbânî**, s. 53.

¹⁰¹⁴ Bazı mektuplar için bkz. Esad Sahib, **Buğyetü'l-vâcid**, s. 133 ve 135, 24 ve 26. Mektuplar.

¹⁰¹⁵ Abdülhakim Arvâsî, **Mübtediler için**, s. 3.

a. Ferdî Yapılan Vird

Hâlidîlikte ferdi yapılan virdler genel olarak zikr-i celâl/ism-i zat ve nefy u isbât olarak iki kısma ayrılmaktadır. İmâm-ı Rabbânî'ye (ö. 1034/1624) göre ism-i zat zikri daha ziyade cezbe, nefy u isbât zikri de sülûk ile irtibatlıdır. Nakşbendiyye'de cezbe hâli daha önce olduğundan zikr-i celâl nefy u isbâtta önce gelmektedir. Nitekim Nakşbendîler önce Allah ismini zikrederler; belli bir olgunluğa ulaştıktan sonra da kelime-i tevhîd zikrine geçerler.¹⁰¹⁶ Şeyh Ubeydulah bu hususa şöyle değinir: *Ehl-i necât cezbeden dolayı ism-i zat zikrini daha uygun görmüşlerdir. Cezbeli sâlike celâl zikri layıktır ki ism-i zattan kalbe cezbe gelmektedir. Şah'ın [Bahaeddin Nakşbend] tarikatında cezbe öncelikli olduğundan celâl zikri nefy u isbât zikrinden önce gelir.*¹⁰¹⁷

(1). Zikr-i Celâl/İsm-i Zat Virdi

Zikr-i celâl da keyfiyet ve mertebe itibariyle iki kısma ayrılmaktadır. Bunlardan birincisi sadece kalb ile yapılan zikr-i celâldir, ikincisi de diğer letâif üzerinde icra edilen letâif virdidir.¹⁰¹⁸

1. Kalbe İcra Edilen İsm-i Zat Virdi

Sâlike ilk telkin edilen zikir, kalbe icra edilen izm-i zat virdidir. Bu vird ilk olarak beş binden başlar. İmâm-ı Rabbânî eserlerinde ism-i zat virdinin yapılışından bahsetmişse de bu bilgiler dağınık olup detaylı değildir.¹⁰¹⁹ Mevlânâ Hâlid ise ism-i zat virdini detaylıca anlatmıştır. Ona göre zikrin yapılışı şöyledir: Zakir, abdestli olarak kıbleye dönüp namazdaki *teverruk*¹⁰²⁰ oturuşun tersine oturur. Dil ile beş, on beş veya yirmi beş sefer “estağfirullah” der. Gözlerini kapatıp üst dişler alt dişlerin üstüne gelecek şekilde dudaklarını birleştirir ve dilini damağına yapıştırır. Hayalini kalbine odaklayarak bütün hislerini oraya yöneltir. Nefesini kendi hâline bırakır.

¹⁰¹⁶ Tosun, **İmâm-ı Rabbânî**, s. 52.

¹⁰¹⁷ Ubeydullah Nehrî, **a.g.e.**, s. 301-302.

¹⁰¹⁸ Fethullah Verkânîsî, **Âdâbu't-tarîkati'n-Nakşbendiyye**, s. 37- 38.

¹⁰¹⁹ Tosun, **İmâm-ı Rabbânî**, s. 54.

¹⁰²⁰ Ayakları sağ taraftan çıkarma ve sol oturak üzerine oturmaya *teverruk* denir (Salim Ögüt, “Celse”, **DİA**, TDV, 1993, C. VII, s. 272). Zikirde âdâb bunun tersi oturuştur.

Kalbiyle günahkâr ve kusurlu olduğunu, bu amale kabiliyeti olmadığını ve işlemiş olduğu amellerin yüce Zat’a layık olmadığını düşünür. Yaptığı amelden ümid kesip Allah’a tevekkül hâline bürünür. Sonra ölümü ve ölüm hâllerini düşünerek ölüm râbitası yapar.

Zikre başlamadan önce dille bir Fâtiha ile üç İhlâs suresini okur. Tarikatın imamı Şâh-ı Nakşbend’e sevabını hediye ederek kalbiyle ondan meded diler. Daha sonra şeyhin suretini iki kaşının arasına sabit kılarak bir müddet onu râbita eder. Sonra o sureti, hayal gücüyle kalbinin ortasına getirip orada bırakır. Bütün hislerini kalbinde topladıktan sonra kalbini boşaltarak Lafza-i celâlin manasını ve “eşi benzeri olmayan zati” kalbinde tefekkür eder. Kalbini bu mana ile doldurmasına *vukûf-i kalbî* denir. Gerek zikir esansında gerekse diğer vakitlerde mümkün mertebe *vukûf-i kalbî*yi muhafaza eder. *Vukûf-i kalbî*, zikri tamamlayıcı ve faydasını sağlayan bir rükündür. Sonra lisan-ı kalb ile “اللهم انت مقصودي و رضاك مطلوبي” (Allah’ım maksadım sensin ve rızanı talep ediyorum)” der ve zikre başlar. Her yüz veya daha az zikirde yukarıda geçen duayı tekrarlar. Virde esnasında zâkir kendinden geçip dünyadan gafil olma gibi bir hâle girdiğinde, hisleri devre dışı kalıp bununla birlikte nefsinde az bir şuur var ise zikri bırakır. *Vukûf-i kalbî*de istiğrak olmuş bu hâl ve keyfiyete tabi olur. Virdin getirdiği varidâtı bekler ve kalbini nâzil olan feyze hazır kılar. Nitekim bu hâlde kendisi idrak etmese de az müddette üzerine bolca feyz yağar. Sonra eğer isterse bu varidâtla gözlerini açabilir.¹⁰²¹ Mevlânâ Hâlid, zikrin adedi hususunda, “Herhangi bir iş ve çalışmayla meşgul olan müridin virde gece ve gündüz beş binden aşağı olmamalıdır. Çalışmayan kimse ise beş binden fazla çekmeli, mümkün olduğunca vaktini zikirle geçirmelidir.” der.¹⁰²²

Ubeydullah Nehrî, Mevlânâ Hâlid’in yukarıdaki tarif ve izahatının büyük ölçüde aynısını beyitlerle ifade etmiştir. Ubeydullah Nehrî’de farklı olarak dikkat çeken husus, virde başlamadan önce silsiledeki şeyhlere okunan Fâtiha’dan söz etmemesidir.¹⁰²³

¹⁰²¹ Esad Sahib, **Buğyetü’l-vâcid**, s. 145-148 (32. Mektup).

¹⁰²² Esad Sahib, **Buğyetü’l-vâcid**, s. 151-152 (32. Mektup).

¹⁰²³ Detay için bkz. Ubeydullah Nehrî, **a.g.e.**, s. 303-306.

Nehrî kolunda virdi derli toplu izah eden bir diğerk şeyh olan Fethullah Verkânisî, virdin tarifini genel olarak Mevlânâ Hâlid gibi vermiştir. Ancak bazı noktalarda farklılıklardan söz etmiştir. Ona göre mürid vird çekerken önünde bir duvarı sütre yapmalı ya da kendi üstüne bir örtü atmalıdır. Oturması da *teverruk* oturusunun tersinin yanı sıra diz üstü de olabilir. Eğer zorlanıyorsa bağdaş kurabileceğinden de bahseder. Yine onun belirttiğine göre mürid, kendi şeyhi de dâhil olmak üzere silsiledeki zatlara intisâb usûlünde geçtiği gibi Fatihâlar okumalıdır. Verkânisî, Mevlânâ Hâlid'in üzerinde durduğu *vukûf-i kalbî* uygulamasından söz etmez ve her yüz sayıda okunan duayı “**الهي انت مقصودي و رضاك مطلوبي (İlahi ente maksûdi ve rızâke matlûbi)**” şeklinde belirtir. Önemli bir fark da Verkânisî'nin ölüm râbitasından bahsetmemesidir.¹⁰²⁴

Abdurrahman Tâğî, müridin virdini istediği vakitte çekebileceğinden söz etmekle birlikte, imsak ile güneşin doğuşu arasındaki vakitte çekmesini tavsiye etmiştir.¹⁰²⁵

2. Letâif Virdi

İsmi-i zat zikrinden sonra letâif zikri gelir. “İnce ve şeffaf” anlamına gelen latîfenin çoğulu olan letâif ile ruhun mertebeleri kast edilmektedir.¹⁰²⁶ Nakşbendîlikte letâifî belli bir düzen ve sistem hâlinde açıklayan ilk kişi olarak İmâm-ı Rabbânî gösterilmektedir.¹⁰²⁷ İmâm-ı Rabbânî, insanın on latîfeden oluştuğundan söz eder. Bunların beşi Âlem-i Emr'de beşi de Âlem-i Halk'ta yer almaktadır. Âlem-i Emr'in beş latîfesi kalb, ruh, sır, hafî ve ahfâ'dır. Bunlara *letâif-i hamse* de denmektedir. Âlem-i Halk'ın beş latîfesi ise nefis ve *anâsır-ı erbaa* olarak bilinen toprak, ateş, su ve havadır.¹⁰²⁸ İmâm-ı Rabbânî, letâifin yerlerini ana hatlarıyla şöyle belirtmiştir: Kalb göğsün sol tarafında, ruh sağ tarafında, sır ve hafî

¹⁰²⁴ Verkânisî, *Âdâbu't-tarikatin'n-Nakşbendiyye*, s. 30-32.

¹⁰²⁵ Abdurrahman Tâğî, *Mektûbât*, s. 79 (18. Mektup).

¹⁰²⁶ Tosun, *İmâm-ı Rabbânî*, s. 55.

¹⁰²⁷ Tosun, *Bahaeddin Nakşbend*, s. 308.

¹⁰²⁸ Tosun, *İmâm-ı Rabbânî*, s. 55.

göğsün ortasında, ahfâ ise sır ve hafinin arasında, nefis de dimağla irtibatlı olarak bir yerdedir.¹⁰²⁹

Fethullah Verkânîsî ise letâifin yerlerini daha tafsilatlı ve farklı bir biçimde anlatır. Ona göre kalb sol memenin dört parmak aşağısında, ruh sağ memenin dört parmak aşağısında, sır sol memenin iki parmak yukarısında, hafî sağ memenin iki parmak yukarısında, ahfâ ise boğaz çukurun iki parmak altındadır. Verkânîsî, latîfeleri nuranî birer cevher olarak nitelemiş ve seyr u sülûk ile kendi makâmına irtikâ ettiklerinde, keşif ehline yerlerinin boş delik olarak gözüktüğünden söz etmiştir.¹⁰³⁰

Zikir müridin kalbine yerleşince, zâkirin kalbten diğer latîfelere geçmesi gerekir. Bu durumda zâkirin zikri, kalb latîfesinden sırasıyla ruh, sır, hafî, ahfâ latîfelerine geçer. Zâkir, sırasına göre zikrin meleke hâline geldiği latîfeden diğerine geçer. En sonunda *anâsır-ı erbaa*'nın içinde bulunduğu *nefs-i nâtika*'ya geçip zikre devam eder. Dimağda olan *nefs-i nâtika*'nın latîfesinde de zikir meleke hâline geldiğinde *zikr-i sultânî* hâsıl olmuş olur. *Zikr-i sultânî*, zikrin bütün bedeni kapsamı, hatta bütün her şeyi kapsamı hâlidir.¹⁰³¹

Ubeydullah Nehrî, zikrin yapılış tertibini Mevlânâ Hâlid gibi anlatmakla birlikte ayrıca letâifde zikir taksimatından söz etmiştir. Buna göre 23000'e kadar sadece kalb zikri yapılır. Bundan sonra başlayan letâif zikrinde, kalbe 3000 olmak üzere diğer dört latîfe ve nefse 4000'er zikir taksim edilir. Bu şekilde her bir latîfe 3000'den aşağı olmamak suretiyle mürid, zikrini mürşidine danışarak artırır.¹⁰³²

Ubeydullah Nehrî letâifî, seyr u sülûkteki yeri ve tesiri bağlamında ele alır. Ona göre zikr-i celâlı icra eden kalbi, Hak kendi tarafına çeker ve sâlik, Hakkı yâd etmekte meşgul olup mâsivâdan uzak durur. Aşk ile Rabbine doğru seyretmeye başlayan kalb, ruh, sır, hafî ve ahfâ unsurları âlem-i suflîden (âlem-i şehâdet, dünya) uzaklaşmaya başlar. Neticede insandaki bu unsurlar bedenden ayrılarak asli

¹⁰²⁹ Tosun, **İmâm-ı Rabbânî**, s. 56. Letâifin yerleri ile ilgili diğer görüşler için bkz. **a.e.**, s. 57-58.

¹⁰³⁰ Verkânîsî, **Âdâbu't-tarikatin'n-Nakşbendiyye**, s. 33.

¹⁰³¹ Esad Sahib, **Buğyetü'l-vâcid**, s. 148-149 (32. Mektup).

¹⁰³² Ubeydullah Nehrî, **a.g.e.**, s. 311.

makâmlarına seyredeler. Bu şekilde hayalden mâsivâ uzak durduğunda, sırlar âlemine adım atılmış olunur. İşte letâifin bedenden ayrılıp asli vatanlarına olan bu yolculuklarına seyr u sülûk denmektedir. Buradaki yolculuk aynı zamanda kötü huyların iyi huylara tebdili içindir. Bir başka ifadeyle sâlikler, bu seyir esnasında kendi kötü hasletlerinden sıyrılıp iyi hasletlere bürünürler.¹⁰³³

(2). Nefy u İsbât Virdi

Letâiften sonra sâlike telkîn edilen Nefy u isbât vird ile kelime-i tevhid zikri yapılır. Nefy u isbât, Nakşbendîliğin erken döneminde tatbik edilen bir çeşit hafif zikirdir. Nefesin hapsedilmesiyle birlikte “La ilahe illallah” zikrinin yapıldığı bu vird, genellikle üç aşamada uygulanır: “Lâ” harfi göbek altından başa doğru bir çizginin hayal edilmesiyle çekilir. “İlahe” kelimesiyle çizgi baştan sağ omuza getirilir. “İllallah” derken omuzdan kalbe inilir.¹⁰³⁴ Bu zikrin anlam ve önemine dair Bahâeddîn Nakşbend (ö. 791/1389) şöyle der: “*Lâ*” (yoktur) derken kendi beşerî vücudunu yok sayar, “illallah” derken ulûhiyet cezbelerinin etkilerinden bir iz görür.” Ona göre bu zikir bir nefeste en fazla yirmi bir defa yapılır.¹⁰³⁵

İmâm-ı Rabbânî, nefy u isbâtta bahsederken, sâlikin sürekli yüksek mertebelere terakkî ettiğinden söz eder. Buna göre sâlik, nefy sonucunda müşahede ettiği mertebeyi isbât ettiğinden, bir sonraki mertebeye ulaşmak için müşahede ettiği bu mertebeyi nefy eder. Bu şekilde tecelliden tecelliye yol alır ve şuhud mertebelerine yükselir.¹⁰³⁶

Mevlânâ Hâlid’e göre nefy u isbâtın keyfiyeti şöyledir: Zikr-i zatta olduğu gibi dil, üst damağa yapıştırılır. Zâkir, nefesini göbeğin altında hapseder. “La”yı düşünerek göbekten dimağına kadar bir çizgi çeker. Dimağından sağ omuzuna “ilahe

¹⁰³³ Ubeydullah Nehrî, **a.g.e.**, s. 302.

¹⁰³⁴ Detaylı bilgi için bkz. Tosun, **Bahâeddîn Nakşbend**, s. 304-307. Bu konuyla ilgili daha önce yapılmış bir çalışmamız için bkz. Mehmet Saki Çakır, “Câmiu’l-Usûl ile Âdâb-ı Fethullah Arasında Nefy u İsbât Zikri Erkân ve Âdâbı Bağlamında Bir Mukayese”, **I. Uluslararası Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevî Sempozyumu**, Ekim 2013).

¹⁰³⁵ Tosun, **Bahâeddîn Nakşbend**, s. 303.

¹⁰³⁶ Detaylı bilgi için bkz. Ahmed Sirhindî, **Mektûbât**, 173. Mektup; Çakır, “Câmiu’l-Usûl ile Âdâb-ı Fethullah Arasında Nefy u İsbât Zikri”, s. 390.

kelimesini; Oradan da "illallah" lafzını sanevberî (çam kozalağı şeklindeki) kalbe çizgi çekerek bırakır. Lafza-ı celâli, kalbinin en derin köşesine kuvvetlice vurmalıdır ki hararet ve ateş vücudun tamamını sarsın. Zakir “la ilahe” lafzıyla, varlığı sonradan olan tüm şeyleri nefyederek onları yok hükmünde saymalıdır. “İllallah” ile de Hakkı isbât edip O’nun bâkî olmasını idrak eder. Öyle ki “La ilahe illallah” *letâifin* tamamını ihata etmelidir. Zakir, kelimeleri vücudunda intikal ettirirken meydana gelen çizgilerle birlikte kelime-i tevhîd’in manasını da tasavvur etmelidir. En sonunda "Muhammedun Resulullah" demelidir. Bununla Hz. Peygamber’e olan bağlılığını izhar eder. Bu şekilde nefesinin kuvvetine göre kelime-i tevhidi tekrar eder ve nefesini tekli sayılarda salıverir. Buna *vukûf-i adedî* denir. Nefesini salmadan önce kalbiyle “اللهم انت مقصودي و رضاك مطلوبي (Allahümme ente maksûdî ve rızâke matlûbî)” der. Nefesini saldıktan sonra biraz dinlenir ve sonra aynı şekilde yeni bir nefesle başlar. Her iki nefes arasında gafletten uzak durmaya özen göstermelidir. Zikrin devamlılığı için, yukarıda anlatılan tahayyül kurallarına riayet edilmelidir.¹⁰³⁷

Salikin neticeye ulaşabilmesi için bir nefesle yirmi bir adet zikir yaptığında yok olma ve keninden geçme hali yaşaması gerekir. Bununla birlikte yirmi bir sayısına ulaştığı halde bu sonucu elde edemiyorsa zikrin edeblerine riayet etmediğinden olsa gerek zikre yeniden başlamalıdır. Yine salikin fayda görebilmesi için; hal, hareket ve tavırlarında zikrin manasındaki hakikatlere uyması gerekir. Mevlânâ Hâlid, nefy u isbât zikrinde nefeslerin adedini herhangi bir sayıda hasretmemiştir. Sâlik, gayret edip zikri hakkıyla yerine getirirse; menfî olanı nefyedip müsbet olan da isbat ederse ve yukarıda bahsedilen neticeye erişirse kendisine murâkabe lazımdır. Mevlânâ Hâlid de İmâm-ı Rabbânî gibi istidâdı cezbeye yatkın olanlara zikr-i zat, süluka yatkın olanlara ise nefy u isbât zikrini uygun görür.¹⁰³⁸

Nehrî kolunda nefy u isbâtı sistemli bir biçimde ele alan Şeyh Fethullah Verkânîsî, pîrdâşı Muhammed Sâmi Erzincânî’ye gönderdiği mektubunda bu zikrin detaylarından bahseder. Verkânîsî, Şeyhi Abdurrahmân Tâgî’den nakille diğer

¹⁰³⁷ Esad Sahib, **Buğyetü'l-vâcid**, s. 149-151 (32. Mektup); Çakır, “Câmiu’l-Usûl ile Âdâb-ı Fethullah Arasında Nefy u İsbât Zikri, s. 391.

¹⁰³⁸ Esad Sahib, **a.e.**, aynı yer.

zikirlerden farklı olarak bu zikrin nihayetsiz olduğunu belirtir. Ona göre nefy u isbât zikri şöyle yapılır: öncelikle kalbe gelen havâtır “la ilahe” lafzıyla nefyedilir ve “illallah” ile zat *isbât* edilir. Bundan sonraki aşamada *vukûf-i kalbî* ile hâsıl olan zuhurat nefyedilip yeni zuhurat *isbât* edilir. Bu şekilde salık tecelli ve şuhud mertebelerine yükselir ve belli bir sayıda kendini kısıtlamaz. Verkânisî'nin bu görüşleri, İmâm-ı Rabbânî'nin daha önce bahsi geçen nefy u isbât ile bir sonraki mertebelere yükselme düşüncesine benzemektedir. Verkânisî, nefy u isbât ile murâkabenin birlikte yapılabileceğini benimsemiş olmalıdır ki; nefy u isbâtın murâkabeden önce *tefrikayı* (dağınıklık) giderip *cem*'i (birlik) elde etmek için, murâkabeden sonra ise mertebeden mertebeye terakki için yapıldığından söz eder.¹⁰³⁹

Fethullah Verkânisî nefy u isbât virdini sistematik bir taksimat ile maddeler hâlinde erkân, şurût ve âdâb başlıkları altında şöyle açıklamıştır:

Erkân:

1. "La ilahe illallah"
2. Nefesin sonunda "Muhammedün Resulullah" demek.¹⁰⁴⁰
3. Zikir esnasında “La ilahe illallah Muhammedün Resulullah”ın anlamını düşünmek
4. Nefesi salarken kalbiyle "ilahi ente maksûdî ve rızâke matlûbî" demek

Şurût (Şartlar):

1. Göbekten itibaren alnın üst tarafına doğru uzanan ve seyf (kılıç) denen kalın ve dik bir çizginin hayal edilmesi.
2. Alnın üst tarafından sağ kulağın arka kısmını geçerek sağ omuza, oradan da kalbe gelen ve mükennis/miknes (temizleyici) diye isimlendirilen kavisli bir çizginin düşünülmesi¹⁰⁴¹

¹⁰³⁹ Verkânisî, **Mektûbât**, vr. 87 (3. Mektup); Çakır, “Câmiu'l-Usûl ile Âdâb-ı Fethullah Arasında Nefy u İsbât Zikri, s. 392.

¹⁰⁴⁰ Bazıları nefesin sonunda söylemekle iktifa etmez ve her nefeste iki şehadeti birlikte getirir. Nefesin sonunda yapmak mübtediler için; her nefeste iki şehadeti getirmek müntehiler için daha uygundur (Verkânisî, **Mektûbât**, vr. 126, 23); Çakır, “Câmiu'l-Usûl ile Âdâb-ı Fethullah Arasında Nefy u İsbât Zikri, s. 394.

3. Nefesi göbek altında tutmak
4. Tek sayılarda durmak (Vitr/ifrâd)

Âdâb:

1. Hayal edilen çizginin deri ve et arasında olması
2. Çizginin beyaz ve berrak olarak düşünülmesi
3. Çizginin dümdüz olması, çenenin altından kapalı dudaklara, oradan burnun üst derisinden alnın zirvesine kadar uzanması
4. Vird esnasında vücudun baş, göz, burun, dil gibi hiçbir organının kıpırdamaması¹⁰⁴²
5. "İllallah" derken, kalbin şiddetle sarsılması ve etkilenmesi (darb yapmak).¹⁰⁴³

b. Toplu Hâlde Yapılan Zikir: Hatm-i Hâcegân

Hatm-i hâcegân, müridlerin toplu hâlde oturup halka kurarak icra ettiği Nakşebendî zikrine denir. Bu ismin konulması birkaç sebep ile izah edilir. Bunların bazısı şöyledir: Başında ve sonunda okunan Fâtiha sûresi Kur'an'ın özeti sayıldığından Kur'an'ın hatmedilmesi, hâcegân şeyhlerinin sohbet meclislerinden ayrılırken meclisi bu zikirle sonlandırmaları, bir faydanın celbi veya bir zararın definin neticelenmesi için yapılan bir dua olması bu sebepler arasındadır.¹⁰⁴⁴

¹⁰⁴¹ Bu iki şekilden la-yi ma'kûse (ﻝ) şekli oluşur. Birinci çizgiye "seyf" denilmesinin sebebi dışardan kalbe gelen düşünceleri kesmesidir. İkincisine "mükennis" denilmesinin sebebi ise kalbin içindeki düşünceleri temizlemesidir (Verkânisî, **Mektûbât**, vr. 126, 23. Mektup); Çakır, "Câmiu'l-Usûl ile Âdâb-ı Fethullah Arasında Nefy u İsbât Zikri, s. 394.

¹⁰⁴² Zikrin kuvve-i muhayyileden değil, kalbden gelmesini gerçekleştirmek için (Verkânisî, 23. mektub).

¹⁰⁴³ Birinci çizgi üzerinde "la" okunur. Omuza uzanan ikinci çizgi üzerinden "ilahe" okunur. Kalbin ağzına kadar "illa" deyip şiddetle "Allah" lafzı kalbe vurulur. "Muhammedun Resulullah" kelimesinin çizgi üzerinde icrası yapılmaz (Verkânisî, **Mektûbât**, vr. 126, 23. Mektup); Çakır, "Câmiu'l-Usûl ile Âdâb-ı Fethullah Arasında Nefy u İsbât Zikri, s. 394.

¹⁰⁴⁴ Es'ad Sahib, **Buğyetü'l-vâcid**, s. 36; Tosun, **Bahâeddîn Nakşebend**, s. 320; Reşat Öngören, "Hatm-i Hâcegân", **DİA**, TDV, 1997, C. XVI, s. 476

Terkibindeki “hâcegân” lafzından, bu zikrin hâcegân döneminden beri icra edildiği anlaşılmaktadır. Kaynaklarda Abdülhâlık Gucdevânî’ye nisbet edilen bir hatme türünden söz edilmesi bu iddiayı desteklemektedir. Ancak Necdet Tosun’un belirttiğine göre, bu zikri konu edinen en eski eser, Ahmed Kasânî’nin müridlerinden Dost Muhammed Sahnâf b. Nevrûz Ahmed Kîşî Aksîketî Fâlîzkâr’ın (ö. 974-1566) *Tenbîhü’-d-dâllîn ve’l-mudillîn* adlı eseridir.¹⁰⁴⁵

Hâlidîlikte temel bir esas olarak görülmesi de icra edilmesine gösterilen ilgi, bu zikrin Hâlidîlikte önemli bir yer edindiğini göstermektedir.¹⁰⁴⁶ Nehrî kolunda ise hatm-i hâcegâna verilen önemin daha da arttığı görülmektedir. Kısaltılarak “hatme” diye de anılan bu zikrin önemini anlatan Ubeydullah Nehrî, hatmeyi “*Bu kavm-i kirâmın [Nakşbendîler] vazifelerinden biri*” diye nitelemiştir.¹⁰⁴⁷ Yine Abdurrahman Tâğî, hatmeyi sohbet ve râbitayla birlikte zikredip tarikatın esaslarından saymıştır.¹⁰⁴⁸ Hatmeye verilen önemden olsa gerek Nehrî kolundan yayılan Sıbgatullah Arvâsî silsilesine baktığımızda hatm-i hâcegânın her gün yapıldığı görülmektedir.¹⁰⁴⁹ Bu duruma Sıbgatullah Arvâsî’nin eseri *Minah*’ta da işaret etmiştir.¹⁰⁵⁰

Hâlidîlikte hatm-i hâcegân yapılırken kapılar kapanır, kimsenin görmeyeceği bir ortam hazırlanır ve tarikat müntesibi olmayanlar dışarı çıkarılır. Esad Sahib’in bildirdiğine göre bu uygulama ilk defa Mevlânâ Hâlid ile başlamıştır. Bunun nedenini, tarikata aşına olmayan kişilerin hatmede müridlerin olağandışı hâllerini yanlış yorumlamasına engel olmak olarak gösterir. Nitekim bu uygulama bu gibi

¹⁰⁴⁵ Tosun, **Bahâeddîn Nakşbend**, s. 320-321.

¹⁰⁴⁶ Esad Sahib, **Buğyetü’l-vâcid**, s. 36. Ayrıca bkz. Öngören, “Hatm-i Hâcegân”, s. 477.

¹⁰⁴⁷ Ubeydullah Nehrî, **a.g.e.**, s. 339.

¹⁰⁴⁸ Abdurrahman Tâğî, **Mektûbât**, ss 72-81 (18. Mektup).

¹⁰⁴⁹ Özellikle Abdurrahman Tâğî’nin kurduğu Norşin Tekkesi ile bu tekkeden ayrılan Hazne ve Menzil dergâhlarında hatmenin her gün yapıldığı gözlemlenmiştir.

¹⁰⁵⁰ Sıbgatullah Arvâsî’nin her gün hatme yaptığına işaret eden olayı Hâlid-i Orekî şöyle nakleder: Bir dostumun anlattığına göre dostum, Gavs [Sıbgatullah Arvâsî] ile birlikte Üveys el-Karanî’nin türbesini ziyarete gitmişti. Gavs, ziyaretin birinci gününde türbede hatm-i hâcegân yaptırmış, ikinci gün müridler aynı yerde hatme yapmak üzere toplandıklarında Gavs, burada hatme yapılmamasını telkin edip “*Buradaki veli uzleti seven bir velidir. Bu gibi şeyleri sevmeyiz. Bu nedenle ziyarete gelen kişiler ona yönelsinler ve ondan medet istesinler; bu onlar için yeterlidir.*” demiştir. (Sıbgatullah Arvâsî, **Minah**, s. 234 (298. Minha).

yorumların yapılmasına mahâl veren bir olayın yaşanmasından sonra olmuştur.¹⁰⁵¹ Yine Mevlânâ Hâlid, açık bir şekilde büyük günah işleyenin hatm-i hâcegâna girmemesi gerektiğini söyler.¹⁰⁵² Abdurrahman Tâgî ise usûl olarak farklı olsa da başka kola mensup Nakşbendîlerin hatmeye alınabileceği talimatını vermiştir.¹⁰⁵³

Hatm-i hâcegânın muhtelif şekilleri vardır.¹⁰⁵⁴ Esad Erbilî bazı çeşitleri naklettikten sonra hatme-i Esadî'yi şöyle tarif etmiştir: 25 istiğfar, 100 salavat, 500 Hasbûnallah ve ni'me'l-vekil, 100 Salavat.¹⁰⁵⁵ Abdurrahman Tâgî ise hatm-i hâcegânı, küçük hatme ve büyük hatme olarak iki kısımda tarif etmiştir. Küçük hatmenin tarifi: 25 istiğfar, 7 Fatiha, 100 Salavat, 500 Ya Baki Ente'l-Bakî, 7 Fatiha, 100 Salavat. Büyük hatmenin tarifi: 25 İstiğfar, 7 Fatiha, 100 salavat, 79 İnşirâh, 1000 İhlâs, 7 Fatiha, 100 salavat. Hatme ikindiden sonra ise Nebe' suresi, yatsıdan sonra yapılıyorsa Mülk suresi okunur.¹⁰⁵⁶ Her tarife göre hatmeden sonra kendi müridinden başlayarak şeyhin telkin ettiği silsile okunur ve hatme tamamlanır.

Nehrî şeyhlerinin (Sâdât-ı Nehrî) icra ettiği hatmede silsiledeki bütün şeyhlerin ismi okunmamaktadır. Bunun yerine kimin tarafından düzenlendiği belli olmayan kısaltılmış bir silsile okunmaktadır. Silsilede Hz. Peygamber'den sonra sırasıyla şu zatların ismi okunmaktadır:

¹⁰⁵¹ Bkz: Esad Sahib, **Buğyetü'l-vâcid**, s. 166, 41. mektup dipnotu. Esad Sahib buradaki dipnotta buna sebep olan olayı uzunca açıklamıştır. Olayın detayı için aynı mektuba müracaat edilebilir. Ona göre Mevlânâ Hâlid, tarikat ehli olmayan kimselerin gelip hatm-i hâcegânda müridlere arız olan hâller ile alay etmemeleri ve hatmenin huzurunu bozmamaları için bu yasağı koymuştur. Bu durum dönemin Bağdat müftüsü Şihabuddin Alusî'ye sorulmuş, o da normal şartlarda camiye girmeyi engellemenin caiz olmadığını, ancak zikir esnasında ehli olmayanların vereceği zarardan dolayı bu yasakta bir sakınca olmadığını söyler. Bütün bunların yanı sıra Esad Sahib, bu uygulamanın aşağıdaki hadiste geçen olayla olan benzerliğine dikkat çeker. Bu hadis aynı zamanda toplu hâlde zikir yapmaya kaynak gösterilmiştir. Olay, Yala b. Şeddad'tan şöyle rivayet edilmiştir: Şeddad b. Evs ile Ubâde b. Sâmit der ki: "Hz. Peygamber'in yanında bulunuyorduk. Hz. Peygamber: 'İçinizde yabancı kimse [ehl-i kitap] var mı?' diye sordu. 'Hayır, yâ Rasûlallâh' dedik. Bunun üzerine kapıların kapatılmasını emretti. 'Ellerinizi kaldırmız ve Lâ ilâhe illallâh deyiniz.' buyurdu. Ellerimizi kaldırdık ve bir saat boyunca birlikte 'Lâ ilâhe illallâh' dedik. (Ahmed b. Hanbel, Müsned, IV, 124; Heysemî, Mecmau'z-Zevâid, I, 19; Hâkim, Müstedrek, I, 501).

¹⁰⁵² Esad Sahib, **Buğyetü'l-vâcid**, s. 167 (41. Mektup).

¹⁰⁵³ İbrahim Çokreşî, **a.g.e.**, s. 145.

¹⁰⁵⁴ Bunlar için bkz. Tosun, **Bahâeddîn Nakşbend**, s. 321.

¹⁰⁵⁵ Esad Erbilî, **Risale-i Es'adiyye**, s. 25.

¹⁰⁵⁶ İbrahim Çokreşî, **a.g.e.**, s. 117-118. İbrahim Çokreşî bu tarifi Çokreş'te iken 1291/1874-75 yılında Abdurrahman Tâgî'nin Cebrail diye birinin evinde yaptığı sohbetten nakleder. Ayrıca bkz. Verkânîsî, **Âdâbu't-tarikatin'n-Nakşbendiyye**, s. 61-62.

Hz. Ebûbekir (ö. 13/634)
Hz. Selmân-ı Farisî (ö. 35/655)
Şeyh Bahâuddin Nakşbend (ö. 791/1389)
Şeyh Abdülkadir Geylânî (ö. 561/1166)
Şeyh Emir Külâl (ö. 777/1375)
Şeyh Muhammed Baba Semmâsî (ö. 740/1339)
Şeyh Ali Ramitenî (ö. 705/1305)
Şeyh Mahmud Encirfağnevî (ö. 670/1271)
Şeyh Arif Rîvegerî (ö. 649/1251)
Şeyh Abdülhâlık Gucdevânî (ö. 617/1220)
Şeyh Ahmed Sirhindî (ö. 1034/1624)
Şeyh Abdullah Dihlevî (ö. 1240/1824)
Şeyh Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî (ö. 1242/1827)
Şeyh Abdullah Şemdînî (ö. 1235/1819-20)
Şeyh Taha Hakkârî (ö. 1269/1853)
Şeyh Salih Nehrî (ö. 1280/1863-64)
Şeyh Ubeydullah Nehrî (ö. 1300/1883)
Şeyh Abdülkadir Nehrî (ö. 1925)
Şeyh Abdullah Geylânîzâde (ö. 1967)¹⁰⁵⁷

c. Âdâb Olarak Uygulanan Diğer Evrad

Seyr u sülûk sürecinde yukarıda geçen zikirlerin dışında müridlere başka evrad talimatı da verilmektedir. Nitekim Mevlânâ Hâlid, kardeşi Mahmud Sahib'e verdiği icazette “*Tarıkattaki hatmelerin bütün çeşitlerini okumaya, Kuran-ı Kerim'i, Delâilü'l-hayrât'ı ve evrâdı okumaya icazet ve izin verdim. Özellikle Câlîyetü'l-*

¹⁰⁵⁷ Salih İbrahimî (Şepol), **Jînâveri Zânâyan-ı Kurd lı Cihânı İslâmeti**, s. 152-154.

*ekdâr ve's-seyfû'l-bettâr fi's-salâti ala'l-muhtâr*¹⁰⁵⁸ ismindeki virdimde de izin verdim.” diyerek bunların bazısını zikretmiştir.¹⁰⁵⁹

Özellikle yukarıda geçen *Delâilü'l-hayrât*¹⁰⁶⁰ eseri sonraki Hâlidîler arasında önemsenen bir vird olmuştur. Mevlânâ Hâlid'in *Delâil*'i evrad olarak okuması ise Nakşbendîliğe intisâb etmeden önceki hayatında da var olduğu bilinmektedir.¹⁰⁶¹ Nakşbendî şeyhi olarak bunu müridlerine tavsiye etmesi *Delâil*'in bir vird olarak telakki edilmesini sağlamıştır. Bu bağlamda Ubeydullah Nehrî'nin de *Delâil*i vird olarak okuduğu rivayet edilmektedir.¹⁰⁶²

Diğer bir âdâb da günlük Kur'ân-ı Kerim tilavetidir. Mevlânâ Hâlid bir mektubunda müridlerin, az olsa da bunu terk etmemeleri gerektiğini belirtir. Bunun için müridlerine gevşekliğe düşmemelerini ve hatmin zor olduğu düşüncesine kapılmamalarını söylemiştir.¹⁰⁶³ Abdurrahman Tâğî de müridlerine her gün bir cüz Kur'an okumaları gerektiğini söylemiştir.¹⁰⁶⁴ Yine Abdurrahman Tâğî, halifesi Molla İbrahim'e bazı sureleri vird edinmesini şöyle telkin etmiştir:

“..Her gece yatmadan önce Fatiha suresini, Ayetü'l-kürsî'yi, İhlâs, Felâk ve Nâs surelerini oku; ellerine üfle ve ellerini başına, göğsüne ve bedenine elinin erişebildiği yere kadar sür. Gecelerin ortasında Yâsîn suresini oku; okuduktan sonra dua et ve hâsıl olan sevabı başta Peygamber Efendimiz'e, sâdât-ı kirama, özellikle de Sıbgatullah Arvâsî ve Seyyid Taha'ya hediye et...”¹⁰⁶⁵

¹⁰⁵⁸ Mevlânâ Hâlid'in ezkâr ve evrâddan ibaret olan bir eseridir. Bkz. Mevlânâ Hâlid-i Bağdadî, **Câliyetü'l-ekdâr ve's-seyfû'l-bettâr**, Çev. Bilal Aksoy, İstanbul, Semerkand Yayınları, 2014.

¹⁰⁵⁹ Esad Sahib, **Buğyetü'l-vâcid**, s. 161-162 (37. Mektup).

¹⁰⁶⁰ Şâzelî tarikatının Cezûliyye kolunun kurucusu Şeyh Muhammed b. Süleyman el-Cezûlî (ö. 870/1465) tarafından derlenen bir salâvât mecmuasıdır. Süleyman Cezûlî'nin bu eseri, müridleri tarafından bir vird olarak kabul edilmiş ve sonraki nesillere de böyle intikal etmiştir. Öyle ki *Delâil* Nakşbendîyye gibi başka tarikat müntesipleri tarafından da okumuştur. “Delâil her gün, gün aşırı, dört günde veya haftada bir defa olmak üzere beş tertip üzere okunur. Okumaya pazartesi günü başlanır. Hangi gün nerelerin okunacağı sayfaların kenarında yazılmıştır.” *Delâil*in, ehlinde izin alınmak suretiyle okunması tavsiye edilir. (Süleyman Uludağ, “Delâil'ül-hayrât” **DİA**, TDV, 1994, C. IX, s. 113-114).

¹⁰⁶¹ Fasih Haydarî, **Mecdü't-tâlid**, s. 81.

¹⁰⁶² Vefâî, **Tuhfetü'l-mürîdîn**, vr. 170.

¹⁰⁶³ Esad Sahib, **Buğyetü'l-vâcid**, s. 115 (12. Mektup).

¹⁰⁶⁴ Abdurrahman Tâğî, **Mektûbât**, s. 187 (51. Mektup).

¹⁰⁶⁵ Abdurrahman Tâğî, **Mektûbât**, s. 52 (12. Mektup).

Şeyh Ubeydullah da belli vakitlerde Kur'an tilavetini, bu tarikat ehlinin bir vazife olarak addettiğini ifade ettikten sonra, Abdurrahman Tâgî'nin telkin ettiği virde benzer bir biçimde yatmadan önce bazı surelerin okunmasını tavsiye eder. Ona göre yatmadan önce Haşir ve Bakara surelerinin son ayetleri, Kâfirûn, İhlâs, Nâs ve Felâk sûreleri okunur ve bunların okunmasını vird edinmek gerekir. Yine Ubeydullah Nehrî, teheccüdde Yâsîn suresini okumak suretiyle üç kalbin birleştirilmesinden söz eder. Üç kalbi ise şöyle ifade eder: *Yâsîn suresi Kur'ân'ın kalbidir. Gecenin kalbi son yarısıdır. Kişi, kalb huzûru ile gece yarısından sonra Yâsîn okumakla bu üç kalbi cem etmektedir. Bu sebeple bu yüce topluluk teheccüdde bunları vird edip önemsemiştir.*¹⁰⁶⁶

Ubeydullah Nehrî, Şafî mezhebine göre teheccüdde Yâsîn suresinin zamm-ı sure olarak nasıl okunması gerektiğini de izah etmiştir. Buna göre teheccüd eğer vitir olarak kılınıyorsa, on iki rekat kılınır ve hepsinde Yâsîn okunup tamamlanır. Eğer teheccüd vitir olarak kılınacaksa on bir rekat kılınır. Yâsîn suresi ise sekiz rekatta sekiz defa okunur. Ya da iki rekatta bir Yâsîn okunur ve toplamda dört Yâsîn okunmuş olunur. Ya da sekiz rekatta iki Yâsîn okur. Bu da olmazsa bütün sekiz rekatta bir Yâsîn okunacak şekilde taksimât yapılır.¹⁰⁶⁷ Kalan diğer üç rekatın birincisinde A'la suresi, ikincisinde de Kâfirûn suresi okunur. Tek kılınan üçüncü rekatta ise İhlâs, Nâs ve Felâk sureleri okunur.¹⁰⁶⁸

Hâlidîlerin önemseydiği başka bir vird, namaz sonrası okunan dualar ve salavatlardır. Mevlânâ Hâlid Şam'da veba hastalığı yaygınlaştığında müridlerine bir salavatı talim etmiş ve bu da sonraki Hâlidîler tarafından tesbihattan sonra okunagelmiştir. Salavat şöyledir:

¹⁰⁶⁶ Ubeydullah Nehrî, **a.g.e.**, s. 334.

¹⁰⁶⁷ Ubeydullah Nehrî, sekiz rekatta bir Yâsîn'in hatmedilmesinde kendine has taksimâtı şöyle anlatır: Birinci rekâtı "*ecrin kerim*" diye biten ayetle, ikinci rekâtı "*muhtedûn*" diye biten ayetle, üçüncü rekâtı "*muhtederûn*" diye biten ayetle, dördüncü rekâtı "*fi felekin yesbehûn*" diye biten ayetle, beşinci rekâtı "*yerçiûn*" diye biten ayetle, altıncı rekâtı "*hâzâ sıratûn müstakîm*" diye biten ayetle, yedinci rekâtı "*lehâ mâlikûn*" diye biten ayetle, sekizincisinde de sonuna kadar tamamlar. Ubeydullah Nehrî, **a.g.e.**, s. 335.

¹⁰⁶⁸ Ubeydullah Nehrî, **a.g.e.**, s. 334-335.

اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ وَعَلَى آلِ سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ بِعَدَدِ كُلِّ دَاءٍ وَدَوَاءٍ وَبَارِكْ وَسَلِّمْ عَلَيْهِ وَعَلَيْهِمْ تَسْلِيمًا كَثِيرًا
(üç defa tekrarlanır)

صَلِّ وَسَلِّمْ يَا رَبِّ عَلَى حَبِيبِكَ مُحَمَّدٍ وَعَلَى جَمِيعِ الْأَنْبِيَاءِ وَالْمُرْسَلِينَ وَعَلَى آلِ كُلِّ وَصْحَبِ كُلِّ أَجْمَعِينَ آمِينَ
وَالْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ¹⁰⁶⁹

Allah'ım! Efendimiz olan Muhammed'e ve O'nun âline, bütün dertler ve devalar sayısınca bol bol salât, selam et; hayır ve bereket ver. Salat ve selam et ya Rabbi! Habibin Muhammed'e, bütün enbiya ve resullere, hepsinin ehline ve ashabına. Allah'ım kabul et! Allemlerin Rabbi Allah'a hamd olsun!

3. Murâkabe

Sözlükte kontrol etmek manasına gelen murâkabe ile Müceddidiyye sonrası dönemde olduğu gibi Hâlidîlikte de bazı ayetlerin ve tasavvufî kavramların derinlemesine tefekkürü kast edilmektedir.¹⁰⁷⁰ Daha önce de geçtiği gibi sâlik, zikirde istenilen neticeye ulaşırsa kendisine murâkabe gerekir.¹⁰⁷¹ Mevlânâ Hâlid, bir mektubunda seyr u sülûkteki bütün makâmı özetlemiş ve her makâm için gerekli olan murâkabeyi zikretmiştir. Ona göre mertebeler içinde sadece *velâyet-i kubrâ*'da iki murâkabe yapılır. Üç daire ve bir kavstan ibaret olan *velâyet-i kubrâ*'nın ilk dairesinde *murâkebe-i akrebiyye*, diğer iki dairesi ve kavs dairesinde de *murâkebe-i muhabbet* yapılır. Bundan sonra zikrettiği bütün mertebeler için farklı murâkabeden söz etmiştir.¹⁰⁷² Esad Sahib, Mevlânâ Hâlid'in bu mektubunun dipnotunda seyr u sülûkteki murâkabeleri düzenli bir biçimde sıralamıştır. Ona göre sâlik, çaba gösterip bu murâkabelere devam ederse müşahede mertebesine yükselir. Bu murâkabeler şöyledir;

1. *Murâkabe-i ahadiyye*: Âlem-i Emir'deki beş latîfe geçildikten sonra sâlik bu murâkabeye başlar. Âlem-i Halk'tan olan diğer beş latîfe, artık nefs-i

¹⁰⁶⁹ Muhammed b. Süleyman el-Bağdadî, *el-Hadîkatü'n-nediyye*, s. 61-62.

¹⁰⁷⁰ Tosun, *Bahaeddin Nakşebend*, s. 315.

¹⁰⁷¹ Esad, Sahib, *Buğyetü'l-vâcid*, s. 151 (32. Mektup).

¹⁰⁷² Bu mertebeler ve murâkabeleri için bkz. Esad Sahib, *Buğyetü'l-vâcid*, s. 153-157 (33. Mektup).

nâtıkanın seyrine girmiştir. Dolayısıyla bu şuhûd halinde Âlem-i Halk'taki latîfeler, nefs-i nâtıkanın kendisi olur.

2. *Murâkabe-i akrabiyye*: Allah'ın, kişiye nefsinden daha yakın olduğunun bilinmesi ve düşünülmesidir. Bu murâkabeye delil olarak “*Biz insana şah damarından daha yakınız.*”¹⁰⁷³ âyeti getirilir.

3. *Murâkabe-i basariyye*: Allah'ın, bütün harekât ve sekanâta insana nâzır olduğunu düşünmektir. Bununla birlikte Allah'ın insana yakın olduğunu mülâhaza etmektir. Bu murâkabeye “*Gözler onu idrak edemez, o gözleri idrak eder.*”¹⁰⁷⁴ ayeti işaret etmektedir.

4. *Murâkabe-i ilmiyye*: Sâlikin, kalbinden geçen her türlü düşünceyi Allah'ın bildiğini düşünerek kalbini kötü düşüncelerden korumasıdır. Bu murâkabeye “*Allah, kalblerin içindekini hakkıyla bilir.*”¹⁰⁷⁵ ayeti işaret etmektedir.

5. *Murâkabe-i fâiliyye*: Sâlikin, kendi zat ve fiillerini Allah'ın fiilinden bir fiil olarak düşünmesidir. Böylece darlıkta ve sıkıntıda Allah'ın bütün fiillerine razı olacaktır. Buna “*Allah dilediğini yapandır.*”¹⁰⁷⁶ ayeti işaret etmektedir.

6. *Murâkabe-i mülkiyye*: Sâlik, zatının ve sahip olduğu her şeyin, Allah'ın mülkü olduğunu düşünerek mülkünde ona karşı gelmeyip bütün işleri ona havale etmesidir. Buna “*Hak onun dediğidir. Mülk de onundur.*” ayeti işaret etmektedir.¹⁰⁷⁷

7. *Murâkabe-i hayâtiyye*: Ebedi hayat sadece Allah'a mahsus olduğundan sâlik, kendi sıfatlarını Allah'ın sıfatlarında, kendi zatını da Allah'ın zatında fenâ etmeyi murâkabe eder. Kendini yok sayar ve bütün işleri Hayy ve Kayyûm Allah'a bırakır. Buna “*Ebedi hayat sahibi O'dur. O'ndan başka hiçbir ilah yoktur.*”¹⁰⁷⁸ ayeti işaret eder.

¹⁰⁷³ Kaf/16.

¹⁰⁷⁴ Enam/103.

¹⁰⁷⁵ Âli İmran/119.

¹⁰⁷⁶ Hud/107.

¹⁰⁷⁷ En'âm/73.

¹⁰⁷⁸ Mü'min/65.

8. *Murâkabe-i Mahbûbiyye*: “*Kurb-i nevâfil*” hadisinde bildirildiği gibi sâlik nafîle ibadetler ile Allah’ın muhabbetini gözetir. Bu murâkabeye “*Allah onları sever, onlar da O’nu sever.*”¹⁰⁷⁹ ayeti işaret eder.

9. *Murâkabe-i tevhîd-i şuhûdî*: Bu murâkabede sâlik, basiret gözüyle nereye yönelirse yönelsin Allah’ı düşünür. Bu murâkabeyi Hz. Ebu Bekir, şu sözleriyle ifade eder: *Neyi gördüysem öncesinde Allah’ı görürüm.*¹⁰⁸⁰ Buna “*Siz nereye yönelirseniz Allah o taraftadır.*”¹⁰⁸¹ ayeti işaret eder.

Şeyh Ubeydullah murâkabeyi, “Hakk’ın zatının keyfiyetsiz (*bilâ keyf*) bir biçimde Allah lafzının medlûlu olarak tefekkür edilmesi” şeklinde izah eder. Kalbine Allah lafzını yerleştiren sâlik, gözünü onu tefekküre diker ve bütün gücüyle idrakini oraya yoğunlaştırır. Bu şekilde sürekli tefekkür ve hayale devam eder. Ta ki kendinden geçerek fenâ mertebelerine erişip huzur hasıl olana dek bunu sürdürür. Şeyh Ubeydullah, bu murâkabenin *yâd dâşt* (Allah’ı sürekli hatırdâ tutma) ilkesiyle ilişkili olduğunu söylemiştir. Ubeydullah Nehrî, bu murâkabeyi herkesin yapamayacağını; bunun yerine bütün âlemi kapsayan *basît* (katışıksız) bir nurun tasavvuruyla da aynı murâkabenin yapılabileceğini belirtir. Bir başka murâkabe türü ise kalbin bütün havâtırdan arındırılması ve bu şekilde sürekli havâtırın gelmesini engellemek için kalbe bekçilik yapılmasıdır. Bu durum kalbde meleke hâline gelip kalb saf bir ayna hâline dönüşünce, kalbten yansımalar gelmeye başlar. Sâlik burada fenâyâ ulaştınca kendini bu akislerde yok eder. Şeyh Ubeydullah bu murâkabeyi *nigâh dâşt* (kalbin dünyevi düşünceden korunması) ilkesiyle ilişkilendirir.¹⁰⁸²

Nehrî kolundaki şeyhlerin hayatına bakıldığında murâkabenin önemli bir yeri olduğu görülmektedir. Rivayet edildiğine göre Seyyid Taha’nın, murâkabe yapmaktan boynundaki kemiği dışarı çıkmıştır.¹⁰⁸³ Vefâî ise Şeyh Ubeydullah’ın hayatını anlatırken murâkabeye verdiği ehemmiyeti zikreder. Vefâî’nin anlattığına

¹⁰⁷⁹ Maide/54.

¹⁰⁸⁰ Muhyiddîn ibn Arabî, *Kitâbü'l-a'lâm bi işârâti ehli'l-ilhâm*, Haydarâbâd, Cem’iyetü Dâireti'l-maârifî'l-Osmâniyye, 1362 h., s. 2.

¹⁰⁸¹ Bakara/115.

¹⁰⁸² Ubeydullah Nehrî, *a.g.e.*, s. 323-325.

¹⁰⁸³ Özatak, *İrşad Kutbu Seyyid Taha*, s. 23

göre Şeyh Ubeydullah, Şehidan dağına gittiğinde hiçbir şeyle meşgul olmaz ve orada olduğu rivayet edilen sahâbelerin kabrinde sadece murâkabe yapardı.¹⁰⁸⁴

Esad Erbilî de bir mektubunda Şeyh Ubeydullah'ın anlattığı murâkabeye benzer bir şekilde *murâkabe-i ehâdiyyeyi* tarif eder. Erbilî şöyle der:

“Mübarek ve husûsî zamanlarda yirmi dört saat zarfında birkaç defa kalbi bir çanak biçiminde tasavvur edip Cenâb-ı Hakk'ın nurlarına ve feyizlerine karşı tutunuz, zikretmeyiniz. Bu *murâkabe-i ehâdiyyet*'i zikre bedel olarak kabul ediniz. Sükûnetle ve zikir yapmadan mütefekkir olunuz. İstedığınız kadar devam ve takip ediniz. Kalb yukarı doğru müteveccih olsun. Çünkü rahmetin inmesi yukarıda olan arş cihetinden olur. Yoksa Cenâb-ı Hakk cihetlerden münezzehtir. Diğer zamanlarda zikir yapabilirsiniz. Fakat bu murâkabe zikirden üstündür.”¹⁰⁸⁵

4. Mürşid Sohbeti

Sözlükte, “birlikte olmak” anlamına gelen sohbet kelimesi “arkadaşlık edip ünsiyet kurmak, dinî veya dünyevî konuların konuşulduğu meclis” gibi anlamlarda kullanılmaktadır. Sohbetin manasındaki “birliktelik” dikkate alınarak Hz. Peygamber'in sohbetinde bulunan Müslümanlara ashâb veya sahâbe denmiştir. Hz. Peygamber ashâbını sohbet ederek eğittiğinden onu takip eden âlim ve sûfiler de sohbet halkaları kurmaya başlamışlardır.¹⁰⁸⁶ Kuşeyrî, birliktelik anlamındaki sohbetin üç kısım olduğunu söyler. Kendinden üstündeki ile sohbet ki bu hakikatte hizmettir. Kendinden aşağıdaki biriyle sohbet ki bu da şefkat ve merhamet ile olmaktadır. Diğer de kişinin kendi seviyesindeki ile sohbetidir. Burada kişiler *fütüvvet* (mertlik) ve *îsâr* (başkasını kendine tercih etme) kurallarına göre hareket ederler.¹⁰⁸⁷

Nakşbendiyye'nin temel esaslarından olan sohbet, halvetin karşılığı olarak kullanılmaktadır. Bahâeddin Nakşbend, toplumdan uzak olarak bir kenarda halvet ve uzlet hâlinde yaşamak yerine; müridânın bulunduğu ortam ve cemiyetlerde olmayı önemsemiştir. Bu manada sohbet hakkında şunları söyler:

¹⁰⁸⁴ Vefâî, **Tuhfetü'l-mürîdîn**, vr. 51, 179.

¹⁰⁸⁵ Erbilî, **Mektûbât**, 43. Mektup.

¹⁰⁸⁶ Süleyman Uludağ, “Sohbet”, **DİA**, TDV, 2009, C. XXXVII, s. 350.

¹⁰⁸⁷ Kuşeyrî, **er-Risâle**, s. 194.

“Yolumuz sohbet yoludur; halvette şöhret, şöhrette afet vardır. Hayr cemiyette vardır. Bu cemiyet sohbet ile sağlanır. Bir şartla ki sohbetekiler yekdiğerinde fani olmalıdır. O büyük zatın [Muaz bin Cebel] buyurduğu “*Gel bir saat iman edelim*”¹⁰⁸⁸ sözünün işaret ettiği gibi eğer taliplerden bir topluluk yekdiğeriyle sohbet hâlinde olsa bunda çokça hayır ve bereket vardır. Ümid edilir ki sohbe mülazemet ve müdavemet, nihayetinde hakiki imana ulaştırır.”¹⁰⁸⁹

Nehrî kolu şeyhleri, Şâh-ı Nakşbend’in yukarıdaki sözlerinin bazı bölümlerini yorumlamışlardır.¹⁰⁹⁰ Seyyid Taha Şâh-ı Nakşbend’in “*Sohbettekiler yekdiğerinde fâni olmalıdır.*” cümlesini yorumlarken *fenâ fi’l-ihvân* mertebesini “hak tâliplerinin birbirine dua etmeleri” olarak yorumlar. Bu yorumla ilgili Sıbgatullah Arvâsî ve tâbileri, Seyyid Taha’nın, müridlerin birbirlerinde fâni olmasına geniş bir anlam katarak sohbe bir nevi kolaylık getirdiğinden söz etmişlerdir.¹⁰⁹¹ Sıbgatullah Arvâsî ise Şâh-ı Nakşbend’in değındiğı “*Gelin, bir saat mü’min olalım*” haberindeki “iman” ile “sohbet” kelimeleri arasında mecazen sebep-müsebbeb ilişkisi kurmuştur. Burada müsebbeb olan iman, imanın kuvvetlenmesine sebep olan sohbet olarak izah etmiştir. Dolayısıyla ona göre sözün manası “Gelin, bir saat sohbet edelim de imanımız kuvvetlensin” şeklindedir.¹⁰⁹²

Hâlidîler, sohbetin her türlüşüne önem vermekle birlikte daha çok mürşid sohbetinin üzerinde durmuşlar ve tasavvufî eğitimde bunun vazgeçilmez olduğunu vurgulamışlardır. Peki, mürşid sohbeti nasıl gerçekleşir? Mürşid sohbeti bazen sükût, bazen mürşid huzurunda râbîta, bazen seleften, bazen de tarikat âdâbından

¹⁰⁸⁸ Buhârî bu sözü Muaz b. Cebel’e atfederek zikretmiştir (Buhârî, İman, 1). Rivayete göre Muaz, Esved bin Hilal ve diğerk dostlarına “*Gel, otur, bir saat iman edelim*” diye davette bulunur ve Allah’ı zikr ve hamd ile meşgul olurlardı. Bu durum iman ilişkisinde imanın Allah’ın zikir ve hamd edilmesiyle artırılması veya tecdid edilmesi olarak yorumlanmıştır. Bkz. Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed İbn Hacer Askalânî, *Fethü’l-bârî bi-şerhi Sahîhi’l-Buhârî*, C. I, Riyad, Darü’s-salam, 2000, s. 497.

¹⁰⁸⁹ Abdurrahman Câmî, *Nefehât*, s. 387. Metnin orijinali şöyledir:

طريقة ی ما صحبت است و در خلوت شهرت است و در شهرت آفت. خیریت در جمعیت است و جمعیت در صحبت. بشرط نفی بودن در یک دیگر آنچه آن بزرگ فرموده است "تعال نؤمن ساعة" اشارت بر آنست که اگر جمعی از طالبان این راه با یکدیگر صحبت دارند در آن خیر و برکت بسیار است. امید است که ملازمت و مداومت بر آن منتهی بایمان حقیقی شود.

¹⁰⁹⁰ Mevlânâ Hâlid, *Risale-i Hâlidîyye*, Mevlânâ Hâlid Bağdadî, *Tercüme-i adâb-ı tarikat-ı aliye-i Nakşibendiye-i Hâlidîye risalesi* Çev. Şerif Ahmed b. Ali, İstanbul, y.y., 1308, s. 43?

¹⁰⁹¹ Sıbgatullah Arvâsî, *Minah*, s. 133 (133. Minha).

¹⁰⁹² Sıbgatullah Arvâsî, *Minah*, s. 181 (216. Minha).

bahsetmekle gerçekleşir.¹⁰⁹³ Seyyid Taha, sohbette cennet ve cehennem bahsini açan kimseye “*Bu konu, bu meclisin konusu değildir. Zaten gönü burada olanlar cennette, gafiller ise cehennemdedir.*” diyerek sohbet konularının havf ve recâ konularından farklı olarak cezbe ve muhabbet ile ilgili olması gerektiğini belirtmiştir.¹⁰⁹⁴ Seyyid Taha, sohbetlerinde ayet ve hadislerin yanı sıra sahâbe hayatlarını zikretmiş ve onların yaşadığı olayları yorumlayarak müridlerin ibret almasını sağlamıştır.¹⁰⁹⁵ Hatm-i hâcegândan sonra İmâm-ı Rabbânî’nin *Mektûbât*’ından ders yapan Seyyid Taha, sohbetlerinde Abdulhâlık Gucevânî, Bahâeddin Nakşbend, Mevlânâ Hâlid gibi kendi selefinden olan Nakşbendîlere atıfta bulunmuştur. Bazen de bölgenin meşhur sûfilerinden Molla Ahmed Cezerî’nin beyitlerini okumuştur.¹⁰⁹⁶

Abdurrahman Tâğî’nin bildirdiğine göre Sıbgatulah Arvâsî’nin sohbeti üç türlü cereyan etmiştir: *Bir sohbeti vardı ki o mecliste hiçbir dünya ehli konuşamazdı, sükût ederdi. İkincisinde, halkın ihtiyaçlarını içine alan konuları konuşurdu. Diğer sohbet meclisi ise yalnız kendilerine mahsustu, mizah üslubu ile sohbet ederdi.*¹⁰⁹⁷ Ancak Arvâsî, genelde sohbeti sükût ile geçirmeyi tercih ederdi. Bu durum kendisine sorulduğunda ise “*Sükûtumuzdan faydalanamayan, kelimamızdan da faydalanamaz.*” demiştir.¹⁰⁹⁸ Sıbgatullah Arvâsî, sohbet esnasında müridlerin gözlerini kapatmasını tavsiye etmiş¹⁰⁹⁹ ve sohbet meclisinin halka şeklinde olmasına özen göstermiştir.¹¹⁰⁰ Müridlerine sohbette *vukûf-i kalbîyi* emreden Arvâsî’ye göre mürid, başka şeyhlerin de sohbetine katılabilir. Ancak bu sohbet esnasında kendi şeyhini râbita etmelidir.¹¹⁰¹

Ubeydullah Nehrî ise sohbet yolunu vuslata erdiren en kolay ve en faydalı yol olarak gösterir. *انعكاس حال پیر /În’ikas-ı hâl-i pîr* (pîrin hâlinin yansıması) olarak tanımladığı sohbet yoluyla aynı zamanda, *انطباع /intibâ’* denilen, şeyhin cemalinin

¹⁰⁹³ Abdurrahman Tâğî, *Mektûbât*, s. 24 (2. Mektup).

¹⁰⁹⁴ Abdurrahman Tâğî, *Mektûbât*, s. 216-217 (61. Mektup)

¹⁰⁹⁵ Sıbgatullah Arvâsî, *Minah*, s. 140-141 (164. Minha).

¹⁰⁹⁶ Sıbgatullah Arvâsî, *Minah*, s. 241 (308. Minha).

¹⁰⁹⁷ İbrahim Çokreşî, *a.g.e.*, s. 121.

¹⁰⁹⁸ Sıbgatullah Arvâsî, *Minah*, s. 93 (109. Minha).

¹⁰⁹⁹ Sıbgatullah Arvâsî, *Minah*, s. 906 (116. Minha).

¹¹⁰⁰ Sıbgatullah Arvâsî, *Minah*, s. 105 (128. Minha).

¹¹⁰¹ Sıbgatullah Arvâsî, *Minah*, s. 52 (31. Minha); a.mlf., *a.e.*, s. 202 (240. Minha).

mürîd üzerinde iz bırakması da gerçekleşir. Ancak sohbet yolu ile bu tesirin oluşabilmesi için tam bir muhabbet ve ihlâs gerekmektedir. Ubeydullah Nehrî sohbetin tesiri hakkında şunları söyler: *Sohbet ile o âriflerin kalbindeki cemâl, müridlerin kalbine nakşedilmektedir. Fakat bu cemâlin nakşedilmesinin şartı, tam bir muhabbet ve ihlâstır. Bu da zâhiren ve bâtinen pîre bağlanmakla, kalbi ona rabtedip emrinde olmakla gerçekleşir.*¹¹⁰²

Yine Şeyh Ubeydullah'a göre sohbetin kemali için mürid, mümkün mertebe şeyh ile birlikte olmaya özen göstermelidir. Mürid, şeyhin meclisinde otururken kalbini türlü hatırdan muhafaza etmelidir ki şeyhin feyzinden faydalanabilsin. Bu durumu, zengin kişiye boş kap götüren fakir metaforuyla izah eder. Buna göre mürid şeyhin *çeşm-i diline* (kalp gözü) kendini hazır tutar ki cömert pîr, onun keşkülüne bir şeyler döksün.¹¹⁰³

Abdurrahman Tâğî'ye göre sohbetin âdâbı şöyledir:

Mürîd kendi kalbini mürşidinin kalbine karşı tutmaktan gafil olmamalıdır. Ancak böyle yaparsa sohbetten istifade edebilir. Çünkü tecelli-yi ilahî, sohbet esnasında iner ve sûfiler arasına dağılır. Gafil olmayan kimsenin kalbine girer. Gafil olan kimseden ayrılarak uyanık olana gider. Tecelli, duman veya buhar gibidir. Onu ihlâs, teslimiyet ve muhabbet sahibi kimseler fark edebilir.¹¹⁰⁴

Yine Abdurrahman Tâğî, İmâm-ı Rabbânî'yi referans göstererek dini değerlerin zayıfladığı dönemde, sohbette ağırlıkla şeriatın bahsedilmesi gerektiğini ifade etmiştir.¹¹⁰⁵ Tâğî, kadınlara yönelik yapılan sohbet âdâbından da bahsetmiştir. O, talim için münasip bir hanımın gelmesi mümkün değilse hanımlara sohbet eden erkeğin perde arkasından bunu yapması gerektiğini söyler. Hatta bu durum için sohbet edenin yanında birkaç kişinin olmasını da gerekli görmüştür. Burada sohbet edecek kişi önce perde arkasına geçer sonra kadınlar sohbet yerine gelir.¹¹⁰⁶

Mürşidin sohbetinde bulunmak belli prensipleri gerektirdiğinden ilk başlarda müridlerin birbirleriyle sohbetinde bulunmaları tavsiye edilmiştir. Sohbet âdâbını

¹¹⁰² Ubeydullah Nehrî, **a.g.e.**, s. 286.

¹¹⁰³ İlgili beyitler için bkz. Ubeydullah Nehrî, **a.g.e.**, s. 287.

¹¹⁰⁴ İbrahim Çokreşî, **a.g.e.**, s. 116.

¹¹⁰⁵ Abdurrahman Tâğî, **Mektûbât**, s. 220-221 (62. Mektup)

¹¹⁰⁶ Abdurrahman Tâğî, **Mektûbât**, s. 234 (66. Mektup)

bilmeyenlerin sohbeta katılmasını eleştiren Sıbgatullah Arvâsî, bu hususta şöyle der: "*Sohbet âdâbını bilmediklerinden, sohbetten zarar görüyorlar. Çünkü bunlar kendi aralarında sohbet yapmıyorlar ki âdâbı öğrensinler. Gerçekte kendi aralarındaki sohbet, huzurdaki sohbetin âdâbını öğretir.*" Yine Abdurrahman Tâğî, halifesi Molla İbrahim'e gönderdiği mektubunda sohbetin tesirli olması ve müridânın istifade edebilmesi için şu talimatlarda bulunmuştur: "*Sohbetlerine önce Seyyid Taha sonra Gavsü'l-Azam [Sıbgatullah Arvâsî] sonra da kendi şeyhinden bahsederek başla. Sohbetlerini cezbe ve muhabbeti anlatarak sonlandır.*"¹¹⁰⁷

Sohbetin üslubu, içeriği ve ortamı vaazdan farklı olduğundan sohbet ile vaaz arasında birtakım farklılıklardan söz edilmiştir. İbrahim Çokreşî, bunlardan bazılarını zikretmiştir. Buna göre sohbet, cezbe ve muhabbet hâlleriyle yapılır. Ancak vaazda bu durum pek görülmemektedir. Sohbette musâhib (sohbetinde bulunan) ve ashâb (sohbete katılanlar) feyz ve nisbette müşterek olduğu hâlde vaazda sadece dinleyenlerin menfaati söz konusudur.¹¹⁰⁸ Yine Abdurrahman Tâğî'ye göre sohbet ehli, "*müşâhede ve muhabbetin cezbeleriyle sarhoş olarak*" sohbet eder. Tâğî, Hz. Peygamber'in sohbetinde sahâbelerin de konuştuğunu belirterek sohbette müridlerin katılımda bulunmasını ister. Ona göre monolog bir biçimde tek taraflı yapılan sohbet, vaaza benzemektedir. Bundan dolayı müridleri sohbet esnasında konuşmayı terk ettiğinde, *Mesnevî*, *Hâfız Divânı* ya da İmam-ı Rabbânî *Mektûbât*'ını getirterek ders şeklinde müridlerinin de katılımda bulunduğu sohbeti icra etmiştir.¹¹⁰⁹

5. Müridin Mürşide Kalbî Yönelimi: Râbita

Genel olarak müridin mürşide gönlünü bağlaması ve onu düşünmesi olarak tanımlanan râbita, Nakşbendiyye'nin yanı sıra Halvetiyye, Kadiriyye ve Çiştîyye gibi birçok tarikatta da uygulanmıştır.¹¹¹⁰ Râbita da sohbet gibi müridin mürşidle

¹¹⁰⁷ Abdurrahman Tâğî, *Mektûbât*, s. 52 (12. Mektup)

¹¹⁰⁸ İbrahim Çokreşî, *a.g.e.*, s. 113-114.

¹¹⁰⁹ İbrahim Çokreşî, *a.g.e.*, s. 114.

¹¹¹⁰ Tosun, "Râbita", *DİA*, TDV, 2007, C. XXXIV, s. 378; Detaylı bilgi için bkz. Kadir Taşpınar, "Tasavvufta Mürşid Râbitası" (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Rize Üniv. Sos. Bil. Enst., 2010.

birlikteliğini sağlamak için yapılmaktadır. Sohbet müridin müşidele fizikî beraberliğini, râbita da manevî beraberliğini sağlamaktadır.

Mevlânâ Hâlid döneminde özellikle münkirlerin râbitaya karşı takındığı tavrın da etkisiyle râbita, tarikatın en önemli rükünlerinden addedilmiştir. Bu bağlamda Mevlânâ Hâlid, İstanbul'daki halifelerine gönderdiği bir mektubunda râbitayı inkâr edenlere cevaben râbitanın dindeki yerini ayet, hadis, fukahâ ve velilerin sözleriyle bir risale mahiyetinde izah etmiştir. Râbitaya getirdiği delillerden biri “*Ey iman edenler, Allah'tan korkunuz ve sadıklar ile beraber olunuz.*”¹¹¹¹ ayetidir. Mevlânâ Hâlid bu ayetin delil oluşunu Hâce Ubeydullah Ahrâr'dan şöyle nakleder: *Allah'ın kelamındaki sadıklar ile beraber olmak emri, zâhiri ve manevî birlikteliği gerektirir. Manen beraber olmak ise râbita ile tefsir edilmiştir.*¹¹¹² Mevlânâ Hâlid mektubunda râbitayı genel olarak şöyle tanımlar:

“Râbita, müridin kâmil ve fenâfillah makâmında bulunan şeyhinin ruhâniyetinden meded istemesidir. Şeyhin suretini düşünmek, edep ve terbiyeyi muhafaza ettirir. Müridin, şeyhin yanında hazır olduğunu düşünmesi feyz alabilmesini sağlar. Huzuru ve nuru tamamlanır. Bu râbita sebebiyle mürid, kötü ve çirkin işlerden uzaklaşır.”¹¹¹³

Mevlânâ Hâlid hayatta iken kendisinden başkasının râbita edilmesine müsaade etmemiştir. Halifesi Şeyh İsmail Şirvanî, bulunduğu bölgede Mevlânâ Hâlid hayattayken onun yerine kendisinin râbita edilmesini istemesi üzerine, Mevlânâ Hâlid ona bir mektup gönderip sert bir dille bu davranışından vazgeçmesini istemiştir.¹¹¹⁴

Seyyid Taha'ya göre müridin şeyhinden râbita ve vakıa yoluyla elde edeceği feyiz ve nisbet, ondan şifahen alabileceği feyizlerden daha kuvvetlidir.¹¹¹⁵ Sıbgatullah Arvâsî, müridin râbitasının kâmil olması durumunda, müşidinin vefatından sonra başka bir şeyhe intisâb etmesinin gerekli olmadığını söyler. Aksi

¹¹¹¹ Tevbe/119.

¹¹¹² Esad Sahib, **Buğyetü'l-vâcid**, s. 73-74 (4. Mektup).

¹¹¹³ Esad Sahib, **aynı yer.**

¹¹¹⁴ Esad Sahib, **Buğyetü'l-vâcid**, 174-177 (45. Mektup)

¹¹¹⁵ Sıbgatullah Arvâsî, **Mînah**, s. 205 (247. Mînah).

takdirde eğer râbita kemale ulaşmamışsa şeyhinin vefatından sonra başka şeyhe intisâb etmesi gerekir.¹¹¹⁶ Sıbgatullah Arvâsî'ye göre râbita, sülûkun temeli olup vuslat için elzem bir esastır. Ona göre râbita olmadan *fenâ fi'ş-şeyh* olunamaz, *fenâ fi'ş-şeyh* olmadan *fenâ fi'r-resul* olunamaz, *fenâ fi'r-resul* olmadan *fenâfillâha* ulaşamaz, *fenâfillâh* olmadan da vusûl olmaz.¹¹¹⁷

Ubeydullah Nehrî ise râbitayı sohbet ile bir tutar. Ona göre bir bakıma mürşid ile sohbet hâli sayılan râbita, şeyhin suretini hayal etmekten ibarettir. Buna göre mürid, her vakit ve her hâlde mürşidinin suretini hayaline getirmeli ve onda gördüğü cemale talip olmalıdır. Böylelikle hayalindeki o suret manevî bir biçimde kendisine sirayet etmeye başlar. Sonuç olarak mürid, sohbetteki gibi mürşidin kalbinden gelen yansımaları (*in'ikâs*) alır. Bu şekildeki râbita, müridleri hâl noksanlığından muhafaza etmektedir. Ubeydullah Nehrî, râbitayı şöyle tasvir eder:

“Pîrin suretinden şuhûd ve tecelliler müride yansır. Hayalî olarak Zülcelâl Allah'ın müşâhede nurlarının cümlesi akseder. Bazı arifler bu makâmda pîrin suretinin kalbe dâhil edilmesini tavsiye etmiştir. Sureti kalbinde tut ve dışarıya çıkarma! Ta ki ledün irfânından faydalanıp ârif olana dek!”¹¹¹⁸

Yine Ubeydullah Nehrî, râbita ile birlikte meydana gelen hâllerden bahsederken aynaya benzettiği şeyhin suretinin tasavvuru esnasında kalbe arız olan bir tatlılıktan (*halâvet*) söz eder. Bu tatlılıkla birlikte kalbe bir ısınma da geldiğinde mürid, şeyhin suretini kalbe yerleştirmelidir. Bu şekilde mürid, hissedilen tatlılıkla birlikte kalbine nazar ederken, kendinden geçene kadar manevî nur aynasına doğru râbitaya devam eder.¹¹¹⁹ Ubeydullah Nehrî râbita ve sohbet ile mürşidden istifade edemeyenler için *vukûf-i kalbî* ile zikri tavsiye eder.¹¹²⁰

Seyyid Fehim Arvâsî'nin halifesi Abdülhakim Arvâsî, *Râbitâ-i Şerife* isimli eserinde râbitaya dair birçok konuyu ele almıştır. Arvâsî, râbitayı “*ilahi sıfatlarla*

¹¹¹⁶ Sıbgatullah Arvâsî, *Minah*, s. 46 (16. Minha).

¹¹¹⁷ Sıbgatullah Arvâsî, *Minah*, s. 68 (62. Minha).

¹¹¹⁸ Ubeydullah Nehrî, *a.g.e.*, s. 298.

¹¹¹⁹ Ubeydullah Nehrî, *a.g.e.*, s. 298-299.

¹¹²⁰ Ubeydullah Nehrî, *a.g.e.*, s. 299.

tahakkuk etmiş ve müşâhede makâmına varmış bir kâmil ve mükemmil mürşide kalb bağlayıp, huzur ve gıyabında o zatın suretini hayal hazinesinde muhafaza etmek” olarak tanımlar.¹¹²¹ Arvâsî, râbitanın birçok türünün olduğunu belirtip bunlardan üç tanesini şöyle açıklar:

1. Sâlik, şeyhin suretini karşısında tasavvur edip hayal yoluyla iki kaşı arasına bakarak suretteki ruhâniyete yönelir. Bu bakışla kendinden geçene kadar râbitayı sürdürür. Kendinden geçip hâller zuhur edince râbitayı bırakıp bu hâllere yönelir.
2. Sâlikin mürşidini kendisine kıyafet olarak tasavvur etmesidir. Sâlik yine kendinden geçinceye kadar bu hâli muhafaza eder. Mecazen mürşidin suretini giymesi bakımından bu râbitaya telebbüs râbitası denmektedir.
3. Mürşidin suret ve heyetini karşısında görüp onu kalbinin ortasına indirmek, kalbi uzun ve geniş bir dehliz olarak düşünerek mürşidi o dehlizde yürüyor ve kendisine doğru geliyor şeklinde hayal etmekle olur. Arvâsî’ye göre râbitanın bu kısmı sâlike en faydalı olanıdır.¹¹²²

6. Mürşidin Müride Manevî Yönelimi: Teveccüh

“Yönelme” anlamına gelen teveccüh Nakşbendî kaynaklarda dört ayrı türde geçmektedir. Bunlar, Allah’a kalben teveccüh, kalbe Allah lafzıyla teveccüh, şeyhe teveccüh ve müride teveccüh olarak kaydedilmiştir.¹¹²³ Burada söz konusu edilen teveccüh ise belli bir usul ile yapılan ve mürşidin müride manevî yönelmesinden ibaret olan bir uygulamadır. Abdullah Dihlevî’nin bahsettiği bu teveccüh usulü kısaca şöyledir: Mürşid müridi karşısına alır ve kalbi ile onun kalbine yönelerek himmet (manevi destek ve yardım) eder. Bu şekilde kalbinden -manevî olarak- müridin kalbine feyz aktarır. Mürşid, müridin kalb ve diğer latîfeleri olan ruh, sır,

¹¹²¹ Abdülhakim Arvâsî, **Râbita-i Şerife**, Haz. Necip Fazıl Kısakürek, İstanbul, Büyük Doğu Yayınları, 1981, s. 18.

¹¹²² Abdülhakim Arvâsî, **Râbita-i Şerife**, s. 21-22.

¹¹²³ Bu teveccüh türleri için bkz. Tosun, **Bahâeddin Nakşbend**, s. 312-314; Ayrıca bkz. Hasan Kamil Yılmaz, “Teveccüh ve Tasarruf”, **Altınoluk**, Mart- 1996, S. 121, s. 32.

hafî ve ahfânın zikreder hâle gelmesini sağlayana kadar teveccühe devam eder.¹¹²⁴ Dihlevî'nin anlattığı bu teveccüh usûlü münferit olarak bir müride yapılan teveccühtür. Müridler kalabalık olduğunda ise teveccühü “*Hepsinin kalblerini hayalle toplayıp, Allah Teâla'ya, 'ilahî! Her birine kendi derecesine göre feyz ver' diye yalvarırız. Böylece himmetimizi her birinin kalbine yöneltiriz.*” diye tarif etmiştir.¹¹²⁵

Mevlânâ Hâlid'in sıkıca tembihlediği¹¹²⁶ teveccüh, Nehrî kolunda da üzerinde durulan bir yöntemdir. Seyyid Taha, müridlere yapılacak teveccühün gün ve saatini kendisi tayin eder ve teveccühü ya kendisi yapar ya da bir halifesine yaptırır.¹¹²⁷ Yine Fehim Arvâsî, Ubeydullah Nehrî'nin teveccüh halkasına katıldığından ve kendisine özel yöneldiğinden söz eder.¹¹²⁸ Barzân şeyhlerinden Şeyh Muhammed Barzânî ise her salı ve cuma günleri Barzân Tekkesi'nde müridlerine teveccühde bulunmuştur.¹¹²⁹ Bu şekilde Nehrî kolundaki şeyhlerin teveccühe verdikleri ihtimam dikkat çekmektedir.

Sıbgatullah Arvâsî teveccühü, bir nevi mürşidin iltifatla nazar etmesi olarak yorumlamış ve teveccüh hakkında “*Mürşidden gelen nur vesilesiyle müridin kalbindeki zulmetin çıkarılmasıdır.*” ifadelerini kullanmıştır.¹¹³⁰ Arvâsî'nin halifesi Abdurrahman Tâgî'nin bildirdiğine göre Arvâsî, teveccühte müridlerin gözlerini açmalarını kesin surette men ederdi. Bazı kimselere iki defa teveccüh yapar ve mürid olmayı teveccühe almazdı.¹¹³¹ Tâgî, ayrıca Arvâsî'nin teveccühüne girmeden önce şevklerinin artması için kasideler dinlediklerini ve şeyhlerinin de kendilerini bundan men etmediğinden bahseder.¹¹³²

¹¹²⁴ Abdullah Dihlevî, **Mekâtib-i Şerîfe ve Dürrü'l-maârif**, Çev. Süleyman Kuku, İstanbul, Damra Yayınları, t.y., s. 317.

¹¹²⁵ Abdullah Dihlevî, **a.g.e.**, s. 319.

¹¹²⁶ Esad Sahib, **Buğyetü'l-vâcid**, s. 237-238 (79. Mektup).

¹¹²⁷ Komisyon, “Tâhâ-i Hakkari”, **İslam Âlimleri Ansiklopedisi**, s. 249; Korkusuz, **Nehrî'den Hazne'ye**, s. 19; HİSKAV, **a.g.e.**, s. 13-14.

¹¹²⁸ Vefâî, **a.g.e.**, vr. 96-97.

¹¹²⁹ Molla Said'den aktaran Nikitin, **Kürtler**, Çev. E. Karahan vd., s. 400.

¹¹³⁰ Sıbgatullah Arvâsî, **Mînah**, s. 166 (188. Mînha).

¹¹³¹ İbrahim Çokreşi, **a.g.e.**, s. 92.

¹¹³² İbrahim Çokreşi, **a.g.e.**, s. 136.

Teveccühün usulüne dair detaylar, Arvâsî silsilesinden gelen Diyauddin Norşinî'nin mektuplarında geçmektedir. Norşinî bu bilgileri, babası Abdurrahman Tâgî ve şeyhi Fethullah Verkânîsî'den aktardığını belirtir. Buradaki bilgilere göre teveccühün keyfiyeti genel olarak şöyledir: Teveccühten önce şeyh, *bast* ile muhabbetin celbi için ilahî aşkı konu edinen eserler okur ve kendi mürşidinden bahseder. Teveccüh zamanı yaklaşıncâ müridlerine oturmalarını emreder. Teveccühten önce mürşid abdest alır ve abdest azaları kurumadan sükûnet ve huzurla teveccüh meclisine yönelir. Abdest aldıktan sonra hiç konuşmaz ve önünde kendi şeyhinin olduğunu tahayyül eder. Teveccüh meclisine vardığında kendisinin bu işe layık olmadığını düşünerek silsilesindeki bütün şeyhlerden istimdad ister ve iki rekât kuşluk veya abdest sünneti kılar. Selam verdikten sonra bir Fâtiha ve üç İhlâs okur ve silsiledeki şeyhlerin isimlerini vasıflarıyla birlikte okumaya başlar. Eğer mana âleminde şeyhlerin ruhaniyetleri mecliste hazır olursa, hazır olan şeyhler halkanın neresine yönelirse şeyh de arkalarından gider. Eğer ruhların hazır olma hâli tezahür etmese, kalbi nereye meylederse halkanın o tarafına teveccühte bulunur. Şeyh, ancak mürşidinin ruhaniyetinde fânî olmakla teveccüh eder.¹¹³³

Fethullah Verkânîsî, her bir müride üç defa teveccühte bulunduğunu söyler. Birincisinde müridin vasıtasıyla şeyhinden kendisine meded diler, ikinci teveccühte kendisine ve müride meded diler. Üçüncüsünde ise nefisini şeyhinde fânî kılar ve müride teveccüh eder.¹¹³⁴

7. Çile ve Halvet

Farsça çihl (چهل) kelimesinden gelen çile (چله), kırk anlamındadır. Bazı yerlerde yine “kırk” anlamına gelen Arapça erbaîn kelimesi kullanılmaktadır. Çile uygulaması genellikle kırk gün sürer. Bu süre içerisinde nefis, alıştığı ve zevk aldığı dünyevî hazlardan mahrum bırakılır. Öte yandan müridin, bir şeyhin gözetiminde çile için hazırlanmış özel mekânlar olan çilehâne veya halvethâneye girmesine de

¹¹³³ Diyauddin Norşinî, **Mektûbât**, s. 60-61. (13. Mektup)

¹¹³⁴ Diyauddin Norşinî, aynı yer.

halvet denir. Çile veya halvet tarikatlarda açlık, uykusuzluk, uzlet, tefekkür, aralıksız ibadet ve tekkeye hizmet gibi çeşitli yöntemlerle uygulanmaktadır.¹¹³⁵

Nakşbendiyye'nin ilk dönemlerinde “*halvet der encümen*” ilkesi benimsendiğinden halvet uygulamasına rastlanılmamaktadır. Nitekim bu ilke, kişinin bedenlen toplum içerisinde olup kalben halvette olmasını öngördüğünden, çilehânedey uygulanan halvet kabul görmemiştir. Ancak Ubeydullah Ahrâr'dan sonra özellikle Kâsaniyye kolunda halvetin yaygınlaşması, Nakşbendiyye'de de halveti uygulayan kolların varlığını göstermektedir.¹¹³⁶ Müceddidiyye'nin kurucusu İmâm-ı Rabbânî'nin sözlerinden ise halveti benimsemediği anlaşılmaktadır.¹¹³⁷

Mevlânâ Hâlid'in mektuplarında yer alan halvet ile ilgili sözlerine bakıldığında halveti kabul etmediği anlaşılmaktadır.¹¹³⁸ Ancak başta kendisi halvete girdiği gibi bazı sâliklerine de çile uyguladığı rivayet edilmektedir.¹¹³⁹ Bu manada Seyyid Taha'nın onun nezdinde dergâha hizmet ederek seksen gün iki çile çıkarttığından bahsedilir.¹¹⁴⁰ Çelişki gibi görünen bu durum şöyle izah edilebilir: Mevlânâ Hâlid, halvet veya çileyi seyr u sülûkte sıklıkla değil nadiren tatbik etmiştir. Dolayısıyla genel olarak bakıldığında halvet veya çileyi bir esas olarak telakki etmediği söylenebilir.¹¹⁴¹

Nehrî kolunda ise bazı şeyhler halvet ve çileyi tatbik ederken; diğer bazıları pek benimsememiştir. Vefâî, hatıralarında Şeyh Ubeydullah'ın birçok sâlike hilafet vermeden önce çile uyguladığından söz eder. Bu halifelerden Seyyid Rahmetullah âdâba mugayir hareket ettiği için üç çile çıkartmıştır.¹¹⁴² Yine Ubeydullah Nehrî'nin

¹¹³⁵ Selçuk Eraydın, “Çile” **DİA**, TDV, 1993, C. VIII, s. 315-316.

¹¹³⁶ Tosun, **Bahâeddin Nakşbend**, s. 330-332.

¹¹³⁷ Ahmed Sirhindî, **Mektûbât**, C. I. s. 557 (168. Mektup).

¹¹³⁸ Mevlânâ Hâlid bir mektubunda “*Nakşibendî büyükleri halvette oturup külah ve hurka giymeyi kabul etmemişlerdir.*” demektedir. Abdülkerim Müderris, **Yâd-ı Merdân**, C. I, 210 (141. Farsça Mektup); Kavak, a.g.t., s. 415.

¹¹³⁹ Mevlânâ Hâlid'in halvete girdiği Abdullah Dihlevî'nin şu sözlerinde geçer: “*Mevlânâ Hâlid aldığı gizli bir işaretle Dehli şehrine bu fakirin yanına geldi. Nakşbendî-Müceddidî yolunda el alıp halvette zikir, murâkabe, râbîta ve bu yolun bütün vazifelerini yeine getirmekle meşgul oldu.*” Abdullah Dihlevî, **Mekâtib-i Şerife ve Dürrü'l-maârif**, s. 281(109. Mektup).

¹¹⁴⁰ Ubeydullah Nehrî, **a.g.e.**, s. 143-144; Kısakürek, **Başbuğ Velilerden 33**, s. 336; Kuku, **Seyyid Abdülhakîm Arvâsî'nin Külliyyatı**, C. II, s. 294.

¹¹⁴¹ Bu konudaki tartışma için bkz. Kavak, **a.g.t.**, s. 414-416.

¹¹⁴² Vefâî, **a.g.e.**, vr. 56.

halifelerinden Halife Derviş, Ubeydullah Nehrî nezdinde çile çıkardığını ve bu çileden sonra kendisine hilafet verildiğini anlatır.¹¹⁴³ Çileyi Nehrî şeyhlerinden Seyyid Abdülkadir'in de uyguladığı rivayet edilmektedir. Molla Hüseyin Nerzîveyî, Mescid-i Nebevî'de onun nezdinde üç ay çileye girmiş ve sonrasında ondan hilafet almıştır.¹¹⁴⁴ Yine Muhammed Küfrevî'nin, Bitlis'teki dergâhında bulunan çilehânedeki sâlikleri çileye soktuğu bilinmektedir.¹¹⁴⁵

Öte yandan Sıbgatullah Arvâsî, “*Çilehânedeki kırk gün kalıp çile çıkartan bir mürid, bazı makâm ve hâllere ulaşabilir. Ancak Nakşbendî yolundaki bir sâlikin sohbet yoluyla elde ettiği manevî feyz ve bereket apayrı bir şeydir*” diyerek çilenin manevî terbiyedeki etkinliğini kabul etmekle birlikte sohbeti çileye tercih etmiştir.¹¹⁴⁶ Abdurrahman Tâgî ise halveti, tarikat bidatları arasında sayar.¹¹⁴⁷ Diyauddin Norşinî de halifesi Ahmed Haznevî'ye gönderdiği bir mektubunda Hâlidîlikte halvetin olmadığını savunur. Norşinî, babası Abdurrahman Tâgî'den böyle bir uygulamayı görmediğini ve bunun sebebinin de “*falan sâlik kırk günlük çilesine oturdu diye şöhrat sahibi olur. Hâlbuki şöhrat afettir*” diyerek izah eder. Bununla birlikte halvetin hakikatinin manen tarikatta var olduğundan söz eder. Ona göre müşîd, müridin haberi olmadan halvette öngörülen hususları ona yaptırmaktadır.¹¹⁴⁸

¹¹⁴³ Vefâî, **a.g.e.**, vr. 117.

¹¹⁴⁴ Vefâî, **a.g.e.**, vr. 225.

¹¹⁴⁵ Vahyeddin Küfrevî, **a.g.e.**, s. 72.

¹¹⁴⁶ Sıbgatullah Arvâsî, **Mînah**, s. 63 (51. Minha).

¹¹⁴⁷ Abdurrahman Tâgî, **Mektûbât**, s. 107. (24. Mektup)

¹¹⁴⁸ Diyauddin Norşinî, **Mektûbât**, s. 212. (88. Mektup).

SONUÇ

Günümüzdeki Şemdinli'nin Bağlar (Nehrî) köyünde teşekkül etmiş olan Seyyid Taha Nehrî kolu, Hâlidîliğin en etkin ve yaygın silsilelerindedir. Kolun kurucusu olan Seyyid Taha ve ailesi “Sâdât-ı Nehrî/Şemdîni (Nehrî şeyhleri)” olarak adlandırılmaktadır. Nehrî kolu, bulunduğu merkezde uzun bir müddet devamlılığını korumuş ve geniş bir coğrafyaya yayılmıştır. Dolayısıyla günümüzde de bu koldan gelen bazı silsileler halen faaliyetlerini sürdürmektedir. Nehrî Tekkesi'nin tarihsel süreci iki dönem olarak tespit edilmiştir. Birincisi; Seyyid Abdullah Şemdîni-Seyyid Taha-Seyyid Salih'in postnîşîn olduğu ve Nehrî kolunun teşekkül ettiği dönemdir ki bu dönemde tarikat kurumsallaşmış ve yaygınlaşmıştır. Bu dönemde Nehrî Tekkesi klasik bir Hâlidî tekkesi olma özelliğini korumuştur. Bölgedeki siyasi ve sosyal gelişmeler ise tekkenin irşad sahasının genişlemesine dönük olumlu etkide bulunmuştur. Bu manada tekke, yeri geldiğinde siyasileşmeden siyasette söz sahibi olabilmıştır. Seyyid Taha, siyasi meselelerde bir kanaat önderi olarak olaylara yaklaşmış ve müridlerini koruma ve kollama anlayışıyla hareket etmiştir. Bununla birlikte bağlı olduğu ehl-i sünnet inancı gereği Osmanlı Devleti'ne tabi bir biçimde hareket etmiştir. Seyyid Taha'nın siyasete mesafeli yaklaşımı ise Mevlânâ Halid'in kendisine verdiği talimattan kaynaklanmaktadır. Mevlânâ Halid ona gönderdiği bazı mektuplar aracılığıyla devlet yöneticileriyle yakın ilişki kurmasını men etmiş ve bu emre itaat etmesini ısrarla telkin etmiştir. Seyyid Taha'nın tarikat-siyaset ilişkisindeki bu ölçüsünü, Musul mutasarrıfına gönderdiği mektupta muhafaza ettiğini görmekteyiz. Zira Seyyid Taha, mutasarrıfa yöneticilerin tebeasını koruma ve gözetmesi gerektiği tavsiyesinde bulunurken, kendisi de topluma nasihat etme ve devlete duacı olma vazifesini üstlenmiştir.

Şeyh Ubeydullah-Seyyid Abdülkadir-Seyyid Abdullah Geylânîzâde'nin olduğu ikinci dönem ise teşekkül sonrası dönem olup tekkenin siyasi bir hüviyete bürünmesiyle öne çıkmaktadır. Nitekim bu dönemdeki şeyhler -özellikle Şeyh Ubeydullah- birçok çalışmada sadece siyasî bir aktör olarak lanse edilmiştir. Ancak pek bilinmese de veya ikinci planda kalsa da Şeyh Ubeydullah ve diğerlerinin tasavvufî yönleri de etkili olmuştur. Bu bağlamda şeyhlerin, yetiştirdiği halife ve müridleriyle olan ilişkileri örnek gösterilebilir. Dolayısıyla bu dönemde tekke, siyasî

bir kimliğe bürünse de tasavvufî faaliyetlerin devam ettiği hatta siyasî kararların tasavvufî ve dini referanslar ile alındığı görülmüştür. Bunun en açık örneği, Şeyh Ubeydullah'ın 93 Harbi'nde Osmanlı tarafında savaşmasına gerekçe olarak gördüğü bir rüyadan bahsetmesi ve imam olarak nitelendirdiği Sultan II. Abdülhamid'e biat etmenin gerekliliğinden söz etmesinde görülmektedir. Yine bu bağlamda Ubeydullah Nehrî'nin kâtibi Vefâî, Şeyh Ubeydullah Sultan tarafından İstanbul'a çağrıldığında "halifeye itaat vaciptir" ilkesi gereği bu emre uyduğunu söylemektedir. Öte yandan Şeyh Ubeydullah'ın İran'a karşı kıyam etmesinin yanı sıra Osmanlı'ya da isyana kalkışması veya merkeze çekilirken İstanbul'dan firar etmesi gibi bazı durumlar da cereyan etmiştir. "Halifeye itaat" ile çelişen bu davranışların arka planında, Şeyh Ubeydullah'ın devlet ricali ve askerî erkâna takındığı tavrın yer aldığı düşünülmektedir. Zira Şeyh Ubeydullah bir dilekçesinde Sultan'a itaatini açıkça bildirirken, bazı vali ve bürokratlardan duyduğu memnuniyetsizliği dile getirmiştir.

Teşekkül sonrası dönemde Türkiye'de Cumhuriyetin ilanından sonra tekkelere takılan olumsuz tavırlar neticesinde, Nehrî Tekkesi giderek etkisini kaybetmiştir. Böyle bir ortamda Şeyh Said isyanı gerekçe gösterilerek dönemin Nehrî Tekkesi postnîşîni Seyyid Abdülkadir idam edilince, oğlu Seyyid Abdullah Geylânîzâde tekkenin merkezini İran'a nakletmiştir. Bu dönemden itibaren İran'daki Mahabad Hânkâhı ile Urumiye Dizec Hânkâhı'nda Nehrî kolu tekrardan canlansa da Şeyhin vefat etmesi (ö. 1967) ve kendi yerine halife bırakmaması neticesinde, tekkenin etkinliği neredeyse sonlanmıştır. Günümüzde tekkeye bağlı müridler hâlen bulunmaktadır. Bu müridler Abdullah Geylânîzâde'nin görevlendirdiği vekiller tarafından gözetilmektedir. Yapılan araştırma gezisinde ise sadece kadınların tekkede hatm-i hâcegân icra ettikleri tespit edilebilmiştir.

Nehrî Tekkesi, XX. yüzyılın ilk çeyreğinde etkisini yitirse de bazı faktörlerin tesiriyle geniş bir coğrafyaya yayılmış ve başka tekkeler tarafından temsil edilmeye devam etmiştir. Kanaatimizce; sosyal, siyasal ve ekonomik birçok gelişmeyle birlikte, kolun yayılmasında belirleyici temel faktörlerin başında Nehrî şeyhlerinin özellikleri yer almaktadır. Zira şeyhlerin toplum tarafından tanınan ve saygı gören bir aileden olması ve ilmî yetkinliklerine tasavvufî ahlakı da katarak topluma bu yönde hizmetlerde bulunmaları, insanların tekkeye yönelmesinde büyük bir paya sahiptir.

Kolun yayılmasında şeyhlerin, medrese-tekke birlikteliğini canlı tutup sağlamlaştırmakla beraber birçok âlim halife yetiştirmesinin de tesiri bulunmaktadır. Bu halifeler, zahir ilimde yetkin olmaları münasebetiyle toplum tarafından tekkeye bağlanmaları önemsenmiş ve bu durum tekkenin halk nezdinde kabul görmesinde etkili olmuştur. Ayrıca her tarikatta olduğu gibi Nehrî kolunda da insanların tekkeye yönelmesinde, şeyhlere atfedilen keramet ve menkıbelerin etkisi belirgindir. Bütün bunlarla birlikte dönemin sosyo-politik gelişmelerine bağlı olarak tekkenin Osmanlı ve İran devletleri tarafından önemsenmesi ve ekonomik durumunun giderek gelişmesinin de kolun yayılmasında katkısı olduğu görülmektedir.

Nehrî Tekkesi'nde yetişen halifeler, başka bölgelere gidip kolun faaliyet sahasını genişlettikleri gibi devamlılığını da sağlamışlardır. Bu halifelerin başında Bitlis Hizan'a bağlı Gayda köyünde tarikatı güçlü bir biçimde sürdüren Seyyid Sıbgatullah Arvâsî gelmektedir. Onun halifelerinden Şeyh Abdurrahman Tâğî, kurduğu Norşin Tekke ve Medresesi ile genellikle Bitlis ve çevresinde Nakşbendîliğin yaygınlaşmasının temellerini atmıştır. Abdurrahman Tâğî, yetiştirdiği on dokuz halife ile tarikatın günümüze kadar ulaşmasını sağlayan Nehrî kolunun en etkin şeyhlerinden olmuştur. Seyyid Taha'nın bir diğer halifesi Taha Harîrî ise Irak'ta Harîr nahiyesine bağlı Sursure Tekkesi'nde uzun yıllar faaliyet göstermiştir. Onun seçkin halifesi Esad Erbilî, İstanbul'daki Kelamî Dergâhı'nda ilim ve irfan hizmetlerinde bulunmuştur. Seyyid Taha'nın büyük halifelerinden biri de Pîr-i Küfrevî diye bilinen Şeyh Muhammed Küfrevî'dir. Ağrı, Kars ve Erzurum'da irşadda bulunan birçok halife yetiştiren bu zatın en önemli halifelerinden biri, Alvarlı Hâce Muhammed Lutfî'dir. Seyyid Taha'nın başka bir halifesi ve Sıbgatullah Arvâsî'nin amcazâdesi olan Seyyid Fehim Arvâsî, Van bölgesinde faaliyet göstermiştir. Onun halifelerinden Abdülhakim Arvâsî, fikirleri ve yetiştirdiği talebeleri ile kendi döneminde dikkat çeken bir sufi olmuştur. Önemli talebelerinden biri şair Necip Fazıl Kısakürek'tir. Tarikatı İran'da temsil eden Seyyid Taha'nın halifesi ise Seyyid Kemal Hüseyinî'dir. Aslen İran'ın Uşneviyye şehrinden olan Seyyid Kemal, İran-Irak sınırında yer alan değişik köylerdeki irşad faaliyetleri ile tarikatın bu bölgede günümüze kadar ulaşmasını sağlamıştır. Nitekim günümüzde Seyyid Kemal'in soyundan gelen torunu Şeyh Taha Kemalîzade İran Urumiye'de bu

silsileyi devam ettirmektedir. Seyyid Taha'nın halifesi olduğu kesin bilinmese de Nehrî Tekkesi'nde yetişen ve Nehrî ile öteden beri bağları olan Bârzân şeyhlerinden Şeyh I. Abdusselam Bârzânî ise Kuzey Irak'ta Bârzân Tekkesi'nde faaliyet göstermiştir. Ancak kendisinden sonra tekke, tarikat faaliyetlerinden daha çok siyasi bir figür olarak öne çıkmış ve neticesinde Bârzânîler sürekli Osmanlı Devleti'yle savaş halinde olmuşlardır.

Hâlidîliği temsil eden bir kol olması münasebetiyle Nehrî kolunun tasavvufi özellikleri genel olarak Hâlidîlik ve dolaylı olarak da Nakşbendîlik adab ve erkânından ibarettir. Ancak bu kolda, adab ve erkânın birtakım şekli değişikliğe uğraması söz konusu olmuş ve bazı esaslar ön plana çıkartılmıştır. Nitekim İmam-ı Rabbânî'nin bir mektubundan etkilenerek Seyyid Taha'nın öne çıkardığı tarikatın iki esası, kendisinden sonraki müntesiplerce sıklıkla dile getirilmiş ve kolun temel esasları olarak kabul edilmiştir. Bu esaslar: Şeriata sıkıca bağlanmak ve mürşide muhabbet ve samimiyetle teslim olmaktır. Bu esasların yanı sıra dış zararlardan korunması için müriden, tarikatı inkâr edenlerden uzak durması istenmiş, nefsanî tehlikelerden korunmak için de nefsi kınama ilkesi benimsenmiştir. Nehrî kolunda, İmam-ı Rabbânî'den itibaren gelenekselleşen mektuplaşma kültürüne de önem verilmiştir. Bunun neticesinde bazı şeyhlerin *Mektûbât* adlı eserleri olmuştur.

Tasavvufi eğitimde ise vird, mürşid sohbeti, rabîta, teveccüh ve hatm-i hâcegân gibi usûller tatbik edilmiştir. Mürşidin telkin ettiği ve ferdî zikir olan vird, ism-i zat ve nefy u isbât (kelime-i tevhid) diye iki kısma ayrılmaktadır. Vird mürşidin kontrolünde icra edilmektedir. Mürşid sohbeti ise müridin mürşid ile aynı ortamda bulunması ve mürşidiyle hemhâl olarak onun terbiyesi altında yetişmesidir. Bu sohbet bazı zamanlar sadece sükût ile gerçekleşmektedir. Mürşid ile aynı ortamda bulunmanın dışında mürşide kalbî yönelmeyi sağlamak amacıyla rabîta yöntemi de benimsenmiştir. Rabîta, mürşidin sûretinin hayal yolu ile müride aksetmesi ve kalbinden bütün bedenine sirayet etmesiyle oluşmaktadır. Teveccüh ise müridlerin bir yerde toplanmaları ve şeyhin bu müridlere tek tek manevi yönelimlerde bulunmasıyla gerçekleşmektedir. Teveccüh özellikle muhabbetin artırılması açısından önemsenmiştir. Üzerinde durulan bir diğer usûl, hatm-i hâcegândır. Toplu halde yapılan bu zikir küçük ve büyük diye iki çeşit olarak icra edilmektedir. Zikirde

Mevlânâ Hâlid döneminden kalma bir kuraldan ötürü, Nakşbendî tarikatına mensup olmayanlar alınmamaktadır. Burada Sıbgatullah Arvâsî silsilesinde diğer kollardan farklı olarak hatm-i hâcegânın her gün yapılması dikkat çekmektedir. Yine tarikata mürid kabul edilirken Şeyh Ubeydullah insitab öncesinde istihare yapılması gerektiğinden söz ederken, Sıbgatullah Arvâsî istihareyi intisaptan sonra yaptırmıştır. Bu gibi bazı şekli değişiklikler dışında tarikatın genel olarak Hâlidîlik ile örtüştüğü görülmektedir. Bundan dolayı da Nehrî kolundaki şeyhler, imza ve mühürlerinde kendilerine Halidî nisbesi verip ayrı bir nisbe kullanmamışlardır.

KAYNAKÇA

YAZMA ESERLER

1. Abdurrahman-ı Tâğî, **Mektûbât**, (*Minah, İşârât* ve diğer eserler ile birlikte), Der. Fudeyl b. Şeyh Mahmud ez-Zokaydî, 1373/1953, Süleymaniye Ktp., Özel Bölüm, nr. 650/1.
2. Ali Ekber b. Hüsamü'l-mülk, **İftitâh-ı Nâsirî der vâkıa-i Şeyh Ubeydullah**, Tahran, Sâzmân-ı Esnâd ve Kitâbhâne-i Millî-yi Cumhuri-yi İslâmî-yi İrân, kayıt no: F884, kitap kodu: 1654149.
3. Âsım Ohinî, **Birketü'l-kelimât**, Ohin Medresesi Kütüphanesi.
4. Fethullah Verkânisî, **Mektûbât**, (*Minah, İşarat* ve diğer eserler ile birlikte) Der. Şeyh Alauddin Ohinî, Süleymaniye Ktp., Özel Bölüm, nr. 650/1.
5. **Mektûbât-ı Muteferrika** (*Minah, İşarat* ve diğer eserlerle birlikte), Der. Fudeyl b. Şeyh Mahmud ez-Zokaydî, 1373/1953, Süleymaniye Ktp., Özel Bölüm, nr. 650/1.
6. Mirza Abdurrahim Vefâî Savicbulağî, **Tuhfetü'l-mürîdîn**, Hacı Şefî' Hızırî Özel Aile Arşivi, Uşneviyye.
7. Muhammed b. Süleyman el-Bağdadî, **el-Hadîkatü'n-nediyye**, King Saud University, Makhtota, no: 218/ ب.ح – 4178.
8. Sıbgatullah Arvâsî, **Minah**, Der. Hâlid-i Orekî, Ohin Medresesi Kütüphanesi, Müstensih: Muhammed Nurullah, 1361/1941.

SALNAMELER

1293 Erzurum Salnâmesi, Erzurum, Erzurum Vilayet Matbaası.

1321 Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, Dersaadet, Alem Matbaası.

1310 Salnâme-i Vilayet-i Bitlis, Bitlis Vilayet Matbaası, 1308 h.

ARŞİV BELGELERİ

BOA, A. }MKT. MHM, Dosya No: 43/Gömlek No: 96, Tarih: 21 R 1268/13 Şubat 1852.

BOA, A. }MKT. MHM, 486/62, 29 Ca 1298/29 Nisan 1881.

BOA, A. } MKT. MHM, 43/96, 21 R 1268/13 Şubat 1852.

BOA, A. } MKT. MHM, 43/96, 21 R 1268/13 Şubat 1852.

BOA, A. }MKT. MHM, 271/3, 09 S 1280/17 Temmuz 1863.

BOA, BEO, 1097/82224, 01 Za 1315/24 Mart 1898.

BOA, BEO, 1241/93065, 01 Ş 1316/15 Aralık 1898.

BOA, BEO, 1264/94775, 25 N 1316/6 Şubat 1899.

BOA, BEO, 1319/98866, 24 M 1317/4 Haziran 1899.

BOA, BEO, 2617/196240, 05 Ca 1323/8 Temmuz 1905.

BOA, BEO, 3041/228032, 14 RA 1325/27 Nisan 1907.

BOA, BEO, 3162/237101, 29 Ş 1325/7 Ekim 1907.

BOA, BEO, 3458/259297, 28 Za 1326/22 Aralık 1908.

BOA, BEO, 3846/288381, 15 M 1329/16 Ocak 1911.

BOA, BEO, 3852/288827, 19 M 1329/20 Ocak 1911.

BOA, BEO, 3874/290542, 28 Ra 1329/29 Mart 1911.

BOA, BEO, 390/29187, 17 L 1311/23 Nisan 1894.

BOA, BEO, 3937/295274, 21 N 1329/15 Eylül 1911.

BOA, BEO, 3953/296429, 02 ZA 1329/25 Ekim 1911.

BOA, BEO, 3959/296894, 15 Za 1329/7 Kasım 1911.

BOA, BEO, 4118/308796, 18 Z 1330/28 Kasım 1912.

BOA, BEO, 4135/310096, 10 S 1331/19 Ocak 1913.

BOA, BEO, 4137/ 310212, 16 S 1331/25 Ocak 1913.

BOA, BEO, 419/31392, 08 Z 1311/4 Haziran 1894.

BOA, BEO, 4466/334884, 04 Ra 1320/11 Haziran 1902.

BOA, BEO, 747/56018, 11 N 1313/25 Şubat 1896.

BOA, BEO, 842/63081, 13 R 1314/21 Eylül 1896.

BOA, BEO, 864/64784, 04 C 1314/10 Kasım 1896.

BOA, BEO, 879/65908, 07 B 1314/12 Aralık 1896.

BOA, BEO, 884/66257, 16 B 1314/21 Aralık 1896.

BOA, BEO, 4323/324222, 10 M 1333/28 Kasım 1914.

BOA, DH. KMS, 19/38, 27 Ca 1332/23 Nisan 1914.

BOA, DH. KMS, 43/36, 21 R 1335/14 Şubat 1917.

BOA DH. ŞFR., 622/133, r. 26 Ma 1335/1619.

BOA, DH. MKT 1899/90, Tarih: 7 CA 1309/9 Aralık 1891.

BOA, DH. MKT, 2423/9, 07 B 1318/31 Ekim 1900.

BOA, DH. MKT, 749/45, 15 Ca 1321/9 Ağustos 1903.

BOA, DH. MKT, 2907/44, 05 Ş 1327/22 Ağustos 1909.

BOA, DH. MKT. 948/69, 17 S 1323/23 Nisan 1905.

BOA, DH. MUİ, 1/73, 06 N 1327/21 Eylül 1909.

BOA, DH. ŞFR, 76/123, 22 B 1335/ 14 Mayıs 17.

BOA, DH.İ.UM, 21/22, 20 R 1336/2 Şubat 1918.

BOA, DH.MKT, 2401/81, 16 Ca 1318/11 Eylül 1900.

BOA, DH.TMIK.M, 83/31, 4 Z 1317/5 Nisan 1900.

BOA, DH.TMIK.M, 90/40, 19 Ra 1318/17 Temmuz 1900.

BOA, EV. d., - /16257, s. 11, 02 C 1280/14 Kasım 1863.

BOA, HAT, 803/37114, 23 C 1243/11 Ocak 1828.

BOA, HR. MKT, 36/31, 23 L 1266/1 Eylül 1850.

BOA, HR. SYS, 40/14, 01 06 1900.

BOA, İ. DH, 847/68048, 13 R 1299/4 Mart 1882.

BOA, İ. DUİT, 9/56, 01 C 1337/4 Mart 1919.

BOA, İ. HUS, 50/1314, 28 C 1314/4 Aralık 1896.

BOA, İ. HUS, 50/1314, Tarih: 18 CA 1314/25 Ekim 1896.

BOA, İ. ML, 16/1313, 06 B 1313/23 Aralık 1895.

BOA, İ. ML, 50/1320, 04 RA 1320/11 Haziran 1902.

BOA, İ.DH, 1069/83884, 14 C 1305/27 Şubat 1888.

BOA, İ.DH, 191/10747, 13 Ca 1265/4 Nisan 1849.

BOA, İ.DH, 193/10876, 11 C 1265/4 Mayıs 1849.

BOA, İ.DH, 875/69844, 20 R 1300/28 Şubat 1883.

BOA, İ.DH, 962/76124, 04 Z 1302/14 Eylül 1885.

BOA, İ.HR, 92/4493, 29 M 1269/12 Kasım 1852.

BOA, İ.MSM, 50/1266, 9 C 1263/25 Mayıs 1847.

BOA, İ.MVL, 291/11657, 27 S 1270/29 Kasım 1853.

BOA, MV, 189/44, 16 B 1332/10 Haziran 1914.

BOA, MVL, 227/21, 07 Ş 1265/28 Haziran 1849.

BOA, MVL, 227/66, 21 Ş 1265/12 Temmuz 1849.

BOA, MVL, 574/47, 15 S 1275/24 Eylül 1858.

BOA, ŞD, 314/29, 1 B 1308/10 Şubat 1891.

BOA, Y. A. HUS, 469/78, 15 M 1322/1 Nisan 1904.

BOA, Y. PRK, UM, 45/99, 20 Z 1316/1 Mayıs 1899.

BOA, Y. PRK. AZJ, 4/96, 18 Za 1298/12 Ekim 1881.

BOA, Y. PRK. AZJ, 6/118, 30 Z 1299/12 Kasım 1882.
BOA, Y. PRK. BŞK, 6/52, 8 L 1299/15 Ağustos 1882.
BOA, Y. PRK. BŞK, 7/ 99, 26 M 1300/7 Aralık 1882.
BOA, Y. PRK. BŞK, 7/19, 06 S 1300/17 Aralık 1882.
BOA, Y. PRK. HR, 5/63, 14 R 1298/16 Mart 1881.
BOA, Y. PRK. MYD, 1/89, 22 R 1298/24 Mart 1881.
BOA, Y. PRK. MYD, 2/18, 29 Z 1298/22 Kasım 1881.
BOA, Y. PRK. UM, 45/88, 14 Z 1316/25 Nisan 1899.
BOA, Y. PRK. UM, 6/23, 06 M 1301/7 Kasım 1883.
BOA, Y. PRK. UM, 6/23, 06 M 1301/7 Kasım 1883.
BOA, Y. PRK. UM, 62/58, 27 Z 1320/27 Mart 1903.
BOA, Y. PRK. UM, 65/71, 19 R 1321/15 Temmuz 1903.
BOA, Y. PRK. ZB, 2/14, 05 L 1299/20 Ağustos 1882.
BOA, Y. PRK. ZB, 2/14, 05 L 1299/20 Ağustos 1882.
BOA, Y.A.HUS, 162/65, 21 L 1296/8 Ekim 1879.
BOA, Y.EE, 53/48, 11 Ca 1317/17 Eylül 1899.
BOA, Y.MTV, 178/173, 28 M 1316/18 Haziran 1898.
BOA, ZB, 450/70, r. 08/13 Mayıs 1316/1901.

Kitap ve Makaleler

Aclûnî, Ebü'l-Fida İsmail b. Muhammed, **Keşfü'l-hafâ ve müzilü'l-ilbas: amma iştehere mine'l-ehâdîs ala elsineti'n-nas**, Dımaşk, Mektebetü'l-İlmi'l-hadîs, 2001, C. I-II.

Adak, Abdurrahman, “Şeyh Cüneyd-Zokaydî ve Mahtut Bir Şiir Mecmuası”, **Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi**, S. I, Nisan 2009.

- Aegleton, Wiliam, **Mahâbâd Kürt Cumhuriyeti**, Çev. Mehmet Emin Bozarslan, İstanbul, Koral Yayınları, 1976.
- Ahmed Hilmi, Hocazade, **Hadîkatü'l-evliyâ**, İstanbul, Babıali Caddesi, 52 Numaralı Matbaası, 1318 h.
- Ahmed Muhtar Paşa, **Anadoluda Rus Muharebesi 1876-1877**, Sadeleştiren: Enver Yaşarbaş, İstanbul, Petek Yayınları, 1985, C. I-II.
- Akın, Necmi, “Hakkari Folklorunda Yatırlar ve Yatırlara Bağlı Anlatılan Menkıbeler”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sos. Bil. Ens., 2008.
- Akman, Zekeriya, **Osmanlı'da Devlet Tekke Münasebetleri: Meclis-i Meşâyih**, Ankara, Elips Kitap, 2013.
- Albayrak, Kadir, “Nestûrîlik”, **DİA**, TDV, 2007, C. XXXIII.
- Albayrak, Nurettin, “Dede Paşa”, **DİA**, TDV, 1994, C. IX.
- Algar, Hamid, **Nakşibendîlik**, Çev. Cüneyd Köksal, İstanbul, İnsan Yayınları, 2007.
- Arvâs, Nimetullah, “Arvâs Medresesi ve Türkiye’de Entelektüel Çevre Üzerindeki Etkisi (Seyyid Abdülhakim Arvâsî Örneği)”, **Uluslararası Medrese ve İlahiyat Kavşağında İslamî İlimler Sempozyumu**, C. I, Bingöl, 2013, ss. 214-219.
- “Tasavvuf ve Bir Mutasavvıf olarak Seyyid Taha’nın Halifesi: Seyyid Sıbgatullah Arvâsî”, **Uluslararası Seyyid Taha-i Hakkâri Sempozyumu-Hakkari**, İstanbul, Hakkari Üniversitesi Yayınları, 2014.
- Arvâs, Tarık Ziya, “Hakkari Nasturileri (1836-1936)”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sos. Bil. Ens., Van 2010.
- Arvâsî, Abdülhakim, **Sevânihü'l-Efkâr ve Sevâmihü'l-Enzâr**, y.y., t.y.

er-Riyâzü't-Tasavvufiyye: Münderacâtı Târîh-i Tasavvuf, Hakâik-i Sufiyye, Ricâl-i Sufiyye, İstanbul, Mekteb-i Harbiye Matbaası, 1341.

Râbita-i Şerife, Haz. Necip Fazıl Kısakürek, İstanbul, Büyük Doğu Yayınları, 1981.

Rabita-i Şerife; Mübtediler İçin Tarikat-ı Aliyye-i Nakşbendiyye'nin Âdâbına Mübeyyin Bir Mektûb Sûreti, İstanbul, Necm-i İstikbal Matbaası, 1342.

Arvâsî, Muhammed Reşid, **Hâzihi vureykatun min nebzeti menâkıbı's-Seyyid Muhammed Salih Arvâsî**, İstanbul, t.y.

Arvâsî, Sıbgatullah, **Minah**, Derleyen: Hâlid-i Orekî, Çev. Siraceddin Önlüer ve Hüseyin Okur, İstanbul, Semerkand Yayınları, 2012.

Askalânî, Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed İbn Hacer, **Fethü'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî**, C. I, Riyad, Darü's-selam, 2000.

Aslan, Taner, "İttihad-ı Osmanî'den Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti'ne" **Bilig**, 2008, S. 47.

Averyanov, P. İ., **Osmanlı İnan Rus Savaşlarında Kürtler (19. Yüzyıl)**, Rusçadan Çev. İbrahim Kale, İstanbul, Avesta Basın Yayın, 2010.

Ayte, Fethullah, "Medreseler", **Medrese Geleneği ve Modernleşme Sürecinde Medreseler**, C. I, Muş, Muş Üniv. Yayınları, 2013.

Aytepe, Oğuz, "Yeni Belgeler Işığında Kürdistan Teali Cemiyeti", **Tarih ve Toplum**, C. 29, S. 174, Haziran 1998.

Azzavî, Abbas, **Aşâiru'l-İrâk**, Bağdad, İntişârât-ı Şerif er-Radi, 1990.

Bağdadî (Şehrezorî), Mevlânâ Hâlid, **Dîvân-ı Hazret-i Mevlânâ Hâlid-i Nakşbendî**, İntişârât-ı Hacı Mahmud Muhammedî Talabanî, Senendec, 1385 h.

- Câliyetü'l-ekdâr ve's-seyfü'l-bettâr**, Çev. Bilal Aksoy, İstanbul, Semerkand Yayınları, 2014.
- Baki, Mehemed Heme, **Şoreşi Şeyh Ubeydullah Nehrî, 1880, Le Belgenamey Kaçari da**, Hevler, Çaphane-i Vezaret-i Perverde, 2000.
- Baktır, Mustafa, “Azimet”, **DİA**, TDV, 1991, C. IV.
- Bârzânî, Mesud, **Bârzânî ve Kürt Ulusal Örgüt Hareketi**, Arapçadan Çev. Vahdettin İnce, İstanbul, Doz Yayınları 2006.
- Başer, Hacı Bayram, “Sünni Tasavvufun Teşekkül Sürecinde Şeriat-Hakikat İlişkisi Sorunu (Hicri III. ve IV. yüzyıllar)”, (Yayınlanmamış doktora tezi), İstanbul Üniv. Sos. Bil. Enst., 2015.
- Bayezidî, Mahmud Efendi, **Âdâb u rüsûm-i kürdân**, Haz. Alexander Jaba, nazariyyat mukaddime ve sonuç: Abdurrahman Şerefkendî, Çev. Aziz Muhammed Pur Danişmendî, 1369 hş.
- Baz, İbrahim, “Abdülhakim Arvâsî'nin Hayatı Eserleri ve Tasavvufi Anlayışı”, (Basılmamış Yüksek Linsans Tezi), Ankara Üniversitesi Sos. Bil. Enst., 1996.
- “Necip Fazıl Kısakürek'in Seyyid Taha'l-Hakkârî'nin Hayatını Anlatımı ve Kabrini Ziyareti” **Uluslararası Seyyid Taha-i Hakkârî Sempozyumu-Hakkârî**, İstanbul, Hakkârî Üniversitesi Yayınları, 2014.
- “Osmanlı'dan Cumhuriyete Norşin Dergâhı ve Şeyh Abdurrahman-ı Tâğî”, **Tasavvuf**, S. 34, 2014.
- “Şeyh Hâlid-i Bağdadî'nin Halifelerinden Şeyh Hâlid-i Cezerî ve Basret Dergâhı”, **Tasavvuf**, S. 32, 2013.
- Bilvanisî (Havelî), Muhyiddin, **el-Mektûbât**, Diyarbakır, Mektebetü Seyda, 2014.
- Bingöl, Nevzat, **Bitlis İsyanı ve Şeyh Selim**, İstanbul, Do Yayınları, 2013.
- Birifkanî, Mahmud, **Birifkan Seyyidleri**, Ankara, Poyraz Ofset, 2011.

- Bisârânî, Kâtibu'l-esrâr Molla Hâmid, **Riyâzü'l-müşâkîn der beyân-i ahvâl u menâkıb-i Hazret-i Mevlânâ Hâlid Ziyâüddîn ve Hazret-i Şeyh Osman Sirâcuddîn**, Tahran, Cemalî, 1386 hş.
- Bolat, Ali, **Bir Tasavvuf Okulu Olarak Melâmetîlik**, İstanbul, İnsan Yayınları, 2003.
- Bruinessen, Martin van, "The Sâdatê Nehrî or Gîlânîzâde of Central Kurdistan", **Journal of the History of Sufism**, 1-2, 2000, pp. 79-91.
- Ağa, Şeyh, Devlet**, Çev. Banu Yalkut, İstanbul, İletişim Yayınları, 2013.
- "Kadiriyye ve Kürtler Arasında Kadiriyye Kolları", Çev: Hür Mahmut Yücer, **Tarih Kültür ve Sanat Dergisi Araştırmaları**, vol. 2, No. 1, Karabük Üniversitesi, Mart 2013.
- Buhârî, Hâce Muhammed b. Muhammed Pârsâ, **Kudsiyye (Kelimât-ı Bahâeddin-i Nakşbend)**, Mukaddime, Tashih ve Talik: Ahmed Tâhir-i Irâkî, Tahran, Kitaphâne-i Tahûrî, 1975.
- Buhtî Zivingî, Ahmed b. Molla Muhammed, **el-İkdü'l-cevherî fî şerhi dîvânî's-şeyh el-Cezerî**, İstanbul, Haşemi Yayınevi, 2012 C. I-II.
- Câmî, Abdurrahman, **Nefehâtü'l-üns, min hazarâti'l-kuds**, Haz. Mehdî Tevhidî Pûr, Tahran, İntişârât-ı S'adî, 1366 hş.
- Cebecioğlu, Ethem, **Allah Dostları: Muhammed Es'ad Erbilî**, İstanbul, Kalem Yayınları, 2013.
- Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü**, İstanbul, Anka Yayınları, 2004.
- Celile, Celil, **Şeyh Ubeydullah Nehrî, Kürt Ayaklanması**, Çev. M. Aras, Peri Yayınları, 1998, İstanbul.
- Curzon, George N., **Persia and the Persian Question**, Volume I., Chapter 16, London, Longmans, Green & Co., 1892.

- Çakır, Mehmet Saki, “Seyyid Sıbgatullah Arvâsî’nin Dilinden Seyyid Tâhâ-i Nehrî”, **Uluslararası Seyyid Taha-i Hakkâri Sempozyumu-Hakkari**, İstanbul, Hakkari Üniversitesi Yayınları, 2014.
- “Alvarlı Muhammed Lutfî Divânî’nda Şeriat-Tarikat-Marifet-Hakikat Kavramları”, **Uluslararası Hâce Muhammed Lutfî (Alvarlı Efe) Sempozyumu (25-26 Nisan, 2013 Erzurum)**, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum 2013, C. I.
- “Câmiu’l-Usûl ile Âdâb-I Fethullah Arasında Nefy u İsbât Zikri Erkân ve Âdâbı Bağlamında Bir Mukayese”, **I. Uluslararası Ahmed Ziyaüddin Gümüshanevî Sempozyumu**, Ekim 2013.
- Çerhî, Yakûb, **Risale-i Ünsiye**, Çev. Mehmet Ali Özkan, İstanbul, Semerkand Yayınları, 2015.
- Çetinsaya, Gökhan, “II. Abdülhamid Döneminde Kuzey Irak’ta Tarikat, Aşiret ve Siyaset” **Divan**, Bilim ve Sanat Vakfı, 1999/2, Yıl 4, S. 7.
- Çokreşî, İbrahim, **Kitâbu’l-İşârât** (*el-Kelimâtu ’l-kudsiyye li’s-Sâdât-i’n-Nakşbendiyye* içerisinde), Haz. Ahmed Hilmi Kûğî, y.y., 1979.
- Dalyan, Murat Gökhan, **XIX. Yüzyılda Amerikalı Misyonerlerin Hakkari Günlüğü, (1830-1870)**, Ankara, Öncü Kitap, 2012.
- Darkot, Besim, “Şemdînân”, **İslam Ansiklopedisi**, C. X., İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1950.
- Davudî, Muhammed Rıza, **Mahâbâd der fâsile-i dû ceng**, Mahâbâd, 1415 h.
- Demir, Selman, **Mahmud Vehbi Efendi**, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2005.
- Dihlevî, Abdullah, **Mekâtib-i Şerîfe ve Dürrü’l-maârif**, Çev. Süleyman Kuku, İstanbul, Damra Yayınları, t.y.,

- Doğan, Cabir, “1843-1846 Nasturi Olayları ve Bedirhan Bey”, **SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Aralık-2010, S. 22.
- “Tanzimat’ın Van’da Uygulanması ve Han Mahmud İsyanı”, **History Studies**, vol. 3/2, 2011.
- Dost, Xelil, “Seyyid Evdilqadir kî ye?”, **Nubihar**, S. 65, Ağustos 1998.
- Dönmez, İbrahim Kafi, “Ruhsat”, **DİA**, TDV, 2008, C. XXXV.
- Dr. Wright [?], **The Missionary Herald: Containing The Proceeding of The American Board of Commissioners for Foreign Mission; With A View of Other Benevolent Operations for The Year 1848**, Vol. XLIV., Boston, Press of T. R. Marvin, 24 Congress Street, 1848.
- Durma, Abdülhalim, **Evlialar Şehri Hakkâri**, Samsun, Erol Ofset Matbaacılık, 2014.
- Efhamî, İbrahim, **Târîh-i Ferheng u Edeb-i Mukriyân**, Bukan, İntişarat-ı Muhammedi (Sakz), 1346 hş.
- Efşâr Urûmî, Ali b. Emîr Lûyehân, **Târîh-i Ekrâd: Şerh-i Vakı’â-yı Şeyh Ubeydullah-ı Kürd be Âzerbecân der Sâli 1297 h.**, Haz. Yusuf Beg Babapûr ve Mesud Gulâmiyye, Tahran, Kitaphane, Mûze ve Merkez-i Esnâd-i Meclis-i Şûrâ İslâmî, 1393 hş.
- Ekinci, Ekrem Buğra, “Bir Osmanlı Beyefendisi Hızır Geylan”, **Türkiye Gazetesi**, 1 Aralık 2010.
- el-Bağdadî, Muhammed b. Süleyman, **el-Hadîkatü'n-nediyye**, Kahire, Matbaay-i İlmiye, 1313 h.
- el-Hanî, Abdülmecid b. Muhammed, **el-Hadâiku'l-verdiyye fi hakâiki ecillâi'n-Nakşbendiyye**, Erbil, Daru Aras, 2002.

- el-Hânî, Muhammed b. Abdullah, **Behcetü's-seniyye**, Çev. Siraceddin Önlüer, İstanbul, Semerkand Yayınları, 2011.
- Emin, Nûşîrvan Mustafa, **Kurd u Acem: Târâh-i Siyâsî-yi Kurdhâ-yi İnan**, Tahran, Cevâne Rüşd, 1392 hş.
- Emre, Gıyaseddin, "Medrese Berya Terîqetan in," **Nûbihar**, S. 63-64, Haziran 1998.
- Epözdemir, Şakir, **Medreseyên Kurdistanê dı Dewra Mîran û Neqşebendiyan**, İstanbul, Nûbihar, 2015.
- Eraydın, Selçuk, "Çile" **DİA**, TDV, 1993, C. VIII.
- Erbilî, Muhammed Esad, **er-Risâletü'l-Es'adiyye fî tarîkati'l-aliyye**, Dersâadet, Matbaa-i Ahmed Kamil, 1343 h.
- Mektûbât**, Haz. H. Kamil Yılmaz, İrfan Gündüz, İstanbul, Erkam Yayınları, 2012.
- Kenzü'l-irfân fî ehâdisi Nebiyyi'r-Rahmân**, Dersâadet, Mahmud Bey Matbaası, 1317 h.
- Erdoğan, Abdülkerim, "Erzincanlı Salih Baba", **Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi: Gönül Sultanları Buluşması**, Eskişehir, 26-28 Mayıs 2014.
- Erdost, Muzaffer İlhan, **Şemdinli Röportajı**, Ankara, Onur Yayınları, 1993.
- Erol (Elhüseynî), Mübarek, **Buhara Gönüllüleri**, İstanbul, Semerkand Yayınları, 2013.
- es-Sülemî, Ebu Abdurrahman, **Tasavvufun Ana ilkeleri: Sülemî'nin Risaleleri**, Çev. Süleyman Ateş, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1981.
- et-Tûsî, Ebu Nasr Serrâc, **el-Lüma'**, Haz. Abdülhâlim Mahmud ve Taha Abdülbâki Surûr, Kahire, Dâru'l-Kütübi'l-Hadîse, 1960.
- Eyyubî, Abbas, **Hâci Halîfe Melâ Hemed-i Emîn**, Bukan, 1390 hş.

- Farsakoğlu, Ayşe, “Hâce Muhammed Lutfi Efendi’nin Şiirlerinde Dinî ve Tasavvufî Unsurlar” Atatürk Ün. Sos. Bil. Enst., Erzurum, 2010.
- Faruk, Ahmed, **Eshab-ı Kiram**, İstanbul, Hakikat Kitabevi, 2001.
- Geçit, Mehmet Salih, “Seyyid Tâhâ’ya Nisbet Edilen ‘Akaid-i Kürdiyye’ adlı Eserdeki İtikadî-Kelamî Görüşler ve Diğer Akide Metinleriyle Mukayesesi”, **Uluslararası Seyyid Taha-i Hakkâri Sempozyumu-Hakkari**, İstanbul, Hakkari Üniversitesi Yayınları, 2014.
- Gerûsî, Emîr Nizam, **Güzâreşhâ ve Nâme-hây-ı Dîvanî ve Nizâmî**, Haz. İrec Efşar, Tahran, Mecmuay-ı İntişarat-ı Edebi ve Tarihî Mevkufat-ı Dr. Mahmud Efşar Yezdî, 1373 hş.
- Göktaş, Vahit, “Muhammed Es’ad-ı Erbilî’nin Hayatı Eserleri ve Tasavvuf Felsefesi”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sos. Bil. Ens., 2002.
- “Es’ad Efendi (1847/1931) ve Tevhid Risâlesi’ndeki Vahdet-İ Vücûd Görüşü”, **Tasavvuf**, 2008.
- Gördebil, Osman, “Abdülhakim Arvâsî’nin *er-Riyazüt’tasavvufiye* İsimli Eseri”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Ün. Sos. Bil. Ens., 2011.
- Göztepe, Yüksel, “Abdülkerim Kuşeyrî’de Hâller ve Makâmlar”, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Ün. Sos. Bil. Enst., 2006.
- Gündüz, İrfan, **Osmanlılarda Devlet-Tekke münasebetleri**, İstanbul, Seçil Ofset, 2013.
- Hakan, Sinan, **Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kürtler ve Kürt Direnişleri 1817-1867**, İstanbul, Doz Yayıncılık, 2011.
- “Dinî Bir Otoriteden Siyasi Hüviyete; Seyyid Tâhâ-yı Nehrî”, **Uluslararası Seyyid Taha-i Hakkâri**

- Sempozyumu-Hakkari**, İstanbul, Hakkari Üniversitesi Yayınları, 2014.
- Hakkı, Naşid, “Seyyid Abdülkadir ile Arkadaşları Hakkındaki Hükm-i İdam İnfaz Edilirken” **Vakit Gazetesi**, 4 Zilk’ade 1343, 29 Mayıs Cuma 1341/1925.
- Halfin, **XIX. Yüzyılda Kürdistan Üzerinde Mücadeleler**, İstanbul, Komal Yayınları, 1992.
- Hamidullah, Muhammed, “Mucize, Keramet ve İstidrâc”, **Hikmet Yurdu**, Düşünce, Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi, Yıl 2, S. 3, 2009.
- Haşimî (Elhüseyni), Muhammed Saki, **Arifler Yolunun Edepleri**, İstanbul, Semerkand Yayınları, 2012.
- Haydarî, İbrahim Fasih, **Mecdü’t-tâlid**, İstanbul, Matbaa-i Âmire, 1292 h.
- Haznevî, Abdurrahim, **et-Tarîkatu’n-Nakşbendiyye**, Diyarbakır, Mektebetu Seyda, 2015.
- Haznevî, Ahmed (Diyauddin Norşinî ile beraber), **Mektûbât**, Çev. Hasib Seven, İstanbul, Yaylacık Matbaası, 1977.
- Haznevî, Alaeddin, **Hazret ve Şah-ı Hazne: Hayat ve Menkıbeleri**, Çev. Abdullah Demiray, İstanbul, Semerkand Yayınları, 2012.
- Hızırî, Kadı Muhammed , **Târîh-i Meşâhîr-i Cihân-i İslâm**, Urumiye, İntişârât-ı Hüseyinî, 1387 hş., C. I-II.
- Fetevâ-yi Muhammediye**, Urumiye, İntişarat-ı Hüseyinî, 1389 hş.
- HİSKAV, **Seyyid Tâhâ-i Hakkârî**, Hakkari, HİSKAV Yay., t.y.
- Hoger, Taher Tawfiq, “eş-Şeyh Abdülkadir en-Nehrî (1851-1855), el-vacihetü’s-siyasiyyetü’l-Kürdyyetü’l-ûla fi İstanbul hilale’r-rub’i’l-evveli mine’l-karni’l-‘işrîn”, **Uluslararası Seyyid Taha-i Hakkârî Sempozyumu-Hakkârî**, İstanbul, Hakkârî Üniversitesi Yayınları, 2014.

- Hoşhali, Behzad, **Kâzî Muhammed u Cumhûrî der âyîne-i Esnâd** (belgelerin ışığından Kadı Muhammed ve Cumhuriyeti), Hemedan, Çap-ı Firdevsi, 1380 hş.
- Hucvirî, Ali b. Osman b. Ali, **Keşfu'l-mahcûb (Hakikat Bilgisi)**, Haz. Süleyman Uludağ, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2010.
- Hüseynî, Abdurrahman, **es-Sâdâtu'n-Nakşendiyye, Târîh ve Mevâkîf ve Durûs ve İber**, Erbil, Matbatu Vizaretu's-Sakafeh, 1998.
- Işık, Hüseyin Hilmi, **Tam İlmihal Saadet-i Ebediyye**, İstanbul, Işık Kitabevi, 1975.
- İbn Arabî, Muhyiddîn **Kitâbü'l-a'lâm bi işârâti ehli'l-ilhâm**, Haydarâbâd, Cem'iyetü Dâireti'l-maârifî'l-Osmâniyye, 1362 h.
Tercümânü'l-eşvâk, Çev. Mahmut Kanık, İstanbul, İz Yayıncılık, 1991.
- İbrahimî (Şepol), Muhammed Salih, **Jînâveri Zânâyân-ı Kurd lı Cîhân-ı İslâmeti ya Gencîne-i Ferheng u zânâst**, Tahran, Çaphane-i Maharet, 1369 hş.
- İlhanizade, Mustafa, **Şâirân-ı Ârif-i Kürd**, Senendec, İntişarat-ı Şeyhi, 1393 hş.
- İsmail, Ferset Meri, "Vasiyyetu Mevlânâ Hâlid li Halifetihi Seyyid Taha en-Nehrî", **Uluslararası Mevlânâ Hâlid-i Bağdadî Sempozyumu-Van**, TDV, Ankara, 2012.
- Jwaideh, Wadie, **Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi: Kökenleri ve Gelişimi**, Çev. İsmail Çekem-Alper Duman, İstanbul, İletişim Yayınları, 2012.
- Kaplan, Yaşar, "Tarihte Hakkâri, Şemdînân, Bahdınan ve Nehrî", **Uluslararası Seyyid Taha-i Hakkâri Sempozyumu-Hakkâri**, İstanbul, Hakkâri Üniversitesi Yayınları, 2014.
- Kara, Mustafa, "Evrâd", **DİA**, TDV, 1995, C. XI.

- Kardam, Ahmet, **Cizre-Bohtan Beyi Bedirhan: Direniş ve İsyân Yılları**, Ankara, Dipnot Yayınları, 2011.
- Kavak, Abdulcebbar, “Mevlânâ Hâlid-i Bağdadi ve Hâlidî Tasavvuf Geleneğinin Tarihi Gelişim Süreci”, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), AÜSBE, Erzurum 2013.
- Kaya, Faruk, “Ağrı Merkez İlçede Köy Yerleşmelerinin Coğrafi Şartlarla İlişkisi”, **International Journal of Social Science**, Volume 6, Issue 8, October 2013.
- Kemal Rauf, Muhammed, **Akîde-i İmân-Akîde-yi Kürdi (Lubbu'l-Akîde, Akîde-i Kürdî-yi Mevlânâ Hâlid-i Nakşbendî)**, Erbil, Aras Matbaası, 2004.
- Kemâlîzâde, Taha, **Cevâmiu'l-huteb**, Urumiye, el-Mektebü'l-Huseynî, 1379 hş.
- Kevmanî, Muhammed Hadiy-i, **Divan**, Haz. Muhammed Seydaoğlu, İstanbul, Nûbihar Yayınları, 2011.
- Kılıç, Avni, **Şeyh Ubeydullah İsyânı** (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Mardin Artuklu Üniv. Sos. Bil. Enst., Mardin 2014.
- Kılıç, Mehmet Fırat, **Sheikh Ubeydullah's Movement**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), The Institute of Economics and social Sciences of Bilkent University, Ankara 2003.
- Kısakürek, Necip Fazıl, **Başbuğ Velilerden 33**, İstanbul, Hacegan Yayınları, 2007.
- Kısakürek, **O ve Ben**, İstanbul, Büyük Doğu Yayınları, 1992.
- Kısakürek, **Çile**, İstanbul, Büyük Doğu Yayınları, 1998.
- Koca, Ferhat, “Yahyalılı Hasan Efendi”, **DİA**, TDV, 1997, C. XVI.
- Komisyon, “Seyyid Abdullah”, **İslam Âlimleri Ansiklopedisi**, İstanbul, İhlas Matbaacılık ve Gazetecilik, t.y., C. XVIII.

- “Tâhâ-i Hakkari”, **İslam Âlimleri Ansiklopedisi**, İstanbul, İhlas Matbaacılık ve Gazetecilik, t.y., C. XVIII.
- Konur, Himmet, “Hâller ve Makâmlar”, **D. E. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı IX, İzmir 1995.
- Korkusuz, Şefik, **Nehrî'den Hazne'ye Meşayih-i Nakşibendî**, İstanbul, Pak Ajans Yayıncılık Ltd. Şti., 2010.
- Tezkire-i Meşayih-i Amid**, İstanbul, Kent Yayınları, 2014.
- Körpe, Mehmet Ali, “Halil Fevzi Efendi Hazretleri”, **Hakikat**, S. 108, Eylül 2002.
- Kuku, Süleyman, **Son Halkalar ve Seyyid Abdülhakîm Arvâsî'nin Külliyyatı**, İstanbul, Damra Yayınları, t.y. C. I-II.
- Kuryanus, İskender, **Kıyâm-ı Şeyh Ubeydullah-ı Şemzînî der Kürdistân**, Haz. Abdullah Marduh Kurdistanî, Şehrîza, Dünya Daniş, 2536 şşy. (Şehensahi yılı, miladi 1962'ya tekabül).
- Kuşeyrî, Abdülkerim, **er-Risâletü'l-Kuşeyriyye**, Beyrut, Dâru Sâdır, 2011.
- Kutlay, Naci, **İttihat Terakki ve Kürtler**, Ankara, Beybun Yayınları, 1992.
- Kutlu, Hüseyin, **Hace Muhammed Lutfî (Efe Hazretleri), Hayatı, Şahsiyeti ve Eserleri**, İstanbul, Damla Yayınevi, 2006.
- Küfrevî, Vahyeddin, **Pir Muhammed Küfrevî**, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2013.
- Layard, Austen Henry, **Discoveries among the Ruins of Nineveh and Babylon**, New York: G. P. Putnam & Co., 1853.
- Discoveries at Nineveh**, New York, J.C. Derby, 1854.
- Lutfî, Hâce Muhammed, **Hulasâtü'l-hakâyik ve Mektubât-ı Hâce Muhammed Lutfî**, Yay. Haz. Komisyon, İstanbul, Damla Yayınevi, 2011.

- Malmisanij, Mehmet, **Cızira Botanlı Bedirhaniler ve Bedirhan Ailesi Derneği'nin Tutanakları**, İstanbul, Avesta Basın Yayın, 2000.
- Maluf, Louis, **el-Müncid fi'l-lüga**, Kum, İntişârât-ı zevi'l-kurbâ, 1429 h.
- Memiş, Abdurrahman, **Hâlid-i Bağdâdî ve Anadolu'da Hâlidîlik**, İstanbul, Kitabevi, 2000.
- Mevlevî (Mevlânâ), Celaleddin Muhammed b. Muhammed, **Mesnevî-i Manevî**, Tashih: Ronald Nicholson, Tahran, İntişârât-ı Hermes, 1384 hş.
- Mu'temedî, Mihîndoht, **Nakşî ez Mevlânâ Hâlid Nakşebendî ve Peyrevân-ı Tarikat-ı O**, Tahran, Pajenk, 1368 hş.
- Müderriş, Abdülkerim, **Yâd-ı Merdân**, Hevler, Çaphâne-i Ârâs, 2011, C. I-II.
- Mülk Ârâ, Abbas Mirza, **Şerh-i Hâl-i Abbâs Mirzâ Mülk Ârâ**, haz. Abdülhuseyn Nevaî, Tahran, İntişarat-ı Babek, 1361 hş.
- Nehrî, Ubeydullah, **Tuhfetü'l-ahbâb**, Haz. Seyyid İslam Duagû, Urumiye, İntişârât-ı Hüseyinî, 1386 hş.
- Nikitin, Basile, "Shamdînân", **The Encyclopaedia of Islam, A Dictionary of the Geography, Ethnography and Biography of Muhammadan Peoples**, Volume IV, London, by E.J. Brill and Luzac & Co., 1913-1936.
- Kürtler**, Çev. E. Karahan vd., İstanbul, Örgün Yayınevi, 2010.
- Kürtler**, Çev. Hüseyin Demirhan ve Cemal Süreyya, İstanbul, Özgürlük Yolu Yayınları, 1976, C. I-II.
- Les Kurdes: Étude socialoquoque et historique**, Paris, Klincksieck, 1956.

“Kurdish Stories from my Collection,” **Bulletin of the School of Oriental and African Studies**, University of London, Volume 4, No.1, March 1926, pp. 121-138.

(E. B. Soane ile birlikte) “The Tale of Suto and Tato: Kurdish Text with Translation and Notes,” **Bulletin of the School of Oriental Studies, University of London**, Vol. 3, No. 1 (1923), pp. 69-106.

“Quelques Fables Kurdes D'animaux”, **Folklore**, London, Taylor & Francis, Ltd., Vol. 40, No. 3, Sep. 30, 1929, pp. 228-244.

Norşinî, Muhammed Diyauddin, **Risâletü Hazreti’ş-Şeyh Muhammed Diyauddin fi tercemeti âbâihi** (*el-Kelimâtu ’l-kudsiyye li ’s-Sâdât-i ’n-Nakşbendiyye* içerisinde), Haz. Ahmed Hilmi Kûğî, y.y. 1979.

(Ahmed Haznevî ile birlikte), **Mektûbât**, Çev. Hasib Seven, İstanbul, Yaylacık Matbaası, 1977.

Nursî, Said, **Târîhçe-i Hayât**, İstanbul, Envâr Neşriyat, 1995.

Mesnevî-i Nuriye, İstanbul, Envar Neşriyat, 1995.

Öğün, Tuncay, **Doğu'nun Mirlerine Son Veda: Cizreli İzzeddin Şîr Bey ve İsyanı**, İstanbul, Yeditepe Yayınevi, 2010.

Öğüt, Salim, “Celse”, **DİA**, TDV, 1993, C. VII.

Öngören, Reşat, **Osmanlılarda Tasavvuf**, İstanbul, İz Yayıncılık, 2012.

Âlimlerin Gözdesi Bir Tarikat: Zeyniyye, İstanbul, İnsan Yayınları, 2012.

"Şeyh", **DİA**, TDV, 2010, C. XXXIX.

“Ehl-i Sünnet’te Tasavvuf’un Yeri”, **Tarihte ve Günümüzde Ehl-i Sünnet**, İstanbul, Ensar Neşriyat, 2006.

“Hatm-i Hâcegân”, **DİA**, TDV, 1997, C. XVI.

- “Mektup”, **DİA**, TDV, 2004, C. XXIX.
- “Zikir”, **DİA**, TDV, 2013, C. XXXXIV.
- “Tasavvufun Kurumsallaşması”, **Tasavvuf El Kitabı**,
Editör: Kadir Özköse, Ankara, Grafiker Yayınları, 2012.
- Örenç, Ali Fuat, “Mutasarrıf”, **DİA**, TDV, C. XXXI, 2006.
- Özatak, Nazife, **İrşad Kutbu Seyyid Taha-i Hakkari**, İstanbul, Nesil
Matbaacılık, 2003.
- Özdamar, Mustafa, **Dersâdet Dergâhları**, İstanbul, Kırk Kandil, 1994.
- Özel, Ahmet, “Adak”, **DİA**, TDV, 1988, C. I.
- Özerverli, M. Sait, “Hârikulâde”, **DİA**, TDV, 1997, C. XVI.
- Raffi, (Hagob Melik Hagobian), **Jalaleddin**, London, Taderaon Press, 2006.
- Rohanî, Kemal, **Târîh-i Câmi-i Tasavvuf-i Kürdistân**, Piranşehir,
İntişârât-ı Samerend, 1385 hş.
- Ruhanî, Baba Merdûh, **Târîh-i Meşâhir-i Kürd ve Umerâ ve Hânedânihâ**,
Tahran, İntişârât-ı Seruş, 1390 hş., C. I-III.
- Sablâgî [Vefâî], Mirza Abdurrahim, **Dîvân-ı Vefâî Mahâbâdî**, Mahâbâd,
Seyyidiyân, 1951[?].
- Sahib, Es’ad, **Buğyetü'l-vâcid fi Mektûbâtı Hazreti Mevlânâ Hâlid**,
Der. Muhammed Esad Sâhibzâde, Dimaşk Terakkî
Matbaası, 1334/1916.
- Samî, İsmetullah, “Doğu Medreselerinde Eğitim-Öğretim: Çokreşî Örenği”
**Medrese Geleneği ve Modernleşme Sürecinde
Medreseler**, C. II, Muş, Muş Üniv. Yayınları, 2013.
- Sevgen, Nazmi, “Bizim Olan ve Olmayan Doğu’dan Hadiseler, Şahsiyetler:
Seyyid Taha”, **Tarih Konuşuyor**, İstanbul, C. VII, S. 40,
Mayıs 1967.

- Sevgili, Abid, “Şeyh Mahmud ez-Zokaydî ve ed-Dâ’ ve’ d-Deva’ Adlı Eseri” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dicle Üniversitesi Sos. Bil. Enst., Diyarbakır, 2011.
- Sirhindî, Ahmed (İmâm-ı Rabbânî), **Mektûbât-ı İmâm-ı Rabbânî**, İstanbul, Hakikat Kitabevi, 1977 Ofset Baskı, C. I-II.
- Mektûbât-ı Rabbânî**, Çev. Talha Hakan Alp v.d., İstanbul, Semerkand Yayınları, 2011, C. I-III.
- Mektûbât-ı Rabbanî’de Şeriat ve Tasavvuf**, Çev. Necdet Tosun v.d., İstanbul, Altınoluk Yayınevi, 2014.
- Speer, Robert E., “*The Hakim Sahib*” **The Foreign Doctor: A Biography of Joseph Plumb Cochran, M. D. of Persia**, Fleming H. Revell Co., New York, 1911.
- Stûnî, Arafât Kerem, **el-Hayâtu’d-Dîniyye min Nehrî ilâ Bârzân**, y.y., 2010.
- Sühreverdî, Şihâbuddîn, **Avârifü’l-me’ârif**, Çev. Dilaver Selvi, İstanbul, Semerkand Yayınları, 2005.
- Süleyman Sabri Paşa, **Van Tarihi ve Kürtler Hakkında Tettebbüât**, İstanbul, Matbaa-i Ebü’z-Ziya, 1928.
- Süleymanî, Muhammed Hüseyin ve Feridunî, Hasan Ali, **Rivâyet-i Yek Seyyâh ez Şûreş-i Şeyh Ubeydullah**, Tahran, Sâzmân-i Esnâd ve Kitâbhâne-yi Millî-yi Cumhûrî-yi İslâmî-yi İrân, 2014.
- Şemdînî, Abdullah, **Hulâsa-i Akâid**, Haz. Ömer b. Circîs Bêdâvî, İstanbul, Menzume-i Efkar Matbaası, 1339 h.
- Hulâsa-i Akâid**, Çev. Kadri Yıldırım, İstanbul, Semerkand Yayınları, 2013.
- Şemzini, Aziz, **Culanewey Rizgarî Niştimanî Kurdistan**, Senterî Lêkolînewey Stratejî Kurdistan, Silêmanî, 2006.
- Şimşek, Halil İbrahim, “Alvarlı Muhammed Lutfî’nin Nakşebendî-Hâlidî Silsilesi”, **Uluslararası Hâce Muhammed Lutfî (Alvarlı Efe)**

- Sempozyumu (25-26 Nisan, 2013 Erzurum)**, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum 2013, C. II.
- Şimşek, Selami, “Alvarlı Efen’nin Kadirîliğe İntisabı ve *Hulasâtu’l-hakâik*’te Kadirîlik”, **Uluslararası Hâce Muhammed Lutfi (Alvarlı Efe) Sempozyumu (25-26 Nisan, 2013 Erzurum)**, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum 2013, C. II.
- Şirazî, Hafız, **Dîvân-ı Hâfız**, Tahran, İntişarat-ı Zuvvar, 1390 hş.
- Şîrzad, Şeyh Muhammed, **el-Âsaru’d-diniyye fi Erbil**, Erbil, t.y.
- Şoreş, Sami, **Kürdistân ve’l-ekrâd: el-haraketü’l-kavmiyye ve’z-zaametü’s-siyasiyye**, Erbil, Aras, 2001.
- Şükrü, el-Hac Hasan, **Şemsü’s-şumûs**, sadeleştiren: Eser Sazak, İstanbul, Semerkand Yayınları, 2012.
- Tâğî Abdurrahman ve Verkânîsî, Fethullah, **Kitâbâni müsemmeyâni bi’l-Mektûbât**, Diyarbakır, Söz Matbaası, Ofset baskı, t.y.
- Mektûbât-ı Seyda-i Tahî**, Çev, Ahmet Şahin, İstanbul, Semerkand Yayınları, 2013.
- Tâhî [Tâğî], Abdurrahman ve [Norşinî], Muhammed Dyauddin, **İşaretler**, Haz. Mehmet Ildıran, Adıyaman, Sey-Tac Yayınları, 2000.
- Tan, Altan, **Kürt Sorunu**, İstanbul, Timaş Yayınları, 2009.
- Tan, Zeki, “Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî’nin Talebelerinden Seyyid Tâhâ el-Hakkârî”, **İğdır Üniversitesi Sos. Bil. Dergisi**, S. 3, Nisan 2013.
- Taşkesenligil, Fuat, **Silsile-i Aliye’nin Taşkesenli Halkası**, Erzurum, Bakanlar Matbaacılık, 2002.
- Taşkesenligil, İbrahim, “Taşkesenli”, **DİA**, TDV, 2011, C. XXXX.
- Taşpınar, Kadir, “Tasavvufta Mürşid Râbitası” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Rize Üniv. Sos. Bil. Enst., 2010.

- Tavakkulî, Muhammed Rauf, **Kürdistan Tasavvuf Tarihi**, Çev. Mehmet Polat, İstanbul, Hivda Yayınları, 2010.
- Tîlî, Emin, **Hareketü’ş-Şeyh Ubeydullah en-Nehrî fi’l-vesâiki’l-Britâniyye**, Duhok, Spirez, 2010.
- Top, Mehmet, “Şemdinli’deki Mimari Eserler”, Van, **Van Gölü Çevresi Kültür Varlıkları Sempozyumu Bildirileri**, 1996.
- Topbaş, Osman Nuri, **Altın Silsile**, İstanbul, Erkam Yayınları, 2013.
- Tosun, Necdet, “Mahmut Sami Ramazanoğlu”, **DİA**, TDV, 2007, C. XXXIV.
- Bhaeddin Nakşbend: Hayatı Görüşleri Tarikatı**, İstanbul, İnsan Yayınları, 2012.
- İmâm-ı Rabbânî Ahmed Sirhindî, Hayatı, Eserleri, Tasavvufî Görüşleri**, İstanbul, İnsan Yayınları, 2009.
- “Râbîta”, **DİA**, TDV, 2007, C. XXXIV.
- “Milli Mücadelelerde Sufilerin Rolü ve Alvarlı Efe Hazretleri”, **Uluslararası Hâce Muhammed Lutfî (Alvarlı Efe) Sempozyumu (25-26 Nisan, 2013 Erzurum)**, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum 2013, C. I.
- Tuygun, Ünal, **Pîr-i Sami Hazretleri**, Erzincan, Kervan Yayınları, 1997.
- Türk, Abdurrezak, **Erzurum’un Kandilleri**, İstanbul, Arı Sanat Yayınevi, 2014.
- Uludağ, Süleyman, “Halife”, **DİA**, TDV, 1997, C. XV.
- “Delâil’ül-hayrât” **DİA**, TDV, 1994, C. IX.
- “Mürîd”, **DİA**, TDV, 2006, C. XXXII.
- “Sülûk”, **DİA**, TDV, 2010, C. XXXVIII.
- “Sohbet”, **DİA**, TDV, 2009, C. XXXVII.

- Urûmî, Ali b. Emîr Luyehân Efşâr, **Târîh-i Ekrâd: Şerh-i Vâkıa-yı Şeyh Ubeydullah-i Kürd be Azerbeycân der Sâl-i 1297 h.**, Haz. Yusuf Beg Babapûr ve Mesud Gulâmiyye, Tahran, Kitâphâne, Mûze ve Merkez-i Esnâd-i Meclis-i Şûrâ-yı İslâmî, 1393 hş.
- Vassaf, Hüseyin, **Sefine-i Evliya**, Haz. Ali Yılmaz ve Mehmet Akkuş, İstanbul, Seha Neşriyat, 1999.
- Ved'â'î, Abdülhamid, **Dîwana Wedâ'î**, Haz. Seîd Dêreşî, İstanbul, Nûbihar, 2012.
- Verkânîsî, Fethullah, **Âdâbu't-tarîkati'n-Nakşbendiyye**, İstanbul, Mektebetü'l-Hâşemiyye, 2013.
- Vett, Carl, **Dervişler Arasında İki Hafta**, Çev. Ethem Cebecioğlu, İstanbul, Kaknüs Yayınları, 2004.
- Wilson, Rev. S. G., **Persian Life and Customs With Scenes and Incidents of Residence and Travel in The Land of The Lion and The Sun**, Student Missionary Campaign Library-Fleming H. Revell Company, Chicago, 1895.
- Yakışık, Nizamettin, "Di Xîzmeta Herêmê de Cîhê Malbata Seyîdê Nehrîyân, **Uluslararası Seyyid Taha-i Hakkâri Sempozyumu-Hakkâri**, İstanbul, Hakkâri Üniversitesi Yayınları, 2014.
- Yaran, Rahmi, "Bidat", **DİA**, TDV, 1992, C. VI.
- Yılmaz, Hasan Kamil, "Cezbe", **DİA**, TDV, 1993, C. VII.
- "Esad Erbilî", **DİA**, TDV, 1995, C. XXI.
- Altın Silsile**, İstanbul, Erkam Yayınları, 2005.
- "Teveccüh ve Tasarruf", **Altınoluk**, Mart- 1996, S. 121.
- Yiğiter, Ali, "Tasavvufta Mektûbât Geleneği ve Mevlânâ Hâlid Bağdadi'nin Mektûbâtı", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Ankara Üniv. Sos. Bil. Enst., 2002.
- Yurtgezen, Ali, **Hacegan Sultanları**, İstanbul, Semerkand Yayınları, 2013.

Zivingî, Ahmed b. Molla Muhammed Buhtî, **el-İkdü'l-cevherî fi şerhi dîvânî's-Şeyh el-Cezerî**, İstanbul, Haşemi Yayınevi, 2012, C. I-II.

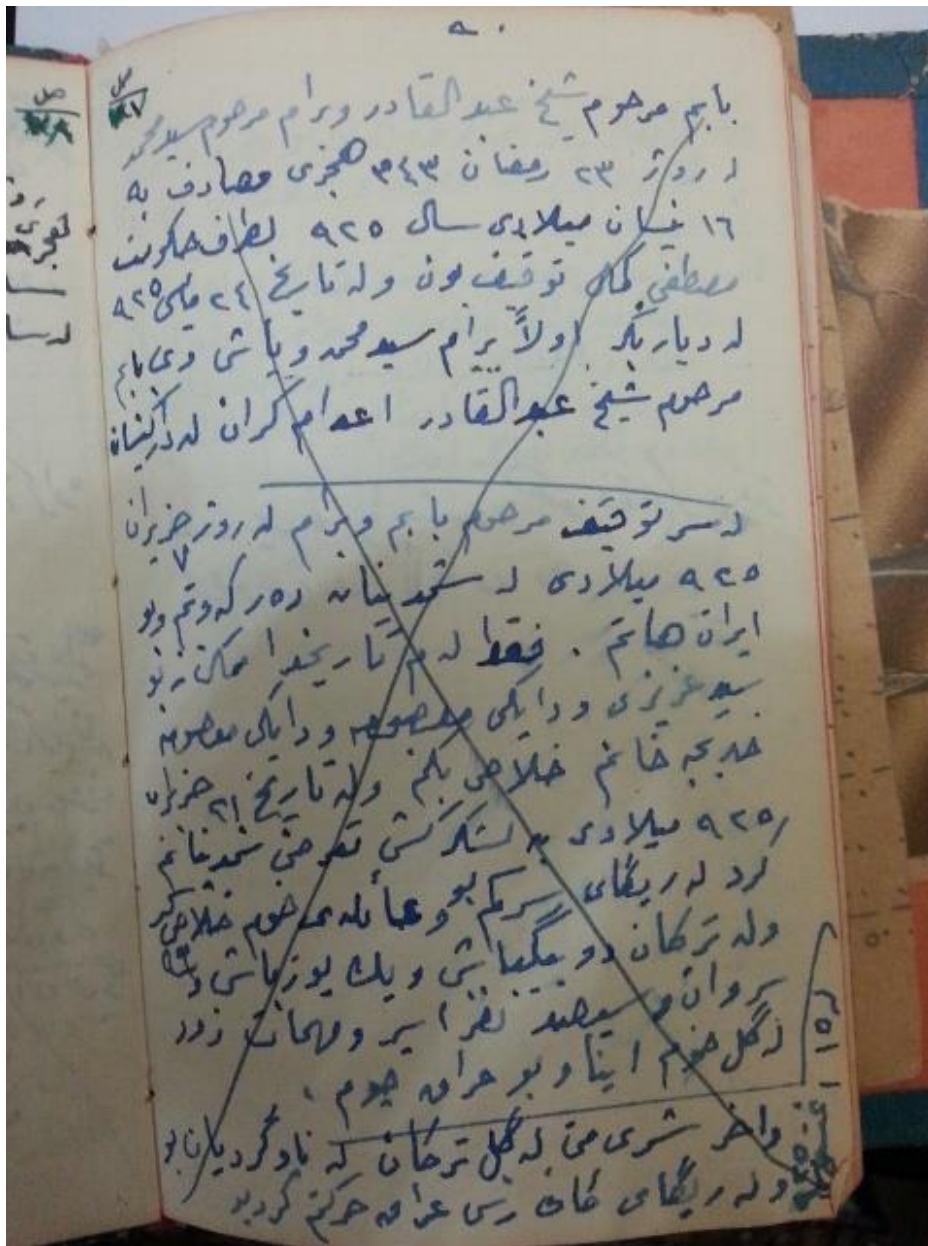
Zakir Şükrü Efendi, “İstanbul Tekkeleri Silsile-i Meşayihî”, **İslam Medeniyeti Mecmuası**, Yay. Haz., Şinasi Akbatu, C. IV, S. 4, 1980.

EKLER

EK I- YAZMA NÜSHALAR VE HATIRA NOTLARI

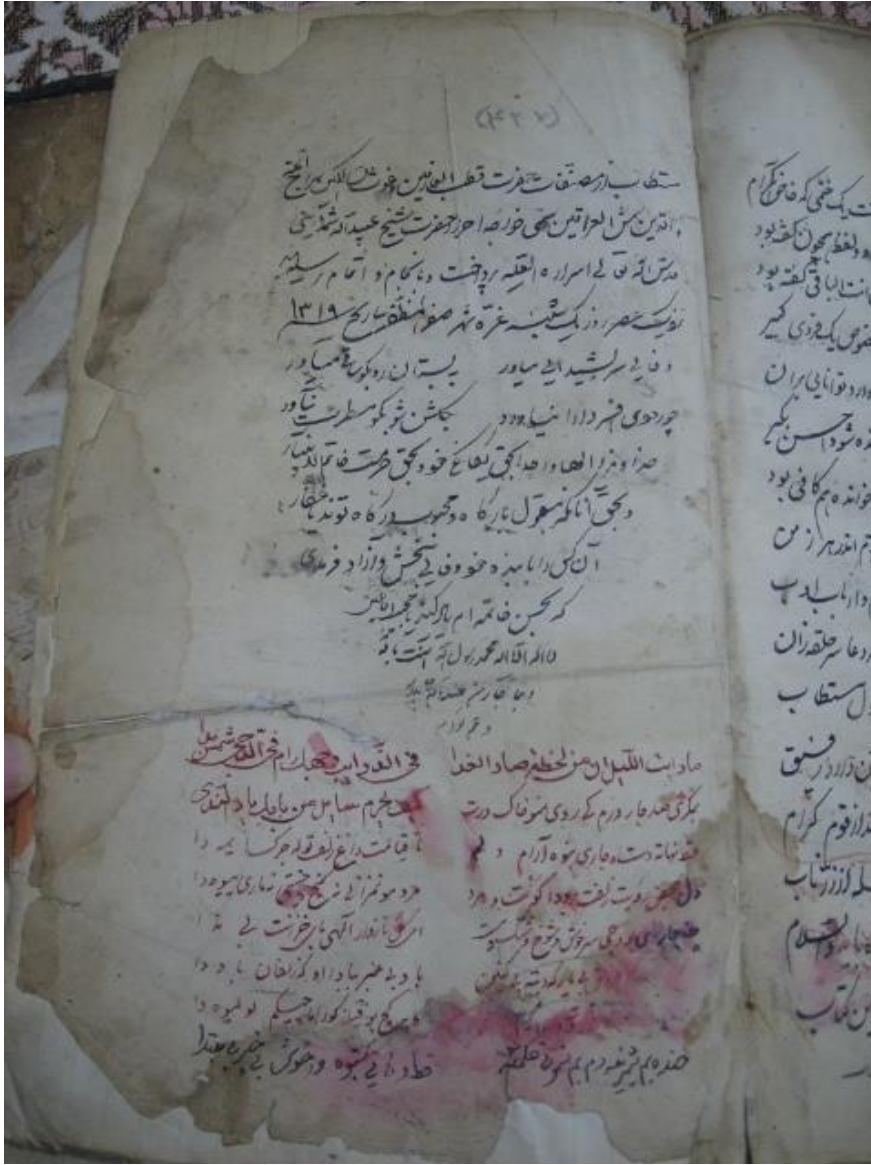
Seyyid Abdullah'ın hilafeti ile ilgili bilgilerin verildiği *el-Hadikatü'n-
nediyye* adlı eserden yazma nüsha örneği.

Nehrî Tekkesi son postnîşîni Abdullah Geylânîzâde'nin babası Seyyid Abdülkadir'in vefatına ve Nehrî'den göç etmelerine dair notları

حضرت شیخ عبد الله له نقل مآثره ایران
 سال هجری ۱۲۸۷
 در سال سلطنت سلطان عبد الحمید حضرت شیخ عبد الله
 له سال هجری ۱۲۹۱ حرکت کرد پروا استانبول
 در سال هجری ۱۲۹۹ مرحوم شیخ عبد الله ی امر
 سلطان عبد الحمید له استانبول گزاده بودمیدان
 در سال هجری ۱۳۰۵ سلطان عبد الحمید نفر بو اولاً
 ۲۵ ذی الحجه بو موصل له ۱۳۰۰ محرم ۱۳۰۰ د
 ۱۲۹۹ نذرین و وفات کرد له باشی وفات کرد
 در ریح الاخر حضرت شیخ عبد الله و باب شیخ عبد القادر حرکت
 کردن بو بیروت باشی مانتک بین مانتک
 حرکت کردن له اخر جماره الاخر ۱۳۰۰ حرکت
 کردن له اول رجب گشته جده
 باشی در آن بین ۱۳ رجب چون بو مکه و مکه م
 در ۲۲ ماه اولین بو ۲۲ رجب چون بو طائف
 و صابرا بر له طائف مانتک فوزه شیخ مانتک ذی الحجه
 چون بو طائف بو اراه فریضه شیخ
 ۱۳۰۰

Nehrî Tekkesi son postnîşîni Abdullah Geylânîzâde'nin dedesi Şeyh
 Ubeydullah Nehrî'nin vefatına dair notları

Şair Vefâî'nin istinsah ettiği Şeyh Ubeydullah'ın *Tuhfetü'l-ahbâb* adlı eserinin son sayfası

EK II – MEKTUPLAR

والله ثم متابعت المصطفى عليه وعلية الصلوات والتسليمات مكتوب
ووليت وانشاء دم بمحافظ محمود وصدور يافته در بيان انکه محبت
این بلایفه سر مایه سعادت است در هرگز باین نعمت شرف سازند و انکه
دهند همه چیز خواهند داد بعد الحمد و الصلوات و تبلیغ الدعوات
مرساند مکتوب شریف که بمحبوب جناب مولانا محمد یعلی ارسال شده
بودند رسید موجب فرحت کشت مقدسخانه الحمد که محبت فقره سر مایه است
دنیوی و اخروی است رسوخ تمام دارد و تمامی ایام مفارقت
تأثیری در آن نگذرد و و چیز را محاطت لازم است متابعت صحابه
شریعت علیه و علی آله الصلوات و السلام و محبت و اخلاص شیخ
مقربا باین دو چیز هر چه دهند نعمتی است و اگر هیچ ندهند و این
دو چیز را نسخ باشد غم نیست آخر خواهند داد و اگر عیادایا الله
سبحانه در یکی ازین دو چیز خلل رفت مع ذلک احوال و احوالی
بحال خود است از استدراج باید دانست و خیر لهی خود باشد
انگاشت طریق استقامت اینست و الله سبحانه الموفق و السلام

İmam-ı Rabbanî'nin Hafız Mahmud'a gönderdiği mektup. Mektupta vurgulanan iki esas, Seyyid Taha tarafından iktibas etmiştir.

ووصي شريكه في كل ما قرأ والاولاد منظره وخالده وعاصم يقولون رجلكم وايده الانجال الكرام
ونسلم ايضاً عليهم ونسبحهم ونذوولهم ونستعينهم من اجل البيت وكذا جعلت بيت في
هذه الايام تسليحاً موجبه للرق ضليل يعمو كذلك هناك ام لا ولا يسبق قبلكم علي خيد بل كونوا
في اطراف الغلابين طرفه فانه عند من ارى جميع اولاد وآخرو عوانا ان الحودد رب العالمين

السند عن محمد علاء الدين

هذا مكتوب في نسخة الشيخ الطحاوي احضرة الغفر الاعظم كالمعظم من نسخة الشيخ الرئيس الفقيه في السير والاعمال
وفاضا على عليا ما افاض على العالمين برحمته وانوارها انبى

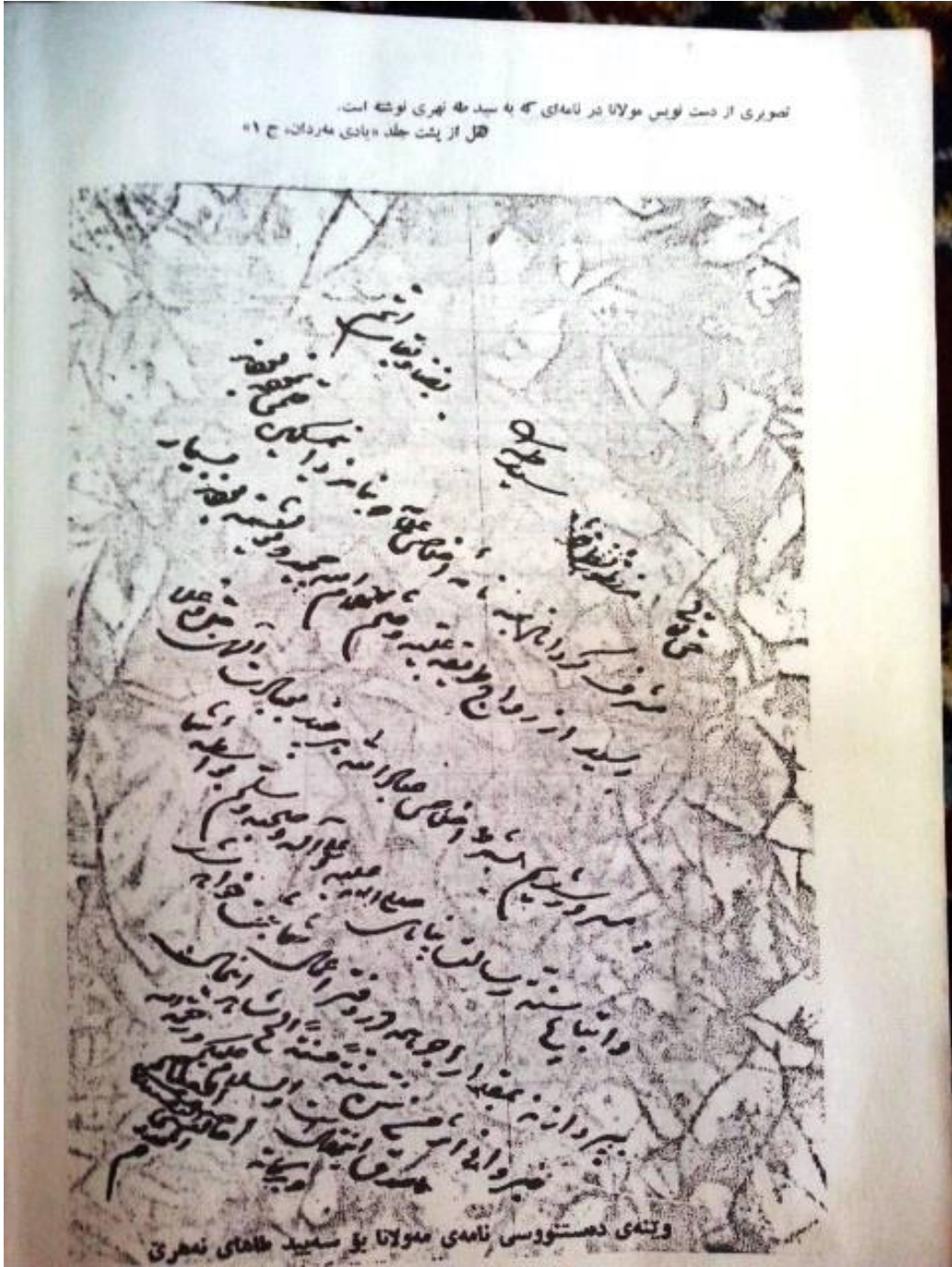
جانب استغنى الاعراب افاضت وافارته وشيخه ما بجبايلا المصطفى الله سلام خواتم دعايتهم
بارك فيهم وعاشروهم ويكرهون كقولهم شمار سالوا من ربي في يوم القيامة اني كنت في الجحيم كرهت
سائر سعادتي ونبوتها وخرديت روحها في النار وانا في النار كرهت في الجحيم كرهت في النار
اتباع صاحبته يوم عيلة الصلاة والسلام والتحية ومحبة واخلاص شئ من مقتول بالابن ووجيز حو
وهذا نعتي والرحيم من الله واين ووجيز نعتي بانتم علمت آخره واهله وارواحهم اباهم سبحان
ويكلم من ووجيز خلد فسمع ذلك احواله اذ اذوا في الجحيم كرهت انما كرهت انما كرهت انما كرهت
هو باير انك اشغط في الاستقامة اينت والله في الموفق وثانيا احواله ارحم سوا انما في الجحيم كرهت
والشكر اذ اذ في السلام بكلام ورسالت وسفارش كرهت انما كرهت انما كرهت انما كرهت
چند وقت وكرهت انما كرهت انما كرهت انما كرهت انما كرهت انما كرهت انما كرهت
خوبت ونبوتها وخرديت روحها في النار وانا في النار كرهت في الجحيم كرهت في الجحيم

اجازة حضرت ابي القاسم...

محمد كوت...

Seyyid Taha'nın Sıbgatullah Arvâsî'ye gönderdiği mektup. Mektubun son bölümündeki ifadeler, İmam-ı Rabbanî mektubunda geçen ifadelerin aynısıdır.

تصویری از دست نویس مولانا در نامه‌ای که به سید طه نهری نوشته است.
کل از پشت جلد، «بانی مردانه» ج ۱

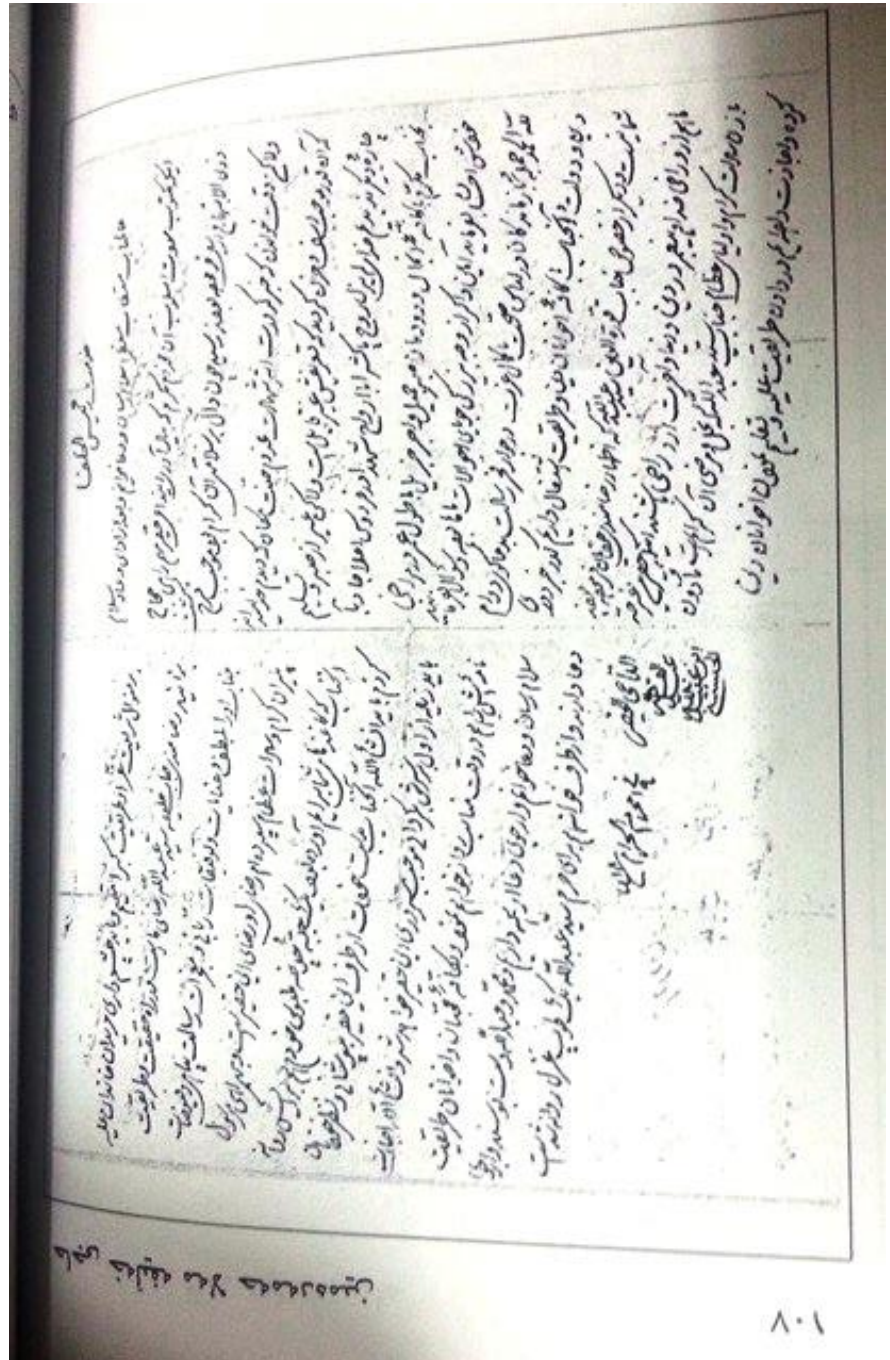
Mevlânâ Halid'in Seyyid Taha'ya gönderdiği mektup. Mektupta tarikatın revaçta olduğundan söz edilmektedir.

Mevlânâ Halid'in Seyyid Taha'ya gönderdiği başka bir mektuptur. Mektupta İran Şah ile yakın ilişki kurmasını kesin bir dille men ediyor.

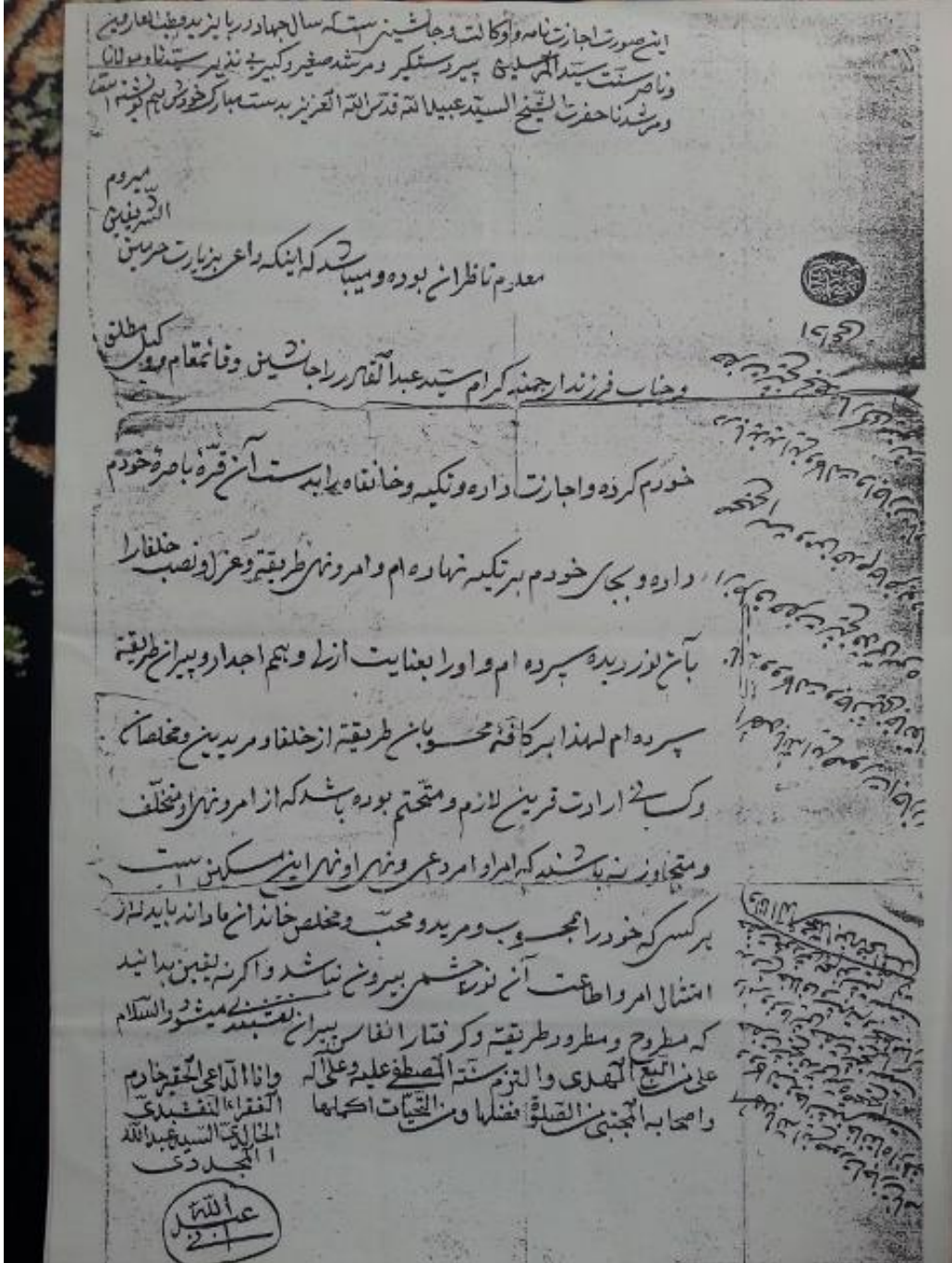
جناب مستنیر الانبیا صلی الله علیه و آله و سلم
 و بی حفظ حقیقت و بلاغ بران کرامت سپاسیم بعد از دعا کرده
 که زینب مرا کلمه شایسته ای در این روز عید بجهت صوفیای اراک
 و بعضی فرموده بدو رسید و منقول دولت غوثی است معتمد و مفرح
 خاطر ایشان که در دیدار چون شام بر محبت و کلام از استخمس
 صفاست بجهت صوفی فرستاده و در این خصوص در نامه ملا محمد
 و عودت ملا؛ غیر نفوس تقریرش اعتباری و سلام دعا با حمد و ثناء
 بر جناب صلا جلال باشد و چون ایسا مسجع و امر شده گری
 و از امرش غرضی بدست می آید و در این حال خود دانند و طبع
 بخوانند؛ بدینان و الا موجب تکذاب خاطر داد و در باقی السلام
 علیه و آله و سلم
 اضعف العباد
 سید الطائفة
 سید محمد
 انقشند

Seyyid Taha'nın Sıbgatullah Arvâsî'ye gönderdiği mektup

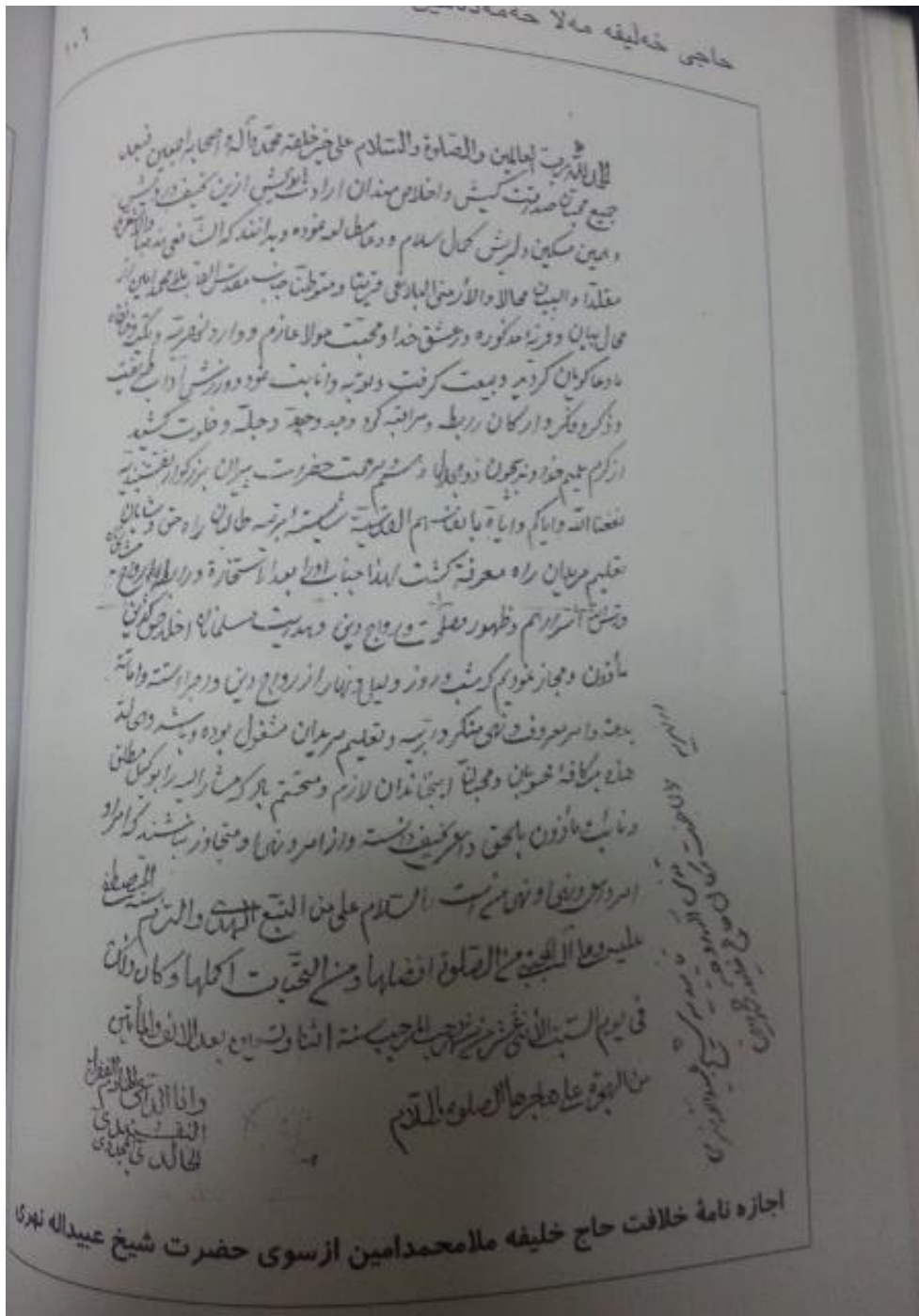

Seyyid Abdülkadir'in Hicaz'dayken Bukan'da bulunan Halife Muhammed Ermenibûlağî'ye gönderdiği mektup. (Abbas Eyyubî'nin *Hacı Halîfe Melâ Hemed-i Emîn* eserinden alınmıştır)

EK I- İCAZETNAMELER

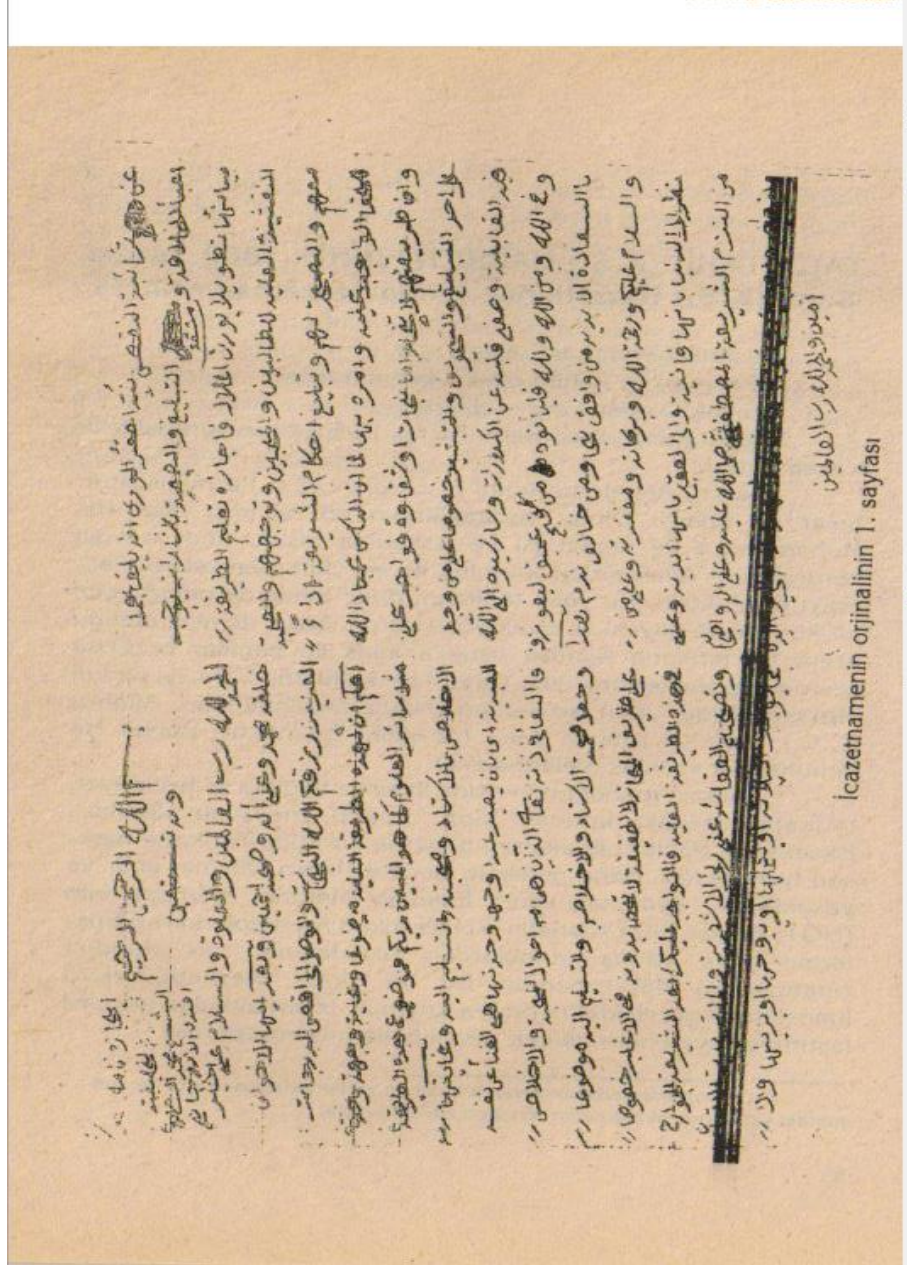
Şeyh Ubeydullah'ın oğlu Seyyid Abdülkadir'e verdiği icâzetnâme
(Hacı Şefî Hızırî'den alınmıştır)

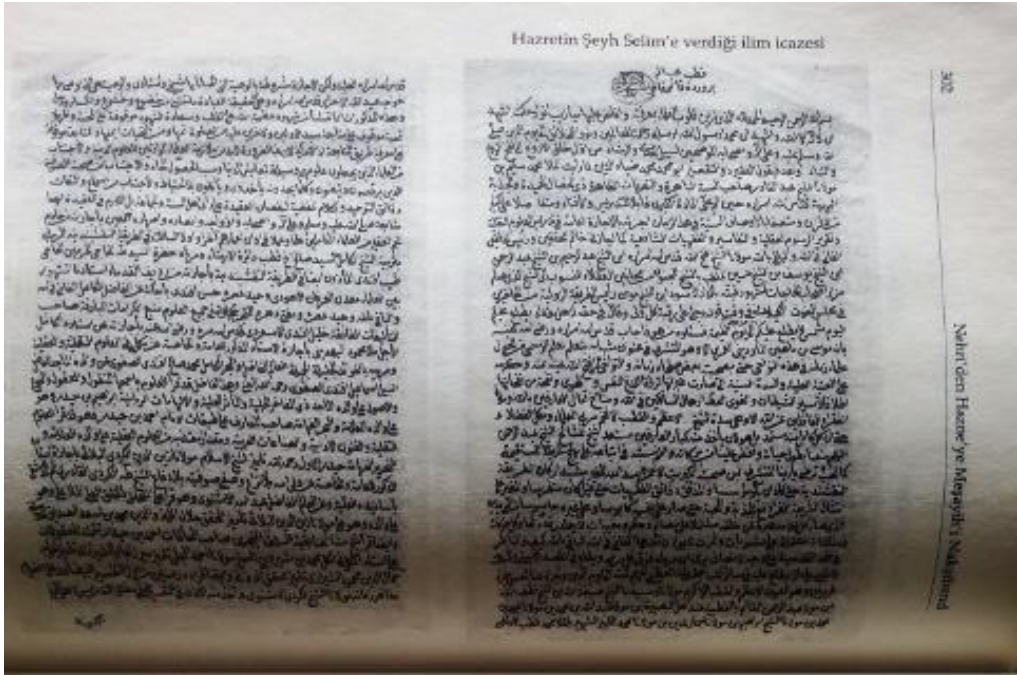
Şeyh Ubeydullah'ın Muhammed Emin Ermenibûlağî'ye verdiği icazetnâme Abbas Eyyubî'nin *Hacı Halife Melâ Hemed-i Emîn* eserinden alınmıştır)

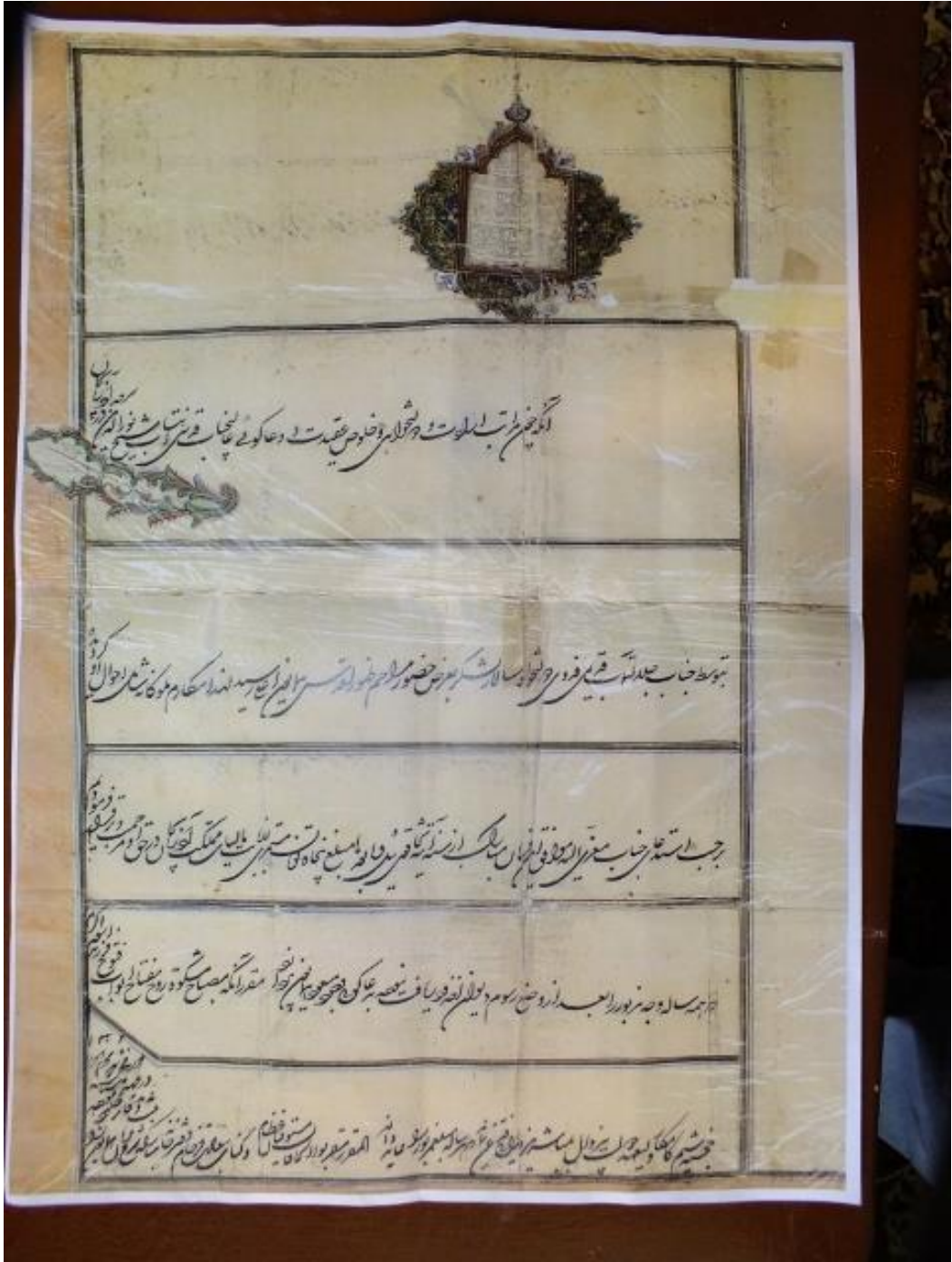
Şeyh Muhammed Küfrevî'nin Alvarlı Efe'ye verdiği icazetnâme (Hüseyin Kutlu'nun *Hâce Muhammed Lutfî* eserinden alınmıştır)

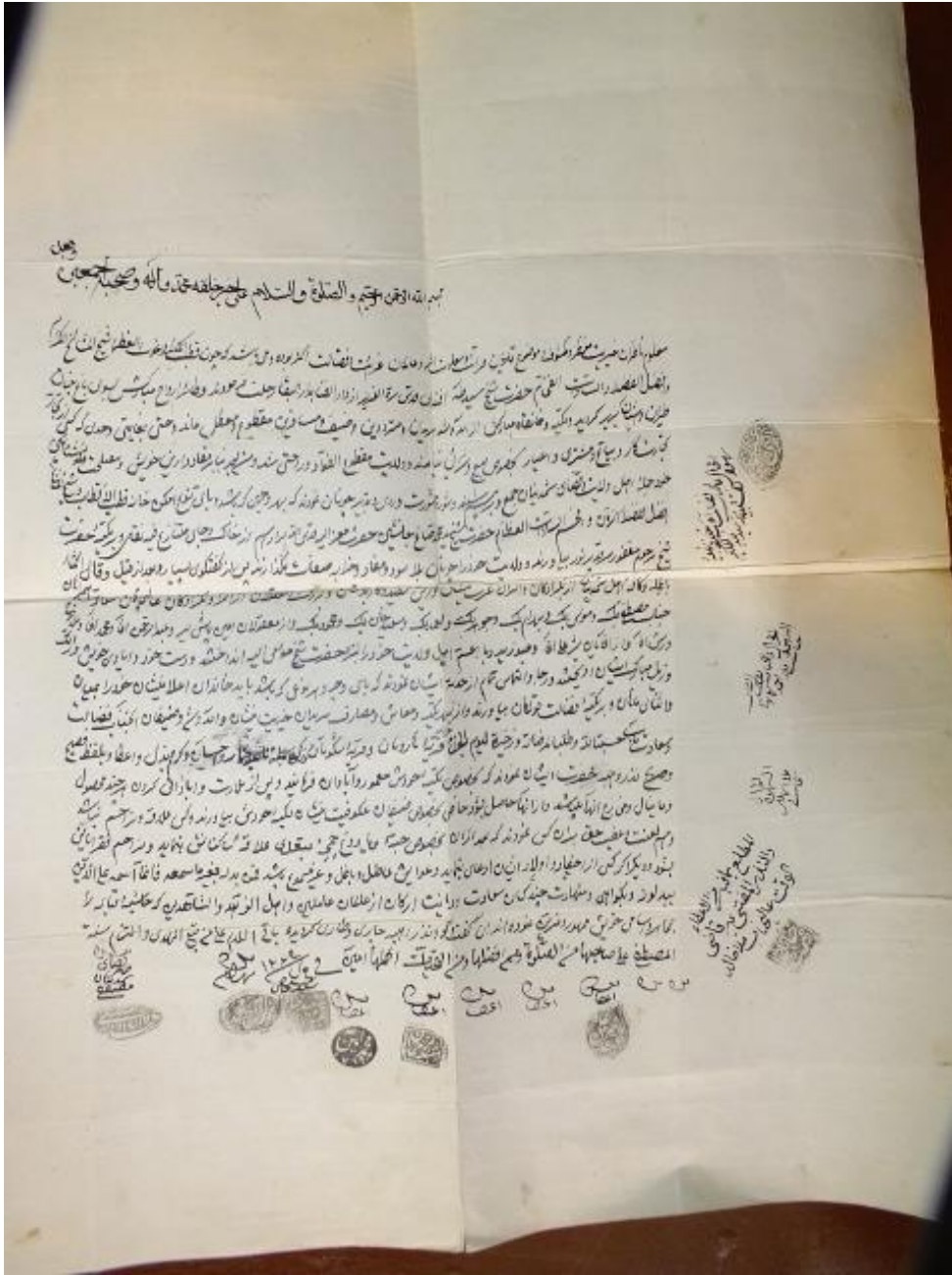
Şeyh Abdurrahman Tâgî'nin Şeyh Muhammed Sami Erincanî'ye verdiği icâzetnâmenin ilk sayfası (Ünal TuYGun'un *Pîr-i Sami Hazretleri* kitabından alınmıştır)

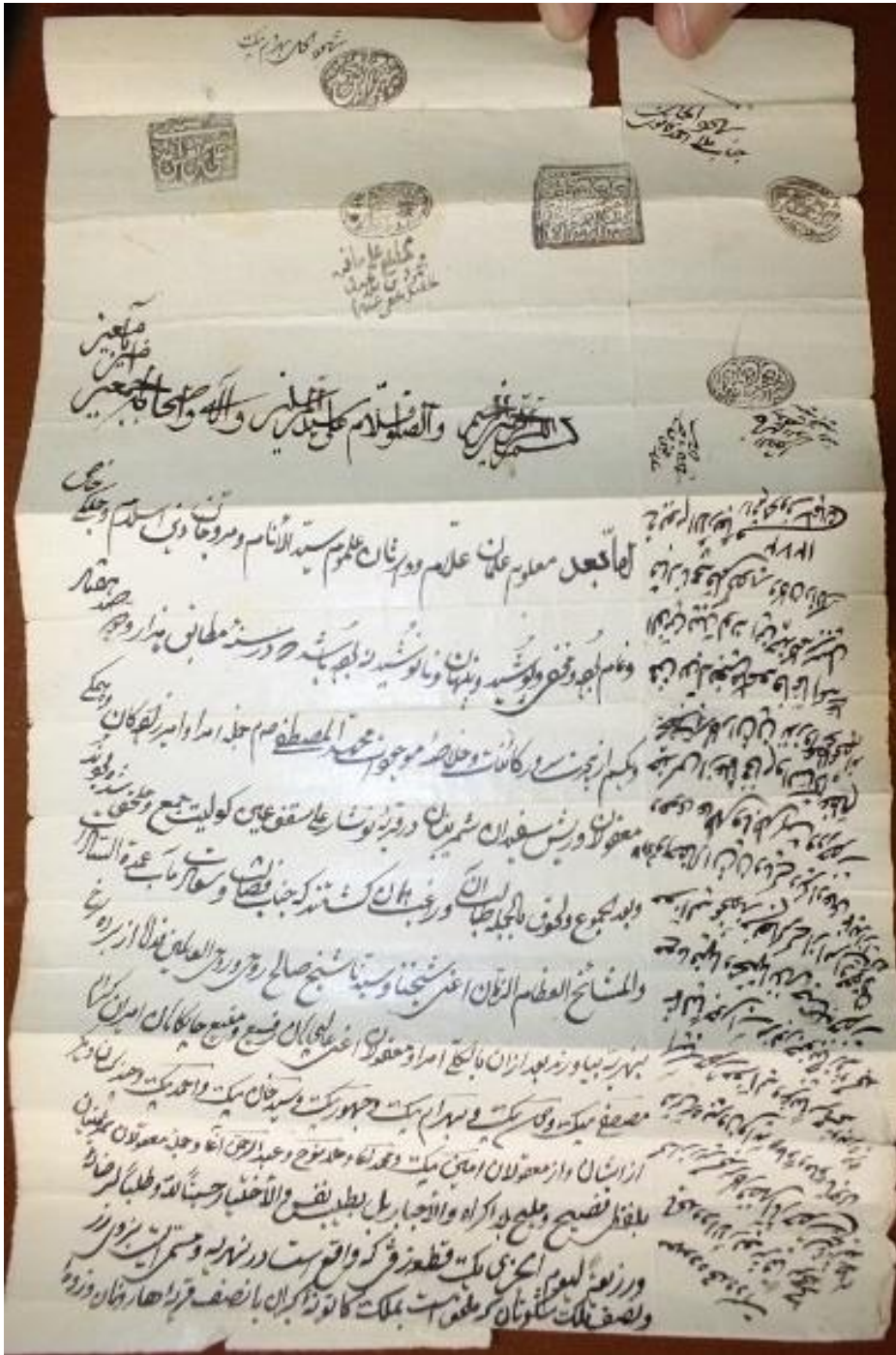
Şeyh Muhammed Diyauddin Norşinî'nin Şeyh Selim Hezânî'ye verdiği ilmi icâzetnâme (Şefik Korkusuz'un *Nehri'den Hazne*'ye eserinden alınmıştır)

İran Devleti tarafından Seyyid Nureddin'e bazı köylerin gelirlerinin hibe dildiğine dair belge. Belge tarihi: 1301h.

Nehri halkının Seyyid Salih'in Berdesor'dan Nehri'ye getirtilmesinde ittifak ettiklerini gösteren belge. Belgenin kenarında Seyyid Taha'nın kardeşi Seyyid Abdülhakim'in mührünün yanına "Halife-i behiyye-i Nakşbendiyye" notu düşülmüştür. 1269 h.

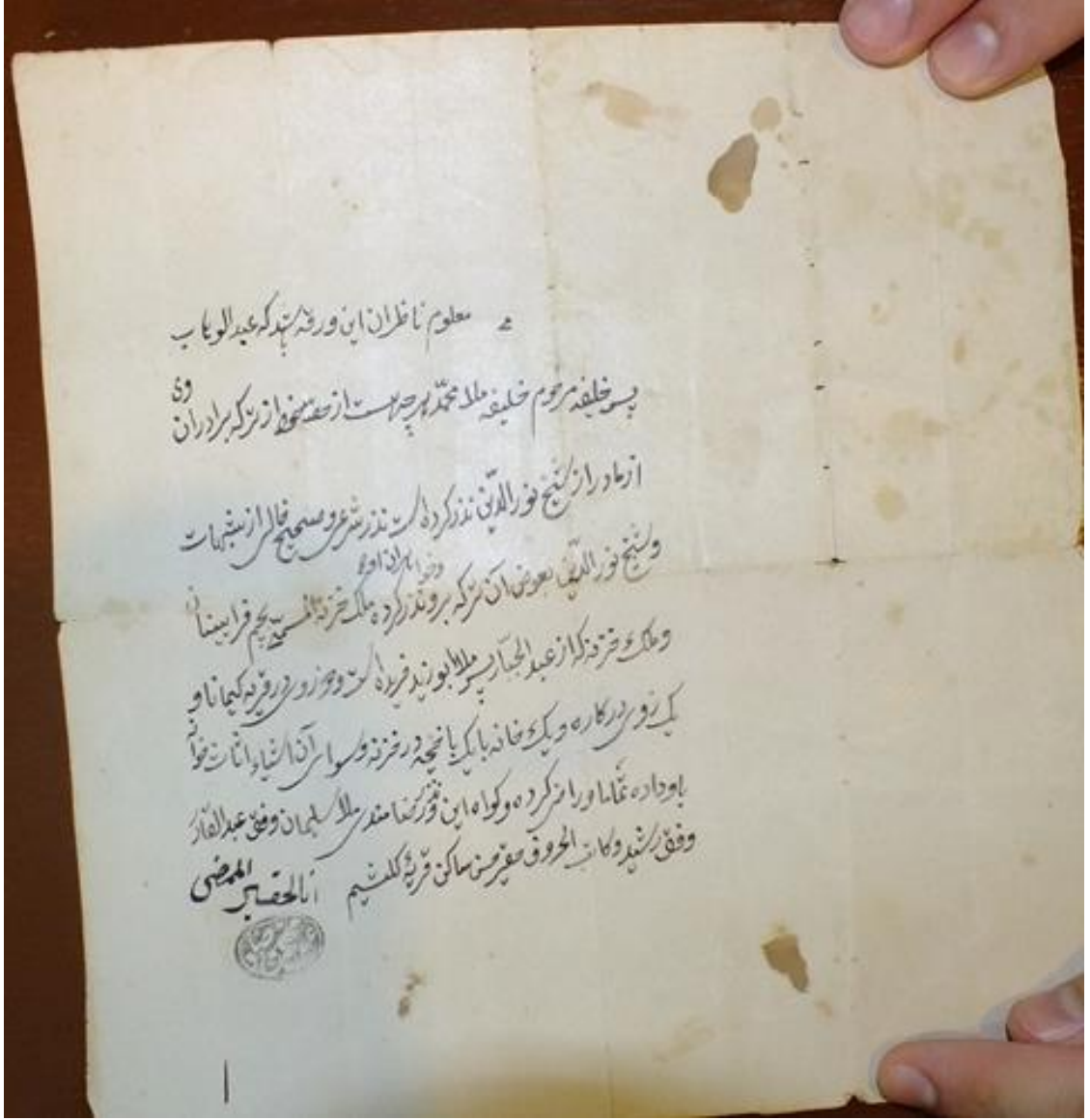
Nehrî halkının Seyyid Salih'in Berdesor'dan Nehrî'ye getirtilmesinde ittifak etmeleri ve Nehrî'deki mülklerin ona nezredildiğine dair belge. 1272 h.

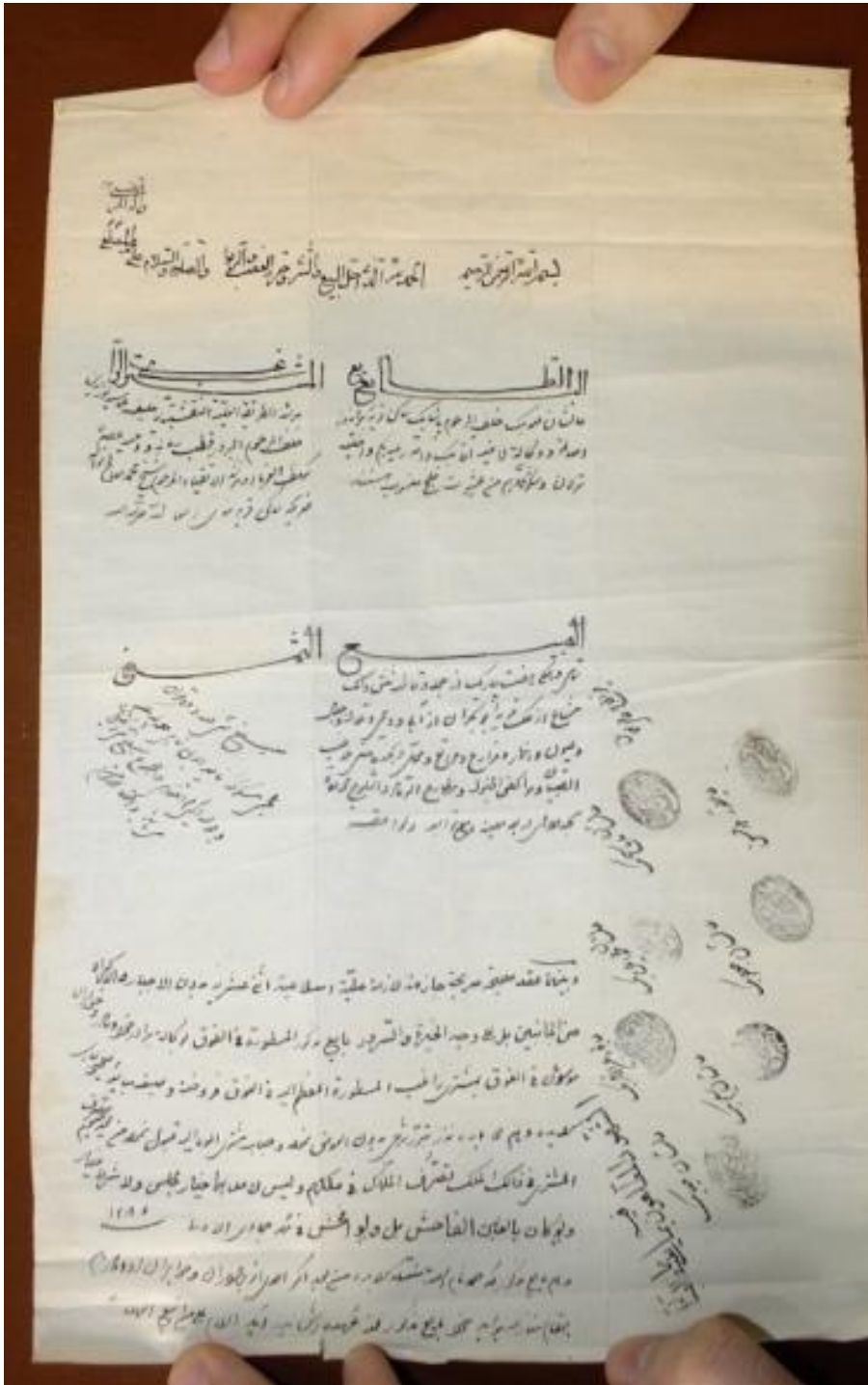
Seyyid Taha ve Seyyid Salih'in mührünün bulunduğu ve Seyyid Salih'in İran'da bulunan Kocar köyünü satın aldığına dair belge. 1259 h.

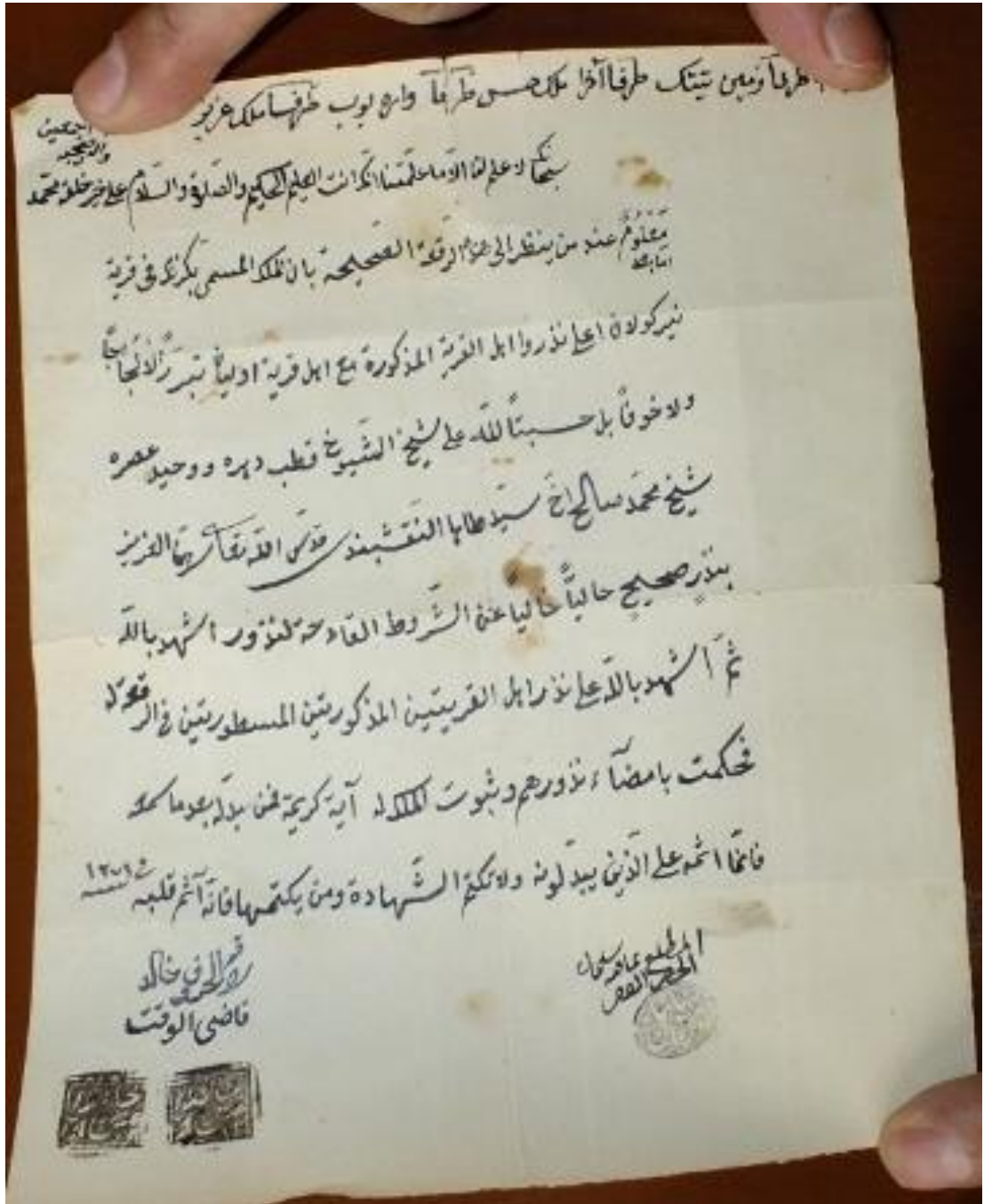
İran'da Berdesor taraflarında Sultan Ahmed diye bilinen bir hanedana ait Comakabad adında bir köy, Seyyid Salih'e nezir yoluyla bağışlandığına dair belge.

Belgenin girişinde Seyyid Taha'nın kardeşi Seyyid Muhammed'in adı Halife Molla Muhammed olarak geçmektedir.

Belgede Seyyid Nureddin, “mürşid-i tarikat-i aliyye-i Nakşbendiyye” diye geçmektedir. 1286 h.

Nirkolan-ı 'Ala ile Evliyan (Tütünlü) köyleri ahalisi, Nirkolan-ı 'Ala'da bulunan Kezenk denen bir yeri nezir yoluyla Seyyid Salih'e bağışladığını gösteren belge.

ولادت	وفات	حضرات شیخ و سادات عظام
مت عمر سال	وفا سال	دولت
۱۲	۱۲۴۰	حضرت شیخ عبدالرشاد دهری
۵۰	۱۲۴۲	حضرت مولانا شیخ فاضل سمرقند
...	۱۲۴۵	حضرت شیخ زید عبدالمجید سمرقندی
...	۱۲۶۹	حضرت شیخ زید طبرستانی
...	۱۲۱۰	حضرت شیخ زید محمد صالح سمرقندی
۵۷	۱۳۰۰	حضرت شیخ زید عبدالرشاد سمرقندی
...	۱۳۰۶	حضرت شیخ زید زین الدین سمرقندی
...	۱۳۲۴	حضرت شیخ زید محمد صدیق سمرقندی
...	۱۳۴۳	شہادت حضرت شیخ زید عبدالرشاد سمرقندی
...	۱۳۴۶	رحلت زید محمد صالح ۲۰ جلدی
۱۲۵۱	...	تاریخ وفات حضرت شیخ زید اقداسی سمرقندی
۱۳۵۱	...	تاریخ وفات زید طبرستانی

Şeyhlerin vefat tarihlerinin not edildiği belge

EK V- MAHÂBÂD HÂNKÂHI

Dışardan genel görünüm

Yan taraftan bir görünüm

Hânkâhın giriş kapısı

Hânkâhın içinden görünüm

Hânkâhın özel odasının camekânı önünde hânkâhın hizmetlisi

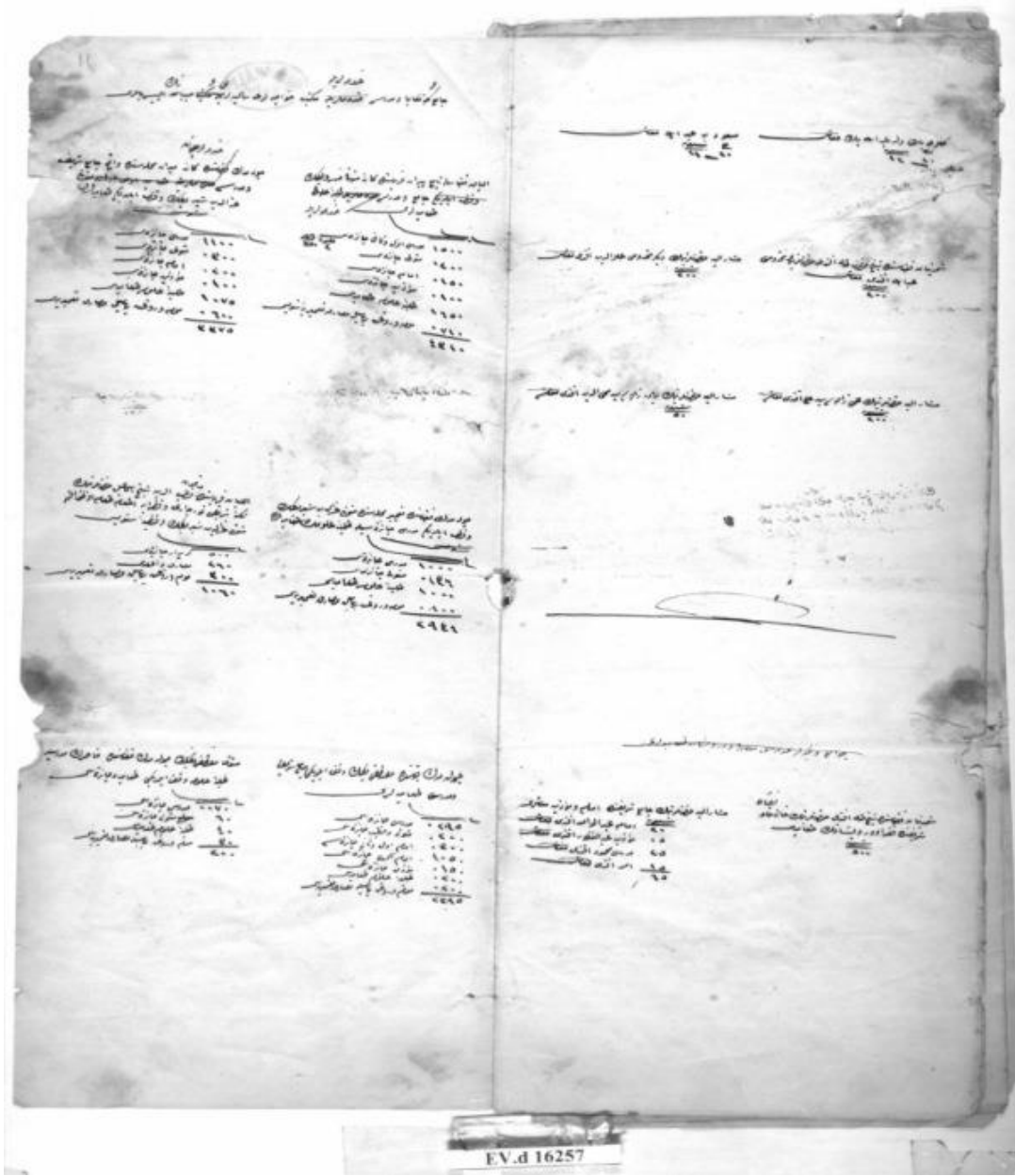

Hânkâhın içerisinde Nehrî şeyhlerinin soyağacı

**Mahâbâd'da kadınlara mahsus hânkâh ve kapısının önünde
Mahâbâd'daki bütün hânkâhların sorumlusu Yusuf Husrevî**

DİĞER EKLER

Seyyid Taha'nın evlatlarına ve Nehrî Tekkesi, Cami ve Medresesindeki görevlilere maaş verildiğini beyan eden defter sureti. 1273-1280 h.

**Abdullah Geylânîzâde'nin kendisinin hazırladığı ailenin soyağacı
(torunu Seyyid Faruk'tan alınmıştır)**

دفتر شهنشاه
 سنه ۱۰۲۰
 ۶۸

شماره	لوا	کتاب	۱۰۲۰
شماره	قضا	سند	
شماره	قصه		
شماره	قریه	در ۵۰	۱۰۲۰
شماره	حدود اطراف اریه	صاحب سند زید	دندان جری ابراهیم
شماره	دویم	دولت	
شماره	نجم		
شماره	عشرلی	ترب	
شماره	بدل عشرلی		
شماره	رسمی		
شماره	جهت اعطای سند	اوردنه در بخاری	صاحب سند زید
شماره	تصرف اوله حق	سید ادرامی	سید زید
شماره	کسته		
شماره	فراغ		
شماره	انتقال		
شماره	حق طابو		
شماره	محلول صرف		
شماره	بدل فراغ		
شماره	قیمت عین	۷۵۰	
شماره	خرج معنار	۱۷	
شماره	کاشد بها	۱۷	
شماره	بدل مثل		
شماره	بدل مزایده		
شماره	بالاده محرر	ترب	
شماره	وردینه دکن		
شماره	اوزره دفتر حاکم	حاکم	
شماره	کاتب طابو	کاتب	
شماره	سند	سند	
شماره	سند	سند	
شماره	سند	سند	
شماره	سند	سند	

اینچون دفتر حاکم عامه دن اعطا اولنه حق طابو سند بنک
 تصرفه اذن و برلینکی مشعر سند مقام شده معین اوق
 اوزره دفتر حاکم حاکم نامده اوله حق ایشو وقت هر وقت اعطا قلدی قیامی سند
 کاتب طابو سند ایشو قلدی قیامی سند

Seyyid Taha'nın oğlu Seyyid Alaeddin'e ait Şemdinan'da bulunan bir
 Osmanlı Devleti arsa tapusu (torunu Seyyid Ubeydullah'tan alınmıştır)

Seyyid Taha'nın mührü

Seyyid Salih'in mührü

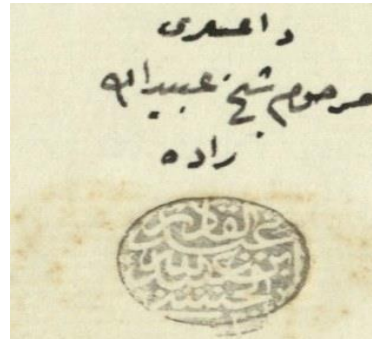
Seyyid Abdülhakim'in mührü

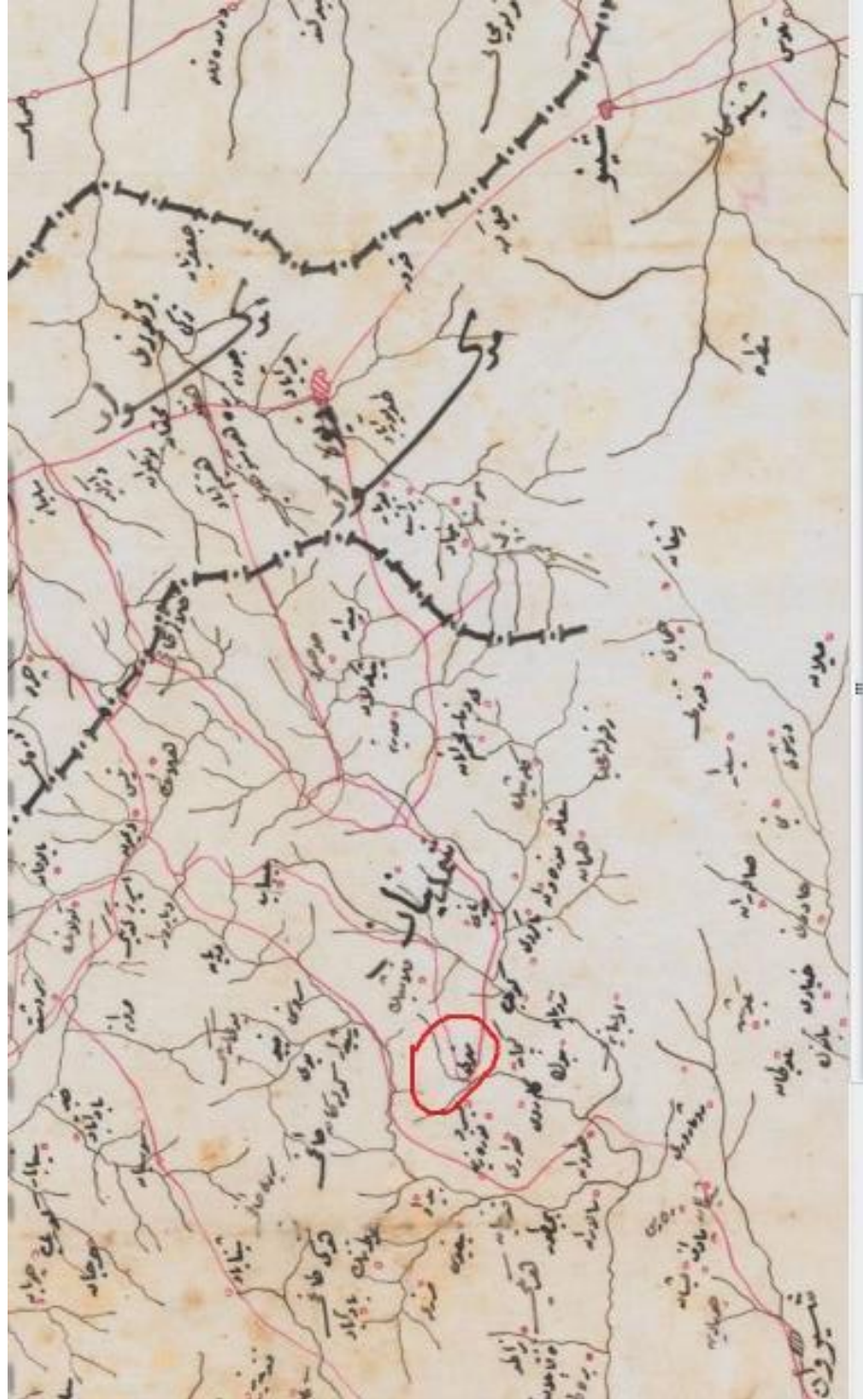
Şeyh Ubeydullah'ın mührü

Seyyid Nureddin'in mührü

Seyyid Abdülkadir'in mührü

Nehrî ve Şemdinan bölgesi haritası

elif ا	1	Ha ح	8	sin س	60	te ت	400
be ب	2	Tı ط	9	`ayn ع	70	peltek se ث	500
cim ج	3	yâ ي	10	fe ف	80	Hı خ	600
dal د	4	kef ك	20	Sad ص	90	zel ذ	700
he ه	5	lâm ل	30	kaf ق	100	Dad ض	800
vav و	6	mim م	40	ra ر	200	Zı ظ	900
ze ز	7	nun ن	50	şın ش	300	ğayn غ	1000

Ölçü alınan ebced hesabı

ÖZGEÇMİŞ

Mehmet Saki ÇAKIR

1983 yılında Şanlıurfa'nın Birecik İlçesinde doğdu. İlkokulu tamamladıktan sonra klasik medrese eğitimine başladı. Bu arada açık öğretimden ortaokul ve liseyi bitirdi. 2004'te başladığı Erciyes Üniversitesi İletişim Fakültesi'den 2008'de mezun oldu. Aynı üniversitede yüksek lisansa başladı. Bu arada 2010 yılında Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden mezun oldu. 2011 yılında İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tasavvuf ABD'da doktora eğitimine başladı. Bu süreçte 2013 yılında Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde Araştırma Görevlisi olarak atandı. İleri derece Arapça ve Farsça bilen Çakır'ın hakemli dergilerde yayınlanmış makaleleri ve sempozyumlarda sunulmuş bildirileri bulunmaktadır.